

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας

Διαφωτισμός: Έμπνευση, μελέτη, φιλοσοφική αναζήτηση και
απομαγικοποίηση με τη γραφίδα του Ugo Foscolo

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Δημήτριου Μέξη

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Μαρία Σγουρίδου, Καθηγήτρια του Τμήματος Ιταλικής Γλώσσας
και Φιλολογίας ΕΚΠΑ

Μέλη: Θεοδόσης Πελεγρίνης, Ομότιμος Καθηγητής Φιλοσοφίας του Τμήματος
Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ

Γεράσιμος Ζώρας, Καθηγητής του Τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
ΕΚΠΑ

Αθήνα, Ιούλιος 2024

Copyright © [Δημήτριος Μέξης, 2024]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διδακτορικής διατριβής, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν τη διατριβή εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Περιεχόμενα

Διαφωτισμός: Έμπνευση, μελέτη, φιλοσοφική αναζήτηση και απομαγικοποίηση με τη γραφίδα του Ugo Foscolo

Πρόλογος.....4

1. Η Λογοτεχνία ως τόπος ιεροποίησης της συνάντησης

1.1. Η γλώσσα ως θεραπεία και ως ασθένεια.....19
1.2. Foscolo vs Γοργίας. Ο χορός των Νεφελών.....35
1.3. Ο τόπος μας.....50

2. Θάνατος, Χρόνος και Έρωτας

2.1. Ο Χρόνος του θανάτου στον Καιρό του έρωτα.....61
2.2. Το Παράλογο. Από τον Σίσυφο του Camus στον Ortis του Foscolo.....118

3. Σύγχρονες φιλοσοφικές και λογοτεχνικές σκηνές

3.1. Ερωτικός Ρομαντισμός ή Κουλτούρα της Απομάγευσης;.....168
3.2. Ο Foscolo στην άκρη της νύχτας.....200

Επίλογος.....225

Βιβλιογραφία.....233

Πρόλογος

*Μυστικό δεν είναι το πώς είναι ο κόσμος, αλλά το ότι είναι.*¹

*Πρέπει να μιμούμαστε το τέχνασμα του Θεού ο οποίος κρατά μετέωρους τους πάντες.*²

*Είναι αδύνατον να κοιμηθείς μόνος...*³

Η απομάγευση του κόσμου είναι ανέφικτη, η ανάσα έπεται της σπίθας, και ο έρωτας με το μυστικό είναι ένα και το αυτό.

Ιδού η πρώτη και η τελευταία φράση τούτου του *κειμενικού εγχειρήματος*.⁴

Ιδού η πρώτη και η τελευταία φράση, φευγαλέα αστραπή, της ενόρασης του γράφοντος.

Πρώτη και τελευταία φράση, καθώς εκεί όπου πρέπει να πάμε, έχουμε ήδη φτάσει, με μια αδιαίρετη κίνηση, διότι τα εμπόδια, όπως ξέρει ο Bergson και όπως νιώθει κάθε ανοιχτή ψυχή, είναι ανύπαρκτα.⁵

Η απομάγευση του κόσμου είναι ανέφικτη.

Συμπύκνωση, από τη μία πλευρά, ενός επίπικνου *pars destruens* που φαντάζει σαν ένα ταξίδι στην άκρη της νύχτας, ένα οδυνηρό αλλά αναγκαίο διαζύγιο με την ανθρωπότητα, τη στιγμή ακριβώς που κλαίμε πάνω στο λαιμό του αλόγου⁶, ένα δακρυσμένο αλλά σίγουρο και ελεύθερο βλέμμα του παράλογου ανθρώπου που απογυμνώνει και απογυμνώνεται, αρνείται δίχως αρνητικότητα την αναξιοπρέπεια καθώς δεν μίσησε ποτέ του, βάζει φωτιά και κάνει στάχτη τα πάντα, ούτως ώστε να ξαναγίνει νέος⁷, κενός να εισέλθει, καινός να εξέλθει.

Σαν την πεταλούδα του Jankélévitch, πλησιάζουμε τη φλόγα και φλεγόμαστε από την επιθυμία να την γνωρίσουμε. Απέξω δεν γίνεται. Δεν φτάνει να βλέπεις μόνον τη γλωσσίτσα της φωτιάς να χορεύει, πρέπει στην εικόνα να προσθέσεις την υπαρξιακή αίσθηση του εγκαύματος.⁸

¹ Ludwig Wittgenstein, “Λογικοφιλοσοφική πραγματεία”, στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, επιλογές από το corpus και τις σημειώσεις των George Edward Moore, Alice Ambrose, Oets Kolk Bowsma, Friedrich Waismann, ερμηνευτικό δοκίμιο Rush Rhees, μτφ – επιμέλεια Κωστής Κωβαίος, επίμετρο Στέλιος Βιρβιδάκης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2000, σελ. 64.

² Βλ. Vladimir Jankélévitch – Béatrice Berlowitz, *Κάπου στο ανολοκλήρωτο*, μτφ. Λίζυ Τσιριμώκου, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2021, σελ. 28.

³ Céline, *Ταξίδι στην άκρη της νύχτας*, μτφ. Σεσίλ Ιγγλέση Μαργέλλου, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2021, σελ. 244.

⁴ Jacques Derrida, *Θέσεις*, μτφ. Τάσος Μπέτζελος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2006, σελ. 12.

⁵ Henri Bergson, *Οι δύο πηγές της ηθικής και της θρησκείας*, μτφ – επίμετρο. Βασίλης Τομανάς, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2006, σ. σ. 43 – 44.

⁶ Milan Kundera, *Η αβάσταχτη ελαφρότητα της ύπαρξης*, μτφ. Γ. Η. Χάρης, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2020, σελ. 405.

⁷ *εσύ ο ίδιος θα είσαι αιρετικός για τον εαυτό σου και μάγος και μάντης και γελωτοποιός και γεμάτος αμφιβολίες και ανίερος και αχρείος. Πρέπει να θέλεις να καείς στην ίδια σου την φλόγα: πως θά 'θελες να ξαναγίνεις νέος, αν δεν έχεις γίνει πρώτα στάχτη!*

Φρίντριχ Νίτσε, «Για τον δρόμο του δημιουργού», *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*, μτφ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Βάνιας, Αθήνα, 2008, σ.σ. 95, 96, 97.

⁸ Vladimir Jankélévitch – Béatrice Berlowitz, ό. π. σελ. 27.

Και αλήθεια, ποιος την άναψε τη φωτιά; Ποιος θα πει με βεβαιότητα και αφελή αλαζονεία *εγώ*; Θα πρόκειται σίγουρα για *αυτό το μισητό εγώ*.⁹ Σπίθες και θραύσματα και σπαράγματα και *χάοςμος*.

Δεν προλαβαίνουμε. Και δεν έχει και νόημα. Και θα το δούμε και αργότερα, μπορούμε να είμαστε ευτυχημένοι, ελεύθεροι, υπεύθυνοι, δημιουργοί και αξιοπρεπείς, όταν θα διαπιστώσουμε πως *όσο λιγότερο νόημα έχει η ζωή τόσο καλύτερα τη ζει κανείς*.¹⁰

Οπότε ας απαλλαγούμε από την αυθάδεια του εγώ, ας συνάψουμε ένα νέο γάμο με την ανθρωπότητα, ας δείξουμε το πραγματικό ενδιαφέρον μας μέσω της προκλητικής για τις κοιμισμένες συνειδήσεις αδιαφορίας της φουκωϊκής και μπεκετικής διατύπωσης που λέει *τί σημασία έχει ποιος μιλάει, κάποιος είπε, τί σημασία έχει ποιος μιλάει*.¹¹

Και πράγματι, τί σημασία έχει τώρα που από την άλλη πλευρά αναδύεται ένα φλογερό *pars construens*, το οποίο καθώς καίγεται στην ίδια του τη φλόγα, έχει ήδη χαθεί, επιτελώντας εντούτοις τον ιερό του σκοπό, δρώντας σαν μια χειρονομία, αιωρούμενη, σαν μια ιερή, συγκινητική, ηρωική και απεγνωσμένη κλητική προσφώνηση, *pars construens* που ιεροποιεί τη συνάντηση, λειτουργώντας σαν εκείνη την αρχέγονη φωτιά που συγκέντρωνε γύρω της ολόκληρες φυλές ακόμα και ένα εκατομμύριο χρόνια πριν, επιβραδύνοντας την έκκριση της μελατονίνης¹², για να μπορέσουμε εμείς να συναντηθούμε, ακριβώς γι' αυτό, για να μπορέσουμε να συναντηθούμε πριν τον ύπνο, πριν συναντηθούμε ξανά σαν ελαφάκια στα όνειρά μας¹³, πριν αφεθούμε έστω και με μια ελάχιστη εμπιστοσύνη στον ύπνο, εμπιστοσύνη στο ότι θα ξυπνήσουμε, στο ότι θα υπάρξει συνέχεια¹⁴, στο ότι υπάρχει συνέχεια και μετά από εμάς, εμπιστοσύνη που αγκαλιάζεται από την θαλπωρή της συνάντησης και τη μαγεία της φωτιάς.

Και δεν είναι τυχαίο ότι ένας από τους κορυφαίους νευροεπιστήμονες των ημερών μας, ο Antonio Damasio, μάς καλεί να θαυμάσουμε και να βιώσουμε αυτό το συναίσθημα προσμονής για τη νύχτα, τη φωτιά και τη συνάντηση, κάνοντας λόγο για... μαγεία.¹⁵

Μα πώς; Πώς είναι δυνατόν η επιστήμη, και μάλιστα η επιστήμη στις υψηλότερες εκφάνσεις της, να μιλάει για μαγεία;

Δεν ενηλικιωθήκαμε λοιπόν; Δεν βγήκαμε από την ανωριμότητά μας, για την οποία είμαστε υπεύθυνοι αποκλειστικά εμείς οι ίδιοι; Δεν φονεύσαμε τον Θεό; Δεν τον αντικαταστήσαμε; Απέτυχε τάχα το διαφωτιστικό εγχείρημα; Απέτυχε τώρα, τη στιγμή ακριβώς που φτάνουμε ένα βήμα πριν από το μετασύμπαν, στο κατώφλι της

⁹ Ο. π. σελ. 11.

¹⁰ Albert Camus, *Ο μύθος του Σίσυφου, δοκίμιο για το παράλογο*, μτφ. Νίκη Καρακίτσου – Ντουζέ, Μαρία Κασαμπάλόγλου – Ρομπλέν, εκδ. Καστανιώτη Α. Ε., Αθήνα 2007, σελ. 78.

¹¹ Michel Foucault, *Τί είναι ένας συγγραφέας;*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εισαγωγή. Θανάσης Λάγιος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2021, σελ. 13.

¹² Antonio Damasio, *Η παράξενη κατάσταση των πραγμάτων, η ζωή, τα συναισθήματα και η δημιουργία των πολιτισμών*, μτφ. Μενέλαος Παπαϊωάννου, εκδ. Ενάλιος, Αθήνα, 2018, σελ. 246.

¹³ Υπαινιγμός στην ταινία *Η Ψυχή και το Σώμα* της Ildikó Enyedi.

¹⁴ *Il presupposto implicito del sonno è che le cose familiari saranno presenti all' appuntamento del risveglio [...] noi salutiamo il gaio mattino che, al di sopra del vuoto e del buio della sincopa notturna, riannoda il presente di oggi e il passato della vigilia e consacra la fedeltà della continuazione.*

Vladimir Jankélévitch, *La morte*, traduzione di Valeria Zini, a cura di Enrica Lisciani Petrini, Giulio Einaudi editore, Torino, 2009, p. p. 135 – 136.

¹⁵ Antonio Damasio, ό.π. σελ. 247.

εποχής του μετανθρώπου, στη δραματικότερη ίσως στιγμή της ανθρώπινης ιστορίας¹⁶ όπου ο άνθρωπος θα παραχωρήσει τη θέση του σ' ένα καινούριο είδος, ασεξουαλικό και αθάνατο, που θα έχει υπερβεί την ατομικότητα, το διαχωρισμό και το πεπρωμένο;¹⁷ Να μην αισθανθούμε περηφάνια που είμαστε άραγε το πρώτο ζωικό είδος στο γνωστό σύμπαν το οποίο οργάνωσε από μόνο του τις προϋποθέσεις της ίδιας του της αντικατάστασης;¹⁸

Για ποια μαγεία μιλάμε όταν ούτε οι ήρωες του Houellebecq δεν θα μπορούσαν να προφητέψουν την κοινοτοπία του κακού; Και μήπως οι επιστήμες δεν τακτοποίησαν τα πάντα, απαρνούμενες το εγγενές στοιχείο της διαψευσιμότητάς τους και καταρακυλώντας σε μια ύπουλη και μασκαρεμένη θεολογία που πιπιλίζει ακόμα η βρεφική ανθρωπότητα στα εργαστήρια, στα πανεπιστήμια, στα σαλόνια και στα καφέ;

Ωστε είναι όλα τακτοποιημένα.

Όχι. Έχουμε πόλεμο.

Έχουμε τη ρυτίδα που σκιάζει το μέτωπο της ανήσυχης συνείδησης.¹⁹

Συνοφρυώνομαι. Είμαστε στο μέτωπο της ανήσυχης συνείδησης, είμαστε το μέτωπο της ανήσυχης συνείδησης που διακόπτει τη ροή της παραγωγής για να διευκολύνει τα ρυάκια της ζωής σε τούτο τον μέγα ποταμό.²⁰

Και αυτό που κυλάει στα μάγουλα, κραυγή του Munch και ναυαγός του Gericault, δεν είναι φωσφορικό ασβέστιο, χλωριούχο νάτριο, βλέννα και νερό²¹, αλλά κάτι παραπάνω, κάτι ασύλληπτο και ασύλητο, κάτι που δεν είναι κάτι, που είναι σχεδόν τίποτα και ταυτόχρονα τα πάντα, διαρκώς διαφεύγων, πάνω και πέρα από κάθε μορφή εξουσίας. Εξουσία δηλητηριασμένη από το ίδιο της το φάρμακι, εξουσία νεκρή. Η εξουσία είναι ήδη νεκρή, νεκρή έν τῇ γενέσει της, με το που προφερθεί, χαιρέκακος ψίθυρος που γίνεται ευθύς λιγόψυχο ξεψύχισμα, μετάσταση σε όλο το σώμα. Έχεις πεθάνει ολότελα, λέει η γυναίκα του ήρωα του Balzac. Έχεις πεθάνει, του λέει, γιατί η επιστήμη είναι μέσα σου πιο δυνατή κι από σένα τον ίδιο και το πέταγμα της σ' έχει πάρει πολύ ψηλά για να ζανακατέβεις κάποτε και να γίνεις απλώς ο σύντροφος μιας δύστηνης γυναίκας.²²

Τώρα πρέπει να καλέσουμε αυτή τη γυναίκα, τώρα, πιο πριν παραήταν νωρίς, πιο μετά θα παραείναι αργά, τώρα είναι η ευκαιρία, δεν προλαβαίνουμε. Οφείλουμε να την καλέσουμε, οφείλουμε να περάσουμε με σεβασμό και συμπόνια γύρω από το πτώμα του πλανεμένου και βέβηλου επιστήμονα που αναζήτησε το απόλυτο δίχως να το σεβαστεί και να αρκεστεί στο ότι ζει εντός του, και οφείλουμε λέμε να αγκαλιάσουμε τούτη τη γυναίκα, να μην γίνουμε εκείνος ο θλιβερός και ζοφερός επίλογος των στοιχειωδών σωματιδίων με τα ευφυή θηλαστικά που θα μπορούσαν να είχαν αγαπηθεί.²³

Οφείλουμε να ζήσουμε μια ποίηση δίχως τέλος και όχι ένα τέλος δίχως ποίηση, να φέρουμε την άνοιξη που θα μας ξεκουνήσει, να την φέρουμε, να την

¹⁶ Γιώργος Καραμπελιάς, *Η θεμελιώδης παρέκκλιση, Ρομαντισμός και Μεσσιανισμός στον 21^ο αιώνα*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2004, σελ. 91.

¹⁷ Michel Houellebecq, *Τα στοιχειώδη σωματίδια*, μτφ. Αλέξης Εμμανουήλ, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2020, σελ. 409.

¹⁸ Ο. π. σελ. 418.

¹⁹ Vladimir Jankélévitch – Béatrice Berlowitz, ό. π. σελ. 41.

²⁰ Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης – Γιάννης Πρελορέντζος, επιμέλεια – επίμετρο Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2016, σελ. 256.

²¹ Honore de Balzac, *Η αναζήτηση του απόλυτου*, μτφ. Βασίλης Πουλάκος, εκδ. Printa, Αθήνα, 2008, σ. 102, 104.

²² Ο.π. σελ. 105.

²³ Michel Houellebecq, ό. π. σελ. 314.

βοηθήσουμε να έρθει, δεν θα έρθει μόνη της, και αφού μας ξεκουνήσει, ένα είναι βέβαιο, το έχουμε δει και ζήσει, θα μας ξεκουνήσει, και μέσα από τον θάνατο, ζωή θα μας χαρίσει. Ο καθένας το έχει αισθανθεί, οι περισσότεροι αδιαφορούν, λίγοι έχουν το σθένος, και αυτοί οι λίγοι δεν είναι κάποια ελίτ ούτε βρίσκονται σε έναν συγκεκριμένο χώρο, ούτε έχουν ακολουθήσει μια πετυχημένη συνταγή, όχι όλα αυτά είναι δευτερεύοντα όταν από την αρχική ενόραση γινόμαστε αδέξια και άγουρα αγρίμια που δεν ξέρουν τί να την κάνουν τούτη την ενόραση, που δεν παύουν όμως ποτέ να βρίσκονται στη σελήνη του λύκου, πεινασμένοι, για χρόνια στην ερημιά, για χρόνια παντού, επιστρέφουν στον κόσμο, έχουν καταβροχθίσει την θλιβερή κουλτούρα των απαντήσεων, την έχουν γευτεί, την αφοδεύουν, πίνουν το δηλητήριο του στοχασμού και της διερώτησης, αυτό δεν τους εγκαταλείπει ποτέ πλέον, επιστρέφουν στον κόσμο και του αναγγέλλουν το χαρμόσυνο νέο: Η απομάγευση είναι ανέφικτη.

Ιδού η πρώτη και η τελευταία φράση μιας ενόρασης του ίδιου του γράφοντος που εκδιπλώνεται στο χρόνο, που φαίνεται πως αναδύεται ήδη κατά την περίοδο εκείνη που αρχίζουμε να αντιλαμβανόμαστε τη σειρά των φαινομένων σαν να είμαστε *εμείς* η αιτία τους, μια περίοδος και μια μορφή αιτιότητας που ο Piaget θα ονομάσει *μαγικοφαινομενική*.²⁴

Μα αναδύεται πράγματι τότε ή μήπως λίγο πιο πριν; Ή μήπως λίγο πιο μετά; Απροσδιόριστη εκείνη η πρώτη φευγαλέα αστραπή, αλλά κάτι που υπήρξε δεν μπορείς να κάνεις τίποτε πια για να μην έχει υπάρξει, και άπαξ και το βιώσεις, θα πρέπει να δεις τί θα κάνεις με αυτό, με αυτό το κάτι που δεν είναι αντικείμενο, που δεν ξέρεις τί είναι, που όσο κι αν λες ότι δεν είναι τίποτα, αυτό εξακολουθεί να είναι εκεί, άυλο, διάφανο και διαρκές.

Και μετά λοιπόν από την αστραπή τί, τί έπεται, τι να κάνουμε; Να σταθούμε φρουροί της ενόρασης, φρουροί της αξιοπρέπειας, φρουροί των αποχρώσεων, φρουροί του ιερού χωροχρόνου που δεν ξέρουν τί ακριβώς περιφρουρούν, φρουροί πάνω απ' όλα του έρωτα. Είναι το χρέος μας. Και πώς θα το κάνουμε αυτό; *Να δουλέψουμε*, μας λέει ο Καζαντζάκης, *να δουλέψουμε τα φαινόμενα, σε μια πορεία πολεμική, ερωτική, γάμος μυστικός, να κάνουμε την Πνοή λέει ορατή, να την τυλίξουμε σε λέξεις, σε αλληγορίες και στοχασμούς και ζόρκια, να μη μας φύγει*.²⁵

Μα δεν χωράει στα γράμματα, φεύγει, δεν πειράζει συνέχισε, συνέχισε γιατί είναι χρέος σου, τίποτε δεν χωράει στα γράμματα, και μια έναστρη νύχτα το καλοκαίρι δίπλα στη θάλασσα δεν θα είναι ποτέ ολόκληρη μέσα σε αυτήν την πρόταση, αλλά από αυτήν την πρόταση θα ανατείλουν νύχτες και γέλια και δάκρυα, γι' αυτό συνέχισε, δείξε τί δεν μπορούμε και άφησε ανοιχτό το τί μπορούμε.

Και συνεχίζω, και ως συνέχεια θα πρέπει να νοηθεί και η παρούσα μελέτη, ως συνέχεια που έρχεται από τα βάθη του καιρού μου και σε αυτά επιστρέφει, με αιχμές πιο λείες και οξυμένες, λίγο λιγότερο αδέξιο αγρίμι που εξακολουθεί ευτυχώς να μην έχει απαντήσεις, που δεν ντρέπεται γι' αυτό, όπως θα επιθυμούσε η κουλτούρα της απομάγευσης, αλλά ντρέπεται για όσες στιγμές δεν υπήρξε αντάξιος φρουρός του μυστικού, για όλες εκείνες τις στιγμές που υπέκυψε στο δειλό, θανατηφόρο και μονοδιάστατο εδώ και τώρα, το οποίο, στην χυδαιότερη μορφή του, αποκρύπτει δολίως τις αποχρώσεις των σχέσεών μας, αδιαφορεί για τα χρώματα, τα αρώματα και τα χώματα, στριφογυρίζει σαν φίδι επάνω στο σώμα μας και μας σφίγγει έως ότου μας πνίξει, να μην έχουμε ανάσα, και ασθμαίνοντας να μην μπορούμε να σκεφτούμε

²⁴ Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Χρόνος και αχρονικότητα, παραλλαγές της χρονικής εμπειρίας (μια ψυχαναλυτική προσέγγιση)*, μτφ. Μίνα Χαραλάμπους, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, σελ.45.

²⁵ Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, επιμέλεια Πάτροκλος Σταύρου, εκδ. Καζαντζάκη, Αθήνα, 2012, σ.σ. 64 – 65.

τη σπίθα της ένωσης και της συνάντησης, παρά μόνο την ανάσα της επιβίωσης, την ανάσα ενός σώματος αποκλεισμένου στην ιδιότητά του, χαμένοι στον χαμένο εαυτό μιας ζωής που κάλυψε κάτω από στοιβάδες αδιαφορίας το αβαρές χάδι. Και ποιος θα ισχυριστεί ότι δεν έπαψε να αισθάνεται το χάδι έστω και για μια στιγμή; Και για ποιο λόγο να το κάνει; Για μια ψευδοακεραιότητα; Για έναν εφησυχασμό; Για να τραβήξουμε κάπου τη γραμμή; Για χάρη της λειτουργικότητας; Ούτε ο πιο πιστός οπαδός και ενσαρκωτής της στωικής συνέπειας²⁶ δεν θα μπορούσε να πει ότι δεν χάνεται ποτέ από το βλέμμα του αυτή η έτσι κι αλλιώς εξαφανιζόμενη οπτασία, ότι η συνέχεια και η εγρήγορση δεν διακόπτονται και δεν κατρακυλούν στα σκοτάδια της εσωστρέφειας, της αδράνειας και της αμβλύνοιας, ότι προς στιγμήν, για μεγαλύτερο ή για μικρότερο χρονικό διάστημα παύουμε να ακούμε, να βλέπουμε και να αισθανόμαστε, ότι αδιαφορούμε, και καταλήγουμε φυσικά, μιας και δεν ξέρουμε να ακούμε, να μην ξέρουμε ούτε και να μιλάμε: *ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι οὐδ' εἶπεῖν*.

Άλαλοι, από ένα μικρό σκοτάδι, φαινομενικά αθώο και αμελητέο, ξεκινήσαμε την κάθοδο στις σκοτεινότερες πόλεις, έσβησε ένα φως και ύστερα όλα, διότι ενδέχεται από ένα μικρό λάθος στην αρχή, να οδηγηθούμε σε ένα μεγαλύτερο στο τέλος: *τὸ ἐν ἀρχῇ μικρὸν ἐν τῇ τελευτῇ γίνεται παμμέγεθες*.²⁷

Κι όμως, να η μαγεία, κρυμμένη δεν ξέρουμε πού, εκεί στα σκοτάδια όπου η φευγαλέα αστραπή υποτίθεται πως χάθηκε δια παντός, να εμφανίζεται και να εξαφανίζεται ξάφνου τόσο έντονα, ακριβώς εξαιτίας των σκοταδιών, να μετατρέπει την κάθοδο σε αχαλίνωτο και μεθυστικό σκάψιμο, εκεί που σχεδόν αγγίξαμε τον θάνατο. Ωστε η *Ασκητική* βιώνεται και... ανάποδα:

-Σκάψε ακόμα!

-Δε βλέπω τίποτα! Νύχτα βουβή, πηχτή σα θάνατος. Θα 'ναι ο θάνατος.

-Σκάψε ακόμα! Τι βλέπεις;

-Ιδέες και ονειράτα, αστραπές και φαντάσματα.

-Σκάψε ακόμα! Τι βλέπεις;

-Ανθρώπους και πουλιά, νερά και πέτρες!

-Σκάψε! Τι βλέπεις;

Μια προσταγή μέσα μου...²⁸

Και ίσως εμείς που ομολογούμε τα σκοτάδια μας, ενδεχομένως λιγότερο τυχεροί από όσους δεν μολύνθηκαν ποτέ από την αδιαφορία και την εσωστρέφεια, να έχουμε αναζητήσει περισσότερο τούτο το αβαρές χάδι, να έχουμε προσπαθήσει με παιδική αφέλεια όχι να συλλάβουμε το ασύλληπτο και ασύλητο, δεν είμαστε τόσο αλαζόνες και πλανεμένοι, μα να το κρατήσουμε κάπου εκεί, δίχως να ξέρουμε πού, δίχως να ξέρουμε τί, μετέωρο, σε έναν χώρο και χρόνο όπως και να χει ιερό για τη σπίθα, αυτήν αναζητούμε, τη φωτιά της συνάντησης και τη συνάντηση της φωτιάς, την εξωστρέφεια, και όχι μια κρίση πανικού, έναν εύθραυστο εαυτό που χάθηκε στον εαυτό, που ασχολείται με τις ανάσες του, βαλλόμενος πανταχόθεν.

Και οφείλουμε να ξεκαθαρίσουμε, αν αυτό δεν είναι σαφές ευθύς εξαρχής στον καλοπροαίρετο αναγνώστη τούτης της μελέτης, ότι αυτά τα λόγια, ο πρόλογος, ό,τι ακολουθήσει στη συνέχεια και μέχρι την τελευταία γραμμή που είναι ίδια με την πρώτη, όλα τα σημεία και όλα τα χρώματα σφιχταγκαλιάζονται από την ίδια μας τη ζωή και δεν γεμίζουν απλώς τις σελίδες, δεν υπακούν απλώς στο πλαίσιο όπου

²⁶ Βλ. Α. Α. Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία, Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, μτφ. Στυλιανός Δημόπουλος, Μυρτώ Δραγώνα – Μονάχου, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2012, σελ. 303.

²⁷ Αριστοτέλους, *Περί ουρανού*, 271b 8 – 13.

²⁸ Νίκος Καζαντζάκης, ό. π., σελ. 16.

εντάσσονται, δεν έχουν γεννηθεί για να συσσωρευτούν στα αρχεία που, όπως μας λέει ο Kundera, είναι πιο θλιβερά και από τα νεκροταφεία, γιατί κανείς δεν τα επισκέπτεται αυτά ποτέ, ούτε καν τα ψυχασάββατα.²⁹

Και πώς να τα επισκεφθεί κάποιος, συμπληρώνουμε εμείς, όταν η υιοθετούμενη κοντόφθαλμη λειτουργικότητα εκφυλίζει τη συνάντηση με το ανοίκειο και την μετατρέπει σε ένα ασήμαντο και αδιάφορο πάρε – δώσε που επιβεβαιώνει και εντείνει την ίδια την ασημαντότητα των αμέτοχων και σχεδόν μηχανικών συμμετεχόντων; *Η κουλτούρα*, συνεχίζει ο Kundera, *εξαφανίζεται μέσα στην υπερπαραγωγή, σ' έναν καταγισμό φράσεων, στην παραφροσύνη της ποσότητας. Πιστέψτε με, ένα και μόνο απαγορευμένο βιβλίο στη χώρα σου σημαίνει απείρως περισσότερα από τις δισεκατομμύρια λέξεις που ξερνάνε τα πανεπιστήμιά μας.*³⁰

Και απαγορευμένο σήμερα θα πρέπει να θεωρείται οτιδήποτε διακόπτει τη ροή της παραγωγής και την ευταξία, οποιαδήποτε κίνηση ή χειρονομία των οποίων η ενέργεια προέρχεται από τον ακατανόητο και ασύλληπτο έρωτα που έχει υπερβεί το καλό και το κακό, μόνο και μόνο για χάρη του έρωτα, για χάρη του θρυμματισμένου και τραυματισμένου εγώ που αγνοεί πλέον τα όρια μεταξύ του μέσα και του έξω, που δεν τα αναχαράζει και δεν παραχαράζει, απλώς αγνοεί.

Απαγορευμένη άγνοια και απαγορευμένος έρωτας σε κάθε ανάσα της κάθε σελίδας που διψάει να γίνει σπίθα. Ένα ταξίδι στην άκρη της νύχτας που στην παρούσα μελέτη εκκινεί από τον Λόγο, επιχειρώντας να διατρέξει την ιστορία του, την ιστορία μας, από την προφορικότητα στην εγγραματοσύνη³¹, από το μυθικό στάδιό του όπου φαίνεται πως κάθε ον αντλεί την καταγωγή του από αυτόν, ως τη στιγμή που εκλαμβάνεται σαν το ιδεατό εργαλείο και όργανο του νου³², ως τον εργαλειοποιημένο Λόγο της εποχής μας, από τον Γοργία και τον Πλάτωνα ως τον Derrida και τον Joyce, αναδύεται σε τούτο το ταξίδι το ερώτημα του κατά πόσον η γλώσσα συνιστά μια ασθένεια που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε ή αν αντίθετα πρόκειται για την μόνη νοούμενη θεραπεία. Κλείνει τάχα τον δρόμο στην αληθινή γνώση του εαυτού και του κόσμου ή αντιθέτως είναι εκείνη που την καθιστά εφικτή; Πότε βιώνεται η γλώσσα ως φάρμακο της κλειστότητας, της δυστυχίας και της αναξιοπρέπειας και πότε μετατρέπεται σε φάρμακο, σε έναν ιερό και μαγικό χώρο όπου έχει ιεροποιηθεί η συνάντηση; Και ποια η σημασία της συνάντησης; Γιατί της αποδίδουμε την ύψιστη αξία; Και τί σημαίνει άραγε η συνάντηση; Και μεταξύ ποίων συμβαίνει η συνάντηση;

Ερωτήματα εντός ενός *pars destruens* που στρέφεται κατά των κυρίαρχων κοσμοθεωριών, από την Γένεση ως το σημερινό κυρίαρχο βλέμμα, αλλά και εντός ενός *pars construens*, που αν όντως είναι τέτοιο, τότε δεν δίνει ακριβώς απαντήσεις αλλά γεννά ερωτήσεις, γίνεται τόπος φωτιάς και συνάντησης.

Και διαρκής συνοδοιπόρος, συνομιλητής και φίλος σε τούτο το ταξίδι, το ταξίδι του Φοίνικα, τα λόγια και τα έργα του Ugo Foscolo, λόγια και έργα που

²⁹ Milan Kundera, ό. π., σελ. 146.

³⁰ Ο. π.

Παρόμοια η θέση και του Foscolo: *Αυτό το πανεπιστήμιο (πράγμα που δυστυχώς θα πρέπει να ισχύει για όλα τα πανεπιστήμια της γης!) αποτελείται ως επί το πλείστον από αλαζόνες καθηγητές που τρώνονται μεταξύ τους και από έκλυτους φοιτητές. [...] Σ' αυτή την κοινωνία, διαβάζουμε πολύ, δεν στοχαζόμαστε και αντιγράφουμε.*

Βλ. Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998, σ. σ. 48 – 49.

³¹ Βλ. το έργο του Walter J. Ong, *Προφορικότητα και εγγραματοσύνη*, μτφ. Κώστας Χατζηκυριάκου, επιμέλεια Θόδωρος Παραδέλλης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2019.

³² Ernst Cassirer, *Γλώσσα και μύθος*, μτφ. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, εκδ. Έρασμος, Αθήνα, 2008, σελ. 89.

σφιχταγκαλιάζονται από κοινά συναισθήματα, κοινά ερωτήματα, την ίδια φλόγα και τον ίδιο έρωτα. Και όπως οι ερωτευμένοι χάνονται με την ύψιστη ένταση ο ένας εντός του άλλου, με σώματα, λόγια, σκέψεις και συναισθήματα που δεν ξέρεις πια τίνος είναι τί, πού αρχίζεις εσύ και πού τελειώνει ο άλλος, σε μια ιλιγγιώδη εγγύτητα ενός άσβεστου πάθους, έτσι κι εδώ ο ερωτικός χορός των έλλογων και στο πυρήνα τους συναισθηματικών ζώων ξεχειλίζει από όλες τις αποχρώσεις ενός κοινού πίνακα ζωγραφικής, δίχως φυσικά να απουσιάζουν τα διαφορετικά βλέμματα και οι διαφορετικοί αστερισμοί, απόδειξη της ελευθερίας του έρωτα που δεν καθυποτάσσει και του πνεύματος που δεν αναπαράγει δουλικά και σχεδόν μηχανικά, έχοντας ταυτόχρονα γνώση και συναίσθηση του κοινού ουρανού.

Τρανταχτό παράδειγμα αυτών των διαφορετικών βλεμμάτων, κάτω από τον ίδιο πάντοτε ουρανό, αποτελεί ο ολωσδιόλου διαφορετικός χρωματισμός της ιστορίας, της σημασίας και της αξίας των σοφιστών στην αρχαία Ελλάδα, με τον μεν Foscolo να εξαπολύει μια ανελέητη επίθεση κατά της σοφιστικής κίνησης γενικά και του Γοργία ειδικότερα, συντασσόμενος και παρασυρμένος εν πολλοίς από την κυρίαρχη ιστοριογραφία, και με τον δε γράφοντα να εκλαμβάνει αυτή την κίνηση ως ένα διαφωτιστικό εγχείρημα, με τα όποια μειονεκτήματά του, υποβοηθούμενος ως ένα βαθμό στην ενίσχυση των θέσεών του και από την αναθεωρημένη οπτική μιας το δίχως άλλο μειωψηφικής αλλά φιλόπονης και προσηλωμένης στην ανοιχτότητα επιστημονικής ματιάς που όπως θα δούμε αργότερα εντάσσεται σε ό,τι εμείς θα ονομάσουμε ερωτικό Ρομαντισμό.³³

Όμως όταν ο ουρανός είναι κοινός, η ιστορία μπορεί να γεννά παρεξηγήσεις, αλλά οι μεγάλες ηθικές μορφές, για να θυμηθούμε τα λόγια του σπουδαίου Bergson, *δίνουν τα χέρια πάνω από τους αιώνες και πάνω από τις πολιτείες μας*³⁴, καλώντας μας να συναισθανθούμε το κοινό, να στοχαστούμε πάνω σε αυτό, να συνεργαστούμε, να σκάψουμε μαζί την κοινή μας μοίρα εδώ κάτω, εδώ κάτω όπου όλα αφανίζονται.

Και αφού λύσουμε τις παρεξηγήσεις στην επιφάνεια, ξεκινάμε την βόλτα στα βαθιά, για όσο αντέχουμε να κρατάμε την ανάσα μας, και αν ξεχαστούμε, λίγο πριν το τέλος, μας τραβάει προς τα πάνω ο ερωτευμένος, μας ξαναφέρει πάνω, μας λείει λίγο ακόμα, μείνε πάνω, πάρε μια ανάσα και ξαναπάμε, ξαναπάμε στον βυθό, μαζί, δίχως ελπίδα ότι θα βρούμε κάτι, ακριβώς όπως ξεκινάει κανείς για το Θιβέτ, αναζητώντας την *λεοπάρδαλη του χιονιού*³⁵, που δεν ξέρεις καν αν υπάρχει και ακόμα και να υπάρχει ίσως να μην την δεις ποτέ, δεν έχει σημασία, ίσως να είχες και να έχεις αυτή την φευγαλέα αστραπή της, και αυτό αρκεί για να καλλιεργήσεις την ύψιστη αρετή της υπομονής, την εγκαρτέρηση, να καλλιεργήσεις τις αισθήσεις σου, να μάθεις να αναγνωρίζεις τα ίχνη, να τα βλέπεις και να τα σέβεσαι, να σέβεσαι τα χρώματα, αν όχι για τίποτε άλλο, *παρά επειδή κατοικούμε στα ίδια χρώματα*.

Και πιάνοντας μια χούφτα χόμα στα χέρια σου, στην απόκρημνη πλαγιά, στο βυθό, στην αμμουδιά με τη δύση, να δακρύξεις από ευτυχία για την ένωση με το ιερό και να κλάις για το ότι φεύγει και χάνεται, για το ότι φεύγεις και χάνεσαι.

Όστε θα πεθάνω. Το ένιωσες ως παιδί αλλά το πίστεψες για όλους τους άλλους πέρα από εσένα, και ύστερα σαν έφηβος, με την αλαζονεία των νιάτων ποιος

³³ Ως προς του σοφιστές βλ. Jacqueline de Romilly, *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, μτφ. Φάνης Ι. Κακριδής, εκδ. Ινστιτούτο του βιβλίου – Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2016, ενώ σχετικά με τον ερωτικό ρομαντισμό βλ. και Δημήτρης Μέξης, "Ποίηση δίχως Τέλος ή ένα Τέλος δίχως Ποίηση; Ερωτικός Ρομαντισμός ή Κουλτούρα της Απομάγευσης;", *Οδός Πανός, Αφιέρωμα στον Ρομαντισμό, απόπειρες προσέγγισης*, 193, 2022, 112 – 121.

³⁴ Henri Bergson, *Οι δύο πηγές της ηθικής και της θρησκείας*, μτφ – επίμετρο. Βασίλης Τομανάς, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 54.

³⁵ Υπαινιγμός στο ντοκιμαντέρ των Sylvain Tesson και Vincent Munier *Η Λεοπάρδαλη του χιονιού*.

δεν ένιωσε αθάνατος, μα είναι η φθορά γύρω σου και μέσα σου, είναι η σκέψη του θανάτου, όπως γράφει ο Houellebecq, που συνιστά έναν θόρυβο βάθους που έρχεται να γεμίσει το κεφάλι μας.³⁶

Μα τί είναι ο θάνατος; Υπάρχει σκέψη του θανάτου; Και πώς να σταθούμε μπροστά του; Βρισκόμαστε ήδη στο δεύτερο μέρος της μελέτης μας, σκάβουμε παρέα με καθετί έμψυχο, άλλοι περισσότερο και άλλοι λιγότερο, μα όλοι καλούμαστε να σκάψουμε.

Σκαπανείς του τίποτα και του πουθενά, ενωνόμαστε από το κοινό τίποτα και πουθενά και καταβάλουμε απεγνωσμένες προσπάθειες για να το περιγράψουμε, μα για τη σκέψη μας το τίποτα είναι πάντα κάτι και το πουθενά είναι πάντα κάπου, και ο θάνατος ως τίποτα και πουθενά είναι αβίωτος. Κυριολεκτικά μιλώντας δεν υπάρχει εμπειρία του θανάτου. Όμως τούτο το τίποτα και το πουθενά, θα το δούμε αναλυτικά, είναι καθοριστικό για το κάθε κάτι και το κάθε κάπου. Και η ουσία του κάτι και του κάπου καθορίζεται από τη σχέση μας με το χρόνο. Όμως τί είναι ο χρόνος; Και να που από τον θάνατο θα οδηγηθούμε στον χρόνο, από το ένα μυστήριο στο άλλο, στα κατεξοχήν αντικείμενα της φιλοσοφίας, αντικείμενα που δεν είναι αντικείμενα, που δεν είναι τίποτα, θα μας πει ο Jankélévitch *κι εντούτοις είναι κάτι: είναι λοιπόν σχεδόν τίποτα. Ο χρόνος είναι κάτι που δεν είναι τίποτα, που είναι το παν! [...] Εντέυθεν των πάντων; Εκείθεν των πάντων; Αστάθμητος, ανεπαίσθητος και αόρατος και απέραντα απογοητευτικός, σαν όλα τα πραγματικά σημαντικά πράγματα.*³⁷

Τί απογοήτευση, αν το σκεφτούμε καλύτερα. Δεν μπορούμε να συλλάβουμε τίποτα από όσα θα επιθυμούσαμε να γνωρίζουμε. Τί φρίκη αν σκεφτούμε την άγνοιά μας. Τί παράξενο αν σκεφτούμε ότι όλο το ορατό κινείται από το αόρατο και το αδιανόητο, έτσι όπως στεκόμαστε ακόμα απορημένοι στις νευροεπιστήμες για το πώς το νερό του εγκεφάλου μετατρέπεται σε κρασί της συνείδησης.³⁸

Τί ηρωικό και συγκινητικό να βλέπεις την ανθρωπότητα να σκάβει. Πόση ποίηση και μαγεία γύρω μας και μέσα μας. Σκάβουμε, ζωγραφίζουμε και μεθάμε με το κρασί των αόρατων αμπελουργών. Ο θάνατος, ο χρόνος, η συνείδηση, η δική μου και του άλλου, ειδικά εκείνου του άλλου, του καταραμένου και ευλογημένου άλλου, ο Θεός, το σύμπαν, τα ζώα, τα βλέμματά τους, οι πέτρες, η ζωή, όλα ένα μυστήριο, όλα βυθισμένα στο παράλογο, ζούμε με κάτι και κάπου μέσα από το τίποτα και το πουθενά, και κάθε απάντηση ένας εφησυχασμός, να μπορέσουμε να ανασάνουμε λίγο καλύτερα, παγιδευμένοι στην ανάσα, περιορισμένοι από το ψέμα, στραμμένοι προς τα μέσα, παραιτημένοι, εντός της δυσφορίας του χρόνου του θανάτου.

Μα υπάρχει άραγε άλλος δρόμος μπροστά στο παράλογο; Υπάρχει άλλος δρόμος που να κάνει την ζωή έστω υποφερτή; Τί θλιβερό αίτημα, να μπορούμε έστω να την ανεχτούμε, να την ανεχτούμε και θα περάσει, υπομονή χρειάζεται, όχι όμως αυτή που περιγράψαμε προηγουμένως, εδώ πρόκειται για την ταπείνωση του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του, ενδεδυμένη τον μανδύα της υπομονής, και μάλιστα καταλήγουμε να αποκαλούμε υπομονή την υποδούλωση και την αναξιοπρέπεια, τη μετάθεση της ευτυχίας ή την αποδοχή της αδυνατότητάς της. Τί διαστρέβλωση μιας τόσο λεπτής αρετής. Υπάρχει όμως τρόπος για να απαλλαγούμε από την δυσφορία ενός χρόνου που τρώει τα παιδιά του ή οφείλουμε να υποκύψουμε και να αποδεχθούμε μια μίζερη ζωή; Μα πώς; Μόνο δυστυχία και θάνατος προσφέρεται εδώ κάτω; Να πάμε επάνω, να πάμε αλλού, να είμαστε άλλοι, να εγκαταλείψουμε το εδώ και τώρα σαν τον τρομαγμένο άγγελο του Klee, να φύγουμε

³⁶ Michel Houellebecq, ό. π. σελ. 112.

³⁷ Vladimir Jankélévitch – Béatrice Berlowitz, ό. π. σελ. 31.

³⁸ Βλ. Gerald M. Edelman – Giulio Tononi, *Το σύμπαν της συνείδησης, πώς η ύλη γίνεται φαντασία*, μτφ. Βασιλική Βακάκη, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008, σελ. 31.

μακριά, να ζωγραφίσουμε το κάπου αλλού, μια αναγκαία θα έλεγε κανείς παραμυθία της ψυχής, μα είναι όντως αναγκαία;

Απέναντι λοιπόν στο παράλογο τίθεται το πραγματικά σοβαρό φιλοσοφικό πρόβλημα, και αυτό που επείγει να απαντήσουμε, μας λέει ο Camus, είναι αν αξίζει να ζούμε τη ζωή ή αν θα αποφασίσουμε να δώσουμε ένα τέλος, όλα τα υπόλοιπα έπονται, πρέπει πρώτα να απαντήσουμε σε αυτό, τώρα που το παράλογο μας έχει χτυπήσει καταπρόσωπο, μέσα σε μια αναπάντεχη στιγμή, εκεί όπου ξάφνου καταρρέουν όλες οι ψευδαισθήσεις, όλες οι απαντήσεις που υπόσχονταν μια θαλπωρή δίχως φωτιά. Οι θρησκείες, οι επιστήμες, οι υποσχέσεις των άλλων, η ψευδαισθησιακή ασφάλεια της ρουτίνας, όλα απογυμνωμένα, και ακόμα πιο γυμνοί εμείς. Να ξαναπιαστούμε από κάπου, να πιστέψουμε ξανά, να η μία επιλογή, και ας μην βιαστούμε να καταδικάσουμε καμία επιλογή, διότι χρειάζεται συμπόνια, μας λείπει η συμπόνια όσο μας λείπει και η υπομονή, όσο μας λείπει και η καλλιέργεια των αισθήσεων, όσο μας λείπει πάνω απ' όλα ο έρωτας.

Η μομφή προς όποιον αποκοιμίζει το παράλογο δεν πρέπει να είναι απόλυτη, διότι ενδέχεται να διατηρεί μέσα στον εφησυχασμό ορισμένα ψήγματα δημιουργίας και αξιοπρέπειας, και ποιος άραγε θα αρνηθεί ότι σε κάθε έκφανση του πολιτισμού μας υπάρχουν ψυχές που δημιουργούν λαμπρούς αστερισμούς, στις θρησκείες, τις επιστήμες, τη φιλοσοφία και την καθημερινότητά μας; Εγρήγορη λοιπόν και αισθήσεις οξυμένες. Να μπορέσουμε να θαυμάσουμε τις εξομολογήσεις του Αυγουστίνου, το πνεύμα του Hegel, την πίστη του Max Scheler, τον *αλλόκοτο ελληνισμό* ενός Πλήθωνα, ενός Ταρχανιώτη ή ενός Σιμωνίδη³⁹, να συναισθανθούμε τους λιγότερο γνωστούς σκαπανείς της καθημερινότητάς μας και να συγκινηθούμε από το μόχθο τους, έστω και αν δεν κρατάνε τη φλόγα του παραλόγου μονίμως στα χέρια τους, γεγονός εξάλλου που μένει να αποδειχθεί αν είναι εφικτό, αν δηλαδή μπορεί κανείς να ζήσει μια ζωή αποκλειστικά εντός του παραλόγου, αν ακολουθήσει δηλαδή τον δεύτερο δρόμο που προτείνει ο Camus και πιο πριν από εκείνον ο Nietzsche, ο εκφραστής της αιώνιας ζωντανίας και όχι της αιώνιας ζωής, εκείνος που ένωσε πως αυτό που γίνεται από έρωτα, συμβαίνει πάντα πέρα από το καλό και το κακό.⁴⁰

Αποκοιμίζω το παράλογο, ο πρώτος δρόμος. Μένω εντός του ως διαρκής δημιουργός που δεν υπολογίζει κέρδη και ζημίες αφού δεν τα βλέπει έτσι πλέον τα πράγματα, ο δεύτερος δρόμος. Αυτοκτονία, ο τρίτος. Είναι άραγε η έλλειψη νοήματος μια αδιανόητη ευκαιρία ή μήπως σηματοδοτεί την αρχή του τέλους και την σταδιακή ή και απότομη κατάρρευση; Αντιπαράθετουμε τούτες τις θεωρήσεις μέσα από το δοκίμιο του παραλόγου του Camus, ο οποίος θα θεωρήσει την αυτοκτονία ως μια ήττα μπροστά στο παράλογο που πρέπει να συντηρηθεί πάση θυσία, και του επιστολικού μυθιστορήματος του Foscolo όπου ο ήρωας αδυνατεί να μείνει μέσα στο παράλογο και οδηγείται σε εκείνο που οι στωικοί ονόμαζαν κάποτε εύλογη εξαγωγή. Αντιπαράθεση βέβαια που όπως θα διαπιστώσουμε δεν αφορά τον Camus και τον ίδιο τον Foscolo αλλά έναν ήρωα του ελληνοϊταλού δημιουργού, ο οποίος ως ακαταπόνητος ποιητής, ως *παράλογος άνθρωπος που δεν εξηγεί και δεν δίνει λύσεις αλλά νιώθει και περιγράφει*⁴¹, ενσαρκώνει μέσω του έργου του ένα διανοητικό δράμα και φαίνεται να ενώνεται με τον Γάλλο φιλόσοφο (θυμηθείτε τα χέρια των μεγάλων

³⁹ Βλ. Νικήτας Σινιόσογλου, *Αλλόκοτος ελληνισμός, δοκίμιο για την οριακή εμπειρία των ιδεών*, εκδ. Κίχλη, Αθήνα, 2019.

⁴⁰ Friedrich Nietzsche, *Πέρα από το Καλό και το Κακό*, μτφ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 75.

⁴¹ Albert Camus, ό. π. σελ. 131.

ηθικών μορφών του Bergson) αναφωνώντας πως *αν ο κόσμος ήταν σαφής, δεν θα υπήρχε τέχνη*.⁴²

Μήπως λοιπόν η τέχνη εκφράζει ένα προγενέστερο στάδιο της ανθρώπινης εξέλιξης το οποίο φτάνει σιγά σιγά στο τέλος του και δίνει τη θέση του σε ένα νέο είδος απαλλαγμένο από όλα όσα μας βασάνισαν ως σήμερα; Και υπάρχει ακόμα τέχνη; Και αν όντως υπάρχει την έχουμε πράγματι ανάγκη; Δηλαδή δεν έχουν καταστεί σαφή τα πάντα χάρη στις επιστήμες μας και το φυσικοεπιστημονικό φρόνημα που υπηρετεί ανενδοίαστα την πρόοδο της αποπροσωποποίησης μέσα από τους όλο και πιο εκλεπτυσμένους και λείους απομαγευτικούς μηχανισμούς; Μηχανισμοί που φανερώνονται και υιοθετούνται τυφλά από τον ενθουσιασμένο (και σίγουρα όχι εν θεώ) κοινό νου που είναι ήδη στην ουρά πριν καν του ζητηθεί, διότι οτιδήποτε θα καλλιεργούσε την αντίσταση του προσώπου στη νεκρή εξουσία έχει εξασθενήσει και υποβαθμισθεί στη σφαίρα του αναγκαίου αλλά αμελητέου και ακίνδυνου κακού, έχει κατακυλλήσει στη σφαίρα του άχρηστου, της διασκέδασης, της χαλάρωσης, του να ξεφύγουμε λίγο από την καθημερινότητα, ανάλαφροι απέναντι σε καθετί βαρύ, και καθώς δυσφορούμε εντός της ζωής, ας μην δυσφορούμε και εντός της τέχνης που απαιτεί την μέγιστη συγκέντρωση των δυνάμεών μας.

Ο προμαχώνας του προσώπου είναι ήδη βομβαρδισμένος, αλλά από κάποιο σημείο και μετά η προδοσία έρχεται αυτόματα, εκ των έσω, ανοίγεις μια μικρή πόρτα και ύστερα ακόμα μία και ο εχθρός εφορμά, τα θέλει όλα, όλα τα λάφυρα, να γιορτάσει το σώμα μας, να το γιορτάσει έως ότου αντιληφθεί στο μεθύσι του επάνω πως η λαφυραγωγία δεν θα είναι ποτέ ολοκληρωτική, θα είναι ανολοκλήρωτη, και επειδή ανολοκλήρωτη, αποτυχημένη, τόσος αγώνας, τόσος κόπος, τόσος δρόμος για το τίποτα, γιατί στα βάθη του κάστρου, το ακούνε όλοι, κάποιος ανασαίνει, και στην εκπνοή αχνοφαίνεται μια μικρή φλογίτσα, να είναι τάχα ένας αλυσοδεμένος δράκος, κανείς δεν μπορεί να πει με βεβαιότητα, αιώνες και αιώνες αναρωτιόμαστε, κανείς δεν φτάνει εκεί κάτω, και κανείς δεν ξέρει πότε θα ανοίξει τα φτερά, μα ίσως δεν τα κλείνει ποτέ, μια συνείδηση που έχει ήδη διαφύγει, που έχει καταστήσει εκ των προτέρων νεκρή κάθε απόπειρα σύλληψής της.

Παρελαύνουν εντούτοις στο προαύλιο η Βιολογία και η Ιατρική, η γενετική ενίσχυση που έχει καταστεί αβίαστα ένα καταναλωτικό προϊόν⁴³, η νέα ευγονική που δεν ξεπηδά πλέον από την φυλετική καθαρότητα αλλά από την αγορά⁴⁴ και φυσικά η βιοπολιτική ως αδιόρατη συγχώνευση της επικρατούσας εξουσιαστικής πολιτικής και της ιατρικής που φαίνεται πως αποτελεί μία από τις νέες μορφές ολοκληρωτισμού⁴⁵ όπου η ψυχοσωματική οντότητα αποιεροποιείται.

Ό,τι πουν οι γιατροί, με τον δυτικό άνθρωπο να πεθαίνει ως επί το πλείστον στα νοσοκομειακά ιδρύματα ή στους οίκους ευγηρίας, όχι πάντως στο σπίτι του.⁴⁶ Είναι ίσως σαφές πως εδώ δεν μιλάμε εντέλει για την αρρώστια του ασθενούς αλλά για την αρρώστια του γιατρού που επιθυμεί να κυριαρχήσει επί των σωμάτων και των ψυχών.⁴⁷

⁴² Ο. π. σελ. 135.

⁴³ Βλ. J. Sandel, *Ενάντια στην τελειότητα, η ηθική στην εποχή της γενετικής μηχανικής*, πρόλογος Ιορδάνης Ψημμένος, μτφ. Δημήτρης Γκινισάτης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011.

⁴⁴ Γιώργος Καραμπελιάς, ό. π. σελ. 106.

⁴⁵ Φώτης Τερζάκης, *Ιατρική/Πολιτική, μια ανθρωπολογική – φιλοσοφική ματιά στις αντιμαχόμενες θεραπευτικές προσεγγίσεις στον σύγχρονο κόσμο*, εκδ. Αλήστου μνήμης, Αθήνα, 2021, σελ. 110.

⁴⁶ Michel Vovelle, *Ο θάνατος και η δύση, από το 1300 ως τις μέρες μας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2000, σ. σ. 386 – 393.

⁴⁷ Φώτης Τερζάκης, ό. π. σελ. 99.

Από κοντά βέβαια και οι υπόλοιπες επιστήμες που έχουν υιοθετήσει άκριτα την κυρίαρχη κοσμοθεωρία, επιστήμες όπως η Φιλολογία που στις πιο άκαμπτες και στείρες εκφάνσεις της συνιστά ένα είδος θεσμικής και πανεπιστημιακής επιτήρησης των πολυσημικών υπερβολών που βρίσκονται στην ίδια τη φύση της σημασίας⁴⁸, ή η Ιστορία που ενίοτε παρουσιάζεται μπροστά μας σαν ένα κακόγουστο αφήγημα όπως λόγου χάρη εκείνο του Garaudy που αρνείται το ολοκαύτωμα ή οποιουδήποτε άλλου θεωρεί πως η επιστήμη του βρίσκεται εγγύτερα στην αλήθεια σε σχέση με την τέχνη αλλά και οποιαδήποτε άλλη επιστήμη, ωσάν ένα βιβλίο που μιλάει για τον βομβαρδισμό της Guernica να είναι πιο κοντά στο φως από τον Picasso, ή το έργο ενός Flaubert να μην έχει μέσα του τόση αλήθεια όση μια μελέτη ενός Flaceliere. Είναι ακόμα η ίδια η Φιλοσοφία που ενίοτε κουλουριάζεται μέσα στη θαλπωρή των σκονισμένων της και κληρονομημένων της εννοιών λησμονώντας τον ιερό σκοπό της δημιουργίας ή υπηρετώντας συγκεκριμένες πολιτικές προχωράει σε μια χυδαία λήψη του ζητουμένου. Μα αυτό δεν είναι πια φιλοσοφία, είναι ο εργαλειοποιημένος λόγος της εξουσίας που αναπαράγουν τα υποχείριά της.

Ας είμαστε όμως και εδώ το ίδιο προσεκτικοί, όπως και απέναντι σε όποιον αποκοιμίζει το παράλογο, διατηρώντας όπως είδαμε σε ορισμένες περιπτώσεις μια κάποια δημιουργικότητα και διασώζοντας την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Ας μην υποπέσουμε στα ίδια λάθη της γνωστής απάντησης/αντίδρασης/καταγγελίας των ακραίων συνεπειών του ορθολογισμού σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής μας μέσω της δαιμονοποίησης της τεχνολογίας, της καχυποψίας έναντι των επιστημών, της προσφυγής σε υπερφυσικές δυνάμεις που η εμπειρία μας δεν δύναται να επαληθεύσει, και ας μην καταλήξουμε όργανα ενός εξίσου βίαιου, τυφλωμένου και μονόχρωμου Ρομαντισμού που επιθυμεί σε τελική ανάλυση να τακτοποιήσει τον κόσμο ακριβώς όπως και οι αντιψυχιστές με το θετικιστικό πρόσημο.

Ας κομίσουμε κάτι που να υπερβαίνει το αντιθετικό, παραπλανητικό και αναμασημένο δίπολο Ορθολογισμός – Ρομαντισμός, κάτι που κατά κανένα τρόπο δεν θα αντιστοιχεί στις συνηθισμένες κατηγορίες των άκρων περί χλιαρού εκλεκτικισμού, αλλά που αντιθέτως θα αναδεικνύει τις φλογερές αποχρώσεις σε κάθε έκφρασή του ανθρώπινου μόχθου, αποχρώσεις που όπως θα δούμε καλλιεργούνται σε όλες τις επιστήμες χάρη στην ακαταπόνητη δημιουργικότητα σπουδαίων ποιητών, από τις νευροεπιστήμες ως τη λογοτεχνία, και που εμείς θα αποκαλέσουμε ερωτικό ρομαντισμό.

Και σε τούτο τον ερωτικό Ρομαντισμό, ως αυγή ενός *pars construens* που έρχεται ύστερα από μια δύσκολη νύχτα, ύστερα από ένα ταξίδι πραγματικά στην άκρη της νύχτας κατά το οποίο μείναμε ξάγρυπνοι, ανήσυχοι και χλευασμένοι στο κατάστρωμα από όλους τους φυγόπονους, σε αυτό λοιπόν το πλούσιο, πολυπαραγοντικό και πολύχρωμο εδώ και τώρα που κάποιες στιγμές θυμίζει σκηνή του Jodorowsky, αποδεικνύεται ότι αν ο Foscolo βρίσκεται μαζί μας εν πλω σε τούτη την μελέτη, αυτό δεν είναι διόλου τυχαίο, διότι η μάχη να κρατήσει ζωντανή την ενόρασή του, η διορατικότητά του, η ενσυναίσθησή του, η διαρκής καλλιέργεια των αισθήσεών του μα και οι ιστορικές συνθήκες εντός των οποίων βρέθηκε ή η μοίρα αν θέλετε, τον έχουν τοποθετήσει δικαίως στην θεϊκή πολιτεία για την οποία μας έκανε λόγο ο Bergson, και τον έχουν καταστήσει, όπως όλους όσους βρίσκονται εντός της, έναν συνοδοιπόρο ανεξαρτήτως καιρού και συνθηκών.

Ως εκ τούτου δεν θα πρέπει να μας προξενεί καμία εντύπωση ο σχηματισμός λόγου χάρη ενός ισόπλευρου τριγώνου (κατά το *όλες τις εποχές της ανθρωπότητας τις*

⁴⁸ Roland Barthes, *Απόλαυση – Γραφή – Ανάγνωση*, μτφ. Αρχοντή Κόρκα, επ. Τάσος Μπέτζελος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2005, σ. σ. 160 – 161.

χωρίζει ίση απόσταση από τον Θεό⁴⁹) μεταξύ του Foscolo, του Επίκουρου και του Damasio, ή μεταξύ του Foscolo, του Επίκουρου και του Locke, όπου διαφορετικά λεξιλόγια, διαφορετικές επιστήμες, εποχές και ιδιοσυγκρασίες, σκάβουν τα ίδια χρώματα (*cultura animi* έλεγε ο Κικέρων διόλου τυχαία), αναζητώντας το νερό που θα ξεδιψάσει όχι μονάχα τον άνθρωπο αλλά καθετί έμψυχο, διότι όλα διψάνε, όλα ενώνονται με άορατους δεσμούς, συμβιωτικές σχέσεις φυτών, ζώων και ανθρώπων που ωφελούν εκείνο που η σημερινή επιστήμη αποκαλεί *ομοιόσταση*, ομοιόσταση που ρυθμίζεται χάρη στα συναισθήματα (καθώς και το αντίστροφο), τα συναισθήματα που είναι παράγοντες διακυβέρνησης της ζωής (ή και της ακυβέρνητης ζωής), και δίχως τα συναισθήματα, επιτέλους το αναγνωρίζουμε και το βιώνουμε με την ύψιστη ένταση, δεν μπορούμε να μιλάμε για σκέψη, για νοημοσύνη και δημιουργικότητα, όπως δεν μπορούμε να μιλάμε και για κανένα έμψυχο ον αν δεν λαμβάνουμε υπόψη μας τον *εσωτερικό του χώρο*, ο οποίος δεν είναι απλώς ένας μεγάλος αριθμός χημικών διαδικασιών που επιδρούν η μία στην άλλη, αλλά ένας χώρος όπου διατηρούνται διάφορες παράμετροι ούτως ώστε να συνεχιστεί η ζωή (τί να ωθεί άραγε στη συνέχεια;), παράμετροι που σε τελική ανάλυση ρυθμίζονται από τα συναισθήματα, από όλους τους πιθανούς αναβαθμούς της ηδονής και του πόνου, του κοινού, της κοινής κραυγής που υψώνεται στον αέρα και χάνεται, της αρχής και του τέλους, ή μάλλον της αρχής και του λίγο πριν το τέλος, διότι το τέλος δεν το γνωρίζουμε ποτέ, δεν βιώνουμε το τέλος μας ούτε και κανενός άλλου, συναντιόμαστε πάντοτε στο ανολοκλήρωτο, ποιήματα ανολοκλήρωτα και μια ποίηση δίχως τέλος, και τούτες οι γραμμές, που γράφονται ακριβώς λίγο πριν το τέλος, όπως όλες οι γραμμές εξάλλου, είναι ο πρόλογος μιας νέας ζωής, σαν τον επίλογο, που ούτε και αυτός θα είναι ποτέ το τέλος, μα η αρχή, ακριβώς λίγο πριν το τέλος που δεν θα γνωρίσουμε ποτέ, που δεν είναι τίποτα και δεν είναι πουθενά, διότι η σπίθα όχι μόνο προηγείται της ανάσας αλλά και έπεται αυτής...

Στο σημείο αυτό, στο σημείο δηλαδή, όπου, κατά ειρωνικό τρόπο, ολοκληρώνεται τούτος ο πρόλογος, οφείλουμε να προβούμε σε ορισμένες αναγκαίες διευκρινίσεις, ως προς τους *στόχους*, τη *δομή* και τη *μορφή* του παρόντος κειμενικού εγχειρήματος, προσαρμοζόμενοι αφενός στους τύπους που επιβάλλονται εντός του υφιστάμενου πλαισίου μιας διδακτορικής διατριβής, και στην ανάγκη, αφετέρου, για μια όσο το δυνατόν μεγαλύτερη σαφήνεια που θα επιτυγχάνεται με τον μικρότερο δυνατό κόπο, ανάγκη που επιβάλλει κατ' ουσίαν και τους ίδιους τους τύπους, ανάγκη που δύναται να αποκρύψει την ουσία, ανάγκη που δύναται εντέλει να εξ – ουσιάσει, διότι η απαιτούμενη σαφήνεια, με τον μικρότερο δυνατό κόπο, δεν σημαίνει διάχυση στον άλλον ούτε και επιθυμία συνάντησης, αλλά άκριτη και ως εκ τούτου άνευ *παρρησίας* στάση που βιαιοπραγεί μέσω της επεκτατικής πολιτικής του ίδιου, το οποίο, εις βάρος των ατομικών ιδιοσυγκρασιών, εξοργίζεται, όπως γνώριζε καλά ο Proust⁵⁰, απέναντι σε όποιον και σε ό,τι αντιστέκεται στην ομοιομορφία:

⁴⁹ Peter Gay, *Το κόμμα της ανθρωπότητας, θέσεις για τον γαλλικό Διαφωτισμό*, μτφ. Θεοχάρης. Αναγνωστόπουλος, επιστ. θεώρηση. Σπύρος Μαρκέτος, εκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 271.

⁵⁰ Υπάρχουν πρωτότυποι συγγραφείς που και το παραμικρό τους τόλμημα εξοργίζει, γιατί δεν δέχτηκαν πρώτα ν' ανταποκριθούν στα γούστα του κοινού και γιατί δεν δέχτηκαν να του προσφέρουν τις κοινοτοπίες που' χε συνηθίσει. Με τον ίδιο τρόπο ο Σουάν προκαλούσε την αγανάκτηση του κυρίου Βερντορέν. Τόσο στον Σουάν όσο και στους συγγραφείς, ακριβώς η πρωτόφαντη γλωσσική έκφραση δημιουργούσε την εντύπωση πως είχαν κακές προθέσεις.

Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, από τη μεριά του Σουάν*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 2022, σελ. 234.

Η σημερινή ακαδημαϊκή εκδοχή του λόγου αδυνατεί να μεταφέρει προσωπικές ψυχικές αναταράξεις, κι αν το καταφέρνει τότε τότε, καλύτερα να συμβαίνει εν κρυπτώ. Αντιθέτως, οι ομιλίες του Heidegger δείχνουν πως στην εποχή του υπήρχε ακόμη περιθώριο να συνδεθεί απολύτως ένας καθηγητής φιλοσοφίας με τις ιδέες που πρεσβεύει και επεξεργάζεται. Σήμερα η επαγγελματική φιλοσοφία είναι μια απόμακρη και ευτελής αυτοανάλωση ανώδυνων προτάσεων σε αίθουσες και διαδρόμους πανεπιστημίων και λοιπών ιδρυμάτων. Άτοπος και πλασματίας ο λόγος, που θα έλεγε και ο Αριστοτέλης.⁵¹

Τούτος λοιπόν ο λόγος, ο εργαλειακός λόγος, όπως λένε και στην Φρανκφούρτη⁵², σηματοδοτεί την παρακμή της συγγραφής, την εξαφάνιση της κριτικής και το τέλος της ανάγνωσης, διότι ο εκάστοτε συγγραφέας, γράφει ο Δημήτρης Μαρκόπουλος, αναλώνεται, κατά κανόνα, στην ξερή, ακαδημαϊκή καταγραφή των γνώσεών του γύρω από ένα αντικείμενο, εν αντιθέσει με τον δοκιμιογράφο, ο οποίος δοκιμάζεται, δεν ξεχωρίζει από το αντικείμενό του, δεν είναι ουδέτερος παρατηρητής, δεν είναι ειδικός. Η έκλειψη του δοκιμίου (ως είδους), που συμβαδίζει με μια τυποποίηση της γλώσσας και του δημόσιου διαλόγου, αφήνει τον αναγνώστη μετέωρο, παθητικό μελετητή, έρμαιο μιας λαβυρινθώδους βιβλιογραφίας. Εντέλει, ο άνθρωπος διατρέχει τον κίνδυνο να μετατραπεί σε σκλάβο των ίδιων του των επιστημών.⁵³

Εντός αυτού του πλαισίου, η υπεράσπιση και η διάσωση της μορφής, του προσωπικού ύφους έναντι της επελαύνουσας ομοιομορφίας, μιας απειλής σε κάθε έκφανση της ανθρώπινης δραστηριότητας, συνιστά ένα θεμελιώδες καθήκον, του ανθρώπου γενικά και του επιστήμονα ειδικότερα, ο οποίος, ως άλλος Σωκράτης⁵⁴, διασώζει την ελευθερία του, την αξιοπρέπειά του αλλά και την επιστήμη του, χάρη στην παρρησία του.

Και παρρησία, όπως θα μας εξηγήσει θαυμάσια ο Foucault, σημαίνει ειλικρίνεια, η παρρησία ενέχει κίνδυνο, εμπεριέχει κριτική, ένα παιχνίδι κριτικής και αυτοκριτικής, και όλα αυτά σε καταστάσεις όπου ο ομιλητής βρίσκεται σε θέση κατώτερη έναντι αυτής του συνομιλητή του. Η παρρησία ξεκινάει από τα κάτω και απευθύνεται σε αυτούς που βρίσκονται πάνω.⁵⁵

⁵¹ Νικήτας Σινιόσογλου, *Μαύρες διαθήκες, δοκίμιο για τα όρια της ημερολογιακής γραφής*, εκδ. Κίχλη, Αθήνα, 2019, σελ. 204.

Γι' αυτό οφείλουμε ίσως να πούμε μαζί με τον Λιαντίνη ότι δεν νταγιαντώ η κακοήθεια της ζωής να γίνεται σεμνοτυφία της γλώσσας.

Δημήτρης Λιαντίνης, *Γκέμμα*, εκδ. Δ. Λιαντίνη, Αθήνα, 2006, σελ. 63.

⁵² Βλ. Martin Jay, *Η Διαλεκτική Φαντασία*, μτφ. Φώτης Τερζάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.

⁵³ Ο συγγραφέας παραχωρεί πανηγυρικά τη θέση του στον χειριστή της δημιουργικής γραφής, τη φαντασία διαδέχεται η τεχνική, τον μόχθο η συλλογή τίτλων και συνταγών επιτυχίας – ιδού ακόμη μια έκφραση της σεμιναροποίησης της ανθρώπινης ζωής.

Δημήτρης Μαρκόπουλος "Η μοίρα της ανάγνωσης" στο José Ortega y Gasset, *Η αποστολή του βιβλιοθηκάρου*, μτφ. Δήμητρα Παπαβασιλείου, εκδ. Μάγμα, Αθήνα, 2022, σελ. 73 – 75.

⁵⁴ Επίκτητος, *Η ελευθερία και άλλα κείμενα*, μτφ. Θάνος Σαμαρτζής, εκδ. Δώμα, Αθήνα, 2017, σ. σ. 54 – 55.

⁵⁵ Το τελευταίο χαρακτηριστικό της παρρησίας είναι το εξής: στην παρρησία, λέω την αλήθεια δεν σημαίνει απλώς διατρέχω έναν κίνδυνο ή έρχομαι κιόλας αντιμέτωπος μ' αυτόν. Το να πω την αλήθεια το νιώθω καθήκον μου. Ο ρήτορας π. χ. που λέει την αλήθεια σε ανθρώπους που δεν είναι έτοιμοι να τη δεχτούν, σε ανθρώπους που μπορεί να τον τιμωρήσουν, να τον καταδικάσουν σε θάνατο ή σε εξορία, αυτός ο ρήτορας είναι ελεύθερος να σιωπήσει. Κανείς δεν τον αναγκάζει να μιλήσει, απλώς νιώθει ότι είναι καθήκον του να μιλήσει. [...] Το να ασκήσεις κριτική σ' ένα φίλο σου ή στον ηγεμόνα αποτελεί πράξη παρρησίας, εφόσον αποτελεί καθήκον σου απέναντι στην πόλη το να βοηθήσεις τον ηγεμόνα να γίνει καλύτερος. Η παρρησία συνδέεται με την ελευθερία και το καθήκον.

Ως εκ τούτου, ο πρώτος και κυριότερος στόχος του παρόντος κειμενικού εγχειρήματος, ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο υπό εξέταση θέμα, είναι ακριβώς η υπεράσπιση και η διάσωση της προσωπικής μορφής, προφανώς μια πολιτική πράξη που διασώζει την ελευθερία, την αξιοπρέπεια μα και την ίδια την επιστήμη, χάρη σε μια κριτική και σε έναν μόχθο, των οποίων τις *καλές προθέσεις* μονάχα ο καλοπροαίρετος αναγνώστης θα αντιληφθεί, και όχι εκείνοι που έχει κατά νου ο Proust.

Και ετούτο το καθήκον της διάσωσης της μορφής, δεν είναι στην ουσία διόλου άσχετο με το περιεχόμενο της διδακτορικής μας διατριβής, διότι το ίδιο το περιεχόμενο *ομιλεί* εντέλει περί διάσωσης της μορφής, ενώ και η μορφή, με τη σειρά της, αναλαμβάνει, στο μέτρο του δυνατού, να περιφρουρήσει το περιεχόμενο.

Με πιο απλά λόγια,

η επανεγγραφή του έργου του Ugo Foscolo στη νεωτερικότητα (η γραφίδα του Foscolo και η γραφίδα η δική μας), εκκινεί από την ανάδειξη της σημασίας της λογοτεχνίας, της ποίησης και της τέχνης γενικότερα, ως τόπων που ιεροποιούν τη συνάντηση, αναζητώντας κατ' αρχάς τους λόγους και τους τρόπους απαξίωσης της τελευταίας (για παράδειγμα, πότε η γλώσσα συνιστά θεραπεία και πότε εμφανίζεται ως ασθένεια), μέσα από μια γόνιμη συνάντηση των γραπτών του ποιητή μας (στο **1^ο κεφάλαιο** θα δούμε κυρίως τον λόγο που εκφώνησε ο Foscolo στο πανεπιστήμιο της Ραβία, καθώς και το κείμενό του για τον Didimo Chierico), και των διαφόρων οπτικών των σημαντικότερων εκπροσώπων των πλέον διαφορετικών επιστημών και τεχνών, αναδεικνύοντας ένα θεμελιώδες πρόβλημα των κοινωνιών μας (τουλάχιστον των Δυτικών), επανεξετάζοντας τις κυρίαρχες κοσμοθεωρίες των τελευταίων δύο αιώνων, και ασκώντας με παρρησία το καθήκον της κριτικής, σε μια προσπάθεια, όχι μονάχα να φέρουμε πίσω από τον Άδη (δηλαδή τον κόσμο μας) έναν ποιητή, όπως ο Διόνυσος τον Αισχύλο⁵⁶, αλλά την ίδια την ποίηση, να φέρουμε πίσω την ποίηση σε έναν κόσμο ο οποίος ισχυρίζεται ότι εξήγησε, τακτοποίησε και απομάγευσε τον εαυτό του.

Ιδού λοιπόν δύο ξεκάθαροι στόχοι της παρούσας μελέτης:

διάσωση της μορφής μέσα από την ποίηση και διάσωση της ποίησης μέσα από την μορφή. Και μιλώντας για μορφή, θα πρέπει να τονίσουμε ότι, στην ανάλυσή μας, δεν περιοριζόμαστε στην ανθρώπινη μορφή, αλλά επιχειρούμε να κάνουμε εύγλωττο το πάσχειν κάθε μορφής⁵⁷, αποδεχόμενοι το δεδομένο, όπως λέει ο Wittgenstein, δηλαδή *τις μορφές ζωής*⁵⁸, και αγκαλιάζοντας πραγματικά την ύπαρξη μέσα από την κατανόηση της θεμελιώσής της στη συνύπαρξη, έχοντας ως αρωγό στην προσπάθειά μας όχι μόνον την ποίηση, τις τέχνες και τη φιλοσοφία, αλλά και τη βιολογία, τις νευροεπιστήμες, την ιστορία, την αρχαιολογία, τη φυσική και την ψυχανάλυση.

Γι' αυτό και πλάι στον Foscolo, τον Proust, τον Céline, την Μπίρμπα και τον Foucault, θα βρούμε, για παράδειγμα, τον Freud, τον Damasio, τον Young, τον Ong, τον Mazower και τον Mlodinow. Και από αυτούς τους στόχους, και από αυτές τις συναντήσεις, θα καταστεί σαφές ότι είναι εντέλει αδύνατον να μιλήσουμε για τη ζωή και τις μορφές της, δίχως να μιλήσουμε για το θάνατο, ή μάλλον για την ιδέα του

Βλ. Michel Foucault, *Η παρρησία, έξι διαλέξεις για τη γενεαλογία του κριτικού ήθους στην αρχαιότητα*, μτφ. Γιάννης Α. Δημητρακόπουλος, εκδ. Δώμα, Αθήνα, 2023, σ. σ. 14 – 17.

⁵⁶Βλ. Αριστοφάνους, *Βάτραχοι*, μτφ. Τάσος Ρούσσο, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 1993.

⁵⁷ Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000, σελ. 443.

⁵⁸ Ludwig Wittgenstein, *Αφορισμοί και Εξομολογήσεις*, επιλογή, εισαγωγή, μετάφραση, επιμέλεια. Κωστής Μ. Κωβαίος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993, σελ. 75.

θανάτου, η οποία, όπως θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε, αποβαίνει καθοριστική για το σωκρατικό *πῶς βιωτέον*.

Θα έρθουμε λοιπόν αντιμέτωποι, στο **2^ο κεφάλαιο**, με τις αντιλήψεις του ανθρώπου περί θανάτου, σε μια μελέτη περί θανάτου, όπως αρμόζει σε κάθε φιλοσοφία της ζωής, όπου και θα εξετάσουμε το ζήτημα, από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, μελετώντας και αναλύοντας παράλληλα τις απόψεις του Foscolo επί του θέματος, έτσι όπως αυτές συναντώνται στα *Sepolcri*, στα *Sonetti* και στον *Ortis*, εντάσσοντάς τες στη σημερινή συζήτηση (ειδάλλως τί νόημα θα είχε οτιδήποτε και αν πράττουμε;), με αποκορύφωμα την εισαγωγή του *Ortis* στη νεωτερικότητα, μέσω μιας συγκρουσιακής και διαλεκτικής σχέσης που θα αναπτυχθεί ανάμεσα σε όσα υποστηρίζει ο ήρωας του Foscolo και όσα μας προ(σ)καλεί να εξετάσουμε ο Camus στο δοκίμιό του για το παράλογο.

Και τούτη η σύγκρουση, τούτο το αμλετικό δίλημμα που φέρει μέσα της, έρχεται στις σύγχρονες φιλοσοφικές και λογοτεχνικές σκηνές (στο **3^ο κεφάλαιο**, όπου μέσα από την επιστολογραφία του Foscolo και τις βασικές φιλοσοφικές του αρχές θα τον δούμε να συζητά με τον Επίκουρο, τον Locke, τον Damasio κ.α), και φανερόνεται αμείλικτη, αμείλικτο το έρωτημα τού να ζει κανείς ή να μην ζει, και επείγουσα η ανάγκη να απαντήσουμε εντός των σκηνών εκείνων που αναλαμβάνουν να εξετάσουν και να κρίνουν το όραμα του λεγόμενου μετανθρώπου και της μετα – βιολογικής ζωής, το όραμα εκείνο του τέλους της θεωρίας, της φιλοσοφίας και των τεχνών, το όραμα του τέλους του θανάτου και πιθανότατα και της ίδιας της ζωής, τουλάχιστον έτσι όπως τη γνωρίζουμε, μια σύγκρουση και μια διαλεκτική που έρχονται στην επιφάνεια, ούτως ώστε να αναδειχθεί η σημασία της επιστροφής της ποίησης από τον Άδη, ή καλύτερα από την άκρη της νύχτας, στην οποία βρίσκεται η ανθρωπότητα, μα που όπως πιστεύουμε (και όπως πιστεύει και ο ίδιος ο Foscolo), η τελευταία λέξη, θα είναι της ποίησης, διότι, το έχουμε ήδη πει, και εδώ και αλλού, και θα το επαναλαμβάνουμε με το παράδειγμά μας, η ζωή είναι μια ποίηση δίχως τέλος, και είναι αδύνατον να υπάρξει ένα τέλος, και πόσο μάλιστα ένα τέλος δίχως ποίηση.

Αυτοί είναι, λοιπόν, *συνοπτικά*, οι στόχοι της παρούσας μελέτης, αυτοί είναι οι λόγοι που επιβάλλουν τη συγκεκριμένη *μορφή* στο κείμενό μας, και αυτή είναι η *δομή*, έτσι όπως προέκυψε μέσα από τη μελέτη και την έμπνευσή μας, δομή διόλου προκατασκευασμένη (έστω και αν ξέραμε που έπρεπε να φτάσουμε), και όλα αυτά, χάρη στη γραφίδα του Foscolo και χάρη σε όλους όσους συνέβαλαν, με οποιονδήποτε τρόπο, συνειδητά ή μη, και από οποιαδήποτε θέση, στην εκπόνηση αυτής εργασίας, και τώρα πια, ο φόβος πως η ουσία νοθεύεται από τη σύνοψη του ουσιάδους, σιγά σιγά καταλαγιάζει, διότι φανερόνεται η ελπίδα, πως η *κριτική*, που μπορεί όντως να ασκείται με *παρρησία* μόνο από τα «κάτω» προς τα «πάνω», όπως λέει ο Foucault, ενδέχεται, σε στιγμές αυτοσυνειδησίας ιδιαίτερα συγκινητικές, να ενέχει αυτή την παρρησία και από τα πάνω προς τα κάτω, σε εκείνες ακριβώς τις στιγμές που αντιλαμβάνεται κανείς, πως κάθε «από πάνω», έχει πάντοτε κάτι που είναι ακόμα πιο πάνω και από αυτό το ίδιο.

1. Η Λογοτεχνία ως τόπος ιεροποίησης της συνάντησης

1.1. Η γλώσσα ως θεραπεία και ως ασθένεια

Λόγος δυνάστης μέγας ἐστίν, ὃς σμικροτάτῳ σώματι καὶ ἀφανεστάτῳ θεϊότατα ἔργα ἀποτελεῖ· δύναται γὰρ καὶ φόβον παῦσαι καὶ λύπην ἀφελεῖν καὶ χαρὰν ἐνεργάσασθαι καὶ ἔλεον ἐπαυξῆσαι.⁵⁹

Il cuore domanda sempre o che i suoi piaceri siano accresciuti o che i suoi dolori siano compianti, domanda di agitarsi e di agitare, perché sente che il moto sta nella vita e la tranquillità nella morte; e trova unico aiuto nella parola, e la riscalda de' suoi desideri, e la adorna delle sue esperienze, e fa che altri tremi al suo timore e pianga alle sue lagrime...⁶⁰

Εἶναι ἄραγε ἡ γλώσσα μια ασθένεια που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε ἢ μήπως πρόκειται για την μόνη νοούμενη θεραπεία; Κλείνει τάχα τον δρόμο στην αληθινή γνώση του εαυτού και του κόσμου ἢ αντιθέτως εἶναι εκείνη που την καθιστᾶ εφικτή; Φάρμακο και φαρμάκι, ο Λόγος θεραπεύει ἀλλὰ και βλάπτει την ψυχή και το σώμα:

Και την ίδια σχέση ἔχει και ἡ δύναμη του λόγου με την τάξη της ψυχῆς, ὅπως και ἡ τάξη των φαρμάκων με τη φύση των σωμάτων. Γιατί, ὅπως διαφορετικά φάρμακα ἐξάγουν ἀπὸ το σώμα διαφορετικούς χυμούς και ἄλλα παύουν την αρρώστια κι ἄλλα τη ζωή, ἔτσι και ἀπὸ τους λόγους ἄλλοι προκαλοῦν λύπη, ἄλλοι ευχαρίστηση, ἄλλοι τρομάζουν κι ἄλλοι θάρρος δίνουν στους ακροατές, ἐνῶ ἄλλοι φαρμακώνουν και μαγεύουν την ψυχή με ἓνα εἶδος δόλιας πειθούς.⁶¹

Και εἶναι γεγονός πως ο Λόγος ἔχει τη δική του σημασιολογική ιστορία, ο οποίος στα βάθη των αἰώνων συλλαμβάνεται κατ' ἀρχάς ως αὐθύπαρκτη οὐσία και δύναμη, ως ἓνα εἶδος πρωταρχικῆς δυνάμεως ἀπὸ την οποία κατάγεται κάθε ον και κάθε πράξη. Σε ὅλες τις μυθικές κοσμογονίες θα βρούμε αὐτή την κυρίαρχη θέση του Λόγου. Ὅπως μας ἐξηγεί ο Cassirer, εἴτε πρόκειται για τον θεό της δημιουργίας Φθα της αἰγυπτιακῆς θεολογίας, εἴτε αναφερόμαστε στην μετέπειτα χριστιανική περίοδο ἢ σε οποιαδήποτε ἄλλη θρησκεία που στηρίζει την κοσμογονία της σε μια θεμελιώδη ἀντίθεση, δηλαδή στο δυϊσμό καλοῦ και κακοῦ, ο Λόγος τιμάται ως ἡ πρωταρχική

⁵⁹ Γοργία, *Ελένης εγκώμιον*, 8.

⁶⁰ Ugo Foscolo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, introduzione, edizione e note di Enzo Neppi, Leo S. Olschki Editore, 2005, p. 101.

⁶¹ Γοργία, *Ελένης εγκώμιον*, 14.

δύναμη με τη διαμεσολάβηση της οποίας το Χάος μεταμορφώθηκε σε ηθικοθηρησκευτικό Κόσμο.⁶²

Βαθμιαία, ή και παράλληλα με τούτη την πίστη στην συγκεκριμένη φυσικομαγική δύναμη που περικλείεται στο Λόγο, θα αναπτυχθεί και η σημασία ενός Λόγου ως όργανο του νου, ως μια θεμελιώδης λειτουργία κατά την κατασκευή και την ανάπτυξη της πραγματικότητας, της κοινότητας, του εαυτού και όλων των σχέσεών μας⁶³, όπου ναι μεν ο Λόγος θα εξακολουθεί να μαγεύει και να επιτελεί τα έργα τα θεϊκότερα, εντούτοις δεν θα έχει πλέον να κάνει με κανέναν Θεό, παρά μονάχα με την ανθρώπινη φύση, τις ανάγκες μας, τις επιθυμίες μας, τις προσδοκίες, τις αναμνήσεις, τις αισθητηριακές μας αντιλήψεις, την ίδια την μορφολογία μας, και φυσικά τις αδυναμίες μας, την ασθενή μας μνήμη, το απρόβλεπτο μέλλον, την ασαφή γνώση του παρόντος, και πάνω απ' όλα το χάσμα μεταξύ Λόγου και πράγματος, το γεγονός ότι η λέξη δεν είναι το πράγμα καθεαυτό, και συνεπώς, όπως παρατηρεί και ο Foucault, *η απουσία είναι ο αρχικός τόπος του Λόγου*.⁶⁴

Αν λοιπόν από τη μία πλευρά ο Λόγος επιτελεί πράγματι τα θεϊκότερα έργα, ανταποκρινόμενος στις απαιτήσεις, τις επιθυμίες και τις ανάγκες του έλλογου όντος, από την άλλη δεν παύει να εμφανίζεται ενίοτε ως ένας δυνάστης. Ένας δυνάστης, ο οποίος στα πλαίσια της ιστορίας της δυτικής μεταφυσικής, επιχειρεί να εφαρμόσει αυτό που ο Derrida ονόμασε *σαρκοφαλλογοκεντρισμό*⁶⁵, σε μια προσπάθεια καθυπόταξης ή και εξάλειψης οιαδήποτε ίσταται απέναντί μας, δηλαδή του Άλλου, εκείνου του Άλλου που το λεξιλόγιό του διαφέρει από το δικό μας, του Άλλου που εκδιπλώνει μια διαφορετική μορφή ζωής⁶⁶, ή εντέλει του Άλλου που απλούστατα στερείται του λόγου και για τον λόγο αυτό καταδικάζεται σε μια κατώτερη βαθμίδα μιας ανούσιας οντολογικής ιεραρχίας για χάρη ενός μάταιου και αδιέξοδου βαυκαλισμού.

Ετούτη όμως η υποτιθέμενη ανωτερότητα, το δήθεν προνομιούχο μας λεξιλόγιο για την περιγραφή του κόσμου και η χαίνουσα πληγή του ειδισμού⁶⁷, ούτε την πολυπόθητη ελευθερία μπορούν να επιφέρουν μα ούτε και επιβεβαιώνονται από άλλα είδη⁶⁸, διότι, όπως θα δούμε μέσα από την παρούσα μελέτη, διακωλύουν την φαυλότητα μιας ιδέας που εμμένει στην άκριτη επαναλαμβανόμενη χρησιμοποίηση και στην επιδέξια προοδευτική λείανση των κληρονομημένων λεξιλογίων, πράγμα ολωσδιόλου ξένο στον ποιητή, ο οποίος εντούτοις βιώνει την πληγή ως δική του,

⁶² Ernst Cassirer, *Γλώσσα και μύθος*, μτφ. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, εκδ. Έρασμος, Αθήνα, 2008, σ. 71 – 74.

Βλ. και Marcel Detienne, *Η ανακάλυψη της μυθολογίας*, μτφ. Μ. Ι. Γιόση, εκδ. Σμίλη, Αθήνα, 2006.

⁶³ Ο. π. σελ. 89.

⁶⁴ Michel Foucault, *Τί είναι ένας συγγραφέας*, εισαγωγή. Θανάσης Λάγιος, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2021, σελ. 28.

Βλ. επίσης Sigmund Freud, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σελ. 51.

⁶⁵ Βλ. Γιώργος Π. Πεφάνης, *Θεατρικά Bestiaria, θεατρικές και φιλοσοφικές σκηνές της ζωικότητας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2018, σελ. 327.

⁶⁶ *Εκείνο που πρέπει ν' αποδεχθούμε, το δεδομένο, είναι οι μορφές ζωής.*

Ludwig Wittgenstein, *Αφορισμοί και Εξομολογήσεις*, επιλογή, εισαγωγή, μετάφραση, επιμέλεια. Κωστής Μ. Κωβαίος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993, σελ. 75.

⁶⁷ *Ο άνθρωπος είναι ένα ζώο που ασθενεί.*

Piero Martinetti, *Η ψυχή των ζώων*, μτφ. Παναγιώτης Τσιαμούρας, εκδ. Κριανανυγή, Αθήνα, 2019, σελ. 150.

Για τον ειδισμό βλ. επίσης Γιώργος Π. Πεφάνης, ό. π. σελ. 29.

⁶⁸ Jean – Paul Sartre, *Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός*, μτφ. Κώστας Σταματίου, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2012, σελ. 85.

διαπερνώντας με την πολύχρωμη, ποικιλόμορφη, ελεύθερη και διαφεύγουσα/διαχέουσα κραυγή του οτιδήποτε μπορεί να αισθανθεί.

Ο ποιητής αναλαμβάνει την ευθύνη, βιώνει την ευθύνη, επιδιώκει τη ρήξη της κλειστότητας⁶⁹, επιχειρεί το υπαρξιακό άνοιγμα, ρευστοποιεί τα όρια, τα θαμπώνει καθώς τα ζωγραφίζει εκ νέου, τραβώντας βέβαια κάπου την γραμμή, όπως θα έλεγε και ο Joyce⁷⁰, παρουσιάζοντας στην αποσβολωμένη κανονικότητα της τυποποιημένης επαναληπτικότητας⁷¹ κάτι που της μοιάζει μάλλον με μουντζούρα.

Τούτη η μουντζούρα δεν είναι παρά ένας πίνακας μιας κλητικής προσφώνησης που αναζητά την λύτρωση στη συνάντηση, είναι η πρόσκληση/πρόκληση μιας εικόνας, η οποία τρέφεται από το αιωρούμενο νόημά της και θέτει τις προϋποθέσεις της συμμετοχής στην δημιουργία, στην συν-δημιουργία και την συνένωση⁷², επαναπροσδιορίζοντας διαρκώς τις σχέσεις, καθώς διολισθαίνει μεταξύ του όντος και του μη όντος, της παρουσίας και της απουσίας, της πραγματικότητας και της απραγματικότητας⁷³, μια εικόνα μιας συνουσία δίχως τέλος, μια συνουσίας δίχως ουσία, μακριά από την θλιβερή μιζέρια μιας μέρας που δεν είναι τίποτε άλλο από ένα σκέτο εικοσιτετράωρο, μια τέτοια μέρα, όπως λέει ο Céline, δεν υποφέρεται. Και πράγματι, *μια μακριά, σχεδόν αβάσταχτη ηδονή πρέπει να είναι η μέρα, μια μακριά συνουσία, θες δε θες...*⁷⁴

Μια εικόνα που κατά το μάλλον ή ήττον υπερβαίνει την φιλοσοφία μας και τα επιχειρήματά μας, δείχνοντας ίσως τα όρια της επιχειρούμενης εννοιολογικής σύλληψης του ασύλληπτου και τις δυνατότητες προσπέλασης της πραγματικότητας, υποχρεώνοντάς μας να βυθιστούμε στο μέχρι πρότινος ετερογενές, εγκαταλείποντας εν μέρει τις αυταπάτες περί μαγικής δέσμευσης της ουσίας των πραγμάτων μέσα στο πεπερασμένο πλαίσιο των ορισμών της φιλοσοφίας μας.⁷⁵ Εν μέρει, διότι κινούμαστε διαρκώς από την ενόραση στην διαλεκτική, αγωνιζόμενοι να μεταδώσουμε την πρώτη μέσω της δεύτερης ή και να φτάσουμε από την δεύτερη στην πρώτη. Συνεπαρμένοι ίσως από εκείνη την ακατανόητη και ακαταμάχητη πνοή για την οποία κάνει λόγο ο Καζαντζάκης. Την πνοή που μαχόμαστε να κάνουμε ορατή, να της δώσουμε πρόσωπο, να την τυλίξουμε μέσα σε λέξεις, σε αλληγορίες και στοχασμούς και

⁶⁹ Ο Καστοριάδης δανείζεται τον όρο της κλειστότητας από τα μαθηματικά (ένα αλγεβρικό σώμα λέγεται κλειστό όταν όλες οι εξισώσεις που γράφονται με τα στοιχεία του έχουν τις λύσεις εντός του) και μιλάει για ρήξη της κλειστότητας μέσα από την φιλοσοφία που είναι ριζική αμφισβήτηση των κατεστημένων φαντασιακών σημασιών.

Βλ. Κορνήλιος Καστοριάδης, "Ανθρωπολογία, Φιλοσοφία, Πολιτική", στο *Η Άνοδος της Ασημαντότητας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Ύψιλον / βιβλία, Αθήνα, 2000, σ.σ. 154 – 155.

⁷⁰ James Joyce, *Η Αγρόπνια των Φίννεγκαν*, μτφ. – εισαγωγή – σχόλια Ελευθέριος Ανευλαβής, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2013, σελ. 52.

Βλ. επίσης Δημήτρης Μέξης, *James Joyce, Η μεταφυσική του Finnegans Wake*, Διπλωματική εργασία, ΕΚΠΑ, Τομέας Φιλοσοφίας, ΠΜΣ *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, 2019. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2837726#contents>

⁷¹ Γιώργος Π. Πεφάνης, ό. π. σελ. 47.

⁷² *La scrittura è ciò che ci permette di continuare con altri mezzi ciò che facciamo mangiando e percependo il mondo: vivere tutta la vita che ci circonda e lasciarla passare attraverso di noi. [...] Tutti gli esseri inventano costantemente modi per penetrare l' uno nell' altro, per vivere la vita dell' altro, per diventare l' altro.*

Emanuele Coccia, *Filosofia della casa, lo spazio domestico e la felicità*, Giulio Einaudi Editore, Torino, 2021, σ. σ. 74 – 75.

⁷³ Maurice Blanchot, *Η Λογοτεχνία και το δικαίωμα στο θάνατο*, μτφ. Νίκος Ηλιάδης, εκδ. Futura, Αθήνα, 2003, σελ. 56.

⁷⁴ Céline, *Ταξίδι στην άκρη της νύχτας*, ό. π., σελ. 415.

⁷⁵ Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σελ. 26.

ξόρκια, να μη μας φύγει.⁷⁶ Μα προφανώς τούτη η πνοή υπερβαίνει την γλώσσα μας, με την οποία εντούτοις οφείλουμε να δουλέψουμε και κατά ένα παράξενο τρόπο να τείνουμε προς το άπειρο μέσω εκείνης που φαίνεται να μας καταδυναστεύει και να μας καθηλώνει στο πεπερασμένο. Διότι ακόμα κι αν δεχτούμε ότι ο κόσμος μας είναι η γλώσσα μας, θα πρέπει να έχουμε κατά νου το ότι εκείνη συνιστά ένα άπειρο πεδίο, το οποίο σχηματίζεται από ασυνεχή στοιχεία που μπορούν να συνδυάζονται ατελεύτητα.⁷⁷

Το άπειρο της γλώσσας σημαίνει κατ' ουσίαν πολλαπλά νοήματα, διαφορετικές αφηγήσεις, αποχρώσεις και διαβαθμίσεις, εναλλασσόμενες σκηνοθεσίες επιχειρημάτων, εναλλακτικά λεξιλόγια, αλληλοσυμπληρούμενα, αλληλεξαρτώμενα ή και αντιφατικά, εφόσον έτσι κι αλλιώς ακόμα και κάθε σκέψη περιέχει μια αντίφαση ή μια αντινομία, δηλαδή ένα στοιχείο τραγικό αλλά και κωμικό, ταυτοχρόνως, σαν να βρισκόμασταν σε μια *funferal*⁷⁸, όπου ο Διόνυσος και ο Άδης είναι ένα και το αυτό. Ιδού λοιπόν το άπειρο της γλώσσας και η ακατάπαυστη κίνησή της, η παιγνιώδης αλήθεια της, εντός βέβαια της λογοτεχνίας, τον κατεξοχήν τόπο της ιεροποίησης της συνάντησης, εκεί όπου δεξιωνόμαστε τον Άλλον και ταυτόχρονα τον απειροποιούμε, καθώς αντιλαμβανόμαστε πως μας διαφεύγει, μας συνιστά και μας διαφεύγει, τον συνιστάμε και του διαφεύγουμε, αφού από την μία πλευρά είμαστε τα όντα που – δεν – είναι – αυτό – που – είναι και είναι – αυτό – που – δεν – είναι⁷⁹, και από την άλλη το είναι – μου – για – τον – άλλον αποβαίνει αναπότρεπτη διάσταση του εγώ μου και όποιος κάποτε ήταν για τον άλλον έχει μολυνθεί στο είναι του για τον υπόλοιπο βίο του και δεν θα πάψει να συλλαμβάνει την διάσταση του είναι – για – τον – άλλον ως διηνεκή δυνατότητα του είναι του⁸⁰.

Ιδού λοιπόν που ανοίγεται μπροστά μας και μέσα μας και πίσω μας το άπειρο του Άλλου, του Εγώ και της γλώσσας.

Κινούμαστε εντός του απείρου, ζούμε εντός του, το αναπνέουμε, το βιώνουμε, αλλά δεν το κατέχουμε.

Θέλουμε να το αγγίξουμε, να το απολαύσουμε, να μετατρέψουμε την θνητότητα σε αθανασία, το πεπερασμένο σε άπειρο, το ευτελές σε θεϊκό. Θέλουμε την αποθέωση αλλά κάτι φαίνεται να μας στερεί και να μας αφήνει με το ευτελές, να μας αφήνει με την αυτοκαταστροφική τάση του μισούντος, την εγκλωβισμένη και αλαζονική μα και καταδικασμένη (εφόσον καταδικαστική) συνείδηση του κακού, η οποία θέλει τον κλειστό κόσμο που όμως τρέφεται από το Άλλο, αυτό που αφήνει φαινομενικά απέξω αλλά το εισάγει λαθραία για να αποκρυσταλλώσει μια ταυτότητα, να σκηνοθετήσει μια ιεραρχία εντός του απείρου ωσάν να το κατείχε και να μιλήσει περί ανώτερου και κατώτερου ως εξουσιαστής του απείρου, αναζητώντας ένα στήριγμα στο οικοδόμημα της ανοχής, της αδικίας και της κλειστοφοβίας, λησμονώντας ότι αυτό το Άλλο με το οποίο τρέφεται, κυριολεκτικά και μεταφορικά,

⁷⁶ Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, επιμέλεια Πάτροκλος Σταύρου, εκδ. Καζαντζάκη, Αθήνα, 2012, σ.σ. 59, 64, 65.

⁷⁷ Roland Barthes, *Απόλαυση – Γραφή – Ανάγνωση*, μτφ. Αρχοντή Κόρκα, επ. Τάσος Μπέτζελος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2005, σελ. 35.

⁷⁸ *Funferal* < *funeral* (κηδεία) + *fun fair* (πάρκο διασκέδασης). Βλ. James Joyce, *Η Αγρόπνια των Φίννεγκαν*, μτφ. – εισαγωγή – σχόλια Ελευθέριος Ανευλαβής, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2013, σελ. 389.

⁷⁹ “Η ανθρώπινη πραγματικότητα είναι ελεύθερη επειδή δεν είναι επαρκώς, επειδή αποσπάται διαρκώς από τον εαυτό της και επειδή εκείνο που υπήρξε χωρίζεται με ένα μηδέν από αυτό που είναι και από αυτό που θα είναι”. Βλ. Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., σελ. 668. Θα προσθέσω ότι πιθανότατα το ίδιο ισχύει όχι μόνο για την ανθρώπινη πραγματικότητα αλλά και για την μη ανθρώπινη.

⁸⁰ Ο. π. σελ. 645.

μεταμοσχεύεται χάρη στην εγγύτητα του δότη με τον αποδέκτη⁸¹, του αποδέκτη που είτε αγνοεί είτε αρνείται να αποδεχθεί ότι ζει με τον δότη και χάρη σε εκείνον, δυο βήματα απαραίτητα που θα μας έφερναν πιο κοντά στο τελευταίο εκείνο βήμα προς την αποθέωση και την ζωή, δηλαδή το ζω για εκείνον.

Ζω με, χάρη σε και για, συνιστούν τις προϋποθέσεις της ζωής, δίχως τις οποίες δεν νοείται ύπαρξη. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι η ύπαρξη θεμελιώνεται στη συνύπαρξη, στην φιλοξενία του Άλλου έστω και από τον πιο αφιλόξενο ή ανυποψίαστο οικοδεσπότη που δεν φαντάζεται ότι υπάρχουν *αόρατοι δεσμοί που μας ενώνουν με την ολότητα των έμβιων όντων*⁸², πράγμα που μεταφράζεται σε μια καθολική αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση.

Η αποθέωση προϋποθέτει υπό μία έννοια την αποθεοποίηση.

Αποθεοποίηση της εγκλωβισμένης στον εαυτό της συνείδηση και επανατοποθέτηση στις σχέσεις, επαναπροσδιορισμός της σημασίας της συνάντησης και ταυτόχρονη άρνηση του πρωτείου ή της αποκλειστικότητας της διάνοιας ως προς την ικανότητα εξήγησης της ζωής.

Η ζωή εξάλλου υπερβαίνει κατά πολύ την διάνοιά μας, η οποία συνιστά συρρίκνωση, διά συμπτκνώσεως, μιας ευρύτερης δύναμης.⁸³ Αν εξηγήσουμε τη ζωή με την διάνοια, τότε απλούστατα συρρικνώνουμε την σημασία της ζωής, αποδυναμώνοντας την ικανότητά μας να βιώσουμε το ζω με, χάρη σε και για, αδυνατώντας κατ' ουσίαν να συλλάβουμε την κίνηση της ζωής, το είναι ως κίνηση και ως δυναμικό πεδίο, ως ένα αδιάπτωτο ανάβλυσμα, ως μια ροϊκότητα που δεν αφήνει απέξω ούτε την φοβισμένη συνείδησή μας, αυτή που τρέμει στην ιδέα της απώλειας της ατομικής ιδιοσυγκρασίας, αυτή που δεν κατάλαβε ότι τούτος ο θάνατος δεν είναι τίποτα μπροστά στην ένωση με το όλον, σε μια κίνηση που δεν γνωρίζει θάνατο και όπου όσο εμείς δεν γνωρίζουμε την κίνηση, τόσο θα γνωρίζουμε τον θάνατο.

Είναι αυθάδεια, αλαζονεία, εγωισμός και ρηχός σολιψισμός, η οποιαδήποτε προσπάθεια εξομοίωσης της ζωής με την ατομική ιδιοσυγκρασία. Οφείλουμε να μάθουμε να πεθαίνουμε.

Τί θα πει όμως οφείλουμε να μάθουμε να πεθαίνουμε; Πώς μαθαίνει κανείς να πεθαίνει; Η φιλοσοφία μάς μαθαίνει πράγματι να πεθαίνουμε. Είναι όντως μια μελέτη θανάτου ή πρόκειται για ακόμα μία παραμυθία της ψυχής; Αν ξεπερνάμε τον θάνατο της ατομικής μας ιδιοσυγκρασίας, παραμένοντας προσκολλημένοι σε αυτήν και βρίσκοντας παρηγοριά για παράδειγμα στο ότι τώρα που εγώ είμαι εδώ, ο θάνατος απουσιάζει, και όταν θα έρθει εκείνος, εγώ δεν θα βρίσκομαι πια εδώ, ή αν κάνουμε λόγο, κάπως μελαγχολικά, για μια φυσική τάξη των πραγμάτων, δίχως εντούτοις να έχουμε κατά νου τίποτε άλλο πέρα από αυτήν καθεαυτήν την ατομική μας συνείδηση και οντότητα, τότε δεν μαθαίνουμε να πεθαίνουμε αλλά μάλλον αρνούμαστε ακόμα πιο κατηγορηματικά την ζωή που μας υπερβαίνει.

⁸¹ *Il nostro corpo si nutre della vita che anima tutto ciò che ci circonda. È per questo che siamo obbligati a mangiare: viviamo solo includendo e metabolizzando questa vita al di fuori della nostra anatomia. È per questo che abbiamo organi di senso: ci permettono di essere attraversati da questa vita – luce, suono e rumore, durezza, sapori, dolcezza nelle forme più disparate.*

Emanuele Coccia, *Filosofia della casa, lo spazio domestico e la felicità*, Giulio Einaudi Editore, Torino, 2021, σελ. 74.

⁸² Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης – Γιάννης Πρελορέντζος, επιμέλεια – επίμετρο Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2016, σελ. 53.

⁸³ Ο. π. σελ. 56.

Δεν φτάνει να κατανοήσουμε και να αποδεχτούμε το ότι θα χαθεί η μη επαναλαμβανόμενη πολλαπλή μας ενότητα και ενιαία μας πολλαπλότητα.⁸⁴

Ή μάλλον, κατανοώ και αποδέχομαι τούτο τον θάνατο δεν σημαίνει απαραίτητα πως κατανοώ την κίνηση της ζωής και την ζωή της κίνησης που με περικλείει και με υπερβαίνει. Η συνείδηση της θνητότητας της ατομικότητάς μας μπορεί να μετουσιωθεί σε φόβο και αυτός με την σειρά του σε μίσος, και το μίσος σε αυτοκαταστροφή, σε απόρριψη της ευθύνης και σε ακρωτηριασμό της ύπαρξης, αφού ως μοναδική έγνοια παρουσιάζεται η ανάλωση στη στιγμή, μια στιγμή αποκομμένη από το παρελθόν και το μέλλον, δίχως δηλαδή μνήμη και προσδοκία, δίχως το παρόν του παρελθόντος και το παρόν του μέλλοντος. Τί μπορεί όμως να είναι μια ύπαρξη δίχως μνήμη και προσδοκία; Ίσως μια κλειστοφοβική ύπαρξη που αδιαφορεί και καταλήγει και η ίδια θύμα της ίδιας της αδιαφορίας της. Δεν ζει παρά τον ατομικό της θάνατο, ζει συνεχώς τον δικό της θάνατο και δεν υπάρχει λόγος να υπερηφανεύεται για κάτι τέτοιο, καθώς αυτοταπεινώνεται, ως ύπαρξη - τόπος αφιλόξενος για το Άλλο και ως εκ τούτου τόπος της μη απόλαυσης.

Η ατομική μας ιδιοσυγκρασία δέχεται ευχάριστα τους μύθους των ανθρώπων ως προς την μελλοντική της τύχη ή δημιουργεί και νέες πιο εκλεπτυσμένες ή κακοφτιαγμένες ενίοτε αφηγήσεις, διότι αναζητά την παρηγοριά ενώπιον της κίνησης της ζωής. Αυτό σημαίνει ότι όταν κανείς δηλώνει πως αγαπά την ζωή, θα πρέπει να υποψιαστούμε μήπως εννοεί απλούστατα ότι αγαπά την κλειστή και εγωκεντρική του ύπαρξη, δηλαδή όχι την ζωή καθεαυτή αλλά μιαν έκφρασή της, έναν τυχαίο πιθανότατα συνδυασμό της, μια στιγμή, τα αίτια της οποίας μας διαφεύγουν. Η ζωή ως ορμή και ως ροϊκότητα εξακολουθεί την πορεία της παραλλάσσοντας τα στοιχεία. Μαθαίνω να πεθαίνω σημαίνει αδράχνω τούτη την κίνηση και την αναδιάταξη των στοιχείων, παύοντας να ασχολούμαι με τον ιδιωτικό μου θάνατο. Η φιλοσοφία, ως ενασχόληση με τον θάνατο, είναι μια αποτυχημένη φιλοσοφία, αν δεν μας φέρει σε επαφή με την ζωή.

Η συνείδησή μας βέβαια απολαμβάνει την ζωή και τον εαυτό της και μάλιστα αυτό συμβαίνει ακόμα και σε συνθήκες κατά τις οποίες δεν επικρατεί η ηδονή αλλά ο πόνος, τουλάχιστον ως ένα βαθμό. Εντούτοις, η ύπαρξή μας, ακόμα και όταν απολαμβάνει τον ίδιο της τον εαυτό, στην πραγματικότητα δεν μπορεί να αποφύγει την απόλαυση με και την απόλαυση *χάρη σε* κάτι που βρίσκεται έξω από αυτήν συνιστώντας την. Η απόλαυση της ύπαρξής μας, είτε μέσω της ηδονής είτε μέσω του πόνου, ερείδεται σε τελική ανάλυση στον Άλλον. Είμαστε αζεδιάλυτα δεμένοι μαζί του ακόμα και κατά την διάρκεια της υποτιθέμενης απουσίας του.

Το *δίχως* δεν είναι ποτέ στην ουσία του *δίχως*. Δεν πρόκειται για κενό, δεν μπορεί η ύπαρξη να αποτελέσει έναν τόπο – ερημιά, άσχετα αν τα μέρη που συναντώνται εκεί διαφεύγουν το ένα από το άλλο.

Το *δίχως* λοιπόν είναι πάντα με *δίχως*, δηλαδή μια παρουσία της απουσίας.

Το *ήρθα μόνος μου και φεύγω μόνος μου* δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια επιβεβαίωση της εγωιστικής συνείδησης που δεν ξέρει να πεθάνει και που ως εκ τούτου δεν ξέρει και να ζήσει. Όσο κι αν το Εγώ ή ο Άλλος έχουμε κάτι μη

⁸⁴ *Αραγε η προσωπικότητά μου, σε μια δεδομένη στιγμή, είναι μία ή πολλαπλή; Αν δηλώσω ότι είναι ενιαία, τότε κάποιες εσωτερικές φωνές εγείρονται και διαμαρτύρονται. Είναι οι φωνές των αισθήσεων, των συναισθημάτων, των παραστάσεων ανάμεσα στις οποίες κατανέμεται η ατομικότητά μου. Αν πάλι την χαρακτηρίσω διακριτά πολλαπλή, εξεγείρεται η συνείδησή μου με την ίδια δριμύτητα. Βεβαιώνει ότι οι αισθήσεις μου, τα συναισθήματά μου, οι σκέψεις μου είναι αφαιρέσεις του εαυτού μου και ότι κάθε κατάστασή μου εμπεριέχει όλες τις άλλες. Κατά συνέπεια είμαι μια πολλαπλή ενότητα και μια ενιαία πολλαπλότητα.*

Ο. π. σελ. 246.

αναγώγιμο όπου δεν φτάνει κανείς, η ύπαρξη συνιστά έναν τόπο συνάντησης που ως συνθήκη δεν μπορεί να ανατραπεί από τίποτα και από κανέναν. Είτε ως φιλόξενοι είτε ως αφιλόξενοι, η συνάντηση θα λάβει χώρα διότι έχουμε ύπαρξη, έχουμε ζωή. Αυτό το γεγονός, η συνείδησή μας πολλές φορές το λησμονεί ή και δεν μπορεί να το συλλάβει. Το υποβαθμίζει διότι η συνάντηση, το *ζω με και χάρη σε*, απαιτεί εγρήγορση, δημιουργία, ευθύνη, μα πάνω απ' όλα αφιέρωση στη ζωή όπου και προστίθεται το *ζω για χάρη*.

Η πιο συγκινητική στιγμή της ζωής μας και πιθανότατα η πιο συγκινητική στιγμή της ελευθερίας μας και της αναγκαιότητας που συναιρούνται αρμονικά, είναι εκείνη κατά την οποία αντιλαμβανόμαστε ότι υπάρχουμε *χάρη σε και με*, ταυτόχρονα με την απόφασή μας να ζούμε *για χάρη*, αφιερωμένοι στην ζωή και την συνάντηση. Εδώ βρίσκεται όλη η διαφορά μεταξύ αφιέρωσης και υποδούλωσης, ανοιχτότητας και κλειστότητας, δημιουργίας και παθητικής μίμησης. Εδώ δεν τίθεται ζήτημα περί ανώτερου και κατώτερου, διότι *ζω με τα πάντα*, ορατά ή αόρατα, κατανοητά ή ακατανόητα, γνωστά ή άγνωστα ή άγνωστα ότι είναι άγνωστα. *Ζω χάρη σε* αυτά και *ζω για χάρη* τους, προσπαθώ να τα γνωρίσω, συνομιλώ μαζί τους, τα συνδυάζω, συντονίζομαι, φτιάχνουμε από κοινού τον τόπο της ύπαρξης, έρχονται σε εμένα, κατοικούν σε εμένα, επιστρέφω σε αυτά, νιώθω πως *έξ' ένδς τὰ πάντα και τὰ πάντα ἔν*, σε μια πνοή, μια κίνηση, εκεί όπου η ζωή δεν διαχωρίζεται από την ζωή, διότι έχει θεία προέλευση, δηλαδή την ζωή, την ύπαρξη ως τόπο συνάντησης, δίχως αναφορές σε εξουσιαστική και εξουσιαζόμενο.

Όλο αυτό το λεξιλόγιο μάλιστα θα πρέπει να πεταχτεί και να αντικατασταθεί, πράγμα βέβαια που σημαίνει ότι μαζί του θα πεταχτεί και η σκέψη/πράξη που αυτό επιφέρει και επαναφέρει διαρκώς.

Δέσμοι των εκάστοτε λεξιλογίων, έχουμε την εντύπωση ότι η σύμβαση που προηγείται της συνάντησης, που καθορίζει το πλαίσιο και που θέτει ορισμένες προϋποθέσεις, υπερβαίνει την συνάντηση καθαυτήν, καθώς το νόημα αυτής είναι πάντα προαποφασισμένο, ελεγχόμενο και ως εκ τούτου αναλυόμενο βάσει ενός πολύ συγκεκριμένου εννοιολογικού εργαλείου, το οποίο στοχεύει σε εξίσου συγκεκριμένα αποτελέσματα από την συνάντηση. Η ρηχότητά μας, η αυθάδειά μας και κυρίως η ανασφάλεια και ο φόβος, αναποδογυρίζουν την σειρά.

Η συνάντηση προηγείται των λεξιλογίων, των σκοπών και ούτω καθεξής, όπως ακριβώς η ύπαρξη προηγείται κάθε ουσίας ή σκοπού, δεδομένου ότι δεν υπάρχει εγγενής φύση ή ουσία που θα προδίκαζε την ύπαρξη, ευνουχίζοντας το πολυτιμότερο στοιχείο της που είναι η δημιουργία.⁸⁵

⁸⁵ Γιατί αν τον παρακολουθήσουμε στη γέννησή του, ο έρωτας προκαλείται κυρίως από τη μαγεία της συνάντησης. Ο έρωτας προσφέρεται πράγματι όχι ως παλινδρόμηση ή επανάληψη, αλλά ως έκπληξη. Κάτι το μη προβλέψιμο, το μη προγραμματισμένο, το μη αναμενόμενο συμβαίνει διακόπτοντας την ακολουθία του ήδη γνωστού, αυτού που ήδη υπήρξε, του ήδη ιδωμένου, αυτού που ήδη γνωρίζουμε. Κάθε συνάντηση με τον έρωτα διακόπτει το φυσικό και συνηθισμένο πέρασμα του χρόνου, σκάβει μια τρύπα, ανοίγει έναν κενό χώρο, ένα ρήγμα, μια ασυνέχεια, που δεν μπορούσαμε να προβλέψουμε στη συνήθη εξέλιξη των πραγμάτων στον κόσμο. [...] Το άγνωστο της συνάντησης βρίσκεται εκτός του κόσμου, εκτός των νόμων του, δεν μπορεί να αποκωδικοποιηθεί. Είναι της τάξης του θαυμαστού, του γεγονότος, της προσμονής της έλευσης. Η συνάντηση του έρωτα, όταν όντως είναι τέτοια, είναι μια συγκυρία (ευκαιρία) που ξεπερνάει πάντα οτιδήποτε έχει ήδη συμβεί, ό,τι έχει ήδη υπάρξει. Ακριβώς γι' αυτό η συνάντηση φέρει πάντα μαζί της την επαφή με την ετερότητα, με το μυστήριο του Άλλου. Βέβαια, εμείς εδώ δεν αναφερόμαστε σε ένα μονάχα είδος συνάντησης, αλλά στη συνάντηση καθαυτή, στο γεγονός ότι κάθε συνάντηση συνιστά συνάντηση με τον έρωτα, κάθε συνάντηση είναι ο έρωτας, και εμείς, στο βαθμό που μπορούμε κάθε φορά, εισερχόμαστε κενοί και εξερχόμαστε καινοί.

Βλ. Massimo Recalcati, *Κράτα το φιλί, σύντομα μαθήματα για τον έρωτα*, μτφ. Χρήστος Πονηρός, εκδ. Κέλευθος, Αθήνα, 2020, σ. σ. 35 – 40.

Κανένα εννοιολογικό εργαλείο δεν μπορεί να αποκλείσει το *αναπάντεχο* ούτε δύναται να αναλύσει τις πιο μύχιες λεπτομέρειες, τις τόσες αποχρώσεις και διαβαθμίσεις, τους παράγοντες και τις αιτίες δημιουργίας ενός τόπου, όπου οι δημιουργοί ζωγραφίζουν και χάνονται, χάνονται γιατί ζωγραφίζουν και ζωγραφίζουν για να χάνονται, δίχως να αποκλείεται η περίπτωση εκείνη κατά την οποία ζωγραφίζουν γιατί νομίζουν ότι χάνονται διά παντός, μη σκεπτόμενοι ακόμα το ότι διαχέονται στο όλον ή ότι ενδεχομένως και το όλον διαχέεται σε εκείνους. Δεν υφίσταται δημιουργία δίχως συνάντηση. Το ίδιο προφανώς ισχύει και αντίστροφα.

Ο εξοβελισμός της δημιουργίας είναι υποβάθμιση της συνάντησης, άρα και της ίδιας της ύπαρξης. Αν εμείς λησμονούμε, αγνοούμε ή υποβαθμίζουμε την σημασία της συνάντησης ως δημιουργίας, τότε θα πρέπει η δημιουργία να μας το υπενθυμίσει, να δείξει προς την δυνατότητα του αδύνατου και του αναπάντεχου, σε εκείνο τον τόπο όπου αναδύεται τόσο το δικαίωμα στη λογοτεχνία όσο και η υποχρέωση προς αυτήν.

Ο καθένας μας έχει δικαίωμα στην λογοτεχνία, διότι έχει δικαίωμα στη δημιουργία, στη ζωή και στην απόλαυσή της και κανείς δεν μπορεί να κατακτήσει, όσο κι αν το επιθυμεί, αυτούσια την ελευθερία του άλλου, υποχρεώνοντας τον σε μια ζωή κατά παραγγελία και μια ζωή αδιαφορίας ως προς τις συναντήσεις. Η αδιαφορία προς τον Άλλον, είναι αδιαφορία προς εκείνο που με συνιστά μέσω της αδιάρρηκτης και αδιαμφισβήτητης επαφής μας, άρα και αδιαφορία ως προς την ύπαρξή μου καθώς και την κίνηση της ίδιας της ζωής.

Συνεπώς, το δικαίωμά μου στη λογοτεχνία, ως ον δημιουργικό, γίνεται ταυτόχρονα υποχρέωση έναντι των άλλων υπάρξεων γενικά και ιδιαίτερα εκείνων που υιοθετούν ή υφίστανται την αδιαφορία. Διότι η λογοτεχνία δεν είναι μια αντιγραφή της αντιγραφής κατά την πλατωνική παράδοση ούτε συνιστά μια οφθαλμαπάτη, ούτε πρόκειται για κάποιο σολιψιστικό σύμπαν με τους δικούς της νόμους, τουναντίον πρόκειται για την ιστορία μας και την μη ιστορία μας, και οι ιστορικοί *δεν θα πρέπει να αναρωτιούνται για το αν πρέπει ή δεν πρέπει να κάνουν λογοτεχνία, αλλά για το τί είδους λογοτεχνία κάνουν*, και όπως το θέτει και ο Ivan Jablonka, *ας μην ντρεπόμαστε πια*, *ας μην ντρεπόμαστε για την ενδεή μας επιστήμη που δεν συλλαμβάνει τη ζωή, παρά ας γιορτάσουμε υπεύθυνα, σε ό,τι κάνουμε, χάρη στην κατάργηση αιώνιων διαχωριστικών γραμμών, που όσο χρήσιμες και είναι εν μέρει, αποτελούν κατά το μάλλον ή ήττον τροχοπέδη για τον άνθρωπο.*⁸⁶ Είμαι ον δημιουργικό και ταυτόχρονα ον υπεύθυνο, το οποίο, ακριβώς μέσα από την δημιουργικότητά του, ασκεί τόσο το δικαίωμά του στη ζωή όσο και την υποχρέωσή του απέναντί της, απέναντι στις άλλες μορφές ζωής, τις άλλες συνειδήσεις, τα βλέμματα, τα στοιχεία, τα του παρελθόντος, του μέλλοντος και του παρόντος. Δημιουργώ με το όλον, χάρη στο όλον και για εκείνο, είναι το ίδιο με το είμαι υπεύθυνος για το όλον. Αυτός είναι προφανώς και ο λόγος για τον οποίο ισχυριζόμαστε μαζί με τον Wittgenstein ότι *η ηθική και η τέχνη είναι ένα και το αυτό.*⁸⁷

Ο πίνακάς μου, ως συναίρεση της ελευθερίας μου και της αναγκαιότητας, είναι αφιερωμένος στη ζωή, και ως ζωγράφος μπορώ και χαμογελώ ειρωνικά. Το ειρωνικό μου χαμόγελο προκύπτει από το ότι κατανοώ πως για την ζωή του καθενός μας, την δική μου και του άλλου, όπως και για την ζωή γενικά, μπορούν να ειπωθούν τα πάντα και τίποτα: Τα πάντα, διότι οι μεταφορές μας είναι ανεξάντλητες και γι’

⁸⁶ Ivan Jablonka, *Η ιστορία είναι μια σύγχρονη λογοτεχνία, μανιφέστο για τις κοινωνικές επιστήμες*, μτφ. Ρίκα Μπενβενίστε, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2017, σ. σ. 27, 31 – 32.

⁸⁷ Ludwig Wittgenstein, *Αφορισμοί και Εξομολογήσεις*, επιλογή, εισαγωγή, μετάφραση, επιμέλεια. Κωστής Μ. Κωβαίος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993, σελ. 153.

αυτό αξιοθαύμαστες, δεδομένου ότι επιχειρούμε κατά τρόπο ηρωικό την επανύφανση ενός τέτοιου ιστού, και τίποτα, από την στιγμή που υπάρχουν αίτια τα οποία δεν φτάνουν ποτέ ως την εμπειρία και συνεπώς είμαστε κατά κάποιο τρόπο καταδικασμένοι από την ελευθερία μας και την ελευθερία της ζωής στο ανολοκλήρωτο εντός του απείρου, στο ανολοκλήρωτο που ευτυχώς διαφεύγει στο άπειρο, διατηρώντας μια διαρκή επιθυμία ένωσης, μια κατάφαση της ζωής αφού επιθυμούμε να επιθυμούμε. Καταδικασμένοι σε μια μάταιη και γλυκόπικρη προσπάθεια σύλληψης του ασύλληπτου που επιβεβαιώνει την ρήση που θέλει τον άνθρωπο να συγκροτείται θεμελιωδώς σαν επιθυμία να είναι Θεός⁸⁸, επιθυμία θεμιτή εντέλει μονάχα αν αποθεοποιήσει την ατομική του οντότητα και την όποια διαφορά του ως ένδειξη ανωτερότητας, ούτως ώστε να επανέλθει σε αυτήν ως προσκυνητής του όλου και της ζωής.

Ο προσκυνητής του όλου δεν είναι κάποιο υπόδουλο και μίζερο ον, υποταγμένο σε μια αυθεντία. Τούτος ο προσκυνητής είναι ελεύθερος εντός της αναγκαιότητας, Εισρέουν μέσα του οι εικόνες, τις αγκαλιάζουν οι αισθήσεις, τις φιλοξενεί, τις μετουσιώνει, τις απολαμβάνει το είναι του, τις συν-αισθάνεται, τις κρύβει, τις μνημονεύει και τις απαθανατίζει. Εισροή ζωής και επιθυμίας, εκροή ζωής και δημιουργίας. Ροϊκότητα που ξεπερνά τις αντιστάσεις της συνείδησής μας. Η συνείδηση αντιστέκεται είτε από αυθάδεια, ότι δηλαδή θα μπορούσε να ακινητοποιήσει τούτη την ροή, είτε επειδή κατανοεί το αδύνατο του εγχειρήματος και αποφασίζει να πενθήσει. Εντούτοις το πένθος δεν ταιριάζει στην ζωή. Η ζωή το υπερβαίνει και μας υπερβαίνει, αλλά εμείς αρνούμαστε να ακολουθήσουμε την κίνησή της, διότι προσκολλούμαστε στη σχέση μας με το ατομικό και θεωρούμε την κίνηση καθεαυτήν ως κάτι αφηρημένο ή πάντως ως κάτι που βρίσκεται έξω από εμάς.

Όμως το ατομικό δεν είναι ποτέ μόνον ατομικό, δεν θα μπορούσε εξαιτίας της ροής της ζωής. Μολοντούτο, το ατομικό και το μοναδικό υπάρχει, το ξέρουμε, και δημιουργείται ακριβώς εξαιτίας αυτής της κίνησης, συνίσταται δε στην δημιουργία ενός μοναδικού τόπου συνάντησης που δεν έχει προηγούμενο ούτε και θα επαναληφθεί στο μέλλον. Στα μύχια αυτού του τόπου του καθενός δεν φτάνουμε, κι εμάς μας φιλοξενεί. Αυτή η ύπαρξη-τόπος φιλοξενεί προσωρινά την ζωή κι εμείς φτιάχνουμε το καλύτερο δυνατό καταφύγιο και προσπαθούμε να της προσφέρουμε ό,τι έχουμε ως οικοδεσπότες μιας οικίας που μας δόθηκε από εκείνη. Προσκυνητές της ζωής που φιλοξενούν και φιλοξενούνται και που εντός της ατομικότητας δημιουργούν και σχέσεις μοναδικές και ανεπανάληπτες. Καμμία σχέση δεν μπορεί να επαναληφθεί. Η συγκεκριμένη μάνα με το συγκεκριμένο παιδί συγκροτούν έναν τόπο ανεπανάληπτο. Το παιδί που χάνει την μάνα του πενθεί γιατί στον τόπο που φτιάξανε από κοινού θα πρέπει τώρα πια να ζήσει με αυτό το *δίχως*. Η μάνα φιλοξενήθηκε στον τόπο του παιδιού και το παιδί πιθανότατα ακόμα περισσότερο στον τόπο της μάνας. Πώς θα ήταν λοιπόν δυνατόν να μην πενήσουμε την απώλεια της μοναδικότητας; Πώς θα ήταν δυνατόν να μην εστιάσουμε στη σχέση με αυτό το συγκεκριμένο πρόσωπο;⁸⁹

⁸⁸ *Τί θέλετε να είναι ένας άνθρωπος που δεν δοκίμασε ποτέ να γίνει όμοιος με τους θεούς; Είναι λιγότερο από άνθρωπος.* Βλ. Paul Valéry, *επιλογή από το έργο του*, εισαγωγή – μετάφραση Χαρά Μπανάκου – Καραγκούνη, εκδ. Στιγμή, Αθήνα, 2007, σελ. 29.

⁸⁹ *Και μάλιστα, υποφέροντας με τη σκέψη, τη στιγμή που η φράση περνούσε τόσο κοντά κι όμως στο άπειρο, πως ενώ τους μιλούσε δεν τους γνώριζε, σχεδόν λυπόταν που είχε ένα νόημα, μιαν ομορφιά εσωτερική και σταθερή, ξένη απ' αυτούς, όπως σε κοσμήματα χαρισμένα ή ακόμα και σε γράμματα μιας γυναίκας αγαπημένης, μάς ενοχλούν τα νερά της πολύτιμης πέτρας ή οι λέξεις της γλώσσας, γιατί δεν είναι φτιαγμένες αποκλειστικά από την ουσία ενός περαστικού ερωτικού δεσμού και μιας ορισμένης ύπαρξης.*

Οι συγκεκριμένες σχέσεις είναι η ζωή της ατομικής μας ύπαρξης. Εκείνη είναι που πενθεί και αντιστέκεται στην ροϊκότητα, όχι η ζωή.

Η ζωή δεν γνωρίζει το πένθος, τουλάχιστον όχι εκείνο το πένθος που προέρχεται από τον εγωισμό μας και την προσπάθειά μας να ακινητοποιήσουμε την ζωή. Το πένθος για το ατομικό και το συγκεκριμένο είναι βέβαια η συνέπεια της συνάντησης και η βίωση του με *δίχως*. Εντούτοις, επειδή όπως είπαμε το ατομικό δεν είναι ποτέ μόνον ατομικό, το πένθος για μια σχέση διαπράττεται υπό μία έννοια εις βάρος κάποιων άλλων σχέσεων. Σκληρότητα και έλλειψη κατανόησης του πόνου των σχέσεων ή μήπως αποδοχή του κοινότοπου και αδιάφορου ως προς τα πρόσωπα μότο *η ζωή συνεχίζεται*; Προσοχή. *Η ζωή συνεχίζεται* είναι η φράση που χρησιμοποιεί ο αδιάφορος, ο εκφραστής ενδεχομένως του καπιταλισμού, εκείνος που δεν ενδιαφέρεται για την ζωή και για τις συναντήσεις. Επίσης, είναι η φράση που χρησιμοποιεί ο απογοητευμένος εγωιστής που δεν καταφάσκει την κίνηση της ζωής και υιοθετεί μια σκληρότητα έναντι του ατομικού, εκδικούμενος υποτίθεται την ίδια την ζωή. Δεν μπορείς όμως να εκδικηθείς την ζωή και ο πόνος που θα επιθυμούσες να διαπεράσει το σύμπαν, πονάει μόνον εσένα ως αυτοτιμωρία.

Εδώ φυσικά δεν ελλοχεύει καμμία απόπειρα απαξίωσης της ατομικής ιδιοσυγκρασίας προς όφελος κάποιας αφηρημένης ιδέας και συλλογικότητας. Τουναντίον, η προσπάθειά μας συνίσταται στην επανάκτηση της αξιοπρέπειας του προσώπου μέσω της δημιουργικότητάς του, δικαίωμα και υποχρέωση όπως είπαμε, η οποία θεμελιώνεται στην συνάντηση. Επανάκτηση της αξιοπρέπειας του δημιουργού, του προσκυνητή, του παιδιού, του παιχνιδιού, του υπεύθυνου εκείνου όντος που διαφυλάττει το ατομικό, ακολουθώντας την κίνηση της ζωής και βιώνοντας το *amor fati* σε τέτοιο βαθμό που μονάχα ένας δυνατός ποιητής μπορεί να βιώσει ανάμεσα στους ανθρώπους. Ένας υπεύθυνος δυνατός ποιητής που ξέρει να κάνει την αναγκαιότητα ελευθερία και την ελευθερία αναγκαιότητα, όχι κάποιος μεμψίμοιρος παθητικός αποδέκτης μοίρας και λεξιλογίων. Ίσως να υποστηριχθεί ότι ο συγγραφέας τούτης της μελέτης κάνει λόγο για το *amor fati*, *δίχως* να έχει βιώσει την φρίκη *ας πούμε* ενός πολέμου, μιας (ως τώρα τουλάχιστον) οδυνηρής και αναπάντεχης καταστροφής ή κάποιας ασθένειας. Εντούτοις το *amor fati* δεν αφορά μόνον εκείνους που βρίσκονται αντιμέτωποι με το αναπάντεχο κακό για την ατομική τους οντότητα, ούτε επιθυμεί να δικαιολογήσει το ανθρώπινο κακό. Αν υποστηρίζαμε κάτι τέτοιο, τότε θα αναζητούσαμε απλώς μια παρηγοριά στο ατομικό, πράγμα που έχουμε ως τώρα εξηγήσει ότι δεν είναι στις προθέσεις μας. Το *amor fati* μας αφορά όλους ως όντα δημιουργικά και υπεύθυνα, ως όντα που ζουν με, χάρη σε και για.

Ο πόνος του φευγαλέου, ο παρατεταμένος πόνος του φευγαλέου, της ηδονής που χάνεται και της ταυτόχρονης ηδονής του πόνου, αποτελούν τα συστατικά ενός δηλητηρίου, το φαρμάκι της ύπαρξης αλλά την ίδια στιγμή και το φάρμακό της. Φαρμάκι και φάρμακο που μας δένει με την συγκεκριμένη σχέση, φαρμάκι και φάρμακο που μας δείχνει προς το άπειρο. Ο πόνος και η ηδονή, ο πόνος για την ηδονή, η ηδονή του πόνου, ο πόνος για τον πόνο και η ηδονή για την ηδονή, όλα είναι μια επιθυμία και μάλιστα είναι μια επιθυμία της επιθυμίας, δηλαδή θέληση για ζωή. Ο πόνος και η ηδονή, ως έσχατες αναγωγές των πράξεών μας, ως κινητήριες δυνάμεις των υπάρξεων και ως κίνηση καθεαυτή, ως επιθυμία για την επιθυμία, μας ενώνουν με το πεπερασμένο και με το άπειρο. Ο πόνος και η ηδονή δεν μπορούν να προκληθούν χωρίς τον Άλλον. Να η απόδειξη της ύπαρξης του Άλλου εντός μου, η εξάρτησή μου από εκείνον, η επιθυμία μου για εκείνον που συνιστά επιθυμία για την

Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο*, από τη μεριά του Σουάν, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας, Αθήνα, 2022, σελ. 195.

ζωή. Δεν μπορώ να ζήσω χωρίς εκείνον, συ-ζώ, ποτέ δεν μπορώ να ισχυριστώ απλώς ότι ζω, πάντα εννοούμε ότι ζούμε *με*, για και ούτω καθεξής. Δένομαι στις συγκεκριμένες μου σχέσεις μέσω του πόνου και της ηδονής, *είμαι* γιατί *είναι*, είναι το φάρμακό μου για την επιθυμία μου αλλά ταυτόχρονα συνιστά και το φάρμακι που με περιορίζει στο συγκεκριμένο και το πεπερασμένο, που με πικραίνει υπενθυμίζοντάς μου το φευγαλέο της ατομικότητας, η οποία συγκροτείται εντούτοις από την επιθυμία και την κίνηση της ζωής, δηλαδή από το άπειρο.

Για το φάρμακι της ατομικότητας που προσκολλάται στο συγκεκριμένο εις βάρος του Άλλου, έχουμε το φάρμακο του απείρου, και για το φάρμακι του απείρου που δεν γνωρίζει την παύση και μοιάζει στην συνείδηση σκληρό, έχουμε την αγκαλιά του συγκεκριμένου. Την αγκαλιά που μας δείχνει προς το άπειρο.

Το άπειρο του Εγώ, του Άλλου και της γλώσσας που φαίνεται να δρα κι εκείνη ως φάρμακο και ως φάρμακι. Ως δυνάστης των ψυχών αλλά και ως λυτρωτής. Ως τείχος στις συναντήσεις μα και ως διάνοιξη ενός περάσματος εκεί όπου δεν υπάρχει πόρος (B18). Ως σύμβαση και ως υπέρβαση αυτής της σύμβασης.

Η γλώσσα, όπως θα μας πει ο Culler, *δεν είναι μόνον η συγκεκριμένη εκδήλωση της ιδεολογίας – οι κατηγορίες με τις οποίες οι ομιλητές εξουσιοδοτούνται να σκέπτονται – αλλά ταυτόχρονα είναι και ο χώρος αναθεώρησης ή ανατροπής της*.⁹⁰ Τούτη η αναθεώρηση ή η ανατροπή μπορεί να επέλθει μέσα από την επαφή μας με άλλα λεξιλόγια, και άλλα λεξιλόγια σημαίνει άλλες μορφές ζωής, τις οποίες υποδεχόμαστε στην αγκαλιά μας και μας υποδέχονται, επαναπροσδιορίζοντας την σημασία της συνάντησης, διότι το πεπερασμένο που επιθυμεί το πεπερασμένο, θέλει να ενωθεί μαζί του και να κινηθεί προς το άπειρο, προς το θεϊκό και την ζωή. Το πεπερασμένο αισθάνεται την έλλειψη, βιώνει το *με δίχως*, είναι μια δυστυχημένη συνείδηση που βιώνει το χωρισμό από το ίδιο το οντολογικό της θεμέλιο⁹¹, αλλά επιθυμεί να αποκαταστήσει την ολότητα της ζωής, αναδεικνύοντας ως αληθινό Είναι την ολοκληρωμένη Ένωση.⁹²

Συνεπώς ο άνθρωπος που δεν είναι θεός, τείνει να γίνει θεός αν στρέψει το βλέμμα προς τα έξω, ή, αν προτιμάτε, προς τα μέσα, αντιλαμβανόμενος όμως ότι το μέσα είναι έξω και το έξω στα πιο μύχια του μέσα⁹³, σε ένα διαρκές παιχνίδι που είτε μας σαστίζει είτε μας υποχρεώνει να πλάθουμε και να ξαναπλάθουμε, να δημιουργούμε και να καταστρέφουμε, να ζωγραφίζουμε ως δυνατοί ποιητές κάτι που αρχικά μοιάζει με μουτζούρα για τις συμβάσεις μας, που θα γίνει όμως σύμβαση και αυτή και θα χρειαστεί μια νέα μουτζούρα, ένα νέο βλέμμα μιας μοναδικής ατομικής ιδιοσυγκρασίας που δεν λησμονά το άπειρο και αναλαμβάνει την ευθύνη στο συγκεκριμένο. Βέβαια, το ότι κάποιος αγνοεί ή αδιαφορεί και υποβαθμίζει την

⁹⁰ Jonathan Culler, *Λογοτεχνική Θεωρία, μια συνοπτική εισαγωγή*, μτφ. Καίτη Διαμαντάκου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000, σ.σ. 81 – 82.

⁹¹ G. W. F. Hegel, *Πίστη και Γνώση, Η αναστοχαστική φιλοσοφία της υποκειμενικότητας στην πληρότητα των μορφών της ως φιλοσοφία του Καντ, του Γιακόμπι και του Φίχτε*, μτφ – εισαγωγή Περικλής Σ. Βαλλιάνος, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2010, σελ. 54.

⁹² Karl Löwith, *Από τον Hegel στον Nietzsche, Το επαναστατικό ρήγμα στη σκέψη του δέκατου ένατου αιώνα*, μτφ. Γεωργία Αποστολοπούλου, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1987, σελ. 153.

⁹³ Προφανώς, η εξάλειψη της διαχωριστικής γραμμής ανάμεσα στο μέσα και στο έξω για την οποία κάνουμε λόγο εδώ, ανάμεσα στο Εγώ και στο Άλλο, βρίσκεται στους αντίποδες της ναρκισσιστικής διαταραχής του σύγχρονου ανθρώπου, ο οποίος, όπως παρατηρεί ο Byung – Chul Han, *βυθίζεται στον εαυτό του, διακόπτει τις σχέσεις του με τον άλλον και κατ' ουσίαν τίποτε νέο, τίποτε άλλο δεν εισέρχεται ποτέ στο Εγώ, μιας και τις εμπειρίες που εζ – αλλοιώνουν, τις έχουμε αντικαταστήσει από το βίωμα που προεκτείνει το Εγώ στους άλλους, το βίωμα που εζ – ομοιώνει*.

Βλ. Byung – Chul Han, *Η κοινωνία της κόπωσης*, μτφ. Ανδρέας Κράουζε, εκδ. Opera, Αθήνα, 2015, σ. σ. 13 – 15.

συνάντηση, δεν σημαίνει πως δεν τείνει και εκείνος προς το άπειρο, εν αγνοία του ή ως αγνώμων.

Ο αδιάφορος, ο ανεύθυνος, ο εγωιστής, εκείνος που προξενεί τον πόνο στον εαυτό του ανακηρύσσοντας το υποκείμενο ως θεό που απλώς εξαντικειμενικεύει το έξω, αυτό το ανθρώπινο (πολύ ανθρώπινο) ον με τους ανθρωπόμορφους θεούς του, δεν ξεφεύγει από τις συναντήσεις και φοβάται διαρκώς τα χρώματα που παρεισφρέουν στον ύπνο του, που χρωματίζουν τον πίνακά του, που τα μισεί γιατί όσο κι αν επιθυμεί την εξάλειψή τους, αυτά τον συνοδεύουν, τον ζουν, έστω κι αν αφανίσει εντέλει την ατομική τους υπόσταση. Το άπειρο θα τον νικήσει εφόσον δεν αφουγκράστηκε τον ρυθμό του και δεν επέδειξε υπευθυνότητα έναντι του Άλλου, ασκώντας ανθρώπινη βία σε ανθρώπινα και μη ανθρώπινα όντα. Η ανθρώπινη βία είναι εκείνο το ιδιαίτερο είδος βίας που βασιζέται στην έπαρση και το αίσθημα ανωτερότητας του ανθρώπινου όντος, το οποίο θεμελιώνεται με την σειρά του στον λόγο, αυτόν που μας διακρίνει από τα υπόλοιπα όντα και που μας προσφέρει τις δυνατότητες επεξεργασίας διαφόρων μορφών βίας στο όνομα μιας δήθεν προόδου, βρίσκοντας μάλιστα στήριγμα στην υποτιθέμενη βία της φύσης.

Είναι όμως άλλο πράγμα η σύγκρουση ως ανώτατη κοσμική αρχή, βάσει της οποίας ο πόλεμος είναι ο πρωταίτιος του γίγνεσθαι που αντιπαραβάλλει και ενώνει τα αντίθετα, θεωρώντας ότι “το αντίξουν συμφέρον καί εκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἄρμονίαν καί πάντα κατ’ ἕριν γίνεσθαι” (B 80), και είναι τελείως διαφορετικό να υπερασπίζεσαι μια βία υβριστική που αρνείται το γίγνεσθαι γιατί δεν μπορεί να υπερβεί τον κλειστό κόσμο της ατομικότητάς της.

Αλλά και η λέξη πόλεμος είναι λανθασμένη αν με αυτήν επιθυμούμε να εκφράσουμε την κίνηση της ζωής. Η κίνηση της ζωής είναι απλώς η κίνηση της ζωής που υπερβαίνει τα σχήματα της διάνοιάς μας και τον λόγο μας.

Η βία, η ανθρώπινη βία του λόγου, είναι υβριστική και το έγκλημα της ύβρεως έρχεται πάντοτε αντιμέτωπο (πριν, κατά την διάρκεια και ύστερα από αυτό) με την νέμεση της ζωής. Στην ανθρώπινη βία όμως δεν απαντά μονάχα το μη ανθρώπινο της ζωής που διέπει και υπερβαίνει τον άνθρωπο, δεν απαντά δηλαδή μόνον το άπειρο. Στον άνθρωπο και την βία της έπαρσής του μπορεί να απαντήσει και ο άνθρωπος, μέσω μάλιστα του εργαλείου εκείνου που χρησιμοποιήθηκε για την άσκηση βίας, δηλαδή μέσω του λόγου. Η μη βία, η συμπόνια, η αγκαλιά, η φιλοξενία, η κλητική προσφώνηση, όλα αυτά καλλιεργούνται και προάγονται από την τέχνη, την κατεξοχήν μη βίαη ανθρώπινη δραστηριότητα που ως πρωταρχικό της στόχο θέτει την συνάντηση.⁹⁴

Η τέχνη, και η λογοτεχνία ειδικότερα, αποτελεί το κατεξοχήν πολυφωνικό και διαλογικό επίτευγμα του πολιτισμού μας⁹⁵, καθόσον το λογοτεχνικό κείμενο είναι ένα πλέγμα αναφορών προερχόμενων από χίλιες τόσες εστίες πολιτισμού.⁹⁶ Η λογοτεχνία ιεροποιεί πρωτίστως την συνάντηση και συνεπώς ιεροποιεί την ύπαρξη, αποδίδει αξία στο συγκεκριμένο τείνοντας προς το άπειρο, υπερβαίνοντας τον *αφροδισιακό μας πολιτισμό*⁹⁷ για χάρη όμως του πολιτισμού, αρνούμενη την αποκαλλιτεχνοποίηση της ζωής και διακατεχόμενη από την επιθυμία να έρθει σε επαφή με τον Άλλον, την φύση αυτή καθαυτή και την κίνηση της ζωής, αυτό δηλαδή στο οποίο οφείλει να στοχεύει

⁹⁴ Η Τέχνη ως μη βία εκφράζεται ως ιδέα και από τον Adorno. Βλ. Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000, σελ. 410.

⁹⁵ Jonathan Culler, *Λογοτεχνική Θεωρία, μια συνοπτική εισαγωγή*, ό. π., σελ. 121.

⁹⁶ Jonathan Culler, *Αποδόμηση, θεωρία και κριτική μετά το δομισμό*, μτφ. Απόστολος Λαμπρόπουλος, επ. Άννα Τζούμα, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2006, σελ. 28.

⁹⁷ Henri Bergson, *Οι δύο πηγές της ηθικής και της θρησκείας*, ό. π., σελ. 234.

και η φιλοσοφία⁹⁸, την πρόσκληση και την πρόκληση της συμμετοχής στη δημιουργία, στην συνδημιουργία που δεν προκαθορίζει κανένα αποτέλεσμα, όσο κι αν νοιάζεται τότε τότε για αυτό.

Κανένας υπολογισμός δεν μπορεί να γίνει και καμμία κουβέντα περί της κατάληξης, μόνον περί της κατάπληξης από την συνάντηση με την ατομικότητα και το άπειρο.

Ο πίνακάς μας είναι πρωτίστως μια *έκκληση*, η οποία ακόμα και αν προσπαθεί στη συνέχεια να οικοδομήσει την παγκοσμιότητα⁹⁹, έστω και δίχως να το θέλει, απλώς και μόνο με το παράδειγμά της, δεν μπορεί εντούτοις να αποκρύψει το γεγονός ότι εκκινεί από την ανάγκη του Άλλου και τον ταυτόχρονο φόβο της περιφρόνησης.¹⁰⁰ Η αδιαφορία για εμάς δεν μας πληγώνει τόσο γιατί δεν κοινωνούνται τα μηνύματά μας, το θέμα του περιεχομένου της έκκλησης είναι σημαντικό αλλά δεν παύει να είναι δευτερεύον σε σχέση με την έκκληση καθεαυτή. Η αδιαφορία και η περιφρόνηση της ύπαρξης πληγώνει τον άνθρωπο που είναι έκκληση, όπως ως έκκληση οφείλουμε να εκλάβουμε και κάθε άλλη μη ανθρώπινη ύπαρξη η οποία υποφέρει αν το κάλεσμά της αγνοηθεί και περιφρονηθεί:

*Non la conoscenza dell' Altro, non la vergogna di essere guardato da Lui (come direbbe Sartre), e neppure il mio sforzo di raggiungerlo, consolarlo o placarlo, disarmarlo o sconfiggerlo, mi rendono quell' essere unico e insostituibile che sono – ma il richiamo della responsabilità, l' ossessione preconsucia, il trauma del comando che è udito senza che sia pronunciato [...] La mia unicità, il mio egocentrismo, è radicato nel mio esser chiamato...*¹⁰¹

Ζητάμε από τον Άλλον την συμμετοχή του στον κόσμο μας ούτως ώστε να μην εισβάλλει διά της περιφρόνησής του, αφού έτσι κι αλλιώς, με την συγκατάθεσή μας ή όχι, βίαια ή ομαλά, ανεπαίσθητα ή αισθητά, τόσο εκείνος όσο κι εγώ μετακινούμε διαρκώς τα όρια των Εγώ και συμμετέχουμε στο *αλκοολικό πανηγύρι του κόσμου*, όπως έλεγε και ο Λιαντίνης, του κόσμου του που είναι και κόσμος μου και του κόσμου μου που είναι και δικός του. Ακόμα κι εκείνος που ισχυρίζεται ότι επιθυμεί την περιφρόνηση, επιθυμεί τον Άλλον και λαμβάνει μια στάση έναντι εκείνου, ως κάποιου για παράδειγμα που τον περιφρονούν επειδή δεν έχουν καταλάβει την αξία του ή ως κάποιου που αξίζει αυτή την στάση από τους άλλους, διότι είναι κατώτερός τους. Αίσθημα ανωτερότητας ή κατωτερότητας, το ζητούμενο

⁹⁸ Η φιλοσοφία, λέει ο Χορκχάιμερ, στοχεύει σε μια επίγνωση η οποία δεν έχει ως στόχο να υπηρετήσει χρήσιμους υπολογισμούς αλλά προορίζεται να προάγει την κατανόηση της φύσης αυτής καθαυτής. Ή, όπως θα το θέσει ο Adorno, η φιλοσοφία θέλει να βυθιστεί κυριολεκτικά στο ετερογενές προς αυτή χωρίς να το υπαγάγει σε προκατασκευασμένες κατηγορίες. [...] Η παραδοσιακή φιλοσοφία πιστεύει ότι κατέχει το αντικείμενό της ως άπειρο και αυτό την κάνει, ως φιλοσοφία πεπερασμένη, τελειωτική. Μια διαφορετική φιλοσοφία θα έπρεπε να ακυρώσει αυτή την αξίωση, να μην προσπαθεί πια να πείσει τον εαυτό της και τους άλλους ότι κατέχει το άπειρο.

Βλ. Μαξ Χορκχάιμερ, *Η Έκλειψη του Λόγου*, μτφ. Θέμις Μίνωγλου, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1987, σελ. 128.

Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σελ. 26.

⁹⁹ Jean – Paul Sartre, *Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός*, μτφ. Κώστας Σταματίου, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα 2012, σ. σ. 65 – 68.

¹⁰⁰ Ugo Foscolo, *Διδύμου κληρικού ελαχίστου προφήτου της Υπερκαλύψεως βιβλίον μοναδικόν*, μτφ. Ανδρέας Μπελεζίνης – Δημήτρης Αρβανιτάκης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2012, σελ. 289.

¹⁰¹ Zygmunt Bauman, *Mortalità, immortalità e altre strategie di vita*, tr. Giovanni Arganese, Società editrice il Mulino, Bologna, 2012, σελ. 57.

είναι ο άλλος. Οποια στάση και αν υιοθετούμε, στην ουσία ζητάμε από τον άλλον να συμμετάσχει στον πόνο μας ή στην ηδονή μας, να μας αφιερωθεί και να του αφιερωθούμε, να πονέσουμε με αυτόν, για αυτόν και χάρη σε αυτόν, να συμπληρώνουμε ατέρμονα έναν πίνακα που δεν ολοκληρώνεται, αφού δεν υπάρχει κάτι για να ολοκληρωθεί¹⁰² και αφού είμαστε αιωρούμενα νοήματα και σημεία, όπως και τα έργα μας, όπως η τέχνη μας που εκφράζει κατά τον καλύτερο τρόπο την προσπάθεια σύλληψης του ασύλληπτου, την πικρή διαπίστωση αλλά και την απόλαυση της συμμετοχής στο έργο, απόλαυση που μας θέλει όχι απλούς αναγνώστες – καταναλωτές που επαναλαμβάνουν μια γλώσσα, έναν κόσμο και μια οπτική που κληρονόμησαν, αλλά αναγνώστες – παραγωγούς¹⁰³ οι οποίοι ζωγραφίζουν με τις υπάρξεις τους τον κόσμο, όντας ζωγραφίες και οι ίδιοι.¹⁰⁴

Και μια ζωγραφιά, όσο κι αν την περιγράψεις, πάντα θα σου διαφεύγει, οπότε θα ήταν προτιμότερο να ζωγραφίσεις για την ζωγραφιά, να την βιώσεις με αγάπη καθώς χάνεσαι και καθώς το μυστικό παραμένει μυστικό, καθώς χορεύουμε όλοι γύρω από το μυστικό, που παραμένει *δυστυχώς* μυστικό, που παραμένει *ευτυχώς* μυστικό.

Αυτό έχουμε, αυτή είναι η περιουσία μας που όμως δεν είναι ακριβώς περιουσία, διότι δεν την κατέχουμε, δεν ξέρουμε πού είναι, δεν ξέρουμε τί είναι και ούτε πώς θα την βρούμε, δεν ξέρουμε σχεδόν τίποτα για αυτή, μα μόνο αυτή έχουμε, και θα το δείξουμε μέσω της παρούσας μελέτης, αισθανόμενοι την συγγένεια των διαφορετικών ανοιχτών ψυχών με τα διαφορετικά τους λεξιλόγια που ενώνουν τα χέρια πάνω από τον χρόνο και τον τόπο, τα ενώνουν και τα υψώνουν και ύστερα τα ξανακατεβάζουν και συνεχίζουν το σκάψιμο, αυτό έχουμε, και αλήθεια, αν το χασουμε, τότε τέρμα...

*Το μόνο φοβερό εντός μας και επί γης και ίσως εν ουρανών είναι αυτό που δεν έχει ακόμα ειπωθεί. Δεν θα ησυχάσουμε παρά μόνο όταν θα έχουν όλα ειπωθεί, μια για πάντα, τότε θα σιγήσουμε επιτέλους και δεν θα φοβόμαστε πια να σιωπούμε. Και τέρμα...*¹⁰⁵

Μα μέχρι τότε, μέχρι και λίγο πριν το τέλος, εμείς θα κρατάμε το μυστικό και τον ερώτα, Και όσο περισσότερο θα αγαπάμε, τόσο περισσότερο το παράλογο θα εδραιώνεται¹⁰⁶, διότι δεν ξέρουμε τί είναι ακριβώς αυτό που αγαπάμε, δεν ξέρουμε τί ακριβώς περιφρουρούμε, αλλά αισθανόμαστε την ιερότητά του, έχουμε μια δίψα για τη δίψα, ελεύθεροι, το καταλαβαίνουμε πια ότι ο έρωτάς μας δεν είναι χειρουργήσιμος, ένας έρωτας συγκινητικός όπου ολόκληρο το επαναστατημένο σώμα

¹⁰² Η αίσθηση της ολοκλήρωσης είναι μια ψευδαίσθηση καθώς μετεωριζόμαστε διαρκώς στο ανολοκλήρωτο της επιθυμίας, της δίψας και της δημιουργίας, καθώς δημιουργούμε ένα ανολοκλήρωτο έργο τέχνης που για τον καθένα μας θα διακοπεί οριστικά με τον θάνατο. Στο αδιανόητο και αβίωτο τέλος, στο λίγο πριν από το τέλος, πάντα θα υπάρχουν χρώματα ή έργα που δεν θα έχουν ζωγραφιστεί ή παιχτεί, μοτίβα που δεν θα έχουν αρθρωθεί. Η ομορφιά του ολοκληρωμένου, καταλήγει ο Todd, θα λείπει. Μα η ομορφιά, λέμε εμείς, δεν υπάρχει στο ολοκληρωμένο, διότι αν ήταν όντως έτσι, τότε θα έπρεπε να αποδεχτούμε πως εδώ κάτω υπάρχει μόνο η ασχήμια...

Βλ. Todd May, *Θάνατος, αντιμέτωποι με τη θνητότητά μας*, μτφ. Σπύρος Κουρούκλης, εκδ. Στάσει Εκπίπτοντες, Αθήνα, 2016, σ. σ. 46 – 64.

¹⁰³ Walter Benjamin, *Ο συγγραφέας ως παραγωγός*, μτφ. Αλφρέδος Σταϊνχάουερ, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2017, σελ. 35.

¹⁰⁴ *Più i poeti sono pittori, e più essi risparmiano le parole.*

Βλ. Giovanni Genovesi, *Foscolo, storia di un intellettuale*, Aracne editrice, Ariccia, 2015, p. 208.

¹⁰⁵ Céline, ό. π. σελ. 384.

¹⁰⁶ Albert Camus, *Ο μύθος του Σίσυφου, δοκίμιο για το παράλογο*, ό. π., σελ. 99.

μας, οι σκέψεις μας και οι αισθήσεις μας, *κινούνται* προς Εκείνη και χάριν Εκείνης, Εκείνης της άγνωστης που εντούτοις είναι ήδη μέσα μας, ανασαίνουμε πια χάρη στη σπίθα, το ξέρουμε, να μην την χάσουμε λοιπόν από τα μάτια μας, να αγωνιστούμε, να χαθούμε στο ανολοκλήρωτο, να χαθούμε ερωτευμένοι:

Ο Σουάν προσπαθούσε να αναρωτηθεί τί ήταν Εκείνη γιατί είναι μια ομοιότητα του έρωτα και του θανάτου το ότι μας κάνουν να θέτουμε όλο και περισσότερα ερωτήματα γύρω από το μυστήριο της προσωπικότητας, από φόβο μήπως και ξεφύγει από τα χέρια μας η πραγματικότητά της. Κι αυτή η αρρώστια που ήταν η αγάπη του Σουάν είχε τόσο πολλαπλασιαστεί, είχε δεθεί τόσο σφιχτά μ' όλες τις συνήθειες του Σουάν, με όλες του τις πράξεις, τη σκέψη του, την υγεία του, τον ύπνο του, τη ζωή του, κι ακόμα και με ό,τι θα επιθυμούσε μετά το θάνατό του, είχε γίνει τόσο πολύ ένα πράγμα με τον ίδιο, που δεν θα μπορούσαν να του αφαιρέσουν αυτή την αρρώστια, χωρίς να καταστρέψουν τον ίδιο σχεδόν ολόκληρο: όπως λένε στη χειρουργική, ο έρωτάς του δεν ήταν πλέον χειρουργήσιμος.¹⁰⁷

Η λογοτεχνία μάς θυμίζει ή μας αποκαλύπτει την ύπαρξη του μυστικού σε έναν κόσμο που νομίζει ότι απομάγευσε τα πάντα, έναν κόσμο που θεωρεί ότι γνωρίζει πώς έχουν τα πράγματα, πώς είχαν και πώς θα έχουν, έναν κόσμο κοντολογίς που κάνει λόγο για πράγματα με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται για την κοσμοθεωρία μας και το ηθικοαισθητικό της αντίκρισμα με τις ανάλογες συνέπειες. Έχοντας υποτίθεται αποκρυπτογραφήσει/αποκρυσταλλώσει/εξουσιάσει το έξω/μέσα, και ταξινομήσει τα πάντα σύμφωνα με τα κελεύσματα του λόγου, των ανθρωπόμορφων θεών μας και οποιουδήποτε άλλου την αυθεντία προσκυνούμε, καταλήγουμε μοιρολάτρες, εκφραστές του *έτσι είναι η ζωή*, ικανοί μόνον για αναπαραγωγή και όχι για δημιουργία, υποστηρικτές του χυδαίου *ουδείς αναντικατάστατος* σε ένα κλουβί ελέγχου που σιγά σιγά γίνεται αυτοέλεγχος και καταλήγει στην αυτοτιμωρία εκείνου που διαφεύγει του ελεγχόμενου και του προβλεπόμενου, εκείνου δηλαδή που δημιουργεί. Η ακριβώς αντίθετη πορεία του *amor fati*.

Ως εκ τούτου, ο ποιητής, όπως θα μας πει ο Foscolo, περισσότερο ζωγραφίζει παρά περιγράφει¹⁰⁸ και η προσκλητική/προκλητική δομή του έργου του¹⁰⁹ είναι ένας πίνακας, μια εικόνα ικανή για τον στοχασμό αλλά και για τον συγκλονισμό¹¹⁰, δηλαδή την ριζική τροποποίηση του θεμελιώδους μας σχεδίου και την μεταστροφή μας χάρη στην τέχνη, την τέχνη της μεταστροφής και της αμφισβήτησης που οδηγεί από την κλειστότητα στην ανοιχτότητα, αυτό ακριβώς που διδάσκει μια φιλοσοφία η οποία θέτει υπό συζήτηση το Ίδιο και που δεν είναι απλώς μια εγολογία ή μια φιλοσοφία της αδικίας¹¹¹ όπως θα γράψει ο Levinas, χωρίς εντούτοις να ξεφύγει και

¹⁰⁷ Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, από τη μεριά του Σουάν*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας, Αθήνα, 2022, σελ.250.

¹⁰⁸ Ugo Foscolo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, ό. π. σ. σ. 146, 147.

¹⁰⁹ Βλ. Wolfgang Iser, " Η προσκλητική δομή των κειμένων. Η απροσδιοριστία ως όρος της επίδρασης του λογοτεχνικού λόγου" στο *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα*, επ. Κ. Μ. Newton, μτφ. Αθανάσιος Κατσικερός – Κώστας Σπαθαράκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2014, σ.σ. 341 – 349.

¹¹⁰ Διαλύεται το Εγώ που στον συγκλονισμό του συνειδητοποιεί τα όριά του, τον πεπερασμένο του χαρακτήρα. Βλ. Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000, σελ. 457.

¹¹¹ Emmanuel Levinas, *Ολότητα και Άπειρο, δοκίμιο για την εξωτερικότητα*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1989, σελ. 44.

εκείνος από την αθέτηση τούτης της αρχής όταν θα αναφερθεί στα μη ανθρώπινα ζώα.¹¹²

Η αναφορά μας μάλιστα στο μη ανθρώπινο, εκείνο που όπως θα δούμε συμπλέκεται αξεδιάλυτα με το ανθρώπινο, δεν είναι μια τυχαία αναφορά. Στη συζήτησή μας περί του ρόλου της λογοτεχνίας και στην αναγόρευσή της ως τον κατεξοχήν τόπο της ιεροποίησης της συνάντησης, ως το επίτευγμα εκείνο που πλησιάζει περισσότερο την οντολογική μας υπόσταση και το ηθικοαισθητικό πρότυπο μιας ζωής δίχως βία, η συνάντηση μεταξύ ανθρώπινου και μη ανθρώπινου αποτελεί πρωταρχικό μας μέλημα, καθώς σε τούτη την παράξενη γιορτή, σε αυτή την ακατανόητη γιορτή, η περιέργειά μας έγινε έρωτας, ένας έρωτας για τα χρώματα, τα αρώματα και φυσικά τα χόματα, τα χόματα πάνω και μέσα στα οποία κυλάνε τα ρυάκια της ζωής, ας μην ξεχνάμε λοιπόν τα χόματα, διότι όπως μας λέει και ο Ελύτης, *αν όχι τίποτε άλλο, επειδή κατοικούμε στα ίδια χόματα...*¹¹³

¹¹²Γιώργος Π. Πεφάνης, ό. π. σελ. 22.

¹¹³ Οδυσσεάς Ελύτης, *Τα δημόσια και τα ιδιωτικά*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 2011.

1.2. Foscolo vs Γοργίας. Ο χορός των Νεφελών

*Οι άνθρωποι σήμερα πιστεύουν πως οι επιστήμονες υπάρχουν για να τους διαφωτίσουν, ενώ οι μουσικοί, οι ποιητές κτλ, για να τους διασκεδάσουν. Το ότι αυτοί έχουν κάτι να τους διδάξουν ούτε που περνάει από το μυαλό τους.*¹¹⁴

*Μονάχα η μουσική και η ποίηση μπορούν να επιτρέψουν στον εαυτό τους να μην διδάσκουν...*¹¹⁵

*[...] γιατί υπάρχουν πάντα, θαρρείς, στο τέλος κι άλλοι στεναγμοί που δεν τους ακούσαμε ούτε τους καταλάβαμε ακόμη.*¹¹⁶

Ωστε υπάρχουν στεναγμοί που δεν τους ακούσαμε και δεν τους καταλάβαμε ακόμη. Μα ό,τι δεν ακούσαμε, ό,τι δεν είδαμε, ό,τι δεν καταλάβαμε ή ό,τι κάνουμε πως δεν καταλάβαμε, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει, παρεκτός και αν η σκοτεινή εγωλογία μας καταλήγει αναπόφευκτα να πλανάται πως *οτιδήποτε υπάρχει, υπάρχει μόνον δια των παραστάσεών μας*¹¹⁷, λησιμονώντας προφανώς ότι αυτό που βλέπουμε, είναι αυτό που κρύβει το υπόλοιπο.¹¹⁸ Και αυτό το υπόλοιπο, αν όντως υπάρχει, υπάρχει επειδή το βλέπει κάποιος άλλος, ας πούμε ο Θεός.¹¹⁹ Αλλά αν αδιαφορεί και αυτός¹²⁰, τότε απλώνεται πάνω μας μια φρικιαστική σιωπή της αδιαφορίας, ο στεναγμός είναι μάταιος, αυτοί οι ήχοι που είναι γλώσσα, η γλώσσα του αισθήματος, ο άμεσος φυσικός νόμος¹²¹, είναι μάταιος, μάταιος ο στεναγμός, μάταιη η φύση, μάταιη

¹¹⁴ Ludwig Wittgenstein, *Αφορισμοί και Εξομολογήσεις*, επιλογή, εισαγωγή, μετάφραση, επιμέλεια. Κωστής Μ. Κωβαίος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993, σελ. 207.

¹¹⁵ Vladimir Jankélévitch – Béatrice Berlowitz, ό. π. σελ. 62.

¹¹⁶ Céline, ό. π. σελ. 318.

¹¹⁷ Δεν είναι μόνον ο Berkeley που υποστήριξε ότι τα υλικά αντικείμενα υπάρχουν μονάχα διά των παραστάσεών μας, δεν είναι ο Berkeley το πρόβλημα, αλλά σύσσωμη μια κοντόφθαλμη αντιερωτική κουλτούρα που υπερβαίνει τον χρόνο, τον τόπο και τα λεξιλόγια, ενωμένη από την αδιαφορία ή και το μίσος, στάσεις που ανάγονται εντέλει στον φόβο (ή τέλος πάντων αλληλοτροφοδοτούμενες), ο οποίος με τη σειρά του αναζητά την ασφάλεια, η οποία του παρέχεται (όχι δωρεάν αλλά *για το καλό μου*) μέσα από τον έλεγχο, ο οποίος συνεπάγεται μια προβλεψιμότητα, η οποία αποτρέπει την δημιουργικότητα, η οποία εντέλει θα συνιστούσε την έξοδο από τον φαύλο κύκλο της εξουσίας, της νεκρής εξουσίας, του μάταιου εγχειρήματος, αφού αυτό που θέλει ο εξουσιαστής, την ουσία του άλλου, δεν θα την πάρει ποτέ, διότι απλούστατα, η ουσία δεν υπάρχει.

Για τον Berkeley βλ. Bertrand Russell, *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, μτφ. Αιμ. Χουρμουζίου, εκδ. Ι. Δ. Αρσενίδης και Σια, Αθήνα, σελ. 235.

Για όλα τα υπόλοιπα βλ. στην άκρη της νύχτας της ανθρωπότητας.

¹¹⁸ Étienne Gilson, *Το Όν και η Ουσία, το πρόβλημα της ύπαρξης στη δυτική φιλοσοφία από την αρχαιότητα ως τον εικοστό αιώνα*, μτφ – εισαγωγή Θάνος Σαμαρτζής, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2013, σελ. 115.

¹¹⁹ Bertrand Russell, ό. π.

¹²⁰ A. G. Festugiere, *Ο Επίκουρος και οι Θεοί του*, μτφ. Ροζίνα Μπέρκνερ, εκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 1999, σελ. 100.

¹²¹ Αυτή ήταν τρόπος τινά η τελευταία μητρική πίεση της φύσης που διαμορφώνει, το ότι αυτή έδωσε στον κόσμο ως προίκα σε όλους το νόμο: Μην αισθάνεσαι μόνον για τον εαυτό σου, αλλά κάνε να ηχήσουν τα συναισθήματά σου!

και η ζωή. Μα όχι, είναι αδύνατον να σπάσεις την αόρατη αλυσίδα, και είναι αδύνατον για εμάς να χάσουμε από τα μάτια μας τη σπίθα:

[...] κι επιπλέον η φύση έχει κρύψει ήχους μέσα σε αυτές τις χορδές, οι οποίες, ερεθισμένες και αφυπνισμένες, ζυπνούν ξανά κάποια άλλα το ίδιο δημιουργημένα με ευαισθησία όντα και, σαν μέσα από μια αόρατη αλυσίδα, μπορούν να μεταδώσουν μια σπίθα σε μια απομακρυσμένη καρδιά προκειμένου αυτή να μπορέσει να αισθανθεί αυτό το αθέατο ον.¹²²

Αόρατη αλυσίδα, αθέατο ον, απομακρυσμένη καρδιά, φευγαλέα αστραπή, κι όμως, έχουμε μείνει εντός της εμπειρίας, εντός του αναστεναγμού, εντός της παρουσίας και του κοινού, ακούμε ακόμα όσα δεν ήθελε ή δεν άντεξε να ακούσει ούτε ο θεός, το βλέμμα μας που πάει πέρα από το σώμα μας, γεμίζει με αυτό που έρχεται από εκεί πέρα, αυτό που είναι ήδη εδώ μέσα. Και αν ο βιωμένος πόνος δεν αναγνωρίζεται ως πόνος, αν μένει στο σκοτάδι εξαιτίας της άγνοιας ή της αδιαφορίας, αν εντείνεται όχι λόγω του πόνου αυτού καθεαυτού αλλά από έλλειψη συμπόνιας, τότε για κάθε φορά που έχει συμβεί ή συμβαίνει και θα συμβαίνει αυτό, μπορούμε και πιθανότατα οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι ο άνθρωπος απέτυχε. Τα ερείπια εξάλλου της ανθρώπινης ιστορίας δείχνουν την ανθρώπινη αποτυχία. Αποτυχία, διότι καμμία παγκόσμια ιστορία δεν οδηγεί από την κατάσταση αγριότητας στην ανθρωπιά, κάλλιστα όμως υπάρχει μια παγκόσμια ιστορία που οδηγεί από την σφενδόνη στη βόμβα μεγατόνων¹²³. Αποτυχία ενός τυφλού και άχρηστου πάθους για το οποίο ενδεχομένως να αισθανόμαστε περισσότερο αγάπη παρά εκτίμηση¹²⁴, αγάπη που προκύπτει από την συμπόνια ακόμα και προς εκείνον που επιβεβαιώνει ποικιλοτρόπως ότι το κακό είναι κοινότοπο:

[...] *Initium virtutis misericordia: scriptum est: Iusti omnes misericordes sunt; et Deus custos misericordiae. Et si hi omnes qui stant coram te minati fuerint animae tuae, miserere eorum.*¹²⁵

Αποτυχία λοιπόν, διότι δεν καταστήσαμε το πάσχειν εύγλωττο. Ιδού ο ιερός σκοπός που αναθέτουμε στην τέχνη και την λογοτεχνία: Να κάνει το πάσχειν εύγλωττο, να κοινωνήσει τον πόνο και να επιφέρει την συμπάθεια, να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις της συμφιλίωσης της δυστυχισμένης συνείδησης με ό,τι την περιβάλλει και την συνιστά. Η τέχνη μας πρέπει υπό μία έννοια να αυξάνει το

Βλ. Johann Gottfried Herder, *Πραγματεία περί της καταγωγής της γλώσσας*, μτφ. Γιάννης Καραπαπάς, εκδ. Τροπή, Αθήνα, 2007, σελ. 10.

¹²² Ο. π.

¹²³Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, ό. π., σ. σ. 384 – 385.

¹²⁴Ugo Foscolo, *Διδύμου κληρικού ελαχίστου προφήτου της Υπερκαλύψεως βιβλίον μοναδικόν*, ό. π. σελ. 317.

¹²⁵ *Αρχή αρετής η συμπόνια, είναι γραμμένο: Όλοι οι δίκαιοι είναι πονετικοί, και ο Θεός φύλακας της συμπόνιας, και αν όλοι αυτοί που στέκουν μπροστά σου απειλήσουν την ψυχή σου συμπόνα τους, και μόλις όλοι οι άνθρωποι τους φοβηθούν, θα τους συνταράξει η θλίψη, και η συνείδηση, έστω και αργά, θα τους κυριέψει.*

Ugo Foscolo, *Διδύμου κληρικού ελαχίστου προφήτου της Υπερκαλύψεως βιβλίον μοναδικόν*, ό. π. σελ. 189.

Εδώ ο Foscolo διατυπώνει αυτό που ο Jankélévitch θα ορίσει ως την *κατεξοχήν αδυνατότητα*, δηλαδή το να *συγχωρήσεις την απόλυτη κακία*.

Vladimir Jankélévitch – Béatrice Berlowitz, ό. π. σελ. 164.

αίσθημα της απώλειας, της απώλειας της πληρότητας και την πληρότητα της απώλειας.¹²⁶

Βιώνουμε την απώλεια διότι ενωνόμαστε με αυτό που χάνεται, είμαστε άρρηκτα συνδεδεμένοι με αυτό, αισθανόμαστε τον πόνο του και αποσπώμαστε από την ιστορία της εξουσίας και την εξουσία της ιστορίας. Βιώνουμε την απώλεια διότι είμαστε και αυτό που χάνεται και πονάει. Στην πραγματικότητα, όταν η ανθρώπινη επιθυμία συναιρείται με την εξουσία, όταν ο στόχος είναι η αυτούσια κατάκτηση της ελευθερίας της συνείδησης του Άλλου, όταν η ιστορία εκτυλίσσεται ανάμεσα σε εξουσιαστές και εξουσιαζόμενους, τότε όντως αποδεικνυόμαστε ένα άχρηστο πάθος όπου ο έρωτας δεν είναι παρά αναπόφευκτα σωματικά σκοτάδια που διαλύονται αργά ή γρήγορα από μόνα τους.¹²⁷ Μια μάταιη επιθυμία καταστροφής και αυτοκαταστροφής. Μια άσκοπη κίνηση ή μια αναπόφευκτη κίνηση που υπαγορεύεται υποτίθεται από την φύση, τον θεό, την ουσία μας, τον νόμο του ισχυρού ή όπως και να χει από κάποια ανώτερη δύναμη. Όμως ο κατακτητής είναι ήδη κατακτημένος, και η κατάκτησή του δεν είναι κατάκτηση παρά επιπλέον πόνος, συσσώρευση πόνου που ο ποιητής βλέπει με μάτια γουρλωμένα σαν εκείνα του Angelus Novus.¹²⁸ Ο ποιητής εγκαταλείπει την ιστορία για χάρη της ζωής, την υπερβαίνει, και αυτή δεν τον φτάνει για να τον εξηγήσει, μάταια προσπαθεί να τον εντάξει στα σχήματά της, διότι εκείνος παρακάμπει την εξουσία για να απολαύσει το είναι με, το χάρη σε και το για. Δεν αντέχει τα σκοτάδια και την μάταιη κίνησή τους που τυλίγουν την ψυχή. Θέλει να τα εξαλείψει, κι αν αυτό είναι αδύνατον, να τα πραΰνει, να τα ομορφύνει, να αντικαταστήσει την αδιαφορία με την συμπόνια και το βαθύ αίσθημα της απώλειας που επιβεβαιώνει τούτη την συμπόνια:

*Non essere l' Amore se non se inevitabili tenebre corporee le quali si disperdono più o men tardi da sè: ma dove la religione, la filosofia o la virtù vogliono diradarle o abbellirle del loro lume, allora quelle tenebre ravviluppano l' anima, e la conducono per la via della virtù a perdizione.*¹²⁹

Το βίωμα του είμαι με δίχως υπερβαίνει τον λόγο και τις μεταφορές του και φορτίζει ενεργειακά την λέξη απώλεια, έτσι ώστε εκείνος που θα έρθει σε επαφή με το ποίημα, ποίημα που θα τον παραπέμψει πάντοτε σε άλλο ποίημα, ψυχές και χρώματα που παραπέμπουν σε άλλες ψυχές ατελεύτητα, έτσι λοιπόν ώστε να δονηθεί από τις δυνάμεις αυτές και μέσω του λόγου να υπερβεί τον λόγο, να τηρηθεί ταυτόχρονα η υπόσχσή μας έναντι όσων υπέφεραν και υποφέρουν, να μετριαστεί ο πόνος, αν δεν αποφευχθεί εντελώς, όλων εκείνων που πρόκειται να υποφέρουν στο μέλλον, καλλιεργώντας μέσω της μη βίας έναν τόπο συμφιλίωσης όπου η

¹²⁶ Η γραφή είναι αρχικά η γλώσσα του απόντος, το σπίτι, ένα υποκατάστατο της μήτρας, της πρώτης – και προφανώς ακόμη ποθητής – κατοικίας, όπου ο άνθρωπος ήταν ασφαλής και μακάριος. Sigmund Freud, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σελ. 51.

¹²⁷ Ugo Foscolo, *Διδύμου κληρικού ελαχίστου προφήτου της Υπερκαλύψεως βιβλίων μοναδικόν*, ό. π. σελ. 299.

¹²⁸ Έστω λοιπόν κι αν καταστρέψετε τους πίνακες δεν θα μπορέσετε να σκοτώσετε τον ίδιο τον Τζων Μάριν. Γι' αυτό και δεν ανησυχώ για την τύχη τους. Έχουν ήδη δώσει στον κόσμο αυτό που είχαν να δώσουν. Βέβαια μπορείτε να προχωρήσετε ένα βήμα ακόμα και να σκοτώσετε τον Τζων Μάριν... αλλά ούτε αυτό έχει καμιά σημασία. Εκείνο που αυτός αντιπροσωπεύει είναι ακατάλυτο και άτρωτο.

Henry Miller, *Κλιματισμένος εφιάλτης*, μτφ. Βαγγέλης Κατσάνης, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος Α. Ε., Αθήνα, 1993, σελ. 336.

¹²⁹ Ο. π.

συγκέντρωση αντίρροπων ή και φαινομενικά αντιφατικών δυνάμεων, είναι περισσότερο γιορτή της ζωής παρά ένα πεδίο αλληλοσπαραγμού.

Αν λοιπόν η λογοτεχνία έχει ως στόχο την *concordia civile*¹³⁰, αν ο λόγος λειτουργεί πλέον όχι ως ένας δυνάστης αλλά ως μεσολαβητής ο οποίος αναλαμβάνει να φέρει εγγύτερα το Άλλο, δίχως να μπορεί να το εξουσιάσει αλλά κυρίως δημιουργώντας μια περιοχή, ένα *ψυχικό πεδίο μάχης* όπου λαμβάνει χώρα η συνάντηση και η απροσδιόριστη και μη υπολογίσιμη (εκ των προτέρων ή και εκ υστέρων) αλλά αναπόφευκτη μετατόπιση των ορίων της ταυτότητας των συνευρισκομένων, τότε ο ρόλος της λογοτεχνίας διευρύνεται, η δημιουργία και η ευθύνη συναιρούνται, επέρχεται η καλλιέργεια της ευγένειας του πνεύματος χάρη στην επαφή μας με διαφορετικά λεξιλόγια και με τον πόνο των άλλων υπάρξεων, μειώνεται ο φόβος και το μίσος μας για εκείνες καθώς αυξάνουμε το αίσθημα της άγνοιας για το μέσα/έξω, αφού όσο γνωρίζω, τόσο γνωρίζω ότι δεν γνωρίζω και μετριάζω την προηγούμενη άκαμπτη στάση μου. Μέσω των ποικίλων συναντήσεων αποκτούμε μια ψυχική ευκαμψία, η οποία αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση της εκδίπλωσης των δυνάμεών μας και της δημιουργικής τους διοχέτευσης μέσω του υπαρξιακού μας ανοίγματος που εξαλείφει τον φόβο, που αισθάνεται την κίνηση της ζωής και αναλαμβάνει την ευθύνη απέναντί της και απέναντι σε ό,τι εκείνη διαπερνά.

Έτσι λοιπόν, θα καθόμαστε στην κάμαρα του Ρασκόλνικοφ όσο το επιθυμούμε¹³¹, και ίσως από το παράθυρο να φαίνονται οι ινδιάνοι που καλπάζουν στον *Ματοβαμμένο μεσημβρινό*¹³², ή ίσως να δούμε πέρα μακριά την *Σαλαμπώ* να λυγίζει μπροστά στην ανθρώπινη βία¹³³, τον κύριο Κ. να δικάζεται και να ξαναδικάζεται, τον Αντουάν Ροκαντέν να έχει συνείδηση ότι είναι μια συνείδηση που ξεχνιέται¹³⁴, κάποιον να μας αφηγείται μέσα σε ένα τρένο την *σονάτα του Κρόιτσερ* και τα σκοτάδια του έρωτα¹³⁵, την ώρα που έξω τα πουλιά πενθούνε για το χαμένο

¹³⁰ *Ufficio dunque delle arti letterarie dev' essere e di rianimare il sentimento e l' uso delle passioni, e di abbellire le opinioni giovevoli alla civile concordia, e di snudare con generoso coraggio l' abuso e la deformità di tante altre che adulando l' arbitrio dei pochi o la licenza della moltitudine, roderebbero i nodi sociali e abbandonerebbero gli stati al terror del carnefice...*

Ugo Foscolo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, ό. π. σελ. 121.

¹³¹ *Πλανήσου, μα πλανήσου με το δικό σου τρόπο, και τότε εγώ θα σε φιλήσω. Να πλανιέσαι με το δικό σου τρόπο είναι σχεδόν προτιμότερο από μια αλήθεια κοινή, όπως τη λένε άλλοι. Στην πρώτη περίπτωση είσαι άνθρωπος, στη δεύτερη μοιάζεις με παπαγάλο! Η αλήθεια δεν θα χαθεί, μα τη ζωή μπορούμε να τη θάψουμε...*

Fyodor M. Dostoyevsky, *Έγκλημα και τιμωρία*, μτφ. Αντρέας Σαραντόπουλος, εκδ. εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος Α. Ε., Αθήνα, 1988, σελ. 240.

¹³² Γύρω από τη φωτιά, γιατί κάθε φωτιά είναι όλες μαζί οι φωτιές, και η πρώτη που άναψε και η τελευταία που θα υπάρξει.

Cormac McCarthy, *Ματοβαμμένος μεσημβρινός*, μτφ. Σπήλιος Μενούνος, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος και Σια Ο. Ε., Αθήνα, 1992, σελ. 334.

¹³³ *Σε λίγο, όλα έσβησαν κι έβλεπε μόνο τον Μάθο. Η ψυχή της βουβάθηκε. Ένα βάραθρο άνοιξε μπρος της, ένα βάραθρο που κατόπιε όλο τον κόσμο, κάτω από την πίεση μιας μόνο σκέψης, μιας ανάμνησης, μιας ματιάς...*

Μα και ο Μάθος, κοιτάζτε τον Μάθο, ακούστε τον, ας μάθουμε να ακούμε:

Με κρατά δεμένο σε αόρατη αλυσίδα. Αν περπατώ, είναι γιατί εκείνη βαδίζει. Όταν στέκομαι, ξεκουράζεται! Τα μάτια μου καίνε, ακούω τη φωνή της. Με περιτυλίγει, με διαπερνά. Νομίζω κυρίευσε την ψυχή μου! Κι όμως, ανάμεσά μας υπάρχει οκεανός ατέλειωτος! Είναι μακρινή και απλησίαστη! Η λάμψη της ομορφιάς της την περιβάλλει με ένα σύννεφο φωτός. Και νιώθω, κάποιες στιγμές, σαν να μην την είδα ποτέ... πως δεν υπάρχει... και ότι όλα αυτά δεν είναι παρά ένα όνειρο.

Βλ. Gustave Flaubert, *Σαλαμπώ*, μτφ. Μανώλη Γιαλουράκη, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος Α. Ε., Αθήνα, 2014, σ. σ. 53, 384.

¹³⁴ Jean – Paul Sartre, *Η ναυτία*, μτφ. Ειρήνη Τσολακέλλη, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2012, σελ. 260.

¹³⁵ Leo Tolstoy, *Η σονάτα του κρόιτσερ*, μτφ. Αντρέας Σαραντόπουλος, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1991.

δεντρόσπιτό τους¹³⁶ και ένας γάιδαρος στο νεκροταφείο ή κάποιος αυτοεξόριστος στα βουνά να εξεγείρεται ενάντια στην ανθρωπότητα¹³⁷, με τις φωνές ανθρώπινων και μη ανθρώπινων όντων να αρχίζουν να συγγέονται, να διαπλέκονται, να μην αναγνωρίζονται, να δημιουργούν έναν χαόκοσμο όπου όλα στροβιλίζονται και μας δονούν, μας παρασύρουν και μας συνιστούν, υψώνοντας όλοι μαζί μια κραυγή σαν του Munch, τρομάζοντας ίσως τον Angelus Novus αλλά υποχρεώνοντάς τον να στροβιλιστεί εκ νέου και ύστερα να ανοίξει και πάλι τα φτερά του γιατί πρέπει να ζωγραφίσει, να αφηγηθεί, έχει την ευθύνη της δημιουργίας και την ευθύνη της δημιουργίας της ευθύνης, παίρνοντας ταυτόχρονα πίσω αυτό που μας έχουν κλέψει, *το αναφαίρετο δικαίωμά μας και την πιο ασφαλή από όλες τις κατακτήσεις μας: την ικανότητα ανταλλαγής εμπειριών*¹³⁸, διότι ως επικοινωνία δεν γίνεται να εννοούμε την αδιαφορία.¹³⁹ Αδιαφορία για την ζωή, τις υπάρξεις και τις γνώμες των ανθρώπων.

Εμείς όμως είμαστε κάτι διάχυτες αισθήσεις που παλεύουμε με τις γνώμες, τις πλάθουμε, τις εμπλουτίζουμε, τις ακολουθούμε, τις πιστεύουμε, τις μεταδίδουμε τις αναθεωρούμε, τις απαρνούμαστε, γνωρίζουμε κοντολογίς ότι η δόξα είναι πάνω από όλα στον συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο μας, ότι δεν υπάρχει σταθερό κριτήριο και ότι *δόκος επί πᾶσι τέτυκται* (B 34), με την αλήθεια να μην βρίσκεται κάπου εκεί έξω, αλλά να φτιάχνεται, να την ακολουθούμε ως τέτοια ή και να μην αναφερόμαστε καν σε αυτήν, διότι ο δημιουργός δεν είναι ένας, και υπό μία έννοια θα ήταν καλύτερα να κάνουμε λόγο για μια ατέρμονη διαδικασία επαλήθευσης μα πάνω απ' όλα διαψευσιμότητας, ατελεύτητη αναίρεση, εγγύηση της ελευθερίας απέναντι στην αυταρχική προσπάθεια της μίας και μοναδικής αλήθειας που προηγείται της ύπαρξης, αλλά και ευθύνη για την διάσωση της ελευθερίας από τις καταδυναστευτικές αυθεντίες που φωλιάζουν παντού, ακόμα και στο χώρο των επιστημών και της φιλοσοφίας, ή μάλιστα κυρίως εκεί, στους ανθρώπους των γραμμάτων που είτε δεν κατάλαβαν την δύναμη του λόγου είτε προέβησαν εκούσια σε κατάχρησή του, μετατρέποντας την ευελιξία του λόγου σε όργανο επιβολής, μη ανταποκρινόμενοι στο πρόταγμα της ανεκτικότητας, αρετή προϋπόθεση της ίδιας της ελευθερίας.

Ε λοιπόν, θα πρέπει να αντιστρέψουμε τους όρους ενός κόσμου που έχει ως σύνθημά του το *η αλήθεια δεν θα χαθεί, μα τη ζωή μπορούμε να την θάψουμε*, και να θάψουμε την αλήθεια, να σκάσουμε βαθιά και να την θάψουμε μια και καλή, και έτσι η ζωή δεν θα χαθεί, θα πλανηθεί με τον δικό της τρόπο, το δικό της βλέμμα, τη δική της γνώμη.

Και από τη λήθη θα έχουμε επαναφέρει μονάχα τη γυμνή ζωή, τη ζωή στην καθαρότητά της, στο ξύπνημα ενός ανθρώπου που για λίγο δεν ξέρει πού είναι, δεν ξέρει τί είναι όλα αυτά γύρω του, δεν ξέρει ποιος είναι, δεν καταλαβαίνει τίποτε, και αρχίζει να δοκιμάζει τις αισθήσεις του, να συνηθίσουν τα μάτια στο ημίφως, να διακρίνει τους ήχους, τα περιγράμματα, το σώμα του, όλα μοιάζουν πρωτόγνωρα, είναι αυτό ή μήπως είναι το άλλο, είναι και αυτό και το άλλο, ψηλαφώ, δεν είμαι βέβαιος, έχω μια γνώμη, έχω μια άλλη γνώμη, μα πόσο διαρκεί τούτη η στιγμή, πόσο παίρνει σε κάποιον να βρεθεί από την γυμνή ζωή ψηλαφιστής αφύπνισης ως την

¹³⁶ Γιώργος Π. Πεφάνης, ό. π., σελ 311.

¹³⁷ *Οι ανώτερες ψυχές περιδιαβαίνουν πάνω απ' τα κεφάλια του όχλου, που θημένος από το μεγαλείο τους προσπαθεί να τις αλυσοδέσει ή να τις περιγελάσει, και ονοματίζει τρέλες τις πράξεις που ο ίδιος, μες στο τέλμα όπου ζει, δεν μπορεί, όχι ασφαλώς να θαυμάσει, αλλά ούτε καν να κατανοήσει.*

Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Ορτις*, ό. π. σελ. 45.

¹³⁸ Walter Benjamin, “Ο αφηγητής. Σκέψεις για το έργο του Νικολάι Λεσκόφ”, μτφ. Καρολίνα Μέρμηγκα, *the books' journal*, 65, 2016, σελ.12.

¹³⁹ [...] *αυτό που λέγεται επικοινωνία, χωρίς καμμία εξαίρεση, είναι απλώς ο θόρυβος που επικαλύπτει τη βουβαμάρα των μαγεμένων.*

Βλ. Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, ό. π., σελ. 417.

βεβαιότητα του ξυπνήματος; Λίγο βέβαια, τόσο λίγο μάλιστα όσο διαρκεί και η ίδια η ζωή του καθενός μας, μιας ψηλαφιστής αφύπνισης που εντούτοις δεν οδηγεί σε κανένα βέβαιο ξύπνημα, σα να μένουμε μετέωροι στο κρεβάτι γεμάτοι από έρωτα (μακάριοι όσοι κατανοούν τούτα τα αναμμένα κεριά που είναι οι λέξεις μας), δίχως να βιαζόμαστε να ονοματίσουμε, γυμνή ζωή πάνω από την αλήθεια, αλήθεια που ευτυχώς, δεν μας ξυπνά, γιατί *το τρίχωμα της κόκκινης κουβέρτας που μας σκέπει, διαρκώς μεγαλώνει, γίνεται μια έγκυος αρκούδα η κουβέρτα, κάτω από την κόκκινη αρκούδα ερωτευόμαστε απέραντα, πέρα απ' το χρόνο κι απ' το θάνατο πέρα, σε μια μοναχική παγκόσμια ένωση*¹⁴⁰, εγκυμονώντας μια ιδέα, ένα παράδειγμα μια γνώμη ερωτική.

Και επειδή λοιπόν δεν είναι σε όλους εύκολο ούτε το παρελθόν να θυμηθούν, ούτε το παρόν να κατανοήσουν, ούτε να μαντεύσουν το μέλλον, για τα περισσότερα πράγματα οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν σύμβουλο της ψυχής τους την γνώμη.¹⁴¹

Και όπως ο Γοργίας ατενίζει την ανθρώπινη ιστορία ως μία αλληλεπίδραση γνωμών μέσω της σύγκρουσής τους, της αλληλοσυμπλήρωσής τους, της συμπόρευσης ή της αναίρεσης της μίας από την άλλη, αδιάκοπο γίνεσθαι όλων των εκφάνσεων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, έτσι και ο Foscolo, ως Didimo Chierico, θα προφέρει με *θρησκευτική σοβαρότητα* την λέξη OPINIONI, ανυψώνοντας κατ' ουσίαν και οι δύο την σημασία του λόγου χάρη στην/εξαιτίας της δύναμής του και της ικανότητάς του να καθοδηγεί τις ζωές των ανθρώπων, ως δύναμη ενοποιός¹⁴² αλλά και εξαπατούσα, *δύναμη πειθούς που γεννά πίστη, προσδοκίες και αναμνήσεις, συνοδεύοντας τα ρυάκια στον δρόμο τους, τα ρυάκια στα οποία διακλαδώνεται ο μέγας ποταμός της ζωής*¹⁴³ και που προσαρμόζονται υποχρεωτικά στο έδαφος όπου κινούνται, δίχως να αγκομαχούν ούτε και να παραιτούνται από την κίνηση, αλλά αναγνωρίζοντας ότι *la gran valle della vita è intersecata da molte viottole tortuosissime; e chi non si contenta di camminare sempre per una sola, vive e muore perplesso, nè arriva mai a un luogo dove ognuno di que' sentieri conduce l' uomo a vivere in pace seco e con gli altri*.¹⁴⁴

Όλα αυτά τα μονοπάτια και τα ρυάκια είναι διαφορετικά και μοναδικά, αλλά όλα προέρχονται από τον ποταμό της ζωής, *ποταμορροή*¹⁴⁵, δικαίωση της ύπαρξης και

¹⁴⁰ Γιάννης Ρίτσος, "Σάρκινος λόγος" στο *Τα ερωτικά*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 2010.

¹⁴¹ Γοργία, *Ελένης εγκώμιον*, 11.

¹⁴² *Ed ecco omai manifestato che senza la facoltà della parola le potenze mentali dell' uomo giacerebbero inerti e mortificate, ed egli privo di mezzi di comunicazione necessari allo stato progressivo di guerra e di società, confonderebbersi con le fiere.*

Ορθώς ο Enzo Neppi θα παραπέμψει στο σημείο αυτό και στον Κικέρωνα: *Ragione e parola sono la forza unificatrice di tutto il genere umano che, insegnando e imparando, comunicando, discutendo, giudicando, affratella gli uomini tra loro e li congiunge in una specie di associazione naturale.*

Ugo Foscolo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, ό. π. σελ. 118.

Cicerone, *De officiis*, I, XVI, 50.

¹⁴³ Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, ό. π. σελ. 256.

¹⁴⁴ [...] η μεγάλη κοιλάδα της ζωής είναι χαραγμένη από πολλά εντελώς σκολιά μονοπάτια και όποιος δεν ικανοποιείται να ακολουθεί πάντα το ίδιο ζει και πεθαίνει αμήχανος κι ούτε φθάνει ποτέ στον τόπο όπου το καθένα από αυτά τα μονοπάτια οδηγεί τον άνθρωπο να ζήσει εν ειρήνη με τον εαυτό του και με τους άλλους.

Ugo Foscolo, *Διδύμου κληρικού ελαχίστου προφήτου της Υπερκαλύψεως βιβλίον μοναδικόν*, ό. π. σ. σ. 297 – 299.

¹⁴⁵ Riverrun: η πρώτη λέξη στο *Finnegans Wake* και εκείνη που θα ενώσει το τέλος με την αρχή του έργου, διότι *ζυγόν γάρ άρχή και πέρασ επί κύκλον περιφερείας* (B103). Το άρθρο η είναι η τελευταία λέξη της ανολοκλήρωτης φράσης *μακριά μοναχική τελευταία αγαπημένη μακρόσυρτη η* (a way a lone a last a loved a long the) η οποία συνεχίζεται στην αρχή του έργου με την λέξη *ποταμορροή*. Βλ. James Joyce, *Finnegans Wake*, εισ. Len Platt, εκδ. Wordsworth Classics, London 2012, σ. σ. 3, 628.

της ζωής που την διαπερνά μέσα από το δημιουργικό *amor fati*, που αν το ακολουθήσουμε, θα μας φέρει μέσω οποιουδήποτε δρόμου, οποιασδήποτε γνώμης, και ανεξαρτήτως συνθηκών και περιστάσεων, εκεί όπου ο άνθρωπος ζει εν ειρήνη με τον εαυτό του και με τους άλλους, δηλαδή στην κατανόηση του γεγονότος ότι δεν υπάρχει μόνον ένας δρόμος, *δεν υπάρχει ο απόλυτα σωστός δρόμος*¹⁴⁶, και ότι το ζήτημα, όπως θα πει ο Didimo Chierico, δεν είναι να μάθουμε ποια είναι η αληθινή οδός, αλλά να θεωρούμε ως αληθινή μία μονάχα και να προχωρούμε πάντοτε μπροστά, όχι επειδή αδιαφορούμε για τις άλλες γνώμες ή επειδή είναι ψευδείς, μα γιατί έχουμε απαλλαγεί από τον φθόνο και την ζήλεια, όντας δημιουργοί και όχι μιμητές. Η αδιαφορία και ο φθόνος για τις διακλαδώσεις του ποταμού της ζωής δεν δύνανται να σταματήσουν την ροή, αλλά μόνο να εμποδίσουν την ύπαρξη να κατανοήσει τούτη την ροή και να μην φτάσει στην συμφιλίωση με τον εαυτό της και με ό,τι την περιβάλλει.

Εντούτοις, πληροφορούμαστε ότι το alter ego του Foscolo, δηλαδή ο Didimo Chierico, δεν επιχειρούσε να αντικρούσει τις γνώμες των άλλων, είτε από σεβασμό είτε από αδιαφορία. Άραγε τί από τα δύο ισχύει; Διότι οι δύο στάσεις, της αδιαφορίας και του σεβασμού, είναι εκ διαμέτρου αντίθετες, αποτυπώνουν δύο διαφορετικές κοσμοθεωρίες, εκείνες της ανοιχτότητας και της κλειστότητας. Επειδή όμως στην πραγματικότητα κανείς δεν είναι μονάχα μια ανοιχτή ή μια κλειστή ψυχή, θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι οι δύο αυτές στάσεις συνυπάρχουν και αγωνιζόμαστε να ακολουθήσουμε μια τάση με μεγαλύτερη συνέπεια, δίχως ποτέ να αποκλείεται μια μεταστροφή, ένα αναπάντεχο μετακύλισμα στην κλειστότητα ή στην ανοιχτότητα. Τούτη η μεταστροφή ή η εναλλαγή μεταξύ ανοιχτού και κλειστού, η ίδια η *δυνατότητα* της αλλαγής, αποδεικνύει την ελευθερία μας αλλά και την εξάρτησή μας από τον λόγο και τις γνώμες που αυτός διαμορφώνει, την δημιουργία και την κατεύθυνση που δίδει στα πάθη. Έτσι λοιπόν ευμετάβλητες και εύπλαστες που αποδεικνύονται οι συνειδήσεις μας, κατανοεί κανείς την σημασία που αποκτά ο λόγος ως πρωτεργάτης της καθοδήγησης των παθών μέσω της διαμόρφωσης των γνωμών και πώς οι γνώμες των ανθρώπων είναι ό,τι έχουμε στα χέρια μας, δίχως να μπορούμε ποτέ να τις αναγάγουμε όλες σε μία αλήθεια, αρνούμενοι την δική τους αλήθεια.

Αν όμως ο Didimo Chierico υιοθετεί μια σκεπτικιστική τάση και αν ντρέπεται για την νεανική του *αδιαλλαξία*¹⁴⁷, και αν στην πραγματικότητα ο ίδιος ο Foscolo αναγνωρίζει ότι ο άνθρωπος είναι *servo perpetuo ai prestigi dell' opinione ed alla clava della forza*¹⁴⁸, κατανοώντας την μαγική δύναμη του λόγου, την ικανότητα που έχει να αναστρέφει ένα ψυχικό βίωμα και να δημιουργεί αληθινές ψευδαισθήσεις μέσω των οποίων πορεύονται τα ανθρώπινα όντα, λησμονώντας ή και υπερβαίνοντας τα σκοτάδια που θα τυλίξουν αναπόφευκτα την ατομική τους ιδιοσυγκρασία, τότε προς τί οι τόσο βαριές κατηγορίες κατά του Γοργία;

Στον λόγο που εκφωνεί ο Foscolo *Περί των αρχών και περί του χρέους της λογοτεχνίας*, εξαπολύει μια δριμύτατη επίθεση στους σοφιστές γενικά, και στον Γοργία ειδικότερα, αντιπαραβάλλοντας το πρότυπο του Σωκράτη, ως ανθρώπου αφιερωμένου στο *bene comune*, στην *concordia* και στην πατρίδα, ανθρώπου ο οποίος κατανοεί βαθύτατα την άγνοιά του και την άγνοια των άλλων, και ο οποίος επιχειρεί να βλάψει όσο το δυνατόν λιγότερο τους συμπολίτες του μέσω του λόγου:

¹⁴⁶ Ludwig Wittgenstein, " Διάλεξη περί ηθικής " στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, ό. π. , σελ.72.

¹⁴⁷ Ugo Foscolo, *Διδύμου κληρικού ελαχίστου προφήτου της Υπερκαλύψεως βιβλίου μοναδικόν*, ό. π. σελ. 319.

¹⁴⁸ Ugo Foscolo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, ό. π. σελ. 102.

*Or benché fossi da' precettori stimato di felice intelletto, niuna verità m'avenia d' imparare sì certamente ch' io potessi ridirla senza timor di mentire e di nuocere.*¹⁴⁹

Βέβαια, ο ίδιος ο Σωκράτης στον *Φαίδωνα* προτρέπει τους συνομιλητές του να μην γίνουν εχθροί των επιχειρημάτων, διότι δεν υπάρχει μεγαλύτερο κακό που μπορεί κάποιος να πάθει από αυτό και είναι αδύνατον να γίνει κανείς ενάρετος δίχως την χρήση των λόγων:

*ἀλλὰ πρῶτον εὐλαβηθῶμέν τι πάθος μὴ πάθωμεν.
Τὸ ποῖον; ἦν δ' ἐγώ.
Μὴ γενώμεθα, ἦ δ' ὅς, μισόλογοι, ὥσπερ οἱ μισάνθρωποι γιγνόμενοι·
ὡς οὐκ ἔστιν, ἔφη ὅτι ἂν τις μεῖζον τούτου κακὸν πάθοι ἢ λόγους μισήσας.*¹⁵⁰

Ο Foscolo, όσο και σύσσωμη η επικρατούσα ιστοριογραφία που φτάνει ως τις μέρες μας (με φωτεινές εξαιρέσεις οι οποίες δίνουν διαφορετικό φωτισμό από τις κουραστικά και καταπιεστικά επαναλαμβανόμενες κατηγορίες της εξουσιαστικής αυθεντίας), προσάπτουν στον Γοργία μιαν εξοργιστική αδιαφορία για την αλήθεια και έναν σχετικισμό που θρέφει τις δυνάμεις εκείνες οι οποίες οδηγούν στην τυραννία¹⁵¹, φόβος της τότε αθηναϊκής δημοκρατίας που έβλεπε εκείνους τους διαφωτιστές ρητοροδιδάσκαλους και στοχαστές να γκρεμίζουν όλες τις παραδεδομένες αξίες, θέτοντας υπό αμφισβήτηση ό,τι πίστευαν ως τότε οι άνθρωποι, αλλά και φόβος του Foscolo, ο οποίος βλέπει τους ανθρώπους των γραμμάτων της εποχής του να διαφθείρονται από την εξουσία και να διαφθείρουν με την σειρά τους την κοινωνία, σε ένα σκηνικό όπου οι Ιερόμωμοι είναι πολλοί.¹⁵²

Αν όμως ο Δίας αντικαθίσταται από τις *Νεφέλες* και αν ο Σωκράτης καταδικάζεται σε θάνατο, τότε δεν φταίνε οι ίδιες οι *Νεφέλες* μα ούτε και αυτός που μας έδειξε ότι βρισκόμαστε εντός τους, αλλά εκείνος που τις επικαλείται για να δράσει εις βάρος των συνανθρώπων του. Η ρητορική και ο λόγος μπορούν να χρησιμοποιηθούν για το καλό ή για το κακό, αλλά *αν κανείς την μάθει και ύστερα χρησιμοποιεί την τέχνη και τη δύναμή της για να κάνει κακό, δεν πρέπει να μισήσει κανείς και να διώξει από την πόλη το δάσκαλο, γιατί αυτός την δίδαξε προορίζοντάς την για δίκαιη χρήση, και είναι ο μαθητής που τη χρησιμοποιεί για το αντίθετο.*¹⁵³

Η αντικατάσταση του Δία από τις *Νεφέλες*, ή καλύτερα η διαμάχη μεταξύ τους, δεν σηματοδοτεί το χάος, όπως αρέσκονται να υποστηρίζουν πολλοί, αλλά την προσπάθεια του ανθρώπου να απαλλαγεί από οντολογικά, θρησκευτικά και ηθικά απόλυτα, μια διαμάχη κοντολογίς όπου, όπως επισημαίνει ορθά η Romilly, βρίσκονται αντιμέτωποι οι δύο αντίθετοι πόλοι της δυτικής φιλοσοφίας¹⁵⁴, δηλαδή εκείνος που λαμβάνει ως μέτρο όλων των πραγμάτων το θείο και εκείνος που αναγνωρίζει ότι *πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος*, και αυτό με το οποίο παλεύουμε στην πραγματικότητα είναι οι γνώμες μας και τα έργα μας, αποκλείοντας κατ' ουσίαν στην δεύτερη περίπτωση οποιαδήποτε υπερβατικότητα ή στήριγμα σε

¹⁴⁹ Ο. π. σελ. 134.

¹⁵⁰ Πλάτωνος, *Φαίδων*, 89d.

¹⁵¹ Jacqueline de Romilly, *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, μτφ. Φάνης Ι. Κακριδής, εκδ. Ινστιτούτου του βιβλίου – Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2016, σ. 53, 61.

¹⁵² Ugo Foscolo, *Διδύμου κληρικού ελαχίστου προφήτου της Υπερκαλύψεως βιβλίου μοναδικόν*, ό. π. σελ. 217.

¹⁵³ Jacqueline de Romilly, ό. π., σελ. 115.

¹⁵⁴ Ο. π. σελ. 160.

απροϋπόθετες αρχές που θα δικαιολογούσαν τις πράξεις μας. Όλα δύνανται να αμφισβητηθούν, να αναθεωρηθούν, να αναδυθούν διαφορετικά, να ειπωθούν από κάποιον άλλον, να συγκρουστούν μεταξύ τους οι οπτικές και τα επιχειρήματα, να αντιστραφούν πλήρως όλα τα επιχειρήματα και να μπορούν να δικαιολογήσουν το αδικαιολόγητο, να μεταμορφώσουν το δίκαιο σε άδικο, το ασήμαντο σε ουσιώδες και αντιστρόφως, να επισημάνουν ότι το κακό για κάποιον είναι καλό για έναν άλλον, κλονίζοντας κάθε βεβαιότητα αλλά καθιστώντας παράλληλα ύποπτη και την ίδια την επιχειρηματολογία, δεδομένου ότι μπορεί να ευνοήσει τις πιο σκοτεινές δυνάμεις εις βάρος της πολιτείας και της ελευθερίας.

Στο στόχαστρο του Αριστοφάνη, του Πλάτωνα και του Foscolo, βρίσκονται εκείνοι οι δάσκαλοι, οι φιλόσοφοι, οι διανοούμενοι, που παρασύρουν τους νέους στην ασέβεια, στην αλαζονεία, στην αναζήτηση της προσωπικής επιτυχίας και της κοινωνικής ανέλιξης, δίχως να νοιάζονται για το αν αυτή η επιτυχία θα έρθει μέσω της εξαπάτησης. Στο κάτω κάτω φαίνεται πως ο καθένας επιδιώκει το συμφέρον του και η γνωσιολογική μας αβεβαιότητα μάς υποχρεώνει να ζούμε στον κόσμο των γνωμών όπου είτε θα επιβληθούμε είτε θα μας επιβληθούν, διά της πειθούς και διά της βίας, της βίαιης πειθούς και της πειστικής βίας, χτυπώντας τους γονείς μας αν χρειαστεί, όπως ο Φειδιππίδης τον Στρεψιάδη, ή προδίδοντας τους φίλους μας, τασσόμενοι κάθε φορά υπέρ του εκάστοτε εξουσιαστή που θα μας προσφέρει πλούτη και ατομική δόξα, όπως στην περίπτωση εκείνων των λογίων ενάντια στους οποίους στρέφεται ο Foscolo, ή ακόμα θα προσπαθήσουμε να καταδικάσουμε τον Αναξαγόρα και να κάψουμε ενδεχομένως τα βιβλία του Πρωταγόρα...

Ας δούμε όμως πιο συγκεκριμένα τί αναφέρει ο Foscolo για τους σοφιστές και τον Γοργία:

*quindi la moltitudine dei sofisti, l'indifferenza del vero ch' essi non sapeano difendere, l'irriverenza al giusto ed al bello che poteano negare, l'amore del paradossio da cui solo attendeano trionfi, l'infinito numero delle quistioni, la libidine eterna di controversie, l'arte dialettica insomma. Su queste trame fu tessuta l'arte rettorica da quei letterati venali che, promettendo di far eloquenti gl'ingegni vani e le lingue più invereconde, ebbero le cattedre affollate di demagoghi e di pubblicani che già con le speranze invadeano gli onori, le leggi e l'erario della repubblica.*¹⁵⁵

Είναι αλήθεια ότι σε μεγάλο βαθμό η νέα τέχνη που επαγγέλονταν οι σοφιστές αφορούσε όχι τόσο την αναζήτηση της αλήθειας αλλά την επιτυχία στον δημόσιο βίο, σε μια Αθήνα εντούτοις η οποία ανακάλυπτε τα προβλήματα της δημοκρατίας και όπου η συζήτηση σχετικά με πολιτικά, δικαστικά και ηθικά ζητήματα αποκτούσε πρωτεύουσα σημασία για τους πολίτες που συμμετείχαν σε τούτη την άμεση δημοκρατία και που έβλεπαν ξαφνικά ότι κάποιοι άνθρωποι, αναμφίβολα με περίσσια αυτοπεποίθηση, υπόσχονταν να τους μάθουν να σκέφτονται, να κρίνουν και να υπερασπίζονται επιτυχώς τον εαυτό τους σε οποιαδήποτε υπόθεση, έναντι βεβαίως ενός αρκετά υψηλού αντιτίμου, στο οποίο μπορούσαν να ανταπεξέλθουν προφανώς μονάχα οι νέοι αριστοκράτες. Οι δημοκρατικοί θεσμοί λοιπόν, επέτρεπαν και συνάμα απαιτούσαν την εμφάνιση αυτών των στοχαστών που με την εμπριθείά τους, την εμπειρία τους από διαφορετικές πόλεις και καταστάσεις, μιας και συνήθως δεν διέμεναν σταθερά σε έναν τόπο, την ενασχόλησή τους με ένα ευρύ πεδίο επιστημών, την διερεύνηση των ορίων του λόγου και την αμφισβήτηση όλων των παγιωμένων αξιών, δημιουργούσαν ένα πρωτόγνωρο σκηνικό που έφερνε είτε ενθουσιασμό είτε

¹⁵⁵ Ugo Foscolo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, ό. π. σελ. 131.

αμηχανία και σκεπτικισμό, ή ακόμα και εξαγριωμένη αντίδραση εκ μέρους όσων διέβλεπαν ότι αυτή η τέχνη θα εξυπηρετούσε δόλιους σκοπούς.¹⁵⁶

Η αμφισβήτηση αποτελούσε βέβαια ένα χαρακτηριστικό και του Σωκράτη, αλλά η κατεύθυνσή του μοιάζει τελείως διαφορετική, αφού το ζητούμενο φαίνεται να μην είναι η γρήγορη πρακτική επιτυχία αλλά η επίπονη και μακροχρόνια αναζήτηση της αλήθειας και του αγαθού, διαφορά που δεν υφίσταται για τον Αριστοφάνη αλλά που ο Πλάτωνας και ο Foscolo προσπαθούν να αναδείξουν όσο το δυνατόν πιο ξεκάθαρα, ο ένας σχεδόν σε όλο του το έργο, το οποίο μοιάζει να ορθώνεται ως απάντηση στους σοφιστές και ως επίμονη προσπάθεια διαχωρισμού του Σωκράτη από τους σοφιστές, και ο άλλος με τον λόγο του στο εναρκτήριο μάθημα στο πανεπιστήμιο της Ραβία, όπου σε αντίθεση με τον Πλάτωνα που συνομιλεί με διαρκώς με τους πρώτους μεγάλους σοφιστές, δηλαδή τον Πρωταγόρα και τον Γοργία, με σκοπό να καταδείξει τα λάθη τους αλλά ταυτόχρονα και την σημασία τους, δίχως εντούτοις να φτάνει ποτέ σε απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς, ο Foscolo προβαίνει σε μια κατά το μάλλον ή ήττον άδικη και μη τεκμηριωμένη επίθεση κατά του Γοργία:

*Primo Gorgia, che non poteva amare una città ov' egli era mercenario e straniero, insegnò in Atene a blandire i vizi e l' ignoranza del popolo, ammaliandogli l' intelletto con la pompa delle figure, chiudendogli il cuore alla voce degli affetti e del vero, lusingandogli i sensi con l' azione teatrale e con la cadenza dei periodi aculeate e sonanti. Salì sul teatro e si proferì parato a qualunque argomento; e mostrò che si può declamare con lode senza meditazione.[...] Insegnò antitesi a chi non avea nervi e spiriti nel pensiero, luoghi comuni a chi non sapea le materie, descrizioni ed amplificazioni a chiunque mancava di fantasia pronta e pittrice[...] l' arte insomma, che nel petto de' letterati fa sottentrare all' emulazione l' invidia, all' ardore di fama la vanità degli applause, all' esempio l' imitazione, al sapere l' erudizione, l' arte, o giovani, che moltiplica i precettori, che nella prima educazione snerva le fibre de' più forti intelletti...*¹⁵⁷

Πρώτα πρώτα, ο Foscolo ισχυρίζεται ότι ο Γοργίας, διαρκώς περιπλανώμενος, δεν μπορούσε να αγαπήσει μια πόλη στην οποία ήταν ξένος, ίσως και για να τον αντιπαραβάλλει στον αθηναίο Σωκράτη, ο οποίος στον υποθετικό του λόγο θα ξεκινήσει προτρέποντας τους συμπολίτες του να αγαπούν τον τόπο όπου γεννήθηκαν¹⁵⁸, αλλά το επιχείρημα του Foscolo καταρρέει αμέσως αν σκεφτούμε ότι αναφερόμαστε ουσιαστικά στον μεγάλο ενσαρκωτή και πρόμαχο του πανελληνίου κινήματος που με τους λόγους του στην Ολυμπία και στους Δελφούς προτρέπει τους Έλληνες στην ομόνοια, τόσο στο εσωτερικό των πόλεων όσο και της μίας πόλης με την άλλη, ενδιαφερόμενος προφανώς όχι μόνον για την ευημερία μίας πόλης αλλά όλων των ελληνικών πόλεων: *όμονοίας ζύμβουλος αύτοϊς έγένετο*¹⁵⁹ προτρέποντας την διεκδίκηση των τροπαίων από τους βαρβάρους και όχι την υποδούλωση ελληνικών πόλεων από Έλληνες.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Jacqueline de Romilly, ό. π. σ. σ. 23 – 62.

¹⁵⁷ Ugo Foscolo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, ό. π. σ. σ. 131 – 132.

¹⁵⁸ [...] *amate il paese ove la natura vi ha fatto nascere, e seconderete le leggi dell' universo*
Ό. π. σελ. 133.

¹⁵⁹ Jacqueline de Romilly, ό. π. σελ. 327.

¹⁶⁰ Ό. π.

Εξάλλου, θα πρέπει πάντοτε να θυμόμαστε με πόσο σεβασμό αντιμετώπισε ο ίδιος ο Πλάτων τόσο τον Γοργία όσο και τον Πρωταγόρα.

Είναι όμως δυνατόν να προτρέπει κάποιος στην ομόνοια όταν στην πραγματικότητα αντικαθιστά μέσω της τέχνης του την άμιλλα με την ζήλεια, αναζητώντας ταυτόχρονα τα μάταια χειροκροτήματα, κολακεύοντας και επιτείνοντας μάλιστα την άγνοια του λαού, επιφέροντας κατ' ουσίαν την διχόνοια όχι μόνο στις ήδη παραγμένες ψυχές αλλά και στα πιο ισχυρά πνεύματα;

*Ma quel Gorgia stesso, ravviluppando nelle fallacie dell' arte dialettica anche le verità concesse al senso e alla mente degli idioti, celebrò in Atene un mestiere che valeva a coronare il delitto, a insaguinar l' innocenza, ad esaltare le usurpazioni degli opulenti, a santificare le libidini della democrazia e le carneficine della tirannide, a tradire la patria, a vendere l' anima, a contaminare di fiele e di sangue la vecchiaja di Socrate.*¹⁶¹

Κορύφωση των κατηγοριών. Ένα πρόσωπο, εκείνο του Γοργία, συγκεντρώνει όλες τις κατηγορίες για τα δεινά της πολιτείας. Στο σημείο αυτό ο Foscolo κλείνει την αναφορά του στον Γοργία και περνά στη σκιαγράφηση του πορτραίτου του Σωκράτη, αυτού που αντιπροσωπεύει κατ' εκείνον το πρότυπο του ιδανικού πολίτη και που ορθώνεται αντιθετικά στην διαφθείρουσα τέχνη του Γοργία. Το δίπολο Γοργία – Σωκράτη, η καταδίκη του ενός και η αγιοποίηση του άλλου, η καταδίκη μέσω της αγιοποίησης και η αγιοποίηση μέσω της καταδίκης, φαίνεται να εξυπηρετεί τον Foscolo στην προσπάθειά του να αναδείξει μέσω των προβλημάτων της αθηναϊκής δημοκρατίας όλα όσα ταλανίζουν και την ίδια την Ιταλία, με διαφορετικό τρόπο βέβαια αλλά με ίδια αποτελέσματα, υπογραμμίζοντας την διαφθορά και τον εκφυλισμό των σύγχρονων διανοούμενων καθώς και την εκδίωξη των φιλοσόφων σε μια πολιτεία υποτελή στους ρήτορες¹⁶², πικρή διαπίστωση σχετικά με την ανθρώπινη ιστορία και προφητεία που αφορά εκτός των άλλων ίσως και τον ίδιο. Ταυτόχρονα, το δίπολο αυτό επιτρέπει στον Foscolo όχι μόνο την σκιαγράφηση εκείνου που οφείλουμε να αποφύγουμε, το μάταιο αδιέξοδο στο οποίο θα περιέλθουμε εμείς και οι συμπολίτες μας αν η ψυχική μας ολότητα ακολουθήσει τον δρόμο της εξαπάτησης με λάφυρο εφήμερες απολαύσεις, αλλά του επιτρέπει και να ορίσει με μεγαλύτερη σαφήνεια το χρέος των ανθρώπων των γραμμάτων και της λογοτεχνίας:

*Amate palesamente e generosamente le lettere e la vostra nazione, e potrete infine conoscervi fra di voi, ed assumere il coraggio della Concordia; né la fortuna né la calunnia potranno opprimervi mai, quando la coscienza del sapere e dell' onestà v' arma del desiderio della vera e utile fama. Osservate negli altri le passioni che voi sentite, dipingetele, destate la pietà che parla in voi stessi, quella unica virtù disinteressata negli uomini...*¹⁶³

Κατανοήστε την δύναμη του λόγου και από λόγο – δυνάστη μετατρέψτε τον σε δύναμη ενοποιό που δεν επιχειρεί να αναγάγει το άλλο στο ίδιο, μετατρέψτε τον σε κλητική προσφώνηση, σε δύναμη προσέγγισης αυτού που είναι προορισμένο να ξεφεύγει διαρκώς, καλλιεργώντας την ανεκτικότητα, την επιείκεια και τα λιγότερο

Βλ. σχετικά Ulrich Von Wilamowitz, *Πλάτων, η ζωή και το έργο του, τα χρόνια της ωριμότητας*, μτφ. Ξενοφών Αρμυρός, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2006, σελ. 67.

¹⁶¹ Ugo Foscolo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, ό. π. 132.

¹⁶² [...] e Atene fu serva de' retori che fecero esiliare tutti i filosofi, e Italia pure li vide espulsi quando Domiziano insigniva un retore del consolato...

Ο. π. σελ. 139.

¹⁶³ Ο. π. σελ. 147.

βλαβερά πάθη, ζωγραφίστε τις γνώμες, διηγηθείτε με θέρμη, και αν η διήγηση η ίδια χαθεί δεν έχει σημασία, φτάνει να έχει μεταδοθεί η θέρμη της διήγησης και η δύναμη της μη βίας που είναι η τέχνη και η λογοτεχνία. Το αιωρούμενο νόημα της λογοτεχνίας είναι η μη βία, το πάντοτε ανοιχτό, η πρόσκληση στη συμμετοχή και την δημιουργία, στην αναπάντεχη συνάντηση, στη γιορτή της ζωής που μας συνιστά και μας υπερβαίνει. Η τέχνη είναι εξοργιστική για την πραγματικότητα που θέλει τα πάντα να έχουν την θέση τους, να είναι ένα πράγμα, να έχουν μια ταυτότητα, να είναι αποκρυσταλλωμένα, διαφανή, ελεγχόμενα. Ο ποιητής/ζωγράφος εντούτοις, όπως και το έργο του, διαφεύγουν μέσω της ειρωνείας του ασύλληπτου, προκαλούν την κίνηση με την ακίνητη και διφορούμενη εικόνα τους.

Έτσι και ο Foscolo, όπως άλλωστε και κάθε ποιητής, θα προκαλέσει την μήνη των ταυτοτικών μηχανισμών του παγιωμένου που δεν ανέχονται την μη βία της τέχνης. Ας δούμε τι γράφει ο Citanna για τον Foscolo και το έργο του:

*Il Foscolo [...] è un poeta di transizione e di temperamento sentimentale. Non sa essere pessimista nel senso compiuto della parola, ma d' altro canto non ama illudersi soverchiamente. Non vuol credere ad alcuna religione, ma pure manifesta il desiderio intenso di fede attraverso una religiosità vaga e indistinta, che si libra intorno alle tombe non avendo la forza di salire sino a Dio.[...] Provatevi a domandarvi che cosa significhino i Sepolcri, e voi sarete costretti a formare cento risposte spesso in contrasto fra di loro, non mai una sola, per quanto larghissimamente sintetica. Qual è l' idea essenziale che si sollevi su tutte le altre particolari e innalzi l' insieme del carne all' unità del capolavoro?*¹⁶⁴

Ιδού τί σημαίνει βία του λόγου και οργή εκ μέρους της πραγματικότητας του παγιωμένου. Δεν γίνεται να μην μπορώ να το πιάσω, να το εγκλωβίσω, να το τακτοποιήσω, να απαντήσω στο τί σημαίνει και να πάω παρακάτω ως κατακτητής, ως εισβολέας σε έναν τόπο όπου δεν κατάλαβα πως ήμουν φιλοξενούμενος, δεν ένιωσα ευγνωμοσύνη για τούτη την φιλοξενία και την συνάντηση, δεν θεώρησα φιλοξενία τα απλωμένα χέρια και κάνω ό,τι μπορώ για να τα κόψω. Άραγε τα απλωμένα χέρια θέλουν να αγκαλιάσουν ή να πνίξουν; Μήπως θέλουν να πνίξουν αγκαλιάζοντας ή να αγκαλιάσουν πνίγοντας; Η πραγματικότητα φοβάται την αγκαλιά, φοβάται τα απλωμένα χέρια, στην εικόνα τους βλέπει τον θάνατο, δεν αφήνεται *απροϋπόθετα* στο ερχόμενο που μπορεί να είναι αυτό που φοβόμαστε αλλά μπορεί και να μην είναι. Κι αν είναι; Ναι αλλά αν δεν είναι; Κι όμως αυτά τα χέρια δεν κόβονται, μένουν εκεί ανοιχτά, εκνευριστικά ανοιχτά, εικόνα μη συνοψίσιμη, μη αναγώγιμη, θραυσματική, θραύσμα, σπάραγμα. *Un mondo frammentario*, θα πει ο Citanna ως μομφή, ως ελάττωμα, ως α-τέλεια, κι έχει πράγματι δίκιο. Τούτος ο θραυσματικός κόσμος είναι ατελής, βασανιστικά ατελής για την εξουσία, μεθυστικά ατελής για την ζωή και την ελευθερία.

Με την διήγησή μας, τις ψευδαισθήσεις μας και τα επιχειρήματά μας ζωγραφίσαμε μιαν εικόνα, και τούτη η εικόνα υπερβαίνει τα επιχειρήματά μας, υπερβαίνει τον λόγο, διότι διά του λόγου επιχειρούμε να υπερβούμε τον λόγο, να μετατρέψουμε το φαρμάκι σε φάρμακο, γνωρίζοντας ότι το ίδιο πράγμα μπορεί να είναι *ταυτόχρονα* δηλητήριο και γιατρικό. Η πειθώ μπορεί βέβαια να επιτελέσει δόλια έργα και να ασκήσει βία, μπορεί να εξαπατήσει τις ψυχές όπως εξαπάτησε την Ελένη και να καταδικάσει άδικα όπως καταδίκασε τον Παλαμήδη.¹⁶⁵ Αλλά ακριβώς μέσω

¹⁶⁴ Βλ. Enzo Neppi, "Foscolo, pensatore europeo, la dualità dell' essere nell' orazione pavese", στο Ugo Foscolo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, ό. π. σελ. 47.

¹⁶⁵ Βλ. Γοργία, *Υπέρ Παλαμήδους απολογία*.

αυτού του λόγου θα υπερασπιστούμε τον καταδικασμένο, θα διηγηθούμε την ιστορία του, θα ανατρέξουμε σε αυτήν, αυτή την ιστορία – εικόνα που τα χρώματά της δεν φαίνονται καθαρά και που καλούμαστε να τα ζωγραφίσουμε ξανά, να παίξουμε με αυτά σε ένα *παίγνιον ιερό* κατά το οποίο αναλαμβάνουμε την ευθύνη της ιεροποίησης του παιχνιδιού, της ζωής και της συνάντησης. Η Ελένη και ο Παλαμήδης είναι πανταχού παρόντες και πανταχού απόντες, απρόσιτοι, διαφεύγοντες, πάντοτε όμως εντός του παιχνιδιού. Στο ίδιο παιχνίδι, το παιχνίδι της ποίησης της ζωής και της ζωής της ποίησης, συμμετέχει και ο Γοργίας με τον Foscolo, δίχως εντέλει να απέχει τόσο πολύ ο ένας από τον άλλον, τουλάχιστον όχι τόσο όσο νόμιζε ίσως ο Foscolo, παραπλανημένος ενδεχομένως, όπως και ολόκληρη η δυτική μεταφυσική και ιστορία, από τα χρώματα ενός άλλου ποιητή, ή ίσως και δυνάστη, τα χρώματα δηλαδή τα... πλατωνικά.

Ο Γοργίας μας αποκαλύπτει τί μπορούμε να πετύχουμε με τον λόγο, μας δείχνει το παιχνίδι, δεν μας λέει τί να κάνουμε διότι αρνείται την ύπαρξη ενός απόλυτου κριτηρίου, και αρνούμενος το καθολικό κριτήριο *δείχνει* την εικόνα του παιχνιδιού εντός του οποίου βρισκόμαστε όλοι και όπου διά του λόγου – πράξη μας αναλαμβάνουμε την ευθύνη να ζωγραφίσουμε μια εικόνα, συνειδητά ή μη, εικόνα που δεν προδικάζει το αποτέλεσμα σε οποιαδήποτε ενδεχόμενη συνάντηση, ακριβώς όπως δρα και η τέχνη. Ο Gericault *δείχνει* την φρίκη, δεν μας λέει τί να κάνουμε, ο Daumier *δείχνει* τον πόνο, ο Foscolo την μνήμη, η εικόνα των έργων μοιάζει κοντολογίς με το κινούν ακίνητο, τα έργα τέχνης είναι έργα τέχνης μόνον ενεργεία (in actu), διότι η έντασή τους δεν καταλήγει στη συνιστώσα της καθαρής ταυτότητας. Από την άλλη μεριά μόνο ως έτοιμα, στερεοποιημένα αντικείμενα μπορούν να γίνουν δυναμικό πεδίο των ανταγωνισμών τους. Η κίνησή τους πρέπει να μείνει στάσιμη και με την στασιμότητά της να γίνεται ορατή.¹⁶⁶

Η αρπαγή της Ελένης είναι γεγονός, το τί θα κάνουμε με αυτήν όμως έγκειται σε εμάς και στην αφήγηση του κάθε καλλιτέχνη, μια αφήγηση – εικόνα που θα *εξαπατήσει* τον θεατή με την μαγεία της και θα τον κάνει σοφότερο, δεδομένου ότι αυτός θα αφηθεί στην αλήθεια της και θα παρασυρθεί από μία συνάντηση σε μια *δίκαιη απάτη* εκ μέρους του ποιητή που σκοπεύει στην συνάντηση και την διάρρηξη της κλειστότητας:

*Απάτη γιγνομένη διὰ μύθων καὶ παθῶν ἦν ὅτε ἀπατήσας δικαιότερος τοῦ μὴ ἀπατήσαντος καὶ ὁ ἀπατηθεὶς σοφώτερος τοῦ μὴ ἀπατηθέντος.*¹⁶⁷

Ο Foscolo θα κρίνει τον Γοργία για το γεγονός ότι πρώτος εκείνος, τουλάχιστον σύμφωνα με τον Πλούταρχο, φαίνεται να απέδωσε θετική σημασία στην απάτη¹⁶⁸, αλλά αλήθεια, πόσο διαφέρει η θέση που έχει διατυπώσει προηγουμένως ο ίδιος ο Foscolo και στον ίδιο μάλιστα λόγο, ότι δηλαδή μέσω της *μαγείας* του λόγου, *sempre con l' armonia e l' incantesimo della parola*¹⁶⁹, ο άνθρωπος τυλίγεται σε ψευδαισθήσεις, *δημιουργεί* τις θεότητες του ωραίου, του δίκαιου και του αληθούς και τις λατρεύει, *χιτίζοντας* ουράνιες πολιτείες και *περνώντας* πάνω από τα αστέρια, δημιουργώντας ψευδαισθήσεις που τον κάνουν να ξεχνάει ή και να υπερβαίνει την πεπερασμένη του ατομικότητα, απάτες εντέλει δίκαιες στον τόπο της τέχνης, εφόσον απατών και απατημένους έχουν συμφωνήσει να λάβει χώρα η εξαπάτηση διά της

¹⁶⁶ Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, ό.π., σ. σ. 300 – 301.

¹⁶⁷ Πλούταρχος D. K, 82, B23.

¹⁶⁸ Ugo Foscolo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, ό. π. σελ. 131.

¹⁶⁹ Ό. π. σελ. 102.

ενεργούς συμμετοχής τους, διά της συνάντησης και της δημιουργικότητας τους, απάτη δίκαιη ως κίνητρο δημιουργίας και επαφής με τον άλλον.

Εδώ ο Foscolo μας λέει ότι ο άνθρωπος δημιουργεί την αλήθεια, την ομορφιά και το δίκαιο, *crea le deità del bello, del vero, del giusto*¹⁷⁰, συνεπώς πρόκειται για ανθρώπινες δημιουργίες και περιγραφές του κόσμου που δεν υφίστανται ανεξάρτητα από τον λόγο, προϋπάρχουσες, έξω από αυτόν, προερχόμενες ίσως από κάποιον θεό που τις εγγυάται, και ως ανθρώπινες δημιουργίες, προσθέτουμε εμείς, μπορούν να κριθούν από τους ανθρώπους, να αμφισβητηθούν και να αναιρεθούν, να αποκαλυφθούν τα συστατικά της μαγείας τους, δηλαδή να οδηγηθούν σε μια απομάγευση, μια αποκάλυψη του τρόπου με τον οποίο εξαπάτησαν και του λόγου για τον οποίο σαγήνευσαν: *ό,τι έφτιαξε ένας άνθρωπος, μπορεί ένας άλλος να το ξεφτιάξει. Θνητός δεν ήταν σαν κι εμάς ο νομοθέτης κι έπεισε με τα λόγια του τους ανθρώπους*;¹⁷¹

Η εξαπάτηση διά του λόγου μπορεί να είναι άδικη όταν δεν συμμετέχουμε με την θέλησή μας σε μια συνθήκη, μια κατάσταση, ένα παιχνίδι, ή όταν βρισκόμαστε εντός του παιχνιδιού εν αγνοία μας, μπορεί μάλιστα τις περισσότερες φορές να σηκώνουμε το βάρος της εξαπάτησης δίχως να το αντιλαμβανόμαστε, διαποτισμένοι από τις συνήθειες, τα κληρονομημένα μας λεξιλόγια, καθησυχασμένοι από την υιοθετημένη ψευδαίσθηση που μας αγκαλιάζει και μας παρηγορεί ή πιστοί σε μια υπόσχεση, έναν όρκο που δεν μας επιτρέπει να απαλλαγούμε από την αδικία για διάφορους λόγους, από δειλία μπροστά στις συνέπειες, ή για χάρη της πολιτείας και του κοινού συμφέροντος, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του Σωκράτη ο οποίος αρνείται την απόδραση όταν οι Νόμοι του υποβάλουν ορισμένα ερωτήματα. Εν αγνοία μας ή διά της βίας, η απάτη αυτή είναι άδικη και οφείλουμε να την αντιδιαστείλουμε από την απάτη που φέρνει η τέχνη, αφού η δική της μαγεία στοχεύει να θέσει ερωτήματα σχετικά με την εξαπάτηση που παγιώθηκε ως αλήθεια, ως ομορφιά και ως δίκαιο, να μας φέρει μπροστά στη δική μας αλήθεια, να ξεμπροστιάσει την δική μας ομορφιά και το δικό μας δίκαιο, να μας εκθέσει και να μας κλονίσει μέσω μιας άλλης αλήθειας, μιας άλλης ομορφιάς, ενός άλλου δικαίου.

Η μαγεία του ερωτήματος, της αποδοχής του ερωτήματος, του ερωτήματος που ηθελημένα θα μένει ακίνητο ως ερώτημα, ερώτημα που οδηγεί στο ερώτημα ακόμα και περί του ερωτήματος, σε απαντήσεις και αλήθειες ανοιχτές, ένα ερώτημα ακίνητο, άκαμπτο, απροσπέλαστο, ειρωνικό, διαπεραστικό, θεϊκό, ερώτημα στον ενικό, απαντήσεις στον πληθυντικό, ο Δίας δεν θεμελιώνει πια τους νόμους, τους νόμους τους φτιάχνει ο άνθρωπος, οι Νεφέλες καλύπτουν τα πάντα, φρικομίχλη¹⁷², τέλος της επανάπαυσης, αγώνας με το ερώτημα, αγώνας ατέρμονος, ανησυχαστικός, δίκαιος διότι κινείται, άδικος διότι το ερώτημα θα μένει εκεί ακίνητο, καταδικάζοντας την ατομικότητα, αλλά υπενθυμίζοντάς της ότι τίποτα δεν χάνεται, τίποτα δεν πάει χαμένο στην χαμένη ζωή, την ζωή που δεν είναι χαμένη αλλά αφιερωμένη στη ζωή, στη ζωή που δεν διαχωρίζεται από την ζωή.

Όταν λοιπόν ο Γοργίας κάνει λόγο για δίκαιη απάτη, αναφερόμενος στην τέχνη, και όταν από την άλλη πλευρά αναγνωρίζει ότι η ρητορική μπορεί να χρησιμοποιηθεί για το καλό ή για το κακό, έχει κατά νου τόσο τις ηθικές προεκτάσεις της τέχνης, ως θυμηθούμε για παράδειγμα ότι οι τραγωδίες ονομάζονταν διδασκαλίες, όσο και το ότι από την άλλη πλευρά ο λόγος μπορεί να λειτουργήσει άδικα εις βάρος του ατόμου ή του κοινωνικού συνόλου. Τούτες οι παρατηρήσεις εκ μέρους του

¹⁷⁰ Ο. π.

¹⁷¹ Αριστοφάνους, *Νεφέλες*, 1421 – 1424.

¹⁷² Freakfog < freak (τέρας, φρικιό) + fog (ομίχλη): FW, σελ. 185.

Γοργία αποδεικνύουν την πλάνη του Foscolo ως προς τον ρητοροδιδάσκαλο και συνάμα μας επιτρέπουν να διακρίνουμε δύο ξεχωριστούς τόπους του ανθρώπινου γίνεσθαι: έναν τόπο αφιλόξενο, κλειστό, εχθρικό, μοναχικό και αδιάφορο για τις συναντήσεις, τον τόπο του εγώ και της κοινότητας που θέλει να χτίσει την οικία του χωρίς παράθυρα και πόρτες, πράγμα εξ' ορισμού αδύνατον, και έναν τόπο φιλοξενίας της ετερότητας, έναν τόπο εποικοδομητικής σιωπής του εγώ που κοιτάζει έξω από τα παράθυρα, διψασμένο για το έξω που είναι και το μόνο που μπορεί να του μάθει κάτι, ένα έξω στο οποίο βλέπει να αγνοφαινεται και το ίδιο το εγώ, κλητευμένο και εισακουόμενο, συνθήκη ανέφικτη στην φασαρία του αφιλόξενου κόσμου όπου ούτε ακούμε ούτε ακουγόμαστε. Βουβαμάρα και κώφωση στο πανηγύρι της δήθεν επικοινωνίας, του αντικαταστάσιμου, του μετρήσιμου, του ελεγχόμενου, σιωπή ζωής από την άλλη σε έναν τόπο δύσβατο, ανεξέλεγκτο, συντροφικό και πάνω απ' όλα νεφελώδη, εκεί όπου η ομίχλη τυλίγει το είναι, το είναι που είναι και δεν είναι ταυτόχρονα, που μπορεί να είναι και να μην είναι, που είναι αυτό που δεν είναι και δεν είναι αυτό που είναι, μια δυνατότητα στην πρώτη περίπτωση, κάτι το άπιαστο στην δεύτερη.

Και ιδού στην ομίχλη, στην πυκνή ομίχλη και την νεφελώδη ατμόσφαιρα αυτού του τόπου, ιδού που διαγράφεται η συνάντησή μας με μια ετερότητα ξορκισμένη, μια ετερότητα κομμάτι αναπόσπαστο της εαυτότητας, ετερότητα αποδιωγμένη και ξεχασμένη από την τύφλωση του άγριου και αυθάδικου κόσμου, μια ετερότητα που δεν γίνεται να της ξεφύγουμε αφού μας συνιστά και την είμαστε, αφού είμαστε ανθρώπινα – ζώα, ζώα, όντα υποκείμενα μιας ζωής, ζώα έχοντα ψυχή, συνείδηση και πρόσωπο, μάτια που κοιτάνε, πόδια στο χώμα, πόνος, πόνος από την βία, βία από τον πόνο, η ομίχλη γίνεται πιο πυκνή, το ανθρώπινο και το μη ανθρώπινο συμπλέκονται όλο και περισσότερο, μάτια, ψυχή, συνείδηση, πρόσωπο, πόνος, δεν μας ανήκουν αποκλειστικά, γλώσσα, όροι, πρίσμα και αλήθεια δικά μας βέβαια, μπροστά μας ένα νεκροταφείο, ένα κοιμητήριο ζώων, μια σιωπή, ένας τόπος φιλόξενος, φρικιαστικά φιλόξενος, οι τάφοι σπάνε, η άδικη απάτη έρχεται στο νυχτερινό φως για να κριθεί και να δικαστεί από την δίκαιη απάτη, την φωτιά του ερωτήματος, και γύρω από την φωτιά χορεύουν οι Νεφέλες, κι εμείς σιωπηλοί, ακούμε τον πόνο να μιλάει, ακούμε την ετερότητα να μας προσκαλεί, από εκεί οφείλουμε να ξεκινήσουμε, από το μη ανθρώπινο και το ανθρώπινο, όχι αποκλειστικά για το ανθρώπινο, αλλά για ό,τι φέρει την ζωή...

*Και βλέποντας αυτή τη ματιά ν' αναβλύζει ταυτόχρονα από τα βάθη της ψυχής τους στη σκέψη του θανάτου, κατάλαβα πως αυτοί οι δύο αγαπιόντουσαν και ανήκαν ο ένας στον άλλον μέσα στις σκοτεινές νύχτες της ζωής...*¹⁷³

¹⁷³ Henri Barbusse, *Η κόλαση*, μτφ. Στέλλα Βουρδουμπά, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος Α. Ε., Αθήνα, 2015, σελ. 26.

1.3. Ο τόπος μας

*Δεν θα διέπραττα την ανοησία να αυτοαποκαλεστώ αντιανθρωπιστής. Δεν είμαι ανθρωπιστής, αυτό είναι όλο.*¹⁷⁴

*Η αντίληψη για τον άνθρωπο στο επίκεντρο είναι συναδελφωμένη με την περιφρόνηση του ανθρώπου: να μην αφήνει τίποτε αδιαφιλονίκητο και απείραχτο.*¹⁷⁵

*Τα δάκρυα λένε ότι τα μάτια δεν είναι καμωμένα πρωτίστως για να βλέπουμε, αλλά για να θρηνούμε.*¹⁷⁶

Ο ανθρωπισμός κατέστη αμετάκλητα ύποπτος. Ύποπτος διότι οι συνέπειές του κατατρύχουν την ανθρωπότητα. Εξίσου όμως ύποπτη, ίσως και χειρότερη από την απροκάλυπτη θέση που μας θέλει στο κέντρο του κόσμου χάρη σε θεϊκή ή μη παρέμβαση, είναι η κριτική στον ανθρωπισμό λόγω των επιπτώσεών του στον άνθρωπο. Το κέντρο παραμένει δόλια και συγκεκριμένα το ίδιο, ο άνθρωπος ως σκοπός και όλα τα υπόλοιπα ως μέσο.¹⁷⁷ Σκέψεις, διδαχές, νουθεσίες και δράσεις υπέρ του Άλλου με απώτερο στόχο την επιβίωση και την ευημερία του Ίδιου, περιβεβλημένα όλα με το κύρος μιας φιλοσοφίας που συμάχησε με την εξουσία και το παγιωμένο, μιας φιλοσοφίας που προτίμησε να μην άρει το αυτονόητο, ως εκ τούτου μιας φιλοσοφίας αποτυχημένης.

Αν λοιπόν ο ανθρωπισμός, συγκεκριμένος ή μη, κατέστη αμετάκλητα ύποπτος, άλλο τόσο ύποπτες φαντάζουν για τους υπέρμαχους του ηδονιστικού ειδισμού τούτες οι υποψίες, οι περιθωριακές και περιθωριοποιημένες υποψίες, οι υποψίες ότι ο ανθρωπισμός μας είναι προβληματικός, τυραννικός και πάνω απ' όλα αναξιοπρεπής. Διότι πράγματι απέχουμε πολύ από το να τείνουμε/υιοθετήσουμε/αισθανθούμε/μεταδώσουμε/ζήσουμε σύμφωνα με αυτό που περιγράφει ο Wittgenstein:

*Ωστόσο, το ανθρώπινο σώμα, και ειδικότερα το δικό μου σώμα, είναι ένα μέρος του κόσμου ανάμεσα σε τόσα άλλα μέρη: ζώα, φυτά, πέτρες κλπ. Όποιος αναγνωρίζει αυτό το πράγμα δεν θα μπει στον πειρασμό να εξασφαλίσει για το δικό του σώμα, ή για το ανθρώπινο σώμα εν γένει, κάποιαν εξέχουσα θέση στον κόσμο. Θα βλέπει ανθρώπους και ζώα με αφέλεια, ως αντικείμενα που μοιάζουν μεταξύ τους και ανήκουν στην ίδια κατηγορία.*¹⁷⁸

¹⁷⁴ Jean – Paul Sartre, *Η ναυτία*, μτφ. Ειρήνη Τσολακέλλη, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2012, σελ.186.

¹⁷⁵ Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, ό.π., σελ. 38.

¹⁷⁶ Jacques Derrida – Anne Dufourmantelle, *Περί φιλοξενίας*, μτφ. Βαγγέλης Μπιτσώρης, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα, 2006, σελ. 143.

¹⁷⁷ Immanuel Kant, *Lectures on Ethics*, μτφ. Peter Heath, Cambridge University Press, 1997, σελ.60.

Piero Martinetti, *Η ψυχή των ζώων*, ό. π., σελ. 85.

Βλ. επίσης Γιώργος Π. Πεφάνης, ό. π., σελ. 140.

¹⁷⁸Ludwig Wittgenstein " Σημειωματάρια (1916 – 1917) " στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής* , επιλογές από το corpus και τις σημειώσεις των George Edward Moore, Alice Ambrose, Oets Kolk Bouwsma, Friedrich Waismann, ερμηνευτικό δοκίμιο Rush Rhees, μτφ – επιμέλεια. Κωστής Κωβαίος, επίμετρο Στέλιος Βιρβιδάκης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2000, σ. σ. 54 – 55.

Αλλά στο κάτω κάτω για ποιο λόγο θα έπρεπε να προσεγγίσουμε την θέση αυτή; Πώς είναι δυνατόν να θεωρήσω ότι ανήκουν στην ίδια κατηγορία άνθρωποι και ζώα; Άνθρωποι που κυριαρχούν επί των ζώων, άνθρωποι που κυριαρχούν επί του ζωικού, λες βέβαια και θα ήταν ποτέ δυνατόν να διαχωριστούν οι άνθρωποι από το ζωικό, από το ότι δηλαδή φέρουν την ζωή, ζώα, ανθρώπινα ζώα μα πάντοτε ζώα. Ουδεμία υποτίμηση του ανθρώπινου είδους εκ μέρους του Wittgenstein ή εκ μέρους μας. Υποτίμηση διαβλέπει εκείνος που παραβλέπει την κοινή βάση των όντων, εκείνος που κουβαλάει την παράδοση και τον φόβο της που αποτυπώνεται στο λεξιλόγιό του, στην σκέψη του και στην ζωή του. Στην πραγματικότητα, τούτος ο φόβος είναι η υποτίμηση, υποτίμηση του ανθρώπου και της ζωής. Η αντιδιαστολή ανθρώπινου – ζωικού είναι τεχνητή. Το ανθρώπινο είναι ζωικό, είναι πρωτίστως ζωικό.

Αν μπορούσε να διακρίνει κάποιος εξωγήινος τον πλανήτη αυτόν από ψηλά χωρίς να γνωρίζει τίποτε άλλο, θα έβλεπε την αδιάκοπη κίνηση άπειρων ζωντανών οργανισμών, ζώα που κινούνται, άγνωστο ίσως το γιατί σε εκείνον, άγνωστο όμως πολλές φορές και σε εμάς. Εντούτοις, αν πλησίαζε λίγο παραπάνω, θα διέκρινε ορισμένες διαφορές των ειδών. Με ποιο κριτήριο θα αποφάσιζε τότε για το ποιο είδος είναι ανώτερο και κατώτερο; Και γιατί άραγε να έθετε ένα κριτήριο τόσο ανθρώπινο; Αλλά έστω ότι αποφάσιζε να φτιάξει μια οντολογική ιεραρχία ύστερα από προτροπή των ανθρώπων. Τί μας κάνει να πιστεύουμε ότι θα μας τοποθετούσε στην κορυφή αυτής της πυραμίδας;

Οι φιλόσοφοί μας, οι επιστήμονες και η πλειοψηφία των ανθρώπων θα του εξηγούσαν ότι ο θεός μίλησε στον άνθρωπο, ότι για χάρη του έγινε άνθρωπος, ότι του ζήτησε να κυριαρχήσει επί των ζώων και αν χρειαστεί να σώσει μερικά από αυτά, ότι ο λόγος μάς διακρίνει και μέσω των επιτευγμάτων του μας καθιστά ανώτερους, ότι τα ζώα είναι μηχανές¹⁷⁹, ότι δεν μπορούμε να αποδώσουμε σε εκείνα την έννοια του προσώπου, ότι έχουμε την δυνατότητα να τα βασανίζουμε για να διασκεδάσουμε, να τα τεμαχίζουμε για την επιστήμη μας, να τα χρησιμοποιούμε για κάθε μας ανάγκη και σε κάθε περίπτωση, να είμαστε ο τόπος όλων των τόπων, ο τόπος όπου συρρέουν οι προσκυνητές όλων των ειδών. Γι' αυτό τον λόγο καθίσταται πολλές φορές ανεπιθύμητος ένας ανυπότακτος γάτος, διότι αρνείται να έρθει στον τόπο μας με τους δικούς μας ταπεινωτικούς όρους. Στην πραγματικότητα οι δικοί μας όροι είναι μόνον δικοί μας, εφαρμόζονται σε εμάς και για εμάς, το μη ανθρώπινο ζώο εξακολουθεί να ακολουθεί τους δικούς του. Εμείς λέμε *αφεντικό, δεσπότης*, αλλά εκείνο μοιάζει απλώς να δέχεται ευγνώμων την φιλοξενία στον τόπο, ακόμα και εκείνη που λαμβάνει χώρα σε έναν εντελώς αφιλόξενο τόπο, και ταυτόχρονα να φιλοξενεί και το ίδιο, δίχως να τίθεται από την πλευρά του ζήτημα ανωτερότητας ή κατωτερότητας. Φιλοξενεί και φιλοξενείται, κινούμενο βάσει των συναισθημάτων του, της συνείδησής του, του ενστίκτου της αναζήτησης της ευχαρίστησης και της αποφυγής του πόνου.

Τούτες οι αρχές, δηλαδή οι αρχές της ηδονής και του πόνου, είναι εξίσου παρούσες τόσο στα ανθρώπινα όσο και στα μη ανθρώπινα όντα, με την διαφορά ότι εμείς αρνούμαστε την *ενεργή συναισθηματική συμμετοχή* στην ηδονή και τον πόνο του μη ανθρώπινου. Αν λοιπόν το κριτήριο της ανωτερότητας εκ μέρους του εξωγήινου δεν είναι ο λόγος που καταδυναστεύει, αλλά αντιθέτως αποφασίζει για παράδειγμα να θέσει ως αρχή την *ένταση* της συναισθηματικής συμμετοχής, τότε η αντιπροσωπία των φιλοσόφων μας και των επιστημόνων μας, θα αποτύχει στην προσπάθειά της να

¹⁷⁹ Γιώργος Καραμπελιάς, ό. π. σελ. 24.

τον πείσει για την κυριαρχία μας επάνω σε αυτόν τον πλανήτη. Επιπρόσθετα, ας μην λησμονούμε ότι η ανθρώπινη έπαρση λαμβάνει ως δεδομένο σε αυτή την συνάντηση μεταξύ των ανθρώπων και του εξωγήινου το ότι θα μπορέσει η αντιπροσωπία μας να αναπτύξει τα επιχειρήματά της μέσω του λόγου, πράγμα ολωσδιόλου αμφίβολο, αφού αν προσέξουμε καλύτερα, ακόμα και η επικοινωνία μας με το μη ανθρώπινο στην γη δεν επιτυγχάνεται χάρη στο λόγο αλλά χάρη στη μετάδοση των συναισθημάτων. Ο σκύλος που υπακούει σε μια εντολή δεν υπακούει στον λόγο μας αλλά σε μια συναισθηματική κατάσταση που φέρνει στην μνήμη του, η επικοινωνία μας είναι κάτι πολύ περισσότερο από τις εντολές μας και τους ήχους που αμφοτέροι βγάζουμε, η επικοινωνία είναι πρωτίστως συναισθηματική, ενεργειακά πεδία που αλληλεπιδρούν, που συναντώνται, τόποι που φιλοξενούν και που φιλοξενούνται, ζωές εκτεθειμένες σε ξένους τόπους, πομποί και δέκτες χαράς και πόνου, τόποι διαβρωμένοι από τους σεισμούς, τις βροχές και τις πατημασιές του άλλου, του άλλου που είναι ήδη εντός του ξένου, στα ξένα, στο σπίτι του. Σπίτια με πόρτες και παράθυρα, σπίτια με μάτια, τόποι ιεροί που μας καλούν σε σιωπή, μας καλούν να ακούσουμε, γιατί αν δεν μάθουμε να ακούμε, δεν θα μάθουμε και να μιλάμε: *ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι οὐδ' εἶπεῖν* (B19). Θα συνεχίσουμε να χαράζουμε πορεία διά της βεβήλωσης. Πορεία βεβήλωσης της ζωής, βίαιη παραβίαση του οίκου και γιορτή της βαρβαρότητας, της εξόφθαλμης βαρβαρότητας ή της εκλεπτυσμένης βαρβαρότητας, γιορτή της βαρβαρότητας των ακρωτηριασμένων όντων, εκείνων που δεν έχουν μνήμη και προσδοκίες, παρελθόν και μέλλον, εκείνων κοντολογίς που δεν έχουν παρόν και που μπορούν να βεβηλώνουν τους τόπους διότι δεν αναγνωρίζουν καμμία ευθύνη ούτε ευγνωμοσύνη απέναντί τους, που πιστεύουν ότι δεν συνδέονται μαζί τους με κανέναν άλλον τρόπο παρά μόνον μέσω μιας σχέσης εξουσιαστική και εξουσιαζόμενου, η οποία μας εξουσιοδοτεί να μετατρέψουμε ακόμα και τα νεκροταφεία σε καπηλειά, σε καπηλειά ραδιούργων:

*Et sepulcretum versum est in tabernam ardelionum.*¹⁸⁰

Εντούτοις, καμμία βεβήλωση δεν αναγνωρίζεται ως τέτοια αν δεν υφίσταται προηγουμένως το ιερό, αν δεν αναγνωρίζεται ο τόπος ως ιερός. Η αναγνώριση του ιερού προϋποθέτει την βαθιά, την ολόψυχη συναισθηματική συμμετοχή στον τόπο που μας φιλοξενεί, το δακρυσμένο βλέμμα που καθρεφτίζει τούτο τον λεηλατημένο τόπο και που αναλαμβάνει την ευθύνη να ζωγραφίσει τον πόνο, να τον απαθανατίσει, να προκαλέσει έναν τρομακτικό σεισμό και να ξυπνήσει τους μεθυσμένους που διασκέδαζαν προηγουμένως πάνω στους τάφους, έναν σεισμό – χρέος του ποιητή, έναν σεισμό που ανασχηματίζει το έδαφος, έναν σεισμό – μετάνοια, σεισμός που συνοδεύεται από έντονο διαπεραστικό ήχο, κραυγή ανθρώπινη ή και μη ανθρώπινη, κραυγές συγκεχυμένες στην νυχτερινή ομίχλη ενός νεκροταφείου ζώων, ορατότητα και ακοή περιορισμένη, όραση και ακοή επανατοποθετημένες:

*Et factus est terraemotus magnus.*¹⁸¹

Το όραμα του Didimo Chierico μας ρίχνει στην αγκαλιά των Νεφελών, σ' ένα θολό νυχτερινό τοπίο γεμάτο από μετασεισμούς που αναδιαμορφώνουν το έδαφος διαρκώς και που επαναχαράσσουν τα όρια, τα αφήνουν μετέωρα, ατέρμονο

¹⁸⁰ Και το νεκροταφείο μεταβλήθηκε σε καπηλειό ραδιούργων.

Ugo Foscolo, *Διδύμου κληρικού ελαχίστου προφήτου της Υπερκαλύψεως βιβλίον μοναδικόν*, ό. π. σελ. 195.

¹⁸¹ Ο. π.

παιχνίδισμα ενός λόγου που ανοίγεται στην συνάντηση με το άλλο, ενός λόγου σιβυλλικού, αινιγματικού, κρυμμένου όπως ο σπόρος που μπορεί με τον καιρό να ανθίσει και ταυτόχρονα να περιγελά τους εξηγητές¹⁸², να τους θέλει κι αυτούς ζωγράφους. Έτσι λοιπόν το γκάρισμα του γαϊδάρου που σηκώνεται από τον τάφο μπορεί να μετατρέπεται σε ανθρώπινη ψαλμωδία, σε λόγο που στρέφεται κατά του λόγου δυνάστη, του δυνάστη των ανθρώπινων και των μη ανθρώπινων ζώων:

*Σεις όμως, τ' ανθρώπινα θεριά, που ξέχωρα απ' όλα τα πλάσματα των ζώων έχετε λαλιά και χέρι, γίνετε επιστάτες και βασανιστές μας. Εσείς δεν λογαριάζετε τους εαυτούς σας γιους της γης, το ίδιο με μας, και ορέγεστε το δρόμο του ουρανού, βουβαθήκαμε λοιπόν μπροστά σας. [...] Ο άνθρωπος τίποτε δεν έχει πιο πολύ από το κτήνος, ένας είναι ο χαμός και του ανθρώπου και των κτηνών και ίδια η κατάσταση του ενός και του άλλου. Ποιος ξέρει αν το πνεύμα των γιών του Αδάμ ανεβαίνει προς τα πάνω και αν το πνεύμα των κτηνών κατεβαίνει προς τα κάτω;*¹⁸³

Ίδια η κατάσταση του ενός και του άλλου. Μέρη του κόσμου ανάμεσα σε τόσα άλλα μέρη, όπως έγραφε ο Wittgenstein, τόποι που μοιάζουν διότι απλούστατα τους διαπερνά η ζωή, δίχως να μπορεί κάποιος να ισχυριστεί ότι κατέχει προνομιακή θέση έναντι του άλλου, αν τουλάχιστον δεν θέλει να αυθαιρετήσει βασιζόμενος στην χυδαία επιχειρηματολογία όσων προσπαθούν να κάψουν την ζωή για να χτίσουν σπίτια χωρίς πόρτες. Ατέρμονη και ατελέσφορη φαυλότητα. Ούτε μέσα στο σπίτι θα μπούνε, ούτε την ζωή θα κάψουν, διότι στο φως, όσο και να θες, δεν βάζεις φωτιά. Βουβάθηκαν τα μη ανθρώπινα κτήνη και τα ανθρώπινα ευαίσθητα κτήνη μπροστά στην ανθρώπινη κτηνωδία, ύπουλος λόγος που μας υπενθυμίζει την ανωτερότητα μας και την διαφορά μας. Ακόμα κι αν είμαστε εμείς οι ίδιοι αυτοί που διαπράττουν την βαρβαρότητα, στην πραγματικότητα την ίδια στιγμή την απαρνούμαστε, την μεταθέτουμε σε κάτι που δεν το είμαστε, στο κτήνος, στο μη ανθρώπινο, στο απάνθρωπο που εμφανίζεται αναπάντεχα, στο καλά κρυμμένο ζωικό, στην προσωρινή νίκη αυτού που το πνεύμα μας εξάλειψε, σε αυτό που είναι ικανό για το ευτελές, στο απάνθρωπο που είναι όμως ανθρώπινο, που είναι μόνον ανθρώπινο, απάνθρωπη ανθρωπιά και ανθρώπινη απανθρωπιά. Εμείς προς τον ουρανό, τα υπόλοιπα προς τα κάτω. Εμείς που βλέπουμε ίσως ζηλόφθονα τα φτερά τους και φανταζόμαστε αγγέλους, που θέλουμε να πετάξουμε με δανεικά φτερά, κλεμμένα φτερά, προς τον θεό, πάνω από τα σύννεφα και τις φωτοπηγές του στερεώματος και τον ήλιο και τα επτά τειχιά των ουρανών¹⁸⁴, ονειρευόμαστε το άλλο και την πτήση, μα λόγω αλαζονείας καταλήγουμε στην πτώση, στο παγωμένο νερό, κάνοντας έναν παφλασμό που κάποιοι άκουσαν αλλά λίγοι κατάλαβαν ή έκαναν πως δεν κατάλαβαν, συνεχίζοντας την δουλειά τους, εκείνοι την δουλειά τους και τα πουλιά το πέταγμα τους.

*Λοιπόν εμείς ξέρουμε πως τα δύο δώρα που σας ξεχωρίζουν από μας και σας κάνουν φαντασμένους είναι δώρα μοχθηρά, η λαλιά σας κάνει φλύαρους, ψεύτες, καταδότες, στα χέρια σπαθί και πένα. Στο στόμα σας χολή, στα χέρια σας αίμα.*¹⁸⁵

Ποιοι είμαστε όμως εμείς που ξέρουμε; Ποιος μιλάει και σε ποιον απευθύνεται; Ας δούμε την σκηνή και την εικόνα από πιο κοντά. Βρισκόμαστε σε ένα

¹⁸² Ο. π. σελ. 127.

¹⁸³ Ο. π. σ. σ. 195 – 197.

¹⁸⁴ Ο. π.

¹⁸⁵ Ο. π.

νεκροταφείο μη ανθρώπινων ζώων, εντός του οράματος του Didimo Chierico. Ένα όραμα του Didimo Chierico για τον μοναχό Ιερόμωμο, όπως μας πληροφορεί η πρώτη πρόταση του έργου. Ιερόμωμος: όνομα σύνθετο, όπως θα μας πει ο Foscolo, από το *ιερός* και το *Μώμος*, που είναι ο θεός της κακογλωσσίας.¹⁸⁶ Πρόσωπο που αντιστοιχεί μεν σε μια ατομική ιδιοσυγκρασία, σε μια ιστορική προσωπικότητα, αλλά που την υπερβαίνει για να αγκαλιάσει όλους εκείνους των οποίων το πνεύμα υποτάσσεται στο χρήμα¹⁸⁷, εκείνους που χρησιμοποιούν τον λόγο εις βάρος της πολιτείας για την επίτευξη προσωπικών σκοπιμοτήτων και εφήμερων απολαύσεων, εκείνους που τυφλώνουν την Δικαιοσύνη με την πένα και καταδικάζουν τους αθώους¹⁸⁸, εκείνους τους λογίους κοντολογίς που συμπορεύονται με την εξουσία και τον εργαλειοποιημένο λόγο που τίθεται στην υπηρεσία της με σκοπό την καταδυνάστευση του άλλου: *όσα δεν ξέρετε τα κατηγορείτε [...] ζητάτε τη λύτρωση από άλλους [...] ποθείτε βασιλιά και προσκυνάτε, για δική σας ωφέλεια, το τυραννικό πολίτευμα.*¹⁸⁹ Λόγιοι αποστάτες που σπέρνουν διχόνοιες¹⁹⁰ αντί να καλλιεργούν την concordia μέσω των συναντήσεων που δύναται να προσφέρει η τέχνη και η λογοτεχνία.

Στο όραμα του Didimo Chierico φαίνεται να ξαναβρίσκουμε εκείνο το δίπολο του Σωκράτη με τον Γοργία που συναντήσαμε στον εναρκτήριο λόγο του Foscolo στην Ρανία, αίσθηση που πέρα από όλα τα άλλα, επιτείνεται ακόμα και από το γεγονός ότι ο Μώμος εκτός από θεότητα της διχόνοιας που μπορεί και δίνει λύση στην αγκομαχούσα από τον υπερπληθυσμό γη, είναι ένας θεός που αμφισβήτησε τον Δία, πάντοτε ικανός να αναποδογυρίσει οποιαδήποτε κατάσταση προς όφελός του ανάλογα με τον καιρό, συνεπικουρούμενος ίσως και από τα αδέρφια του, την Απάτη, την Έριδα και τον Όνειρο, με τον τελευταίο να διέρχεται τότε από μια πύλη φτιαγμένη από κέρατο και τότε από μιαν άλλη που έχει γίνει από ελεφαντόδοντο. Πηγή προφητικών και θεόσταλτων ονείρων η μία, ψευδών και ανόητων η άλλη. Αλλά, αλήθεια, χορεύοντας με τις Νεφέλες, ποιος είναι σε θέση να πει από ποια πύλη εισέρχονται τούτοι οι μαυρόφτεροι δαίμονες; Ίδού όμως που καταφτάνουν οι νυχτερίδες, φως χλωμιασμένο στον ορίζοντα, *φετερά νυχτερίδων που άστραφταν από αναμμένο θειάφι και πλέανε πάνω στο ρεύμα του ποταμού. Και φερμένη πάνω στα φτερά ερχόταν γρήγορα προς εμάς βάρκα χωρίς πανιά και χωρίς κουπιά. Και στην βάρκα, εικόνες έξι ανδρών, και φέρετρο.*¹⁹¹

Καταφθάνουν οι αποστάτες ποιητές και δάσκαλοι στο νεκροταφείο των ζώων με ένα αγγείο γεμάτο από τα έργα τους, με παπύρους και ποιήματα, έργα υπηρετούντα όχι την ελευθερία της τέχνης και την τέχνη της ελευθερίας, αλλά την διατήρηση και την ενίσχυση της τυραννίας μέσω συκοφαντιών και προδοσιών, προδοσιών της ίδιας της τέχνης και των σκοπών της, σε μια μάταιη προσπάθεια εξομοίωσης της τέχνης με την βία, πράγμα εξ ορισμού αδύνατον. Καταφθάνουν στο νεκροταφείο των ζώων κουβαλώντας το πτώμα του Ιερόμωμου, εκδιωγμένου από το νεκροταφείο των ανθρώπων.

Εκδιωγμένος από το νεκροταφείο των ανθρώπων διότι το έργο του σπέρνει την διχόνοια στο παρόν μέσω της λήθης του παρελθόντος, της βεβήλωσης των ιερών

¹⁸⁶ Ο. π. σελ. 227.

¹⁸⁷ Ο. π. σελ. 207.

¹⁸⁸ Ο. π. σελ. 175.

¹⁸⁹ *Αρχοντες δικάζουν για δώρα, ιερείς διδάσκουν για μισθό και οι προφήτες δίνουν χρησμούς για χρήματα...*

Ο. π. σελ. 215.

¹⁹⁰ Ο. π. σελ. 157.

¹⁹¹ Ο. π. σελ. 183.

τόπων και της συνεπακόλουθης αδιαφορίας για το μέλλον, καταστροφική και αυτοκαταστροφική αυθαιρεσία ενός ανθρώπου των γραμμάτων που δεν ανέλαβε την ευθύνη. Γι' αυτό και στο όραμα του Didimo Chierico ο Ιερόμωμος παρουσιάζεται να ρίχνει κάτω τους σταυρούς των κεκοιμημένων εν ειρήνη και να προτρέπει τους συντρόφους του λογίους να διώξουν τους προφήτες της ζωής, και η σκιά του θα ανακατέψει όπως λέει τα λείψανά τους, και τα κόκαλά τους ανεμοσκόρπισμα: *Για να μην θυμούνται οι ζωντανοί τις αρετές τους πάνω στους τάφους και να μην τους κλαίνε.*¹⁹²

Δίχως τάφο, δίχως οριοθετημένο τόπο για τον νεκρό όπου θα κατέφθανε ο προσκυνητής, δίχως μνήμη, δίχως δάκρυα και εντέλει δίχως πένθος. Προσκυνητής που δεν ξέρει πια πού να πάει, ατελεύτητο πένθος για την απώλεια του πένθους, για την απαγόρευση του πένθους, για τα μάτια που δεν πρέπει να δακρύσουν, για τα μάτια που μαθαίνουν να μην δακρύζουν, που συνηθίζουν να μην δακρύζουν, που δεν έχουν λόγο πλέον να δακρύσουν αφού δεν συνδέονται με κανέναν τόπο, με καμμία μνήμη, με καμμία ύπαρξη – τόπο που υπήρξε και που τώρα δεν υπάρχει παρά το ότι εξακολουθεί να υπάρχει, εν αγνοία μας ίσως, διότι αυτό που υπάρχει και αυτό που έχει συντελέσει στο να υπάρχει αυτό που υπάρχει, είναι πάντα κάτι πολύ περισσότερο από αυτό που νομίζω εγώ πως υπάρχει, δυνάμεις διαχέουσες και διαφεύγουσες της νόησής μας.

Εντούτοις, η απαγόρευση του πένθους, η αδυνατότητα σύνδεσης με έναν τόπο, τα μάτια που χάνουν την ικανότητα των δακρύων, δάκρυα που μέσα τους φαίνεται ο τόπος που είναι έξω αλλά πλέον βγαίνει από μέσα μας, είναι ήδη μέσα μας, όλα αυτά λοιπόν, αφήνουν μάτια και χέρια στο κενό, χέρια και μάτια που δεν έχουν να αγκαλιάσουν τίποτα. Δεν πρόκειται μόνο για ατελείωτη και σκληρή μοναξιά, αλλά κυρίως για την αίσθηση του ξένου, του περαστικού, εκείνου που δεν συνδέεται με το παρελθόν και με το μέλλον, εκείνου που απλώς υπάρχει στο τώρα, που υπάρχει ως ξένος, που δεν φιλοξενείται και δεν φιλοξενεί, ανυπεράσπιστος και ποτέ υπερασπιστής, ξένος που εντέλει θα έχει ως μοίρα την ανυπαρξία, το ά - τοπο, αδύναμος και αντικαταστάσιμος. Η απαγόρευση του πένθους, η απώλεια του πένθους, είναι απαγόρευση/απώλεια των δακρύων, και η απαγόρευση/απώλεια των δακρύων είναι απαγόρευση/απώλεια της ζωής.

Και να που οι φίλοι του Ιερόμωμου αποφασίζουν να ξεθάψουν το σώμα του και να το μεταφέρουν στο νεκροταφείο των μη ανθρώπινων ζώων. Εκδιωγμένο από τους ανθρώπους, το σώμα του Ιερόμωμου θα μπορούσε ενδεχομένως να θαφτεί μαζί με τα ζώα των κατώτερων οντολογικών βαθμίδων, εκείνα που δεν έχουν λόγο και μνήμη, εκείνα που δεν δύνανται να ξεσηκωθούν ενάντια στον βασανιστή τους και που εντέλει ο πόνος τους είναι αδιάφορος. Φτάνουν λοιπόν στο νεκροταφείο των μη ανθρώπινων ζώων εκείνοι που δεν σεβάστηκαν το ανθρώπινο και που τώρα προφανώς δεν θα σεβαστούν ούτε και το μη ανθρώπινο. Αναποδογυρίζουν το φέρετρο για να ρίξουν το σώμα στον λάκκο που είχαν ανοίξει, κι εκεί, μπροστά στα μάτια του Didimo Chierico, παρουσιάζεται το εξόριστο και παγωμένο σώμα του Ιερόμωμου, το σώμα εκείνου του ανθρώπινου όντος που έσπειρε την διχόνοια, που επιθυμούσε το ανεμοσκόρπισμα των λειψάνων των νεκρών και που βασάνισε τα όντα με τα οποία ζούσε. Μέσα στον λάκκο το εξόριστο και παγωμένο σώμα του βασανιστή. Πάνω από τον λάκκο το ζωντανό σώμα εκείνου που υπέφερε και υποφέρει ακόμα από τον βασανιστή. Ένα ζεστό βλέμμα αγκαλιάζει το κρύο σώμα, δάκρυα ζεσταίνουν τούτη την παγωμένη σκηνή, δάκρυα του προσκυνητή που μέσα

¹⁹² Ο. π. σελ. 179.

τους κατοπτρίζεται τούτο το άψυχο σώμα, δάκρυα που έρχονται από μέσα, που έχουν μέσα τους αυτό που είναι έξω:

*Γιατί θυμήθηκα τις ημέρες της αθωότητάς μου και τις χαρές της παιδικής μας ηλικίας, και όλοι οι λογισμοί μου κόπηκαν στη μέση από τον φόβο του αιώνιου θανάτου.*¹⁹³

Ο Didimo Chierico πενθεί, δακρύζει, ζει και συγχωρεί. Θυμάται την αθωότητα και τις χαρές της παιδικής ηλικίας, της παιδικής μας ηλικίας. Θυμάται πιθανότατα το παιχνίδι για χάρη του παιχνιδιού, την χαρά που διακόπτεται βίαια από την ματαιότητα ενός κόσμου προορισμένου ούτως ή άλλως στα σκοτάδια ενός αιώνιου θανάτου. Αντί όμως να βαδίσουμε προς αυτόν με απλωμένα τα χέρια και δακρυσμένα τα μάτια, αντί να βαδίσουμε ζωντανοί τον δρόμο του αιώνιου θανάτου, πηγή δακρύων και ζωής, ζωντανοί στον θάνατο χάρη στους προσκυνητές, επιλέγουμε να βαδίσουμε νεκροί στη ζωή, στεγνοί και παγωμένοι. Ο Didimo υιοθετεί μια στάση η οποία με το παράδειγμά της μοιάζει να ζητάει κάτι εντελώς παράλογο: να πενήθσουμε για τον βασανιστή μας. Παράλογο διότι αφενός απωλέσαμε την ικανότητα του πένθους και αφετέρου γιατί θα δακρύσουμε για τον χαμό μιας ατομικής ιδιοσυγκρασίας που μας έβλαψε. Γιατί να το κάνουμε αυτό από τη στιγμή που ο θάνατός του μπορεί να σηματοδοτεί την έναρξη μιας καινούριας συνθήκης και την πιθανή απελευθέρωσή μας από το μαστίγιό του; Ο θάνατός του, η λύτρωσή μας.

Εντούτοις, τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Το τέλος μιας ατομικής ιδιοσυγκρασίας δεν δύναται να διαγράψει το αποτύπωμα αυτής της οντότητας από εκείνους που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο συναντήθηκαν και πορεύτηκαν με αυτόν που το βλέμμα του έχει τώρα παγώσει. Το δικό του βλέμμα πάγωσε, αλλά εγώ κουβαλάω με το δικό μου βλέμμα και αυτόν, με έχει διαπεράσει, είμαι μολυσμένος, είναι μέσα μου, έζησα και ζω με αυτόν, δεν μπορώ να του διαφύγω ούτε τώρα που τον βλέπω στον λάκκο. Κατά έναν παράδοξο τρόπο είμαι και αυτός, όπως αυτός είναι και εγώ, και συνεπώς αυτός στέκεται πάνω από τον λάκκο μαζί μου, κι εγώ βλέπω τον εαυτό μου μέσα στον λάκκο μαζί του.

Το πένθος είναι η έκφραση τούτης της συμπόρευσης, της διείσδυσης του ενός στον άλλον, η άρνηση της συνέχισης μιας γραμμικότητας που δεν ήταν ποτέ γραμμικότητα αλλά που την εκλάβαμε ως τέτοια για δική μας ευκολία. Το πένθος είναι απόσπαση από αυτόν τον γραμμικό χρόνο, άρνηση του αντικειμενικού χρόνου, του επιβαλλόμενου χρόνου, γι' αυτό και το πένθος είναι ανεπιθύμητο για τα κτήνη της παραγωγής. Το πένθος είναι αναστοχαστικό, είναι περισυλλογή, είναι μια εικόνα που περιέχει τον εκλιπόντα και εμένα, μια εικόνα που υπερβαίνει στο τέλος τα επιχειρήματά μου, που δεν δύναται ο λόγος να αποτυπώσει, διότι *ήταν η μάνα μου ή το με πόνεσε αλλά ζήσαμε μαζί*, δεν φτάνει για να ανασυνθέσει την εικόνα, έστω κι αν από την άλλη είναι η αρχή για να φτιαχτούν άπειρες εικόνες, βασισμένες στο αιωρούμενο νόημα: *ήταν η μάνα μου ή θυμήθηκα την παιδική μας ηλικία*.

Κι ενώ ο Didimo Chierico προσκαλεί/προκαλεί με τα δάκρυά του τους προσκυνητές να ξεδιψάσουν, οι φίλοι του Ιερόμωμου συνεχίζουν να ιδρώνουν τα κορμιά τους στον φαύλο αγώνα του φθόνου και της εξουσίας. Δάκρυα και ιδρώτας καλούν ακόμα και τα πιο παράξενα πλάσματα να έρθουν για να τραφούν. Ρέουν τα δάκρυα, θεραπευτικά, λυτρωτικά, σιωπηλά και με σεβασμό, καθαρίζουν το βλέμμα, τρέχει ο ιδρώτας, αγκομαχούν τα σώματα, ασεβής οχλοβοή και κλειστές φοβισμένες

¹⁹³ Ο. π. σελ. 189.

ψυχές που αρματώνονται με τα κόκαλα των τετράποδων για να επιτεθεί η μία στην άλλη.¹⁹⁴

Και γίνεται σεισμός, και αντί για μέλισσες μέσα στο μάτι, καταφθάνει ένας γαϊδάρος, αναστατωμένος από την ασέβεια, υποχρεώνοντας τους συλητές να σωπάσουν, να βουβαθούν μπροστά στον συλημένο, να μάθουν πως ό,τι κι αν κάνουν, πάντοτε κάτι θα παραμένει ασύλητο, ασύλληπτο, ανέγγιχτο, άγνωστο, απροσπέλαστο, ανένταχτο, ανυπάκουο και ελεύθερο, αδιανόητο, που δεν θα φτάσεις σε αυτό ποτέ, που θα κινήσεις για να το προσεγγίσεις μέσω της νόησης αλλά κάποια στιγμή θα πρέπει να την εγκαταλείψεις, να αφεθείς στην ενόραση, στην συμπάθεια που φέρνει δάκρυα για το ακατανόητο που είναι έξω μου, το ακατανόητο που είναι μέσα μου, αυτό που με υπερβαίνει και με συνιστά, δάκρυα όχι μόνο για το ότι είναι ακατανόητο αλλά κυρίως διότι *είναι*, διότι *κατοικούμε στα ίδια χρώματα*, είμαστε αυτά τα χρώματα, και αν λαμβάνουμε μέρος στην καθυπόταξη της εξωτερικής φύσης, ανθρώπινης και μη, είναι γιατί έχουμε καθυποτάξει την φύση μέσα μας¹⁹⁵, γιατί εξακολουθούμε να μιλάμε για φύση και στο όνομά της, ανάλογα με το ανθρώπινο συμφέρον, επικαλούμενοι τον νόμο του ισχυρού, δίχως να αναρωτιόμαστε ποτέ αν αυτή η έννοια του ισχυρού δεν είναι στην πραγματικότητα παρά η συγκάλυψη μιας βαθιάς αδυναμίας. Αδυναμία για πένθος, για δάκρυα, για το συναισθάνεσθαι, για την υπέρβαση του πεπερασμένου.

Ο στρατιωτικός – Foscolo κραδαίνει στο νυχτερινό και ομιχλώδες τοπίο του νεκροταφείου το σπαθί, έτοιμος να πετσοκόψει όλους τους Ιερόμωμους. Διότι *υπάρχουν πολλοί Ιερόμωμοι στην κιβωτό της σωτηρίας*.¹⁹⁶ Εντούτοις ο στρατιωτικός – Foscolo – Σωκράτης δεν θα γίνει εκδικητής των αδικιών που οι άδικοι κάνουν στους άδικους, υπερβαίνοντας προφανώς την φαυλότητα και τον παραλογισμό της σκηνης, έχοντας κατά νου ότι *η συνείδηση των ασεβών είναι λιοντάρι που κοιμάται και η σκληρότητα, έστω και αργά, γίνεται φραγγέλιο γι' αυτήν την ίδια*¹⁹⁷, υποχρεώνοντας τους γιους του ανθρώπου να φάνε ο ένας την σάρκα του άλλου, διότι δεν απομένει τίποτε άλλο σε εκείνα τα τυφλά και άστοργα κτήνη που δεν κατανοούν ότι πατάνε τα ίδια χρώματα, ότι βρίσκονται στην ίδια πολιτεία με όσους δυστυχούν, δυστυχία εντεινόμενη από την αδιαφορία και την σιωπηρή ή ηχηρή σύμπραξη με την εξουσία και τον δυνάστη λόγο. *Δεν είναι, λοιπόν, τάχα καλύτερα από σας τα αγρίμια που μπορούν με τη φυγή ή με το μάνιασμα να βοηθούνται την ώρα της μάχης;*¹⁹⁸

Το πνεύμα του γαϊδάρου υποχρεώνει εκείνους τους ασεβείς που σύλησαν τους τάφους και θέλησαν μάλιστα να θάψουν τον Ιερόμωμο μαζί με τα μη ανθρώπινα όντα, τους υποχρεώνει να φάνε την σάρκα του νεκρού φίλου τους, ειδάλλως δεν θα μπορέσουν να φύγουν από τον τόπο αυτό. Για να φύγουν από αυτόν τον τόπο θα πρέπει πρώτα να καταστήσουν τον Ιερόμωμο ά-τοπο, τρώγοντάς τον, επιβεβαιώνοντας ταυτόχρονα την εγγυητά τους με αυτόν, την εγγυητή του δότη με τον αποδέκτη, το γεγονός ότι η σάρκα του ενός γίνεται σάρκα των άλλων, ασεβής διασκορπισμός που τρέφει την ασέβεια, την πολλαπλασιάζει ενώ την ίδια στιγμή εξαφανίζει την ατομική ιδιοσυγκρασία που μοιάζει να βρίσκεται παντού και πουθενά.

¹⁹⁴ Ο. π. σελ. 193.

¹⁹⁵ Μαξ Χορκχάμερ, *Η Έκλειψη του Λόγου*, μτφ. Θέμις Μίνολου, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 1987, σ.σ. 116 – 117.

¹⁹⁶ Ugo Foscolo, *Διδύμου κληρικού ελαχίστου προφήτου της Υπερκαλύψεως βιβλίων μοναδικών*, ό. π. σελ. 217.

¹⁹⁷ Ο. π. σελ. 167, 189.

¹⁹⁸ Ο. π. σελ. 213.

Δεν θα βγείτε λοιπόν από τον τόπο αυτό, πριν να θάψετε το κουφάρι του Ιερόσωμου στην κοιλιά σας¹⁹⁹, λέει ο γαϊδαρος στους τρομαγμένους πλέον συλητές, σε εκείνους που βρέθηκαν σε έναν τόπο όχι ως προσκυνητές αλλά ως εισβολείς, με σκοπό την βεβήλωση, έχοντας κατά νου να βιάσουν έναν τόπο και να φύγουν στη συνέχεια βιαστικά, βγαίνοντας από εκεί αλώβητοι, κρύβοντας και ξεχνώντας ότι η ύπαρξή τους, η κάθε ύπαρξη – τόπος, βρίσκεται εντός ενός τόπου – ύπαρξης που την περικλείει, που προηγείται της ύπαρξης – τόπου και που εξακολουθεί να υπάρχει ύστερα από τον θάνατο της δεύτερης, που συντελεί στην δημιουργία της και που είναι μέσα της. Μέσα της και τριγύρω της. Τόπος δηλαδή που όχι μόνο φιλοξενεί αλλά και φιλοξενείται. Είμαστε τόποι εντός του τόπου της ζωής, φέρουμε την ζωή όπως και κάθε άλλος τόπος, υπό οιαδήποτε ματιά, συνθήκη, καταβολή και σκοπό κι αν επιχειρηθεί το χάραγμα μιας γραμμής εκ μέρους μας, διότι κάπου θα χαράξουμε αναγκαστικά μια γραμμή στον στροβιλόκοσμο του τόπου – ύπαρξης, της ατελείτητας και ασύλληπτης ροής, σε μια ακατανόητη κινητή μάζα που δεν βλέπουμε από πού έρχεται και δεν ξέρουμε ούτε και πού πηγαίνει, κι αν το αναζητάμε δεν έχουμε το δικαίωμα να το αναζητάμε αλαζονικά ή να δίνουμε αφιλόξενες, τελεσίδικες και καταδικαστικές απαντήσεις, παραβλέποντας ότι ο οικοδεσπότης είναι ταυτόχρονα πάντα και παντού φιλοξενούμενος. Εξασθενώντας κατ' αυτόν τον τρόπο την θέση ισχύος του οικοδεσπότη μέσω του ότι και αυτός στην ουσία φιλοξενείται, αναγνωρίζουμε τον τόπο – ύπαρξη και ενδυναμώνουμε την ύπαρξη – τόπο, δίχως πια να επιφυλάσσουμε μια προνομιά για τον εαυτό μας, για έναν μόνον τόπο, όντας πλέον προσκυνητές της ζωής και των τόπων, με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε ηθικοαισθητικό επίπεδο.²⁰⁰

Το πνεύμα του γαϊδάρου εγκλωβίζει τους εισβολείς, τους εγκλωβίζει σε έναν απόκοσμο για εκείνους τόπο, εκεί όπου τα όρια μεταξύ του ανθρώπινου και του ζωικού δεν είναι ευδιάκριτα, όρια διαρκώς μεταβαλλόμενα καθώς το ένα εισχωρεί στο άλλο, καθώς η καταγγελία εκ μέρους του μη ανθρώπινου μετατρέπεται σε διαμαρτυρία του ανθρώπινου, το γκάρισμα γίνεται ψαλμωδία²⁰¹, ίδιος ο πόνος του ανθρώπινου και του μη ανθρώπινου σε τούτη την θεμελιώδη συνάντηση. Θεμελιώδη διότι οι τόποι είναι ζωντανοί, και η ζωή είναι πρωτίστως συνάντηση, συνάντηση τόπων που εν συνεχεία θα διαμορφώσουν μια μορφή σχέσης, συγκρουσιακής, φιλικής, αδιαφορίας και ούτω καθεξής, δίχως εντούτοις να μπορούν να αποφύγουν την συνάντηση καθεαυτή. Το ανθρώπινο ζώο θα έχει μια αναπόφευκτη συνάντηση με το μη ανθρώπινο ζώο, οι δύο διακριτοί τόποι θα χάσουν τα διακριτά όριά τους την στιγμή της συνάντησης, οι αποκρυσταλλωμένες ταυτότητες θα εμπλουτιστούν, θα αναθεωρηθούν, θα καταρρεύσουν, θα λησμονηθούν.

Τρόμος για τους ασεβείς που αντιλαμβάνονται ότι σε τούτο τον μεταίχμιακό τόπο η συνάντηση είναι αναπόφευκτη, και οι Νεφέλες καλύπτουν ό,τι προηγουμένως εθεωρείτο παγιωμένο και βέβαιο, Νεφέλες της λογοτεχνίας που βγαίνουν από τα όρια της λογοτεχνίας, επεκτείνονται σε αυτό που μέχρι εκείνη την στιγμή είναι μη – λογοτεχνία και που πλέον γίνεται λογοτεχνία ακόμα και εκείνος ο εξωλογοτεχνικός

¹⁹⁹ Ο. π. σελ. 201.

²⁰⁰ [...] ο τουρισμός έρχεται σε αντίθεση με το προσκύνημα. Παράγει μη – τόπους, ενώ το προσκύνημα είναι συνδεδεμένο με τόπους. Ο τόπος, ο οποίος κατά τον Heidegger καθιστά δυνατή την ανθρώπινη κατοίκηση, εμπεριέχει το θείο. Τα συστατικά στοιχεία του είναι η ιστορία, η μνήμη και η ταυτότητα. Αυτά τα στοιχεία όμως απουσιάζουν από τους τουριστικούς μη – τόπου, από όπου οι άνθρωποι περνούν αντί να ενδιατρίβουν.

Βλ. Byung – Chul Han, *Η αγωνία του έρωτα*, μτφ. Αλεξάνδρα Γκολφινόπουλου, εκδ. Opera, Αθήνα, 2019, σελ. 63.

²⁰¹ Ο. π. σελ. 195.

τόπος (αυτός ήταν εξαρχής ο σκοπός), ο τόπος που στερήθηκε την ποίηση εξαιτίας των εξουσιαστών εκείνων που ήθελαν τα πάντα να έχουν την θέση τους και να είναι ακίνητα, ελεγχόμενα και συνεπώς προβλέψιμα. Η ποίηση όμως υπερβαίνει την εξουσία διότι η ροή της ζωής είναι ακατάπαυστη και μέσω της κίνησής της δεν σταματά ποτέ τις συναντήσεις, διψάει γι' αυτές, είναι αυτές οι συναντήσεις. Γι' αυτό και η ζωή είναι μια ποίηση δίχως τέλος, όσο κι αν η ανθρώπινη αλαζονεία επιδιώκει ένα τέλος δίχως ποίηση. Κανενός είδους εξουσία δεν μπορεί να ανακόψει την ζωή και να απαγορεύσει τις συναντήσεις. Ο βασανιστής και ο εξουσιαστής είναι απλώς βασανιζόμενοι και εξουσιαζόμενοι σε έναν τόπο που τον αισθάνονται ολότελα ξένο, εγκλωβισμένοι σε έναν τόπο που κατά παράξενο και τραγικό τρόπο είναι το ίδιο τους το σπίτι, ιδού η σκληρότερη ίσως τιμωρία: η επιθυμία και η αναζήτηση του άτοπου.

Ο Foscolo θα μας πει στην εξήγησή του ότι ο γάιδαρος είναι ο λαός του Μεδιολάνου.²⁰² Συνεπώς το πνεύμα που εγκλωβίζει τους εισβολείς και που καθιστά τον Ιερόμωμο άτοπο είναι το ανθρώπινο πνεύμα, είναι ο ανθρώπινος πόνος. Αλλά ο γάιδαρος είναι θαμμένος στο νεκροταφείο των μη ανθρώπινων ζώων, οι εισβολείς ξέθαψαν το σώμα του Ιερόμωμου από το νεκροταφείο των ανθρώπων και το μετέφεραν σε εκείνο των μη ανθρώπινων υπάρξεων. Ο γάιδαρος, ως λαός του Μεδιολάνου, βρίσκεται θαμμένος εκεί. Εκεί που βρίσκεται και ο γάιδαρος ως γάιδαρος. Στα ίδια χώματα.

Έτσι λοιπόν, μέσα από τούτο το έργο του Foscolo, επιστρέφουμε στην θέση του Wittgenstein που συναντήσαμε στην αρχή, δηλαδή στο ότι ανθρώπινα και μη ανθρώπινα ζώα ανήκουν κατ' ουσίαν στην ίδια κατηγορία, συνιστούν ζωντανούς τόπους που φιλοξενούν και φιλοξενούνται, δίχως την ανάγκη ουδεμίας οντολογικής ιεραρχίας που θα καθόριζε εξαρχής το πλαίσιο, τον σκοπό και το αποτέλεσμα της συνάντησης του ανθρώπινου με το μη ανθρώπινο. Απαλλασσόμενοι από την συζήτηση περί ανώτερου και κατώτερου, επαναπροσδιορίζουμε στην πραγματικότητα την συνάντηση, ενδιαφερόμαστε πρωτίστως για την συνάντηση καθεαυτή, παύουμε να αντιμετωπίζουμε τον άλλο ως ένα μέσο, κατεβαίνουμε από τον γδαρμένο και φορτωμένο γάιδαρο, γινόμαστε προσκυνητές του τόπου του, αλλάζουμε εν ολίγοις την παγιωμένη μας οπτική και κοσμοθεωρία, επανατοποθετούμενοι στον κόσμο, δια-κοσμώντας τον εκ νέου.

Ο γάιδαρος του Foscolo, τα πουλιά του Καμπανέλλη, ο νεκρός λαγός του Joseph Beuys και το κουνέλι του Λάνθιμου, η αγκαλιά της Kira O' Reilly στο νεκρό γουρούνι, όλες αυτές οι συναντήσεις συνιστούν παραδείγματα και συνθέτουν εικόνες προορισμένες να συμβάλλουν στον επαναπροσδιορισμό της συνάντησης μεταξύ του ανθρώπινου και του μη ανθρώπινου, επαναπροσδιορισμός πρωτεύουσας σημασίας διότι συντελεί σε μια βαθύτερη αμφισβήτηση και αναθεώρηση παραδεδομένων αξιών, των οποίων η εφαρμογή εκτείνεται σε κάθε μας πράξη, σε κάθε μας σχέδιο και κάθε σκοπό, αναθεώρηση και αμφισβήτηση που ενδέχεται να μας οδηγήσουν στην κατασκευή σπιτιών όπου δεν θα ξέρουμε πια αν είμαστε ανθρώπινα όντα ή καναρίνια, γάτοι ή φυτά, διότι το σπίτι του μέλλοντος, θα μπορούσε να είναι, όπως γράφει ο Coccia, *lo spazio di una vita che coincide con la dissoluzione di tutte le specie, di una vita che possiede un carattere universale attraverso le sue sofferenze universali e non rivendica alcun diritto special perché nessun torto speciale ma il torto per eccellenza è perpetrato su di essa.*²⁰³

²⁰² Ο. π. σελ. 231.

²⁰³ Emanuele Coccia, *Filosofia della casa, lo spazio domestico e la felicità*, ό. π. σελ. 101.

Το *κατώφλι* και η *πόρτα* της οικίας μας, τούτα τα σύμβολα της μετάβασης από τον ομοιογενή χώρο σε έναν τόπο ιερό²⁰⁴, έχουν αρχίσει να υποχωρούν, να εξαφανίζονται, όχι αποϊεροποιώντας τα πάντα, όπως θα έκανε δήθεν μια απολύτως κοσμική ύπαρξη²⁰⁵, μα περικλείοντας στιδήποτε μπορεί να αγκαλιάσει το βλέμμα μας²⁰⁶, και ακόμα πιο πέρα, διότι στην καθαρότητα του βλέμματός μας, αντανakλάται ένας νέος τόπος, ένας τόπος *απροϋπόθετης φιλοξενίας*²⁰⁷, ένας τόπος που φαίνεται εντούτοις να μην υπάρχει, και ίσως δεν υπάρχει, εμφανίζεται και εξαφανίζεται, ένας τόπος υγρός όπου μέσα του ξαποσταίνει, παρηγορείται, εισακούεται, ξεδιψάει και συνεχίζει το ταξίδι της η κάθε καρδιά. Και πράγματι, *οι τόποι που γνωρίσαμε δεν ανήκουν μόνο στον κόσμο του χώρου, όπου τους τοποθετούμε για μεγαλύτερη ευκολία. Δεν ήταν παρά μια λεπτή τομή ανάμεσα στις συνεχόμενες εντυπώσεις που σχημάτιζαν την τότε ζωή μας. Η ανάμνηση ορισμένης εικόνας δεν είναι παρά καημός για ορισμένη στιγμή που πέρασε. Και τα σπίτια, οι δρόμοι, οι λεωφόροι, όλα είναι φευγαλέα, αλίμονο!, σαν τα χρόνια...*²⁰⁸

Και έτσι λοιπόν, η απομακρυσμένη καρδιά δεν είναι πια τόσο απομακρυσμένη, όχι, δεν είναι μόνη, διότι εμείς δεν χάσαμε τη σπίθα από το βλέμμα, και μαζί με τον Herder μπορούμε να πούμε ότι *όσο μόνη, έρημη και εκτεθειμένη κι αν φαίνεται σε κάθε εχθρική θύελλα του σύμπαντος, τόσο δεν είναι μόνη: είναι συνδεδεμένη με ολόκληρη τη φύση!*²⁰⁹

²⁰⁴ Mircea Eliade, *Το ιερό και το βέβηλο*, μτφ. Νίκος Δεληβοριάς, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2002, σ. σ. 23 – 24.

²⁰⁵ Ο. π. σ. σ. 19 – 22.

²⁰⁶ *Η ζωή μας δεν έχει τέλος, με την έννοια ακριβώς που το οπτικό μας πεδίο δεν έχει όρια.*

Ludwig Wittgenstein, “Λογικοφιλοσοφική πραγματεία”, ό. π. σελ. 64.

²⁰⁷ *Η μήπως η φιλοξενία αρχίζει με την υποδοχή χωρίς ερώτηση, με μια διπλή εξάλειψη, την εξάλειψη του ερωτήματος και του ονόματος; Τι είναι πιο σωστό – δίκαιο και αυτό που δείχνει περισσότερη αγάπη: να θέτουμε ή να μην θέτουμε ερωτήματα; Να καλούμε κάποιον με το όνομά του ή χωρίς το όνομά του;*

Jacques Derrida – Anne Dufourmantelle, *Περί φιλοξενίας*, ό. π. σελ. 37.

²⁰⁸ Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, από τη μεριά του Σουάν*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 2022, σελ. 370.

²⁰⁹ Johann Gottfried Herder, *Πραγματεία περί της καταγωγής της γλώσσας*, ό. π., σελ. 10.

Θάνατος, Χρόνος και Έρωτας

2.1. Ο Χρόνος του θανάτου στον Καιρό του έρωτα

*οἶδε γὰρ οὐδεὶς τὸν θάνατον.*²¹⁰

*Ζω, αλλά δεν ξέρω για πόσο,
θα πεθάνω, αλλά δεν ξέρω πότε,
αναχωρώ, αλλά δεν ξέρω για πού,
απορώ γιατί είμαι τόσο χαρούμενος.*²¹¹

*Μονάχα όποιος ζει στο παρόν, κι όχι στο χρόνο, είναι ευτυχισμένος*²¹²

*Μπορούμε να πούμε για τον ερωτισμό ότι είναι η μέχρι θανάτου επιδοκιμασία της ζωής.*²¹³

Θάνατος. Θεός άσπονδος.²¹⁴ Κοινός τόπος της ζωής. Ένας κοινός τόπος της ζωής που φαίνεται εντούτοις να μην είναι ούτε τόπος, ούτε κοινός, ούτε ζωή.

Πώς είναι δυνατόν να συνιστά κοινό τόπο της ζωής αυτό που είναι το απόλυτα άλλο της ζωής, το απόλυτο τίποτα και το πουθενά στο οποίο μάλιστα φτάνουμε μόνοι μας; Διότι ακόμα κι αν πεθάνουμε αγκαλιασμένοι, ακόμα κι αν κοιταζόμαστε στα μάτια την ώρα ενός ταυτόχρονου θανάτου, ενός θανάτου που μοιάζει να λέει *πάρε με μαζί σου ή θα έρθω μαζί σου, έρχομαι μαζί σου*²¹⁵, σε ένα ταξίδι που δεν είναι ταξίδι,

²¹⁰ Πλάτωνος, *Απολογία Σωκράτους*, 29α.

²¹¹ Βλ. Max Scheler, *Θάνατος και μετά θάνατον ζωή*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Καστανιώτη Α.Ε., Αθήνα, 2003, σελ. 54.

²¹² Ludwig Wittgenstein, “Σημειωματάρια (1914 – 1917)”, στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, ό.π, σελ. 48.

²¹³ Georges Bataille, *Ο ερωτισμός*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα, 2021, σελ. 15.

²¹⁴ *Σπονδαί* ήταν οι υγρές προσφορές στους θεούς του άνω κόσμου και γι’ αυτό ο Θάνατος ήταν ένας θεός άσπονδος.

Donna Kurtz – John Boardman, *Έθιμα ταφής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, μτφ. Ουρανία Βιζυηνού – Θεόδωρος Ξένος, εκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου – Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2018, σελ. 140.

²¹⁵ *L’ ora si avvicina disse Felix sottovoce [...] Ti domando se sei pronta.*

Quale ora?

La nostra, la nostra!

Lei allora capì. Le si serrò la gola.

Ti ricordi Marie? [...] Mi hai dato il diritto di domandartelo. [...] Adesso si avvicina la fine, e noi dobbiamo andarcene, Marie, il tempo a nostra disposizione è finito...

Arthur Schnitzler, *Morire*, a cura di Claudia Sonino, Marsilio Editori, Venezia, 2002, σελ. 205.

ακόμα λοιπόν κι αν η συμπόρευση στη ζωή θέσει ως στόχο την ταυτόχρονη παύση των διαφορετικών υπάρξεων που νιώθουν αζεδιάλυτες, ο καθένας θα έχει τον δικό του θάνατο, δικαίωμα σίγουρα αναφαίρετο και μη εκχωρήσιμο, υποχρέωση παράλογη και αναπόφευκτη, απόδειξη μολαταύτα της ανεπανάληπτης μοναδικότητάς μας.²¹⁶

Είναι το παράλογο του αναπόφευκτου για ένα ον που καλείται διαρκώς να αποφασίζει, αλλά που όταν πεθάνει δεν μπορεί να αποφασίσει να μην πεθάνει, παρά τις επιτυχημένες έως την ύστατη στιγμή προσπάθειες να αποφύγει τον θάνατο. Μπορούμε να αποφασίσουμε, σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμα και το πώς θα πεθάνουμε, αλλά δεν μπορούμε να μην πεθάνουμε.

Βέβαια, η πρόταση δεν μπορούμε να μην πεθάνουμε, προϋποθέτει την αποδοχή του θανάτου, το γεγονός, για τους τρίτους, της παύσης της ζωής του προσώπου, τουλάχιστον έτσι όπως την γνωρίζουμε και στο βαθμό που την γνωρίζουμε. Και πράγματι, όσο κι αν δεν κατανοούμε αυτό το τίποτα, όσο παράλογος κι αν είναι ο αφανισμός και όσο κι αν προσμένουμε σε μία απόκριση εκείνου που πέθανε, που έφυγε, που χάθηκε, που κοιμήθηκε, που έρχεται στα όνειρά μας, που θα επιστρέψει, που δεν έφυγε ποτέ, που τον ακούμε και τον αισθανόμαστε, κοντολογίς ό,τι κι αν λέμε ή πιστεύουμε για εκείνο που έπεται, δεν αρνούμαστε το ότι δεν μπορούμε να μην πεθάνουμε ή έστω το ότι η υπάρχουσα κατάσταση μεταβάλλεται:

Αν θεωρήσουμε λοιπόν ότι είμαστε βιολογική ύλη, τότε ο θάνατός μας μάς επιστρέφει στο χώμα. Θρέφουμε το χώμα, το οποίο μετά γίνεται μέρος της χλωρίδας (υποθέτοντας ότι δεν έχουμε κλειστεί σε κάποιο φέρετρο). Τα φυτά τρώγονται από τα ζώα, και μετά γίνονται μέρος της δικής τους βιολογικής σύστασης. Έτσι, η βιολογική μας διασπορά γίνεται στην πραγματικότητα και υπό μία έννοια, πόδια κόκορα και τόξα και ρόδες (αν και λιγότερο τα τελευταία πλέον). Ακόμα και έτσι να το δούμε, ωστόσο, δεν παύουμε να πεθαίνουμε...²¹⁷

Καμιά ελπίδα ζωής μετά τον θάνατο, θα πει και ο Foscolo μέσα από τα *Sepolcri* (διότι το πνεύμα και στο χώμα λάμπει, για να θυμηθούμε και τον Παλαμά των Πατρίδων), απευθυνόμενος στον Pindemonte (*Vero è ben, Pindemonte! Anche la Speme/ultima Dea, fugge i sepolcri; e involve/tutte cose l' obbligo nella sua notte*), παρά μόνο μια διαρκής κίνηση, μια βιολογική διασπορά και μια μεταμόρφωση, μια αναδιάταξη της οργανικής ύλης μέσω της αποσύνθεσης, όπου ο χρόνος δεν αφήνει τίποτε αμετάβλητο (*e una forza operosa le affatica/di moto in moto; E l' uomo e le sue tombe/e l'estreme sembianze e le reliquie/ della terra e del ciel traveste il*

²¹⁶ Αλίμονο αν φύγει ο θάνατος από μέσα μας. Ξέρετε γιατί δεν πεθαίνουν τα πτώματα; Γιατί ο θάνατος έφυγε από μέσα τους.

Δημήτρης Λιαντίνης, *Πολυχρόνιο, Στοά και Ρώμη, η επίδραση της στωικής φιλοσοφίας στην πολιτική παιδαγωγική της Ρώμης*, Αθήνα, 2005, σελ. 14.

²¹⁷ Todd May, *Θάνατος, αντιμέτωποι με τη θνητότητά μας*, μτφ. Σπύρος Κουρούκλης, εκδ. Στάσει Εκκρίπτοντες, Αθήνα, 2016, σελ. 134.

Στο βιολογικό επίπεδο ο θάνατος βρίσκεται συνδεδεμένος με την προέλευση, με τη δομή και την εξέλιξη της ζωής. Εκεί ακόμη λιγότερο δεν πρόκειται για μηδενισμό, αλλά για δομική αποσύνδεση του ζωντανού συστήματος στα στοιχεία του, τα οποία το συνθέτουν και που είναι ανόργανης φύσης. [...] Οπωσδήποτε ο θάνατος δεν αποτελεί ακόμη ένα πρόβλημα με την έννοια ότι στο βιολογικό επίπεδο δεν υπάρχει συνείδηση του θανάτου, αλλά υπάρχει ένα ένστικτο του θανάτου, που προκαλεί το φόβο και μαζί του αντιδράσεις προφυλακτικές και ακόμη συγκινησιακές εκδηλώσεις που αποτελούν το βιολογικό θεμέλιο μιας ποιητικής αποδοχής του φαινομένου του θανάτου. Μία παρόμοια συνείδηση του θανάτου βρίσκεται στον Rainer Maria Rilke, που στις Ελεγείες του παραδέχεται ότι : «Η κατάφαση της ζωής και η κατάφαση του θανάτου αποκαλύπτονται να είναι το ίδιο μόνο πράγμα. Η αποδοχή της ζωής χωρίς το θάνατο σημαίνει περιορισμό, ο οποίος τελικά αποκλείει το απεριόριστο».

Βλ. Alexandru Tanase, "Το νόημα του ηρωικού θανάτου" στο *Μελέτη θανάτου*, 2^ο Διεθνές συμπόσιο Φιλοσοφίας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2002, σ. σ. 69 – 71.

tempo).²¹⁸ Ακριβώς έτσι και στον Ortis: η ύλη επέστρεψε στην ύλη, τίποτα δεν μικραίνει, τίποτα δεν μεγαλώνει, τίποτα δεν χάνεται εδώ κάτω (μα ταυτόχρονα όλα αφανίζονται εδώ κάτω!), τα πάντα μετασχηματίζονται και αναπαράγονται, ανθρώπινη μοίρα!²¹⁹

Κι αν ο άλλος, όπως έχουμε ήδη πει, μας διαφεύγει πάντα, ανεξάρτητα από τις ποικιλόχρωμες ή μη απόπειρες περιγραφής του, η σύγχυσή μας και ο τρόμος μας ενόψει του κυριολεκτικά αδιανόητου για τον άλλον και για εμάς, αυτού που βρίσκεται πέρα από την ζωή, προσφέρεται σε κάθε λογής εικόνες και γνώμες, απόπειρες όλες τους, ας μην το ξεχνάμε, προερχόμενες αποκλειστικά από τον κόσμο της ζωής, τον κόσμο εντός του οποίου η συγκεκριμένη μας διάρκεια, απρόσιτη και αναντικατάστατη, συμπλέκεται με ό,τι την υπερβαίνει, βιώνοντας το άπειρο μέσω του πεπερασμένου, την ελευθερία μέσα στο αναπόφευκτο, τον καιρό του έρωτα μέσα στο χρόνο του θανάτου.

Ένα ον λοιπόν ελεύθερο, είτε θεωρήσουμε ότι ο θάνατος δεν είναι τίποτα για εμάς και δεν μας αφορά, καθώς δεν θα κληθούμε να αποφασίσουμε πλέον για τίποτα όταν αυτός επέλθει²²⁰, συνεπώς η ελευθερία είναι ελευθερία αδιατάρακτη από την παύση της ζωής, είτε ακόμα κι αν τον εκλάβουμε ως μια καταδικαστική απόφαση του ποταμού της ζωής, ή όπως αλλιώς θα ήθελε κανείς να ονομάσει αυτό που μας υπερβαίνει και μας συνιστά, καταδικαστική και καθοριστική για την κοσμοθεωρία κάθε ατομικής και μοναδικής ιδιοσυγκρασίας, συνεπάγεται ότι, υπό μία έννοια, ο θάνατος τούτου του ελεύθερου όντος, ή καλύτερα η ιδέα του θανάτου, όχι μόνον μας αφορά και μας στοιχειώνει, αλλά προσδίδει και νόημα στις ζωές μας, λειτουργώντας ως μια αναπόδραστη κινητήρια δύναμη.

Είναι αλήθεια ότι δεν θα μοιραστούμε με κανέναν την εμπειρία του θανάτου μας, που ίσως δεν είναι καν εμπειρία, διότι μέχρι και το τελευταίο δευτερόλεπτο η εμπειρία ανήκει στην ζωή, όχι στον θάνατο.

Ακόμη κι αν θάνατος και ζωή συνέπιπταν για μια στιγμή, ακριβώς πάνω στο ξεψύχημα που δεν ξέρεις αν είναι ζωή ή θάνατος, αν είναι και τα δύο ή κάτι άλλο, δεν υπάρχει η επόμενη στιγμή για να διηγηθεί κανείς την ακροτελεύτια εμπειρία του και να προσπαθήσουν οι άλλοι να μπουν στη θέση του. Το ταξίδι της συνείδησης, της ψυχής, της ατομικής και μοναδικής ιδιοσυγκρασίας, φαίνεται να ολοκληρώνεται, τυλίγοντας, όπως θα πει ο ποιητής μας, τα πάντα στο σκοτάδι, έστω και αν δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο ούτε για σκοτάδι, διότι αυτό θα προϋπέθετε μια συνέχεια, και ως εκ τούτου η *notte* που γράφει ο Foscolo, είναι στην πραγματικότητα το αδιανόητο: *e involve tutte cose l' obbligo nella sua notte*²²¹

²¹⁸ Ugo Foscolo, *Dei Sepolcri*, a cura di Donatella Martinelli, Mondadori Libri S. p. A, Milano, 2015, 16 – 22.

Βλ. Giorgio Leonardi, *Ugo Foscolo, imprese, amori e opere di un ribelle*, prefazione di Tomaso Kemeny, edizioni della Sera, Roma, 2018, σελ. 98.

²¹⁹ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998, σελ. 84.

Εξάλλου βλ. στο ίδιο, σελ. 173: *Δεν σου στερώ τίποτα από όσα μου έδωσες. Το κορμί μου, αυτό το απειροελάχιστο κομμάτι σου, θα σμίξει πάλι μαζί σου σε άλλες μορφές. Το πνεύμα μου, αν πεθάνει μαζί μου, θα μεταβληθεί μαζί μου μέσα στον τεράστιο όγκο των πραγμάτων και, αν είναι αθάνατο, η ουσία του θα παραμείνει άθικτη.*

²²⁰ *e quando vaghe di lusinghe innanzi/a me non danzeran l' ore future/né da te, dolce amico, udrò più il verso/ e la mesta armonia che lo governa/né più nel cor mi parlera lo spirito/delle vergini Muse e dell' amore/unico spirito a mia vita raminga/qual fia ristoro a' di perduti un sasso/che distingue le mie dalle infinite/ossa che in terra e in mar semina morte?*

Ugo Foscolo, *Dei Sepolcri*, ό. π. 6 – 15.

²²¹ Ο. π. 17 – 18.

Η ίδια η ολοκλήρωση μάλιστα είναι ένα γεγονός που εκείνος που πέθανε δεν μπορεί να το πιστοποιήσει, διότι όσο κοντά κι αν λέει κανείς ότι είναι στο θάνατο, γνωρίζοντας μετά βεβαιότητας ότι βιώνει τις τελευταίες του στιγμές, δεν παύει να το λέει ως ζωντανός, και όσους απολογισμούς κι αν επιχειρήσει, πάντοτε θα τους κάνει πριν την ολοκλήρωση, συνεπώς η διαπίστωση του τέλους ή η υπόθεση της συνέχειας αφορά τους ζωντανούς, εκείνους που διαπιστώνουν τον θάνατο του άλλου, του άλλου που δεν μαθαίνουμε ποτέ αν έμαθε κάτι και αν πήγε κάπου.²²²

Ό,τι κι αν μας μεταφέρει κάποιος πριν πεθάνει, μας το μεταφέρει ως ζωντανός, ενώ η ίδια η μεταθανάτια εμπειρία, αν υπάρχει κάτι τέτοιο, μας είναι άγνωστη αφού αφορά το παντελώς άλλο της ζωής. Κι όπως δεν θα πεθάνει κανείς στη θέση μου όταν θα πεθάνω, όχι όσο ζω και κάποιος θυσιάζεται για εμένα, αυτό είναι διαφορετικής τάξης γεγονός²²³, έτσι ο θάνατος που δεν μοιράζεται, δεν ανήκει και στη σφαίρα της εμπειρίας, δεν είναι ζωή, ή τουλάχιστον ζωή με την μορφή που είναι γνωστή σε εμάς.

Ο θάνατος του καθενός μας είναι μοναδικός, μη κοινωνήσιμος και μυστηριώδης, δεδομένου ότι η πληρότητα της ζωής δεν μπορεί να σκεφτεί και να νιώσει το απόλυτο κενό και το απόλυτο τίποτα, μιας και στο παράξενο ταξίδι της πορεύτηκε πάντα με το κάτι.

Κι όμως, η παραδοξολογία της πρώτης μας πρότασης, δηλαδή ότι ο θάνατος είναι ένας κοινός τόπος της ζωής, ιδωμένος από πιο κοντά και πιο προσεκτικά, ίσως είναι μια παραδοξολογία βάσιμη, η οποία δεν επιλύεται με την επικούρεια ρήση, όσο καλά κι αν στοιχειοθετείται αυτή.

Πρώτα απ' όλα, ο θάνατος δεν είναι τόπος, μιας και εκείνος που πεθαίνει, ναι μεν πεθαίνει σε κάποιο συγκεκριμένο σημείο, ο θάνατός του λαμβάνει χώρα αναμφίβολα σε κάποιον τόπο, αλλά δεν πηγαίνει πουθενά, δεν μεταβαίνει από ένα μέρος σε κάποιο άλλο, δεν αποδημεί όπως ισχυρίζεται ο Πλάτων, ή καλύτερα, αν πηγαίνει κάπου, πηγαίνει στο πουθενά, στο τίποτα, στο τέλος της εμπειρίας, πέρα από την εμπειρία του δεδομένου μας κόσμου, πέρα από τη ζωή της συνείδησης και τη συνείδηση της ζωής. Γι' αυτό και ο Jankelevitch θα υποστηρίξει ότι ο θάνατος διαφεύγει κάθε τοπογραφίας, το πού μένει αναπάντητο, και το γεγονός του θανάτου καθεαυτό συνιστά μια ουτοπία.²²⁴

Τί θα μπορούσε όμως να υπάρχει πέρα από τη συνείδηση της ζωής και τη ζωή της συνείδησης; Μήπως είναι ορθό για παράδειγμα το επιχείρημα του Scheler ότι ο θάνατος δεν αποδεικνύει την παύση του προσώπου, ότι αυτό έχει μια ουσιώδη

²²² Λένε (μάρτυρες είναι αυτοί που ξέφυγαν), πως όταν πλησιάζει κάποιον ο θάνατος (διορθώνουμε σε πλησιάζει ο θάνατος), ξαναζει αυτός όλη του τη ζωή σαν αστραπή. Ο Bergson αντλεί από εδώ το επιχείρημα για τη συντήρηση όλης της μνήμης: όλο το παρελθόν μου είναι εδώ, παρόν, υπάρχει μια μνήμη καθάρια, που μόνο η προσήλωση στη ζωή τη σπρώχνει πίσω τον υπόλοιπο καιρό. Ακόμη κι αν ετούτες οι στιγμές ανασταίνουν μόνο τα πιο παλαιά συμβάντα της παιδικής ηλικίας, τα πιο ευτυχισμένα, αυτή η ανακεφαλαίωση που επιταχύνεται, τη στιγμή που η θέληση για ζωή εγκαταλείπει τον αγώνα, ενδέχεται να σημαίνει ολοκλήρωση, να αποτελεί απόδειξη, που δίνουμε στον εαυτό μας, για την ευτυχία του να έχουμε υπάρξει. [...] Η παραίτηση εξάλλου από τον αγώνα μπορεί να μας αποκαλύψει το αίσθημα της απλής ύπαρξής μας, όπως το περιγράφουν ο Rousseau, ο Maine de Biran και πριν από αυτούς ο Montaigne. Ο τελευταίος, καθώς παραδίνεται στη νάρκη, που ακολουθεί μια λιγοθυμιά, σημειώνει πως αυτή η κατάσταση ήταν γενικά ευχάριστη, διαπίστωση ικανή να καθησυχάσει. «Μου φαινόταν πως η ζωή μου κρατιόταν πια στις άκρες των χειλιών μου. Έκλεινα τα μάτια νομίζοντας πως θα βοηθήσω να τη σπρώξω έξω, ένιωθα ευχαρίστηση καθώς έχανα τις δυνάμεις μου και αφηρόμουν να σβήσω. Ήταν φαντασία που άλλο δεν έκανε παρά να πλέει πάνω στην επιφάνεια».

Βλ. Jean Pucelle, "Η αγάπη και ο θάνατος" στο *Μελέτη θανάτου*, 2^ο Διεθνές συμπόσιο Φιλοσοφίας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σίας Α. Ε., Αθήνα, 2002, σ. σ. 283 – 285.

²²³ Ο. π. σελ. 289.

²²⁴ Vladimir Jankélévitch, *La morte*, ό. π., σελ. 248.

ανεξαρτησία από την οργανική ζωή και ότι ενδεχομένως η έκφρασή του και οι πράξεις του κατέστησαν κατά κάποιο τρόπο απρόσιτες και ακατανόητες σε εμάς, οπότε το αποδεικτικό βάρος πέφτει σε εκείνον που αρνείται την συνέχεια της ύπαρξής,²²⁵

Η μήπως η απόδειξη, αλλά και κάθε συζήτηση επί του θέματος, από οποιαδήποτε πλευρά κι αν προέρχεται και οποιαδήποτε επιχειρηματολογία ή μεθοδολογία κι αν μετέρχεται, θα πρέπει να εκληφθεί ως άστοχη, παραπλανητική και λανθασμένη, εφόσον στην πραγματικότητα δεν τεκμηριώνεται μέσω εμπειρικών γεγονότων του ίδιου του θανάτου, αλλά βασίζεται σε γνώμες σχετικά με το αδιανόητο; Γνώμες οι οποίες εντούτοις σχηματίζονται παραδόξως από εμπειρίες, ψυχικές διαθέσεις, ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες, καθώς και από κάθε λογής ιδιαιτερότητες, ατομικές και συλλογικές.

Συνεπώς, η αδιάκοπη συζήτηση επί του αδιανόητου αλλά και το τί ακολουθεί τη στιγμή του προσωπικού μας θανάτου, συζήτηση κάθε μορφής και εντός κάθε πλαισίου, ρητή, συνειδητή ή υποβόσκουσα, φαντάζει απολύτως λογική, καθώς αφορά στην ουσία τους πάντες, ακόμα κι εκείνους που νομίζουν πως κατά ένα μαγικό τρόπο έχουν απαλλαγεί από τούτα τα ερωτήματα. Ερωτήματα, τα οποία ακόμα κι αν δεν τίθενται ρητά, συνοδεύουν τις πράξεις μας, έστω και σιωπηλά, ασύνειδα, δήθεν εξοστρακισμένα από την θετικότητα και την ανεμελιά της ζωής.

Ακόμα και η αίσθηση αθανασίας των φλογερών νιάτων συνομιλεί στα κρυφά με το αδιανόητο.

Το ίδιο συμβαίνει στον έρωτα, στην αναπαραγωγή, στο μίσος, στο φόβο, κοντολογίς σε κάθε μας δραστηριότητα. Διόλου παράλογο εφόσον μοιάζουμε να διεπόμαστε από την αρχή της διατήρησης, διατήρησης τόσο του ατομικού όσο και του είδους. Και όσο για το τί ακριβώς σημαίνει αυτή η διατήρηση, για ποιο λόγο αγκιστρωνόμαστε σε αυτήν και από ποιο σημείο και μετά μπορούμε να την θεωρήσουμε στροφή στον εγωισμό και την κλειστότητα, θα το εξετάσουμε στη συνέχεια.

Αυτό λοιπόν που φαντάζει παράλογο, δεν είναι η διαρκής συνομιλία μας με αυτό που δεν μπορούμε να φανταστούμε μέσα από εκείνο που μπορούμε να φανταστούμε, παράλογη είναι η επιθετικότητα εκείνων που επικαλούνται την έννοια της απόδειξης ή απαιτούν από τους άλλους να αποδείξουν αυτό για το οποίο έχουν μόνο γνώμη και πίστη αλλά όχι άμεση εποπτεία. Η συζήτηση περί θανάτου ή η σκιά της ιδέας του αφανισμού ή ακόμα η ενορατική βεβαιότητα του τέλους, στην επιστήμη, την τέχνη, τις σχέσεις μας και όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, εκκινεί από την ζωή και έχει ως στόχο την ζωή, εκφράζει μια κοσμοθεωρία και εκθέτει επιχειρήματα ως προς την κατανόηση της ζωής και τη στάση μας απέναντι σε αυτήν.

Αν λοιπόν η απόδειξη δεν αφορά στο μη εμπειρικό του θανάτου και στο τί έπεται αυτού, καθώς δεν δύναμαι να αποδείξω για παράδειγμα την συνέχεια ή μη της ατομικής ύπαρξης, το αν υπάρχει κάποιος άλλος τόπος και το τί εντέλει είναι ο θάνατος, τότε είτε θα πρέπει να σιωπήσω, όπως θα όφειλα να κάνω για ό,τι είναι αδύνατον να αποκτήσω την εμπειρία του²²⁶, είτε να κατανοήσω ότι εκείνο που διακυβεύεται σε κάθε είδους θανατολογία είναι η ζωή και το *πώς βιωτέον*, και ως εκ τούτου, η συμμετοχή μας στη συζήτηση, η προσπάθεια κατανόησης και δημιουργίας εικόνων, κοντολογίς η ίδια η φιλοσοφία, είναι απαραίτητη, αναγκαία και υπό μία

²²⁵ Max Scheler, *Θάνατος και μετά θάνατον ζωή*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Καστανιώτη Α.Ε., Αθήνα, 2003, σ.σ. 134 – 140.

²²⁶ Ludwig Wittgenstein "Λογικοφιλοσοφική πραγματεία" στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, ό. π., σελ. 64.

έννοια αναπόφευκτη. Διότι τί εννοεί άραγε όποιος λέει ότι επιλέγει την σιωπή; Και πόσα είδη σιωπής υπάρχουν;

Η σιωπή της σοφίας εκείνου που γνωρίζει ότι δεν γνωρίζει, δεν είναι πάντοτε ενεργητική, μορφοπλαστική και διαπνεόμενη από την διερώτηση; Ακόμα και ο πιο ακραίος σκεπτικισμός ή αγνωστικισμός συνιστά μια στάση, και η στάση αυτή είναι κίνηση, κατεύθυνση, σκέψη και δράση.

Η παραδοχή της αγνωσίας, η τρομακτική αίσθηση της αγνωσίας επί ζητήματος ήδη τεθειμένου, ερωτήματος που είμαι καταδικασμένος να αντιμετωπίσω, τούτη η βαθιά και οδυνηρή παραδοχή στην οποία στροβιλιζόμαστε, δεν είναι μια παθητική κατάσταση που απλώς υφίσταμαι σιωπηλά και που θα μπορούσα στη συνέχεια και να παρακάμψω, να λησμονήσω και να διαγράψω μέσω κάποιου είδους συνειδητής ή ασυνειδητής αποσιώπησης. Εξάλλου το έμψυχο δεν παθαίνει χωρίς ταυτόχρονα να δρα, όπως και δεν ενεργεί δίχως να παθαίνει, σε μια διαρκή αλληλεπίδραση διαφόρων βαθμίδων και εντάσεων. Την ώρα που δημιουργώ την εικόνα, την σχέση, την πράξη, τον κόσμο, γεμίζω με εικόνες, σχέσεις και πράξεις, ο κόσμος είναι ήδη εντός μου. Κανένα έμψυχο δεν μπορεί να βρεθεί σε μια απόλυτα παθητική κατάσταση αλλά ούτε και μπορεί να θεωρήσει πως μια ενέργειά του δεν είναι ταυτοχρόνως ένα πάθος. Η σιωπή εν προκειμένω, υπό οποιαδήποτε μορφή και σε οποιοσδήποτε συνθήκες, δεν διαφεύγει της δράσης.

Η σιωπή του φιλοσόφου, στοχαστική ή ειρωνική, η σιωπή του σαστισμένου μπροστά στο απρόσμενο, η σιωπή του σεβασμού, του φόβου ή του έρωτα, η σιωπή του μυστικιστή σε μια ένωση με το θείο, όλες αυτές οι σιωπές ανήκουν στη ζωή, τη δράση και την δημιουργία και δεν έχουν τίποτα κοινό με την παντελώς άγνωστη σε εμάς σιωπή του θανάτου.

Ως εκ τούτου, η συμβουλή που μας θέλει να μην μιλάμε για ό,τι δεν γνωρίζουμε, είναι πιθανότατα σωστή μονάχα στο μέτρο που υπονοεί μια διαρκή διερεύνηση των ζητημάτων που μας απασχολούν, μια δεκτικότητα και ανοιχτότητα στις γνώμες και φυσικά μια ταυτόχρονη απαλλαγή από την έπαρση της υποτιθέμενης κατοχής της γνώσης. Από την άλλη πλευρά, η συμβουλή της σιωπής για ό,τι δεν γνωρίζουμε είναι υπό μία έννοια ανέφικτη, αν με αυτή εννοούμε πως η μη γνώση ή και η κατά πάσα πιθανότητα αδυνατότητα γνώσης σε ορισμένα θέματα, όπως είναι για παράδειγμα ο θάνατος, δεν μας επιτρέπει την αναζήτηση και την εκφορά γνώμών σε τούτο το ταξίδι. Μπορεί να μην αποκτήσω την εμπειρία του θανάτου μου, μπορεί η επιστήμη, η θρησκεία, η τέχνη και κάθε έκφραση του πολιτισμού μας να πορεύεται μέσω εικασιών και γνώμων, μπορεί να μην είμαστε σε θέση να αποδείξουμε τίποτε, αλλά αυτό δεν σημαίνει πως το έμψυχο θα πρέπει να πάψει να ομιλεί περί θανάτου. Εξάλλου τούτο είναι εκ φύσεως αδύνατον, διότι το αδιανόητο *τίποτα* που τις περισσότερες φορές δεν το επιθυμούμε και που σίγουρα ποτέ δεν μπορούμε να το φανταστούμε, το διανοούμαστε ως κάτι, και αυτό το κάτι αντικατοπτρίζει πρώτα απ' όλα μια απόλυτα φυσιολογική αντίδραση ως μηχανισμός του εμψύχου. Το τίποτα δεν υπάρχει για την ζωή.

Η ίδια η λέξη *τίποτα*, αυστηρά μιλώντας, δεν θα έπρεπε να χρησιμοποιείται, αφού στην πραγματικότητα κάθε *τίποτα* αντιστοιχεί πάντοτε σε κάτι.²²⁷ Κι όμως,

²²⁷ Όπως για παράδειγμα στο επίπεδο του κόσμου όπου και μεν ο θάνατος θα μπορούσε να ταυτιστεί με το μηδέν, με το τίποτε, αλλά και τότε θα αποτελούσε έννοια σχετική, διότι στην πραγματικότητα δεν υποδηλώνει το βαθμό μηδέν της ύλης – η οποία είναι αθάνατη και άπειρη μέσα στον χρόνο και το χώρο – την απόλυτη και ολική εξαφάνιση κάθε υλικής δομής αλλά μια αλληλεξάρτηση αναγκαία και διαλεκτική της ύπαρξης – με το πνεύμα της εγγεληνής φιλοσοφίας για το μηδέν. Μέσα σε μια συστηματική θεώρηση του κόσμου αποτελεί τη στιγμή της ανώτατης εντροπίας ενός περιορισμένου συστήματος, το οποίο μπορεί να ισορροπηθεί ξανά σε συνάρτηση με άλλα συστήματα, αλλά που μπορεί επίσης να εξαφανισθεί.

αυτό το τίποτα που προφέρεται τόσο συχνά και χωρίς πολλή σκέψη, είναι κατά βάθος η έκφραση μιας απεγνωσμένης προσπάθειας να περιγράψουμε το απερίγραπτο, να βιώσουμε αυτό που δεν βιώνεται και να διανοηθούμε το αδιανόητο. Η ζωή, η συνείδηση, η ψυχή, δεν θα γνωρίσει το τίποτα. Μολαταύτα διαισθάνεται ότι η διάρκειά της, η συνέχειά της, η διατήρησή της, βρίσκεται αντιμέτωπη με τον αφανισμό. Και κάνει ό,τι μπορεί για να τον αποφύγει, και επειδή δεν τον θέλει και δεν μπορεί να τον φανταστεί, όχι μόνο φροντίζει να τον αποδιώχνει σε κάθε της στιγμή αλλά προβλέπει και την επόμενη στιγμή του αφανισμού, φτιάχνει το μετά και το αλλού με το εδώ και το τώρα, διότι δεν κατανοεί το πουθενά και το τίποτα.

Δείχνουμε με τρόπο τον θάνατο αλλά δεν ξέρουμε και ακριβώς τί δείχνουμε, δεν μπορούμε να τον αντικρίσουμε κατάματα, όπως ακριβώς συμβαίνει για παράδειγμα με τον ήλιο, την ψυχή ή τον θεό.

Να η ψυχή, μα πού ακριβώς είναι η ψυχή; Να ο θεός, πανταχού παρόν και πάντοτε δίχως συγκεκριμένο τόπο, δείχνουμε αόριστα προς το θαύμα της ζωής ή και μέσα μας. Να ο θάνατος, λέει η ζωή, με τους δικούς της όρους, και δεν μιλάει για τον θάνατο, μιλάει για την ίδια, μέσω της ίδιας, διότι εκείνο το άλλο δεν το είναι. Μα τότε γιατί; Και πως; Ίσως επειδή βλέπουμε τριγύρω μας τον αφανισμό, επειδή τον φέρουμε μέσα μας, ή ίσως επειδή μας το έχουν πει; Επειδή πέθανε και δεν μου μιλά;

Είμαστε ακάθαρτοι.²²⁸

Κάποια μέρα, κάποια ώρα, κάποια στιγμή, δεν ξέρω ακριβώς πότε, ίσως αφανιστώ, αλλά πώς μπορώ να είμαι βέβαιος; Από πού προκύπτει η βεβαιότητα της αβεβαιότητας της ώρας και της βεβαιότητας του θανάτου; Τα έμφυχα γύρω μου με εγκαταλείπουν, είναι στα εσώψυχά μου αλλά κάτι τους συνέβη, δεν μπορώ να πω ότι όλα είναι όπως πριν, διότι ακριβώς υπάρχει ένα γεγονός που δημιουργεί αυτή την τομή, το πριν και το μετά, το πριν και το μετά του θανάτου, αλλά όχι του δικού μου θανάτου, εγώ είμαι πάντοτε πριν τον θάνατό μου, πάντοτε πριν, ποτέ μαζί του, ποτέ μετά από αυτόν. Απρόσιτος τόπος. Όχι δυσπρόσιτος, απρόσιτος. Αλλά γιατί να κάνω λόγο για αφανισμό;

Η δόξα και η μνήμη μπορεί να φωτίζουν τον νεκρό. Τα ίχνη του, όσο ανεπαίσθητα κι αν είναι, έχουν χαραχθεί. Ο αέρας στο πέρασμά μας, τις πράξεις μας και την ύπαρξή μας, έχει κάτι από εκείνον. Αλλά πού είναι εκείνος; Μήπως δεν ζει, όπως μας λέει και ο Foscolo, ακόμα και κάτω από τη γη, στη μνήμη των ανθρώπων που τον αγάπησαν και τους αγάπησε, χάρη στις σχέσεις που δημιούργησε και χάρη στα έργα του;

Non vive ei forse anche sotterra, quando/gli sarà muta l'armonia del giorno/se può destarla con soavi cure/nella mente de' suoi? Celeste è questa/ corrispondeva d' amorosi sensi/ celeste dote è negli umani; e spesso/per lei si vive con l' amico estinto/ e l'estinto con noi, se pia la terra/ che lo raccolse infante e lo nutriva/nel suo grembo materno ultimo asilo/porgendo, sacre le reliquie renda/dall'

Πρόκειται για αυτές τις καταστροφές του κόσμου, οι οποίες προκαλούν την διάσπαση υπερμεγέθων ουρανίων σωμάτων, την πτώση μεγάλων ηλιακών συστημάτων αλλά, και εκεί ακόμη, δεν έχουμε μία ύλη η οποία εκμηδενίζεται αλλά μια ύλη η οποία μεταμορφώνεται, δημιουργώντας καινούρια συστήματα.

Βλ. Alexandru Tanase, "Το νόημα του ηρωικού θανάτου" στο *Μελέτη θανάτου*, 2^ο Διεθνές συμπόσιο Φιλοσοφίας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2002, σελ. 69.

²²⁸ Οι ζωντανοί γίνονται τυπικά ακάθαρτοι εξαιτίας της επαφής τους με τους νεκρούς και μερικές φορές μεταβάλλονται και σε σωματικά ακάθαρτους για να εκφράσουν εξωτερικά το βαθύ εσωτερικό πόνο τους. Η Εκάβη καλύπτεται με λάσπη και ο Ορέστης αρνείται να πλυθεί. Το ίδιο εξάλλου συμβαίνει μέχρι και σήμερα.

Donna Kurtz – John Boardman, *Έθιμα ταφής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, ό. π.

*insultar de' nembi e dal profano/piede del vulgo, e serbi un sasso il nome/e di fiori odorata arbore amica/le ceneri di molli ombre consoli.*²²⁹

Όμως ο νεκρός, το κατανοούμε αυτό, δεν είναι η δόξα του, δεν είναι η μνήμη μας, δεν είναι το παιδί του.

Η αναζήτηση παρηγοριάς μέσω μιας κάποιας συνέχειας στον εδώ κόσμο, αναγνωρίζει ρητά την φρίκη του τέλους της φυσικής παρουσίας. Ίδού η κατάρα του αναντικατάστατου και η ευλογία να υπερβαίνεις την φυσική σου παρουσία. Θα χαθώ και δεν θα χαθώ. Αυτό το κάτι που υπήρξα, είναι κάτι παραπάνω από την φυσική μου παρουσία, διότι είχα μέσα μου τον κόσμο, και αν ο κόσμος σβήσει για εμένα, εγώ υπό μία έννοια δεν σβήνω για τον κόσμο. Τα δικά μου μοναδικά σημάδια έχουν χαραχθεί πάνω του.

Αλήθεια όμως, πόσο παρήγορη μπορεί να είναι μια αόριστη και νεφελώδης συνέχεια σε έναν κόσμο που δεν είμαι παρόν;

Και γιατί θα πρέπει να με καθησυχάσει μια συνέχεια που δεν περιλαμβάνει την φυσική μου παρουσία;

Και στο κάτω κάτω τί με ενδιαφέρει μια συνέχεια που δεν μπορώ να την βιώσω;

Και όπως λέει και ο Τσάτσος, *η σταγόνα αίμα στην άκρη του δαχτύλου μου μετράει ακόμα περισσότερο από τους στοχασμούς τους γραμμένους στο χαρτί. Είναι τρομερά ισχυρή ακόμη μέσα μου η φωνή του αίματος. Άρα – γε θα αξιωθώ ποτέ να την κατασιγάσω.*²³⁰

Ξεκινώντας από το τελευταίο ερώτημα, θα μπορούσαμε να λάβουμε υπόψη μας για παράδειγμα το επιχείρημα του Scheffler και να ισχυριστούμε ότι η ζωή μετά τον θάνατό μου, όχι η δική μου ζωή αλλά των άλλων ανθρώπων, συνιστά προϋπόθεση των σημαντικότερων εγχειρημάτων και σχεδίων μας, καθώς καμία μου δράση δεν θα είχε νόημα, ή τουλάχιστον θα μειωνόταν κατά πολύ η αξία της, αν γνώριζα ότι ο θάνατός μου σηματοδοτεί και τον θάνατο όλου του κόσμου.²³¹

Το έργο μου, οι πράξεις μου, οι επιπτώσεις των πράξεων μου και η οποιαδήποτε μορφή της συνέχειας μου, εξαρτώνται απόλυτα από τον άλλο και αυτό όχι μόνο ενώ βρίσκομαι στη ζωή αλλά και μετά τον δικό μου προσωπικό θάνατο. Είτε δημιουργώ συνειδητά και έχω επίγνωση της κατεύθυνσης της δημιουργίας μου (λόγου χάρη την θεραπεία μιας ασθένειας, την συμβολή στην πρόοδο μιας επιστήμης, τον αντίλαλο της κοσμοθεωρίας μου και της ηθικοαισθητικής μου αντίληψης μέσω της τέχνης), είτε βιώνω ανεύθυνα το εδώ και τώρα δίχως να αντιλαμβάνομαι τους δεσμούς με ό,τι με περιβάλλει, με ό,τι με στοιχειώνει και με ό,τι κατοικεί εντός μου, η ζωή μου έχει νοηματοδοτηθεί χάρη στην ύπαρξη του άλλου, του άλλου που θα συνεχίσει να ζει και μετά τον δικό μου θάνατο. Η προοπτική του προσωπικού μου

²²⁹ Ugo Foscolo, *Dei Sepolcri*, ό. π. 26 – 40.

²³⁰ Κωνσταντίνος Τσάτσος, "Μια ψυχολογική προεισαγωγή στο πρόβλημα του θανάτου" στο *Μελέτη θανάτου*, 2^ο Διεθνές συμπόσιο Φιλοσοφίας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2002, σελ. 349.

²³¹ Samuel Scheffler, *Θάνατος και η ζωή μετά*, μτφ. Κώστας Ν. Κουκουζέλης, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2019, σελ. 42.

Κάτι παρόμοιο θα εκφράσει και ο ήρωας του Dostoevskij στο όνειρο ενός γελοίου: *Ακόμα όμως και αν σκοτωθώ ύστερα από δύο ώρες, τι μ' ενδιαφέρει το κοριτσάκι, τι μ' ενδιαφέρει η ντροπή, τι μ' ενδιαφέρει όλος ο κόσμος; Γίνομαι ένα μηδενικό, ένα απόλυτο μηδενικό, και όμως, η συναίσθηση αυτή πως ύστερα από μια στιγμή δεν θα υπάρχω, δεν μπορούσε να εκμηδενίσει ούτε τη λύπη ούτε την ντροπή μου! [...]* Έβλεπα καθαρά πως η ζωή και ο κόσμος εξαρτιόνταν εκείνη τη στιγμή από εμένα.

Fedor Dostoevskij, *Το όνειρο ενός γελοίου*, μτφ. Γιώργος Σημηριώτης, εκδ. Ερατώ, Αθήνα, 2015, σ. σ. 26 – 27.

αφανισμού, του επερχόμενου δικού μου τίποτα, απαλύνεται χάρη στο κάτι που είμαι τώρα, χάρη στη δράση που αναπτύσσω και στο έργο που θα συνεχιστεί αφότου εγώ δεν θα υπάρχω.

Και στο σημείο αυτό, όπως θα παρατηρήσει εύστοχα και ο Leopardi, ο Foscolo των *Sepolcri* διαφοροποιείται από εκείνον του *Ortis*, διότι αν στον δεύτερο ο θάνατος επιφέρει την πολυπόθητη ειρήνη και στην ουσία τον εκμηδενισμό όχι μονάχα των βασάνων αλλά της ίδιας της ατομικής ιδιοσυγκρασίας (ή όπως θα γράψει ο ποιητής στον τελευταίο στίχο του περίφημου *autoritratto Morte sol mi darà fama e ririoso*²³²), στους *Τάφους*, ο θάνατος παύει να αποτελεί μια αυτιστική ενασχόληση με το προσωπικό μας τίποτα (από το *mort de soi* στο *mort de toi*²³³), η προσοχή μετατοπίζεται από τον αδηφάγο και αναπόφευκτο αντικειμενικό χρόνο στον καιρό του έρωτα και στη ζωή, σε αυτό το εκρηκτικό εδώ και τώρα όπου η ιστορία, η μυθολογία και η ποίηση, το παρελθόν και το παρόν, συναντώνται και αγκαλιάζονται, υπερβαίνοντας το απλό ένστικτο της αυτοσυντήρησης και εκμηδενίζοντας ίσως την τραγικότητα του θανάτου, διότι, όπως είπαμε και στις προηγούμενες σελίδες, μέσω του Wittgenstein, η ζωή μας δεν έχει τέλος, με την έννοια ακριβώς που το οπτικό μας πεδίο δεν έχει όρια.²³⁴

Πολλές φορές σκεφτόμαστε και λέμε, με πικρία ή με ανακούφιση, ότι *δεν θα ζω για να το δω*, αλλά σε αυτήν την κοινότοπη διαπίστωση του αναπόφευκτου δικού μας τέλους, εκφράζεται η βεβαιότητα της ύπαρξης του κόσμου και μετά τον θάνατό μου. Μάλιστα, η βεβαιότητα της ύπαρξης του κόσμου μετά από εμένα δεν υπονοεί

²³² Ugo Foscolo, *Sonetti*, a cura di Donatella Martinelli, Mondadori Libri S. p. A, Milano, 2015, 7.

Στον *Ortis*, βλ. ενδεικτικά Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π. σ. σ. 154 – 155: *Μα τα χρέη που έχεις απέναντι στην κοινωνία; Χρέη; Ίσως επειδή με τράβηξε από την ελεύθερη αγκαλιά της Φύσης, όταν δεν διέθετα ούτε τη λογική ούτε την κρίση να συγκατατεθώ, ούτε τη δύναμη να αντιταχθώ, και με εκπαίδευσε με τις ανάγκες και τις προκαταλήψεις της; [...] Αποδέχτηκα οικειοθελώς αυτά τα χρέη; Και πρέπει να πληρώσω με τη ζωή μου, σαν σκλάβος, τα δεινά που μου φορτώνει η κοινωνία, μόνο και μόνο επειδή τα ονομάζει ευεργετήματα; [...] αλλά εγώ, εγκαταλείποντας τα κοινά αγαθά και καθήκοντα, μπορώ να πω: Είμαι μονάχος μου ένας ολόκληρος κόσμος, και σκοπεύω να απελευθερωθώ, γιατί μου λείπει η ευτυχία που μου τάζατε.*

²³³ Raffaella Bertazzoli, "La mort de toi. Il tema del ricordo nella poesia sepolcrale e nei versi di Foscolo" στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008, p. p. 165 – 193.

²³⁴ *E me che i tempi ed il desio d' onore/fan per diversa gente ir fuggitivo/me ad evocar gli eroi chiamin le Muse/ del mortale pensiero animatrici/Siedon custodi de' sepolcri, e quando/il tempo con sue fredde ale vi spazza/fin le rovine,le Pimplee fan lieti/di lor canto I deserti, e l' armonia/vince di mille secoli il silenzio.*

Ugo Foscolo, *Dei Sepolcri*, ό. π. 226 – 234.

È questo certamente il momento maggiormente epico del carne, in cui nella mente dell' autore storia e presente coincidono: I tempi e i popoli sono diversi, ma l' oppressione è sempre una. E poiché la storia è una serie di insegnamenti, la civiltà umana si fonda sulla memoria. Έτσι για παράδειγμα, και ο Russell, σε ένα άλλο πλαίσιο αλλά με την ίδια ουσία, θα πει πως η μνήμη είναι το κλειδί του χρόνου. Χωρίς την ικανότητα να θυμόμαστε δεν θα υπήρχε η έννοια του παρελθόντος ή του μέλλοντος, η σκέψη μας και η συνείδησή μας θα ήταν περιορισμένες μέσα σε ένα αργό, σε ένα παντοτινό παρόν, στην αίσθηση ενός παρόντος που το κυβερνούν οι συνειδητές και ασυνειδητές επιθυμίες μας. Άνθρωποι που πάσχουν από αμνησία, γέροι ή νέοι, ούτε στεναχωριούνται ούτε χαίρονται για αυτά που έγιναν στο παρελθόν ή για αυτά που θα γίνουν στο μέλλον [...] Στο παρόν της αμνησιακής εμπειρίας δεν υπάρχει ούτε θλίψη ούτε άγχος, καθώς τέτοια συναισθήματα προσδιορίζονται από την αίσθηση του χρόνου, από τη συνείδηση του παρελθόντος και του μέλλοντος, κατά περίπτωση. Υπάρχει μόνο μια μακάρια ηρεμία, απάθεια, ανία ή θυμός, συναισθήματα που προσδιορίζονται από το παρόν, χωρίς αναφορά στο μέλλον ή στο παρελθόν, υπάρχει, θα λέγαμε, μια μονοδιάστατη ύπαρξη με ένα ακρωτηριασμένο εδώ και τώρα.

Giorgio Leopardi, *Ugo Foscolo, imprese, amori e opere di un ribelle*, prefazione di Tomaso Kemeny, edizioni della Sera, Roma, 2018, σελ. 98.

Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Χρόνος και αχρονικότητα, παραλλαγές της χρονικής εμπειρίας (μια ψυχαναλυτική προσέγγιση)*, ό. π., σελ. 293.

μονάχα την πεπερασμένη μας φύση και τον τρόπο που συνοδεύει τούτη την γνώση, αλλά λειτουργεί ταυτόχρονα και παραδόξως καθησυχαστικά, διότι παρά το δικό μου τίποτα, θα εξακολουθεί να υπάρχει κάτι.

Στην πραγματικότητα, η βεβαιότητα της συνέχειας του κόσμου, υπονοεί την ελπίδα της συνέχειας του κόσμου, ακόμα κι αν θεωρούμε ότι βαίνουμε από το κακό στο χειρότερο.

Συνεπώς ζω με, ζω για και ζω χάρη σε, διαμορφώνουν ένα βλέμμα, έναν ψυχισμό και ένα εκρηκτικό εδώ και τώρα που αγκαλιάζει το παρελθόν και το παρόν και που αποζητά και την αγκαλιά του κόσμου σε ένα μέλλον ανεξάρτητα από την φυσική μας παρουσία, διότι το έμψυχο που ζει με, για και χάρη σε, γνωρίζει ότι το δικό του προσωπικό τίποτα και το δικό του πουθενά δεν σηματοδοτεί το τίποτα και το πουθενά του κόσμου.²³⁵

Και αν πολλοί θεώρησαν εσφαλμένα και βασισμένοι σε κοντόφθαλμα και εγωιστικά κριτήρια ότι τούτο συνεπάγεται μια ασημαντότητα του ατομικού, εμείς μπορούμε να διεισδύσουμε βαθύτερα στο πλέγμα των ενώσεων και να βιώσουμε μια ένωση που όπως θα δούμε στη συνέχεια υπερβαίνει την αυτιστική μας ενασχόληση με το προσωπικό μας τίποτα.

Κάθε δράση, σκέψη και σκοπός, ενδέχεται να είναι η τελευταία μας κίνηση ως ψυχική ολότητα, και πράγματι μία από αυτές θα είναι η τελευταία, γνωρίζουμε ότι θα υπάρξει η τελευταία, απλώς δεν ξέρουμε ποια θα είναι αυτή. Ως εκ τούτου, όχι μόνο κάθε μας δράση ενέχει μια αβεβαιότητα ως προς τις συνέπειές της, διότι κάθε κίνηση, πνευματική και σωματική, εκτείνεται χωροχρονικά δίχως να μπορούμε να προβλέψουμε ακριβώς την επίδραση που θα ασκήσει σε σώματα και ψυχές, και δίχως φυσικά να είμαστε σε θέση να καταγράψουμε τις ατέρμονες σειρές γεγονότων που πυροδοτήθηκαν, αλλά και κάθε μας δράση, ακριβώς χάρη στην χωροχρονική της έκταση, διαφεύγει του ελέγχου μας και ζει ανεξάρτητα από εμάς, ανεξάρτητα από το αν μπορούμε να την διαπιστώσουμε, από το αν είμαστε παρόντες, αν ζούμε ή αν έχουμε πεθάνει. Αυτό σημαίνει ότι η δράση μας υπερβαίνει υπό μία έννοια την φυσική μας παρουσία και τούτη η υπέρβαση είναι αναπόφευκτη, ποτέ απόλυτα ελεγχόμενη αλλά και επιθυμητή, καθώς απολαμβάνουμε το είναι μας.

Απόλαυση, αβεβαιότητα και φόβος συνυπάρχουν, συνδιαλέγονται και συγχέονται, σε ένα παιχνίδι που όσο κι αν λέμε ότι μας ενδιαφέρει μόνο κατά την

²³⁵ Και είπα ακόμα στον ταπεινωμένο εαυτό μου: Μόνο αν εκτελέσω αυτήν την μετάβαση εις άλλο γένος, την μεταπήδηση έξω από το χρόνο και το χώρο, μόνο τότε θα μπορέσω να αντικρύσω το θάνατο με δικαιοσύνη και απροσωπώληπτα. Αλλιώς θα είμαι δούλος του ενστίκτου της αυτοσυντήρησης, και φυσικά από αυτό κινημένος θα βλέπω το θάνατο σαν ένα κακό. Έπρεπε να με πονάει λιγότερο το δάχτυλο από το νόημα του χαρτιού. Να υπάρξω πολύ περισσότερο στο χαρτί παρά στο δάχτυλο. Μόνο ύστερα από αυτή την μετοικεσία τού είναι μου θα είχα το ελεύθερο να μιλήσω ανεπηρέαστα για το θάνατο. [...] Δεν πιστεύω να ξενίζει αυτή η σκέψη της αποσύνδεσης από το εγώ και η μεταπήδηση προς κάτι άλλο ευρύτερο. [...] Το άλλο τούτο είναι σαν ένα ευρύτερο εγώ. Έτσι ο πολίτης της αρχαίας πόλης πρόθυμα προκινδύνευε, θυσίαζε δηλαδή το εγώ του, πιστεύοντας πως δεν πεθαίνει όταν πεθαίνει για την πόλη του. Δεν πίστευε πάντα, ή μάλλον σπάνια πίστευε στην αιωνιότητα της μνήμης του μετά θάνατον, στη συνέχιση της ύπαρξής τού εγώ σε άλλο τόπο και σε άλλη μορφή. Πίστευε στη εξαφάνιση τού εγώ του και στη συγχώνευσή του στην ευρύτερη σφαίρα που αποτελούσαν οι διαδοχικές γενεές των συμπολιτών του. [...] Φτάνουμε δηλαδή στο σημείο από το οποίο ο βίος μέσα στη φύση ξεκίνησε. Η φύση ενδιαφέρεται για τη διάσωση των γενών, όχι των ατόμων. [...] Το ένστικτο της ατομικής αυτοσυντήρησης είναι δευτερογενές. Το πρωτογενές είναι ο νόμος της αυτοσυντήρησης των γενών. Έτσι το φαινόμενο της αποσύνδεσης από το εγώ, από την ατομική ζωή με το θάνατο δεν είναι παρά φύσιν, και [...] είναι τούτη η αποσύνδεση κάτι καταρθωτό που σχεδόν εκμηδενίζει την τραγικότητα του θανάτου...

Κωνσταντίνος Τσάτσος, "Μια ψυχολογική προεισαγωγή στο πρόβλημα του θανάτου" στο *Μελέτη θανάτου*, 2^ο Διεθνές συμπόσιο Φιλοσοφίας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2002, σ. σ. 335 -341.

διάρκεια που συμμετέχει η συνείδησή μας, στην ουσία ελπίζουμε να βρούμε κόσμο στο γήπεδο αλλά και να συνεχίσει να υπάρχει αυτός ο κόσμος αφότου η ατομική μας υπόσταση πάψει να υφίσταται.

Η σκέψη του δικού μου βέβαιου τίποτα δεν με λυγίζει, διότι ελπίζω στο κάτι του κόσμου, στο κάτι εντός του οποίου έχω αφήσει τα ίχνη μου και που από τη στιγμή που έδρασα τίποτα δεν μπορεί να αναιρέσει τούτη τη δράση. Μπορούμε να κάνουμε σαν να μην υπάρχει ή να μην υπήρξε αλλά εκείνη υπήρξε και ό,τι υπήρξε, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, θα εξακολουθεί να υπάρχει μέσα από κάποιο ίχνος, όσο θολό κι αν είναι αυτό. Αν υπήρξε δεν γίνεται να κάνουμε κάτι για να μην έχει υπάρξει. Πριν όμως συζητήσουμε για την σημασία που αποδίδουμε στον ατομικό μας θάνατο, για το τί μπορούμε να διδαχθούμε από την ανθρώπινη ιστορία αλλά και από την παρατήρηση των υπόλοιπων έμψυχων όντων, ας αναρωτηθούμε αν η συνέχειά μας, υπό οποιαδήποτε άλλη μορφή, αν η συνέχειά μας δίχως την φυσική μας παρουσία, συνέχεια που αναντίρρητα μας αφορά, μπορεί να μας παρηγορήσει:

Τα αγαπημένα πρόσωπα που ζουν μετά από εμάς είναι κομμάτι μας. Τα ετοιμοθάνατα μάτια μας ζητούν ένα δάκρυ από τα μάτια του άλλου, και η καρδιά μας λαχταρά μια τρυφερή αγκαλιά για το νεκρό κορμί μας κι αναζητά το στήθος όπου θα αφήσουμε την τελευταία μας πνοή. Κλαίει η Φύση ακόμα κι απ' τον τάφο, και ο θρήνος της νικάει τη σιωπή και το σκοτάδι του θανάτου.²³⁶

Όπως είπαμε και πριν, τα σχέδιά μας και οι πράξεις μας αποβλέπουν σε ένα αβέβαιο μέλλον από το οποίο ενδέχεται να απουσιάζουμε ή που για να ακριβολογούμε σίγουρα θα έρθει η στιγμή κατά την οποία θα παύσουμε να είμαστε παρόντες. Αυτό δεν λειτουργεί αποτρεπτικά, διότι είμαστε άρρηκτα συνδεδεμένοι με τον κόσμο και δεν ζούμε απλά, αλλά ζούμε με τον κόσμο, για τον κόσμο και χάρη σε αυτόν. Εντούτοις, υπάρχει κάτι που δεν λύνεται και δίνεται a priori με τον σχηματισμό της ατομικής ιδιοσυγκρασίας: ο θάνατός της.

Ζω υπό άλλες μορφές, εξακολουθώ να επιδρώ μέσω της σκέψης μου και των έργων μου αλλά δεν είμαι τα έργα μου και δεν είμαι το παιδί μου. Αν λοιπόν είναι σε όλους μας ξεκάθαρο ότι ο άνθρωπος που είχαμε λίγα λεπτά νωρίτερα απέναντί μας δεν θα αλληλεπιδράσει με τον κόσμο ποτέ ξανά κατά τον ίδιο τρόπο, τότε παραδεχόμαστε το αυτονόητο της μεταβολής, της φθοράς και του θανάτου σε αυτόν τον κόσμο.

Η παρηγοριά της συνέχειας σε αυτόν τον κόσμο δεν υπονοεί ποτέ την συνέχεια του ατομικού όπως αυτό υπήρξε. Στον επερχόμενο φρικτό αφανισμό δεν φτάνει να αντιτάξουμε την μνήμη, το παιδί και τα έργα μας. Τούτος ο κόσμος δεν μπορεί να ικανοποιήσει την ανάγκη και την απαίτηση για ζωή μετά τον θάνατο, ζωή αυτούσιας της συνείδησης που είμαστε, της ψυχικής ολότητας που δεν θα επαναληφθεί.

Προορισμένοι στο χαμό, αφιερωμένοι στο χαμό, επικεντρωμένοι σε έναν αγώνα που θα χαθεί, που ξέρουμε ότι θα χαθεί όταν μας εγκαταλείπει η αυθάδεια και το αίσθημα αθανασίας της νιότης, αναζητάμε εγωιστικά, κοντόφθαλμα αλλά ταυτόχρονα και φυσιολογικά, κάτι που αυτός ο κόσμος, βάσει της εμπειρίας μας και της παρατήρησης, φαίνεται ότι δεν μπορεί να μας προσφέρει. Αναζητάμε την σωτηρία και την επιβίωση αυτού που είμαστε σε έναν κόσμο που επαναλαμβάνει ποικιλοτρόπως ότι θα έρθει η στιγμή που δεν θα είμαστε αυτό που είμαστε.

²³⁶ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998, σ. σ. 93 – 94.

Αναζητάμε με δυο λόγια μια παρηγοριά, και φαίνεται πως ο άνθρωπος επιθυμεί περισσότερο να παρηγορηθεί παρά να διαφωτιστεί, και μια τέτοια παρηγοριά, θα συμφωνήσουν όλοι, από τον Foscolo ως τον Diderot και τον d' Holbach, μπορεί να την προσφέρει η ανάμνηση, έστω και αν πρόκειται για μια ψευδαίσθηση, μια ψευδαίσθηση η οποία όμως δύναται να μας γαληνέψει.²³⁷ Και αφού συμφωνήσουμε όλοι ότι σε αυτόν τον κόσμο το ατομικό λαμβάνει τέλος, αναρωτιόμαστε δικαιολογημένα και μετά τί; Ένας άλλος κόσμος, ναι, σίγουρα ένας άλλος, ένα αδιανόητο κάτι ή ένα αδιανόητο τίποτα. Και αφού καμιά άποψη δεν επιβεβαιώνεται, ισχύουν όλες και όλες τους λανθασμένες. Λανθασμένες, έως ότου αποδειχθούν μέχρι και την παραμικρή τους λεπτομέρεια. Ορθές και δικαιολογημένες, αφού οι υποθέσεις και η φαντασία μας, οι επιθυμίες, οι ανάγκες και οι φόβοι μας, είναι και γίνονται βιώματα και εσωτερικές εμπειρίες που μας καθοδηγούν σε αυτή την ζωή, όχι λιγότερο αυθεντικές από εμπειρίες που επιβεβαιώνει κάθε έμψυχο και που κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί.²³⁸

Η αδιαμφισβήτητη εμπειρία της αίσθησης είναι σαφώς αληθινή, αλλά καμιά εμπειρία της αίσθησης δεν είναι ένα ωμό, γυμνό γεγονός που θα μπορούσε να βιωθεί μη αισθητικά και μη λογοτεχνικά:

Ενάντια στον θετικισμό, που μένει στα φαινόμενα – «υπάρχουν μόνο γεγονότα» – εγώ θα έλεγα: όχι, τα γεγονότα είναι ακριβώς αυτό που δεν υπάρχει, υπάρχουν μόνον ερμηνείες. Δεν μπορούμε να εξακριβώσουμε κανένα γεγονός από μόνο του: ίσως να είναι τρέλα να θέλουμε να κάνουμε κάτι τέτοιο. «Το κάθετι είναι υποκειμενικό λέτε», αλλά ακόμη και αυτό είναι ερμηνεία. Το υποκείμενο δεν είναι κάτι δεδομένο, είναι κάτι που έχει προστεθεί και επινοηθεί και προβληθεί πίσω από αυτό που είναι. Τελικά, είναι αναγκαίο να θέτουμε έναν ερμηνευτή πίσω από την ερμηνεία; Ακόμη και αυτό είναι επινόηση, υπόθεση. Στον βαθμό που η λέξη γνώση έχει κάποιο νόημα, ο κόσμος είναι γνωρίσιμος, αλλά είναι ερμηνεύσιμος. Αλλιώς δεν έχει κανένα νόημα πίσω του, αλλά αναρίθμητα νοήματα. «Προοπτικισμός». Οι ανάγκες μας είναι αυτές που ερμηνεύουν τον κόσμο, οι εννοήσεις μας και τα υπέρ και τα κατά τους. Κάθε ενόρμηση είναι ένα

²³⁷ *Nel saggio Dell' entusiasmo delle belle arti (1769) il Bettinelli scriveva che gli uomini avranno sempre bisogno d' esser commossi più che d' essere illuminati, και προφανώς, μια παρηγοριά, έστω και ψευδαισθησιακή, είναι εκείνη της ανάμνησης, ψευδαίσθηση την οποία οφείλουμε να διατηρήσουμε, και γιατί όχι, ακόμα και να την ενδυναμώσουμε, σύμφωνα με τον Della Porta (*una società priva di illusioni verrebbe annientata dal disincanto della ragione [...] tutto ciò, che non crediamo dopo la morte di coloro che vivendo ci furon cari, non saranno che opinioni; Ma lasciatecele pure queste opinioni: ci son troppo care, ci son troppo utili, e la più bell' opra della filosofia sarebbe quella di conservarle, di rafforzarle, di renderle comuni*) αλλά και τον Foscolo, διότι, όπως είχε πει ο τελευταίος, και όπως έχουμε ήδη δει στο προηγούμενο κεφάλαιο, τούτες οι ψευδαισθήσεις, τούτες οι illusioni, *velano i mali e la vanità della vita*.*

Ugo Foscolo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, introduzione, edizione e note di Enzo Neppi, Leo S. Olschki Editore, 2005, p. 121.

Raffaella Bertazzoli, "La mort de toi. Il tema del ricordo nella poesia sepolcrale e nei versi di Foscolo" στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008, p. p. 181 – 183.

Gianluigi Berardi, "Le sepolture tra Foscolo e Pindemonte" στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008.

²³⁸ *H φαντασίωση δεν συνιστά βεβαίως μια αυθαίρετη κατασκευή, αλλά την απόπειρα συρρίκνωσης και αναπαράστασης του Πραγματικού του υποκειμένου – με εργαλεία από το Συμβολικό και το Φαντασιακό – σε μια μόνη σκηνή που πλαισιώνεται από σημαίνοντα του προσωπικού του λεξικού, σημαίνοντα που τη δεδομένη στιγμή κουβαλούν μεγάλο απολαυσιακό φορτίο για το υποκείμενο.*

Δέσποινα Καραγιάννη, "Η αλήθεια είναι προσβάσιμη μόνο με μισόλογα", *Kaboom*, 9, 2023, σελ. 118.

*είδος λαχτάρας για κυριαρχία, καθεμιά έχει την προοπτική της που θέλει να την επιβάλλει σαν νόμμα σε όλες τις υπόλοιπες εννομήσεις.*²³⁹

Η εμπειρία της αίσθησης βρίσκεται πάντοτε εντός της ιστορίας, εντός της ιστορίας που είναι λογοτεχνία, αισθητικότητα και αισθαντικότητα, αίσθηση και πλοκή, βλέμμα πάντοτε μορφοπλαστικό. Μια ανάσα, ένα άγγιγμα, μια μυρωδιά, δεν είναι ποτέ μόνο μια ανάσα, ένα άγγιγμα και μια μυρωδιά. Πρόκειται για την εμπειρία της ιστορίας της αίσθησης, για την ιστορία της εμπειρίας της αίσθησης, για την αίσθηση της εμπειρίας της ιστορίας.

Το γεγονοτολογικό, αυτό που φιλοδοξεί να περιγράψει το γεγονός για χάρη της αλήθειας παρουσιάζοντας το γεγονός καθαυτό, αυτό δηλαδή που είναι και τίποτε παραπάνω, σκοντάφτει πάντοτε στο αισθητικό, υπερβαίνεται και χρωματίζεται από ένα κάποιο βλέμμα που επιβεβαιώνει ότι το γεγονός είναι αυτό που είναι αλλά ταυτόχρονα είναι πάντα κάτι περισσότερο από τον εαυτό του.²⁴⁰

Αισθητικότητα, αισθαντικότητα και αισθητικοποίηση του γεγονότος που ειδάλως δεν μπορεί να αναδυθεί και να υπάρξει παρά μόνο μέσα από την διάχυσή του, την ανάβλυσή του, την υπέρβαση αυτού που απλώς είναι. Μια αναγγελία γάμου ή κηδείας είναι σαφώς μια αναγγελία γάμου ή κηδείας, αλλά το γεγονός καθαυτό είναι ανύπαρκτο δίχως ιστορία, πλοκή, αίσθηση και βλέμμα, τρυφερό ή αδιάφορο, δεν έχει σημασία, πάντως ένα βλέμμα που λέει να το γεγονός, να τα σώματα – σήματα που ξεχειλίζουν από παρελθόν, παρόν και μέλλον, από το δικό τους και το

²³⁹ Friedrich Nietzsche, *Η θέληση για δύναμη*, μτφ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Πανοπτικόν, Αθήνα, 2014, σελ. 481.

Όπως θα γράψει και η Μαρία Μούρτου – Παραδεισοπούλου στο άρθρο της για τον Nietzsche, *το κρίσιμο είναι ότι η επιμονή στην αντικειμενικότητα του γεγονότος αποκρύπτει τους όρους με τους οποίους αυτή η αντικειμενικότητα συγκροτήθηκε, αποκρύπτει δηλαδή τις σχέσεις εξουσίας, τη ρευστότητα της πληθώρας ερμηνειών και επανερμηνειών που οδήγησαν στη γνώση αυτή, καθώς και τα αποτελέσματά της*. Ως παράδειγμα θα φέρει τη νέα ερμηνεία του αισθήματος της ενοχής εκ μέρους του γερμανού φιλοσόφου, το οποίο ουδόλως φαίνεται να προκύπτει *αντικειμενικά* από το προπατορικό αμάρτημα, αλλά από μια πληθώρα στοιχείων, όπως είναι αφενός η σύνδεση μεταξύ της έννοιας του χρέους και της ενοχής που εδραιώνεται στις δικαιοτικές εμπορικές συναλλαγές, και αφετέρου η εγγενής ανάγκη (ενόρμηση) που έχουν οι άνθρωποι να δίνουν νόημα στον κόσμο αλλά και στα αισθήματά τους – και συγκεκριμένα στον πόνο που βιώνουν λόγω, για παράδειγμα, της εσωτερικευμένης και ενδοβλημένης τελικά έμφυτης επιθετικότητάς τους, όπως αυτή προκύπτει από την υποχρεωτική είσοδό τους στον πολιτισμό – δίχως να λησμονούμε φυσικά την επιθυμία μιας ιερατικής κάστας να ασκήσει την κυριαρχία της στους άλλους, αξιοποιώντας το εργαλείο της ενοχής..

Το ζητούμενο λοιπόν είναι να μάθουμε να αναγνωρίζουμε την ύπαρξη, πίσω από το γεγονός, λανθανουσών ερμηνευτικών δυνάμεων, ούτως ώστε να γνωρίζουμε τους όρους του παιχνιδιού στο οποίο συμμετέχουμε, προσφέροντας μια όσο το δυνατόν διαφορετική προσέγγιση του εαυτού μας και του κόσμου, και στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό, ένα διαφορετικό μοντέλο ζωής.

Μαρία Μούρτου – Παραδεισοπούλου, "Μέσα στο γεγονός υπάρχει ερμηνεία", *Kaboom*, 9, 2023, σ. σ. 140 – 149.

Βλ. επίσης Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, επιμ. Κώστας Λιβιεράτος, επιστημονική θεώρηση Νικόλαος Μπινιάρης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2002, σελ. 66.

²⁴⁰ *Οι ιστορικοί, οι κοινωνιολόγοι και οι ανθρωπολόγοι (οφείλουν να) έχουν πλήρη επίγνωση της απόστασης που χωρίζει τις προτάσεις τους από την πραγματικότητα, της δυσκολίας που υπάρχει να βρεθούν οι σωστές λέξεις, της αδυναμίας να μεταδοθούν ορισμένες εμπειρίες. Κανείς (δεν θα έπρεπε) να είναι τόσο αφελής για να θέλει να ανασυνθέσει την αντικειμενική πραγματικότητα ή τα γεγονότα όπως ακριβώς είναι, αλλά και κανείς (δεν θα έπρεπε) να αποδεχτεί την ιδέα ότι ο λόγος του είναι αποκομμένος από τα πράγματα.*

Ivan Jablonka, *Η ιστορία είναι μια σύγχρονη λογοτεχνία, μαρτυρούμενη για τις κοινωνικές επιστήμες*, μτφ. Ρίκα Μπενβενίστε, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2017, σελ. 27.

δικό μας, νοηματοδοτημένα και νοηματοδοτούντα, ίχνη που δεν είναι μόνο τα ίχνη τους.²⁴¹

Αισθητικότητα, αισθαντικότητα και αισθητικοποίηση δεν υφίστανται η μία ανεξάρτητα από την άλλη, κι αν μας είναι εύκολο να καταλάβουμε ότι η αισθητικοποίηση προϋποθέτει προφανώς την αισθητικότητα και την αισθαντικότητα, καθώς μοιάζει να βρίσκεται σε ένα ανώτερο στάδιο συνειδητότητας που απαιτεί πιο πολύπλοκες διεργασίες από την απλή αίσθηση καθαυτή, θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι η αίσθηση καθαυτή, για κάθε έμψυχο ον, είναι κάτι πολύ παραπάνω από μια αισθητηριακή αντίληψη.

Είτε πρόκειται λοιπόν για την πρωτόγονη νοητική κατασκευή των πρώτων έξι εβδομάδων της ζωής μας κατά την οποία εμφανίζεται σύμφωνα με τον Piaget η *συνείδηση του χρόνου μέσα από μια ομάδα αντιλήψεων που αφορούν στην προσδοκία, στην προσπάθεια και την ικανοποίηση ή την ματαίωση επιθυμιών και αναγκών*²⁴², είτε αναφερόμαστε στο βλέμμα του σκύλου μας ή στα μυρμήγκια του Richard Semon²⁴³, είτε κάνουμε λόγο για τις πολυπλοκότερες καλλιτεχνικές εκφάνσεις του ανθρώπινου πολιτισμού, σε όλες τις περιπτώσεις, σε άλλες λιγότερο και άλλες περισσότερο, έχουμε να κάνουμε με μια αισθαντική και αισθητικοποιημένη, συνειδητή ή όχι πλήρως συνειδητή, αισθητικότητα του έμψυχου όντος.

Πού μας οδηγεί όμως η διαπίστωση ότι το γεγονοτολογικό σκοντάφτει στο αισθητικό και ότι κάθε αίσθηση διαποτίζεται από αισθαντικότητα και αισθητική; Πρωτίστως, στην προφανή απόρριψη της υποτιθέμενης ουδετερότητας, αντικειμενικότητας και ανώτερης μορφής αλήθειας του δοσμένου γεγονότος που θα μπορούσε τάχα να υπερβεί την ιστορία, την κάθε ιστορία και το οποιοδήποτε βλέμμα, ωσάν να δινόταν, να φτιαχνόταν ή να παρατηρούταν από εξωιστορικά υποκείμενα και συνειδήσεις, τα οποία θα βρίσκονταν αυτομάτως μέσω της συγκεκριμένης επιλογής γραφής του κόσμου πέραν της ηθικής και της αισθητικής, έξω από το καλό και το κακό, μέσα στο πράγμα καθαυτό.²⁴⁴

Εντούτοις, καμιά ιστορία, κανένα ρεπορτάζ και καμιά βιογραφία ή αυτοβιογραφία, δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι εμπεριέχει μια ανώτερη μορφή αλήθειας σε σχέση με ένα μυθιστόρημα ή έναν πίνακα για παράδειγμα, βασισμένα τα πρώτα

²⁴¹ Αυτή την έννοια έχει και η παρατήρηση του Proust σχετικά με την αδυναμία του γεγονότος και τη δυναμική των πεποιθήσεών μας όταν γράφει *πως τα γεγονότα δεν εισχωρούν στον κόσμο όπου ζουν οι πεποιθήσεις μας, δεν τις δημιουργήσαν αυτά και ούτε τις καταστρέφουν. Μπορούν να επιβάλλουν στις πεποιθήσεις μας τις πιο σταθερές διαψεύσεις, δίχως να τις εξασθενίζουν, και μια χιονοστιβάδα από δυστυχίες ή αρρώστιες, που πέφτουν διαδοχικά και ασταμάτητα πάνω σε μιαν οικογένεια, δεν θα την κάνουν να αμφιβάλλει για την καλοσύνη του Θεού της ή για τις ικανότητες του γιατρού της.*

Βλ. Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, από τη μεριά του Σουάν*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας, Αθήνα, 2022, σελ. 134.

²⁴² Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Χρόνος και αχρονικότητα, παραλλαγές της χρονικής εμπειρίας (μια ψυχαναλυτική προσέγγιση)*, ό. π., σελ. 44.

²⁴³ Piero Martinetti, ό. π., σ. 96 – 98.

²⁴⁴ *Και μήπως η σκέψη μου δεν ήταν κι αυτή σαν μια άλλη φάνη, που στο βάθος της αισθανόμουν πως έμενα βυθισμένος, ακόμα και για να δω ό,τι συνέβαινε έξω; Όταν έβλεπα ένα εξωτερικό αντικείμενο, η συνείδηση ότι το έβλεπα στεκόταν ανάμεσα σε εμένα και σε αυτό, το περιχαράκωνε με ένα στενό διανοητικό σιρίτι που με εμπόδιζε να αγγίξω ποτέ άμεσα την ύλη του. Αυτή εξατμιζόταν, κατά κάποιον τρόπο, πριν ακόμα έρθω σε επαφή μαζί της, όπως ένα φλεγόμενο σώμα όταν το πλησιάζουμε σε ένα υγρό αντικείμενο δεν αγγίζει την υγρότητά του, γιατί πάντα προηγείται μια ζώνη εξατμίσεως.*

Marcel Proust, ό. π., σελ. 80.

στο κοινότοπο και παραπλανητικό επιχείρημα ότι παρουσιάζουν δήθεν *τα γεγονότα όπως είναι*.²⁴⁵

Η παρατήρηση και η εξιστόρηση του γεγονότος, δηλαδή ο παρατηρητής – δημιουργός και η γραφή του, καθώς και το γεγονός καθαυτό, τουτέστιν ο δημιουργός – παρατηρητής και η δική του γραφή, έχουν το δικό τους ηθικό και αισθητικό φορτίο και τον δικό τους σκοπό, σκοπό γνωστό και καθορισμένο αλλά και σκοπούς που υπερβαίνουν και τους δύο δημιουργούς και παρατηρητές. Η γραφή από μόνη της, η κάθε μορφή γραφής, δεν μπορεί ποτέ να αποτελέσει κριτήριο αλήθειας και από την άλλη μοιάζει και παντελώς ανούσιο να επιχειρούμε μια ιεράρχηση των τρόπων γραφής, ανάλογα με την εκάστοτε οπτική και κοσμοθεωρία μας. Σίγουρα, μπορεί κανείς να ισχυρίζεται ότι προτιμά την *Guernica* του Picasso από την γραφή ενός ιστορικού έργου που λέει ότι στις 26 Απριλίου του 1937 ο βομβαρδισμός της πόλης από τις ιταλογερμανικές δυνάμεις επέφερε τον θάνατο σε περίπου 2000 ανθρώπους. Φυσικά ενδέχεται να προτιμούμε την δεύτερη μορφή γραφής, αλλά με ποιο κριτήριο θα αποφασίσουμε για την αλήθεια ή την ανωτερότητα μιας εκ των δύο, και στο κάτω κάτω γιατί θα πρέπει να αναλωθούμε σε στείρες διενέξεις; Στην πραγματικότητα, κάθε τρόπος γραφής εμπεριέχει ήδη και ορισμένους από εκείνους τους τρόπους που νομίζουμε ότι απορρίπτει ή ότι είναι άσχετοι με αυτόν. Έτσι λοιπόν, ο πίνακας του Gericault *Le Raudeau de la Meduse* λαμβάνει υπόψη του το γεγονός του ναυαγίου που έλαβε χώρα το 1816 και όσων ακολούθησαν, δολοφονίες, κανιβαλισμοί και ούτω καθεξής, ενώ γνωρίζουμε ότι και ο ίδιος ο ζωγράφος επισκέφτηκε επιζώντες και κατέγραψε τις μαρτυρίες τους. Εντός του τρόπου γραφής που έχει επιλέξει ο ζωγράφος, υπάρχουν ήδη άλλοι τρόποι που δεν είναι φανεροί αλλά που δεν μπορούν να μην ληφθούν υπόψη. Το ίδιο συμβαίνει και σε ό,τι έχουμε συνηθίσει να κατηγοριοποιούμε ως μη καλλιτεχνικό, ως ιστορία, ως γραφή που ακολουθεί πιστά ορισμένα επιστημονικά κριτήρια και ως εκ τούτου γραφή που δεν κρύβεται σε μεταφορές και χρώματα, που δεν παίρνει θέση επί του γεγονότος και που δεν επιχειρεί να οδηγήσει τον παρατηρητή - δημιουργό προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Αν όμως εξετάσουμε καλύτερα αυτή την μη καλλιτεχνική γραφή και την δήθεν αμερόληπτη στάση που υπακούει σε αυστηρά επιστημονικά κριτήρια, θα βρούμε εντός της ανθρώπους με αξίες και ανθρώπους που εξυπηρετούν ορισμένους

²⁴⁵ Είναι βέβαιο, όπως θα διαπιστώσει και ο Putnam, ότι υφίσταται ουσιώδης και ανεξάλειπτη αλληλοδιαπλοκή γεγονότων και αξιών, συνεπώς φαίνεται πως οι επιστημονικές πεποιθήσεις δεν διαφέρουν ουσιαστικά από τις ηθικές με βάση την ύπαρξη έσχατου κριτηρίου θεμελίωσής τους. Οι ηθικές μας πεποιθήσεις δεν αποτελούν προσεγγίσεις στις ηθικές αλήθειες του σύμπαντος όπως και οι επιστημονικές μας πεποιθήσεις δεν αποτελούν προσεγγίσεις στην επιστημονική θεωρία του σύμπαντος. Κατασκευάζουμε γεγονότα και κατασκευάζουμε αξίες, αλλά το γεγονός ότι κατασκευάζουμε γεγονότα και αξίες δεν σημαίνει ότι αυτά είναι αυθαίρετα ή ότι δεν μπορούν να είναι καλύτερα ή χειρότερα. Στο πλαίσιο αυτό, ο Γιάννης Κτενάς στο άρθρο του για το γεγονός θα επικαλεστεί ορθώς από την άλλη πλευρά τον Weber, σύμφωνα με τον οποίο η διχοτόμηση Είναι και Δέοντος οφείλει να διατηρηθεί ως μια στοιχειώδης λογική διάκριση, όπου κατ' ουσίαν η εμπειρία, αφότου μορφοποιηθεί από το πρίσμα και το γνωστικό ενδιαφέρον μας, καθιστά κάποιες θεωρίες γόνιμες και άλλες όχι, αφού το προς μελέτη υλικό μπορεί να απαιτεί διαμόρφωση και συγκρότηση, δεν αποτελεί όμως μια αδιάφορη μάζα, επιδεκτική οποιασδήποτε παρέμβασης. Η πραγματικότητα ανθίσταται – και ανθίσταται και στις ακατάλληλες μορφοποιήσεις, επομένως έχουμε και ένα εξωτερικό κριτήριο ορθότητας των προσεγγίσεών μας. Οπότε να μην υπάρχουν αυθύπαρκτα και παρθένα δεδομένα που απλώς περιμένουν την ανακάλυψή τους, αλλά οφείλουμε και να μην εκπέσουμε σε έναν χυδαίο σχετικισμό, ο οποίος, όπως θα γράψει ο Adorno, δεν διαφέρει από ένα...βέλασμα.

Βλ. Hilary Putnam, *Τα πολλά πρόσωπα του ρεαλισμού*, μτφ. Μαρία Βενιέρη, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1998, σελ. 105.

Γιάννης Κτενάς, "Μέσα στο γεγονός υπάρχει θεωρία", *Kaboom*, 9, 2023, σ. σ. 156 – 158.

σκοπούς, ανασυνθέτοντας επί της ουσίας τα γεγονότα μέσω μιας μορφής γραφής που είναι ποιητική, που εμπεριέχει ενδεχομένως ήδη άλλες μορφές τις οποίες λανθασμένα τις έχουμε τοποθετήσει στην τέρψη της ψυχής και όχι και στη γνώση, δεδομένου ότι όταν τέρπομαι από ένα καλλιτεχνικό έργο εισχωρώ στη γνώση και αντιστρόφως όταν γνωρίζω κάτι μέσα από ένα υποτιθέμενο μη καλλιτεχνικό έργο, δεν παύω να ικανοποιούμαι από την γνώση μου αυτή. Κοντολογίς, τα έργα τέχνης παρέχουν τέρψη και γνώση όπως και όλοι οι υπόλοιποι τρόποι γραφής που δεν θεωρούν εαυτόν καλλιτεχνικό.

*Η έννοια της ιστορίας δεν είναι τίποτε άλλο παρά η διαρκής δημιουργία της ιστορίας της έννοιας.*²⁴⁶

Αυτή βέβαια δεν είναι μια παρατήρηση – ισοπέδωση του πλούτου και του βάθους των έργων τέχνης, μια παράβλεψη ενδεχομένως των προβληματισμών που θέτουν, της δυναμικής τους να ανάγουν το ατομικό στο καθολικό, της μαγικής τους ικανότητας να ιεροποιούν την συνάντηση.

Ούτε όμως από την άλλη πλευρά πρόκειται για μια υπεροπτική υπεράσπιση της τέχνης, τέχνη η οποία θα διαφύλαττε για λίγους προνομιούχους την ανώτερη αλήθεια, μια αλήθεια των ελίτ που πιθανότατα θα σνόμπαρα, δεν θα διέκρινε, και αν διέκρινε θα θεωρούσε τυχαίο, τον συναισθηματικό πλούτο της αλήθειας εκείνων που ενδεχομένως δεν θα είχαν την ευκαιρία ή την δυνατότητα να δουν και να βιώσουν την αλήθεια της αγάπης μεταξύ μιας μητέρας και ενός παιδιού του Klimt αλλά που η αγάπη τους υπήρξε στην ουσία πηγή έμπνευσης και θα είναι πάντοτε πηγή επιβεβαίωσης εκείνου που ο καλλιτέχνης απαθανάτισε μέσω του δικού του τρόπου γραφής.²⁴⁷

Φυσικά δεν εξισώνουμε τους τρόπους γραφής ούτε παραγνωρίζουμε τις διαφορές τους. Οφείλουμε όμως να επισημάνουμε ότι οι αυστηρές διαχωριστικές γραμμές που έχουμε υιοθετήσει επιστήμονες, καλλιτέχνες και κοινός νους, είναι το

²⁴⁶ Από την άλλη βέβαια, όπως θα πει ο Adorno στην *αρνητική διαλεκτική*, θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι όλες οι έννοιες, ακόμη και οι φιλοσοφικές, ανάγονται σε μη εννοιολογικά πράγματα, διότι από τη μεριά τους είναι στοιχεία της πραγματικότητας, η οποία επιβάλλει τον σχηματισμό τους – προπάντων για τους σκοπούς της κυριαρχίας πάνω στη φύση. [...] Ο φιλοσοφικός στοχασμός εξασφαλίζει μέσα στην έννοια τη βεβαιότητα για το μη εννοιολογικό. Αλλιώς η έννοια θα ήταν κενή, όπως έλεγε ο Kant [...] και μια φιλοσοφία, που το αναγνωρίζει, που απαλείφει την αυτάρκεια της έννοιας, βγάζει τον επίδεσμο από τα μάτια και βλέπει καθαρά. [...] Η έννοια είναι ένα ενεργό στοιχείο όπως και κάθε άλλο στη διαλεκτική Λογική. Μέσα της επιζεί η διαμεσολάβησή της από το μη εννοιολογικό δυνάμει της σημασίας της, η οποία από τη μεριά της θεμελιώνει τον εννοιολογικό της χαρακτήρα. [...] Η απομαγικοποίηση της έννοιας είναι το αντίδοτο της φιλοσοφίας, το οποίο εμποδίζει τη νοσηρή υπερανάπτυξή της: ώστε να μην αυτοαπολυτοποιηθεί. Εξάλλου, το έργο της φιλοσοφίας, βάσει και του Bergson, προκύπτει από την ασυμμετρία που υφίσταται μεταξύ της στιγμής της διαισθητικής γνώσης και της αγωνιώδους διαδικασίας διαύγασης αυτής της στιγμής μέσα από τη γλώσσα των εννοιών, μια ασυμμετρία που δεν λύνεται ποτέ. Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. σ. 24 – 25.

Στάθης Γουργουρής, *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, μτφ. Θανάσης Κατσικέρου, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2006, σελ. 71.

²⁴⁷ Αυτή η αριστοκρατικότητα απαντά εξίσου στους ταπεινούς και στους μικρούς και τους αγράμματους, σε όλους όσοι έγιναν πλούσιοι το πνεύματι, όχι με την διανοητική καλλιέργεια, αλλά με τον πόνο, με το υπερέψατο αντίκρυσμά του και με την αγάπη, αυτή που γεμίζει το θνητό κελυφος περισσότερο από κάθε τι άλλο με άχρονη και ακατάλυτη ουσία.

Κωνσταντίνος Τσάτσος, "Μια ψυχολογική προεισαγωγή στο πρόβλημα του θανάτου" στο *Μελέτη θανάτου*, 2^ο Διεθνές συμπόσιο Φιλοσοφίας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2002, σελ. 339.

δίχως άλλο διαστρεβλωτικές, άγονες και αιτία φαύλων αντιπαραθέσεων που αποκλείουν την συνάντηση, της οποίας την σημασία έχουμε ήδη εξηγήσει.²⁴⁸

Αν λοιπόν το γεγονοτολογικό πέφτει πάντοτε πάνω στο αισθητικό και αν η αίσθηση δεν είναι ποτέ ανεξάρτητη από αισθαντικότητα και αισθητική, τότε η πρώτη μας διαπίστωση είναι όπως είδαμε η απόρριψη μιας ανώτερης μορφής αλήθειας που θα εκφραζόταν μέσω μιας συγκεκριμένης μορφής γραφής, αφού κάθε μορφή δύναται να εκφράσει μια αλήθεια και ταυτόχρονα θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι εντός της υπερισχύουσας μορφής κατοικούν και άλλες μορφές, λιγότερο ή περισσότερο φανερές.²⁴⁹

Έτσι λοιπόν και ο Foscolo, όπως παρατηρεί και ο Battistini, ήδη από την πρώτη του επαφή με τον Vico, θα πειστεί αμέσως πως η ελληνική και η λατινική ποίηση μεταλαμπαδεύει την ιστορία της ηθικής και πως *μέσα από τους μύθους ζωγραφίζει κανείς την ιστορία*, δεδομένου ότι *la favola non è se non tradizione oscura di cose avvenute; e può avere assai circostanze false, ma non può essere fondata sul falso*. Και πράγματι, φαίνεται πως στο σημείο αυτό, ο Foscolo παραφράζει τον Vico, ο οποίος, στην *Scienza nuova*, αναφερόμενος στις *favole*, θα γράψει ότι *essere state vere e severe istorie de' costumi delle antichissime genti di Grecia*.²⁵⁰

Οι συνέπειες όμως ετούτης της διαπίστωσης δεν σταματούν εδώ. Πρώτον, σε οντολογικό επίπεδο, το ηθικό, αισθητικό και συναισθηματικό φορτίο κάθε αίσθησης, σημαίνει ότι οι μορφές γραφής δεν περιορίζονται στο ανθρώπινο ον αλλά διαπιστώνονται σε κάθε έμψυχο που δύναται να έχει ιστορία, και αν οι διαφορετικές

²⁴⁸ Η εξίσωση που αντιπαραθέτει την ποίηση και τη φιλοσοφία και, κατά προέκταση τη μυθογραφική φαντασία της κοινωνίας και τη λογικό – αναλυτική τάση της (αυτό που ο Κορνήλιος Καστοριάδης όρισε ως *συνολο – ταυτιστική λογική*), *περικλείει στον πυρήνα της μια πολιτική σύγκρουση. Ότι και να αποφασίσουμε επί του ζητήματος, είτε ευνοώντας τη μια πλευρά είτε συνυφαίνοντας και τις δύο σε μια άλλη μορφή (αυτό που στην πραγματικότητα υποστηρίζουμε εμείς μέσα από το παράδειγμά μας), λαμβάνουμε μια πολιτική απόφαση που δεν μπορεί να τεθεί εντός παρενθέσεων ή να ξεπεραστεί.* Στάθης Γουργουρής, *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, μτφ. Θανάσης Κατσοκέρος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2006, σελ. 49.

²⁴⁹ Εξάλλου, εντός και του ψυχαναλυτικού πλαισίου, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι ο οργανισμός του ανθρώπινου θηλαστικού μολύνεται από τη γλώσσα, και έκτοτε το σώμα παύει να υπακούει σε μια βιολογικά καθορισμένη γνώση από την οποία δεν υπάρχει απόκλιση. Έχουμε πλέον να κάνουμε με το σώμα του ομιλούντος όντος, του ομιλ – όντος [...] Εξαιτίας του γεγονότος ότι μιλάει, χάνει για πάντα τη σιγουριά της σχέσης με το Πραγματικό, μπερδεύεται, διχάζεται, δεν ξέρει τί λέει, δεν ξέρει τί θέλει, αν η επιθυμία είναι δική του ή προς τέρψη κάποιου άλλου. Σε αυτό έγκειται η γένεση του ασυνειδήτου, ως απόρροια της απόλαυσης που αναγκάστηκε το ανθρώπινο θηλαστικό να απολέσει προκειμένου να μιλήσει και να ενταχθεί στον κοινωνικό δεσμό. Έκτοτε η αλήθεια του, που αφορά το προσωπικό σημάδι αυτής της ριζικής απώλειας, μιλά μέσω της δυσφορίας και των συμπτωμάτων του. [...] Μιλώντας δεν μπορούμε παρά να λέμε ψέματα. Ο Lacan χρησιμοποίησε τον νεολογισμό *varite*, μια μεταβλητή αλήθεια (*verite*), μια αλήθεια που ψεύδεται στο βαθμό που μπορεί να μετα – ποιηθεί. Η αλήθεια είναι προσβάσιμη μόνο με μισόλογα, με άλλα λόγια είναι μη – όλη και [...] η ψευδόμενη αλήθεια τίθεται σε αντιδιαστολή με το Πραγματικό, αυτό που δεν ψεύδεται, εφόσον διαφεύγει κάθε αναπαράστασης.

Βλ. Δέσποινα Καραγιάννη, "Η αλήθεια είναι προσβάσιμη μόνο με μισόλογα", *Kaboom*, 9, 2023, σ. σ. 112 – 116.

²⁵⁰ *Foscolo chiarisce di avere imitato il modo di poetare dei Greci, «i quali dalle antiche tradizioni traevano sentenze morali e politiche presentandole non al sillogismo de' lettori, ma alla fantasia ed al cuore». Viene qui ripresa un' idea vichiana che appare saldamente radicata nella poetica di Foscolo. Non per caso fin dai discorsi intorno alla Chioma di Berenice si denuncia l' errore dei «retori che disapprovando la favola e le fantasie soprannaturali, vorrebbero istillare ne' popoli la filosofia de' costumi per mezzo di una poesia ragionatrice».*

Andrea Battistini, "Temi vichiani nei Sepolcri" στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008, p. p. 45, 48.

Βλ. επίσης Giambattista Vico, *Η Νέα Επιστημονική Γνώση*, μτφ – πρόλογος Γιώργος Κεντρωτής, επιμέλεια Γιάννης Μαμάης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2015, σελ. 41.

μορφές γραφής μεταξύ των ανθρώπων δεν μπορούν να ιεραρχηθούν βάσει μόνο της μορφής τους καθαυτής, άλλο τόσο δεν μας επιτρέπεται να αξιολογούμε, συνήθως ως κατώτερες, τις μορφές γραφής των άλλων όντων. Η αίσθηση έχει μέσα της ιστορία, και ιστορία σημαίνει συναισθήματα, μια μορφή ηθικής και μια μορφή γραφής των γεγονότων. Κι αν νομίζουμε ότι η πολυπλοκότητα των επιτευγμάτων του πολιτισμού μας και του ίδιου μας του εαυτού καθιστά την ιστορία μας σημαντικότερη, δεν έχουμε παρά να αναρωτηθούμε μήπως στη βάση της ιστορίας ανθρώπινων και μη όντων βρίσκεται το ίδιο συναισθηματικό φορτίο που λόγω δομικών διαφορών εκφράζεται μέσα από διαφορετικούς τρόπους, τους οποίους εντούτοις αναγνωρίζουμε τόσο εμείς όσο και εκείνα χάρη ακριβώς στη συναισθηματική υπερχείλιση της αίσθησης ως έκφραση της ζωικότητας.

Η αρχή της διατήρησης, ατομικής και συλλογικής, ο φόβος, η ανάγκη της προστασίας και της ένωσης, η απόλαυση και το πένθος, η προσδοκία και η ματαιώση, άλλοτε σε μικρότερο και άλλοτε σε μεγαλύτερο βαθμό, διαπερνούν τα έμψυχα που συνεννοούνται χάρη σε αυτό το συναισθηματικό φορτίο, άσχετα από τις μορφές γραφής του καθενός από αυτά. Ο σκύλος μου και ο γάτος μου δεν θα διαβάσουν αυτά που γράφω, ούτε κι εγώ διαβάζω την δική τους γραφή. Αυτό όμως δεν μας εμποδίζει να αισθανθούμε ο ένας τον πόνο του άλλου, να αλληλεπιδράσουμε συναισθηματικά και μέσω αυτής της αλληλεπίδρασης να γράψουμε εντέλει μια κοινή ιστορία, συναισθανόμενοι τη ζωή του άλλου αλλά, υπό μία έννοια, και τον θάνατό του, αυτό που ο Philippe Aries θα ονομάσει *mort de toi*.²⁵¹

Συνεπώς η ιστορία μου, όσο μοναδική κι αν είναι, αγκαλιάζει την οικουμένη, ενώνεται με καθετί πεπερασμένο χάρη στο άπειρο της ζωής και των συναισθημάτων.

Τούτο το άπειρο της ζωής, ή καλύτερα η ιδέα του απείρου, που όσο κι αν το στοχαστούμε δεν θα μπορέσουμε ποτέ να το συλλάβουμε, μιας και δεν μπορούμε να είμαστε πανταχού παρόντες ώστε να συναισθανθούμε κάθε ύπαρξη που υπήρξε, υπάρχει και θα υπάρξει, αυτή λοιπόν η ιδέα δεν είναι μόνο μια υπενθύμιση της πεπερασμένης μας ύπαρξης, μια πικρή διαπίστωση του δικού μας βέβαιο τέλους, μια επιβεβαίωση της χωροχρονικής μας ασημαντότητας συγκριτικά με όσα δεν είμαστε, μια κατάρα που κατατρύχει την ατομική ιδιοσυγκρασία, επιβάλλοντάς της χωροχρονικά όρια, αλλά και μια αίσθηση, μια παρατήρηση, μια ελπίδα, μια υπόσχεση, ένα βίωμα πως αυτή η δύναμη, η δύναμη της ζωής που μας διαπερνά, δεν σταματάει ποτέ και πουθενά, και ούσα ροή ακατάπαυστη με εμάς εντός της, ενδέχεται αυτή η δύναμη να έχει κάποιο σχέδιο, ίσως να υπηρετεί κάποιο ανώτερο σχέδιο μιας οντότητας που είναι πράγματι πανταχού παρούσα ή ίσως μπορεί η ζωή να έχει ως σκοπό απλώς την ζωή και στην πραγματικότητα ο μεγάλος δημιουργός δεν είναι παρά η μεγάλη μας αδυναμία να συλλάβουμε το όλον και η μεγάλη μας ελπίδα ότι αυτή η δύναμη δεν μας χρησιμοποιεί για να συνεχίσει την πορεία της, αδιάφορη για τον προσωπικό μας χαμό.

Συνεπώς το άπειρο μπορεί να μην είναι καν άπειρο, και η ιδέα ότι η ζωή δεν έχει πέρας να έχει να κάνει με την εγγενή μας αδυναμία όχι μόνο να συλλάβουμε το όλον αλλά να θέλουμε να συλλάβουμε το όλον. Δηλαδή η ιδέα του απείρου, η ιδέα του Θεού και η ιδέα ότι με κάποιον τρόπο θα συνεχίσουμε να υπάρχουμε σε αυτόν ή

²⁵¹ Philippe Aries ha coniato l' espressione della *mort de toi*, identificando nella morte dell' altro lo stigma della nuova condizione di pietas che si sviluppa nel secolo dei Lumi. Sul luogo della sepoltura si versano lacrime per la morte del parente e dell' amico, e si spera che, un giorno, la propria tomba venga bagnata dal pianto di chi ci è stato caro.

Raffaella Bertazzoli, "La mort de toi. Il tema del ricordo nella poesia sepolcrale e nei versi di Foscolo" στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008, p. 165.

σε κάποιον άλλον κόσμο, υπό διαφορετική μορφή και διατηρώντας ή μη την συνείδησή μας, είναι υποθέσεις, εικασίες, γνώμες αναπόδεικτες που παρ' όλα αυτά θεμελιώνονται στα πέρα για πέρα αληθινά μας αισθήματα.

Ένα αληθινό αίσθημα μπορεί εντούτοις να γεννήσει μια ψεύτικη ιστορία, αλλά όσο η ιστορία δεν θα επιβεβαιώνεται ή δεν θα διαψεύδεται, τόσο οι διαφορετικές εκφράσεις των αληθινών αισθημάτων θα συγκρούονται αναπόφευκτα.

Οι ιστορίες μας επιβεβαιώνουν όσα αισθανόμαστε, αλλά όσα αισθανόμαστε δεν επιβεβαιώνουν τις ιστορίες μας.

Η αλήθεια τους φαίνεται να βρίσκεται στα αισθήματά μας, και το επιβεβαιωμένο γεγονός των αισθημάτων, πάντοτε αισθητικό και αισθαντικό, ανατρέχει σε ανεπιβεβαίωτα γεγονότα που υποτίθεται πως συνέβησαν στο παρελθόν ή δημιουργεί στο παρόν έναν μελλοντικό κόσμο που πιθανότατα δεν θα υπάρξει, αλλά που κατά ένα παράδοξο τρόπο υπάρχει τη στιγμή που κάποιος τον βιώνει.

Η ιστορία της κόλασης μπορεί να είναι απόλυτα ψευδής, ένα δημιούργημα του ανθρώπινου νου, αλλά εκείνος που την φαντάζεται, την πιστεύει και την περιμένει, ζει προφανώς κάτι αληθινό. Ο φόβος του και η ελπίδα του είναι αδιαμφισβήτητοι.²⁵²

Ως εκ τούτου, πριν αναρωτηθούμε αν αυτό που αισθανόμαστε είναι δικαιολογημένο ή μη, πριν αναζητήσουμε τρόπους εξάλειψης ή ενδυνάμωσής του, πριν καν συζητήσουμε επί της απορρέουσας ιστορίας των αισθημάτων αυτών, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε το συναισθηματικό μας φορτίο, να σκάψουμε στα θεμελιώδη μας αισθήματα, να πούμε είναι ο φόβος και η ελπίδα, η απόλαυση και η δυσαρέσκεια, αλλά και πάλι, τί είναι ο φόβος και η ελπίδα, γιατί αυτοί οι τόποι είναι κοινοί;

Αντί λοιπόν να αναλώνει κανείς την ζωή του στην επιβεβαίωση ή την διάψευση μιας ιστορίας, θα μπορούσε ενδεχομένως να αναζητήσει την πηγή των ιστοριών μας, και από αφηγήσεις διαφορετικές και συγκρουόμενες, να οδηγηθεί σε κοινούς τόπους των οποίων η αναγνώριση μοιάζει να φέρνει τον άνθρωπο σε μια ανώτερη ψυχική κατάσταση έντονης δημιουργικής γαλήνης και ένωσης, μέσω της κορεσμένης και βιασμένης στις μέρες μας έννοιας της ενσυναίσθησης, μιας ενσυναίσθησης ως επί το πλείστον πλαστής, προορισμένης να στολίζει την βαθιά ενοχική ζωή μιας τεχνητής ανωτερότητας, η οποία βιώνει, ευτυχώς, την ενοχή και την αυτοκαταστροφή.

Ας κοιτάξουμε τώρα από πιο κοντά τις πηγές των ανεπιβεβαίωτων ιστοριών μας και ας κατανοήσουμε ότι είναι εξίσου σημαντικές με όσα γεγονότα αποδεχόμαστε όλοι ότι συνέβησαν, διότι και τις δύο περιπτώσεις, των υπαρκτών και των ανύπαρκτων γεγονότων, τις σφιχταγκαλιάζουν και τις χρωματίζουν τα αισθήματά μας. Το οξύμωρο του *ανύπαρκτου γεγονότος* εξηγείται χάρη στα απολύτως υπαρκτά μας αισθήματα, και όπως ένα υπαρκτό γεγονός αισθητικοποιείται και μέσω αυτής της αισθητικοποίησης λειτουργεί ως παράδειγμα εντός του οποίου ανιχνεύονται τα αισθήματά μας, έτσι και το ανεπιβεβαίωτο μπορεί να μας δια φωτίσει ως προς την ιστορία των ανθρώπινων και μη όντων.

Πέθανε. Όσοι ζούμε μπορούμε να το επιβεβαιώσουμε. Το επιβεβαιώνει ακόμα κι εκείνος που πάνω από τον τάφο επιμένει πως το αγαπημένο του πρόσωπο δεν πέθανε, πως θα γυρίσει σπίτι και θα τον βρει και θα του ετοιμάσει το αγαπημένο του φαγητό. Το πένθος έχει ήδη ξεκινήσει. Έστω το απωθημένο πένθος των ημερών μας που θέλει να αντικαταστήσει το αναντικατάστατο, που αρνείται την εσωτερική

²⁵² Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998, σελ. 105.

διάρκεια για χάρη μιας ωμής χωροχρονικής γραμμικότητας, που καθιστά ντροπιαστική την διακοπή της παραγωγικότητας, που υποχρεώνει σε βουβό κλάμα κάπου στο σκοτάδι, και που δείχνει αδιάφορα, φευγαλέα και με αποστροφή προς τον θάνατο, λέγοντας, όπως και να χει, να ο θάνατος:

[...] η νεκροφόρα κατέστρεψε την επικήδεια πομπή, την οποία η σημερινή κυκλοφορία στις πόλεις ανέχεται όλο και πιο δύσκολα. Ένα ολόκληρο δίκτυο χειρονομιών και συναντήσεων διαλύεται, από την κηδεία ως την έκφραση ενός πένθους που δεν συνηθίζεται πλέον. Οι επιτάφιας πέτρες και πλάκες, όπου η επιγραφή έχει σχεδόν εξαφανιστεί και όπου ακόμα και η βιογράφιση γίνεται όλο και πιο λακωνική, προσθέτουν την τελική νότα σε αυτή την βαθμιαία εξαφάνιση του θανάτου από τις κοινωνίες μας. [...] Εκεί όπου (η οικογένεια) είχε απαλλοτριωθεί (ή ανακουφιστεί) από τον εργολάβο στο όνομα του σλόγκαν: «εσείς πεθάνετε, εμείς θα κάνουμε τα υπόλοιπα», τώρα αυτό γίνεται από κοινού με την ιατροποίηση ενός θανάτου που η τεχνική του διαχείριση της ξεφεύγει και που ολοένα πιο συχνά επέρχεται χωρίς την παρουσία των συγγενών. Ο αποκλεισμός αυτός έχει τις αμφισημίες του: την ίδια ώρα που η διεργασία του πένθους, με την βαθιά έννοια του όρου, συμπίεζεται και απωθείται από την κοινωνική πίεση, οι άνθρωποι ασχολούνται πρώτα από όλα με τους επιζώντες, [...] οι επιζώντες είναι εκείνοι που πρέπει κανείς να τους κάνει να περάσουν με επιτυχία αυτή την τραυματική δοκιμασία διάβασης (μέσω μιας βίαιης και ανήθικης πρακτικής, θα προσθέσουμε εμείς, που λαμβάνει χώρα ακόμα και κατά τη διάρκεια της κηδείας, εν μέσω ενός παροξυσμού εκείνων που έχουν καταληφθεί από τον δαίμονα της ομαλούς ροής της παραγωγής και που τρέμουν μια πιθανή παρακώλυση, η οποία θα ζημίωνε όχι βέβαια εκείνον που πενθεί αλλά τον...επενδυτή). Τόσο, που εκείνος από τον οποίον πρέπει να απαλλαγούν είναι, πέρα από την οικογένεια, ο ίδιος ο φορτικός και ενοχλητικός νεκρός.²⁵³

Είναι λοιπόν γεγονός. Γεγονός διαχεόμενο στην εσωτερική μας διάρκεια, ανεξάρτητα από τις προσπάθειες απώθησης ή την ολοκληρωτική εγκατάλειψη του αντικειμενικού χρόνου για χάρη του απόλυτου πένθους, για χάρη της ένωσης εκείνης που λησμονεί, αν δεν καταργεί, όσα μας συνδέουν με μια αντικειμενικότητα, προϋπόθεση της σύνδεσης και της επικοινωνίας με τον κόσμο. Πέθανε. Είναι γεγονός. Γεγονός αισθητικοποιημένο, γεγονός που σκοντάφτει στο αισθητικό και το αισθαντικό.

Αίσθηση, αίσθημα και αισθητική σε ένα αζεδιάλυτο μείγμα όπου η όραση είναι πάντα ένα κάποιο βλέμμα και το βλέμμα μια αίσθηση, όχι απαραίτητα η όραση, όχι μονάχα η όραση.

²⁵³ Michel Vovelle, *Ο θάνατος και η δύση, από το 1300 ως τις μέρες μας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2000, σ. σ. 392 – 393.

Λίγο νωρίτερα, ο Michel Vovelle θα παραθέσει προφανώς όλα εκείνα τα στοιχεία που μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι συντελείται, όπως θα γράψει χαρακτηριστικά αναφερόμενος στην κυρίαρχη θέση του εργολάβου, μια απεγνωσμένη φυγή μπροστά στην υλική πραγματικότητα του θανάτου. Γιατί η κυρίαρχη θέση του εργολάβου οφείλεται πολύ περισσότερο στην αλυσίδα των υπηρεσιών που αναλαμβάνει, ανακουφίζοντας την οικογένεια: από τη στιγμή που θα γίνει το πρώτο τηλεφώνημα και η επίσκεψη στο σπίτι, επιφορτίζεται με τις γραφειοκρατικές διαδικασίες και στη συνέχεια παίρνει το πτώμα. Αυτός θα έχει τώρα τη διαχείρισή του, ως το νεκροταφείο. Και διαχείριση σημαίνει πρώτα - πρώτα ευπρεπισμός. Στον τομέα αυτόν η πρωτοτυπία του αμερικανικού μοντέλου εκφράστηκε με τη σπουδαιότητα που απέκτησε από πολύ νωρίς μια θανατολογική τεχνική που αποσκοπούσε όχι μόνο στη διατήρηση της ακεραιότητας του σώματος μα και στο να του δοθεί, χάρη στο κατάλληλο μακιγιάζ, η επίφαση της ζωής...

Ο. π. σελ. 379.

Το επιβεβαιωμένο γεγονός είναι ιστορία, φέρει ιστορία, πλάθει ιστορία, οδηγεί σε άλλα γεγονότα, επιβεβαιωμένα ή μη.

Όση όμως βαρύτητα έχει το υπαρκτό, επιβεβαιωμένο και αδιαμφισβήτητο γεγονός για την ιστορία, άλλη τόση θα διαπιστώσουμε πως έχει το οξύμωρο όπως είπαμε ανύπαρκτο γεγονός, διότι και αυτό με την σειρά του δημιουργεί γεγονότα και γεννά αισθήματα, χαράσσει πορείες, καθορίζει το υπαρκτό, ζει με αυτό, μέσα σε αυτό, χάρη σε αυτό, και δεν καταφέρνει ποτέ να αποσπαστεί ολοκληρωτικά από εκείνο που όντως συμβαίνει και συνέβη. Και το ίδιο ισχύει φυσικά και για το επιβεβαιωμένο γεγονός, όπου συνυπάρχουν γεγονότα και στοιχεία υπαρκτά και ανύπαρκτα, δίχως να μπορεί και εκείνο να αποκαθάρει το ανεπιβεβαίωτο, το ανύπαρκτο, την εικασία, την προσδοκία, την ελπίδα και όλα όσα φέρει μαζί του εκείνο που δεν υπάρχει, ο κοινός τόπος που δεν είναι τόπος.

Προς επίρρωση των ανωτέρω μπορεί κανείς να ανατρέξει στα πιο πρόσφατα πορίσματα των νευροεπιστημών και της ψυχανάλυσης, για να διαπιστώσει την σημασία του φαντασιακού και της ασυνείδητης εσωτερικής πραγματικότητας στη ζωή και τις πράξεις του υποκειμένου, εντός βέβαια μιας κοινωνίας της διαφάνειας, η οποία επιχειρεί την εξομάλυνση και την ισοπέδωση τούτου του χώρου.²⁵⁴

Η εμπειρία, οποιαδήποτε μορφή εμπειρίας, αφήνει ένα ψυχικό και συναπτικό ίχνος, τα οποία στην ορολογία του Lacan φαίνεται να αντιστοιχούν στο σημαίνον. Το σημαίνον συνδέεται προφανώς άμεσα με ένα σημαϊνόμοιο που είναι η εμπειρία αλλά φαίνεται πως ένα σημαϊνόμοιο, ή αλλιώς ένα ψυχικό ίχνος, αποσπάται από την αρχική εμπειρία που το προκάλεσε, συνδέεται με άλλα σημαϊνόμοια και δημιουργεί νέα σημαϊνόμοια, τα οποία δεν έχουν πλέον καμία σχέση με την εξωτερική πραγματικότητα. Τούτα τα νέα σημαϊνόμοια συνθέτουν ένα φαντασιακό σενάριο που επηρεάζει το νευρωνικό μας δίκτυο και αλληλεπιδρά σε τέτοιο βαθμό με την

²⁵⁴ Ως προς τη σημασία του φαντασιακού και του ασυνείδητου, αλλά και ως προς την επίθεση που αυτά δέχονται από την κοινωνία της διαφάνειας, μπορεί κανείς να ανατρέξει στον Byung – Chul Han, ο οποίος, μεταξύ άλλων, θα συμφωνήσει με την Eva Illouz στο ότι η προνεωτερική δύναμη της φαντασίας ήταν φτωχή σε πληροφορίες. Η έλλειψη πληροφοριών οδηγεί στην υπερεκτίμηση κάποιου, στην απόδοση υπεραξίας ή στην εξιδανίκευσή του. Σήμερα, αντιθέτως, οι παραστάσεις είναι υπερφορτωμένες με πληροφορίες λόγω της τεχνολογίας ψηφιακής επικοινωνίας. Επιπλέον, συντελείται ένας εξορθολογισμός του πόθου, ο οποίος δεν καθορίζεται πλέον από το ασυνείδητο, αλλά από μια συνειδητή επιλογή. Το υποκείμενο του πόθου καθίσταται υπεύθυνο για τις δυνατότητες επιλογών, και οφείλει να διευκρινίσει στον άλλον τα επιθυμητά, σύμφωνα με τη λογική, κριτήρια. [...] Ένας χώρος γίνεται διάφανος όταν εξομαλύνεται και ισοπεδώνεται. Τα κατώφλια και οι διαβάσεις αποτελούν ζώνες γεμάτες μυστήρια και αινίγματα, όπου αρχίζει ο αποτικός Άλλος. Μαζί με τα όρια και τα κατώφλια εξαφανίζονται και οι φαντασιώσεις για τον Άλλον. Δίχως την αρνητικότητα και την εμπειρία που προσφέρουν τα κατώφλια, η φαντασία ατροφεί. Η σημερινή κρίση της τέχνης αλλά και της λογοτεχνίας ανάγεται στην κρίση της φαντασίας, στην εξαφάνιση του Άλλου, δηλαδή στην επιθανάτια αγωνία του έρωτα.

Τούτη ακριβώς την κρίση της τέχνης και της λογοτεχνίας θα στιγματίσει και ο Γουργουρής, ο οποίος θα διαπιστώσει πως ο εμφανής υποβιβασμός της σημασίας της λογοτεχνίας ως αυτομυθοποιητικής κοινωνικής δύναμης στη σύγχρονη ιστορία – και, ως εκ τούτου, ως μιας ζωτικής μυθικής παρουσίας – αντιστοιχεί σε μια αύξουσα αντιμυθική τάση στον ενδοψυχικό κόσμο της κοινωνίας, και σε μια τέτοια αντιμυθική εποχή, η λογοτεχνία εκθέτει (ασκώντας άμεσα και έμμεσα κριτική μέσω της μορφής της, με την παρηρησία στην οποία αναφερθήκαμε και στον πρόλογό μας) εκείνη την συγκεκριμένη ιστορική κατάσταση που κατασκεύασε μια κρυπτο – μεταφυσική που ισχυρίζεται ότι απομυθοποίησε τον κόσμο. Η διατύπωση λοιπόν του ερωτήματος στοχάζεται η λογοτεχνία σημαίνει, επίσης, την αναζωογόνηση της μυθικής δύναμης της σημασίας μέσα στο ίδιο το πλαίσιο του Διαφωτισμού και ενάντια τόσο στον θεολογικό όσο και τον ορθολογικό υπερβατισμό.

Βλ. Byung – Chul Han, *Η αγωνία του έρωτα*, μτφ. Αλεξάνδρα Γκολφινόπουλου, εκδ. Opera, Αθήνα, 2019, σ. σ. 67 – 68, 76 – 77.

Στάθης Γουργουρής, *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, μτφ. Θανάσης Κατσικέρος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2006, σ. σ. 30 – 31.

κατανόηση της εξωτερικής πραγματικότητας που όχι μόνο καθιστά αυτή την πραγματικότητα αινιγματική (αιωρούμενη θα λέγαμε εμείς), αλλά υπό μία έννοια μοιάζει αδύνατη η διάκριση της αλήθειας από την συναισθηματικά φορτισμένη μυθοπλασία.²⁵⁵

Η συναισθηματικά φορτισμένη μυθοπλασία για την οποία κάνει λόγο ο Freud, το μοναδικό φαντασιακό που δημιουργεί κάθε έμψυχο ον και που μέσω αυτού οδηγείται στη λήψη αποφάσεων, στην πράξη και στη διαμόρφωση μιας απόλυτα μοναδικής εσωτερικής πραγματικότητας, όλα αυτά μοιάζουν να είναι δομικά προκαθορισμένα, το οποίο σημαίνει εν ολίγοις ότι είμαστε προκαθορισμένοι να μην είμαστε καθορισμένοι, διότι η μορφοπλαστική μας δύναμη, η ψυχική αλλά και συναπτική μας πλαστικότητα, η δημιουργική μας φαντασία που ανασυνθέτει αυτό που μέχρι εκείνη τη στιγμή απλά *είναι*, αποδεικνύουν την ελευθερία μας εντός της αναγκαιότητας, καθώς οι βιολογικοί περιορισμοί αντισταθμίζονται τόσο από την άορατη αλλά υπαρκτή ψυχή όσο και από τις ορατές διεργασίες της πλαστικότητας του γίνεσθαι.²⁵⁶

Εντός αυτού του πλαισίου κατανοεί κανείς καλύτερα τί εννοεί ο Jean Cocteau όταν λέει πως η ιστορία αποτελείται από αλήθειες που σταδιακά γίνονται ψέματα, ενώ η μυθολογία είναι φτιαγμένη από ψέματα που σταδιακά μετατρέπονται σε αλήθειες.²⁵⁷ Σε αυτή την σκέψη, οι Ansermet και Magistretti αντιστοιχούν την έννοια της ιστορίας στην αντίληψη της εξωτερικής πραγματικότητας, η οποία είναι προορισμένη να μετασχηματιστεί, να αναδιοργανωθεί και να δημιουργήσει μια φαντασίωση που θα αποτελέσει εντέλει την πραγματικότητα του εκάστοτε υποκειμένου.

Πρόκειται φυσικά για παρατηρήσεις που έρχονται σε απόλυτη συμφωνία με όσα υποστηρίξαμε προηγουμένως τόσο σχετικά με το γεγονός που αισθητικοποιείται αναπόφευκτα, όσο και με την σημασία που έχει για την ζωή μας το ανύπαρκτο γεγονός, δηλαδή εκείνο το γεγονός που δεν προέρχεται απευθείας από την εξωτερική πραγματικότητα αλλά γεννάται από συνειδητούς και ασυνείδητους συσχετισμούς ψυχικών ιχνών ή σημαινόντων που οδηγούν σε νέα σημαινόμενα, τα οποία ενδέχεται να μην έχουν την παραμικρή σχέση με την εξωτερική πραγματικότητα ή να καθιστούν την ίδια την έννοια της εξωτερικής πραγματικότητας προβληματική, αινιγματική, πιθανότατα απροσπέλαστη, αιωρούμενη και κάλεσμα δημιουργίας.

Και αν λάβουμε υπόψιν μας ότι αντίληψη, συνείδηση, μνήμη, ασυνείδητη εσωτερική πραγματικότητα και σωματικές καταστάσεις, συνιστούν ένα κύκλωμα όπου όλα φαίνεται να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, συνδιαμορφώνοντας το υποκείμενο, την πραγματικότητά του, τις πράξεις του και σύνολη την ζωή του, τότε θα καταλάβουμε γιατί η όραση συνεπάγεται πάντα ένα κάποιο βλέμμα και γιατί η

²⁵⁵ Francois Ansermet, Pierre Magistretti, *Τα ίχνη της εμπειρίας, νευρωνική πλαστικότητα και η συνάντηση της βιολογίας με την ψυχανάλυση*, μτφ. Βασιλική Βακάκη, επιστ. επιμ. Ηλίας Κούβελας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2017, σ. σ. 57, 96 – 98.

²⁵⁶ Το μόνο, το μόνο που υπάρχει για τους ανθρώπους είναι η φαντασία τους. [...] Υφαίνουμε την πραγματικότητα με τον δικό μας τρόπο. [...] και τα πάθη μας, στο κάτω κάτω της γραφής, δεν είναι παρά το αποτέλεσμα της πλάνης μας.

Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατιδή, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998, σελ. 92.

²⁵⁷ Francois Ansermet, Pierre Magistretti, *ό. π.* σελ. 168.

Ειρήσθω εν παρόδω, ας αναφέρουμε ότι *το ενδιαφέρον για το αληθές ή ψευδές της καταγωγής του μύθου αφορά στη νεωτερικότητα και εκπηγάει από εκείνο το φαντασιακό που διακηρύσσει ότι τόσο η ιστορία όσο και η φιλοσοφία (αλλά όχι όμως η λογοτεχνία ή η πολιτική) είναι απαλλαγμένες από οιοδήποτε συμφέρον.*

Στάθης Γουργουρής, *ό. π.*, σελ. 83.

ανάδυση του φαντασιακού είναι η μοίρα μας και η ελευθερία μας, το μυστικό μας, το κρησφύγετό μας, η λύση μας και ταυτόχρονα το αδιέξοδό μας, η απόδειξη της μοναδικότητάς μας και της προσωπικής ταυτότητας που προκύπτει από την διαχρονία, η οποία όμως προϋποθέτει πως κάτι μένει σταθερό, κάτι συνδέει το γίνεσθαι και του δίνει μορφή. Και μπορούμε εύκολα να πούμε ότι κάθε μορφή είναι μοναδική και ανεπανάληπτη, αποδεικνύεται βιολογικά και ψυχικά, αλλά τί είναι αυτό που συνδέει το γίνεσθαι, πώς να το ονομάσουμε και που εντοπίζεται; Πως γίνεται δηλαδή να διατηρώ την ταυτότητά μου όταν ούτε στο ίδιο ποτάμι μπορώ να μπω δεύτερη φορά αλλά ούτε και χρησιμοποιώ ποτέ τον ίδιο εγκέφαλο δύο φορές;²⁵⁸ Πρόκειται άραγε για ακόμα έναν κοινό τόπο που δεν είναι τόπος; Όποια εξήγηση κι αν αποφασίσουμε να δώσουμε ή ακόμα κι αν αποφύγουμε τον ορισμό ή τον εντοπισμό στο χώρο αυτού που συνέχει τις εμπειρίες μας, δεν μπορούμε να μην προβούμε σε μια λιγότερο παρακινδυνευμένη παρατήρηση η οποία λέει ότι το φαντασιακό, ως αποτέλεσμα σωματικών και ψυχικών διεργασιών, είναι μια βιολογικά και ψυχικά αναπόφευκτη και καθοριστική δύναμη κάθε έμψυχου όντος. της οποίας η κατεύθυνση, η έκφραση και τα αποτελέσματα είναι ακαθόριστα και πολυπαραγοντικά.

Συνεπώς, και με πιο απλά λόγια, δεν νοείται έμψυχο ον δίχως φαντασιακό, πράγμα που σημαίνει ότι εντός των βιολογικών προκαθορισμών και περιορισμών ενέχεται μια απροσδιοριστία που καθιστά καθέναν από εμάς μοναδικό, με μία μοναδική ιστορία που δεν δύναται να επαναληφθεί. Φαίνεται λοιπόν ότι αυτό που μας περιορίζει βιολογικά, ταυτόχρονα μάς υποχρεώνει να λέγαμε να είμαστε ελεύθεροι μέσα από την μοναδικότητά μας και την εγγενή απροσδιοριστία.²⁵⁹

Η μοναδικότητα και η απροσδιοριστία αποτελούν εγγυήσεις ελευθερίας διότι η μεν πρώτη συνεπάγεται πως δεν είμαστε απόλυτα δέσμοι εκείνου που υπήρξε, υπάρχει και θα υπάρξει ώστε να γίνουν όλα όπως έγιναν πριν, όπως είναι τώρα κάπου αλλού και όπως θα συμβούν στο μέλλον, η δε απροσδιοριστία σημαίνει ότι υπάρχει μια ποικιλία αποκρίσεων και μια απειρία συνδυασμών σε ερεθίσματα και δεδομένα που δεν επιτρέπει μια ακριβή πρόβλεψη των αποτελεσμάτων αυτών των ερεθισμάτων και συνεπώς έναν ολοκληρωτικό έλεγχο αυτού που είμαστε. Δεν είμαστε οι γονείς μας, δεν είμαστε οι πρόγονοί μας, δεν είμαστε αυτοί με τους οποίους μοιραζόμαστε τις ίδιες εμπειρίες και δεν είμαστε τα παιδιά μας. Τους φέρουμε μέσα μας, βιολογικά και ψυχικά, είμαστε χάρη σε αυτούς, με αυτούς και για αυτούς, αλλά δεν παύουμε ποτέ να είμαστε κάτι παραπάνω από αντίγραφα. Η μοναδική, απροσδιόριστη, απρόβλεπτη, απροσπέλαστη, δημιουργική και μυστηριώδης εσωτερική πραγματικότητα, αυτή η πραγματικότητα που υπακούει σε νόμους και περιορισμούς (άλλους γνωστούς σε εμάς και άλλους όχι), παραμένοντας εντούτοις ελεύθερη, υποχρεώνει κάθε έμψυχο ον να είναι *ελεύθερο*. Οι ιστορίες μας, οι σχέσεις μας, οι

²⁵⁸ *We never use the same brain twice*

Francois Ansermet, Pierre Magistretti, ό. π. σελ. 175.

²⁵⁹ *Η σχέση του ανθρώπου με την πραγματικότητα είναι ουσιαστικά ποιητική, με την έννοια ότι η απεριόριστη ικανότητά του για φαντασιακή δημιουργία αποτελεί τον κατ' εξοχήν πυρήνα του πραγματικού, καίτοι οι κοινωνίες προσπαθούν συνέχεια να την εξοβελίσουν: Καθώς η πραγματικότητα δημιουργείται ως κάτι νέο και μη προβλέψιμο, η εικόνα της αντανακλάται σε ένα απροσδιόριστο παρελθόν. Έτσι αυτοδημιουργείται ως δυνατότητα, ως έχουσα υπάρξει ανέκαθεν μέσα στη δυνατότητα, καίτοι τίποτα στο παρελθόν δεν καθορίζει με ακρίβεια τη δυνατότητα κανενός πράγματος. Δεν υπάρχει δηλαδή, τίποτα δυνατό στην πραγματικότητα το οποίο να μην καθίσταται δυνατό, ακριβώς λόγω της ικανότητας του ανθρώπου να κατοικεί στη διάρκεια και να γεννά νέες χωροχρονικές διαστάσεις στη συνεχή δημιουργία του απρόβλεπτου και ριζικά νέου.*

Στάθης Γουργουρής, *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, μτφ. Θανάσης Κατσίκερος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2006, σελ. 72.

στόχοι μας, η έκφρασή μας, τα συναισθήματά μας, όλα μπορεί να μοιάζουν, μπορεί όντως να μοιάζουν και να θέλουμε να μοιάζουν διότι αναζητούμε την κατανόηση, ή πολλές φορές ενδέχεται να ομογενοποιούμε για χάρη ευκολίας, ισοπεδώνοντας και βεβηλώνοντας στην πραγματικότητα το ιερό του καθενός που είναι μοναδικό, που ίσως αγκαλιάζει το σύμπαν, το ιερό που είναι το φαντασιακό και που όπως έχουμε ήδη πει οφείλουμε να εισερχόμαστε σε τούτο τον τόπο που δεν είναι τόπος ως προσκυνητές. Προσκυνητές που αναζητούν την επαφή και που έχουν αποδεχτεί το μυστήριο.

Το φαντασιακό λοιπόν είναι το αναπόφευκτο και η εγγύηση της μοναδικότητας και της ελευθερίας. Είναι όμως και η λύση ενόψει του αδιανόητου και εκείνου που δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε, η φυγή από μια δυσάρεστη κατάσταση, παρελθοντική, παρούσα ή μέλλουσα.²⁶⁰ *Οι δυστυχείς*, λέει ο ήρωας του Foscolo, *έχουν ανάγκη από έναν άλλο κόσμο, διαφορετικό από αυτόν όπου τρώνε πικρό ψωμί και πίνουν νερό ανάμικτο με δάκρυα. Η φαντασία τον πλάθει, και η καρδιά παρηγοριέται.*²⁶¹ Μολαταύτα, θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι τούτη η ελευθερία δεν είναι πάντα ευχάριστη και παραδόξως η ελευθερία μέσω του φαντασιακού μάς οδηγεί συχνά σε ανελεύθερες καταστάσεις από τις οποίες αδυνατούμε να απεμπλακούμε, διότι απλούστατα δεν τις αναγνωρίζουμε ως τέτοιες.²⁶² *Η αρετή*, συνεχίζει ο Foscolo και μοιάζει σαν να ακούμε τον Freud, *πάντα δυστυχής εδώ κάτω, εμμένει ελπίζοντας σε επιβράβευση – αλλά αλί σε εκείνους που, για να μην γίνουν παλιάνθρωποι, έχουν ανάγκη τη θρησκεία!*²⁶³ Μέσω της ίδιας μας της ελευθερίας αλυσοδενομάσταν σε σχέσεις καταστροφικές και αυτοκαταστροφικές. Είμαι ελεύθερος να αναστοχαστώ μια πράξη μου και να νιώσω ένοχος για αυτήν, να βυθιστώ στη θλίψη για κάτι που έκανα ή για κάτι που δεν έκανα, αλλά το να πλημμυρίσω όλη μου τη ζωή από εδώ και στο εξής με ενοχή, στιγματισμένος από εκείνη την αρχική στιγμή, μοιάζει να μου στερεί τον συναισθηματικό μου πλούτο, την ικανότητά μου να δω και να βιώσω τον κόσμο και τον εαυτό μου με έναν διαφορετικό τρόπο, όχι αποβάλλοντας το συναίσθημα της ενοχής, πράγμα αδύνατον αφού το βίωσα, αλλά χρησιμοποιώντας το μαζί με άλλα χρώματα στον πίνακά μου που δεν γίνεται να έχει μονάχα ένα χρώμα. Αυτό σημαίνει κοντολογίς ότι χρησιμοποιώ κατά τέτοιο τρόπο την ελευθερία μου ώστε καθίσταμαι εντέλει ανελεύθερος. Ο ελεύθερος άνθρωπος είναι ελεύθερος επειδή ακριβώς μπορεί να ζήσει στη θλίψη του για όσο καιρό θέλει παρά τις συμβουλές εκείνων που βρίσκονται δίπλα του. Είμαι ελεύθερος να βλέπω έναν γάτο στο δρόμο και να ανακαλώ συγκινημένος τις στιγμές εκείνες που μοιράστηκα με έναν άλλο γάτο που πέθανε. Μπορώ επίσης, αν εστιάσω την προσοχή μου στον θάνατό του, να αναρωτιέμαι αν έκανα ό,τι περνούσε από το χέρι μου για να τον βοηθήσω, και τότε να πιστεύω ότι τον φρόντισα όσο μπορούσα, τότε να θεωρώ πως η προσπάθειά μου υπήρξε ανεπαρκής.

Αν όμως η ζωή μου κατακλυστεί από τούτο το αμετάκλητο και τελειωτικό γεγονός, αν όλα τα υπόλοιπα καταστούν ασήμαντα και προσκολληθώ στο παρελθόν, παραιτούμενος από το παρόν και το μέλλον, αν αποφασίσω μέσω της ελευθερίας μου να εγκλωβιστώ σε αυτό που δεν αλλάζει και όχι στο να το χρησιμοποιήσω προς όφελος δικό μου, άλλων ανθρώπων και άλλων ζώων, τότε η πιθανή μου ανεπάρκεια

²⁶⁰ Sigmund Freud, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σ. σ. 36 – 38.

²⁶¹ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998, σελ. 105.

²⁶² Sigmund Freud, ό. π.

²⁶³ Ugo Foscolo, ό. π.

κατά το παρελθόν με βυθίζει σε αυτό που στην ψυχανάλυση ονομάζεται κατάθλιψη και που εμείς βλέπουμε ως εγκλωβισμό του ελεύθερου όντος:

Συνυπεύθυνη της κατάθλιψης είναι μάλλον η υπερβολική και υπερελεγκτική σχέση που αναπτύσσει με τον Εαυτό, μια σχέση που προσλαμβάνει ολέθρια χαρακτηριστικά. Το εξαντλημένο, καταθλιπτικό επιδοσιακό υποκείμενο φθείρεται κατά κάποιο τρόπο από τον εαυτό του. Είναι κουρασμένο, εξουθενωμένο από τον εαυτό του, από τον πόλεμο που διεξάγει κατά του εαυτού του. [...] Στη διάρκεια της κατάθλιψης, όλοι οι δεσμοί διαρρηγνύονται. Η θλίψη διακρίνεται από την κατάθλιψη, κυρίως επειδή διαθέτει ισχυρή λιβιδινική πρόσδεση σε ένα αντικείμενο, ενώ η κατάθλιψη είναι χωρίς αντικείμενο και, άρα, ακατεύθυνη.²⁶⁴

Ο κύκλος πέθανε – φταίω και φταίω – πέθανε, δεν σπάει, μετασχηματίζεται και εμφανίζεται στη συνέχεια παντού. Βέβαια, αυτή η αίσθηση της ανεπάρκειας, αδιάφορο αν ανταποκρίνεται ή όχι στην εξωτερική πραγματικότητα, μπορεί μέσω του αναστοχασμού και της εξωτερικής βοήθειας να αποτελέσει εφελτήριο δημιουργίας ή ενδέχεται να καταλήξει κανείς να πιστεύει πως όχι μόνον υπήρξε τότε ανεπαρκής, αλλά ότι κάθε του πράξη είναι αποτυχημένη και ότι το παράδειγμα του γάτου επιβεβαιώνει την πορεία ολόκληρης της ζωής του. Προφανώς και οι αποκρίσεις στις εμπειρίες μας καθώς και οι πιθανοί μετασχηματισμοί των βιωμάτων μας είναι άπειροι, ποικίλλουν σε ένταση και δεν είναι απαραίτητο να καταστούν τόσο τραυματικοί, αλλά εδώ θέλουμε να τονίσουμε τον καθοριστικό ρόλο του φαντασιακού στη ζωή μας και το ότι αυτό δύναται σε αρκετές περιπτώσεις να στραφεί εναντίον μας.

Από την άλλη πλευρά, δεν είναι λίγες οι φορές που αν κάποιος μας ζητήσει να βρεθούμε σε μια συγκεκριμένη συναισθηματική κατάσταση (μην λυπάσαι, μην κλαις, γιατί δεν γελάς;) αισθανόμαστε ότι επιχειρείται μια παραβίαση της προσωπικής μας ελευθερίας. Πράγματι, το πρωταρχικό ζητούμενο για τον ελεύθερο άνθρωπο είναι η κατανόηση της συναισθηματικής του κατάστασης, κι αν τυχόν φαίνεται να εγκλωβίζεται σε μια καταστροφική και αυτοκαταστροφική συνθήκη, τότε εκείνος που στέκεται δίπλα του θα πρέπει να τον βοηθήσει στην αναζήτηση διεξόδου μέσω της ανάδειξης της εγγενούς ελευθερίας που μας διέπει.

Αν λοιπόν μέσω της ανάλυσής μας, τόσο χάρη στα τελευταία πορίσματα των επιστημονικών ερευνών όσο και βάσει της ανθρώπινης ιστορίας εν γένει, καταδείξαμε την σημασία του φαντασιακού για την ζωή μας και την ευλάβεια με την οποία οφείλουμε να το αντιμετωπίζουμε, αν κατανοήσαμε ότι αυτό αποτελεί εγγύηση της μοναδικότητάς μας και απόδειξη της ελευθερίας μας, και αν βλέπουμε ότι τούτη η αναπόφευκτη ελευθερία αποτελεί μια λύση απέναντι στις πιο δυσάρεστες και αδιανόητες καταστάσεις, οδηγώντας ενίοτε και σε αδιέξοδο, τότε είμαστε έτοιμοι να εξετάσουμε και να λάβουμε σοβαρά υπόψη μας το φαντασιακό ενόψει του αδιανόητου γεγονότος του θανάτου. Είμαστε έτοιμοι να εγκύψουμε στις σχετικές με τον θάνατο ιστορίες των ανθρώπων, όχι πλέον για να τις απορρίψουμε ως αποκυήματα της φαντασίας, όπως λέει ο κοινός νους όταν θέλει να επικρίνει κάποιο άλλο φαντασιακό πέρα από το δικό του, αλλά διότι οφείλουμε να κατανοήσουμε τις βαθύτερες αιτίες αυτών των ιστοριών, τί είναι αυτό που μας οδηγεί στη δημιουργία νέων σημεινόμενων μέσω του ανασυνδυασμού των σημεινόντων και των ψυχικών ιχνών, και το πώς αυτά επηρεάζουν εντέλει καθοριστικά, θετικά ή αρνητικά, το

²⁶⁴ Byung – Chul Han, *Η κοινωνία της κόπωσης*, μτφ. Ανδρέας Κράουζε, εκδ. Opera, Αθήνα, 2015, σ. σ. 21 – 22.

ατομικό και το συλλογικό φαντασιακό, δηλαδή ολόκληρη τη ζωή μας, τους ανθρώπινους πολιτισμούς αλλά και τα υπόλοιπα έμψυχα όντα.²⁶⁵

Τί μας ωθεί άραγε στο να φανταστούμε άλλους τόπους και να πιστέψουμε στην ύπαρξή τους, ανεξάρτητα μάλιστα από το μορφωτικό μας επίπεδο και τις κοινωνικοϊστορικές συνιστώσες;

Διότι η άποψη πως όσο χαμηλότερο είναι το μορφωτικό επίπεδο τόσο περισσότερο ενισχύεται η πίστη σε πράγματα που δεν υπάρχουν και καλλιεργείται κατ' αυτό τον τρόπο η δεισιδαιμονία και η προκατάληψη²⁶⁶, δεν μοιάζει να επιβεβαιώνεται ούτε από την ιστορία, τουλάχιστον στο βαθμό που φαντάζεται κάποιος ο οποίος νομίζει ότι η καλλιέργεια αποδιώχνει τα φαντάσματα, ούτε από την επιστήμη, που όπως είδαμε μας οδηγεί στην ελευθερία του αναπόφευκτου φαντασιακού.

Με μία συνοπτική ματιά στην ιστορία, από τον ομηρικό κάτω κόσμο, τις δοξασίες περί μετακίνησης της ψυχής από το ένα σώμα στο άλλο, τις ορφικές και πυθαγόρειες αντιλήψεις, την πλατωνική διδασκαλία, τους φιλοσόφους, τους θεολογούντες, τους ποιητές, τους καλλιτέχνες, τους επιστήμονες, τους ανθρώπους που έλαβαν μια μόρφωση και εκείνους που δεν είχαν αυτή την δυνατότητα, τον χριστιανισμό και το εκοιμήθει, μαζί με όλες τις υπόλοιπες θρησκείες που δεν κάνουν λόγο για το τίποτα και το πουθενά που ίσως έπεται αυτής της ζωής αλλά χτίζουν έναν άλλον κόσμο με ποινές και τιμωρίες, όλα αυτά, σε διάφορες παραλλαγές και διαβαθμίσεις εντός της ιστορίας και ανάλογα με το ατομικό και το συλλογικό φαντασιακό, απασχολούσαν ανέκαθεν την ανθρωπότητα, όχι μόνο εκείνους που υποστήριζαν και υποστηρίζουν το μεταθανάτιο κάτι και κάπου, αλλά και όσους πιστεύουν στο τίποτα, ή αυτούς που υιοθετούν μια θεωρητικά αγνωστικιστική στάση, ή ακόμα και αυτούς που ο μόχθος της ζωής ή η αποχαύνωση από το εφήμερο υποτίθεται ότι δεν αφήνει περιθώριο για τέτοιες σκέψεις.

Όλοι καλούμαστε να αναμετρηθούμε με την φθορά, την αλλαγή, το γίνεσθαι, τον θάνατο γύρω μας και τον προσωπικό μας θάνατο που πρόκειται να έρθει, τον θάνατο που μάλλον δεν έρχεται, δηλαδή δεν έρχεται από κάπου έξω, αλλά βρίσκεται εντός μας, τον φέρουμε μέσα μας. Κι όμως, δεν θα τον συναντήσουμε ποτέ, η πιο

²⁶⁵ Διότι, όπως επισημαίνει και ο Giambattista Vico, η σημερινή πολιτισμένη μας φύση είναι εντελώς ανίκανη να φανταστεί την ποιητική φύση των πρώτων ανθρώπων, και όποτε το κατορθώνει, το κατορθώνει με πολύ μεγάλο κόπο. Εντούτοις, από το γεγονός του ότι δεν διαθέτουμε τον κώδικα ανάγνωσης και αποκρυπτογράφησης των μυθολογικών δεδομένων, δεν μπορεί να προκύψει λογικά πως τα εν λόγω δεδομένα αφίστανται της ιστορικής αληθείας. Ως εκ τούτου, το δίπολο μυθολογία – ιστορία, αποκαλύπτεται ως μια τεχνητή κατασκευή, η οποία, εκούσια ή ακούσια, μάς φέρνει προ τετελεσμένων αποφάσεων και αντιφάσεων ενόψει του αληθούς και του ψευδούς. Διότι θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι το *Iovis omnia plena*, επί παραδείγματι, και ο μύθος του Δία, ή καλύτερα το πλήθος των Διών ανά τους λαούς, δεν συνιστά τίποτε άλλο πέρα από ιστορίες γύρω από τα συμβάντα στη φύση που έφτασαν μέχρι εμάς μέσω των μύθων, και που μας αποκαλύπτουν μέσα από την ποιητική γλώσσα και τις μεταφορές, ορισμένες ψηφίδες της ιστορίας. Έτσι λοιπόν, εφόσον για παράδειγμα κάθε έθνος είχε τον δικό του Δία, ο κατακλυσμός φαίνεται πως υπήρξε και ήταν όντως γενικός. Αν τώρα οι άνθρωποι εκείνοι φαντάζονταν τον ουρανό ως ένα μεγάλο ζωντανό σώμα, το οποίο και αποκάλεσαν Δία, ή αν σχημάτιζαν την τεράστια εικόνα εκείνης της γυναίκας που την ονόμασαν συμπαθητική φύση αυτό δεν θα πρέπει να μας ξενίζει ή να υποθέτουμε μια δική μας ανωτερότητα που έγκειται στην μεγαλύτερη ικανότητά μας για αφαίρεση, διότι όπως εκείνοι έφτιαχναν πράγματα και τα πίστευαν, έτσι κι εμείς, αλλά και όλοι οι άνθρωποι, πράττουμε κατά τον ίδιο τρόπο, κατασκευάζοντας δηλαδή εικόνες του κόσμου και του εαυτού μας, τις οποίες μάς υπαγορεύει το συλλογικό φαντασιακό και η ατομική μας ιδιοσυγκρασία, εικόνες τις οποίες εντέλει πιστεύουμε και που μάλιστα καταλήγουμε να ταυτιζόμαστε μαζί τους.

Βλ. Giambattista Vico, *Η Νέα Επιστημονική Γνώση*, ό.π., σ. σ. 19, 41, 76, 288, 292.

²⁶⁶ Τάσος Φάλλκος – Αρβανιτάκης, "Η μυθιστορία της ψυχής" στο *Πλάτωνος, Φαίδων (περί ψυχής)*, εκδ. Ζήτρος, Αθήνα, 2007, σελ. 309.

τρομαχτική συνάντηση της ζωής μας μάλλον δεν πρόκειται να συμβεί, διότι, κυριολεκτικά μιλώντας, το τίποτα δεν το συνάντησε κανείς, κι αν το συνάντησε, εμείς δεν το γνωρίζουμε. Αλλά δεδομένου ότι η συνάντηση με το τίποτα είναι αδύνατη, τότε είτε δεν υφίσταται καμία συνάντηση, είτε δεν ακολουθεί το τίποτα αλλά κάτι. Σε ποια μορφή, υπό ποιες συνθήκες και με ποιο σκοπό, αυτά είναι ζητήματα που αναπτύσσονται ποικιλοτρόπως ανάλογα με το ατομικό και συλλογικό φαντασιακό της κάθε εποχής και του κάθε πολιτισμού.

Το πρωταρχικό ζητούμενο είναι η συνέχεια, διότι όπως λέει και ο Σωκράτης του *Συμποσίου*, *ή θνητή φύσις ζητεί κατά τὸ δυνατόν αἰεὶ τε εἶναι καὶ ἀθάνατος*.²⁶⁷

Γιατί όμως να επιθυμούμε την συνέχεια, την αθανασία, το κάτι από το τίποτα; Ας δούμε ορισμένες από τις απαντήσεις που έχει δώσει ως σήμερα η ανθρωπότητα.

Είναι φυσικά ο φόβος ενόψει του προσωπικού μας χαμού και της οριστικής διακοπής των σχέσεών μας, όλων των σχέσεων που μας συνιστούν, μας δίνουν ζωή και καθιστούν τούτη την ζωή άξια να την ζήσουμε. Η ανεπανάληπτη ολότητά μας θα χαθεί. Όποια και όσα ίχνη κι αν αφήσουμε, η ψυχή μας δεν θα αλληλεπιδράσει ποτέ ξανά κατά τον ίδιο τρόπο. Ίσως οι ψυχές να εξακολουθούν να βρίσκονται γύρω από τους ζωντανούς και στην τρεμάμενη κίνηση των μορίων στην ηλιαχτίδα να βλέπουμε την κίνηση των ψυχών²⁶⁸, όπως υποστήριζαν οι Πυθαγόρειοι, ή ίσως η ψυχή μας να αποτυπώνεται στις πράξεις μας και στα έργα μας και έτσι να συνεχίζει την πορεία της. Ίσως πολλά ακόμα, αλλά ίσως και τίποτα από όλα αυτά, με μοναδικό γεγονός τον χαμό, την μεταβολή, το γίνεσθαι, την μετάβαση, την απελευθέρωση, τον θάνατο, έννοιες ήδη χρωματισμένες που σχηματίζουν ένα φαντασιακό και πλάθουν μια ιστορία.

Είναι ακόμα ο φόβος της απώλειας, ο φόβος του θανάτου του άλλου. Λέμε ότι ο θάνατος του άλλου πλήττει στην ουσία μόνο εμάς, εφόσον εκείνος δεν αισθάνεται πλέον. Το πένθος είναι των ζωντανών και αφορά εκείνους, εκείνοι καλούνται να διαχειριστούν την απώλεια. Εκείνοι θα συνεχίζουν να σχετίζονται και να ζουν ενώ ο άλλος παύει να είναι. Η θλίψη μας αφορά σίγουρα εμάς αλλά και εκείνον που δεν θα μπορεί από εδώ και πέρα να βιώσει την μαγεία της συνάντησης.

Το πένθος είναι κάτι παραπάνω από την έκφραση ενός εγωκεντρισμού. Είναι το πλήγμα του εγώ που συστάθηκε από το εσύ, και τώρα δεν θα ξαναγελάσει, όχι μόνο σε εμένα και για εμένα, δεν θα γελάσει για κανέναν. Όμως ναι, είναι και ο πόνος πως δεν θα ανταμώσουμε ποτέ ξανά. Είναι παράλογο και φρικτό.

Είναι επίσης όσα δεν θα προλάβουμε να κάνουμε και να πούμε, διότι πάντα θα υπάρχει κάτι ακόμα που δεν πρόκειται να ολοκληρωθεί, τουλάχιστον κάτι που δεν θα ολοκληρωθεί από εμάς.

Είμαστε το ανολοκλήρωτο²⁶⁹, γιατί προεκτεινόμαστε πέρα από τον εαυτό μας, συνδεόμαστε με τους άλλους, διαχεόμαστε στον κόσμο. Μπορεί κάποιος άλλος να

²⁶⁷ Πλάτωνος, *Συμπόσιο*, 270d.

²⁶⁸ Ο. π. σ. σ. 90 – 91.

²⁶⁹ Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, επιμ. Κώστας Λιβεράτος, επιστημονική θεώρηση Νικόλαος Μπινιάρης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2002, σελ. 87. Εξάλλου, όπως θα παρατηρήσει και ο Genovesi, μιλώντας για τον ίδιο τον Foscolo και για το έργο του, αλλά και για τον καθένα από εμάς, *entrambi sono, necessariamente, personaggi incompiuti, perché proprio la loro incompiutezza rappresenta la lotta mai conclusa per raggiungere un' identità che si frantumerà di nuovo non appena si pensi di averla raggiunta. Jacopo e Didimo sono, rispettivamente, la raffigurazione plastica del pathos e del logos, sempre compresenti in Foscolo, come in ogni individuo, sia pure in varia misura e, di volta in volta, con il ruolo ora di figura, ora di sfondo. 'E quanto si riflette nella stessa opera di Foscolo che, nella maggior parte dei casi, e l' Ortis ne è il primo esempio, resterà incompiuta [...] Anche questo aspetto della scissione dell' io, che precorre Stevenson e lo stesso Freud, è indubbiamente di grande apertura moderna...*

συνεχίσει το σχέδιό μας και πράγματι επαφιόμαστε σε αυτόν τον άλλο, αφού γνωρίζουμε ότι κάποια στιγμή δεν θα είμαστε παρόντες. Αυτό όμως δεν αναιρεί το γεγονός ότι θα θέλαμε να είμαστε εκεί.

Είναι ακόμα η δικαιοσύνη που δεν μπορεί να αποδοθεί λόγω της μη αναστρεψιμότητας των γεγονότων της ζωής μας. Είναι η ανεπανόρθωτη αδικία του γνωστού μας κόσμου. Εφόσον το άδικο δεν επανορθώνεται εδώ, θα πρέπει, ίσως, να επέλθει η λύτρωση αλλού.

Είναι η ανάγκη για παρηγοριά, η ανάγκη για συγχώρηση. Το άδικο δεν το υφίσταμαι μόνο αλλά και το διαπράττω.

Είναι η αλαζονεία μας. Ο άνθρωπος θα επιβιώσει, εις βάρος όλων των υπόλοιπων πλασμάτων αν χρειαστεί, ο άνθρωπος θα αναστηθεί, ο Θεός διάλεξε τον άνθρωπο.

Είναι ο εγωισμός μας και η προσκόλλησή μας στο ατομικό, εν μέρει δικαιολογημένη αφού αυτό είμαστε, εν μέρει αδικαιολόγητη αφού είμαστε κάτι παραπάνω και αφού δεν είμαστε μόνο εμείς.

Είναι η αδυναμία μας να σκεφτούμε το τίποτα, να αισθανθούμε τον εκμηδενισμό, να χρησιμοποιήσουμε στον ενεστώτα το ρήμα πεθαίνω και να μην είμαστε ακόμα ζωντανοί. Πέθανε, ναι. Αλλά ούτε πεθαίνω ούτε πέθανα. Αδυναμία δομική. Είναι ο παραλογισμός του κενού και του μη είναι για ό,τι μπορεί να γνωρίζει μόνο το είναι και που φαντάζεται τη συνέχεια του είναι αλλά δεν θα φτάσει ποτέ στην εμπειρία του μηδενός, παρά μόνο, και ύστερα από προσπάθεια, στη σιωπή της ένωσης με το θείο, την οποία χωρίζει ένα χάσμα από εκείνη του θανάτου.

Είναι η ελπίδα αυτής της συνέχειας και η διαμαρτυρία για το αναπόφευκτο, οι ποικίλες εκφάνσεις του πολιτισμού μας αποτελούν τεκμήριο, ανεξάρτητα μάλιστα από τις εκάστοτε κοινωνικοιστορικές συνθήκες. Όλα αυτά δεν είναι παρά μια φυσιολογική αντίδραση του είναι να διατηρηθεί στη ζωή, αποφεύγοντας, όσο αυτό είναι δυνατό, τους κινδύνους αφανισμού του, δημιουργώντας τόπους προφυλαγμένους από το αναπόφευκτο, τόπους που η εμπειρία μπορεί και αναγνωρίζει τόσο σε ανθρώπινες όσο και σε μη ανθρώπινες δημιουργίες, αλλά και τόπους φανταστικούς, δημιουργήματα της φαντασίας του έλλογου όντος που θα διασώσουν την ατομική ύπαρξη, η οποία φαντάζει πολύ πιο αδύναμη μπροστά στην επιβίωση του είδους.²⁷⁰

Το απόλυτα άλλο λοιπόν της ζωής, η εγγενής μας αδυναμία να το συλλάβουμε παρά μόνον μέσα από το πρίσμα της ζωής, μέσω εικόνων αυτού του κόσμου, η βεβαιότητα του θανάτου και η αβεβαιότητα της στιγμής που αυτός θα επέλθει, *mors certa hora incerta*²⁷¹, συνθήκη καθοριστική στον τρόπο ανάπτυξης, εκδήλωσης και αντιμετώπισης της ζωής μας, επιτρέπουν στον άνθρωπο να θεωρήσει είτε ότι μετά τον

Giovanni Genovesi, *Foscolo, storia di un intellettuale*, Aracne editrice, Ariccia, 2015, p. p. 65 – 66.

²⁷⁰ Με μια λέξη θα λέγαμε εντέλει ότι είναι το τραύμα του χρόνου, όπως μας λέει ο Schiffer. Συνειδητά ή μη, ο άνθρωπος έχει την τάση να αλλάζει το ρυθμό της εμπειρίας του χρόνου ή να απελευθερώνεται τελείως από αυτόν – κάτι που μπορεί να ερμηνευτεί ως συνέπεια της επιθυμίας να αποποιηθεί κανείς τη βιαιότητα, κυρίως τη δική του, καθώς και την απειλή της ανημπόριας και του θανάτου [...] Η ανάγκη για τις τέχνες, και πιο συγκεκριμένα για την ποίηση και τη μουσική, με την επίδραση που αυτές ασκούν στο μυστικιστικό, μη λογικό κομμάτι του νου, ενδέχεται να είναι σε μεγάλο βαθμό μια εκδήλωση της οικουμενικής ανάγκης να δραπετεύσουμε πέρα από τα όρια του χρόνου, να ανταλλάξουμε την αίσθηση του χρόνου με εκείνη της αχρονικότητας, να περάσουμε από τη χρονική ύπαρξη στην αιωνιότητα. Αυτή είναι η ουσιώδης γοητεία της θρησκείας, η υπόσχεση ενός τόπου όπου, κατά τον άγγελο στην Αποκάλυψη του Ιωάννη, Χρόνος ουκέτι έσται.

Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Χρόνος και αχρονικότητα, παραλλαγές της χρονικής εμπειρίας (μια ψυχαναλυτική προσέγγιση)*, μτφ. Μίνα Χαραλάμπους, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, σελ. 276.

²⁷¹Vladimir Jankèlèvnitch, *La morte*, ό. π., σελ. 147.

θάνατο ακολουθεί το τίποτα και το πουθενά, το ασύλληπτο και κάποιες φορές λυτρωτικό άλλο που δεν θα παρατείνει τα βάσανά μας με άλλες κολάσεις, είτε ότι αυτού του συγκεκριμένου θανάτου έπεται μια άλλη ζωή, σε άλλο τόπο, υπό άλλες συνθήκες, πάντως μια υπόσχεση συνέχειας. Υπόσχεση συνέχειας.

Οτιδήποτε κι αν πιστεύει κανείς, οποιαδήποτε κι αν είναι τα επιχειρήματά του, όποιο κι αν είναι το φαντασιακό του, όπως κι αν έχει επιλέξει να ζήσει την ζωή του και όπως κι αν αισθάνεται απέναντι στον αναπόφευκτο θάνατο, αυτό που καλείται να αντιμετωπίσει ο άνθρωπος αλλά και κάθε έμψυχο ον είναι ο χρόνος.²⁷²

Τί είναι όμως ο χρόνος, τί ακριβώς είναι αυτό που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε; Σε τούτο το ερώτημα που απασχολεί την φιλοσοφία, τις επιστήμες, τις τέχνες και όλους τους ανθρώπους, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, έχουν δοθεί και θα συνεχίσουν να δίνονται οι πλέον διαφορετικές απαντήσεις, γεγονός διόλου παράξενο, καθώς στη νοηματοδότηση της έννοιας του χρόνου, αποτυπώνεται, ως ένα βαθμό, η εκάστοτε κοσμοθεωρία μας.

*Ο χρόνος, γράφει ο Jankélévitch, είναι το κατεξοχήν αντικείμενο της φιλοσοφίας, ένα αντικείμενο που δεν είναι αντικείμενο, ένα αντικείμενο που δεν είναι τίποτα κι εντούτοις είναι κάτι: είναι λοιπόν σχεδόν τίποτα. Ο χρόνος είναι κάτι που δεν είναι τίποτα, που είναι το παν! [...] Εντεύθεν των πάντων; Εκείθεν των πάντων; Αστάθμητος, ανεπαίσθητος και αόρατος και απέραντα απογοητευτικός, σαν όλα τα πραγματικά σημαντικά πράγματα [...] ο χρόνος είναι το πρώτο φιλοσοφικό μυστήριο.*²⁷³

Και ήδη, ευθύς εξαρχής, θα πρέπει να κατανοήσουμε με θάρρος, με ταπεινότητα, με σύνεση και βλέμμα αφελές, παιδικό και συνάμα ερωτικό, πως δεν σκεπτόμαστε ποτέ τον χρόνο. Ο χρόνος δεν θα μπορούσε να είναι το άμεσο αντικείμενο του ρήματος σκέπτομαι μήτε εν γένει η αιτιατική καμιάς μεταβατικής ενέργειας.²⁷⁴

Γι' αυτό λοιπόν, και προτού προχωρήσουμε, οφείλουμε να καταστήσουμε σαφές ότι το σκοινί πάνω στο οποίο ακροβατούμε, είναι υπό μία έννοια ηρωικό και συγκινητικό. Ηρωικό διότι απορρίπτουμε όλες εκείνες τις ορθολογικές διαδικασίες που διατείνονται πως ελέγχουν το απρόσιτο. Και συγκινητικό διότι ανατρέχουμε διαρκώς σε μεταφορές, φλεγόμενοι από έρωτα και αγωνία, μεταφορές που εντούτοις όλο και θα τις καταστρέφουμε, κι έπειτα θα ζωγραφίζουμε άλλες που και αυτές θα τις θρυμματίζουμε, και με τα θραύσματα, των μεταφορών και τα δικά μας, θα δείξουμε απλώς τον ορίζοντα του άρρητου.

Το ερώτημα περί του χρόνου, ανεξάρτητα από το ποιος το εξετάζει και με ποιο τρόπο και ποια μέσα επιλέγει για να το πραγματευτεί, είναι ένα ερώτημα στην ουσία του απολύτως *υπαρξιακό*, δηλαδή ένα ερώτημα που τίθεται από τον άνθρωπο στην προσπάθειά του να κατανοήσει τον εαυτό του, το περιβάλλον του, τις σχέσεις του, τις αιτίες αυτών των σχέσεων, τους σκοπούς μας και το νόημα της ίδιας της ύπαρξης ή/και την απόπειρα απόδοσης ενός νοήματος σε αυτήν μέσω της απόδοσης ενός συγκεκριμένου νοήματος στην έννοια του χρόνου.²⁷⁵ Συνεπώς, η ρευστότητα της

²⁷² Πέτρος Χαρτοκόλλης, ό. π., σελ. 299.

²⁷³ Vladimir Jankélévitch – Béatrice Berlowitz, *Κάπου στο ανολοκλήρωτο*, ό. π., σελ. 31.

²⁷⁴ Ό. π. σελ. 34.

²⁷⁵ Ακόμα και τα μαθηματικά μπορούν να χαρακτηριστούν... υπαρξιακά: *Ας πάρουμε για παράδειγμα τον χρόνο. Το όνειρό μου είναι να κάνω το εξής πείραμα: να βάλω ηλεκτρόδια στο κεφάλι ενός ανθρώπου και να υπολογίσω τί ποσοστό της ζωής του αφιερώνει στο παρόν, τί ποσοστό στις αναμνήσεις και τί ποσοστό στο μέλλον. Θα μπορούσαμε έτσι να ανακαλύψουμε τί είναι ο άνθρωπος σε σχέση με τον χρόνο. Τί είναι ο ανθρώπινος χρόνος. Και θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε με σιγουριά τρεις βασικούς τύπους ανθρώπου, ανάλογα με το είδος του χρόνου που κυριαρχεί στον καθένα. [...] Αλλά βλέπεις, δεν υπάρχουν ακόμα υπαρξιακά μαθηματικά. Υπαρξιακά μαθηματικά. Εξαιρετικό εύρημα είπε ο Αβενάριος χαμένος στις σκέψεις του.*

έννοιας του χρόνου, οφείλεται στο ότι ο καθένας μας θα τοποθετηθεί *αναπόφευκτα* με κάποιον τρόπο απέναντι στην ύπαρξή του και τον κόσμο, και κάθε τοποθέτηση, πέρα από τις ομοιότητες ή τις διαφορές με οποιαδήποτε άλλη τοποθέτηση, θα αποτελέσει και ένα μοναδικό βλέμμα, μια μοναδική σχέση με τον εαυτό μας, τον κόσμο και τον χρόνο. Ως εκ τούτου, ο χρόνος μοιάζει να είναι κάτι καθολικό και ταυτόχρονα κάτι απόλυτα προσωπικό.

Σε αυτό το σημείο τονίζουμε το *αναπόφευκτο* και το *υπαρξιακό*, διότι πρόκειται για δύο έννοιες κλειδιά που θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε καλύτερα το ζήτημα του χρόνου. Τι είναι αυτό που ζητάμε να μάθουμε όταν αναρωτιόμαστε για τον χρόνο; Στην πραγματικότητα, το ενδιαφέρον μας στρέφεται αποκλειστικά στην ύπαρξη, στην παρατήρησή της και στην ενδοσκόπησή μας, διακατεχόμενοι τόσο από την επιθυμία της γνώσης, όσο και από τον φόβο του ακατανόητου της ύπαρξης, των νόμων της και των σκοπών της. Επιθυμώ να μάθω, επιθυμώ να αποδώσω νόημα, να κατανοήσω το πώς, το γιατί και το με ποιο σκοπό. Φοβάμαι που δεν γνωρίζω. Φοβάμαι που δεν κατανοώ το πώς, το γιατί και το με ποιο σκοπό.

Η διερώτησή μου και η αναζήτησή μου εκφράζουν άμεσα και συνειδητά την υπαρξιακή μου αγωνία, ζω εντός της και έχω συνείδηση αυτής της κατάστασης, την αντικειμενοποιώ κι έτσι αυτή καθίσταται ρητή μέσω της έκφρασης. Εντούτοις, αυτό δεν σημαίνει ότι εντός της υπαρξιακής αγωνίας ζουν μονάχα οι φιλόσοφοι, οι καλλιτέχνες και οι επιστήμονες που έχουν συνείδηση της ανήσυχης συνείδησης της υπαρξιακής αγωνίας.²⁷⁶

Η υπαρξιακή αγωνία δεν είναι προνόμιο, ελάττωμα, τυχαίο συμβάν ή κάποια κλίση ορισμένων μόνο ψυχών που είχαν τον χρόνο και την ευκαιρία να αναστοχαστούν πάνω στην υπαρξιακή τους κατάσταση και να εκφράσουν τον προβληματισμό τους σχετικά με την ύπαρξη. Όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, η υπαρξιακή αγωνία είναι αναπόφευκτη για όλους τους ανθρώπους, και κατά κάποιο τρόπο, ακόμα και για τα μη ανθρώπινα όντα.

Η μη συστηματική ενασχόληση με τα εν λόγω ζητήματα ή το ότι δεν έχουμε συνείδηση της ανήσυχης συνείδησης, δεν αποτελεί απόδειξη του ότι η υπαρξιακή αγωνία βαραίνει μονάχα μερικούς και όχι όλους. Μπορούμε κάλλιστα να δρούμε εντός της υπαρξιακής αγωνίας, δίχως να έχουμε συνείδηση αυτής.

Υποστηρίζουμε λοιπόν ότι η υπαρξιακή αγωνία είναι αναπόφευκτη, είναι το *arigi* της ύπαρξης, η απόδειξη της ύπαρξης, η απόδειξη της προσωπικής ταυτότητας και εκείνη από την οποία εκκινούν όλες οι συναισθηματικές, νοητικές και σωματικές καταστάσεις που μορφοποιούνται εντός του χώρου και του χρόνου.

Η υπαρξιακή αγωνία είναι ο εσωτερικός βιωμένος χρόνος, απροσπέλαστος στους άλλους αλλά και αδύνατον να εποπτευθεί συνολικά από την δική μας

Βέβαια, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, μια τέτοιου είδους ποσοτικοποίηση, είναι, για διάφορους λόγους, παραπλανητική και επικίνδυνη.

Βλ. Milan Kundera, *Η αθανασία*, μτφ. Γιάννης Η. Χάρης, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2019, σελ. 301.

²⁷⁶ Δεν πρόκειται μονάχα για το άγχος, την ορμή και το ένστικτο του Freud, ούτε μόνο για την αγωνία του Kierkegaard, του Jaspers, του Gabriel Marcel, του Heidegger, του Sartre, του Camus, του Bergman ή του Boris Vian, για να αναφερθούμε σε ορισμένα παραδείγματα του προηγούμενου αιώνα. Ο υπαρξισμός εν προκειμένω, συνιστά, όπως θα μας πει ο Michel Vovelle, *μια έκφραση συλλογικής ευαισθησίας και ανησυχίας, όπου γλώσσες με διαφορετική κοινωνική διάθλαση, διηγούνται μια σειρά από συλλογικές εμπειρίες όπου αποτυπώνονται ο θάνατος του Θεού και η αμφισβήτηση των ιδεολογιών του 19^{ου} αιώνα, και στη συνέχεια οι συνέπειες του νέου συλλογικού τραύματος που ονομάζεται Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος*. Εντούτοις, κάθε εποχή, είχε, έχει και θα έχει τον δικό της «υπαρξισμό», Michel Vovelle, *Ο θάνατος και η δύση, από το 1300 ως τις μέρες μας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2000, σ. σ. 422 – 424.

συνείδηση, η οποία θα σκοπεύσει κάποια στιγμή της εσωτερικής ζωής, δίχως να μπορέσει ποτέ να συλλάβει τούτη την εσωτερική ροή, την εσωτερική ροή που διαπερνά και την ίδια, που την κάνει να είναι αυτό που είναι.

Εσωτερικός χρόνος διαπλεκόμενος με τον εξωτερικό αντικειμενικό χρόνο, αλληλοεπικάλυψη των δύο χρόνων, συμπόρευση και σύγκρουση, Καιρός ο ένας, Χρόνος ο άλλος, αγωνία πάντα.

Ας προσπαθήσουμε τώρα να εξηγήσουμε τί ακριβώς μπορεί να σημαίνουν όλα τα παραπάνω.

Πρώτα απ' όλα, ισχυριζόμαστε ότι η υπαρξιακή αγωνία, συνειδητή ή μη, είναι αναπόφευκτη, διότι η ύπαρξη είναι κάτι που διαρκώς μεταβάλλεται αλλά εντός αυτού του γίνεσθαι κάτι από αυτό το κάτι συνέχει το γίνεσθαι, μολονότι υπόκειται αναπόδραστα και αυτό σε μεταβολές, δημιουργώντας κατ' αυτό τον τρόπο μία διάρκεια.

Η *διάρκεια* τώρα, με όρους χωρικούς, σημαίνει ότι κάτι εκτείνεται και προφανώς γίνεται αντιληπτό ως κάτι, είναι διακριτό, έχει συγκεκριμένη μορφή, έστω κι αν στην πραγματικότητα μορφοποιείται και μορφοποιεί διαρκώς, εντούτοις εξατομικεύεται και έχει υπόσταση, λέει *είμαι εγώ*, κι αν ακόμα δεν το πει, βιώνει την ολότητά του ως διακριτή, ανεξάρτητα από την σύνδεση, την αλληλεπίδραση και την εξάρτηση που μπορεί να έχει με το περιβάλλον.²⁷⁷

Αυτή λοιπόν η διακριτή και διαρκώς μεταβαλλόμενη ύπαρξη έχει μία διάρκεια, είναι μία αναπόφευκτη διάρκεια, χάρη σε κάτι που αν και μεταβάλλεται, συγκροτεί μία εκτεινόμενη ολότητα.

Το βίωμα αυτής της εκτεινόμενης ολότητας μπορεί στον άνθρωπο να οδηγήσει στην αυτοσυνείδηση, στη συνείδηση ότι έχω συνείδηση και στη διαπίστωση ότι *είμαι εγώ*, αλλά αυτό σίγουρα δεν σημαίνει πως ξέρω τί είμαι εγώ, γιατί είμαι εγώ και ποιος είναι ο σκοπός μου.

Τούτη η εκτεινόμενη ολότητα που λέει ή δεν λέει ότι είμαι εγώ, είναι μια διάρκεια της οποίας η εκτατότητα σημαίνει ότι λαμβάνει διαφορετικές θέσεις εντός του χώρου, και συνεπώς, το διαρκώς μεταβαλλόμενο κάτι έχει κάτι που παραμένει αναλλοίωτο παρ' ότι μεταβάλλεται κι αυτό, διότι πώς αλλιώς θα αντιλαμβανόμασταν την κίνηση μιας ολότητας αν αυτή δεν ήταν διακριτή και διαρκής, και προφανώς μέσω αυτής της έκτασης δημιουργεί και χρόνο.

Τί σημαίνει όμως ότι αυτή η διακριτή και εκτεινόμενη ολότητα δημιουργεί χρόνο;

²⁷⁷ Το παρόν της συνείδησης δεν είναι ένα σημειακό όριο δίχως χρονική έκταση αλλά, τρόπον τινά, ένα διεσταλμένο πεδίο η εμβέλεια του οποίου περιλαμβάνει ή αγγίζει τόσο αυτό που μόλις παρήλθε όσο και εκείνο που αναμένεται να έρθει. Πιο συγκεκριμένα, η συνείδηση στρέφεται προς αυτό που μόλις πέρασε μέσω μιας ιδιαίτερης κίνησης της συνείδησης την οποία ο Husserl ονομάζει ανακράτηση. Ο ρόλος της ανακράτησης είναι να συγκρατεί και να συγκροτεί το πρόσφατο παρελθόν, καθιστώντας δυνατή την αντίληψη της διάρκειας. Εκτός όμως από αυτή την αποβλεπτική σχέση με το παρελθόν, η συνείδηση διατηρεί και μια εξίσου αποβλεπτική σχέση με το μέλλον, υπό τη μορφή της προκράτησης. Τείνει προς τα εμπρός, προοικονομώντας αυτό που πλησιάζει. [...] κάτι είναι παρόν στη συνείδηση μόνο στο μέτρο που είναι ενταγμένο μέσα σε αυτό το αποβλεπτικό σύμπλεγμα. Με άλλα λόγια, αυτό που δίνεται ως παρόν διασφαλίζει την παρουσία του χάρη στο χρονικό συνεχές που συγκροτείται από την εσωτερική διαπλοκή αυτών των τριών αποβλέψεων ή κινήσεων της συνείδησης: αυτή κάνει κάτι τώρα, ανακρατώντας το παρελθόν και προκρατώντας το μέλλον.

Βλ. Νίκος Σουελτζής, "Το πρόβλημα της συνείδησης του χρόνου, πρώτες απορίες" στο Edmund Husserl, *Για τη φαινομενολογία της συνείδησης του εσωτερικού χρόνου*, μτφ. Νίκος Σουελτζής, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2020, σελ. 31.

Βλ. επίσης Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Χρόνος και αχρονικότητα, παραλλαγές της χρονικής εμπειρίας (μια ψυχαναλυτική προσέγγιση)*, μτφ. Μίνα Χαραλάμπους, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, σελ. 37.

Σημαίνει άραγε ότι ο χρόνος δεν προϋπάρχει αυτής της ύπαρξης και ότι πρόκειται μονάχα για μια προσωπική δημιουργία; Προφανώς και όχι, διότι τούτη η ολότητα συνδέεται, αλληλεπιδρά και εξαρτάται από άλλες ολότητες, άλλες διάρκειες που υπήρχαν, υπάρχουν και θα υπάρξουν.²⁷⁸ Ο χρόνος που δημιουργεί κάθε ύπαρξη προκύπτει από την δική της κίνηση εντός του χώρου, κατά την οποία λαμβάνει διαδοχικές θέσεις, θέσεις που γίνονται αντιληπτές ως διαδοχικές ακριβώς επειδή στην συνολικά μεταβαλλόμενη ύπαρξη φαίνεται πως κάτι παραμένει αμετάβλητο, παρά το γεγονός ότι ούτε και αυτό το κάτι μένει ανεπηρέαστο από τις διαρκείς μορφοποιήσεις.

Αν λοιπόν αυτό το κάτι (η ψυχή, η συνείδηση, ο εαυτός, το εγώ ή οποιοδήποτε όνομα κι αν αποφασίσουμε να του δώσουμε) αντιλαμβάνεται αυτές τις διαδοχικές κινήσεις και τις αντιλαμβάνεται ως δικές του, τότε αυτό σημαίνει πως έχει μια αναπόφευκτη διάρκεια, η οποία υποχρεώνει αυτό το κάτι να βιώσει το εδώ και τώρα, το μόνο που υπάρχει κάθε φορά, ως μία στιγμή που θα συνδεθεί, θα εξαρτηθεί και θα αλληλεπιδράσει αναπόφευκτα με τις προηγούμενες θέσεις της ύπαρξης αλλά και τις επόμενες, δεδομένου ότι η ίδια η κίνηση δεν δείχνει μόνο την προγενέστερη θέση ή την παρούσα αλλά προοικονομεί και διανοίγει και εκείνη του μέλλοντος.

Συνεπώς, η αναπόφευκτη διάρκεια που είναι η ύπαρξη, δημιουργεί έναν αναπόφευκτο χρόνο, έναν αναπόφευκτο εσωτερικό βιωμένο χρόνο κατά τον οποίο η ύπαρξη βιώνει τον ίδιο της τον εαυτό ως μια ολότητα με παρόν, παρελθόν και μέλλον.

Όπως κι αν βιώνει η κάθε ύπαρξη αυτό τον εσωτερικό χρόνο, όποια συναισθήματα και να κυριαρχούν κάθε στιγμή, τούτη η εκτεινόμενη ολότητα δεν μπορεί να αποφύγει την διάρκεια, ακόμα κι αν αποφασίσει ότι δεν την θέλει άλλο ή αν αυτή διακοπεί μια δεδομένη στιγμή, όπως είναι φυσικό να γίνει. Επί του παρόντος όμως δεν μας απασχολεί το πώς θα αντιμετωπίσει η ύπαρξη την διάρκειά της, αλλά το γεγονός ότι δεν μπορεί να την αποφύγει αφού είναι αυτή η διάρκεια.

Η ανάδυση της ύπαρξης προϋποθέτει την διάρκεια και τον εσωτερικό βιωμένο χρόνο, ο οποίος μας οδηγεί κατευθείαν στην αναπόφευκτη υπαρξιακή αγωνία. Αν δέχεται κανείς όσα έχουμε υποστηρίξει προηγουμένως, αν κατανοεί ότι η ύπαρξή μας δεν νοείται δίχως μια δεδομένη διάρκεια και ότι αυτή η διάρκεια σημαίνει μια διακριτή ολότητα που κινείται στο χώρο και λαμβάνει διαδοχικές θέσεις που αναγνωρίζονται ως διαδοχικές, δημιουργώντας μια τρόπον τινά εσωτερική διάρκεια με ένα τώρα, ένα πριν και ένα μετά που συμπλέκονται διαρκώς, τότε θα καταλάβει και γιατί η υπαρξιακή αγωνία είναι όπως είπαμε στην αρχή το *a priori* της ύπαρξης.

Η υπαρξιακή αγωνία είναι σύμφυτη με την διάρκεια και τον εσωτερικό βιωμένο χρόνο, διότι η ύπαρξη, ανεξάρτητα από το πώς θα κινηθεί, είναι υποχρεωμένη να κινηθεί και να δημιουργήσει.

Κάθε στιγμή, που συμπεριλαμβάνει τα ίχνη του παρελθόντος, την άμεση αντίληψη, το άνοιγμα στο μέλλον, τις σωματικές καταστάσεις και τις διεργασίες του ασυνείδητου, πριν πληρωθεί, αλλά και όσο πληρώνεται ως στιγμή, βρίσκεται στο κενό, έστω κι αν η συνείδηση δεν το αντιλαμβάνεται ή έστω κι αν εμείς δεν έχουμε την αίσθηση αυτού του κενού.²⁷⁹

²⁷⁸ [...] γεννιόμαστε ως προϊόν της επιθυμίας του Άλλου, σε ένα γλωσσικό σύμπαν με σημαίνοντα και σημαινόμενα που μιλούν για εμάς, ακόμα και πριν τη γέννησή μας.

Βλ. Δέσποινα Καραγιάννη, "Η αλήθεια είναι προσβάσιμη μόνο με μισόλογα", *Kaboom*, 9, 2023, σελ. 112.

²⁷⁹ Η τροποποίηση της συνείδησης που μετατρέπει ένα πρωταρχικό τώρα (παρόν) σε αναπαραχθέν είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από εκείνη την τροποποίηση που μετατρέπει το τώρα (παρόν), είτε το πρωταρχικό είτε το αναπαραχθέν, σε παρελθόν. Αυτή η τελευταία τροποποίηση έχει τον χαρακτήρα μιας συνεχούς σκίασης. Όπως το τώρα (παρόν) διαβαθμίζεται συνεχώς ενώ μετατρέπεται σταδιακά σε παρελθόν και σε πιο απόμακρο παρελθόν, έτσι διαβαθμίζεται συνεχώς και η εποπτική συνείδηση του

Κάθε στιγμή, τα πάντα είναι ανοιχτά, και αυτό ουδόλως έχει να κάνει με την ατομική ιδιοσυγκρασία του καθενός ή τις εκάστοτε περιστάσεις, αλλά με την ίδια την φύση και την δομή της ύπαρξης.

Η διάρκεια φέρει μέσα της ένα κενό, ένα κενό εντός της πληρότητας.

Ας επαναλάβουμε ότι αυτό το παράδοξο δεν οφείλεται στην αδυναμία μας να προβλέψουμε ή να ελέγξουμε μια στιγμή, να παρατείνουμε την ευχαρίστηση ή να αποδιώξουμε την δυσαρέσκεια, δεν έχει να κάνει με τις εξωτερικές συνθήκες ούτε με τον τρόπο βίωσης του εσωτερικού χρόνου από την εκάστοτε ύπαρξη.

Η εσωτερική ροή *πληρώνει* διαρκώς το κενό και *εκκενώνει* διαρκώς την πληρότητα.

Είναι τελείως διαφορετική η αγωνία της συνείδησης για κάτι μελλούμενο, παρελθοντικό ή παροντικό, η αγωνία της που έχει φωτογραφίσει μια στιγμή της ροής και επικεντρώνεται σε αυτήν, από την υπαρξιακή αγωνία που γεννάται από τον εσωτερικό βιωμένο χρόνο και που δεν μπορεί να εποπτευθεί από την συνείδηση.

Βέβαια, για να είμαστε πιο ακριβείς, δεν πρόκειται για μια διαφορετικής φύσης αντίδραση της συνείδησης απέναντι στον εσωτερικό της χρόνο, αφού και η ίδια εκπηγάει από αυτόν, αλλά αυτό που επιθυμούμε να τονίσουμε μάλλον είναι ότι η υπαρξιακή αγωνία δεν περιορίζεται στη συνειδητή κατάσταση καθώς διαπερνά κάθε στιγμή της ύπαρξης.

Η ίδια η συνείδηση που σκοπεύει κάπου και επιχειρεί να συλλάβει κάτι από την διαρκή ροή, δεν είναι μια φωτογραφική μηχανή έξω από την ροή, αλλά μορφοποιείται και μορφοποιεί διαρκώς, επιχειρώντας πάντα να χαράσσει διακριτές γραμμές ούτως ώστε να μην παρασυρθεί και πνιγεί στο άμορφο και συγκεχυμένο της ροής.

Τεμαχίζει την ροή και την πραγματικότητά της, φτιάχνοντας μια πραγματικότητα στιγμών ενώ η ίδια η ροή συνεχίζει αδιάκοπα την πορεία της, αδιαφορώντας για τις συνειδητές διεργασίες.²⁸⁰

Η συνείδηση είναι υπαρξιακή αγωνία καθόσον το υλικό της είναι η διάρκεια, αλλά από τη στιγμή που δεν συλλαμβάνει την ροή σε κάθε στιγμή και δεν δύναται να έχει μια διαρκή και καθολική εποπτεία αυτής της ροής, στρέφεται σε ένα αντικείμενο ή μία κατάσταση εκφράζοντας μια συγκεκριμένη αγωνία, παραπέμποντάς μας στις

χρόνου. Αντίθετα, δεν μιλάμε ποτέ για συνεχή μετάβαση από την αντίληψη στη φαντασία, από την εντύπωση στην αναπαραγωγή. Η τελευταία αυτή είναι μια διαφορά κατά την οποία τα μέρη της διακρίνονται ρητά. Πρέπει, λοιπόν, να πούμε ότι αυτό που ονομάζουμε πρωταρχική συνείδηση, εντύπωση ή αντίληψη, είναι ένα συνεχώς διαβαθμιζόμενο ενέργημα. Κάθε συγκεκριμένη αντίληψη περιέχει ενδιάθετα ένα ολόκληρο συνεχές τέτοιων διαβαθμίσεων. Ακριβώς τις ίδιες διαβαθμίσεις απαιτεί επίσης η αναπαραγωγή, η συνείδηση της φαντασίας, με τη διαφορά ότι στην περίπτωση αυτή είναι αναπαραγωγικά τροποποιημένες. Ανήκει στην ουσία και των δύο βιωμάτων το ότι πρέπει να εκτείνονται με αυτό τον τρόπο, το ότι μια σημειακή φάση δεν μπορεί ποτέ να υφίσταται από μόνη της.

Edmund Husserl, ό. π. σ. σ. 156 – 157.

²⁸⁰ Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης – Γιάννης Πρελορέντζος, επιμέλεια – επίμετρο Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2016, σελ. 53.

Διότι η ζωή είναι ο άνεμος, η ζωή είναι η θάλασσα, η ζωή είναι η φωτιά. Όχι η γη που σκεπάζεται με κρούστα και προσλαμβάνει μορφή. Κάθε μορφή είναι θάνατος. Εμείς όλοι έχουμε πιαστεί στην παγίδα, αποκομμένοι από την ροή που δεν συλλαμβάνεται ποτέ και καρφωμένοι στον θάνατο.

Luigi Pirandello, “La trappola”, στο *Novelle per un anno*, a cura di Italo Borzi e Maria Argenziano, Newton Compton, Roma, 2006, σελ. 372. Βλ. επίσης την χαρακτηριστική θέση του Pirandello, μαθητή φυσικά του Bergson, στο Luigi Pirandello, *L'umorismo e altri saggi*, Giunti Gruppo Editoriale, Firenze, 1994, σελ. 141.

βαθύτερες διεργασίες της διάρκειας που λαμβάνουν χώρα εντός της συνείδησης και πέραν αυτής.²⁸¹

Αγωνιά συνειδητά για κάτι αλλά η αγωνία δεν εξαντλείται εκεί.

Η ίδια η διάρκεια είναι αγωνία της ύπαρξης.

Δηλαδή πριν από την αγωνία με περιεχόμενο, αλλά και κατά την διάρκειά της, υπάρχει μια κενή αγωνία, μια αγωνία άνευ περιεχομένου που δεν έχει σκοπεύσει η συνείδηση, αφού και η ίδια η συνείδηση είναι δημιούργημα αυτής της αγωνίας.

Κοντολογίς, είμαστε αγωνία, και ολόκληρος ο συναισθηματικός, νοητικός και σωματικός κόσμος της διακριτής ολότητας είναι υποχρεωμένος να εκτυλιχθεί εντός της.

Η αγωνία της συνείδησης υπαινίσσεται τον εσωτερικό βιωμένο χρόνο, και στην περίπτωση τουλάχιστον του ανθρώπου, προσπαθεί να συλλάβει τον εαυτό της, αλλά αυτό καθίσταται αδύνατον αφού η συνείδηση δεν είναι αντικείμενο.

Η συνείδηση της συνείδησης δεν είναι αντικειμενοποίηση αλλά μια αγωνιώδης προσπάθεια της συνειδητής διάρκειας να συλλάβει αυτό που την συνιστά, αυτό που την κάνει να είναι αυτό που είναι.

Συνειδητοποιώ την διαδοχή, την διάρκεια και την συνέχειά μου αλλά την συνειδητοποιώ μέσω στιγμών που θυμάμαι, που βλέπω, που φαντάζομαι και που τις ανασυνθέτω σε ένα όλον. Το τί επιλέγουμε, το πώς το επιλέγουμε και το γιατί το επιλέγουμε, συνιστά μια πολύπλοκη διεργασία της οποίας τα νήματα ξετυλίζουν οι διάφορες επιστήμες και η φιλοσοφία.

Εντούτοις, καθίσταται σαφές από τα παραπάνω ότι δεν είμαι η συνείδησή μου, ή αν θέλετε είμαι κάτι παραπάνω από αυτήν.

Είμαι η διάρκειά μου ανεξάρτητα από τις οποιεσδήποτε μεταβολές, σωματικές, συνειδησιακές, βιολογικές και ούτω καθεξής.

Δεν παύω να είμαι αυτή η διάρκεια αν για παράδειγμα εξασθενήσουν οι νοητικές μου ικανότητες εξαιτίας μιας νευροεκφυλιστικής πάθησης όπως είναι η νόσος Alzheimer. Η διακριτή ολότητα που είμαι, εξακολουθεί να είναι μια διακριτή ολότητα που σχετίζεται τόσο με το περιβάλλον όσο και με τον εαυτό της.

Όσο λοιπόν κι αν στην καθημερινή μας ζωή κρινόμαστε από τις συνειδητές μας επιλογές, από αποφάσεις που λαμβάνουμε ενσυνείδητα, αποτελεί σοβαρή πλάνη να θεωρούμε πως ένας άνθρωπος εξαντλείται σε αυτό το εκχύλισμα ύπαρξης που κατά την φανέρωσή του κρύβει όλα τα υπόλοιπα.

Ας ανακεφαλαιώσουμε.

Η συζήτηση περί θανάτου και η ίδια η ζωή ενόψει του αναπόφευκτου θανάτου μάς φέρνει αντιμέτωπους με τον χρόνο. Τί είναι όμως ο χρόνος;

Πριν βιαστούμε να απαντήσουμε σε τούτο το ερώτημα, επιχειρήσαμε να θίξουμε την ουσία του ίδιου του ερωτήματος, αναδεικνύοντας την υπαρξιακή και αναπόφευκτη φύση του, η οποία εδράζεται στην δομή του έμψυχου όντος και στο ότι αυτό χαρακτηρίζεται από μία διάρκεια.

Τούτη η διάρκεια, με την σειρά της, καθώς εκτυλίσσεται, είναι υπεύθυνη για την συνειδητή υπαρξιακή αγωνία, δεδομένου ότι δημιουργεί ένα πριν, ένα τώρα και

²⁸¹ Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με την γλώσσα. Η γλώσσα αντιτίθεται στην εμπειρία της διάρκειας, την οποία δεν μπορούν να συλλάβουν οι λέξεις, μιας και είναι σχεδιασμένες να παγώνουν και να σταθεροποιούν τη ροή της εμπειρίας, γι' αυτό και ο Bergson μιλάει για την κινηματογραφική μέθοδο της διάνοιας, στο πλαίσιο της οποίας η γλώσσα λειτουργεί σαν κάμερα που ανάγει την κίνηση σε μια ακολουθία από καρέ, απέναντι στην οποία θέτει την ομοούσια σχέση της διαίσθησης με ό,τι αποκαλεί εσωτερική διάρκεια, που δεν πρέπει να εννοείται ως διαδοχή, συνάφεια ή παράθεση διαφορετικών ψυχικών εικόνων αλλά, μάλλον, ως συνεχής ροή αισθηματικών ενδοψυχικών παραστάσεων του εαυτού. Στάθης Γουργουρής, *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, μτφ. Θανάσης Κατσίκερος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2006, σελ. 70.

ένα μετά, των οποίων η έκβαση είναι πάντοτε αβέβαιη και εξαρτώμενη από διάφορους παράγοντες, περιβαλλοντικούς, σωματικούς, νοητικούς, συνειδητούς και ασυνειδητούς.

Μάλιστα η διάνοιξη στο μέλλον δεν καθιστά αβέβαιο μόνο το μέλλον αυτό καθαυτό (αν θα γίνει το α ή το β) αλλά αφήνει σε εκκρεμότητα και οτιδήποτε έχει συμβεί, καθώς το γεγονός που παρήλθε, να μην είναι γεγονός και γνωστό, αλλά οι συνέπειές του και οι θέσεις του στη ροή όπου είναι ενσωματωμένο είναι άγνωστες και απρόβλεπτες:

*Το μέλλον δεν είναι ανοιχτό και το παρελθόν δεν είναι κλειστό. Το παρελθόν δεν είναι πλήρες και το μέλλον δεν είναι κενό.*²⁸²

Αυτό που παρήλθε είναι εδώ και παραμένει ανοιχτό στα πλαίσια της εσωτερικής ροής. Αγωνιώ λοιπόν πάντα για κάτι ανεξάρτητα από τις περιστάσεις και την εκάστοτε κατάσταση στην οποία βρίσκομαι. Κρατιέμαι στη ζωή και αγωνιώ. Θα επιστρέψουμε σε αυτό το κρατιέμαι στη ζωή αργότερα.

Δίχως διάρκεια λοιπόν δεν νοείται αγωνία και το αντίστροφο. Δεν θα μπορούσαμε να συλλάβουμε την έννοια της αγωνίας αν δεν βιώναμε την διάρκεια.

Πέρα όμως από την συνειδητή υπαρξιακή αγωνία, φαίνεται πως τούτη η διάρκεια που είμαστε, δεν περιορίζεται στην συνειδητή διάρκεια, αλλά συνιστά μια εσωτερική ροή που διαμορφώνει την ίδια την συνείδηση και την υπερβαίνει, καθώς η συνείδηση ή καλύτερα η συνειδησιακή ροή, μιας και δεν πρόκειται για κάποιο αντικείμενο, δεν μπορεί να συλλάβει αυτό που την κάνει να είναι αυτό που είναι, αν και μέσω της ίδιας της διάρκειας που έχει μάς παραπέμπει στις εσωτερικές διεργασίες και την εσωτερική ροή που την διαμορφώνουν.

Η διάρκεια λοιπόν που είμαστε δεν είναι μόνον η συνειδητή διάρκεια, καθόσον αυτό που είμαστε δεν εξαντλείται στη συνείδηση, και συνεπώς, αφού η διάρκεια συνεπάγεται την αγωνία, αυτό σημαίνει πως η ύπαρξη ζει εντός της αγωνίας ανεξάρτητα από την συνειδησιακή της κατάσταση, την οποία εμείς πολλές φορές δεν την αντιλαμβανόμαστε ως αγωνιώδη, διότι μια συναισθηματικά ευχάριστη κατάσταση για παράδειγμα μπορεί να την καλύπτει ή να την μεταμορφώνει.

Όταν απολαμβάνω κάτι ή όταν λαχταρώ να απολαύσω κάτι ή ακόμα και όταν θεωρώ πως βιώνω μια πληρότητα ευχάριστη από όλες τις απόψεις, δεν μπορώ να ξεφύγω από την αγωνία της μελλοντικής πληρότητας, η οποία δεν θα πρέπει να εκληφθεί στην ουσία της ως κάποια ακόρεστη επιθυμία αλλά ως το φυσιολογικό αποτέλεσμα της διάρκειας, της γυμνής διάρκειας που θα επενδυθεί με τον σωματικό και ψυχικό μας κόσμο.

Συνεπώς, αυτή η αγωνία είναι παρούσα όσο υπάρχει διάρκεια και δεν εξαρτάται ούτε από την σκόπευση της συνείδησης ούτε από την συναισθηματική μας διάθεση. Τουναντίον τόσο η συνείδηση όσο και η συναισθηματική μας κατάσταση, αναδύονται λόγω της διάρκειας και της ταυτόχρονης αγωνίας, αναδύονται μέσω της δημιουργίας χρόνου.

Τί είναι λοιπόν ο χρόνος;

Μπορούμε αρχικά να αποδεχθούμε τον γενικότερο ορισμό ότι ο χώρος και ο χρόνος είναι μορφές ύπαρξης της ύλης.²⁸³

²⁸² Βλ. Νικήτας Σινιόσογλου, *Μαύρες διαθήκες, δοκίμιο για τα όρια της ημερολογιακής γραφής*, εκδ. Κίχλη, Αθήνα, 2019, σελ. 82.

²⁸³ Ευτύχης Μπιτσάκης, *Χώρος και χρόνος, η συνεχιζόμενη αναζήτηση*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2014, σελ. 47.

Συνεπώς ο χρόνος είναι ένα καθολικό στοιχείο της ύπαρξης, το οποίο εντούτοις εξαρτάται κάθε φορά από την εκάστοτε μορφή ζωής.

Μπορούμε υπό αυτή την έννοια να κάνουμε λόγο για αντικειμενικό και υποκειμενικό χρόνο;

Φαίνεται πως ναι, διότι η διάρκεια δεν μπορεί να ταυτιστεί με την βίωση της διάρκειας.

Τί σημαίνει αυτό;

Σημαίνει ότι η ύπαρξη κινείται εντός του αντικειμενικού χρόνου, καθόσον έχει μία διάρκεια, έχει ένα αφηρημένο παρελθόν, παρόν και μέλλον, το οποίο εντούτοις βιώνεται, εκφράζεται και αναπτύσσεται με μοναδικό κάθε φορά τρόπο, διότι αποτυπώνεται σε αυτό μια ανεπανάληπτη ολότητα με τον δικό της εσωτερικό βιωμένο χρόνο, το προσωπικό της παρόν, παρελθόν και μέλλον που δεν εγκαταλείπουν απόλυτα τον αφηρημένο αντικειμενικό χρόνο αλλά τον καθιστούν συγκεκριμένο.

Μπορούμε να συμφωνήσουμε για παράδειγμα στο ότι μια θεατρική παράσταση διαρκεί δύο ώρες, αλλά αυτές οι δύο ώρες είναι άραγε οι ίδιες για καθέναν από τους θεατές, τους ηθοποιούς και τους συντελεστές της εν λόγω παράστασης; Προφανώς και όχι.

Ο καθένας μπορεί να θυμηθεί πως σε κάποια στιγμή της ζωής του έχει αισθανθεί τον χρόνο να κυλάει αργά και βασανιστικά, όταν υπάρχει ένα έντονο αίσθημα αδημονίας, ή αντίθετα να έχει νιώσει πως δεν κατάλαβε πόσο γρήγορα πέρασε ο χρόνος χάρη σε μια ευχάριστη συντροφιά.²⁸⁴

Τί εννοούμε όταν λέμε ότι ο χρόνος κυλάει αργά ή γρήγορα μολονότι η διάρκεια παραμένει η ίδια;²⁸⁵ Η παράσταση διήρκεσε δύο ώρες, αλλά ένας θεατής μπορεί να ισχυριστεί ότι του φάνηκε πως κύλησε πολύ περισσότερος χρόνος, είτε γιατί η παράσταση τον άφηνε αδιάφορο, είτε γιατί είχε κάτι σημαντικό να κάνει στη συνέχεια ή ενδεχομένως γιατί μια σωματική δυσφορία τον έκανε να κοιτάζει συνεχώς την ώρα. Φυσικά ένας οποιοσδήποτε άλλος θεατής, θα έχει μια τελείως διαφορετική εμπειρία αυτών των δύο ωρών, και μπορεί για παράδειγμα να βυθιστεί στην παράσταση γιατί τα θέματα που θίγονται τον απασχολούν έντονα, γιατί του έφεραν στο νου παρελθοντικές του καταστάσεις, γιατί απήλαυσε τις ερμηνείες, τις φωνές και τις κινήσεις των όμορφων σωμάτων επί της σκηνής, γιατί σκέφτηκε ότι δίπλα του βρίσκεται η αγαπημένη του. Δύο ώρες διήρκεσε η παράσταση, δύο ώρες λέει και ο πρώτος θεατής, δύο ώρες λέει και ο δεύτερος, και ο καθένας επιβεβαιώνει και την παρουσία του άλλου. *Εγώ* ήμουν στην *παράσταση* μαζί με *εκείνον*.

Η παρουσία μου, η παρουσία του, το γεγονός της παράστασης καθώς και η διάρκειά της είναι αδιαμφισβήτητα. Τόσο η διακριτή μας ολότητα στο χώρο όσο και ο συμφωνημένος αντικειμενικός χρόνος δεν τίθενται υπό αμφισβήτηση.²⁸⁶ *Εγώ* ήμουν στην *παράσταση* για *δύο ώρες* μαζί με *εκείνον* και *εκείνος* μπορεί να το *επιβεβαιώσει*.

²⁸⁴ Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Χρόνος και αχρονικότητα, παραλλαγές της χρονικής εμπειρίας (μια ψυχαναλυτική προσέγγιση)*, μτφ. Μίνα Χαραλάμπους, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, σελ. 37.

²⁸⁵ Μια εξαιρετική απάντηση θα μας δώσει επί του θέματος ο Thomas Mann στο *Μαγικό βουνό*, την οποία θα συναντήσουμε και θα αναλύσουμε στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο.

Βλ. Thomas Mann, *Το μαγικό βουνό*, μτφ. Θόδωρος Παρασκευόπουλος, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2017, σελ. 139.

²⁸⁶ *Το αντικείμενο έχει τη θέση του μέσα στον ένα αντικειμενικό χρόνο. Αυτό εδώ το βιβλίο γίνεται αντιληπτό στη διάρκειά του, για παράδειγμα, ως κάτι που υπάρχει ταυτόχρονα με τα υπόλοιπα βιβλία πάνω στη βιβλιοθήκη, με την ίδια τη βιβλιοθήκη ή και το δωμάτιο. Προφανώς, η διάρκεια του βιβλίου στον αντικειμενικό χρόνο διαφέρει από τη διάρκεια του δικού μου βιώματος της αντίληψης. [...] Όταν ανοιγοκλείνουμε τα μάτια μας, διακόπτοντας την αντιληπτική εμπειρία, γνωρίζουμε ότι το βιβλίο που βρίσκεται μπροστά μας δεν πλήττεται από το γεγονός ότι σχηματίστηκε ένα αντιληπτικό κενό μέσα στη*

Εγώ, εκείνος και η παράσταση έχουμε συνδεθεί, αλλά ταυτόχρονα φαίνεται πως μας χωρίζει και ένα χάσμα που είναι αδύνατον να γεφυρωθεί. Τί μας συνδέει και τί μας χωρίζει εν προκειμένω; Με μία λέξη, ο χρόνος.

Εγώ, εκείνος και η παράσταση, χρειαζόμαστε την αντικειμενική διάρκεια, από την οποία έτσι κι αλλιώς δεν μπορούμε να ξεφύγουμε, ούτως ώστε να επικοινωνήσουμε. Δίχως αυτή την αντικειμενική διάρκεια, τα έμψυχα όντα που συνενώνονται σε ομάδες και συνιστούν κοινωνίες δημιουργώντας τους πολιτισμούς τους, δεν θα μπορούσαν να επικοινωνήσουν και σε καμία περίπτωση δεν θα συνεργάζονταν προς όφελος της ομάδας, η οποία εξασφαλίζει ως ένα βαθμό και την επιβίωση του ατομικού.

Αν όμως έχουν έτσι τα πράγματα, τότε μήπως η αντικειμενική διάρκεια συνιστά απλώς μια σύμβαση, κάτι τεχνητό, ένα χρήσιμο εργαλείο για την επικοινωνία και τους σκοπούς του είδους;

Στις προηγούμενες σελίδες, εξηγήσαμε ότι η διάρκεια είναι προϋπόθεση της ύπαρξης, ότι δεν μπορεί να νοηθεί ύπαρξη εκτός της διάρκειας και συνεπώς εκτός του χρόνου.

Τώρα προβαίνουμε σε μία διάκριση μεταξύ αντικειμενικής και υποκειμενικής διάρκειας, διότι διαπιστώνουμε ότι οι δύο ώρες της παράστασης είναι αποδεκτές από όλους μας ως δύο ώρες, αλλά η βίωση των δύο ωρών από καθέναν από εμάς είναι διαφορετική, επενδυμένη με έναν μοναδικό ψυχοσωματικό κόσμο, ο οποίος διαμορφώνει την δική του διάρκεια που βρίσκεται βέβαια πάντοτε εντός της αντικειμενικής διάρκειας.

Ως εκ τούτου η αντικειμενική διάρκεια δεν είναι μονάχα μια σύμβαση απαραίτητη για την ύπαρξη των κοινωνιών μας αλλά και ένα *a priori* στοιχείο της ύπαρξης.

Η αντικειμενική διάρκεια είναι το αδιαμφισβήτητο γεγονός της διάρκειας.

Εγώ διαρκώ, εκείνος διαρκεί, η παράσταση διαρκεί. Παραδεχόμενοι το γεγονός της διάρκειας, στη συνέχεια μπορούμε για χάρη της επικοινωνίας μας να ορίσουμε την αρχή και το τέλος μιας διάρκειας, λέγοντας για παράδειγμα ότι η παράσταση θα έχει διάρκεια δύο ώρες. Συνεπώς, διαπιστώνουμε ότι αντικειμενική διάρκεια σημαίνει πως κάτι έχει όντως διάρκεια, και δεύτερον, στα πλαίσια μιας κοινωνίας, σημαίνει προσπάθεια θεμελίωσης της επικοινωνίας των μελών αυτής της κοινωνίας μέσα από την οριοθέτηση της διάρκειας.

Εντούτοις αυτή η διάρκεια δεν μας λέει τίποτα για τις διακριτές ολότητες που ζουν εντός της.

Η αντικειμενική διάρκεια είναι το γυμνό γεγονός, μια γυμνή διάρκεια που δεν εξισώνεται κατά κανένα τρόπο με την εσωτερική διάρκεια κάθε έμψυχου όντος ξεχωριστά.²⁸⁷

Αν για παράδειγμα πούμε ότι ένας άνθρωπος έζησε 80 χρόνια, αυτό που κάνουμε είναι πως από την μία πλευρά παραδεχόμαστε την διάρκειά του καθεαυτή και από την άλλη ότι την οριοθετούμε για χάρη της επικοινωνίας μας. Δεν λέμε

ροή της δικής μας εμπειρίας. Το βιβλίο που βλέπω τώρα είναι το ίδιο με το βιβλίο που είδα πριν, και αυτό αποτελεί βασική προϋπόθεση για να μπορέσω να το αντιληφθώ. Κατανοώ τη χρονική του θέση και την ατομικότητά του μέσα στο αντικειμενικό πέρασμα του χρόνου, και αυτό είναι ανεξάρτητο από το δικό μου βίωμα.

Νίκος Σουελτζής, "Το πρόβλημα της συνείδησης του χρόνου, πρώτες απορίες" στο *Edmund Husserl, Για τη φαινομενολογία της συνείδησης του εσωτερικού χρόνου*, μτφ. Νίκος Σουελτζής, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2020, σελ. 25.

²⁸⁷ Η διάρκεια του αισθήματος και το αίσθημα της διάρκειας είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Το ίδιο ισχύει και για τη διαδοχή. Η διαδοχή των αισθημάτων και το αίσθημα της διαδοχής δεν είναι το ίδιο. Edmund Husserl, ό. π., σελ. 101.

τίποτα για το πώς αυτός ο άνθρωπος βίωσε την διάρκειά του και ποιος ήταν ο ψυχοσωματικός του κόσμος. Στη συνέχεια, θα δούμε μάλιστα τις καταστροφικές συνέπειες, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο, που προκαλούνται από την πρωτεύουσα σημασία που αποδίδεται στην αντικειμενική διάρκεια εις βάρος της προσωπικής εσωτερικής βιωμένης διάρκειας, καθώς και το πώς δύναται ο άνθρωπος να υπερβεί αυτή την καταπάτηση της μοναδικότητάς του.

Βέβαια, δεν θα παραλείψουμε να τονίσουμε και την αυθαιρεσία της αντίθετης στάσης που εκκινεί από την πλάνη πως το μόνο που υπάρχει είναι η εσωτερική βιωμένη διάρκεια, αφού, σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα, μόνο αυτή μπορούμε να βιώσουμε. Επί του παρόντος όμως, ας επιμείνουμε για λίγο ακόμα στην αντικειμενική διάρκεια και στη σημασία της, στο πώς αυτή βιώνεται και κατά συνέπεια στο πώς βρίσκεται μπλεγμένη με την προσωπική μας διάρκεια σε ένα αζεδιάλυτο μείγμα του οποίου η ανάλυση μοιάζει προβληματική για το πνεύμα μας και τον εννοιολογικό του εξοπλισμό.

Φανταστείτε ότι ξυπνάτε το πρωί στο κρεβάτι σας. Ανοίγετε τα μάτια σας, κοιτάζετε γύρω σας και αναρωτιέστε για την ώρα.

Υπάρχει άραγε κάποια μέρα της ζωής μας που να ξυπνήσαμε και να μην αναρωτηθήκαμε για την ώρα; Αδύνατον. Έστω κι αν δεν το κάναμε αμέσως, ή τουλάχιστον αν δεν ήταν μια συνειδητή ενέργεια, κάποια στιγμή θα αναρωτηθήκαμε, ακόμα και εκείνες τις ημέρες που ισχυριζόμαστε ότι ξεχάσαμε τον χρόνο, θέλοντας απλώς να τονίσουμε ότι απαγκιστρωθήκαμε για λίγο από την πίεση των υπόλοιπων ημερών.

*Τί ώρα είναι;*²⁸⁸

Ας σκεφτούμε λίγο καλύτερα τί είναι αυτό που ζητάμε να μάθουμε. Τί ζητάμε στην πραγματικότητα όταν αναρωτιόμαστε τί ώρα είναι; Γιατί να αναρωτηθούμε; Θα μπορούσαμε ενδεχομένως να ζήσουμε χωρίς αυτή την ερώτηση;²⁸⁹

Την στιγμή που ρωτάω *τί ώρα είναι*, εκφράζω την θέλησή μου να συνδεθώ με τον κόσμο, είτε μου αρέσει αυτός ο κόσμος είτε όχι, ο δικός μου ψυχοσωματικός κόσμος δεν έχει καμία σημασία. Θα μάθω την ώρα και θα συνδεθώ με τον κόσμο, θα δρομολογηθεί μία σειρά κινήσεων και πράξεων που με καθιστά μέρος αυτού του κόσμου. Βλέπω ότι είναι 7 το πρωί. Στον κόσμο που ζω είναι 7 το πρωί και μόλις έγινα μέρος αυτού του κόσμου που κινείται λέγοντας με μια φωνή ότι είναι 7 το πρωί.

²⁸⁸ Είτε πρόκειται για τον Kant, έναν άνθρωπο με τόσο τακτικές συνήθειες που πολλοί έμαθαν να ρυθμίζουν τα ρολόγια τους με την κανονική ώρα που περνούσε απέξω από την πόρτα τους για τον πρωινό του περίπατο, είτε για τον Rousseau, ο οποίος όχι μόνον διατάραζε το πρόγραμμα του ίδιου του Kant με τον Αιμίλιο, αλλά και πούλησε το ρολόι του, λέγοντας πως δεν χρειαζόταν πια να ξέρει τί ώρα είναι, το βέβαιο είναι πως κανείς δεν μπορεί να αποφύγει κατά τρόπο απόλυτο τη σύνδεσή του με τον κόσμο, ούτε είναι δυνατόν, όπως θα παρατηρήσει ορθά ο Σουελτζής στην εισαγωγή του στον Husserl, να βρούμε κάποια πτυχή της γνώσης μας για τον κόσμο ή για τη ζωή μας μέσα στον κόσμο, η εξέταση της οποίας να μην συνδέεται έμμεσα ή άμεσα με το ερώτημα για τον χρόνο.

Βλ. Bertrand Russell, *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, μτφ. Αιμ. Χουρμουζίου, εκδ. Ι. Δ. Αρσενίδης και Σια, Αθήνα, σ. σ. 23, 46 – 47.

Νίκος Σουελτζής, "Το πρόβλημα της συνείδησης του χρόνου, πρώτες απορίες" στο *Edmund Husserl, Για τη φαινομενολογία της συνείδησης του εσωτερικού χρόνου*, μτφ. Νίκος Σουελτζής, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2020, σελ. 24.

²⁸⁹ Το πρώτο πράγμα που θέλουν να μάθουν χειρουργημένοι ασθενείς ξυπνώντας από τη νάρκωση είναι η ώρα: «Τί ώρα είναι;» ρωτούν. Και καθώς ξεχνούν την απάντηση αμέσως, συνεχίζουν να ρωτούν ωσότου αποκατασταθεί πλήρως η συνείδησή τους. Όπως επισημαίνει ο Dooley: Ξέροντας τί ώρα είναι, ξαναβρίσκει κανείς την επαφή του με τον κόσμο των ζώντων.

Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Χρόνος και αχρονικότητα, παραλλαγές της χρονικής εμπειρίας (μια ψυχαναλυτική προσέγγιση)*, μτφ. Μίνα Χαραλάμπους, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, σελ. 269.

Έχουμε συνδεθεί, έχουμε συντονιστεί και δραστηριοποιούμαστε αναλόγως. Θα ήταν άραγε ποτέ δυνατόν να ζήσουμε χωρίς αυτή την ερώτηση, χωρίς ένα αντικειμενικό έρεισμα που θα μας συνέδεε με τον κόσμο; Θα μπορούσαμε να ζήσουμε χωρίς τον κόσμο και το περιβάλλον; Προφανώς όχι. Ή θα ήταν ποτέ δυνατόν να επικοινωνήσουμε δίχως κάτι αντικειμενικό; Δεν μπορούμε να ζήσουμε δίχως τον κόσμο, και ζω με τον κόσμο σημαίνει επικοινωνώ μαζί του, και επικοινωνώ με τον κόσμο σημαίνει πως συνδέομαι μαζί του μέσω μιας αντικειμενικότητας, εν προκειμένω της αντικειμενικής διάρκειας ή του αντικειμενικού χρόνου.

Τώρα, αυτός ο αντικειμενικός χρόνος, η προϋπόθεση της ύπαρξης και της επικοινωνίας, δεν μένει μετέωρος ούτε κατοικεί εκτός μας. Εσωτερικεύεται, απορροφάται από την προσωπική μας διάρκεια, συνυπάρχει μαζί της, συμπλέκεται σε τέτοιο βαθμό μέσα μας που μοιάζει αδύνατον να τον ξεχωρίσουμε στο βίωμά μας.

Την στιγμή που αναρωτιέμαι *τί ώρα είναι*, είπαμε πως αναζητούμε την σύνδεσή μας με τον κόσμο, αλλά την αναζητούμε ενώ η εσωτερική μας διάρκεια ρέει ακατάπαυστα.

Η σύνδεση μέσω της αντικειμενικότητας θα επιτευχθεί παρά την οποιαδήποτε ψυχοσωματική μου κατάσταση, αλλά αυτό δεν αναιρεί ότι τούτη η σύνδεση θα συμβεί εντός αυτής της ψυχοσωματικής κατάστασης.

Θα δω το ρολόι ή τον ήλιο ή το σκοτάδι, αλλά ταυτόχρονα θα βιώνω την ευχαρίστηση ή την δυσαρέσκεια της ύπαρξής μου και θα κάνω κομμάτι μου το ρολόι, τον ήλιο και το σκοτάδι.

Με άλλα λόγια, είμαι *καταδικασμένος* να συνδεθώ με τον κόσμο μέσω της αντικειμενικότητας και *καταδικασμένος* να βιώσω την εσωτερική μου διάρκεια.

Στην προσωπική εσωτερική διάρκεια δεν μπορεί να υπάρξει το ένα χωρίς το άλλο, δηλαδή δεν γίνεται να έχουμε ύπαρξη χωρίς σύνδεση με τον κόσμο, μια ενδεχόμενη καθαρή εσωτερική διάρκεια δίχως αναφορά στην αντικειμενική διάρκεια, ούτε μπορούμε να βρούμε μια ύπαρξη που δεν θα είχε προσωπική εσωτερική διάρκεια και θα ήταν μια καθαρή αντικειμενικότητα, μια γυμνή διάρκεια απαλλαγμένη από τον εσωτερικό βιωμένο της χρόνο.

Ας τονίσουμε σε αυτό το σημείο ότι δεν εννοούμε πως η αντικειμενική διάρκεια είναι δημιούργημα της εσωτερικής διάρκειας, διότι σε αυτή την περίπτωση θα ελλόχευε ο κίνδυνος να υποστηριχθεί ένας ακραίος υποκειμενισμός όπου αυτό που υπάρχει είναι μονάχα αυτό που δημιουργεί, βλέπει και αισθάνεται ο καθένας μας.

Εντούτοις, *η αναδυόμενη ύπαρξη βρίσκει τον αντικειμενικό χρόνο να την περιμένει*, και τούτος ο χρόνος, όπως προϋπήρξε αυτής, έτσι και θα συνεχίσει να υπάρχει, όσο θα υπάρχουν εσωτερικές διάρκειες που θα τον ντύνουν.

Η κατανόηση της σημασίας αυτής της συζήτησης είναι άκρως σημαντική, διότι εδώ κρύβονται ορισμένα από τα σημαντικότερα προβλήματα για την ανθρώπινη ύπαρξη, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο.

Αναφερθήκαμε ακροθιγώς σε μια προηγούμενη παράγραφο στην συχνή και καταστροφική απόδοση σημασίας στην αντικειμενική διάρκεια σε βάρος της εσωτερικής βιωμένης διάρκειας, και στην λιγότερο συχνή αλλά εξίσου καταστροφική πίστη σε μια εσωτερική διάρκεια που θα μπορούσε τάχα να υπάρξει άνευ της αντικειμενικής διάρκειας.

Και στις δύο περιπτώσεις βρισκόμαστε αντιμέτωποι με την απαξίωση της ύπαρξης και του πλούτου της, είτε αδιαφορώντας πλήρως για την εσωτερική ζωή του όντος, είτε νομίζοντας ότι αυτό το ον είναι απολύτως ανεξάρτητο από το περιβάλλον του και ότι το έξω δεν βρίσκεται και μέσα, όπως και το αντίστροφο.

Στην πρώτη περίπτωση, η ύπαρξη άγεται από την αντικειμενική διάρκεια ωσάν να μην είχε δική της προσωπική διάρκεια και αντιμετωπίζει και τις υπόλοιπες

υπάρξεις κατά τον ίδιο τρόπο. Στο όνομα της επικοινωνίας, η επικοινωνία διακόπτεται. Η αντικειμενική διάρκεια κατακλύζει την εσωτερική βιωμένη διάρκεια, η οποία κινείται στους ρυθμούς της πρώτης, λησμονώντας τον χρόνο που δημιουργεί η ίδια, ούσα παραδομένη στον τρόπο της γυμνής αντικειμενικής διάρκειας.

Μέσω της γυμνής αντικειμενικής διάρκειας προβαίνουμε σε μια ποσοτικοποίηση των ποιοτήτων, ποιότητες οι οποίες συνιστούν έκφραση της εσωτερικής διάρκειας κάθε διακριτής ολότητας.

Όταν τείνουμε να σκεφτόμαστε την ύπαρξη με όρους αντικειμενικής διάρκειας, αποπροσωποποιούμε την ύπαρξη και αποσιωπούμε την ιστορία της, την απογυμνώνουμε από τον δικό της χρόνο και την βιάζουμε με μία διάρκεια που να μην είναι πραγματική και της ανήκει, αλλά που από την άλλη δεν είναι δυνατόν να θεωρούμε, τόσο εμείς όσο και εκείνη, ότι μια ύπαρξη μπορεί να εξαντληθεί σε αυτή την αντικειμενική διάρκεια ή τον αντικειμενικό χρόνο.

Η προσκόλληση στην αντικειμενική διάρκεια έχει ανυπολόγιστες συνέπειες για την ύπαρξη και αυτές οι συνέπειες είναι ορατές σε κάθε έκφραση της ζωής της.

Αντιμετωπίζοντας τα υπόλοιπα έμψυχα ως γυμνές διάρκειες, τα αντιμετωπίζουμε ως μέσα για την επίτευξη των δικών μας σκοπών, αλλά δυστυχώς για εμάς, όταν απογυμνώνουμε τους άλλους, το κάνουμε αφού έχουμε αποστερήσει και τους ίδιους μας τους εαυτούς από την σημασία της εσωτερικής μας διάρκειας, ευρισκόμενοι στο έλεος της ανελέητης αντικειμενικής διάρκειας που φέρνει τον τρόπο, και που υποτίθεται ότι αν προσκολληθούμε πάνω της ασχολούμαστε με τον εαυτό μας ουσιαστικά, ενώ στην πραγματικότητα αδιαφορούμε πλήρως για αυτόν και για τους άλλους.

Η προσκόλληση στην αντικειμενική διάρκεια επιτείνει την ευθραυστότητά μας, διακόπτει την επικοινωνία μας, φέρνει τον τρόπο με την γύμνια της, και η συνειδητή υπαρξιακή αγωνία καθίσταται μονοσήμαντη, καθώς δεν της επιτρέπεται πια να διακρίνει δύο διάρκειες παρά μόνο μία, εκείνη της αντικειμενικής διάρκειας που καταπίνει τα πάντα στο πέρασμά της.

Ιδού λοιπόν από την μία πλευρά ο Χρόνος και από την άλλη ο Καιρός.²⁹⁰

Συμβατικά από την μία πλευρά ο Χρόνος και από την άλλη ο Καιρός, αφού εξηγήσαμε ότι ο Καιρός, δηλαδή η εσωτερική βιωμένη διάρκεια, βρίσκεται εντός του Χρόνου, δηλαδή εντός της αντικειμενικής διάρκειας, και τούτες οι δύο διάρκειες συνυπάρχουν, συμπλέκονται, συμπορεύονται και συγκρούονται.

Ο Χρόνος (αντικειμενική γυμνή διάρκεια) θα κατασπαράξει τα δικά του παιδιά²⁹¹ (διακριτές έμψυχες ολότητες) που θα προτάξουν τον Καιρό τους (εσωτερική βιωμένη διάρκεια), αποδεικνύοντας ότι είναι και παιδιά του ίδιου τους του εαυτού και της δημιουργικής του δύναμης, σε μια μάχη που είμαστε καταδικασμένοι να δώσουμε

²⁹⁰ Από τον Πρωταγόρα και τον Γοργία ως τον Jankélévitch, ο Καιρός, σε αντιδιαστολή με τον Χρόνο, θα εκληφθεί ως ένας ιδιαίτερος χρόνος, που δημιουργεί τη δική του χρονική πραγματικότητα, επεμβαίνοντας στον αντικειμενικό χρόνο και επαναδομώντας την πραγματικότητα, ενώ ταυτόχρονα συνιστά μια ευκαιρία, μια στιγμή που θεωρείται η κατάλληλη, μια στιγμή απρόβλεπτης εύννοιας που πρέπει να μπορείς να την εκμεταλλευτείς και η οποία θέλει ψυχές πλήρως διαθέσιμες για την περιστασιακή χάρη του απρόβλεπτου. Η ευκαιρία είναι για εμάς μια πιθανότητα πραγματοποίησης, γνώσης ή έρωτα. Για να προκύψει όμως συνάντηση, χρειάζονται δύο: η ευκαιρία βασίζεται ταυτόχρονα στη στιγμή της περίπτωσης και στην καλή πρόθεση μιας συνείδησης ... Εμείς λοιπόν, όχι μόνον εκλαμβάνουμε τον Καιρό ως εσωτερική βιωμένη διάρκεια αλλά τον θεωρούμε ταυτοχρόνως και την μοναδική μας ευκαιρία για έρωτα, υπερπολύτιμη ευκαιρία, μιας ζωής που διαρκεί όσο ένα βλεφάρισμα. Για την ευκαιρία βλ. Vladimir Jankélévitch – Béatrice Berlowitz, *Κάπου στο ανολοκλήρωτο*, ό. π. σ. σ. 44 – 56.

²⁹¹ Βλ. Bernard Nomine, *Το παρόν του παρόντος, ένα ψυχαναλυτικό δοκίμιο για τον χρόνο*, μτφ. Ιωάννα Βισβίκη, Όρσα Καμπέρου, Μαρία Κουκουμάκη, Πάνος Σερέτης, Αμαντέλα Σωτηροπούλου, Μάρα Τσιώλη, Γεωργία Χριστέλη, εκδ. Άπαρσις, Αθήνα, 2023, σελ. 48.

όλοι, ακόμα και εκείνοι που έχουν παραιτηθεί πλήρως και έχουν παραδοθεί στον Χρόνο, παραδίδοντάς του το όπλο του Καιρού.

Ας δούμε τώρα στην πράξη τί εννοούμε όταν λέμε ότι ένας άνθρωπος έχει παραδοθεί στον Χρόνο και ας επιστρέψουμε στην αρχική μας συζήτηση περί θανάτου ανακεφαλαιώνοντας όσα έχουμε πει για τον χρόνο. Ας μην λησμονούμε ότι τούτη η συζήτηση περί θανάτου μάς οδήγησε στην αναπόφευκτη θεώρηση του χρόνου και στην ανάδειξη της καθοριστικής σημασίας της έννοιας και του βιώματος της διάρκειας.

Ως εδώ, διαπιστώσαμε ότι είμαστε διακριτές συνειδητές ολότητες με μια αναπόφευκτη διάρκεια, η οποία δεν εξαντλείται στη συνείδηση (δεν είμαι μόνον η συνείδησή μου), και ότι τούτη η διάρκεια συνεπάγεται μια αναπόφευκτη υπαρξιακή αγωνία, τόσο συνειδητή όσο και ασυνείδητη.

Η διάρκεια τώρα που είμαστε, συνιστά έναν εσωτερικό βιωμένο χρόνο, απροσπέλαστο όχι μόνο στους άλλους, αλλά και στην ίδια την συνείδησή μας. Η συνείδηση εκπορεύεται από αυτόν και συλλαμβάνει στιγμές του, ούσα ταυτόχρονα και η ίδια σε διαρκή κίνηση.

Στη διαμόρφωση όμως του εσωτερικού βιωμένου χρόνου συντελεί και ο αντικειμενικός χρόνος, η αντικειμενική διάρκεια που προϋπάρχει της ύπαρξης και που εσωτερικεύεται με την ανάδυση της τελευταίας, οδηγώντας μας στη διαπίστωση πως κάτι έχει διάρκεια και βοηθώντας μας να επικοινωνήσουμε ούτως ώστε να δημιουργήσουμε και να συντηρήσουμε κοινωνίες.

Συνεπώς, ο Χρόνος και ο Καιρός είναι έννοιες και βιώματα αλληλένδετα, αδιαχώριστα και αλληλοεξαρτώμενα στην εσωτερική μας βιωμένη διάρκεια, όπου συνυπάρχει η διάρκεια ως διάρκεια, η γυμνή διάρκεια όπως είπαμε, και η βιωμένη εσωτερική διάρκεια που δεν μπορεί να εξισωθεί ποτέ με την αντικειμενική διάρκεια, αφού έχει επενδυθεί με τον ψυχασωματικό μας κόσμο. Η διάρκεια δεν ταυτίζεται με την βίωση της διάρκειας όσο και αν η μία προϋποθέτει την άλλη.

Εντός αυτού του πλαισίου διαμόρφωσής της, η ύπαρξη είναι καταδικασμένη στην διάρκεια και καταδικασμένη στην ελεύθερη δημιουργία εντός αυτής της διάρκειας.

Η ίδια η διάρκεια είναι η καταδίκη και η ελευθερία μας.

Ο άνθρωπος βλέπει γύρω του τις διάρκειες, επικοινωνεί μαζί τους και βιώνει την δική του, έχει συνείδηση της διάρκειας και αντιλαμβάνεται ότι τούτη η διάρκεια είναι πεπερασμένη, ο Χρόνος βαραίνει και προκαθορίζει ένα τέλος που δεν θα το βιώσουμε και που δεν ξέρουμε πότε θα έρθει.

Ο Χρόνος δείχνει προς το κενό και η ύπαρξη βιώνει τον τρόπο του επερχόμενου κενού που υποτίθεται πως θα σημάνει την νίκη του θανάτου, την νίκη της γυμνής αντικειμενικής διάρκειας επί οποιασδήποτε προσπάθειας καταβάλλει ο άνθρωπος μέσα από την δημιουργία του και τον Καιρό του.

Ο Καιρός αποβαίνει μάταιος, ο Χρόνος προελαύνει στο κάτι και στο κάπου, είναι πάντα στο κάτι και στο κάπου, και το ίδιο το κάτι που είναι κάπου θα πρέπει αναπόφευκτα να γίνει τίποτα και πουθενά.

Χάσαμε πριν καν ξεκινήσει το παιχνίδι.

Ποιος δεν έχει σκεφτεί έτσι; Ποιος δεν έχει βιώσει, έστω και στιγμιαία, την ματαιότητα της ύπαρξής του, της ύπαρξης των άλλων και του κόσμου, ενόψει του επελαύνοντα Χρόνου;

Κι όμως, τούτη η θεώρηση που κάνει λόγο για νικητή και ηττημένους, είναι μεν μια θεώρηση φυσιολογική και αναπόφευκτη, καθώς βλέπουμε γύρω μας τις διάρκειες να αφανίζονται και καθώς σε λίγο θα αφανιστεί και η δική μας, αλλά δεν

παύει να είναι μια θεώρηση προβληματική, μια βιωμένη εσωτερική διάρκεια που κατατρόπωσε τον ίδιο της τον εαυτό πριν από τον Χρόνο:

Ο Καιρός σύρθηκε από τον Χρόνο και ανέλαβε το έργο του. Μάταια όμως.

Ο Καιρός που μεταμφιέζεται σε Χρόνο και προσπαθεί να πάρει την θέση του θα είναι πάντα Καιρός.

Θα με καταστρέψω εγώ πριν από αυτόν, μετατρέποντας τον τρόπο μου σε μίσος για την διάρκεια που δεν επέλεξα, νομίζοντας πως κατ' αυτόν τον τρόπο θα νικηθώ ως νικητής. Δεν υπάρχει διαφυγή.

Ο Χρόνος μένει Χρόνος και ο Καιρός μένει Καιρός. Άλλο η διάρκεια και άλλο η βίωση της διάρκειας.

Και σαν να μην έφταναν όλα αυτά τα προβλήματα που μας δημιουργεί η αντικειμενική διάρκεια με το προκαθορισμένο αλλά αόριστο για εμάς τέλος, αβέβαιο το πότε αλλά βέβαιο το ότι θα επέλθει, έρχονται να προστεθούν και οι πόνοι και οι δυσκολίες του ίδιου του Καιρού, οι δυσκολίες της βιωμένης διάρκειας ανεξάρτητα από την γυμνή διάρκεια.

Ασθμαίνουμε εντός της διάρκειάς μας τόσο γιατί είναι μια διάρκεια με συγκεκριμένη πεπερασμένη διάρκεια όσο και για το πώς βιώνεται από εμάς τούτη η διάρκεια.

Συνεπώς όχι μόνο θα πεθάνουμε, αλλά και όσο ζούμε υποφέρουμε.²⁹²

Αν βέβαια ο Καιρός γίνεται αβάσταχτος, τότε ίσως ο Χρόνος να αποτελεί μια λύτρωση, μιας και μας εγγυάται ότι κάποια στιγμή το μαρτύριο θα λάβει τέλος, αλλά για αυτό θα συζητήσουμε αργότερα.

Τώρα αυτό που μας απασχολεί είναι να καταλάβουμε τί εννοούμε όταν λέμε ότι ένας άνθρωπος παραδίδεται στον Χρόνο και άγεται από την γυμνή αντικειμενική διάρκεια, αδιαφορώντας για την δική του εσωτερική διάρκεια και αντιμετωπίζοντας παράλληλα και τους άλλους ως γυμνές διάρκειες δίχως εσωτερικότητα.

Η συνείδηση της θνητότητας σημαίνει πως αναγνωρίζουμε την διάρκεια καθαυτή και πως τούτη η διάρκεια έχει ένα αναπόφευκτο σημείο εκκίνησης και ένα εξίσου αναπόφευκτο σημείο τέλους. Η υπαρξιακή αγωνία που δημιουργείται από την διάρκεια είναι η λογική συνέπεια της δημιουργίας ενός παρελθόντος, ενός παρόντος και ενός μέλλοντος. Ο τρόμος εντούτοις από την συνείδηση της θνητότητας είναι κάτι διαφορετικό.

Αν η υπαρξιακή αγωνία είναι αφιερωμένη στον Καιρό, ο τρόμος είναι η υποδούλωση στον Χρόνο.

Η υπαρξιακή αγωνία εστιάζει την προσοχή της στον εσωτερικό βιωμένο χρόνο και στην συγκεκριμένη δημιουργία αυτού.

²⁹² Ο Dooley υποστηρίζει ότι μια ψυχαναγκαστική ανησυχία για την απώλεια ελέγχου της αίσθησης του χρόνου αντικατοπτρίζει το φόβο της απώλειας του κόσμου των αντικειμένων και, κατά συνέπεια, της ακεραιότητας του εαυτού μας. Από την άλλη πλευρά, οι Bergler και Roheim, γράφοντας για την παλινδρομική επιθυμία να απαλλαγούμε από το χρόνο, επισήμαναν ότι η αίσθηση της αχρονικότητας φέρνει στο νου μια χαμένη κατάσταση ευδαιμονικής, χωρίς αντικείμενα ύπαρξης, που επαναβιώνεται σαν μια φαντασία στην οποία μητέρα και παιδί είναι ενωμένοι για πάντα.

Βλ. Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Χρόνος και αχρονικότητα, παραλλαγές της χρονικής εμπειρίας (μια ψυχαναλυτική προσέγγιση)*, μτφ. Μίνα Χαράλαμπους, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, σελ. 236.

Ή, όπως γράφει ο Peres, *ρυθμίζεις τη ζωή σου σαν να κούρδισες ένα ρολόι, λες και ο καλύτερος τρόπος ώστε να μη χαθείς, να μην βουλιάξεις εντελώς, θα ήταν να ασχοληθείς με γελοία πράγματα, να τα αποφασίσεις όλα εκ των προτέρων, να μην αφήνεις τίποτα στην τύχη. Ωστε να είναι η ζωή σου κλειστή, λεία, στρογγυλή σαν αβγό, ώστε οι κινήσεις σου να διέπονται από μίαν αλύγιστη τάξη που θα τα αποφασίζει όλα για λογαριασμό σου, που θα σε προστατεύει ερήμην σου.*

Georges Peres, *Ένας άνθρωπος που κοιμάται*, μτφ. Αχιλλέας Κυριακίδης, εκδ. ύψιλον/βιβλία, Αθήνα, 2020, σελ. 88.

Αγωνιώ για κάτι που δημιουργώ, για το πώς θα το φέρω εις πέρας, ποιες θα είναι οι συνέπειές του, αν όσα έχω κάνει ήδη ήταν σωστά, τί επιδιώκω μέσω αυτής της δημιουργίας και ούτω καθεξής.

Αγωνιώ για την ίδια την διακριτή ολότητα που είμαι και για το πως αυτή εκδιπλώνεται. Είμαι δοσμένος στον Καιρό μου αλλά αυτό δεν σημαίνει πως λησμονώ τον Χρόνο, δεν ξεχνώ ότι είμαι μια πεπερασμένη διάρκεια. Απλώς ο τρόμος για τον Χρόνο έχει υποχωρήσει, έχει κρυφτεί, έχει απαλυνθεί, επειδή το βλέμμα μας έφυγε από το γεγονός της διάρκειας καθεαυτής και κατευθύνθηκε στη βίωση της διάρκειας, βούτηξε θα λέγαμε στην διάρκεια.

Το επιχείρημα εδώ δεν είναι *κάνε κάτι για να ξεχαστείς*, δηλαδή ασχολήσου με την ζωή και όχι με το ότι αυτή έχει μια συγκεκριμένη διάρκεια, αλλά ότι το βίωμα της διάρκειας έχει πολύ μεγαλύτερη αξία από την διάρκεια καθεαυτή.

Φυσικά και μας ενδιαφέρει η διάρκεια καθεαυτή, θέλουμε να την παρατείνουμε, αλλά αυτή η θέληση εκφράζεται μέσω της εσωτερικής βιωμένης εμπειρίας και μία γυμνή διάρκεια επί της ουσίας δεν σημαίνει τίποτα.

Μαθαίνουμε για παράδειγμα ότι οι άνθρωποι που διαβάζουν έχουν λιγότερες πιθανότητες να νοσήσουν από Alzheimer ή ότι το τρέξιμο ενδυναμώνει το καρδιαγγειακό μας σύστημα κι έτσι μπορούμε να παρατείνουμε την ψυχοσωματική μας διάρκεια. Όταν όμως διαβάζουμε ή όταν τρέχουμε, δεν είναι δυνατόν να εστιάσουμε στην διάρκεια καθεαυτή, έστω κι αν ξεκινήσαμε τούτη την δραστηριότητα με σκοπό την παράταση της διάρκειας. Διαβάζω ή τρέχω βιώνοντας το διάβασμα ή το τρέξιμο, βιώνοντας τον καιρό μου και, όσο αυτό είναι δυνατόν, απολαμβάνοντας την διάρκειά μου. Ασχολούμαι με αυτήν, αγωνιώ για αυτήν και για το πώς εκδιπλώνεται αλλά δεν την εξαρτώ από την αντικειμενική διάρκεια που φυσικά είναι παρούσα και την γνωρίζω.

Το να διαβάζεις, να τρέχεις, να κάνεις έρωτα, να φροντίζεις ένα έμψυχο ον, όντας βουτηγμένος στη διάρκεια και ασχολούμενος με αυτήν, δεν είναι το ίδιο με το να κάνεις όλα τα παραπάνω υπό τον τρόπο του αντικειμενικού χρόνου που σηματοδοτεί μια συγκεκριμένη διάρκεια με αρχή και τέλος.

Φανταστείτε έναν άνθρωπο που ασκείται μόνο και μόνο για να παρατείνει την διάρκειά του, που μελετά για να παρατείνει την διανοητική του εγρήγορση, που κάνει έρωτα για να προλάβει τον Χρόνο. Και προσθέστε τώρα ότι αυτός ο άνθρωπος όχι μόνο θέτει ως βασικό κίνητρο των δραστηριοτήτων του την παράταση της διάρκειάς του, αλλά και ότι κατά την διάρκεια των όσων κάνει, ο ψυχοσωματικός του κόσμος είναι στραμμένος εκεί και όχι σε αυτά που κάνει. Αυτά που κάνει, με αυτούς που τα κάνει και ο ίδιος μαζί, έχουν απαξιωθεί, και απαξιώνοντας όλα αυτά, απαξιώνεται ο Καιρός που αρχίζει να μας πνίγει. Αυτός ο άνθρωπος έχει κυριευτεί από τρόπο, αντιμετωπίζοντας τον εαυτό του και τους άλλους ως γυμνές διάρκειες, διάρκειες που θα τον βοηθήσουν κατά κάποιο τρόπο να παρατείνει την δική του διάρκεια.

Σε αυτή την περίπτωση καθίσταται σαφές ότι ο άνθρωπος άγεται από τον Χρόνο και η συνείδηση γίνεται μια δυστυχημένη συνείδηση, καθώς ο αγώνας που επιχειρεί να δώσει είναι εξαρχής χαμένος, αφού είναι αδύνατον να εκκενωθεί η εσωτερική βιωμένη διάρκεια και να γίνει μια γυμνή διάρκεια που θα απαρνηθεί τον Καιρό της και τον Καιρό των άλλων για χάρη μιας παράτασης της διάρκειας.

Προσκολλημένοι στην αντικειμενική διάρκεια, απαρνούμαστε τον Καιρό, ο οποίος όμως είναι εκεί και γίνεται όλο και πιο ασφυκτικός, αυξάνοντας την δυσφορία μιας εγκλωβισμένης ύπαρξης που ξέρει πως θα πεθάνει και που δεν έχει κανένα στήριγμα όσο ζει, πέρα από ένα πανικόβλητο πέρα δώθε που θα παρατείνει αυτό το μαρτύριο. Λέμε μαρτύριο, διότι στην προσπάθεια παράτασης της διάρκειας, έχει απολεσθεί το νόημα της βίωσης της διάρκειας.

Ο Καιρός καθίσταται άνευ νοήματος απέναντι στην παντοδυναμία του Χρόνου, ενώ και αυτές οι προσπάθειες παράτασης είναι προορισμένες κάποια στιγμή να αποτύχουν. Ό,τι κι αν κάνω, το τέλος θα με βρει.

Η υστερία για παράδειγμα της υγιεινής ζωής²⁹³ που έχει καταλάβει τον δυτικό κόσμο και η επιτυχία της βιβλιογραφίας και της αρθρογραφίας που υπόσχεται να αποκαλύψει τα μυστικά για το πώς θα νικήσουμε τον Χρόνο, στην πραγματικότητα δεν προσφέρουν κανένα μυστικό για το πώς θα νικήσουμε τον Χρόνο, παρά παρέχουν συμβουλές για μια πιθανή παράταση της διάρκειας και συνεισφέρουν σε μια ανατροφοδότηση του συστήματος που έχει εστιάσει την προσοχή του στον ανίκητο Χρόνο.

Εκείνοι που αρθρογραφούν υπό τον τίτλο πώς θα νικήσετε τον Χρόνο, μπορεί ήδη να έχουν πεθάνει, και αν δεν έχουν πεθάνει ακόμα, θα πεθάνουν σύντομα, όπως άλλωστε όλοι μας. Ή, για να το εκφράσουμε όπως και ο Byung – Chul Han, *η ζωή τους μοιάζει με τη ζωή ενός απέθαντου. Είναι πολύ ζωντανοί για να μπορούν να πεθάνουν, και πολύ νεκροί για να μπορούν να ζήσουν.*²⁹⁴

Κοντολογίς, είτε ζώντας υπό τον τρόπο του Χρόνου, είτε έχοντας βουτήξει στον Καιρό, το τέλος της διάρκειας είναι βέβαιο με την ανάδυση αυτής της διάρκειας. Απλώς στην περίπτωση εκείνων που ζουν υπό τον τρόπο του Χρόνου, όχι μόνο αποβαίνει μάταιος ο Καιρός, αλλά και η ίδια η αγκίστρωσή μου στον Χρόνο αποδεικνύεται μια χαμένη υπόθεση. Αυτή είναι η απόλυτη δυστυχία μιας αδιάφορης και μοιρολατρικής ύπαρξης που διακόπτει την επικοινωνία με τον εαυτό της και το περιβάλλον της, ούσα καταδικασμένη να αντιμετωπιστεί ως γυμνή διάρκεια από τον εαυτό της και το περιβάλλον της.

Στατιστικά στοιχεία δεν είναι μόνον οι άλλοι γύρω μας αλλά και εμείς οι ίδιοι. Αν αντιστοιχώ σε έναν αριθμό, όπως και οποιοσδήποτε άλλος, τότε η δική μου απουσία δεν έχει σημασία, αφού η θέση αναπληρώνεται εξίσου από τον άλλον που αντιστοιχεί στον ίδιο αριθμό.

Αυτό σημαίνει ότι εκλαμβάνω τόσο εμένα όσο και τον άλλον ως αντικαταστάσιμους, με απόλυτα λογική συνέπεια την απαξίωση και των δύο. Αυτό απαιτεί η αγορά, αυτό βιώνουμε στο εργασιακό περιβάλλον, αυτό συμβαίνει και στις διαπροσωπικές μας σχέσεις, φιλικές, ερωτικές και οικογενειακές. Σπεύδουμε να κάνουμε αυτό που θα μας ζητηθεί, ειδάλως θα αντικατασταθούμε, διότι όχι μόνο θεωρούμαστε αντικαταστάσιμοι από τους άλλους αλλά και εμείς βλέπουμε τον εαυτό μας κατ' αυτόν τον τρόπο.

Έτσι και η ερωτική μου επιθυμία μεταβαίνει από το ένα αντικείμενο στο άλλο, όχι γιατί έχει τόση σημασία το αντικείμενο αλλά διότι ικανοποιεί την επιθυμία μου, και ως εκ τούτου το αντικείμενο εκκενώνεται τρόπον τινά από την εσωτερική του διάρκεια, αντιμετωπιζόμενο ως μια γυμνή διάρκεια.

Η ικανοποίηση της ερωτικής επιθυμίας μέσω της εκκένωσης των εσωτερικών διαρκειών μπορεί να βιώνεται ως απολαυστική αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι ο Καιρός δεν διακατέχεται από τον τρόπο του Χρόνου, διότι αυτό που με νοιάζει είναι να συνδεθώ με όσο το δυνατόν περισσότερες διάρκειες, διάρκειες που δεν διαφέρουν μεταξύ τους και που δεν με ενδιαφέρει αν διαφέρουν, διότι έχω καταληφθεί από την ιδέα ότι δεν έχω χρόνο, συνεπώς μεταβαίνω από την μία διάρκεια στην άλλη γιατί

²⁹³ Η μανία με την υγεία δημιουργείται όταν η ζωή γίνεται γυμνή, σαν ένα κέρμα που έχει αδειάσει από κάθε αφηγηματικό περιεχόμενο, κάθε αξία. Εν όψει της εξατομίκευσης της κοινωνίας και της διάβρωσης του κοινωνικού δεσμού, δεν μένει παρά το σώμα του Εγώ που πρέπει πάση θυσία να διατηρηθεί υγιές.

Βλ. Byung – Chul Han, *Η κοινωνία της κόπωσης*, μτφ. Ανδρέας Κράουζε, εκδ. Opera, Αθήνα, 2015, σελ. 38.

²⁹⁴ Ο. π. σελ. 39.

υποτίθεται πως θέλω να προλάβω να ζήσω το διαφορετικό, το οποίο ταυτόχρονα και παραδόξως έχω καταστήσει το ίδιο με όλα τα υπόλοιπα. Αυτός ο απόλυτος παραλογισμός είναι η συνέπεια της παράδοσής μας στον Χρόνο.

Ας μην εκπλησσόμαστε λοιπόν όταν βιώνουμε την απαξίωση, αν εκπλησσόμαστε δηλαδή, διότι εμείς οι ίδιοι έχουμε συντελέσει στη θεμελίωση και στην ισχυροποίησή της, θεωρώντας δεδομένη την απαξίωση του Καιρού που συνδημιουργούμε με το περιβάλλον μας. Όσο όμως κι αν προσπαθούν να μας πείσουν ή όσο κι αν προσπαθούμε εμείς οι ίδιοι να πείσουμε τους εαυτούς μας ότι αντιστοιχούμε σε κάποιους αριθμούς, είναι αδύνατον να ταυτιστούμε με αυτούς.

Θα μας αντιτείνουν βέβαια αυτό που έχουμε σπεύσει ήδη να τονίσουμε και εμείς, ότι δηλαδή η αντικειμενική γυμνή διάρκεια είναι απαραίτητη για την επικοινωνία, την θεμελίωση και την διατήρηση της κοινωνίας, και ότι σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα μοιάζει ως η μοναδική λύση.

Ο γιατρός που επιχειρεί να σώσει έναν άνθρωπο, αντιμετωπίζει θεωρητικά μια γυμνή διάρκεια, ένα περιστατικό. Το ασθενοφόρο φτάνει στο νοσοκομείο και τόσο οι τραυματιοφορείς που τον μεταφέρουν όσο και οι γιατροί που αναλαμβάνουν να χειρουργήσουν τον άνθρωπο δεν γνωρίζουν τίποτε για εκείνον. Έχουν μπροστά τους μια γυμνή διάρκεια που πρέπει να την παρατείνουν, δίχως πιθανότητα να ενδιαφέρονται για την εσωτερική βιωμένη διάρκεια του ασθενούς και ενδεχομένως δίχως αυτή να έχει την παραμικρή σημασία εκείνη την στιγμή.

Εδώ όμως ας διακρίνουμε την αντικειμενική διάρκεια που μας βοηθά να επικοινωνήσουμε μεταξύ μας και που μέσω της εκκένωσης των εσωτερικών διαρκειών έχει αφιερωθεί με σεβασμό στον Καιρό αυτών των διαρκειών, από εκείνη που σύρεται από τον Χρόνο αδιαφορώντας πλήρως για τον Καιρό.

Ο γιατρός που θα παρατείνει την διάρκειά μου, με αντιμετωπίζει ως ένα βαθμό σαν γυμνή διάρκεια, αλλά θα με σώσει ή και όχι, σεβόμενος ότι αυτή η γυμνή διάρκεια έχει έναν δικό της ψυχοσωματικό κόσμο ο οποίος είναι ανεξάρτητος από την διάρκεια καθαυτή.

Φυσικά δεν είναι πάντα ευδιάκριτο αν ο γιατρός ή και ο ασθενής δρουν με σεβασμό στον Καιρό, ή αν αντίθετα έχουν καταληφθεί από τον τρόπο του αντικειμενικού Χρόνου και αν σε πολλές περιπτώσεις αυτός ο Χρόνος υπερισχύει του Καιρού.²⁹⁵

Τί συμβαίνει για παράδειγμα αν ένας ασθενής δεν επιθυμεί την παράταση της διάρκειάς του, αλλά ο γιατρός, η οικογένεια, το περιβάλλον και το νομικό καθεστώς αντιτείνουν ότι η διάρκεια πρέπει να παραταθεί;

Ζουν όλοι υπό τον τρόπο του αντικειμενικού χρόνου;

Αποδίδουν μεγαλύτερη αξία στην διάρκεια καθαυτή από την εσωτερική βιωμένη διάρκεια του ασθενούς;

²⁹⁵ Οι τεχνικές παράτασης της ζωής και, χάρη στις μεταμοσχεύσεις, άμεσης παρέμβασης στο χώρο των εκφυλιστικών ασθενειών πέρασαν τον αγώνα ενάντια στο θάνατο σε ένα άλλο στάδιο. Ορισμένοι σημερινοί δημογράφοι σε μια πρόσφατη συνάντηση, μελετώντας τη θνησιμότητα των ομάδων προχωρημένης ηλικίας, αναρωτιόνταν – με κάποια αφέλεια, θα έλεγα – για το αυξανόμενο ποσοστό των διασωθέντων σε αυτές τις κατηγορίες: διασωθέντες του καρκίνου χάρη στη χειρουργική ή στη χημειοθεραπεία... Και ανησυχούσαν για την πτώση της ποιότητας του ανθρώπινου αποθέματος στις ανώτερες ηλικιακές κατηγορίες, όπου αυτοί οι διασωθέντες, που αποσπάστηκαν από την αρπαγή της φυσικής επιλογής, αποτελούν μιαν αυξανόμενη ομάδα. Μένει να μάθουμε, όπως τους ρώτησαν κάποιοι, από ποια στιγμή και μετά μπαίνει κανείς στην ομάδα των διασωθέντων, και αν ο λυσσαλέος αγώνας που διεξάγει η σημερινή ιατρική έχει άλλο στόχο από το να ευεργετήσει τους ανθρώπους με αυτό το επιπρόσθετο κομμάτι ζωής.

Michel Vovelle, *Ο θάνατος και η δύση, από το 1300 ως τις μέρες μας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2000, σ. σ. 364 – 365.

Ή μήπως σέβονται την εσωτερική διάρκειά του και γι' αυτό θεωρούν ότι η παράτασή της είναι θεμελιώδες καθήκον τους;

Κρίνουν ίσως ότι η συνείδηση του ασθενούς είναι τόσο κλωνισμένη από τις συνθήκες που δεν μπορεί να πάρει ο ίδιος μια τέτοια απόφαση;

Προφανώς οι απαντήσεις είναι τόσες όσες και οι ιστορίες των ανθρώπων και προφανώς το ξετύλιγμα αυτού του κουβαριού που δημιουργεί ο Χρόνος με τον Καιρό είναι μια ιδιαίτερα δύσκολη υπόθεση περί της οποίας μπορούμε πάντα να σχηματίζουμε γνώμη μονάχα αφού έχουμε εξετάσει την κάθε περίπτωση ξεχωριστά και αφού έχουμε λάβει υπόψη όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία επί του συγκεκριμένου συμβάντος και όχι εφαρμόζοντας το ίδιο σε όλους.

Δηλαδή μιλάμε για μια μετάβαση κάθε φορά από την απαραίτητη γυμνή διάρκεια στην προσωπική εσωτερική βιωμένη διάρκεια του καθενός.

Παρόμοια ζητήματα με αυτό στο οποίο αναφερθήκαμε μόλις τώρα προκύπτουν φυσικά σε όλες μας τις σχέσεις, και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο καθίσταται σαφής η σημασία της συζήτησης περί της διάρκειας, η πολυπλοκότητα του ζητήματος, αλλά και ότι το σημείο εκκίνησης της αντικειμενικής διάρκειας καθώς και η στόχευσή της δύναται να είναι πάντα διαφορετικά, καθώς είτε θα εκκινεί με σεβασμό προς τον Καιρό και θα τον θέτει ως στόχο αυτόν καθεαυτόν, είτε θα φανερώνει τον τρόπο ενόψει του Χρόνου και την επακόλουθη απαξίωση του Καιρού.

Αναλύοντας την έννοια και το βίωμα της διάρκειας, προσπαθώντας να κατανοήσουμε το βίωμά μας και να σκάψουμε σε αυτό με τον εννοιολογικό μας εξοπλισμό, διακρίναμε την εσωτερική βιωμένη διάρκεια από την αντικειμενική γυμνή διάρκεια και στη συνέχεια είδαμε και ορισμένες διαφοροποιήσεις στην προσέγγιση της τελευταίας, ανάλογα με το αν λαμβάνει υπόψη της τον Καιρό ή αν αντίθετα τον απαξιώνει, σύροντας την ύπαρξη στον τρόπο του Χρόνου.

Στο άλλο άκρο, με τις ίδιες όμως συνέπειες και τα ίδια προβλήματα, συναντάμε εκείνους που θεωρούν πως το μόνο που υπάρχει είναι η εσωτερική βιωμένη διάρκεια, αρνούμενοι οποιαδήποτε άλλη πραγματικότητα πέραν του εαυτού.

Υπάρχει μονάχα ό,τι αισθάνομαι, ό,τι σκέφτομαι και ό,τι βιώνω εγώ ως διακριτή ολότητα.²⁹⁶

Και πράγματι, μπορούμε να αποδεχτούμε την θέση του σολιψισμού πως η συνείδησή μας εκλαμβάνει ως υπαρκτό μονάχα αυτό που αισθάνεται, αυτό που σκέφτεται και αυτό που βιώνει, εντούτοις η ίδια η συνείδηση, όπως έχουμε ήδη παρατηρήσει, δεν μπορεί να σχηματιστεί αποκλειστικά χάρη στην εσωτερική βιωμένη διάρκεια, αλλά απαιτείται και η αντικειμενική διάρκεια που προϋπήρχε αυτής και που θα συνεχίσει να υπάρχει με το πέρασ της δικής μας προσωπικής και μοναδικής διάρκειας.

Αντικειμενική διάρκεια που αναγνωρίζει πως υφίστανται και άλλες διακριτές ολότητες με την δική τους εσωτερική βιωμένη διάρκεια και που συνάμα αποτελεί προϋπόθεση της επικοινωνίας μεταξύ αυτών των διακριτών και διαφορετικών ολοτήτων, οι οποίες αλληλεπιδρούν έτσι κι αλλιώς μεταξύ τους. Εξάλλου, έχουμε ήδη εξηγήσει ότι η διάρκεια κάθε διακριτής ολότητας είναι κάτι παραπάνω από την συνείδηση και δεν εξαντλείται σε αυτήν.

²⁹⁶ Σολιψισμός: το γνωσιολογικό δόγμα σύμφωνα με το οποίο, εφόσον τον εξωτερικό κόσμο τον γνωρίζω μόνο από τους ερεθισμούς που ασκεί στις αισθήσεις μου, η μόνη αληθινή μου γνώση είναι ο εαυτός μου και τα αισθήματά μου. Ο αντικειμενικός κόσμος, κατά τον σολιψισμό, είναι το εκάστοτε δημιούργημα της συνείδησής μου και στην πραγματικότητα δεν υπάρχει.

Βλ. Bertrand Russell, *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, μτφ. Αιμ. Χουρμουζίου, εκδ. Ι. Δ. Αρσενίδης και Σια, Αθήνα, σελ. 248.

Εκείνοι που ισχυρίζονται ότι το μόνο που υπάρχει είναι ο δικός μου ψυχοσωματικός κόσμος, έχουν καταληφθεί από τον ίδιο τρόπο απέναντι στον Χρόνο, έχοντας επιλέξει μια διαφορετική μεταμφίεση σε σχέση με εκείνους που επιχειρούν την εκκένωση του εσωτερικού βιωμένου χρόνου και την μετατροπή όλων των διαρκειών σε γυμνές αντικειμενικές διάρκειες.

Εδώ η εσωτερική διάρκεια είναι η μόνη υπαρκτή, αυθύπαρκτη θα έλεγε κανείς, ανεξάρτητη και αυτόνομη, προστατευμένη από οποιαδήποτε έξωθεν παρέμβαση, κυρία του εαυτού της.

Και σε αυτήν την περίπτωση είναι φανερή η διακοπή της επικοινωνίας τόσο με τον ίδιο μας τον εαυτό, παρά τις διαβεβαιώσεις περί του αντιθέτου, όσο και με το περιβάλλον μας, ενώ καθίσταται σαφής και ο τρόμος ενόψει του Χρόνου.

Όσοι σύρονται από τον αντικειμενικό χρόνο και όσοι θεωρούν πως ο κόσμος είναι αποκλειστικό δημιούργημα του υποκειμένου συνδέονται μεταξύ τους εξαιτίας του ίδιου τρόμου, με την διαφορά ότι οι δεύτεροι πιστεύουν ότι μέσω του Καιρού χτίζουν για τον εαυτό τους ένα κάστρο αχρονικότητας, απρόσβλητο στις επιθέσεις του Χρόνου.

Ναι, αλλά δεν κάναμε λόγο νωρίτερα για μια διάκριση μεταξύ εκείνων που έχουν παραδοθεί στον Χρόνο και εκείνων που έχουν βουτήξει στον Καιρό, υπονοώντας πως οι μεν απαξιώνουν την ύπαρξη και οι δε της αποδίδουν την απαιτούμενη αξία; Εδώ όμως αναφερόμαστε σε κάτι τελείως διαφορετικό.

Τον τρόπο απέναντι στον Χρόνο δεν τον αντιμετωπίζουμε προσποιούμενοι πως αυτός δεν υπάρχει, διότι στην πραγματικότητα αυτό που κάνουμε είναι να κρύβουμε τον τρόπο μας κάτω από μια εσωτερική διάρκεια η οποία αναζητά ένα κρησφύγετο σε μια στροφή προς τα μέσα, στροφή εντούτοις όχι ενδοσκοπική αλλά εγωλατρική.

Οι εκφάνσεις αυτής της στροφής είναι ποικίλες και διέπονται από την απομόνωση, είτε πρόκειται για υπάρξεις που προβάλλουν κυριαρχικότητα και επιθετικότητα, ακριβώς εξαιτίας της απομόνωσής τους, είτε για ανθρώπους που ζουν παθητικά και μοιρολατρικά *το μόνος μου ήρθα στον κόσμο, μόνος πορεύτηκα και μόνος θα πεθάνω*. Όσοι υποστηρίζουν κάτι παρόμοιο, ζουν προφανώς υπό καθεστώς τρόμου, και κάποιος θα το εκφράσουν βίαια προς τα έξω, έχοντας τραυματίσει πρωτίστως το μέσα, ενώ κάποιος άλλος θα στραφούν αποκλειστικά κατά του δικού τους ψυχοσωματικού κόσμου, βλάπτοντας προφανώς άμεσα ή έμμεσα και το περιβάλλον τους.²⁹⁷

²⁹⁷ Αυτό που καθορίζει τη θέση του βιωμένου χρόνου στο συνεχές του μέλλοντος – παρόντος – παρελθόντος δεν είναι η γνώση της εξωτερικής πραγματικότητας, αλλά μάλλον ο τρόπος που αντιλαμβάνεται κανείς την ίδια του την κατάσταση επάρκειας, αυτό που ο Freud και ο Bibring, πιο πρόσφατα, αναγνώρισαν ως το βίωμα ανημπόριας του Εγώ αναφορικά με κάποια αντίζηση ή προκλητική πραγματικότητα, μέσα ή έξω από τον εαυτό μας, στην οποία επενδύεται επίμονα η προσοχή του. Στην πραγματικότητα, ανεξάρτητα από τη θέση που καταλαμβάνει το εξωτερικό γεγονός ή η ψυχική του αναπαράσταση στο συνεχές του χρόνου, το αίσθημα του χρόνου είναι πάντα στο παρόν. [...] Για να βιώσει κάποιος ένα συγκεκριμένο συναίσθημα, πρέπει πρώτα να αντιληφθεί μια δεδομένη κατάσταση σαν να σχετίζεται με το συμφέρον του, με τις ανάγκες ή τις φιλοδοξίες του, και βασιζόμενος στην προηγούμενη εμπειρία του να εκτιμήσει την ικανότητά του να τη χειριστεί. [...] Εκείνο που καθορίζει κατά πόσο αυτή η εντάση θα αποκτήσει τη συγκεκριμένη ιδιότητα του άγχους ή της κατάθλιψης είναι ο προσανατολισμός του Εγώ στον χρόνο, που με τη σειρά του καθορίζεται από την εκτίμηση εκ μέρους του Εγώ της δικής του επάρκειας ως δυναμικής (μέλλον) ή ως πραγματικής (παρελθόν). [...] Γενικά μια απώλεια που οδηγεί σε αισθήματα ανημπόριας και απελπισίας μπορεί να είναι πραγματική, αλλά και απειλητική, αναμενόμενη, ή φανταστική, συμβολική, εσωτερική ή εξωτερική, συνειδητή ή ασύνειδη. Η κατάθλιψη προκύπτει από την ανικανότητα του Εγώ να αποκαταστήσει μια πραγματική ή φανταστική απώλεια, απώλεια που για εμάς ταυτίζεται εν προκειμένω με εκείνη του έρωτα για την ύπαρξη.

Όμως για ποια μοναξιά μιλάμε εδώ; Τί θα πει ότι μόνος μου ήρθα, μόνος μου πορεύτηκα και μόνος μου θα φύγω;

Προφανώς δεν εννοούμε ότι όταν γεννιόμαστε δεν ήταν παρούσα η μητέρα μας, ούτε ότι η ζωή μας κύλησε δίχως την παρουσία άλλων έμψυχων γύρω μας, ούτε ότι απαραίτητα την στιγμή του θανάτου μας δεν θα υπάρχουν κάπου κοντά μας άνθρωποι αγαπημένοι ή και άγνωστοι. Θα ήταν αδύνατον να ισχυριστεί κάποιος κάτι ανάλογο.

Τότε σε ποια μοναξιά αναφερόμαστε, αφού κάθε στιγμή της ζωής μας, ακόμα και όταν είμαστε ολομόναχοι σε ένα δωμάτιο, ο άλλος είναι εκεί, μέσω της παρουσίας της απουσίας του;

Είναι η βιωμένη μοναξιά της συνείδησης της συνείδησης και η μοναξιά της εσωτερικής βιωμένης διάρκειας που δεν μπορώ να μοιραστώ με κανέναν.²⁹⁸

Η βιωμένη εσωτερική διάρκεια είναι όπως έχουμε δει μοναδική και απροσπέλαστη, τόσο για τους άλλους όσο και για εμάς τους ίδιους, με την συνείδηση να επιχειρεί να συλλάβει αυτή την εσωτερική ροή αλλά δίχως ποτέ να έχει μια καθολική εποπτεία αυτής.

Εγώ που στρέφομαι στον εαυτό μου, εγώ που βιώνω αυτή την στροφή, εγώ που βλέπω αποσπασματικά την εσωτερική μου διάρκεια μέσω της συνείδησης και που την βιώνω δίχως διακοπές ως διακριτή ολότητα με μια συγκεκριμένη διάρκεια, βλέπω και βιώνω αυτή την διάρκεια στην οποία έχουν εμπλακεί και πολλές ακόμα διάρκειες που τις γνωρίζω ή και όχι, αλλά εγώ που τα βλέπω και τα βιώνω αυτά είμαι εγώ με εμένα και την δική μου διάρκεια και το βίωμά μου είναι καταδικασμένο στην μοναξιά ανεξάρτητα από το ότι καμία εσωτερική διάρκεια δεν μπορεί να αναδυθεί δίχως την παρουσία άλλων εσωτερικών διαρκειών και δίχως την προϋπόθεση της αντικειμενικής γυμνής διάρκειας.

Υπό αυτή την έννοια, ναι, ο καθένας είναι μόνος του, γεννήθηκε μόνος του, θα βιώσει μόνος του την διάρκειά του, και όταν πεθάνει, πάλι θα πεθάνει μόνος του. Μπορώ να κοινωνήσω ποικιλοτρόπως αυτό που αισθάνομαι μέσα από το βίωμά μου, μπορώ να προσπαθήσω να το μεταδώσω και μπορούν οι αποδέκτες να προσπαθήσουν να το συλλάβουν, αλλά ανεξάρτητα από τους τρόπους και την επιτυχία ή μη του εγχειρήματος, το βίωμα δεν μεταδίδεται, το βίωμα της διάρκειάς μου είναι ένα απόλυτα μοναχικό ταξίδι που δεν μοιράζομαι με κανέναν.

Η ενσυναίσθηση ή τα λεγόμενα κοινά βιώματα δημιουργούν έναν τόπο όπου μπορούμε να συναντηθούμε, αλλά το βίωμα του καθενός είναι άβατο για τους άλλους και ως ένα βαθμό και για εμάς τους ίδιους που το βιώνουμε. Σε αυτό το πλαίσιο δεν έχει καμία σημασία αν κατανοούμε τον άλλον, αν τον συναισθανόμαστε, αν συμφωνούμε ή διαφωνούμε μαζί του, ή αν ζούμε την ίδια κατάσταση, αφού σε κάθε περίπτωση ο καθένας βρίσκεται αντιμέτωπος μόνος του με το βίωμά του.

Η αναπόφευκτη μοναξιά του βιώματος και η συνείδηση της αναπόφευκτης μοναξιάς του βιώματος γίνεται τότε τρομαχτική και ανυπόφορη, τότε λυτρωτική και καθησυχαστική, τότε το σίγουρο καταφύγιο από τον κόσμο και τις διάρκειές του και τότε η φυλακή όπου δεν μπορεί να μας επισκεφθεί κανείς.

Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Χρόνος και αχρονικότητα, παραλλαγές της χρονικής εμπειρίας (μια ψυχαναλυτική προσέγγιση)*, μτφ. Μίνα Χαραλάμπους, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, σ. σ. 85 – 92.

²⁹⁸ Η μοναξιά της ανθρώπινης ψυχής, θα γράψει ο Russell, είναι δυσβάσταχτη. Τίποτα δεν μπορεί να διεισδύσει εκτός από την κορυφαία ένταση του είδους της αγάπης που έχουν κηρύξει οι θρησκευτικοί διδάσκαλοι. Οτιδήποτε δεν πηγάζει από αυτό το κίνητρο είναι επιβλαβές ή τουλάχιστον άχρηστο. Συνεπώς ο πόλεμος είναι λάθος, η δημόσια εκπαίδευση είναι αποκρουστική, η χρήση βίας πρέπει να αποδοκιμάζεται, και στις ανθρώπινες σχέσεις πρέπει κανείς να διεισδύει έως τον πυρήνα της μοναξιάς κάθε ατόμου και να μιλάει γι' αυτό.

Ο. π. σελ. 230.

Είναι τρομαχτικό να υπάρχουν γύρω σου τόσο άνθρωποι και εσύ να ξέρεις ότι θα είσαι πάντα μόνος με το βιώμά σου και πως κανείς δεν θα βιώσει αυτό που βίωσες εσύ.

Είναι καθησυχαστικό να ξέρεις πως ό,τι και να συμβαίνει θα βρίσκεις πάντα τον εαυτό σου εκεί να σε περιμένει, και ίσως είναι λυτρωτικό να βλέπουμε ότι υπάρχει ένας τύπος όπου κανείς άλλος δεν έχει πρόσβαση.

Οτιδήποτε και αν ισχύει κάθε φορά για τον καθένα από εμάς, το βέβαιο είναι πως η αναπόφευκτη μοναξιά του βιώματος είναι χαρακτηριστικό της διακριτής και μοναδικής ολότητας που είμαστε. Συνεπώς αναπόφευκτη μοναξιά αλλά διαφορετικοί τρόποι βίωσης και έκφρασης αυτής της μοναξιάς.

Είναι σύνηθες η απελπισία από την μοναξιά του βιώματος να εκφράζεται μέσω της αδιαφορίας, της επιθετικότητας και της παραίτησης, διαιωνίζοντας έναν φαύλο κύκλο από τον οποίο δεν μπορούμε να ξεφύγουμε, αφού το ζητούμενο είναι εκ φύσεως ανέφικτο. Όλες αυτές οι συμπεριφορές μοιάζουν να έχουν ως σημείο αφετηρίας τους την διαπίστωση της μοναξιάς του βιώματος. Μόνο εγώ για παράδειγμα βιώνω την σχέση μου με τον σκύλο μου και στο βιώμά μου καθαυτό δεν μπορεί να έχει πρόσβαση κάποιος άλλος.²⁹⁹ Οι άλλοι βλέπουν την σχέση μου, τους μιλάω για αυτήν, τους εξηγώ αυτό που αισθάνομαι, συναντώ πιθανότατα ανθρώπους που φαίνεται να έχουν μια παρόμοια σχέση και μπορούμε να βρούμε έναν κοινό τόπο, ή από την άλλη μιλάω με ανθρώπους που τους είναι αδύνατον να κατανοήσουν την συναισθηματική μου κατάσταση. Είτε όμως υπάρχει ένας κοινός τόπος είτε όχι, είτε ο σκύλος αποτελεί μέλος της οικογένειας και για τον άλλον είτε τον θεωρεί ανάξιο και κατώτερο από εκείνον ον, το βίωμα της σχέσης αυτής θα είναι πάντα δικό μου, και αν το βίωμα του βιώματος της μοναξιάς κυριαρχεί εντός μου, τότε ενδεχομένως δεν θα ενδιαφερθώ να κοινωνήσω τίποτα στους άλλους ή θα προσπαθήσω να τους επιβάλλω το βιώμά μου εξαιτίας της απελπισίας που με έχει καταλάβει.

Κοντολογίς, η συμπεριφορά μου εκπηγάζει από μια κοσμοθεωρία, η οποία έχει χτιστεί γύρω από την σωστή φυσικά παρατήρηση ότι το βιώμά μου είναι μόνο δικό μου και συνεπώς ουδείς άλλος δύναται να έχει πρόσβαση σε αυτόν τον κόσμο, όπως κι εγώ δεν μπορώ να έχω πρόσβαση σε κανενός άλλου τον κόσμο, με αποτέλεσμα να υπάρχει κατ' ουσίαν μονάχα ο κόσμος που ο καθένας βιώνει ξεχωριστά, να υπάρχουν τόσοι κόσμοι όσες και οι διάρκειες, να υπάρχει με δυο λόγια μονάχα ο Καιρός του καθενός και όχι ο Χρόνος, ένας Καιρός που συνιστά μια αναπόφευκτη διάρκεια με μια εξίσου αναπόφευκτη μοναξιά.

Μιλώντας όμως για αναπόφευκτη μοναξιά του βιώματος και για απελπισία εντός αυτής της μοναξιάς, θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι προϋπόθεση της μοναξιάς είναι η ύπαρξη των άλλων και η γνώση μας πως οι άλλοι υπάρχουν, ειδάλως δεν θα μπορούσε να προκύψει ένα τέτοιο βίωμα. Το βίωμα καθαυτό είναι μεν μοναδικό και μη προσβάσιμο σε κανέναν άλλον πέρα από εκείνον που το έχει, αλλά το βίωμα του βιώματος της μοναξιάς, όπως εξάλλου και οποιοδήποτε άλλο βίωμα, προϋποθέτει τον άλλον. Όλα μας τα βιώματα βασίζονται σε σχέσεις που έχουμε με άλλες διάρκειες,

²⁹⁹ Ο Κοντιγιάκ αρχίζει έτσι το περίφημο βιβλίο του: «Όσο ψηλά κι αν ανέβουμε, όσο χαμηλά κι αν κατέβουμε, ποτέ δεν βγαίνουμε από τις ίδιες μας τις αισθήσεις». Ποτέ δεν αποβιβαζόμαστε από τον εαυτό μας. Ποτέ δεν φτάνουμε στον άλλο παρά μόνο αν αλλοτριωθούμε από την ίδια μας την ευαίσθητη φαντασία. Τα αληθινά τοπία είναι αυτά που μόνοι μας φτιάχνουμε, γιατί έτσι είμαστε εμείς οι θεοί τους και τα βλέπουμε όπως στ' αλήθεια είναι, δηλαδή έτσι όπως δημιουργήθηκαν. Κανένα από τα επτά μέρη του κόσμου δεν είναι αυτό που μ' ενδιαφέρει και που μπορώ στ' αλήθεια να δω – το όγδοο είναι το δικό μου κομμάτι, αυτό που εγώ διανύω.

Fernando Pessoa, Βιβλίο της ανησυχίας, σύνθεση του Μπερνάρντο Σοάρες, βοηθού λογιστή στην πόλη της Λισαβόνας, μτφ. Άννη Σπυράκου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997, σελ. 76.

και συνεπώς, ο δικός μου κόσμος, ο κόσμος που βιώνω αποκλειστικά εγώ, συμπεριλαμβάνει αναπόφευκτα τον άλλον.

Ο άλλος είναι ο άλλος επειδή δεν μπορεί να βιώσει αυτό που βιώνω, αλλά ταυτόχρονα ό,τι βιώνω δεν μπορώ να το βιώσω παρά μόνο επειδή υπάρχει ο άλλος. Το να υποστηρίζω πως υπάρχει μόνον ο δικός μου κόσμος επειδή αυτόν βιώνω, είναι ένας ξεκάθαρος παραλογισμός, από την στιγμή που ο Καιρός μου χρειάζεται τους άλλους Καιρούς και τον Χρόνο για να υπάρξει και για να βιώσει ό,τι βιώνει.

Εδώ η μοναξιά του βιώματος δεν είναι η γιορτή της μοναδικότητας, στην οποία θα αγκαλιάζαμε όλα εκείνα που συντελούν στην δημιουργία τούτης της γιορτής, αλλά η απόδειξη πως η ύπαρξη βιώνει τις άλλες διακριτές ολότητες ως εχθρικές, ως απόλυτα ξένες και δίχως υποτίθεται την παραμικρή συμμετοχή σε αυτό που είμαστε και ζούμε, υποστηρίζοντας ταυτόχρονα ότι έχει εγκύψει στον Καιρό της, υπερνικώντας τάχα τον Χρόνο, αφού στην πραγματικότητα τον εξαφάνισε, αρνούμενη κατηγορηματικά την ύπαρξή του. Ψεύδος που δεν το πιστεύει για τον ίδιο του τον εαυτό ούτε ο υποτιθέμενα πιο σκληρός και αδιάφορος προς τις άλλες υπάρξεις άνθρωπος, καθώς στην πραγματικότητα η αδιαφορία του και η επιθετικότητά του εκπορεύονται από τον τρόπο του απέναντι στον Χρόνο. Η ασθμαίνουσα υπό το βάρος του Χρόνου ύπαρξη, φέρει ως πρόφαση την ενασχόλησή της με τον Καιρό ενώ έχει απλώς αγκιστρωθεί στη μοναξιά του βιώματος και σύρεται στα κρυφά από τον Χρόνο, ακριβώς όπως και εκείνοι που επιθυμούν στα φανερά να εκκενώσουν τις εσωτερικές τους διάρκειες, απαξιώνοντας απερίφραστα την μοναδικότητα των υπάρξεων:

*La solitudine della vita sfocia nella solitudine della morte.*³⁰⁰

Αν όμως η απαξίωση του Καιρού, της εσωτερικής μας διάρκειας, της ύπαρξης γενικότερα, είναι ο κοινός παρονομαστής τόσο εκείνων που θεωρούν ως μόνο υπαρκτό τον αντικειμενικό Χρόνο, όσο και αυτών που αρνούνται την ύπαρξή του και συνεπώς την πιθανή επιρροή του στην μοναδική πραγματικότητα της βιωμένης μας διάρκειας, τότε εύλογα θα αναρωτηθεί κανείς για το ποια είναι εκείνη η στάση που θα διέσωζε την αξιοπρέπειά μας και αν είναι δυνατόν τούτη η στάση να υποστηριχθεί στην πράξη δίχως να παρασυρόμαστε πότε προς την μία πλευρά (τον τρόπο του αντικειμενικού Χρόνου) και πότε προς την άλλη (τον εγκλωβισμό στη μοναξιά του βιώματος).

Εκκινώντας από το δεύτερο σκέλος του ερωτήματος, υποθέτω ότι ο καθένας μας θα απαντούσε πως ακόμα κι αν είχε την πρόθεση να δεχτεί όσα έχουμε υποστηρίξει έως τώρα, υιοθετώντας μάλιστα την στάση που θα επιχειρήσουμε να αναπτύξουμε στη συνέχεια, θα ήταν αδύνατον να μην βιώσει ποτέ ξανά τόσο τον τρόπο του αντικειμενικού Χρόνου όσο και την απελπισία που προκύπτει από την μοναξιά του βιώματος, και τούτο διότι πρώτον δεν υπάρχουν απόλυτα διαχωριστικές γραμμές που θα μπορούσαμε να χαράξουμε μεταξύ Χρόνου και Καιρού, και δεύτερον διότι αυτό που χαρακτηρίζει τα έμψυχα όντα είναι η κίνηση και συνεπώς η διαρκής μεταβολή της ψυχοσωματικής τους κατάστασης.

Εκ των ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι δεν θα αναζητήσουμε την υιοθέτηση μιας ανέφικτης στάσης, όσο την διαρκή προσπάθεια μέσω μιας τάσης, η οποία θα συνίσταται στην όσο το δυνατόν συνεπέστερη αποφυγή των αδιεξόδων που προκύπτουν από τις αντιλήψεις που αναλύσαμε προηγουμένως.

³⁰⁰ Η μοναξιά της ζωής εκβάλλει στη μοναξιά του θανάτου.

Zygmunt Bauman, *Mortalità, immortalità e altre strategie di vita*, ό. π., σελ. 64.

Αναγνωρίζουμε φυσικά τις δυσκολίες ενός τέτοιου εγχειρήματος, αφενός ως προς την επίτευξή του αυτή καθαυτή, και αφετέρου ως προς την συνέπεια με την οποία μπορεί αυτό να υποστηριχθεί. Όπως ο καθένας μας, έτσι και εμείς, έχουμε συνείδηση ορισμένων στιγμών που μας καταλαμβάνει ο τρόμος του αντικειμενικού Χρόνου ή η απελπισία της μοναξιάς του βιώματος, και αναρωτιόμαστε αν ακόμα και τις στιγμές που δεν το καταλαβαίνουμε και βιώνουμε μια διαφορετική κατάσταση, εξακολουθούμε να βρισκόμαστε υπό την σκέπη τους, δρώντας ενδεχομένως ασυνείδητα υπό την πίεσή τους και όντας ουσιαστικά ένα εκκρεμές το οποίο διανύει την απόσταση από τον τρόπο στην μοναξιά, καταδικασμένοι σε μια διάρκεια κατά το μάλλον ή ήττον μάταιη και οδυνηρή, αφού όχι μόνο θα πεθάνουμε αλλά δεν θα μας καταλάβει και κανείς.³⁰¹

Από τον θάνατο οδηγηθήκαμε στον χρόνο, και από τον χρόνο πίσω στον θάνατο, διότι δεν θα μπορούσαμε να μιλήσουμε περί θανάτου, ή μάλλον περί της ιδέας του θανάτου, αν δεν ήμασταν χρόνος, δηλαδή διακριτές ολότητες με συγκεκριμένη διάρκεια.

Αν ήμασταν διάρκειες δίχως τέλος, ενδεχομένως να μην μας απασχολούσε ιδιαίτερα το ζήτημα του χρόνου ή να μας απασχολούσε με κάποιον διαφορετικό τρόπο, αφού δεν θα συνδεόταν άμεσα με τον θάνατο, αλλά εξ όσων γνωρίζουμε κάθε ατομική ιδιοσυγκρασία έχει μια συγκεκριμένη διάρκεια, υπό την μορφή τουλάχιστον που μας παρουσιάζεται άμεσα στην εμπειρία μας. Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψιν μας αυτές τις παρατηρήσεις, είδαμε τί δεν μπορούμε να αποφύγουμε:

Είμαστε μια *αναπόφευκτη διάρκεια* με έναν εξίσου *αναπόφευκτο εσωτερικό βιωμένο χρόνο* (αυτό που ονομάσαμε *Καιρό*) ο οποίος διέπεται από την *αναπόφευκτη υπαρξιακή αγωνία* (συνειδητή και μη) που εδράζεται στο ότι εν μέσω της διαρκούς μεταβολής μας κάτι φαίνεται να παραμένει το ίδιο και να δημιουργεί μέσω της κίνησης ένα παρόν, ένα παρελθόν και ένα μέλλον.

Επιπρόσθετα διαπιστώσαμε ότι το *βίωμά μας* είναι μοναδικό και ανεπανάληπτο αλλά ταυτόχρονα καταδικασμένο σε μια *αναπόφευκτη μοναξιά*, αφού ό,τι βιώνω το βιώνω μόνον εγώ και το βίωμα αυτού του βιώματος μπορεί να μας οδηγήσει σε μια απελπισία, παραίτηση ή επιθετικότητα, στάσεις οι οποίες εντούτοις δεν είναι αναπόφευκτες.

Επίσης, αναλύσαμε τον αντικειμενικό Χρόνο και την δική του αναπόφευκτη φύση, κατανοώντας πως είμαστε εντός του και πως αυτός υπάρχει από την στιγμή που μία διάρκεια αναγνωρίζεται ως τέτοια, ανεξάρτητα από το πώς θα βιωθεί, όντας ταυτόχρονα αυτός ο Χρόνος και η απαραίτητη προϋπόθεση της *επικοινωνίας* μεταξύ των έμψυχων διακριτών ολοτήτων η οποία οδηγεί στη δημιουργία και την συντήρηση των κοινωνιών μας.

Κι αν ο αντικειμενικός Χρόνος είναι εξίσου αναπόφευκτος με τον Καιρό, αυτό δεν σημαίνει ότι και οι κυρίαρχες στάσεις που αναλύσαμε, δηλαδή ο τρόμος και η προσπάθεια εκκένωσης των προσωπικών εσωτερικών βιωμένων διαρκειών, χαρακτηρίζονται από την ίδια μη αποφευκταία φύση.

Επαναλαμβάνουμε λοιπόν αυτό που τόσο εύστοχα συμπύκνωσαν σε μία πρόταση οι Ansermet και Magistretti αναφορικά με την εκπλήρωση του γενετικού προγράμματος, ότι δηλαδή *φαίνεται να είμαστε έτσι γενετικά προκαθορισμένοι ώστε να*

³⁰¹ [...] το μόνο που μετράει είναι η μοναξιά σου: ό,τι κι αν κάνεις, όπου κι αν πας, όλα όσα βλέπεις είναι ασήμαντα, όλα όσα κάνεις είναι μάταια, όλα όσα αναζητείς είναι ψεύτικα. Το μόνο που υπάρχει είναι η μοναξιά που, αργά ή γρήγορα, κάθε φορά, τη βρίσκεις μπροστά σου, φιλική ή ολέθρια. Κάθε φορά μένεις μόνος, αβοήθητος, μπροστά της, βλοσυρός ή ταραγμένος, απελπισμένος ή ανυπόμονος.

Georges Perec, *Ένας άνθρωπος που κοιμάται*, μτφ. Αχιλλέας Κυριακίδης, εκδ. ύψιλον/βιβλία, Αθήνα, 2020, σελ. 82.

μην είμαστε γενετικά προκαθορισμένοι³⁰², ισχυριζόμενοι το ίδιο πράγμα με διαφορετικούς όρους, τουτέστιν πως εντός του *αναπόφευκτου* και ίσως χάρη σε αυτό, αναδύεται η απροσδιοριστία και η ελευθερία, μια συνύπαρξη ντετερμινισμού και ελευθερίας, την οποία οι τυφλωμένοι μοιρολάτρες και οι αμετανόητοι εγωλόγοι αδυνατούν να κατανοήσουν.

Κι όμως, ούτε είναι τα πάντα προκαθορισμένα, ούτε υφίσταται κάποια αχαλίνωτη ελευθερία που δεν υπάγεται σε προκαθορισμούς.

Ακόμα και όσοι ασπάζονται το *ήταν θέλημα Θεού*, υποθέτουμε ότι επιφυλάσσουν ένα ίχνος ελεύθερης βούλησης στις υπάρξεις, εκτός και αν θεωρούν πως είμαστε πόνια ενός χαιρέκακου Θεού.

Όσον αφορά σε εκείνους που πιστεύουν στον απόλυτα ντετερμινιστικό χαρακτήρα των υπάρξεων και των πράξεών τους, νομίζοντας πως μπορούν a posteriori να ανάγουν καθετί που συνέβη σε μια σειρά συμβάντων ή νόμων η οποία καταλήγει σε μια επ' άπειρον αναγωγή που δεν δυνάμεθα βέβαια να εποπτεύσουμε, αλλά που κατ' εκείνους υπάρχει, ή αντιστρόφως που νομίζουν πως είναι δυνατόν μέσω αυτού του ντετερμινισμού να προβλέψουν το μέλλον βασισμένοι στην ίδια αλυσίδα γεγονότων, μπορούμε απλώς να πούμε ότι πρόκειται για μια απεγνωσμένη προσπάθεια επιβολής και κυριαρχίας μιας συνείδησης (ατομικής ή συλλογικής), ένα ανθρώπινο δημιούργημα, που βλέπει ότι ο κόσμος και οι άλλες υπάρξεις του ξεφεύγουν και δεν μπορούν να συλληφθούν και να παγιδευτούν, διότι, ατυχώς για εκείνο, διέπονται από μια εγγενή απροσδιοριστία.

Ούτε ο Hegel, ούτε ο Marx, κανένας άνθρωπος γενικότερα, καμία θρησκεία και καμία επιστήμη, δεν μπορούν να αποδείξουν και να επιβάλλουν ένα καθολικό ντετερμινιστικό σύστημα (κοινωνικό, ιστορικό, φυσικό), διότι ακριβώς πάνω στο αναπόφευκτο διανοίγεται ένα κενό:

τρομακτικό μιν, αφού όλες οι βεβαιότητες μπορούν ανά πάσα στιγμή να καταρρεύσουν,

λυτρωτικό δε, αφού όλες οι βεβαιότητες μπορούν ανά πάσα στιγμή να διαψευσθούν.

Από την άλλη πλευρά, θα πρέπει να κατανοήσουμε πως τούτο το κενό που διανοίγεται, βρίσκεται εντός των προαναφερθέντων συγκεκριμένων αναπόφευκτων προκαθορισμών, πράγμα που σημαίνει ότι οι επιλογές και οι δυνατότητες είναι μεν άπειρες, αλλά υπόκεινται σε περιορισμούς, και συνεπώς η ελευθερία έχει αναγκαστικά κάποια όρια, τα οποία οι υπάρξεις δεν δύνανται κατά κανένα τρόπο να υπερβούν, όσο και αν το επιθυμούν ή όσο και αν έχουν την ψευδαίσθηση πως τα υπερβαίνουν χάρη σε ορισμένες πράξεις τους ή πεποιθήσεις τους.

Έτσι, δεν μπορούμε προφανώς να νομίζουμε πως η συγκεκριμένη μας διάρκεια θα αποτινάξει τον αντικειμενικό Χρόνο και θα ζήσει τάχα ελεύθερη δίχως αυτόν και δίχως τις υπόλοιπες εσωτερικές διάρκειες με τις οποίες αλληλεπιδρά αναπόφευκτα, όσο κι αν θεωρούμε λανθασμένα ότι υπάρχει μόνον ο αυτόνομος και αυτόφωτος κόσμος μας ή όσο κι αν ελπίζουμε σε μια μορφή αιωνιότητας μέσω των θρησκειών, των πράξεών μας και των έργων μας.

Κανενός είδους τέτοιας ελπίδας και κανενός είδους ενδεχόμενης αυθάδειας εκ μέρους μας, δεν αναιρεί όσα έχουμε χαρακτηρίσει ως τώρα αναπόφευκτα, διότι έστω κι αν δεχτούμε για παράδειγμα μια οποιαδήποτε μορφή συνέχειας της ατομικής ιδιοσυγκρασίας αυτής καθεαυτής ή μια συνέχεια μέσω μιας πράξης, ενός έργου ή της μνήμης των άλλων, η απαραίτητη προϋπόθεση είναι το πέρασμα από την συγκεκριμένη διάρκεια, με ό,τι αυτό έχουμε εξηγήσει πως συνεπάγεται.

³⁰² Francois Ansermet, Pierre Magistretti, ό. π., σελ. 175.

Με πιο απλά λόγια, η αθανασία μας, κάθε είδους αθανασία, κάθε προσπάθεια απαθανάτισης, προϋποθέτει την θνητότητά μας:

Από τη μία μεριά, ο θάνατος δίνει στη ζωή μας επιτακτικότητα και ομορφιά. Χωρίς αυτόν λίγα πράγματα έχουν σημασία. Με τον θάνατο, πολλά έχουν. Από την άλλη, ο θάνατος απειλεί την ίδια τη σημασία που παραδίδει. Η ευθραυστότητα της ζωής μας είναι διττή. Δημιουργεί και συνάμα καταστρέφει τη σημασία αυτής της ζωής. Τη δημιουργεί με την έννοια ότι προσδίδει την αίσθηση του επείγοντος σε ό,τι κάνουμε: την αίσθηση του ανεπανόρθωτου, του μοναδικού και του ανεπανάληπτου. Και την καταστρέφει με την έννοια ότι απειλεί κάθε στιγμή αυτή την αίσθηση του επείγοντος και του μοναδικού με αφανισμό.³⁰³

Είτε λοιπόν στοχεύουμε σε μια ελευθερία η οποία αποτινάσει δήθεν τον αντικειμενικό χρόνο με απώτερο σκοπό την αθανασία, είτε σε μια ελευθερία που δεν ενδιαφέρεται τόσο για την διαίωνα της αλλά απλώς επιθυμεί να ζήσει την συγκεκριμένη διάρκειά της απαλλαγμένη από τις ίδιες τις προϋποθέσεις της ύπαρξής της, θα πρόκειται πάντοτε για μια ελευθερία που υπόκειται σε περιορισμούς, πράγμα διόλου παράδοξο, αν σκεφτεί κανείς ότι δεν υπάρχει δημιουργία δίχως την ύλη.

Η μορφοποίηση της ύλης είναι το κενό που διανοίγεται πάνω στο αναπόφευκτο της ύλης, και η αντίσταση που συναντάμε είναι η απόδειξη της ελευθερίας, καθώς άνευ ύλης δεν θα υπήρχε τίποτε προς μορφοποίηση, δηλαδή δεν θα υπήρχε ζωή.

Η ύλη και η αντίστασή της είναι προϋπόθεση της ελευθερίας, όπως το χαρτί και τα γράμματα που βλέπετε τώρα συνιστούν προϋπόθεση αυτής της μελέτης.

Μορφοποιούμε, ανασυνθέτουμε και δημιουργούμε επειδή υπάρχει η ύλη και καθώς εκφράζουμε αυτή την ελευθερία, αισθανόμαστε την αντίσταση που μας κάνει να αισθανόμαστε ότι ζούμε, κατανοώντας ότι δεν θα μπορούσε να γίνει αλλιώς.

Η δημιουργία θέλει την ύλη, η σκέψη θέλει το αντικείμενο και η φαντασία θέλει τα γεγονότα, όπως η ύπαρξή μας προϋποθέτει τόσο τον αντικειμενικό Χρόνο όσο και τον εσωτερικό βιωμένο χρόνο, δηλαδή τον Καιρό.

Ο χρόνος που είμαστε είναι η ύλη πάνω στην οποία καλούμαστε να δημιουργήσουμε, με την διαφορά, σε σχέση με ένα αντικείμενο τέχνης, ότι σε αυτήν την περίπτωση είμαστε τόσο η ύλη όσο και οι δημιουργοί. Ένα λογοτεχνικό έργο και ο δημιουργός του είναι δύο διακριτές οντότητες, όσες συζητήσεις και αν κάνουμε περί της σχέσης αυτών των δύο, του τρόπου που συνδέονται και ούτω καθεξής.

Στην περίπτωση της ύπαρξής μας όμως τα πράγματα περιπλέκονται καθώς ο δημιουργός, η ύλη του και η δημιουργία του συνιστούν ένα και το αυτό.

Εδώ είναι αδύνατη η συνθήκη που συναντούμε στη σχέση μεταξύ ενός έργου και του δημιουργού του, κατά την οποία το ένα μπορεί και υπάρχει χωρίς το άλλο:

Ο δημιουργός μπορεί να καταστρέψει το έργο του και να εξακολουθήσει να υπάρχει, όπως και το έργο θα συνεχίσει να υπάρχει ανεξάρτητα από τον δημιουργό του.

Η αυτόνομη ζωή τόσο του έργου τέχνης όσο και του δημιουργού του είναι αδύνατη στην περίπτωση της ύπαρξής.

Είμαι η διάρκειά μου και ταυτόχρονα δημιουργώ μέσα από αυτήν, δίχως να μπορώ να αποσπαστώ από την ύλη μου και να βρεθώ έξω από το δημιούργημά μου.

³⁰³ Todd May, *Θάνατος, αντιμέτωποι με τη θνητότητά μας*, μτφ. Σπύρος Κουρούκλης, εκδ. Στάσει Εκκίπτοντες, Αθήνα, 2016, σελ. 116.

Ακόμα και όταν ανακαλούμε μια δράση μας ή όταν προβάλλουμε τον εαυτό μας σε μια φανταστική συνθήκη, δεν πρόκειται για μια μορφοποιημένη ύλη που διακρίνεται από τον εαυτό μας, καθώς το παιχνίδι παίζεται πάντοτε εντός του χρόνου και της διάρκειας που είμαστε.

Εντός αυτής της συγκεκριμένης διάρκειας δημιουργούμε διαρκώς τον εαυτό μας, δηλαδή ο εαυτός μας είναι η ύλη, ο δημιουργός και η δημιουργία του. Εδώ δεν γίνεται να απαρνηθούμε την ύλη, να αποστρέψουμε το βλέμμα και να πούμε ότι δεν υπάρχει ή να την αντικαταστήσουμε με κάποια άλλη. Πρώτον είμαι μια διάρκεια και δεύτερον είμαι μια συγκεκριμένη διάρκεια με έναν μοναδικό εσωτερικό βιωμένο χρόνο που δεν ανταλλάσσεται και δεν αντικαθίσταται. Κανείς δεν μπορεί να βιώσει την διάρκειά μου.

Επίσης, ακόμα και αν μια προγενέστερη δημιουργία μας δεν μας αρέσει, αν για οποιονδήποτε λόγο απαρνούμαστε τον παρελθοντικό μας εαυτό ή αν αντιθέτως τον επικροτούμε, αυτός ο προηγούμενος εαυτός δεν είναι κάτι ξεχωριστό από εμένα που θα μπορούσα να πετάξω στα σκουπίδια, αλλά πρόκειται για μια διάρκεια εντός της διάρκειάς μου η οποία ακόμα και αν δεν υπάρχει τώρα στη συνείδησή μου, εξακολουθεί να βρίσκεται εντός μου και να την επηρεάζει μέσω ασυνείδητων διεργασιών.

Η συνείδησή μου μπορεί να δίνει σε αυτόν τον εαυτό μια συγκεκριμένη διάρκεια (χθες η συμπεριφορά μου ήταν σωστή/λανθασμένη), αλλά ο χθεσινός εαυτός μου διαχέεται στο τώρα είτε το συνειδητοποιώ είτε όχι, και αυτό το τώρα επαναδημιουργεί και επανασυνθέτει τον προγενέστερο εαυτό, τον εμπεριέχει με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, χωρίς να τον είναι ποτέ ακριβώς αφού πάντοτε κάτι προστίθεται στη διάρκειά μας.

Αυτό σημαίνει ότι είμαι συνειδητός και ασυνείδητος δημιουργός του εαυτού μου κάθε στιγμή, ότι ο εαυτός μου είναι κάθε στιγμή μια δημιουργία μου, ότι η ύλη αυτής της δημιουργίας είναι επίσης κάθε στιγμή ο εαυτός μου, και ότι εφόσον αυτός είναι μια διάρκεια καθεαυτή και μια συγκεκριμένη διάρκεια, μια ύλη που αποτελείται από τον Χρόνο και τον Καιρό, δεν μπορούμε να έχουμε εαυτό δίχως Χρόνο και Καιρό, ενώ ο δημιουργός, η δημιουργία και η ύλη συνυπάρχουν σε μία αδιάσπαστη και αναπόφευκτη ενότητα.

Αναγνωρίζοντας τούτην ακριβώς την ενότητα, αναγνωρίζουμε τόσο την ελευθερία μας όσο και τους περιορισμούς στους οποίους υπόκειται αυτή, δίχως να πλανόμαστε ότι θα μπορούσαμε τάχα να απαλλαγθούμε από την ύλη μας και δίχως να θεωρούμε πως ο αναπόφευκτος χαρακτήρας της μας έχει καταδικάσει σε μια ανελεύθερη κατάσταση.

Αναγνωρίζω αυτή την ενότητα σημαίνει αγκαλιάζω την ύπαρξη, μετατρέποντας την καταστροφική ένταση του τρόμου ενόψει του Χρόνου σε μια ένταση ερωτική που διαπερνά όλη μας την διάρκεια, που ο δημιουργός ερωτεύεται τον εαυτό του, την ύλη του και την δημιουργία του, ακόμα και όταν φαινομενικά απογοητεύεται από τον εαυτό του, την ύλη του και την δημιουργία του, μένοντας εντούτοις γοητευμένος από την ύπαρξή του, όχι επειδή *θα πάνε όλα καλά* ή επειδή *έτσι είναι η ζωή*, όχι εξαιτίας κάποιου συμβιβασμού, κάποιας παθητικής αποδοχής του αναπόφευκτου, κάποιας ελπίδας, ή ενός φανταστικού σεναρίου που υπόσχεται κάτι καλύτερο μετά από την συγκεκριμένη διάρκεια.

Όχι, εδώ κάνουμε λόγο για τον Καιρό του έρωτα στον Χρόνο του θανάτου.

Η διάρκεια γίνεται ερωτική, δεν ασθμαίνει υπό το βάρος της ύλης, δεν εγκαταλείπεται στην μοναξιά του βιώματος της, δεν εκκενώνει πια την δική της εσωτερική διάρκεια ούτε των άλλων, αλλά αγκαλιάζει, θέλει να αγκαλιάσει, πονάει που δεν αγκαλιάζουν, και αν πότε πότε την καταλαμβάνει ο τρόμος ή έρχονται

αναπόφευκτες στιγμές μοναξιάς, τους ξεφεύγει γρήγορα, ο Καιρός της είναι έρωτας, έρωτας όχι μόνο των αδιαμφισβήτητων απολαύσεων αλλά και έρωτας των πιο δύσκολων στιγμών, των στιγμών του πόνου, της απώλειας, της σκέψης του τέλους:

*Η εμπειρία του έρωτα είναι μια μελέτη των αμφισημιών του χρόνου. Οι ερωτευμένοι πάντοτε περιμένουν. Μισούν την αναμονή, αγαπούν την αναμονή. Στριμωγμένοι ανάμεσα σε αυτά τα δύο αισθήματα, οι ερωτευμένοι στοχάζονται πολύ το χρόνο, και καταλήγουν να τον αντιλαμβάνονται πολύ καλά, με τον δικό τους σκολιό τρόπο. [...] Η πραγματική επιθυμία του ερωτευμένου είναι να αποφύγει τις βεβαιότητες της φυσικής και να αιωρηθεί στις αμφισημίες ενός χωροχρόνου όπου το απόν είναι παρόν και το τώρα μπορεί να περιλάβει το τότε χωρίς να πάψει να είναι τώρα. Από αυτό το προνομιακό σημείο θεώρησης, στριμωγμένος ανάμεσα σε δύο χρόνους, όπως λέει ο Barthes, ο ερωτευμένος κοιτάει το τώρα και το τότε με ιδιοτελή ματιά και ραγισμένη καρδιά. Πόσο θα ήθελε να ελέγξει το χρόνο! Κι όμως, το αντίθετο συμβαίνει: ο χρόνος τον ελέγχει. Ή, μάλλον, ο Έρωτας χρησιμοποιεί το χρόνο για να ελέγξει τον ερωτευμένο...*³⁰⁴

Δεν αρνούμαστε τον πόνο της απώλειας, την μοναξιά του βιώματος, το τέλος της διάρκειας. Είναι η ύλη μας, είναι η δημιουργία μας, είμαστε εμείς. Δεν προσποιούμαστε ότι δεν υπάρχουν, δεν λέμε στον άλλον και στον εαυτό μας ότι κακώς πονάει, ότι δεν βιώνει μόνος του την διάρκειά του ή ότι η συγκεκριμένη διάρκεια δεν έχει τέλος.

Αυτό που ζητάμε από τον εαυτό μας είναι να κοιτάξει κατάματα την ύλη του, να την γνωρίσει και να δει το κενό της ελευθερίας που διανοίγεται πάνω στο αναπόφευκτο, να αναλάβει την ευθύνη της ελευθερίας του και να βιώσει την ελευθερία της ευθύνης, εντός του έρωτα, ενός έρωτα για την ύπαρξη και τον εαυτό που υπερβαίνει την συγκεκριμένη διάρκεια και τον εαυτό, αφού για να υπάρξει αυτός έχουν συντελέσει, συντελούν και θα συντελούν τόσες άλλες διάρκειες, διάρκειες γνωστές σε εμάς μα και άγνωστες, διάρκειες των οποίων έχουμε συνείδηση και άλλες που αλληλεπιδρούν μαζί μας χωρίς να το καταλαβαίνουμε, όλοι μας πάντοτε υπό την σκέπη του αντικειμενικού Χρόνου, εκείνου που λέει ότι είμαστε διάρκειες και ότι ως συγκεκριμένες διάρκειες έχουμε μια αρχή και ένα τέλος.

Στον χρόνο του θανάτου δεν ψάχνουμε αφελώς τον θάνατο του Χρόνου, αλλά τον Καιρό του έρωτα που βιώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο επειδή ερωτευτήκαμε τον δημιουργό, την ύλη του και την δημιουργία του, αγκαλιάζοντας συνεπώς ακόμα και αυτόν τον Χρόνο του θανάτου ως μέρος του δημιουργού, της ύλης του και της δημιουργίας του:

*Μπορούμε να πούμε για τον ερωτισμό ότι είναι η μέχρι θανάτου επιδοκιμασία της ζωής.*³⁰⁵

Εντούτοις είδαμε πόσο δύσκολο είναι για τους ανθρώπους να ερωτευτούν την ύπαρξή τους με τον απόλυτο τρόπο που περιγράψαμε, αγκαλιάζοντας τον Καιρό τους, τον Χρόνο και τις άλλες διάρκειες.³⁰⁶ Εξηγήσαμε τους λόγους και τους τρόπους με

³⁰⁴ Anne Carson, *Έρωτας ο γλυκόπικρος*, δοκίμιο για το παράδοξο του έρωτα στην κλασική παράδοση, μτφ. Ανδρονίκη Μελετιλίδου, εκδ. Δώμα, Αθήνα, 2019, σ. σ. 153 – 154.

³⁰⁵ Georges Bataille, *Ο ερωτισμός*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα, 2021, σελ. 15.

³⁰⁶ Η Anne Carson, για παράδειγμα, στο εξαιρετικό της δοκίμιο για τον έρωτα τον γλυκόπικρο, θα μας μιλήσει, μέσω του Πλάτωνα, για την κακή σχέση που έχουν τις περισσότερες φορές οι ερωτευμένοι, οι συγγραφείς, τα τζιτζίκια (πλάσματα που κάποτε ήταν άνθρωποι σύμφωνα με τον μύθο) και οι γεωργοί,

τους οποίους συρόμαστε από τον αντικειμενικό Χρόνο ή πώς εγκλωβιζόμαστε στην κοντόφθαλμη οπτική του υποτιθέμενου αυθύπαρκτου και αυτόφωτου εσωτερικού μας Καιρού, αδυνατώντας να κατανοήσουμε την αδιάσπαστη και αναπόφευκτη ενότητα που περιγράψαμε. Ο πόνος, η μοναξιά του βιώματος και η ιδέα του τέλους όχι μόνον δεν προδιαθέτουν για έρωτα αλλά υποχρεώνουν τις υπάρξεις να αναρωτηθούν για το ίδιο το νόημα όλων αυτών, για το αν όντως υπάρχει ένα νόημα και αν δεν είναι προτιμότερο το τίποτα από το κάτι.

Γιατί άραγε το κάτι και όχι το τίποτα; Γιατί να αποδώσουμε αξία σε αυτή την συγκεκριμένη αναπόφευκτη διάρκεια με τον αναπόφευκτο εσωτερικό βιωμένο χρόνο, την αναπόφευκτη υπαρξιακή αγωνία και την μοναξιά, έστω κι αν κατανοήσουμε την ελευθερία μας και την αδιάσπαστη ενότητα για την οποία κάναμε λόγο;

Ναι, είμαι ο δημιουργός του εαυτού μου, ο εαυτός μου είναι η δημιουργία μου και είναι και το ίδιο το υλικό της δημιουργίας, υλικό που συντίθεται χάρη και στις υπόλοιπες διάρκειες, εντός του αντικειμενικού Χρόνου.

Γιατί όμως να έχει αξία όλο αυτό, έστω κι αν η ένταση που μας δονεί δεν είναι ο τρόμος του Χρόνου ή η απελπισία της μοναξιάς, αλλά εκείνη του έρωτα; Εξάλλου ο έρωτας για την ύπαρξη δεν σημαίνει πως θα αποκτήσουμε κάποια μαγική ιδιότητα και δεν θα πονάμε ή ότι θα αποφύγουμε την μοναξιά του βιώματος ή τον ίδιο τον θάνατο.

Στις εσφαλμένες κατά την γνώμη μας αντιλήψεις περί των σχέσεών μας με τον χρόνο και τους άλλους, αναπτύξαμε μια θεωρία, μια *τάση* που επιθυμούμε να εφαρμόζουμε με την μεγαλύτερη δυνατή συνέπεια, η οποία εντούτοις ενδέχεται για ορισμένους ανθρώπους να μην αποτελεί ικανοποιητική απάντηση στο ερώτημα *γιατί το κάτι και όχι το τίποτα*, αφού ακόμα και υπό αυτό το πρίσμα, η ύπαρξη μπορεί ως επί το πλείστον να φαντάζει μάταιη και άνευ νοήματος.

Ναι, είμαστε ελεύθεροι, υποκείμενοι στους περιορισμούς που εξηγήσαμε, αλλά γιατί να είναι προτιμότερη ακόμα και αυτή η μορφή ελευθερίας από την ανυπαρξία;

Ας εξετάσουμε λίγο καλύτερα αυτή την ερώτηση και ας αναρωτηθούμε για το τί ακριβώς εννοούμε.

Πρώτον, το *γιατί να υπάρχει το κάτι και όχι το τίποτα*, μπορεί να αναφέρεται αποκλειστικά στην δική μας προσωπική ύπαρξη, και δεύτερον γενικά στη ροή της ζωής που δεν γνωρίζει το τίποτα αλλά βρίσκεται πάντα στο κάτι.

Στην πρώτη περίπτωση αναρωτιόμαστε για το αν η δική μας προσωπική ζωή έχει κάποιο νόημα και στην δεύτερη περίπτωση για το αν η ζωή καθεαυτή έχει κάποιον σκοπό.

Ένας σκοπός της ζωής καθεαυτής που μπορεί να μας υπερβαίνει, να μας χρησιμοποιεί ως μέσα ή ως έκφρασή της, ίσως και όλα τα παραπάνω, ή που ενδεχομένως αυτό που εμείς λέμε σκοπό δεν εφαρμόζεται στην ροή της ζωής καθεαυτής, δεν υπάρχει, η ροή είναι τυφλή και είμαστε εμείς αυτοί που δημιουργούν τον σκοπό της ζωής καθεαυτής.

Μήπως υπηρετούμε κάποιο ανώτερο σχέδιο της ροής της ζωής ή μήπως δεν υπάρχει κανένα συγκεκριμένο σχέδιο και καλούμαστε να το δημιουργήσουμε εμείς;

Είτε αναρωτιόμαστε για την ζωή καθεαυτή είτε για το νόημα της προσωπικής μας ύπαρξης εντός αυτής ζωής, ο καθένας από εμάς καλείται αναπόφευκτα να δώσει μία προσωπική απάντηση μέσω της δημιουργίας του, μέσω της μορφοποίησης αυτού

με τον χρόνο, διότι είναι αποκομμένοι από τις διεργασίες της ζωής, απολησμονούν τον χρόνο, προσηλώνονται στον ενεστώτα της ηδονής και εκμεταλλεύονται άλλα πλάσματα επιχειρώντας να ελέγξουν το χρόνο της ζωής τους.
Anne Carson, *ό.π.*, σ. σ. 171 – 178.

του κάτι, αγωνιζόμενος όπως είπαμε με αυτό και για αυτό, δημιουργώντας το νόημα και αποδίδοντας την αξία, αποφασίζοντας στο κενό που διανοίγεται πάνω στο αναπόφευκτο.

Και αν αποφασίσει σε μια στιγμή, ακριβώς πάνω στο κενό, ότι θα ακολουθήσει το απόλυτο κενό, πάλι εντός του κάτι το αποφάσισε, βασισμένος σε μια αξία, σε έναν σκοπό, που μπορεί να μην εκπληρώθηκε ή που μπορεί να εκπληρωθεί χάρη στο τέλος της συγκεκριμένης διάρκειας.

Γι' αυτό λοιπόν και η απάντηση στο γιατί το κάτι και όχι το τίποτα, είναι καθαρά μια υπόθεση προσωπικής ελευθερίας που παίζεται στο κενό του αναπόφευκτου, που μια ύπαρξη απόλυτα ερωτευμένη με τον Καιρό της δύναται και να προτιμήσει το τίποτα, όχι αποκλειστικά εξαιτίας εκείνων που είδε να ματαιώνονται αλλά και για χάρη αυτών που μπορούν να συμβούν, δίχως πλέον την δική της παρουσία.

Είναι όμως έτσι τα πράγματα; Μπορεί δηλαδή μια ύπαρξη πραγματικά ελεύθερη και ερωτευμένη με τον Καιρό της να επιλέξει οικειοθελώς τον αφανισμό της ή μήπως η ματαίωση και η ελπίδα που μας οδηγούν στην αυτοκτονία, σημαίνουν απλώς την παραίτησή μας και το ότι εντέλει νικηθήκαμε από τις αντιφάσεις και το παράλογο της ζωής;

Στον Καιρό του έρωτα, η ύπαρξη έχει πράγματι αγκαλιάσει όχι μόνον το κενό της ελευθερίας αλλά και το απόλυτο κενό του τέλους, έστω και αν δεν ξέρει ακριβώς τί είναι αυτό που πρόκειται να αγκαλιάσει, όμως είναι άραγε το ίδιο το να αγκαλιάζεις το αναπόφευκτο και το να επιλέγεις την ανυπαρξία³⁰⁷;

³⁰⁷ Ούτε πιστεύω ότι, φεύγοντας από τη ζωή, στασιάζω απέναντί σου. Τόσο η ζωή όσο και ο θάνατος είναι δικοί σου νόμοι, και μάλιστα, ένας είναι ο δρόμος που οδηγεί στη γέννηση, και χίλιοι στο θάνατο. Αφού δεν μας κατηγορείς για τις αρρώστιες που μας σκοτώνουν, πώς μπορείς να μας κατηγορήσεις για τα πάθη που έχουν το ίδιο αποτέλεσμα και την ίδια πηγή, μια και προέρχονται από εσένα, και που δεν θα μπορούσαν να μας κατακυριεύσουν, αν δεν τους έδινες εσύ τη δύναμη;
Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π. 173.

2.2. Το Παράλογο. Από τον Σίσυφο του Camus στον Ortis του Foscolo.

Μα θα βγω, θα βγω από την κόλαση της ζωής` κι είναι αρκετός γι' αυτό ο εαυτός μου` και μ' αυτή την ιδέα, γελάω με τη μοίρα, με τους ανθρώπους και σχεδόν με την παντοδυναμία του Θεού.³⁰⁸

Υπάρχει ένα μονάχα φιλοσοφικό πρόβλημα πραγματικά σοβαρό: η αυτοκτονία. Αν κρίνουμε πως η ζωή αξίζει να τη ζει ή να μην τη ζει κανείς, απαντούμε στο θεμελιώδες ερώτημα της φιλοσοφίας. Τα υπόλοιπα [...] έπονται. Είναι παιχνίδια. Πρέπει πρώτα να απαντήσουμε.³⁰⁹

Ερωτεύτηκα τον δημιουργό, την ύλη του και την δημιουργία του. Ερωτεύτηκα την ύπαρξή μου και όσες δυνάμεις κατανοώ ότι συντελούν στη δημιουργία της διάρκειάς μου. Ερωτεύτηκα και εκείνες τις δυνάμεις που δεν τις γνωρίζω και που με υπερβαίνουν, αποφεύγοντας μάλιστα να τους δώσω όνομα και μορφή, όχι από έλλειψη φαντασίας, αλλά επειδή καταπολέμησα την αλαζονεία μου που ήθελε να διαπεράσει και να εξηγήσει όλον τον κόσμο, αποδίδοντας ένα νόημα στη ζωή καθαυτή, δίχως εντούτοις να φτάνει ως εκεί η εμπειρία μου:

Αχ, Έρωτα, οι καλές τέχνες είναι θυγατέρες σου, συ πρώτος έφερες στη γη την ιερή ποίηση, μόνη τροφή των ευγενικών ψυχών, που στέλνουν μέσα από τη μοναξιά τα απόκοσμα τραγούδια τους στις επερχόμενες γενιές, παρακινώντας τες, με φωνές και σκέψεις εμπνευσμένες από τα ουράνια, σε ανώτερες πράξεις. Ανάβεις στα στήθη μας τη μόνη ωφέλιμη για τους θνητούς αρετή, την Ευσπλαχνία, που χάρη σε αυτήν χαμογελά ποτέ ποτέ το χείλι του δύστυχου που έχει καταδικαστεί στους στεναγμούς, και χάρη σε εσένα ξαναζει η γόνιμη χαρά των πλασμάτων, χωρίς την οποία όλα θα ήταν χάος και θάνατος.³¹⁰

Ναι, μπορούμε πλέον και βλέπουμε πιο καθαρά ότι η αναγωγή των πάντων σε μία αρχή και σε έναν Θεό είναι αλαζονεία. Οι επιστήμες μας και οι φιλοσοφίες μας εκκινούν από τον πόθο προς την μάθηση, αλλά καταλήγουν να θεολογίζουν λόγω φόβου, έπαρσης ή απελπισίας, ενώ ταυτόχρονα οι θεολογούντες συνιστούν σιωπή μπροστά στο ακατανόητο, το οποίο, όλως παραδόξως, εκείνοι κατέστησαν κατανοητό

³⁰⁸ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998, σελ. 96.

³⁰⁹ Albert Camus, *Ο μύθος του Σισύφου, δοκίμιο για το παράλογο*, μτφ. Νίκη Καρακίτσου – Ντουζε, Μαρία Κασαμπαλόγλου – Ρομπλέν, εκδ. Καστανιώτης Α.Ε., Αθήνα, 2007, σελ. 17.

³¹⁰ Ugo Foscolo, ό. π. σελ. 88.

Ο Freud, ανατρέχοντας στη φράση του Schiller που λέει ότι η πείνα και η αγάπη στηρίζουν τον μηχανισμό του κόσμου, θα πει ότι η πείνα θεωρήθηκε εκπρόσωπος εκείνων των ενορμήσεων που θέλουν να διατηρήσουν το άτομο, η αγάπη στρέφεται προς αντικείμενα, και η κύρια λειτουργία της, αυτή που ενοοεί παντί τρόπο η φύση, είναι η διατήρηση του είδους. Έτσι, ήρθαν κατ' αρχάς αντιμέτωπες οι ενορμήσεις του Εγώ και οι αντικειμενότητες ενορμήσεις.

Sigmund Freud, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σελ. 85.

και τώρα μάς ζητούν να παραιτηθούμε κι εμείς μπροστά στο παράλογο για χάρη ενός νοήματος που οδηγεί εκείνους.

Ίσως και να υπάρχει ένα τέτοιο νόημα που δεν μπορώ να το κατανοήσω, που με διέπει, με υπερβαίνει και μου διαφεύγει. Ίσως η ροή της ζωής να έχει κάποιον σκοπό που δεν μου είναι φανερός ή ίσως και να υπάρχει ένας Θεός αθέατος σε εμένα, πέρα από την εμπειρία μου.

Δεν διαπράττω το λάθος να ισχυριστώ ότι κάτι δεν υπάρχει επειδή δεν μπορώ να έχω την εμπειρία του.

Απλώς κατανοώ ότι αν αποδεχτώ το νόημά τους, αν αποφασίσω να θέσω το ερώτημα περί του νοήματος της ζωής καθεαυτής και αν αποφασίσω μάλιστα να δώσω και απάντηση σε αυτό, τότε δεν θα είμαι πια ένας δημιουργός ούτε θα ζω στον Καιρό του έρωτα, αφού θα έχω καταστήσει το ακατανόητο και το παράλογο προσιτό, οικείο, δήθεν κατακτημένο, και η διαρκής ένταση που με διακατείχε, τούτη η αμείωτη αγωνία ενός δημιουργού που συνεχώς μορφοποιεί, πλάθει και ξαναπλάθει τα πάντα γύρω του και μέσα του, θα καταλάγιαζε, θα συναινούσε στη νάρκωσή του, θα απαντούσε για το νόημα της προσωπικής του ύπαρξης βασισμένος σε ένα αφηρημένο νόημα που δόθηκε στη ζωή καθεαυτή, ένα νόημα που δεν το δημιούργησε αυτός, μια ύπαρξη που εκοιμήθει για να ξυπνήσει ίσως κάποτε, κάπου, αργότερα, έξω από τον Χρόνο, έξω από τον Καιρό.

Δεν είμαι πια ερωτευμένος με την ύπαρξή μου αν το νόημα της ζωής βρίσκεται πέρα από αυτήν εδώ τη ζωή. Δεν είμαι πια εκείνος ο ελεύθερος, φλογερός και ευαίσθητος δημιουργός της κάθε στιγμής που αναγνωρίζει την σπουδαιότητα και την αξία κάθε εμπειρίας, μα ο αδιάφορος εκφραστής μιας υποτιμημένης διάρκειας.

Δεν αγαπώ επειδή μου το ζήτησε κάποιος Θεός ούτε επειδή περιμένω κάποια ανταμοιβή σε μιαν άλλη ζωή ούτε ακόμα επειδή φοβάμαι ότι αν δεν πράξω κατά έναν συγκεκριμένο τρόπο που να φαίνεται ότι αγαπώ, θα τιμωρηθώ αργότερα.

Αγαπώ γιατί βιώνω το ποικιλόχρωμο και πολυπαραγοντικό *εδώ και τώρα*, απεκδυόμενος όσο περισσότερο νόημα μπορώ κάθε φορά, διότι όπως θα εξηγήσουμε σε λίγο, *όσο λιγότερο νόημα έχει η ζωή, τόσο καλύτερα τη ζει κανείς*.³¹¹

Το σύμπαν δεν είναι αγάπη (αντίθετα με όσα υποστηρίζει ο ήρωας του Foscolo³¹²), το σύμπαν δεν είναι σύγκρουση, και αφού, όσο και αν το επιθυμούμε, μάς είναι αδύνατον να αγκαλιάσουμε τούτη την ολότητα, ας μην προβαίνουμε σε παραπλανητικές αποφάνσεις που αποδυναμώνουν το *εδώ και τώρα*, αλλά ας διατηρούμε συνεχώς την θολή εικόνα αυτού του κάτι που υπάρχει δίχως να μπορούμε ποτέ να το συλλάβουμε, στρεφόμενοι αποκλειστικά σε όσα μπορούμε να αγγίξουμε και να νιώσουμε. Διότι όσο και αν ο κόσμος δεν εξαντλείται σε αυτό που αγγίζουμε και νιώθουμε, όσο και αν σε αυτό που αισθανόμαστε συντελούν παράγοντες που μας διαφεύγουν, και όσο και αν θα επιθυμούσαμε να βιώσουμε την πληρότητα της ενότητας του κόσμου, από φόβο ή περιέργεια ή έρωτα ή ανάγκη κατάκτησης, κάθε στιγμή της διάρκειάς μας, μοναδική και εξίσου προνομιακή με όλες τις υπόλοιπες, θα

³¹¹ Albert Camus, ό. π., σελ. 78.

³¹² Όλα είναι αγάπη, είπα εγώ. Το σύμπαν δεν είναι παρά αγάπη, και ποιος το ένιωσε περισσότερο, ποιος μας έκανε να το νιώσουμε γλυκύτερα από ό,τι ο Πετράρχης; Αυτές οι λιγοστές διάνοιες που εξυψώνονται πάνω από τους άλλους θνητούς, μου γεννούν τον τρόπο του θαυμασμού.

Ugo Foscolo, ό. π. σελ. 85.

Για την ακριβώς αντίθετη άποψη του Foscolo περί πρωτογενούς εχθρότητας μεταξύ των ανθρώπων βλ. Ugo Foscolo, *Dei Sepolcri*, ό. π., σ. σ. 292 – 295.

Enzo Neppi, "Dai Sepolcri all' Orazione pavese: storia e guerra in Foscolo στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008, p. p. 200 – 201, καθώς και την ανάλυσή μας στη συνέχεια του κεφαλαίου.

είναι η βίωση μιας αίσθησης και η αίσθηση της βίωσης, πάντοτε αισθητική, πάντοτε δημιουργική.

Έτσι δεν θα εκκινούμε πια από μια ανυπόστατη αφετηρία, λέγοντας ότι το σύμπαν είναι αγάπη ή σύγκρουση ή οτιδήποτε άλλο στην προσπάθειά μας να δικαιολογήσουμε και να επιβάλλουμε την κοσμοθεωρία μας και τις πράξεις μας, αλλά αντίθετα θα διαπιστώνουμε κάθε στιγμή πως η αγάπη, η σύγκρουση και ο ψυχοσωματικός μας κόσμος στο σύνολό του είναι το σύμπαν μας, ο τόπος όπου παίζεται το παιχνίδι. Αυτόν οφείλουμε να αγκαλιάζουμε κάθε στιγμή, διότι αυτόν, όσο και αν μας διαφεύγει και όσο και αν δεν θα τον γνωρίσουμε ποτέ, τον ζούμε και τον είμαστε, ενώ το σύμπαν, ακόμα και αν ενωνόμαστε μαζί του με αδιόρατους δεσμούς όπως μας έλεγε ο Begson, θα παραμένει πάντοτε βουβό στις ερωτήσεις μας, διότι θα πρέπει να το καταλάβουμε, *εμείς υποθέτουμε, εμείς ρωτάμε, εμείς απαντάμε.*

Ο σκοπός της ζωής καθεαυτής μάς είναι απρόσιτος, και στην πραγματικότητα μπορεί να μην υπάρχει καν σκοπός, μπορεί απλώς ο άνθρωπος να εκφράζει κατ' αυτόν τον τρόπο την επιθυμία του για γνώση και για κατάκτηση, επιθυμία για ελευθερία και ενότητα με ένα όλον το οποίο αποδεικνύεται εντούτοις αδιαπέραστο και ανοίκητο, επιθυμία που για να καταλαγιάσει θα πρέπει να καταλήξει στην ανελευθερία, στην μεταμόρφωση του δημιουργού σε μιμητή.

Η ερώτηση περί του σκοπού και περί του νοήματος οφείλει να μεταφερθεί στο επίπεδο της εμπειρίας, οφείλει δηλαδή να γίνει ένα ερώτημα που απευθύνει η ύπαρξη στον εαυτό της και όχι στο σύμπαν.

Έχει άραγε ένα νόημα η ζωή μου; Ποιο είναι αυτό το νόημα; Αξίζει πραγματικά να ζω ή μήπως εξακολουθώ να κρατιέμαι στην ύπαρξη μόνο και μόνο από συνήθεια ή φόβο για την ανυπαρξία;

Ένας άνθρωπος που κρατιέται στη ζωή και επιλέγει κάθε στιγμή υπέρ αυτής έως ότου πεθάνει, δεν σημαίνει ότι είναι ερωτευμένος με τον Καιρό του.

Επιλέγω την ζωή δεν συνεπάγεται μονάχα ότι επιθυμώ την ζωή ή ότι είμαι ερωτευμένος μαζί της, αλλά και ότι φοβάμαι τον θάνατο και την ανυπαρξία.

Η δυσφορία εντός του Καιρού δεν οδηγεί πάντοτε στην αυτοκτονία, αλλά ποιος μπορεί να ισχυριστεί ότι έστω και μια φορά δεν δοκίμασε μια έλξη προς την ανυπαρξία;

Πόνος, ασθένειες, απώλειες, έλλειψη κατανόησης, αίσθημα ανεπανόρθωτης αδικίας, όνειρα ανεκπλήρωτα, εκπληρωμένες επιθυμίες που στο τέλος του δρόμου ανοίγονται σε μια απέραντη θλίψη αφού αποδεικνύεται πως δεν ήταν δικές μας³¹³, καθημερινότητα άνευ νοήματος, όλα γύρω μας να καταρρέουν, η φθορά, ο θάνατος και το ακατανόητο.

Πώς και γιατί να ερωτευτούμε τούτο τον παράλογο Καιρό; Πώς να ξεφύγουμε από το παράλογο;

Ίσως δια της *ευλόγου εξαγωγής* που υποστήριζαν οι Στωικοί³¹⁴ ή υπάρχει τρόπος διαφυγής και όσο βρισκόμαστε εν ζωή; Μήπως αντίθετα οφείλουμε να συντηρούμε διαρκώς μέσα μας αυτό το παράλογο και τόσο η αυτοκτονία όσο και η συγκάλυψή του μέσω της θεμελίωσής του σε λογικά ή μεταφυσικά επιχειρήματα αποτελούν μια εσφαλμένη στάση ενός ανελεύθερου και ηττημένου ανθρώπου;

Ωστόσο πριν επιχειρήσουμε να απαντήσουμε σε αυτά τα θεμελιώδη ερωτήματα, οφείλουμε αρχικά να διασαφηνίσουμε την έννοια του παραλόγου, λαμβάνοντας ως αφετηρία μας τον συλλογισμό του Camus.

³¹³ Συμβαίνει συχνά να αυτοκτονούν εκείνοι που ήταν βέβαιοι για το νόημα της ζωής.

Ο. π., σελ. 22.

³¹⁴ Α. Α. Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία, Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, μτφ. Στυλιανός Δημόπουλος, Μυρτώ Δραγώνα – Μονάχου, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2012.

Το παράλογο, θα μας πει ο Γάλλος στοχαστής, δεν αποτελεί στοιχείο ούτε του ανθρώπου ούτε του κόσμου, αλλά της κοινής τους παρουσίας.³¹⁵

Αυτό σημαίνει ότι το παράλογο, ή καλύτερα η αίσθηση του παραλόγου, αναδύεται από την σχέση μας με τον κόσμο και από την σύγκριση μεταξύ μιας κατάστασης και μιας συγκεκριμένης πραγματικότητας.³¹⁶ Από την μία πλευρά έχουμε την επιθυμία του ανθρώπου και από την άλλη αυτά που προσφέρει ο κόσμος.

Επιθυμούμε να κατανοήσουμε τον κόσμο, τους ανθρώπους, τις σχέσεις μας και τον εαυτό μας, να αποκτήσουμε μία σαφήνεια, να αισθανθούμε οικεία, να αποδώσουμε ένα νόημα, και αντί όλων αυτών, οι εικόνες μας είναι θολές, το νόημα των φαινομένων απροσπέλαστο, τα λόγια φτάνουν συγκεχυμένα, δεν καταλαβαίνουμε και δεν μας καταλαβαίνουν. Έρημος ο τόπος μας και παγωμένος, ένα κρύο που για την ώρα δεν μοιάζει διόλου αναζωογονητικό και θελκτικό.

Παράλογοι πόνοι, παράλογοι πόλεμοι, παράλογες σχέσεις, παράλογος θάνατος, ναυτία.

Πώς να τα υπερβούμε όλα αυτά; Πώς να καταστήσουμε βιώσιμο το παράλογο; Ποιος και τί θα μας βοηθήσει σε αυτό; Μπορεί πράγματι κάτι να σβήσει την φωτιά του παραλόγου μέσα μου ή απλώς θα ρίξω από πάνω της ένα ύφασμα που κεντούν οι άνθρωποι εδώ και χιλιάδες χρόνια, δημιουργώντας την ψευδαίσθηση πως από την στιγμή που δεν την βλέπουμε εκείνη έπαψε να υπάρχει;

Όλα τα ιερά μας υφάσματα, το ξέρουμε καλά, μπορούν από στιγμή σε στιγμή να καούν, έρχεται η ώρα, όπως θα πει ο Camus, που τα σκηνικά καταρρέουν³¹⁷ και κάθε βεβαιότητα, πίστη, ελπίδα και νόημα που μας έκαναν να καταφάσκουμε την ζωή γίνονται στάχτες στη φωτιά του παραλόγου. *Ε ας τελειώνουμε λοιπόν*, λένε κάποιες ψυχές που αίφνης αδειάζουν από την ένταση, την εγρήγορση και την δύναμη που τους κρατούσε στη ζωή, παραδιδόμενοι πλέον οικειοθελώς σε μια παράδοξη και ανακουφιστική γαλήνη του επερχόμενου απόλυτου κενού:

*Τί, αν στη ζωή υπάρχει μόνον πόνος, σε τί να ελπίζεις; Στο τίποτα, ή σε μια άλλη ζωή διαφορετική από τούτη. [...] Εδώ και πολύ καιρό αναζητώ τη γαλήνη, και η λογική διαρκώς μου δείχνει τον τάφο [...] Η ιδέα του θανάτου διέλυε τη θλίψη μου, και χαμογελούσα με την ελπίδα ότι δεν θα ζω πια. Είμαι ήρεμος, ατάραχα ήρεμος. Οι ψευδαισθήσεις χάθηκαν, οι πόθοι είναι νεκροί, ο νους μου λευτερώθηκε από ελπίδες και φόβους. [...] Μόνον ο θάνατος, που αναλαμβάνει την ιερή αλλαγή των πραγμάτων, επαγγέλλεται την ηρεμία.*³¹⁸

Και από την άλλη, μπροστά σε τούτη την φωτιά, ένας τρελός φωνάζει όχι, δεν θέλω μια ανακούφιση που δεν θα την αισθάνομαι, δεν θα είναι ανακούφιση αφού δεν θα υπάρχω, θέλω αυτή την παράλογη μοίρα, να ενσαρκώσω το amor fati σε κάθε μου ανάσα, και μάλιστα τούτη η φωτιά είναι το καλύτερο δώρο που μπορούσα να κάνω στον εαυτό μου: Είναι η ευκαιρία μου να ζεσταθώ σε τούτο τον έρημο και παγωμένο τόπο...

Πριν φτάσω σε αυτή την ερημιά, πριν βιώσω το ανοίκειο του κόσμου και τον εαυτό μου ως ξένο, ήμουν μπολιασμένος με ελπίδα, σκοπούς, νόημα, και έλεγα πως ξέρω τί είναι ο κόσμος, τον κρατούσα στα δάχτυλά μου, νομίζοντας ταυτόχρονα πως ήξερα και ποιος είμαι εγώ και πιο είναι το νόημα της ύπαρξής μου.

³¹⁵ Albert Camus, ό. π., σελ. 50.

³¹⁶ Ο. π., σελ. 47.

³¹⁷ Ο. π., σελ. 29.

³¹⁸ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π., σελ. 164.

Μια θρησκεία μού χάριζε την αιωνιότητα και κάλυπτε την γύμνια του παραλόγου, εξηγώντας μου πως η ανεπανόρθωτη αδικία εδώ θα επανορθωθεί αργότερα, το τέλος εδώ θα είναι η αρχή για κάτι άλλο, το νόημα εδώ αντλείται από κάτι που με υπερβαίνει, οι πράξεις μου εδώ και η σημασία τους καθορίζονται από κάτι που βρίσκεται πέρα από την εμπειρία μου, αλλά ταυτόχρονα η ίδια μου η εμπειρία, ό,τι βιώνω, ο Καιρός μου, ναι μεν εκπληρώνουν το θείο σχέδιο ενός άχρονου δημιουργού, αλλά όσο και αν μετέχω της δημιουργίας του, όσο και αν ο Καιρός μου έχει την πνοή και το άγγιγμα του θείου, του άχρονου και του αιώνιου, *το εδώ και τώρα έχει εκ των πραγμάτων εκπέσει, έχει υποχωρήσει στην οντολογική ιεραρχία, έχει δημιουργηθεί μια ιεραρχία με το ιερό απών, και την ύλη μου, το φθαρτό μου σώμα υποβαθμισμένα, απομαγευμένα.*

Η ιερότητα του φαινομένου δικαιολογείται ως τέτοια όχι επειδή το φαινόμενο αυτό καθαυτό είναι ιερό αλλά χάρη στο ιερό που βρίσκεται πέρα από το φαινόμενο.

Η μετάθεση του ιερού πέρα από το φαινόμενο και όχι ο εντοπισμός του μέσα σε αυτό συνιστά υποβάθμιση των στιγμών μου και της διάρκειάς μου, και αν είμαστε η διάρκειά μας, όπως δείξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τότε τούτη η συγκατάθεση στη μετατόπιση του ιερού σημαίνει πως η ζωή μας μοιάζει με σκιά και αποτελεί απλώς ένα είδος προετοιμασίας και δοκιμασίας στο τέλος της οποίας θα φωτιστεί ό,τι δεν φαινόταν έως τότε καθαρά.

Και αν αξίζει να ζούμε εντός του παραλόγου και του θολού, αξίζει επειδή θα φτάσει η ώρα του άχρονου και τότε θα καταλάβουμε.

Θα καταλάβουμε ότι το παράλογο δεν ήταν παράλογο και με την ελπίδα αυτής της επιβεβαίωσης το παράλογο μέσα μας κατευνάζεται.

Θα κατανοήσουμε ότι *η κορυφή του ανθρώπου είναι ο Θεός και δεν μπορούμε να φτάσουμε στην κορυφή μας παρά πεθαίνοντας.*³¹⁹

Ο υπεύθυνος δημιουργός, δυο λέξεις γεμάτες ένταση και έγνοια, βιώνει τώρα μια πρωτόγνωρη γαλήνη, μια ανακούφιση, και πάνω απ' όλα μια ξεγνοιασιά. Πόση ανάγκη είχε αυτή την ξεγνοιασιά! Υπάρχει όμως αντίτιμο για τούτο τον κατευνασμό του παραλόγου.

Η συναίνεση στην εκλογίκευση του παραλόγου και στη συνεπαγόμενη ελπίδα σε κάτι που βρίσκεται πέραν της εμπειρίας μας, συντελούνται μέσω ενός μη λογικού άλματος που προσφέρει μιαν ανακούφιση στην ανήσυχη συνείδησή μας, η οποία από εδώ και στο εξής παρηγορείται μπροστά στο ακατανόητο και παύει να προσπαθεί να το εξηγήσει, εκλαμβάνοντας όμως την ζωή της ως *πτώση*, ως *θυσία*, ως ένα *αναγκαίο πέρασμα*, πέρασμα που έστω κι αν είναι ευχάριστο και απολαυστικό, δεν παύει να βιώνεται απλώς σαν μια διαδρομή με την αδημονούσα και φοβισμένη ψυχή στραμμένη στον άγνωστο τελικό της προορισμό.

Θυμηθείτε την πιο όμορφη διαδρομή σας.

Τότε που μπορεί να βιώσατε ένα δέος και ένα αίσθημα πληρότητας αντικρίζοντας τους όγκους των βουνών ή την θάλασσα που απλωνόταν μπροστά σας. Καθώς οδηγούσατε, αν δεν ήσασταν μόνοι σας, μπορεί να αισθανθήκατε το χέρι του συνταξιδιώτη σας πάνω στο δικό σας, όχι τυπικά, αδιάφορα ή από συνήθεια, αλλά προερχόμενο από ένα βαθύ, ερωτικό, ανέλπιδο και συγκινητικό *εδώ και τώρα* που διέγραφε την αδημονία για τον προορισμό σας, σαν ζωντανό και φλεγόμενο πυροτέχνημα που απολαμβάνει την α – νοησία του, το άνευ νοήματος περιεχόμενό του, αδιάφορο για τον χαμό του, για την προέλευσή του ή τον προορισμό του,

³¹⁹ Νίκος Καζαντζάκης, *Ο φτωχούλης του Θεού*, επ. Πάτροκλος Σταύρου, εκδ. Καζαντζάκη, Αθήνα, 2005, σελ. 222.

δοσμένο ολότελα στη φωτιά του που καίει νοήματα, ερωτήσεις, σκοπούς και προορισμούς.

Το είπαμε ήδη. Εδώ, ένας τρελός δημιουργός ζεσταίνεται, ενώ οι υπόλοιποι αδημονούν για την κρίση τους και το τέλος που υποτίθεται πως θα είναι μια αρχή, αγωνιούν να φτάσουν κάπου, το χέρι πάνω στο δικό τους δεν γεμίζει από τα δάκρυα του συγκλονισμού τους, όχι, είναι ο τρόμος της θυσίας, η ελπίδα και όλα αυτά τα μεγάλα και δήθεν οικουμενικά νοήματα που βουρκώνουν τα μάτια, οι θολοί προορισμοί, η ζωή ως πέρασμα, μα αυτά τα δάκρυα δεν τα θέλει ο ερωτευμένος και συγκλονισμένος δημιουργός:

*Αχ, αν οι άνθρωποι ζούσαν πάντα στο πλευρό του θανάτου, δεν θα ήταν τόσο δουλοπρεπείς.*³²⁰

Εκείνος τραγουδά το παράλογο *bisogna morire*³²¹, τραγουδά το παράλογο, τον αέρα από το παράθυρο και το χέρι που τώρα αγκαλιάζει το πρόσωπό του.

Η θυσία, η ελπίδα, η πίστη, η πτώση, η αμαρτία, το πέρασμα, όλα έγιναν αφιέρωση στο *εδώ και τώρα*, ο ποιητής αρνήθηκε το άλμα του πιστού αλλά δεν τον κατηγορεί ούτε θα τον προσηλυτίσει στην ανέλπιδη ελευθερία του, διότι δεν ξέφυγε μόνον από όσα συνεπάγεται μια άλλη ζωή για αυτήν *εδώ* την ζωή αλλά και από την εξίσου αδιέξοδη και αυταρχική πίστη σε εκείνο τον ορθολογισμό που διατείνεται αλαζονικά πως δύναται να εξηγήσει τα πάντα, που ισχυρίζεται ότι είναι σε θέση να αναγάγει το καθετί σε μιαν αρχή, που επιτίθεται με την ίδια μανία μιας θρησκείας σε ό,τι δεν υπακούει στις επιταγές του, του ορθολογισμού εκείνου που κάνει ένα παρόμοιο μη λογικό άλμα ούτως ώστε να καθησυχάσει και αυτός, όπως και η πίστη σε έναν Θεό, την ανήσυχη συνείδησή μας που διαπιστώνει το παράλογο.

Όμως ο δημιουργός δεν συμμετέχει με αυτούς τους όρους στη φαύλη αντιπαράθεση μεταξύ θρησκείας και ορθολογισμού, όντας εντούτοις ένας απόλυτα *ενεργός πολίτης*, ο οποίος θα κατηγορείται εκατέρωθεν ως αδιάφορος, μηδενιστής, αμαρτωλός, μη ρεαλιστής και ανορθολογιστής, διότι απλούστατα ζήτησε να του εξηγήσουν τα πάντα και κατάλαβε ότι η εγγενής μας αδυναμία δεν επιτρέπει την ικανοποίηση τούτης της επιθυμίας, πράγμα που σημαίνει πως οι ανθρώπινες θεωρίες και οι ανθρώπινες θρησκείες εκκινούν από την ίδια ενδεχομένως *επιθυμία*, υποκείμενες όμως κατά απόλυτο τρόπο στην ίδια *αδυναμία*, την οποία προσπαθούν δόλια να αποκρύψουν, προσφέροντας μια ανακούφιση, μια παρηγοριά και ένα νόημα στη ζωή που ειδάλλως δεν θα άξιζε κατ' εκείνους να την ζούμε:

Υποστηρίζεται όμως ότι ο καθένας μας σε κάποιον βαθμό συμπεριφέρεται σαν παρανοϊκός, διορθώνει μιαν ανυπόφορη πλευρά της ζωής με ένα πλάσμα της φαντασίας του και μεταφέρει την τρέλα του στην πραγματικότητα. Ιδιαίτερης προσοχής χρήζει η περίπτωση κατά την οποία ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων αναλαμβάνει από κοινού την προσπάθεια να δημιουργήσει εγγυήσεις ευτυχίας και προστασία από τον πόνο μέσω της ψευδαισθητικής αναμόρφωσης. Ως μία τέτοια μαζική πλάνη πρέπει να θεωρήσουμε

³²⁰ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π. σελ. 137.

³²¹ *Oh come t' inganni se pensi che gli anni non han da finire, bisogna morire, bisogna morire, è un sogno la vita che par sì gradita che breve gioire, bisogna morire, non val medicina, non giova la china non si può guarire, bisogna morire, bisogna morire, bisogna morire...*

Passacaglia della Vita (Homo fugit velut umbra) Ανώνυμο τραγούδι του 1657 που συμπεριλαμβάνεται στο *Canzonette spirituali e morali*.

και τις θρησκείες της ανθρωπότητας. Βέβαια, όποιος μετέχει στην πλάνη δεν την αναγνωρίζει ως τέτοια.³²²

Στην ιστορία της ανθρωπότητας είναι ελάχιστοι εκείνοι που κατάφεραν να απαγκιστρωθούν από την πίστη και την ελπίδα σε έναν Θεό, απαντώντας στο πώς είναι δυνατόν να ζήσει κάποιος την παράλογη ζωή του δίχως ένα σημείο αναφοράς σε κάτι υπερβατικό, αφού από την μία πλευρά υπάρχει η φυσική μας ροπή για γνώση, η επιθυμία μας να γνωρίσουμε ό,τι βρίσκεται πέρα από εμάς αλλά και μέσα μας (τί είναι ο κόσμος, ποιο είμαστε εμείς και ποιο είναι το νόημα τόσο του κόσμου όσο και το δικό μας), και από την άλλη διαπιστώνουμε πως δεν είμαστε σε θέση να απαντήσουμε ποτέ κατά τρόπο εξαντλητικό σε τούτα τα ερωτήματα, διότι συνιστούμε όντα πεπερασμένα με συγκεκριμένη διάρκεια, ευρισκόμενα σε συγκεκριμένο τόπο και με συγκεκριμένες εμπειρίες που δεν μπορούν να αγκαλιάσουν το σύμπαν και δεν θα βρεθούν ποτέ σε όλους τους τόπους και όλους τους χρόνους που υπήρξαν, υπάρχουν και θα υπάρχουν.

Τούτη ακριβώς η επιθυμία και η ταυτόχρονη αδυναμία βρήκε την υψηλότερη έκφρασή της στην επινόηση ενός Θεού πανταχού παρόντα και τα πάντα πληρών, διότι ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται πως ο κόσμος και ο εαυτός ξεγλιστρούν διαρκώς, και όπως το θέτει ο Camus, *ανάμεσα στη βεβαιότητα που έχω για την ύπαρξή μου και στο περιεχόμενο που προσπαθώ να δώσω σε τούτη τη βεβαιότητα, το κενό που υπάρχει δεν θα καλυφθεί ποτέ.*³²³

Και ό,τι επιβεβαιώνουμε για τον ίδιο μας τον εαυτό, αν είμαστε θαρραλέοι και ξάγρυπνοι δημιουργοί με διαρκή έγνοια για την ποικιλομορφία της ζωής και όχι επαναπαυμένοι και ναρκωμένοι από μια μονόχρωμη ταυτότητα και καθημερινότητα, δεν μπορούμε παρά να το διαπιστώσουμε σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό στο χάσμα που μας χωρίζει από τον υπόλοιπο κόσμο:

*Τον κόσμο μπορώ να τον αγγίζω και θεωρώ πάλι ότι υπάρχει. Εδώ σταματά κάθε γνώση μου, τα υπόλοιπα είναι επινοήσεις.*³²⁴

Και δεν θα πρέπει να μας ενοχλεί που η ιστορία της ανθρώπινης σκέψης χαρακτηρίζεται, όπως υποστηρίζει ο Γάλλος φιλόσοφος, από τις διαδοχικές μεταμέλειές της και τις αδυναμίες της³²⁵, διότι αυτό είναι απόλυτα φυσιολογικό από τη στιγμή που κατανοήσουμε την *προσωρινότητα* των πορισμάτων μας και το αναγκαίο στοιχείο της *εγγενούς διαμυσειμότητας* που οφείλει να έχει μια θεωρία που δεν επιθυμεί να υιοθετήσει τον αυταρχικό χαρακτήρα της θρησκείας και που δεν φιλοδοξεί να γίνει αντικείμενο πίστης και λατρείας.

³²² Λίγο παρακάτω, ο Freud θα πει επιπλέον ότι η τεχνική της θρησκείας *έγκειται στη μείωση της αξίας της ζωής και στην παραμόρφωση της εικόνας του πραγματικού κόσμου με έναν απατηλό τρόπο που προϋποθέτει τον εκφοβισμό της νόησης. Με το τίμημα αυτό, μέσω της βίαιης καθήλωσης σε έναν παιδικό ψυχισμό και της ένταξης σε μια μαζική πλάνη, η θρησκεία καταφέρνει να προφυλάξει πολλούς ανθρώπους από την ατομική νεύρωση. Τίποτα περισσότερο όμως. Υπάρχουν, όπως έχουμε πει, πολλοί δρόμοι που οδηγούν στην ευτυχία, στον βαθμό που αυτή είναι εφικτή για τον άνθρωπο, κανείς όμως δεν οδηγεί εκεί με σιγουριά. Ούτε η θρησκεία μπορεί να κρατήσει την υπόσχεσή της. Όταν ο πιστός νιώθει την ανάγκη να μιλήσει για τις ανεξιχνίαστες βουλές του Θεού, τότε ομολογεί ότι του έχει απομείνει, μέσα στον πόνο του, ως έσχατη δυνατότητα παρηγοριάς και πηγή απόλαυσης μόνο η άνευ όρων υποταγή.*

Sigmund Freud, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σ. σ. 37 – 38, 42 – 43.

³²³ Albert Camus, *ό. π.*, σ. σ. 36 – 37.

³²⁴ *Ο. π.*

³²⁵ *Ο. π.*

Μια αναδρομή σε όλες τις επιστήμες φτάνει για να μας πείσει περί της προσωρινότητας και της διαψευσιμότητας, είτε αναφερόμαστε στον φυσικό κόσμο (ας θυμηθούμε για παράδειγμα τον κλονισμό των νόμων του Newton χάρη στην κβαντική θεωρία και σχετικότητα), είτε στρεφόμαστε στον ψυχικό κόσμο, όπου στις μέρες μας λόγω χάρη αρκετά από τα πορίσματα περί ασυνειδήτου του πρωτοπόρου δημιουργού Freud μοιάζουν να διαψεύδονται (ή τουλάχιστον να συμπληρώνονται) από τις πιο πρόσφατες μελέτες των νευροεπιστημόνων, των φιλοσόφων και των ψυχαναλυτών.

Οφείλουμε λοιπόν να είμαστε εξίσου καχύποπτοι απέναντι σε όσους διέφυγαν των θρησκείων για να επιστρέψουν στα ίδια αποτελέσματα με αυτές μέσω ενός διαφορετικού δρόμου που επικαλείται αλαζονικά τις έννοιες της λογικής, της αντικειμενικότητας, του ορθολογισμού, της αυθεντίας, της επιστημονικότητας, της προόδου, της αλήθειας και της αναγωγής των πάντων σε μία αρχή.

Ένας άνθρωπος που θεωρεί ότι έχει *τακτοποιήσει* τον κόσμο και τον εαυτό του, που νομίζει ότι οι πράξεις του και οι σκέψεις του βρίσκονται υπό τον πλήρη έλεγχό του και αποφασίζει τάχα αποκλειστικά χάρη στη συνείδησή του, που δεν διερωτάται και δεν αμφισβητεί το νόημα της επαναλαμβανόμενης καθημερινότητάς του και των σχέσεων που συνάπτει, τούτος ο σίγουρος και σταθερός άνθρωπος που ξέρει ποιος είναι και τί θέλει, συνιστά το σύγχρονο πρότυπο του πετυχημένου ανθρώπου ο οποίος έχει τις απαντήσεις στο καθετί. Δηλώνει αυτάρεσκα και σχεδόν μπουχτισμένος από την γνώση του ότι *έτσι είναι ο κόσμος*, έχοντας σβήσει το παράλογο από τα μάτια του.

Και αν κατά τύχη συναντήσουμε κάποιον άνθρωπο που ισχυρίζεται ότι δεν ξέρει ποιος είναι και τί θέλει, που αμφιβάλει για τις επιθυμίες του και για τον κόσμο, που διερωτάται ποιο είναι το νόημα όλων αυτών, δεν θα θαυμάσουμε την ανυπότακτη καρδιά του που τολμά και ορθώνει το ανάστημά της μέσα από την αμφισβήτηση των νοημάτων που της προσέφεραν απλόχερα η οικογένεια, η κοινωνία, οι κάθε λογής σχέσεις, οι παραδόσεις, η γλώσσα, η θρησκεία και οι επιστήμες, αλλά θα τον χλευάσουμε και θα τον λυπηθούμε ως αδύναμο, ονειροπόλο, ευάλωτο, ανισόρροπο και ψυχικά ασθενή.

Λαμβάνουμε και μεταφέρουμε τα νοήματα σαν υπάλληλοι ταχυμεταφορών.

Η δουλειά μας έγκειται στην έγκαιρη και ασφαλή παραλαβή και παράδοση των νοημάτων.

Τα νοήματα όπως και τα δέματα πρέπει να παραμείνουν ανέγγιχτα.

Αγνοούμε το πώς κατασκευάστηκαν, γιατί τα περιμένουν εναγωνίως οι παραλήπτες, τον λόγο που πρέπει να χρησιμοποιηθούν και τον δικό μας ρόλο σε τούτη την δουλειά.

Υπάρχουν υπάλληλοι που απολύονται από αυτές τις εταιρείες επειδή κλέβουν τα πακέτα.

Εμείς ζητάμε από τους υπαλλήλους των μεταφορών νοημάτων να επαναστατήσουν, ανοίγοντας εκ νέου το φράγμα της έμφυτης περιέργειάς τους που έχτισαν οι εργοδότες – νοηματοδότες των ζωών μας και να αδιαφορήσουν για το πρέπει τόσο του αποστολέα όσο και του παραλήπτη.

Σκεφτείτε πως εργάζεστε σε μια τέτοια εταιρεία. Στην αρχή είστε περίεργοι γι' αυτό που μεταφέρετε, αλλά σιγά σιγά η περιέργεια γίνεται ρουτίνα και το μαγικό κουτί μετατρέπεται απλώς σε ένα κουτί.

Θα σηκωθώ το πρωί, θα πάω στη δουλειά, θα παραλάβω τα δέματα και στη συνέχεια θα τα διανείμω. Έχω προσληφθεί γι' αυτήν ακριβώς την δουλειά.

Αν ήσασταν ρομπότ, η *ζωή* σας, ευτυχώς ή δυστυχώς, θα εξαντλείτο σε αυτή την λειτουργία.

*Ευτυχώς για τον εργοδότη σας, αφού η παραλαβή – παράδοση θα εκτελούνταν δίχως προσκόμματα και το πολύ πολύ να χρειάζοσασταν κάποια επιδιόρθωση ή και αντικατάσταση. Πάντως δεν θα γεννούσατε τον φόβο ότι θα δράσετε αυτοβούλως, εκτός προγράμματος και αναπάντεχα, όπως συμβαίνει με τα έμψυχα όντα που δεν δυνάμεθα να προβλέψουμε τις σκέψεις τους και τις δράσεις τους όσες φορές και αν σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον με ένα συγκεκριμένο ερέθισμα έχουν δείξει να αντιδρούν με έναν εξίσου συγκεκριμένο τρόπο. Ο έλεγχος της συνείδησής σας κυρίως μέσω των ασυνείδητων διεργασιών σας είναι ίσως το ζητούμενο για τους εργοδότες σας από την στιγμή που δεν μπορούν ακόμα να σας αντικαταστήσουν με μια μηχανή, αλλά έως ότου συμβεί αυτό, θα ελλοχεύει πάντοτε ο κίνδυνος του *απρόβλεπτου*.*

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το απρόβλεπτο μπορεί να λάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις, περισσότερο για την ζωή σας και λιγότερο για την εταιρεία και τους πιθανούς παραλήπτες.

Μια μέρα που ξυπνάτε για να πάτε στη δουλειά σας, αντιλαμβάνεστε ότι έχετε κουραστεί. Κουραστήκατε από την ζωή σας και δεν καταλαβαίνετε πια για ποιο λόγο θα πρέπει να ζείτε *κατ' αυτόν τον τρόπο*.

Ή ακόμα καλύτερα, δεν κατανοείτε για ποιο λόγο θα πρέπει να ζείτε *καθολιονδήποτε τρόπο*. Ποιο είναι το νόημα; Και πώς ξεκινήσατε άραγε να αναρωτιέστε για το νόημα, αφού δεν είστε *κατ' επάγγελμα φιλόσοφοι* ή τέλος πάντων τίποτα δεν προμήνυε μια τέτοια σκέψη που θα σας έθετε ενώπιον του πιο σημαντικού διλήμματος της ίδιας της ζωής; Αξίζει να συνεχίσω να ζω ή μήπως να θέσω ένα τέρμα;

Το συναίσθημα του παραλόγου, θα μας πει ο Camus, *μπορεί να χτυπήσει καταπρόσωπο οποιονδήποτε άνθρωπο, στη στροφή οποιουδήποτε δρόμου*.³²⁶

Οι γείτονές σας, οι συνάδελφοί σας, οι συγγενείς σας, η γυναίκα σας, τα παιδιά σας, όλοι ξαφνιάζονται από την αυτοκτονία σας. Κανείς δεν το περίμενε. *Τον λύγισαν τα οικονομικά αδιέξοδα, η σχέση του με την γυναίκα του ήταν προβληματική, τα παιδιά του είχαν πάρει στραβό δρόμο*.

Εκ των υστέρων επιχειρούμε να αποφανθούμε περί εκείνου του καταλυτικού παράγοντα που συνετέλεσε σε τούτη τη στιγμιαία πράξη άρνησης της ζωής και στο άλμα στο απόλυτο κενό.

Γιατί αυτό που μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν υποφερτό κατέληξε να γίνει κυριολεκτικά ανυπόφορο; Ποιες συνειδητές και ασυνείδητες διεργασίες, που χρειάστηκαν σίγουρα κάποιο χρόνο, οδήγησαν σε αυτή την στιγμιαία απόφαση;

Μπορεί άραγε το γράμμα του αυτόχειρα να μας δια φωτίσει ή μας κρύβει περισσότερα από όσα λέει;

Γιατί σχεδόν πάντα υπάρχει ένα γράμμα που συνοδεύει την πράξη;

Όπως και να έχει, το βέβαιο είναι πως εντός της απόλυτης βεβαιότητας της ζωής σας, βεβαιότητα για το ποιοι είστε, τί κάνετε και γιατί το κάνετε, κοιμάται η αίσθηση του παραλόγου, η οποία μπορεί να ξυπνήσει ανά πάσα στιγμή από τον θόρυβο της βεβαιότητας.

Και μην αναρωτιέστε. *Κοιμάται*, δεν πέθανε.

Και είτε θα ξυπνήσει ύστερα από το επίμονο σκούνημά σας (συνειδητή και διαρκή διερώτηση) είτε θα την δείτε να εισβάλλει ξαφνικά στην τακτοποιημένη κουζίνα σας όπου μαγειρεύετε την συνηθισμένη ζωή σας με έναν συγκεκριμένο τρόπο και με μια φρίκη στο πρόσωπο θα αναποδογυρίσει τα πάντα.

Τα ίδια συστατικά, θα σας πει, μπορούν να μαγειρευτούν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, εκτός και αν η αηδία του παραλόγου φτάσει στο σημείο να

³²⁶ Ο. π. σελ. 26.

αρνηθεί οποιαδήποτε συνταγή, καθώς όλα τα πιάτα θα είναι εξίσου άγευστα και αποκρουστικά.

Στον ύπνο του, το παράλογο έβλεπε φωτιές, διότι δεν το χαϊδεύαν οι αχτίδες της Σελήνης όπως έλουζαν τον Ενδυμίωνα³²⁷, αλλά τον χτυπούσε το φως της βεβαιότητας που περνούσε από μπροστά του, γεννώντας του όνειρα φωτιάς, και τώρα που ξύπνησε θέλει να κάψει τούτη την βεβαιότητα και να ζεσταθεί.

Εκείνη την ημέρα λοιπόν που ξυπνάτε για να πάτε στη δουλειά σας και αντιλαμβάνεστε ότι έχετε κουραστεί από την ζωή σας, διερωτώμενος προς τί όλα αυτά, γιατί να ζείτε έτσι, γιατί να μεταφέρετε δέματα, γιατί να σας κυνηγούν οι σκύλοι κάθε φορά που παραδίδετε ένα πακέτο, ποια να είναι άραγε η γυναίκα που κοιμάται δίπλα σας, ποιοι είστε εσείς και γιατί έχετε αυτή την σχέση, και τέλος πάντων γιατί να ζείτε γενικότερα, εκείνη την ημέρα που ξυπνάει μαζί σας το παράλογο και αυτή η καλή κούραση όπως την χαρακτηρίζει ο Camus, *κούραση που βρίσκεται στο τέρμα των πράξεων μιας μηχανικής ζωής και που δίνει το έναυσμα για την κίνηση της συνείδησης*³²⁸, ενδέχεται και να μην αποφασίσετε να δώσετε ένα τέλος σε όλο αυτό το παράλογο σκηνικό με την αυτοκτονία σας.

Εξάλλου, σκέφτεστε τώρα, αυτή η θελκτική ιδέα της ανυπαρξίας, τούτη η στιγμιαία αίσθηση της παρηγοριάς του απόλυτου κενού που θα σας απαλλάξει από το παράλογο, άπαξ και εφαρμοστεί, θα σημάνει μια πρόωρη ήττα σας απέναντι στο παράλογο, το οποίο, αργά ή γρήγορα, νομίζετε πως θα επικρατήσει, διότι ακόμα δεν έχετε αντιληφθεί ότι το παράλογο δεν θα συνεχίσει να υπάρχει δίχως και την δική σας παρουσία. Το παράλογο, όπως είδαμε καινωρίτερα, δεν αποτελεί στοιχείο του ανθρώπου ή του κόσμου, αλλά της μεταξύ τους σχέσης, συνεπώς ο αφανισμός σας θα σημάνει και τον αφανισμό του παραλόγου.

Αντί λοιπόν για την αυτοκτονία, εκείνο το πρωινό επιλέγετε να πάτε στη δουλειά σας, κουβαλώντας την κούρασή σας, συνοδευόμενος πλέον από το παράλογο και έχοντας μια νέα συνείδηση του κόσμου και του εαυτού σας. Πίσω από το χαμόγελό σας, η άγνωστη που κοιμόταν για χρόνια δίπλα σας, οι ανυποψίαστοι περαστικοί και οι συνάδελφοί σας δεν μπορούν ακόμα να διακρίνουν την εν εξελίξει επανάσταση μέσα σας. Το προβλεπόμενο, το τακτοποιημένο, το νοσηματοδοτημένο, το ελεγχόμενο και το βέβαιο, ο κόσμος όπως τον ζούσατε έως εκείνη τη στιγμή ετοιμάζεται να χαθεί στην επόμενη στροφή, κι εσείς είστε έτοιμοι να βρεθείτε από το στέρεο έδαφος της καθημερινότητας σε ένα κενό παρόμοιο σε ένταση αλλά μεγαλύτερης διάρκειας με αυτό το τρομαχτικό στιγμιαίο κενό των ονείρων μας.

Αν τα παραπάνω σας μοιάζουν υπερβολικά, δοκιμάστε να αλλάξετε έστω και την πιο ασήμαντη κατά τη γνώμη σας συνήθεια ή πράγμα ακόμα δυσκολότερο προσπαθήστε να σκεφτείτε μια κατάσταση ή έναν άνθρωπο με διαφορετικό τρόπο.³²⁹

³²⁷ Φαίνεται ότι οι αχτίδες του φεγγαριού που χαϊδεύουν απαλά τα μάτια αυτού που κοιμάται έχουν το χάρισμα να κάνουν έτσι να αναδύονται εμφανίσεις παρθένων. Αυτό δεν σημαίνει άλλωστε και ο μύθος του Ενδυμίωνα, του βοσκού που κοιμήθηκε παντοτινά και που η θεά Σελήνη τον αγάπησε βαθιά;

Βλ. Henri Bergson, " Το όνειρο" στο *Η Ενέργεια του Νου*, μτφ. Σοφία Χατζηπέτρου, επιμέλεια. Γιώργος Καραμπελας, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα, 2016, σελ.83.

³²⁸ Albert Camus, ό. π., σελ. 29.

³²⁹ *Ο Σουάν, σαν πολλούς άλλους, είχε μυαλό φηγάδο και του έλειπε η επινοητικότητα. Δεχόταν σαν μια γενική αλήθεια πως η ζωή των ανθρώπων είναι γεμάτη αντιθέσεις, αλλά για κάθε ξεχωριστό άτομο φανταζόταν πως το τμήμα της ζωής του που αγνοούσε ήταν όμοιο με το τμήμα εκείνο που γνώριζε. Φανταζόταν όσα του αποσιωπούσαν με τη βοήθεια όσων του έλεγαν.*

Βλ. Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, από τη μεριά του Σουάν*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 2022, σ. σ. 311 – 312.

Ο πατέρας σας είναι βέβαια ο πατέρας σας, αλλά ενδέχεται να θεωρείται ανέντιμος από εκείνους που τον συναναστρέφονται, αφού έχει αποδείξει επανειλημμένως ότι εξαπατά φίλους και συνεργάτες, αθετώντας τον λόγο του. Απέναντί σας όμως υπήρξε πάντοτε ένας στοργικός πατέρας και εσείς το αναγνωρίζετε, αλλά ταυτόχρονα μπορείτε και διακρίνετε την κοινωνική του ανεντιμότητα. Θα μπορούσατε βέβαια, υπό το βάρος των συναισθημάτων σας και της παγιωμένης εικόνας που έχετε για εκείνον, να μην βλέπατε κανενός είδους σφάλμα του, απόλυτα τυφλωμένοι και εγκλωβισμένοι στη μεταξύ σας σχέση. Στο κάτω κάτω, θα υποστηρίζετε, δεν είστε ούτε οι φίλοι του ούτε οι συνεργάτες του, και αυτό που σας απασχολεί είναι το πώς συμπεριφέρεται σε εσάς. Το τί κάνει στις άλλες διαπροσωπικές του σχέσεις δεν σας αφορά. Αλλά αν δεν είστε τόσο τυφλωμένοι και μπορείτε να διαπιστώσετε το προβληματικό του προφίλ στις κοινωνικές του σχέσεις, τότε είτε θα εξακολουθήσετε να λέτε *ναι αλλά είναι πατέρας μου*, είτε θα επιχειρήσετε να υπερβείτε την μονοδιάστατη σχέση σας και να αναρωτηθείτε για εκείνον, για το τί μπορεί να σκέφτεται και για ποιο λόγο ενεργεί κατ' αυτό τον τρόπο.

Υπερβαίνω την μονοδιάστατη σχέση μου με τον άλλον σημαίνει ότι παύω να τον βλέπω αποκλειστικά βάσει της μεταξύ μας σχέσης και του τί μου προσφέρει ή τί δεν μου προσφέρει, ενδιαφερόμενος στην ουσία αποκλειστικά για εμένα, αποκτώντας, όπως θα δούμε και παρακάτω, μια πραγματική έγνοια για τον άλλον και για το τί σκέφτεται και επιθυμεί, και τροποποιώντας υποχρεωτικά το βλέμμα μου απέναντί του, βγαίνοντας από την τακτοποιημένη και εγωκεντρική μου ασφάλεια, της οποίας το χαρακτηριστικό είναι η αδιαφορία.

Ο άλλος δεν εξαντλείται στη σχέση του με εμένα, η οποία έτσι και αλλιώς θα πρέπει να εκληφθεί ως δυναμική, διαρκώς μεταβαλλόμενη και ποτέ στατική, και όσο και αν είναι αυτό που βλέπω και βιώνω, άλλο τόσο ή και περισσότερο δεν το είναι, διότι ο άλλος δεν είναι τα συναισθήματά μου και οι σκέψεις μου μέσω των οποίων τον δημιουργώ, τον συντηρώ, τον κρίνω και τον κατέχω, αφού, αν το σκεφτείτε, αυτός έχει μια ανεξάρτητη ζωή από τις σκέψεις σας και ό,τι νιώθετε, και δεύτερον, τα ίδια τα συναισθήματά σας και οι σκέψεις σας υπόκεινται διαρκώς σε μεταβολές. Πού και τί είναι λοιπόν αυτός ο άλλος και ο εαυτός σας;

Σε τούτη την πολυπαραγοντική, πολυεπίπεδη και συνεχή δημιουργία/καταστροφή/περιορισμό του άλλου, του εαυτού και της σχέσης μας, η κίνηση του κόσμου και η κίνηση του εαυτού δεν επιτρέπουν την παγίωση καμίας εικόνας, καμίας έννοιας, καμίας σκέψης και κανενός συναισθήματος, όσο και αν έχουμε για παράδειγμα την ανάγκη να λάβουμε και να δώσουμε την υπόσχεση της αιώνιας αγάπης, ή όσο και αν κατηγοριοποιούμε ανθρώπους και καταστάσεις για χάρη προσωπικής και κοινωνικής διευκόλυνσης που εμείς θα ονομάζαμε προσωπική και κοινωνική *νωθρότητα* και αδιαφορία.

Είναι φυσικό να θέλουμε να ακούσουμε από τον άνθρωπό μας ότι θα είναι πάντα εκεί και μπορεί όντως αυτή η υπόσχεση να εκπληρωθεί, ή ακόμα και αν δεν εκπληρωθεί, όπως συμβαίνει τις περισσότερες φορές, θα συνιστά ένα σημείο αναφοράς και μια πηγή δύναμης, εντούτοις κάθε στιγμή αυτής της διάρκειας θα είναι μοναδική, μια αναδημιουργία, ένα φευγαλέο πανηγύρι χρωμάτων, συναισθημάτων και σκέψεων που ανά πάσα στιγμή, στην επόμενη στροφή, πρέπει να το ξέρουμε, ευτυχώς και δυστυχώς, η σύσταση του μίγματος *αλλάζει*, και το ακριβώς προηγούμενο εκχύλισμα αγάπης των ψυχών που βράζουν με όλα τους τα συστατικά δεν θα έχει ποτέ την ίδια γεύση με το αμέσως επόμενο. Να αιχμαλωτίσουμε τη στιγμή, την σκέψη, το συναίσθημα, τον άλλον, τον εαυτό μας, τη σχέση μας, να κοιμηθούμε ήρεμοι μέσα στη θαλπωρή της βεβαιότητας και να υπερβούμε αυτό τον στροβιλισμό των πάντων που μας προκαλεί ίλιγγο.

Η επιβίωσή μας, ατομική και κοινωνική, απαιτεί φυσικά να τραβήξουμε κάπου την γραμμή, να παραλείψουμε διαβαθμίσεις και διαφορετικούς φωτισμούς, να κατηγοριοποιήσουμε, να δημιουργήσουμε και να επιλέξουμε αποκλείοντας (πόσα αποκλείουμε όταν επιλέγουμε!), αλλά τούτη η διακαής επιθυμία του ανθρώπου για έναν γαλήνιο ύπνο, μετατρέπεται ως επί το πλείστον σε αποανάγκωση όπου ελλοχεύει ο κίνδυνος του μονοδιάστατου ανθρώπου, δηλαδή του ανθρώπου εκείνου που έχει λησμονήσει την δημιουργία, επαναπαυόμενος στη μίμηση και τη συνήθεια, όντας απόλυτα ελεγχόμενος και προβλεπόμενος, απαρνούμενος την ανησυχία της ελευθερίας που μεταφράζεται σε εγρήγορση και έγνοια, αφού ισχυρίζεται πως όλα είναι τακτοποιημένα και πως κάτω από έναν και μοναδικό φωτισμό έχει συλλάβει τον εαυτό του, τον άλλον και τη σχέση τους.

Η μοναδικότητα κάθε στιγμής της ζωής μας έχει κρυφτεί πίσω από μια *ανύπαρκτη* μονοτονία, την οποία εντούτοις αισθανόμαστε και την καθιστούμε με αυτό τον τρόπο υπαρκτή, μιας και πειστήκαμε (από τον εαυτό μας και από τους άλλους, για τον εαυτό μας και για τους άλλους) ότι η *επανάληψη της συνάντησης* (της συνάντησης των σωμάτων, των βλεμμάτων, των καταστάσεων, των συνθηκών, των εικόνων, των σκέψεων, των πράξεων, του λόγου και των αισθημάτων), δεν είναι παρά ένα αντίγραφο.

Έτσι, από την μονοτονία οδηγούμαστε στην έλλειψη ενδιαφέροντος, και από εκεί στην απουσία δημιουργικότητας, και ύστερα επέρχεται η κόπωση όπου μέσω της υποτιθέμενης ακινητοποίησης του εαυτού, του άλλου και της σχέσης μας φτιάχνουμε μια κουρασμένη ζωή, δήθεν επαναλαμβανόμενων πανομοιότυπων στιγμών, ενός ανθρώπου που δεν αρπάζει την ευκαιρία της *συνειδητής* του κούρασης ούτως ώστε να αποκτήσει το βλέμμα του και πάλι εκείνη την διαρκώς δημιουργική και συνάμα καταστροφική φλόγα η οποία καίει κάθε μέρα τα πάντα και τα ξαναφτιάχνει, τα ανανεώνει και ανανεώνεται.³³⁰

Η επανάληψη, στην περίπτωση των έμψυχων όντων, δεν έχει καμία σχέση με την παραγωγή για παράδειγμα ενός προϊόντος, για το οποίο απαιτούνται συγκεκριμένα συστατικά, τρόπος και χρόνος που θα μας δώσουν το ίδιο ακριβώς προϊόν και μάλιστα όσες φορές το επιθυμούμε.

Όσο και αν θα θέλαμε να επαναλάβουμε μια ευχάριστη εμπειρία ή αντίθετα όσο και αν φοβόμαστε μήπως επαναληφθεί ένα δυσάρεστο βίωμα, και όσες προσπάθειες και αν κάνουμε για την επίτευξη ή την αποφυγή της ηδονής και του πόνου αντίστοιχα, εξετάζοντας ενδελεχώς και συνειδητά τους παράγοντες που μας οδήγησαν στο ένα ή το άλλο ή κινούμενοι ασύνειδα προς αυτά, θα προσεγγίσουμε ενδεχομένως τα επιθυμητά συναισθήματα ή όπως όλοι γνωρίζουμε πολύ καλά μπορεί και να οδηγηθούμε και στα εντελώς αντίθετα από τα προβλεπόμενα, αλλά σε κάθε

³³⁰ Βλ. Thomas Mann, *Το μαγικό βουνό*, μτφ. Θόδωρος Παρασκευόπουλος, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2017, σελ. 139.

Και όπως έλεγε και ο ήρωας του Dostoevskij στο *όνειρο ενός γελοίου*, όλα είναι χωρίς ενδιαφέρον, να η αλήθεια. Υπάρχει ο κόσμος; Ή μήπως δεν υπάρχει τίποτα, πουθενά; Και μου ήρθε η αποκάλυψη πως δεν υπάρχει τίποτα γύρω μου. Μου φαινόταν ωστόσο πως περιστοιχιζόμουν ως τότε από όντα ξένα για μένα, μα κατάλαβα πως με ξεγελούσε η φαντασία μου. Τίποτα δεν υπήρξε, τίποτα δεν υπάρχει, τίποτα δεν θα υπάρξει. Γι' αυτό και έπαψα μονομιάς να ερεθίζομαι από τους ανθρώπους και να ασχολούμαι με αυτούς. Λόγω τιμής! Μου συνέβαινε μάλιστα να σκοντάφτω στους διαβάτες, τόσο ήμουν απορροφημένος. Από τί όμως απορροφημένος; Έπαψα να σκέφτομαι. Γιατί όλα μου ήταν αδιάφορα. Μα ωστόσο, αν προσπαθούσα να λύσω τα μεγάλα προβλήματα! Α! δεν θα έλυνα τίποτα, του κάκου θα με πολιορκούσαν τα προβλήματα, όλα μου έγιναν αδιάφορα και όλα τα προβλήματα εξαφανίστηκαν.

Fedor Dostoevskij, *Το όνειρο ενός γελοίου*, μτφ. Γιώργος Σημηριώτης, εκδ. Ερατώ, Αθήνα, 2015, σ. σ. 14 – 15.

Βλ. επίσης Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π., σελ. 28.

περίπτωση, ακόμα και αν υπήρχε μια δυνατότητα μέτρησης του πόνου ή της ηδονής και έστω ότι κάποιος ισχυρίζεται ότι βίωσε την ίδια ακριβώς απόλαυση ή αισθάνθηκε την ίδια δυσαρέσκεια σε δύο διαφορετικά βιώματα, οι στιγμές, ακόμα και όταν τις συγχέουμε καθώς απομακρυνόμαστε από αυτές, θα είναι διακριτές και ανεπανάληπτες, και οι εκάστοτε ηδονές ή οι εκάστοτε πόνοι θα ομαδοποιούνται για χάρη ευκολίας και για λόγους επιβίωσης αλλά δεν θα ταυτίζονται ποτέ.

Ενδέχεται στην αναδυόμενη αίσθηση του παρόντος να αναμειγνύονται τα διάφορα σκιρτήματά σας, τα φιλιά σας, ο πόθος, η αγωνία, ο φόβος και όλα όσα βιώσατε με τους ανθρώπους που τα βιώσατε, δίχως όμως να διακρίνετε πια τί αντιστοιχεί σε τί, όπου μια ξεκάθαρα επικρατούσα ή και πιο συγκεχυμένη αίσθηση καθιστά ομιχλώδεις τις διακριτές παρελθούσες στιγμές σας, συνενώνοντάς τες σε μια αξεδιάλυτη μάζα ενός παρόντος που μέσω της *έννοιας* εκφράζεται και περιορίζεται, φανερώνεται και κρύβεται, παγιδεύεται και ελευθερώνεται, κινείται και ακινητοποιείται, καθοδηγεί και καθοδηγείται, σμιλεύει και σμιλεύεται, παίζει και είναι το ίδιο το αντικείμενο του παιχνιδιού,

Κανένας έρωτάς σας δεν ήταν ίδιος, όσο και αν κοιτάζοντας προς τα πίσω αποφαίνεστε ότι *ερωτευτήκατε*, συμπεριλαμβάνοντας σε αυτή την έννοια και στην παρούσα στιγμή που την εκφράζετε όλες σας τις συναντήσεις που ενείχαν ορισμένα κοινά στοιχεία.

Η επανάληψη του προϊόντος του έρωτα δεν υπόκειται στον προγραμματισμό ενός εργαστηρίου που θα αναμίγνυε ορισμένα συστατικά (τα άλλοτε ερωτικά φίλτρα, οι σημερινές πρωτεΐνες όπως θα δούμε σε λίγο ή οι γνώσεις του εκάστοτε πολιτισμού για τις υποτιθέμενες απαραίτητες συνθήκες και προϋποθέσεις).

Ακόμα και αν ορισμένες μελέτες αποδεικνύουν για παράδειγμα ότι μπορούμε να προγραμματίσουμε με χημικό τρόπο τη συμπεριφορά των θηλαστικών, όπως έγινε σε ορισμένα τρωκτικά (μίκρωτος ή αγροδίαιτος αρουραίος), μετατρέποντας ένα είδος εξ αυτών από μονογαμικό σε πολυγαμικό και ένα άλλο από πολυγαμικό σε μονογαμικό, και ανακαλύπτοντας ότι η ωκυτοκίνη και η βαζοπρεσίνη παίζουν σημαντικό ρόλο στη ρύθμιση της κοινωνικής και αναπαραγωγικής συμπεριφοράς των θηλαστικών, συμπεριλαμβανομένου φυσικά του ανθρώπου³³¹, ακόμα λοιπόν και αν βρούμε τον τρόπο να καθοδηγήσουμε το ατομικό και το συλλογικό μέσω μιας σίγουρης και επαληθευμένης μεθόδου προς τα εκεί που θεωρούμε ότι θα βρίσκεται η ευτυχία, βασιζόμενοι σε μια εμπειρία μας ή σε μια υπόθεση ευτυχίας, ο προγραμματισμός του έμψυχου θα είναι πάντοτε μερικός και ως εκ τούτου ατελής, καθώς αυτό θα δημιουργεί τον χρόνο του, και τούτη η δημιουργία θα παραμένει πάντοτε ασύλληπτη και ασύλητη.

Το έμψυχο δεν μπορεί να επαναλάβει καμία βιωμένη στιγμή, δική του ή άλλου, και οι έννοιες της *αναπαράστασης*, της *αναβίωσης* και της *επανάληψης* θα σημαίνουν πάντοτε μια νέα συνάντηση στην οποία θα υπάρχει ενδεχομένως η *αύρα* του προηγούμενου βιώματος (του δικού μου ή του άλλου), όμως τίποτα δεν θα είναι το ίδιο και ας έχουμε την ψευδαίσθηση, την επιθυμία και την ανάγκη να είναι όλα ίδια.

Κάθε έκφραση της ζωής μας, των προσωπικών και συλλογικών στιγμών μας καθώς και ολόκληρου του πολιτισμού, μπορεί να ειδωθεί ως μια επανάληψη ή ως μια αναβίωση δικής μας εμπειρίας ή κάποιου άλλου ή ενός προηγούμενου πολιτισμού, ωστόσο αυτό που επαναλαμβάνεται ή αναβιώνει, συνειδητά ή μη, είναι ενδεχομένως ένα *αρχέτυπο*, ένα *πλαίσιο*, ένα *περίγραμμα*, ένα *μοντέλο*, μια *δομή* που τη στιγμή της

³³¹ Leonard Mlodinow, *Κάτω από το κατώφλι, το νέο ασυνείδητο και τί μας διδάσκει*, μτφ. Έλσα Βιδάλη, επ. Γιάννης Παπαδόγγονας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2020, σ. σ. 92 – 93.

επανάληψης αισθανόμαστε ή μπορεί και όχι την αύρα των παρελθουσών στιγμών, δίχως όμως ποτέ εκείνες οι στιγμές να είναι αυτές που βιώνουμε τώρα, όσο καλά και αν τις έχουμε σχεδιάσει, όσες αναλογίες και ομοιότητες και αν βρίσκουμε.

Η ιστορία επαναλαμβάνεται αν με αυτή τη φράση εννοούμε ίσως κάποιο πλαίσιο άνευ περιεχομένου, μια σχέση απογυμνωμένη από τις εκάστοτε λεπτομέρειες και την μοναδικότητά της, ένα περίγραμμα ανεξάρτητο από τον χώρο και τον χρόνο. Ένας άνθρωπος συναντά έναν άνθρωπο ή ένα ζώο ή τον δροσερό αέρα, ένας άνθρωπος ή ένας πολιτισμός συγκρούεται, ένας άνθρωπος ερωτεύεται, πληγώνει, σκοτώνει, θυμάται, θεραπεύει, πιστεύει, πεθαίνει.

Το πρόσωπο επαναλαμβάνεται, το πρόσωπο ποτέ.

Αυτή είναι η αύρα του καθολικού που εκφράζεται διαρκώς διά του μοναδικού και ανεπανάληπτου ατομικού, και συνεπώς υπό αυτή την έννοια *η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται.*

Καμία σύγκρουση, κανένας έρωτας, καμία σκέψη, καμία έννοια, καμία δράση, καμία μέρα και καμία στιγμή δεν θα επαναληφθεί, και τα ίδια μάτια θα έχουν βλέμματα πάντα διαφορετικά, και διαφορετικά μάτια δεν θα κοιτάζουν ποτέ με το ίδιο βλέμμα, και οι αναλύσεις μας που θα επιχειρούν να συλλάβουν το ατομικό, να το ελέγξουν και να το κατευθύνουν μέσω της αναγωγής του στο καθολικό, θα είναι πάντοτε ανεπαρκείς και θα καταλήγουν στο κενό, αφού το συγκεκριμένο, το μόνο που έχουμε στα χέρια μας, θα διαφεύγει διαρκώς των εννοιών μας, των κατηγοριοποιήσεών μας και των στατιστικών, κενό – υπόσχεση ομοίωσης με το θεϊκό...

η τόσο επίφοβη κατάρρευση των ανθρώπινων μορφών σε ένα κενό από συνεχώς μεταβαλλόμενα ύψη και βάθη έπρεπε να είναι το πρώτο στάδιο μιας ανανεωμένης και πιο φωτεινής ενότητας μέσα σε μια ιερή και νεφελώδη κοινωνία με το θείο, κι όχι ένα απλό αποτύπωμα του εγκόσμιου προσώπου, αλλά μια υπόσχεση της ομοίωσης με το θεϊκό, μια κρυστάλλινη σταγόνα που έπεφτε από το σύννεφο τραγουδώντας.³³²

Από μια σύγκριση για παράδειγμα της σημερινής πανδημίας, του λοιμού των Αθηνών και της ισπανικής γρίπης, προφανώς θα προκύψουν ομοιότητες και αναλογίες σε πολλά επίπεδα, αλλά ένα εντεκάχρονο κορίτσι των ημερών μας δεν είναι η Μύρτιδα. Και αν αυτό είναι σαφές στον καθένα, ας αναλογιστούμε ότι ο ίδιος μας ο εαυτός, στην διάρκειά του, είναι ακατάπαυστος δημιουργός του ίδιου, του άλλου και των σχέσεών του, όντας ταυτόχρονα, όπως είπαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η ύλη, το δημιούργημα και ο δημιουργός.

Τούτο σημαίνει πως *η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται* ούτε εντός της προσωπικής διάρκειας του καθενός μας και συνεπώς *η αισθητή μονοτονία είναι το αποτέλεσμα μιας ψευδαισθησιακής αμεταβλητότητας.*

Αν λοιπόν, από τη μία πλευρά, ο πατέρας σας δεν εξαντλείται στη μεταξύ σας σχέση και σε αυτό που αισθάνεστε εσείς, λαμβάνοντας επιπρόσθετα υπόψη ότι και αυτή καθεαυτή η σχέση είναι μια διαρκής αλληλεπίδραση της ακατάπαυστης ψυχοσωματικής κίνησής μας που δεν θα επέτρεπε να του αποδώσουμε έναν πάγιο χαρακτηρισμό δίχως ταυτόχρονα να αυθαιρετούμε (όχι μόνο εις βάρος του αλλά και εις βάρος μας αφού η δική του υποτιθέμενη παγίωση συνεπάγεται μια διόλου υποτιθέμενη αλλά πραγματική δική μας φτώχεια) και δίχως στην ουσία να

³³² Hermann Broch, *Οι υπνοβάτες*, I. 1888, *Πάσενοβ ή ο Ρομαντισμός*, μτφ. Κώστας Κουντούρης, εκδ. Μέδουσα, Αθήνα, 2001, σελ. 172.

αναρωτιόμαστε ουσιαστικά για εκείνον, και αν από την άλλη, αυτό που έχουμε στα χέρια μας και αυτό που κατανοούμε μάς φαίνεται ότι βασίζεται σε ένα φτωχό δεδομένο σε σύγκριση με τον πλούτο της ύπαρξης και της σχέσης, αν καταλάβουμε ότι βρισκόμαστε διαρκώς μεταξύ σημείων που μας κυκλώνουν και της διευθέτησής τους από μέρους μας (δηλαδή ότι βρισκόμαστε πάντοτε μεταξύ σημαίνοντος και σημαινόμενου), σε μια *συν – γέννηση της γλώσσας και του νοήματος*³³³, όπως θα μας πει ο Lyotard, τότε ίσως και να παρασυρθούμε από την αύρα ενός αναγκαίου πλην όμως πρόσκαιρου και φευγαλέου δημιουργικού περιορισμού εντός της μόνιμης έλλειψης και της ελλειμματικότητας, βιώνοντας ταυτοχρόνως την *ελαφρότητα* και την *βαρύτητα*.

Εκεί, στην ελαφρότητα του φευγαλέου και στη βαρύτητα του δημιουργικού, εκεί, στην ευθύνη του αιώνιου και στην ανεμελιά του εφήμερου, ή καλύτερα όχι ακριβώς εκεί αλλά στις ασύλληπτες και πραγματικές *διαβαθμίσεις* κάθε είδους επινοημένης ή πραγματικής αντίθεσης μεταξύ δύο ακραίων σημείων, ανάμεσα δηλαδή στο ελαφρύ και στο βαρύ, το αιώνιο και το εφήμερο, το ψυχρό και το θερμό, το ενεργητικό και το παθητικό, τη βία και την τρυφερότητα, το φως και το σκοτάδι, το τραγικό και το κωμικό, το σοβαρό και το αστείο, την επιθυμία και την αποστροφή, την παρουσία και την απουσία, την αρχή και το τέλος, εκεί λοιπόν, σε ένα *εκεί* στην ουσία απροσδιόριστο και συγκεχυμένο, στις διαβαθμίσεις, στις αμέτρητες και κυριολεκτικά μιλώντας αδιανόητες αποχρώσεις, εκεί εκτυλίσσεται το παιχνίδι μας, δίχως ποτέ να αγγίζει πραγματικά τα δύο άκρα, ακόμα και στις υποτιθέμενα πιο ξεκάθαρες καταστάσεις, αφού ακόμα και σε αυτές, το εσωτερικό παιχνίδι των ατελώς εξωτερικευμένων διαβαθμίσεων δεν σταματά ποτέ.

Τούτες λοιπόν οι διαβαθμίσεις που έχουν οριοθετηθεί από δύο άκρα (φυσικά ή τεχνητά, κοινωνικά, βιολογικά, εννοιολογικά και ούτω καθεξής, αλλά εντός των οποίων θα κληθεί αναπόφευκτα να ζήσει κάθε έμψυχο), λέμε ότι είναι συγκεχυμένες διότι ο τόπος τους, το *εκεί* τους προς το οποίο δείχνουμε, συνιστά έναν *τόπο εγγύτητας* μεταξύ των ορίων, μια εγγύτητα η οποία, όπως θα εξηγήσει και ο Kundera, φέρνει ίλιγγο³³⁴, αφού η αφυπνισμένη συνείδηση αφήνεται στον στροβιλισμό των σημείων που μέχρι τότε φάνταζαν ακίνητα, ξεκάθαρα και τακτοποιημένα, ενώ τώρα φέρνουν δίπλα δίπλα τον Θεό και τα σκατά.³³⁵

Ο Θεός και τα σκατά στην ίδια φράση προσβάλλουν την ηθική της κοιμισμένης συνείδησης³³⁶ που έχει διακρίνει ξεκάθαρα το απόλυτο καλό και το

³³³ Jean – Francois Lyotard, *Γιατί φιλοσοφούμε;*, μτφ. Μήνα Πατεράκη – Γαρέφη, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2020, σελ. 70.

³³⁴ Milan Kundera, *Η αβάσταχτη ελαφρότητα της ύπαρξης*, ό. π., σελ. 338.

³³⁵ Ο. π. σελ. 339.

³³⁶ Αλλά και το word που κοκκινίζει την λέξη και μου ζητάει να την διορθώσω!

*Η φρίκη που μας καταλαμβάνει μπροστά στα πτώματα γειτονεύει με το συναίσθημα που έχουμε για τις υπογάστριες αφοδεύσεις του ανθρώπου. Αυτή η σύγκριση είναι μεστή νοήματος καθόσον νιώθουμε ανάλογη φρίκη για τις όψεις του αισθησιασμού που χαρακτηρίζουμε αισχρές. Οι αφροδίσιες συμπεριφορές εκκρίνουν αποπατήματα. Τα χαρακτηρίζουμε αποκρουστικά και τα συνδέουμε με την πρωκτική οπή. Ο Άγιος Αυγουστίνος επέμενε οδυνηρά στην αισχρότητα των απόκρυφων οργάνων και της γενετήσιας πράξης. *Inter faeces et urinam nascimur* έλεγε, γεννιόμαστε μέσα στα σκατά και τα ούρα. Τα περιπτώματά μας δεν είναι αντικείμενο μιας απαγόρευσης που έχει διατυπωθεί από σχολαστικούς κοινωνικούς κανόνες, ανάλογους με εκείνους που πλήττουν το πτώμα ή το εμμηνιακό αίμα. Συνολικά όμως, με διολισθίσεις, ένας τομέας των περιπτώματων, της φθοράς και της σεξουαλικότητας διαμορφώθηκε με έκδηλες συνάψεις. [...] Πιστεύουμε ότι μια αφοδεύση μας αποκαρδιώνει λόγω της δυσσομίας. Αλλά θα ήταν δύσσομη αν αρχικά δεν είχε καταστεί αντικείμενο αηδίας; Λησμονήσαμε γοργά τον κόπο με τον οποίο μεταδώσαμε στα παιδιά μας τις απέχθειες που μας συγκροτούν, που μας έκαναν ανθρώπινα όντα. [...] Το λάθος μας είναι ότι πήραμε επιπόλαια τις διδασκαλίες που, εδώ και χιλιετίες,*

απόλυτο κακό προς το οποίο οφείλουμε να τείνουμε ή όχι, λησμονώντας στον λήθαργό της ότι η ίδια η *τάση*, δηλαδή η πραγματική ζωή, δεν αγγίζει το ιδεατό, το επινοημένο απόλυτο, δεν αγγίζει το σύνορο, δεν γίνεται η ίδια το σύνορο και δεν δύναται ποτέ να μετουσιωθεί στο απόλυτο καλό ή το απόλυτο κακό αφού κάτι τέτοιο θα σήμαινε τον θάνατό της.

Ταυτόχρονα βέβαια με τον σαφή διαχωρισμό καλού και κακού στην εγκόσμια σφαίρα, γινόμαστε μάρτυρες μιας αντίφασης, καθώς οι ίδιοι άνθρωποι που προβαίνουν σε αυτή την απόλυτη διάκριση στον εδώ κόσμο, την αποποιούνται και την μεταφέρουν σε έναν άλλον κόσμο όπου και θα επέλθει η τελική κρίση, αφού ούτε θεοί είμαστε εντέλει ούτε η ενσάρκωση του απόλυτου κακού, παρά τα ενδεχόμενα ειδεχθή εγκλήματά μας.

Η *τάση*, η προσέγγιση, έχει μέσα της κάτι το ατελές, μια επιθυμία για ένωση, την αίσθηση του ανικανοποίητου, και η εφεύρεση του απόλυτα καλού και του απόλυτα κακού (του ανέφικτου δηλαδή στη ζωή) φαντάζει ως απαξίωση της ζωής η οποία δεν θα αποκαθαρθεί ποτέ παρά ίσως μετά από αυτήν εδώ την ζωή, όπου τα στοιχεία του καλού και του κακού θα ξεχωρίσουν μια για πάντα. Εκεί ο καλός θα είναι απόλυτα καλός και ο κακός απόλυτα κακός. Εδώ όμως, σε αυτή την ζωή, ο καθαγιασμός θα ενέχει πάντα μια κάποια βαρβαρότητα και ο εγκληματίας (δυστυχώς για εκείνον και για τα θύματά του) δεν θα αποτελέσει ποτέ την ενσάρκωση όλων των δεινών της ανθρωπότητας.

Στην *αβάσταχτη ελαφρότητα της ύπαρξης*, η Σαμπίνα διαπιστώνει ότι η *όραση περιορίζεται από διπλά σύνορα: το έντονο φως που σε τυφλώνει και το απόλυτο σκοτάδι*.³³⁷

Η ζωή χρειάζεται τούτο το φως και το σκοτάδι για να ζήσει, αλλά, πρώτον, δεν είναι ούτε το φως ούτε το σκοτάδι (η ζωή δεν είναι φως, η ζωή δεν είναι σκοτάδι) και δεύτερον, φυσικά δεν είναι μονάχα το ένα από τα δύο (η ζωή δεν είναι το φως, η ζωή δεν είναι το σκοτάδι).

Η επιθυμία μας να είμαστε το απόλυτο φως ή το απόλυτο σκοτάδι, είναι στην ουσία *μια καμουφλαρισμένη επιθυμία θανάτου*³³⁸ που απαρνιέται τον ίλιγγο της εγγύτητας, τον στροβιλισμό των σημείων και την ποικιλοχρωμία της ζωής, επιθυμώντας να θανατώσει οτιδήποτε αντιστέκεται στην κατάκτησή του από τον τυφλωμένο εξτρεμισμό.

Συμπερασματικά, το απόλυτο καλό και το απόλυτο κακό δεν κατοικούν εδώ, και όσο για το αν βρίσκονται κάπου πέρα από τον γνωστό μας κόσμο, δεν το γνωρίζουμε. Με άλλα λόγια, ο πατέρας σας, εσείς, εγώ και ολόκληρος ο κόσμος, βρισκόμαστε, υπό μία έννοια, πέρα από το καλό και το κακό.

Αυτό πρακτικά συνεπάγεται μια ριζική αναθεώρηση του λεξιλογίου μας, της σκέψης μας και του τρόπου που κινούμαστε, καθώς ο πόνος και η ηδονή, το ψυχρό και το ζεστό, το ευγενές και το ποταπό, θα εξακολουθούν να εκλαμβάνονται ως τέτοια, αλλά πάντα σε διαφορετικούς βαθμούς, ποτέ δοσμένα *a priori* χάρη σε πάγιους ηθικούς κανόνες, πάντοτε υποκείμενα στην δημιουργία που βιώνει ως τα

μεταδίδουμε στα παιδιά μας, οι οποίες ωστόσο, άλλοτε είχαν διαφορετική μορφή. Το πεδίο της αηδίας και της ναυτίας οφείλεται συνολικά σε αυτές τις διδαχές.

Βλ. Georges Bataille, *Ο ερωτισμός*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα, 2021, σ. σ. 82 – 83, αλλά και Sigmund Freud, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σελ. 63, όπου ο Freud γράφει ότι *ο άνθρωπος χρησιμοποιεί το όνομα του πιστότερου φίλου του στο ζωικό βασίλειο ως βρισιά, διότι ο σκύλος προκαλεί την περιφρόνησή του μέσω δύο ιδιοτήτων του: η μία είναι ότι πρόκειται για ένα οσφρητικό ζώο, που δεν αποστρέφεται τα περιττώματά του, ενώ η άλλη ότι δεν ντρέπεται για τη σεξουαλική του λειτουργία.*

³³⁷ Milan Kundera, *Η αβάσταχτη ελαφρότητα της ύπαρξης*, ό. π., σ. σ. 135 – 136.

³³⁸ Ό. π.

βάθη της την ηδονή του πόνου και τον πόνο της ηδονής, άλλοτε πιο κοντά και άλλοτε πιο μακριά το ένα από το άλλο, ποτέ όμως αποκλεισμένα, ποτέ δαιμονοποιημένα ή θεοποιημένα, κοντολογίς μια παραδοσιακή ηθική που παραχωρεί πλέον τη θέση της στην τέχνη, και η τέχνη που ναι μεν έχει κανόνες αλλά τους στοχάζεται και τους ανατρέπει, είναι απρόβλεπτη, καταφάσκει τον άνθρωπο και τη ζωή, γνωρίζοντας ότι ο Θεός και τα σκατά έχουν μια ιλιγγιώδη εγγύτητα.

Όλοι μας αναγνωρίζουμε την πνευματική, συναισθηματική και σωματική προσπάθεια που απαιτείται για οποιουδήποτε είδους αλλαγή, όποιος και αν είναι ο σκοπός και ανεξάρτητα από το αν μας επιβάλλεται από κάποιον άλλον (τον γιατρό μας, την οικογένειά μας, την κοινωνία και ούτω καθεξής), ή αν είμαστε αποκλειστικά εμείς αυτοί που αποφασίζουμε να φωτίσουμε διαφορετικά την ζωή μας.

Διότι πραγματικά πρόκειται περί ενός διαφορετικού φωτισμού, και το μάτι θα πρέπει να *συνηθίσει* εκ νέου σε αυτόν τον καινούριο φωτισμό, το μάτι, που όπως έχουμε ήδη σημειώσει, δεν είναι μόνον ένα όργανο του σώματος, αλλά και ένα *αντιληπτικό μέσο ρυθμισμένο από την παράδοση μέσα στην οποία ανατράφηκε ο κάτοχός του.*³³⁹

Αυτό σημαίνει προφανώς ότι η όραση είναι πάντα ένα βλέμμα. Και η επείγουσα μάλιστα αλλαγή που μας υπαγορεύεται για παράδειγμα εξαιτίας ενός προβλήματος υγείας, μιας αναπάντεχης απώλειας αγαπημένου προσώπου ή όπως και να έχει ενός έξωθεν παράγοντα που δεν συνιστά δική μας επιλογή, μπορεί φυσικά να είναι τραυματική, αλλά έρχεται έτσι και αλλιώς, δίχως την δική μας προσπάθεια, ενώ το να εγκαταλείψουμε ένα σκηνικό που ναι μεν μας γεννά σε μια δεδομένη στιγμή μια κούραση αλλά που δεν παύει να μας τυλίγει με ένα ζεστό φως βεβαιότητας, είναι μια τελείως διαφορετική ιστορία.

Όλοι μας δυσφορούμε και μεμψιμοιρούμε με μια συνθήκη της ζωής μας ή με μια σχέση μας αλλά ελάχιστοι είναι εκείνοι που αλλάζουν το βλέμμα και το σκηνικό αν δεν τους επιβληθεί τούτη η αλλαγή.

Συνεπώς, δικαίως είπαμε πριν πως συντελείται μια επανάσταση εκείνη την ημέρα που ξυπνήσατε κουρασμένοι με την συντροφιά του παραλόγου και με μια νέα συνείδηση.

Ας δούμε τώρα πού μπορεί να σας οδηγήσει τούτος ο νέος φωτισμός και ας επιστρέψουμε σε εκείνο το πρωινό που ως υπάλληλος ταχυμεταφορών, σύζυγος, φίλος, ενδεχομένως και πατέρας, ξυπνάτε κουρασμένος από μια ζωή *σχεδόν* μηχανική και που φαίνεται πως το συναίσθημα του παραλόγου, όπως μας έλεγε ο Camus, σας έχει χτυπήσει ξαφνικά καταπρόσωπο.

Τα μάτια μου, όπως σχεδόν κάθε πρωί που ξυπνάω, είναι για λίγο καρφωμένα στο ταβάνι. Για μια στιγμή βιώνω την απόλυτη γύμνια, το κενό, την ερημιά και την ψύχρα ενός σώματος άδειου, του οποίου η συνείδηση δεν σκοπεύει πουθενά.

Λίγο πριν με καταλάβει η θαλπωρή της ζωής, η ζεστασιά του ότι ξύπνησα και δεν πέθανα στον ύπνο μου, λίγο πριν γεμίσω από τις συγκινήσεις μου, τις ευθύνες μου, του στόχους μου και τις σχέσεις μου, λίγο πριν αναλάβω εκ νέου την ταυτότητά μου και λίγο πριν εκπληρώσω την υπόσχεση που έδωσα και δίνω διαρκώς σε εμένα

³³⁹ Βλ. Leonard Mlodinow, *Κάτω από το κατώφλι, το νέο ασυνείδητο και τί μας διδάσκει*, ό. π., σελ. 23. Όπως αναφέρει και ο John Z. Young στην κλασική μελέτη του, *ο κόσμος που βλέπουμε είναι σε μεγάλο βαθμό ένα δικό μας κατασκεύασμα.*[...] *Αυτό που ο παρατηρητής αντιλαμβάνεται (άνθρωποι, δέντρα, σπίτια κ. ο. κ), έχει επιλεγεί από τα σχήματα αυτά σύμφωνα με προγράμματα που αποκτήθηκαν με τη μάθηση από τη γέννησή μας, λόγω της σπουδαιότητάς τους.*

Βλ. John Z. Young, *Ο εγκέφαλος και οι φιλόσοφοι, από τους νευρώνες στη συνείδηση: Ένα γοητευτικό ταξίδι στο σύμπαν των νευροεπιστημών*, μτφ. Μυρτώ Αντωνοπούλου, επ. Σπύρος Μανουσέλης, εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα, 1991, σελ. 214.

και στους άλλους για το ποιος είμαι και τί κάνω, βρίσκομαι μετέωρος σε μια απροσδιόριστη κατάσταση όπου δεν είμαι ο φύλακας του σκύλου μου, δεν έχει πεθάνει ο γάτος μου αφού για μια στιγμή δεν είχα ποτέ μου γάτο, δεν πεθαίνει η μάνα μου από καρκίνο, δεν έχω πατέρα, φίλους και γυναίκα, δεν έχω μνήμη και προσδοκία, η συνείδησή μου εγκαταλείπει τις προσπάθειές της για λίγο, αυτή την διαρκή εγρήγορσή της και τη δίψα της να στοχεύει πάντα κάτι, είμαι μια κενή αίσθηση, σίγουρα είμαι, αλλά εκείνη τη στιγμή καθίσταται ακόμα πιο σαφές πως ταυτόχρονα δεν είμαι, το σώμα ακόμα πιο βαρύ, η ψυχή ακόμα πιο ελαφριά, σαν να αφήνει η ψυχή από τα χέρια της το σώμα ή και το αντίστροφο ή ίσως και να πρόκειται για μια κοινή απόφαση του ψυχοσωματικού μου κόσμου, και το σώμα ξαφνικά να βρίσκεται στο κενό ως μια αδρανής μάζα που θα προσκρούσει απλώς σε μιαν άλλη μάζα, σαν να έχεις σηκώσει στην αγκαλιά σου έναν ζωντανό που πέθανε εκεί ψηλά και τώρα δεν μπορείς να τον κρατήσεις.

Πόση φρίκη σε αυτή την αλλαγή του βάρους, πόση ανακούφιση καθώς εγκαταλείπω το βάρος! Κάπου λοιπόν ανάμεσα στο βάρος του ζωντανού και του νεκρού, η ζωική ορμή κάνει σταδιακά το σώμα μου ελαφρύτερο και τη συνείδησή μου βαρύτερη, και η προηγούμενη στιγμιαία γύμνια μου σιγά σιγά εξαφανίζεται, ενώ το σαφώς ελαφρύτερο σώμα μου στρέφεται νωχελικά προς το άλλο κορμί του κρεβατιού.

Μήπως κάτι παρόμοιο δεν μας λέει πως νιώθει και ο Proust;

Όταν ξυπνούσα στη μέση της νύχτας, καθώς αγνοούσα πού βρισκόμουν, δεν γνώριζα, την πρώτη στιγμή, ούτε καν ποιος ήμουν· είχα μόνο την αίσθηση της ύπαρξης στην πρώτη της απλότητα, έτσι όπως μπορεί να σαλέψει στα κατάβαθα ενός ζώου· ήμουν πιο απογυμνωμένος κι απ' τον άνθρωπο των σπηλαίων· τότε όμως η ανάμνηση – όχι ακόμα του τόπου όπου βρισκόμουν, αλλά κάποιων τόπων όπου είχα ζήσει κι όπου θα μπορούσα να βρίσκομαι – ερχόταν κοντά μου σαν μια βοήθεια από ψηλά, για να με ανασύρει απ' την ανυπαρξία απ' όπου δεν θα μπορούσα να βγω μόνος μου· δρασκελίζα σ' ένα δευτερόλεπτο αιώνες πολιτισμού, και η εικόνα με λάμπες πετρελαίου που 'χα θολά ξεχωρίζει, κι έπειτα τα πουκάμισα με τους κατεβαστούς γιακάδες, ανασύνθεταν σιγά σιγά τα πρωτότυπα χαρακτηριστικά του εγώ μου.³⁴⁰

Το εγώ μου, αυτό το μισητό εγώ (*le moi haïssable*) που καταγγέλλει ο Pascal και ο Jankélévitch, το εγώ μιας αλαζονικής και αναυθεντικής υποκειμενικότητας.³⁴¹

Είναι γυμνή, και στο γυμνό κορμί της αντανακλάται τώρα η προηγούμενη δική μου γύμνια. Στη θέα του γυμνού της κορμιού, η συνείδησή μου γίνεται ελαφρύτερη καθώς ανακτώ με μεγαλύτερη ενάργεια το προηγούμενο κενό του εαυτού μου και βλέπω το κενό στο ξαπλωμένο σώμα δίπλα μου.

Τα συναισθήματα, οι αναμνήσεις και οι υποσχέσεις χάνονται, απογύμνωσα και τους δύο και τώρα είμαι ένας ξένος.

Ξένος ο εαυτός μου, ξένη και η γυναίκα δίπλα μου. Η ζωή μου αποδεικνύεται σχεδόν μηχανική και όχι απόλυτα μηχανική (δεν είμαι ένα ζόμπι που στερείται υποκειμενικής εμπειρίας) γιατί, ευτυχώς και δυστυχώς, είμαι ένα ευλογημένο και καταραμένο ενσυνείδητο ον που όσο και αν παρασύρομαι σε μια ψευδαισθησιακή αμεταβλητότητα μέσα από την επανάληψη, μπορώ ανά πάσα στιγμή να ακυρώσω απροειδοποίητα την παράσταση και όσοι είχαν προπληρώσει το εισιτήριό τους

³⁴⁰ Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, από τη μεριά του Σουάν*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 2022, σελ. 15.

³⁴¹ Vladimir Jankélévitch – Béatrice Berlowitz, ό. π. σελ. 18.

πιθανόν θα διαμαρτυρηθούν και θα εκφράσουν την απέχθειά τους για την αθέτηση της υπόσχεσής μου.

Θα πρέπει όμως να κατανοήσουμε κάτι θεμελιώδες: η υπόσχεση γεννάται από την ελευθερία της συνείδησης.

Η ελευθερία μας δεν επιβεβαιώνεται τη στιγμή της αθέτησης της υπόσχεσης, αλλά επικυρώνεται από το τρομαγμένο βλέμμα του ανθρώπου, της ομάδας, της κοινωνίας γενικότερα, που μας ζητάει να υποσχεθούμε.

Τη στιγμή που μας ζητείται ο όρκος, η υποταγή μας είναι δευτερεύουσα σε σχέση με την αναγνώριση της ελευθερίας μας.

Σου ζητάω να μου υποσχεθείς γιατί είμαι απελπισμένος που δεν μπορώ να ελέγξω τη συνείδησή σου, και θα βασίσω τη ζωή μου σε μία υπόθεση, σε έναν παραλογισμό, θα στηρίζω τη ζωή μου στη συνείδησή σου, δηλαδή στο άγνωστο, επαφιόμενος στην ελευθερία σου, είμαι στο έλεος της ελευθερίας σου και στο δηλώνω με το να σου ζητάω τον όρκο σου.

Η ανάγκη της υπόσχεσης είναι η δυσφορία μπροστά στην ελευθερία του άλλου.

Και επειδή όλες μας οι σχέσεις και σύσσωμος ο πολιτισμός βασίζεται σε υποσχέσεις, (θα σε θέλω και αύριο, θα είμαι εδώ, θα είμαι αυτός που είμαι, θα κάνω αυτό που συμφωνήσαμε και ούτω καθεξής σε όλες τις εκφάνσεις των διαπροσωπικών μας σχέσεων), ζούμε αναγκαστικά εντός της δυσφορίας εξαιτίας της ελευθερίας του άλλου, όχι επειδή ο άλλος αθέτησε την υπόσχεσή του, αλλά επειδή είναι ελεύθερος να το κάνει, ή ίσως και να το κάνει τώρα που μας υπόσχεται κάτι.

Να κατακτούσα τη συνείδησή του! λέει απελπισμένα ο ερωτευμένος, ο διαφημιστής, ο πολιτικός, ο γονιός, η ομάδα, ο καθένας μεμονωμένα για κάποιον συγκεκριμένο ή για μια συλλογικότητα, όπως και η συλλογικότητα για τον καθένα μας:

*Αν αυτή δεν έχει κάνει τίποτα, αλλά θέλει, κι εγώ ξέρω ότι θέλει – αυτό θα είναι ακόμα χειρότερο. Το καλύτερο θα ήταν να το είχε κάνει, για να ξέρω, να μην είναι μια σκοτεινή υπόθεση. Δεν θα μπορούσα να πω τι ήθελα. Ήθελα να μην επιθυμεί εκείνο που επιθυμούσε. Αυτό πια ήταν μια καθαρή τρέλα...*³⁴²

Η σαγήνη, η πειθώ και η βία γεννιούνται από την δυσφορία της ελευθερίας της συνείδησης του άλλου, μια δυσφορία που όσο συνειδητοποιεί το αδύνατο της κατάκτησης του στόχου, μπορεί να δοκιμάζει διαρκώς νέα τεχνάσματα ή να επιμένει στα προηγούμενα, μπορεί να παραιτείται από την προσπάθεια, αναγνωρίζοντας την ματαιότητα του εγχειρήματος, ή να επιτίθεται με ακόμη μεγαλύτερη σφοδρότητα στη συνείδηση του άλλου σκοπεύοντας ακόμα και στον αφανισμό του.

Εντούτοις, ο αφανισμός του άλλου, ως έσχατη λύση στην αδυναμία κατάκτησης της συνείδησής του, δεν είναι παρά μια ομολογία αποτυχίας της συνείδησης που δεν βρήκε τον τρόπο να σηκώσει το βάρος του ανέφικτου, εξακολουθώντας πάραυτα να το κουβαλάει, αφού ο άλλος αφανίστηκε μαζί με το πολυπόθητο μυστικό του και αφού μόνο ο δικός μας αφανισμός θα μας απάλλαζε οριστικά από τούτο το παράλογο βάρος.³⁴³ Ο καθένας από εμάς, άλλος λιγότερο και

³⁴² Leo Tolstoy, *Η συνάτα του κρόιτσερ*, μτφ. Αντρέας Σαραντόπουλος, εκδ. Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1991, σελ. 101.

³⁴³ *Και ο Σουάν ένωθε πολύ κοντά στην καρδιά του αυτόν τον Μωάμεθ Β', που αγαπούσε το πορτραίτο του από τον Bellini, και ο οποίος, όταν ένωσε πως ήταν τρελά ερωτευμένος με μια από τις γυναίκες του, τη μαχαίρωσε, για να ξαναβρεί, όπως λέει απλοϊκά ο Βενετσιάνος βιογράφος του, την ελευθερία της σκέψης του.*

άλλος περισσότερο, με διαφορετικό τρόπο σε και σε διαφορετικούς βαθμούς, συνειδητά και ασυνείδητα, ζει εντός της δυσφορίας που γεννάται από την ελευθερία του άλλου.

Η συνειδησή μας μοιάζει κάποιες στιγμές να αναζητά την γαλήνη στη μετατροπή της άλλης συνείδησης σε αυτόματο, σε μια μηχανή που θα έχουμε κατασκευάσει εμείς και που μόνο εμείς θα γνωρίζουμε την λειτουργία, τις ανάγκες, τις αδυναμίες και τα προτερήματά της, μόνο εμείς θα γνωρίζουμε τις κινήσεις της αφού στην πραγματικότητα θα είμαστε εμείς εκείνοι που την προγραμματίσαμε. Κανένα απρόοπτο και καμία έκπληξη από τη μηχανή της οποίας τις κινήσεις έχουμε σχεδιάσει, καμία δυσφορία εφόσον απέναντί μας δεν στέκει πια μια απροσπέλαστη συνείδηση αλλά μια μηχανή.

Η επιθυμία γνώσης και κατάκτησης, η ανάγκη της σαγήνης, της πειθούς και της βίας, ο φόβος και η ανησυχία του απρόβλεπτου, ο τρόμος της ανεξέλεγκτης δημιουργίας της απόκρυφης και ελεύθερης συνείδησης, το *αίνιγμα του κόσμου* με δυο λόγια, θα λυθεί οριστικά από τον νου του θεανθρώπου που θα έχει ποιήσει τα πάντα σύμφωνα με την επιθυμία του, η οποία, καθώς το σχέδιο θα ολοκληρώνεται, όλο και θα φθίνει, έως ότου εξαλειφθεί διά παντός μέσα στη μακαριότητα του θείκου του Νου.

Ωραία λοιπόν, αλλά αφού μετατρέψουμε όλες τις συνειδήσεις σε μηχανές, τί θα απογίνει η απροσπέλαστη συνείδηση του ίδιου του δημιουργού; Ο δημιουργός που έχει συνείδηση της συνειδήσής του κατακρημνίζεται από τον θρόνο του πριν προλάβει να ξεκουραστεί την τελευταία ημέρα. Του αποκαλύπτεται η ματαιότητα του σχεδίου του μέσα από την δική του συνείδηση που τον καταδιώκει με την ελευθερία της.

Ο ίδιος ο Θεός βρίσκεται ακόμα εντός της δυσφορίας!³⁴⁴

Διότι αν έχει συνείδηση, μπορεί ανά πάσα στιγμή να ανατρέψει το σχέδιό του, και αν μπορεί να ανατρέψει το σχέδιό του, τότε δεν είναι μια μηχανή, και αν δεν είναι μια μηχανή, τότε ζει εντός της δυσφορίας της συνειδήσής του και της επιθυμίας του, και αν ζει εντός της δυσφορίας της συνειδήσής του, τότε οφείλουμε να παραδεχτούμε πως πρόκειται για έναν παράξενο Θεό, ο οποίος καταλήγει αναπόφευκτα να αναρωτιέται αν είναι όντως Θεός ή αν τον εμπαιξεί ο Θεός, αν είναι Θεός ή μια μηχανή σαν όλες τις άλλες, και αν το ότι αναρωτιέται περί αυτού τον καθιστά εντέλει κάτι ενδιαμέσο, μεταξύ Θεού και μηχανής, με την ιδιαιτερότητα της ελευθερίας της συνείδησης, χαρακτηριστικό που σίγουρα δεν έχει μια μηχανή και που δεν είναι δυνατόν να έχει ένας Θεός που θέλει να λέγεται Θεός, δεδομένου ότι η συνείδηση (προϊόν άραγε μιας εξελικτικής διαδικασίας και ενός επιλεκτισμού ή μήπως σχέδιο του Θεού που επιθυμούσε αργά και βασανιστικά να τον πλησιάσουμε μέσω της

Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, από τη μεριά του Σουάν*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 2022, σελ. 308.

³⁴⁴ *Ο άνθρωπος έγινε, θα λέγαμε, κάτι σαν θεός με τεχνητά μέλη, πράγματι μεγαλειώδης, όταν χρησιμοποιεί όλα τα βοηθητικά του όργανα, που όμως δεν του είναι σύμφυτα και κατά καιρούς τον δυσκολεύουν. [...] Οι μέλλοντες καιροί θα φέρουν μαζί τους καινούριες, προφανώς ασύλληπτα μεγάλες, προόδους σε αυτόν τον χώρο του πολιτισμού, η ομοίωση με τον Θεό θα γίνει ακόμη μεγαλύτερη. Όσον αφορά τη δική μας έρευνα, όμως, δεν θα θέλαμε να ξεχάσουμε και το εξής, ότι ο σημερινός άνθρωπος δεν αισθάνεται ευτυχισμένος μέσα στην ομοίωσή του με τον Θεό.*

Ίσως γιατί ο Θεός, όπως γράφει ο Foscolo, δεν κάθεται πάντα στη μεγαλόπρεπη γαλήνη Του, αλλά τριγυρνά ανάμεσα στους αετούς και περπατά με τις θέλλες...

Sigmund Freud, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σ. σ. 52 – 53.

Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π., σελ. 36.

τελειοποίησης των εγκεφαλικών λειτουργιών μας;) προϋποθέτει τον άλλον, έστω και αν αυτός ο άλλος είναι ο ίδιος μας ο εαυτός.

Αμήχανη στιγμή: ο Θεός προϋποθέτει τον κόσμο και όχι ο κόσμος τον Θεό.

Στη σχεδόν μηχανική μου ζωή λοιπόν, όπου η συνείδησή μου με εμποδίζει να είμαι μηχανή ή Θεός, η υπόσχεσή μου, έναντι των άλλων και του εαυτού μου, αδιάφορο αν τηρείται ή αν αθετείται, συνεπάγεται την επιβεβαίωση από τη μία πλευρά της ελευθερίας μου, και το κενό από την άλλη πάνω στο οποίο πατάνε οι ζωές των άλλων και η δική μου.

Η πραγματικότητα της κάθε στιγμής μας, αυτό που ζούμε, το απτό, το απολύτως υλικό, η εμπειρία μας, μοιάζει να θεμελιώνεται κατά αινιγματικό τρόπο σε κάτι άυλο, στο κενό, και η συζήτηση περί εκτατού και μη εκτατού συνεχίζεται, όσο τα σώματα παραμένουν *σώματα υποσχόμενα*.

Δυστυχώς, οι άνθρωποι, έχουμε την κακή συνήθεια να θυμόμαστε τις έννοιες της ελευθερίας και του κενού μονάχα τις στιγμές της αθέτησης της υπόσχεσης, ταυτίζοντάς τες ως επί το πλείστον με την άρνηση και λησμονώντας ότι τούτη η ελευθερία και το κενό αποτελούν προϋπόθεση της έννοιας της υπόσχεσης και μας συνοδεύουν σε όλες μας τις στιγμές, στην ανάληψη μιας ευθύνης, στη συναίνεση, στην κατάφαση και στη διαρκή επαναβεβαίωση της υπόσχεσης.

Με άλλα λόγια, το γεγονός πως σήμερα το πρωί είμαι έτοιμος να αθετήσω τις υποσχέσεις μου έναντι των άλλων και του εαυτού μου δεν με καθιστά περισσότερο ελεύθερο από τις προηγούμενες ημέρες, παρά την ηδονή, τον φόβο και το κενό που φαίνονται να ανοίγονται μπροστά μου και παρά την ασφάλεια, την θαλπωρή αλλά και τον φόβο που μοιάζουν να ενέχουν οι προηγούμενες στιγμές εντός της τηρούμενης εκ μέρους μου υπόσχεσης.

Ήμουν ελεύθερος στη ζεστασιά της κατάφασης, είμαι ελεύθερος στην αγωνιά της αθέτησης.

Όλοι οι άλλοι το γνώριζαν αυτό, αφού απαιτούσαν την υπόσχεσή μου και την διαρκή και απαρέγκλιτη τήρησή της, ζώντας εντός της δυσφορίας που τους γεννούσε η ελευθερία της συνείδησής μου. Την ίδια δυσφορία είχα προφανώς και εγώ ως προς τη δική τους ελευθερία. Μάλιστα, στη δυσφορία έναντι της ελευθερίας του άλλου, οφείλουμε να προσθέσουμε και τη δυσφορία έναντι της ελευθερίας του ίδιου μας του εαυτού, ο οποίος έχει συνείδηση της ελευθερίας της συνείδησής του.

Τα υποσχόμενα ενσυνείδητα σώματα δυσφορούν υπό το βάρος της ελευθερίας και της υπόσχεσης. Αναζητούν την ελαφρότητα. Μπορούν όμως να αποβάλλουν κάποιο από τα συστατικά τους στοιχεία, και αν ναι ποιο είναι αυτό και με ποιο τρόπο; Και είναι άραγε κάτι καλό η ελαφρότητα ή μήπως πρόκειται για μια μεμπτή υπεκφυγή;

Το απτό σώμα μοιάζει να είναι τυλιγμένο με μια αδιόρατη και φαινομενικά αδιάσπαστη αλυσίδα, της οποίας οι κρίκοι είναι η συνείδηση, η ελευθερία, η δυσφορία και η υπόσχεση.

Κανένας από τους τέσσερεις κρίκους δεν είναι ορατός, κι όμως ακούμε την αλυσίδα, αισθανόμαστε το βάρος της και το σφίξιμό της, την σφίγγουμε και μας την σφίγγουνε σε κάθε μας κίνηση, τα σώματα, τα βαριά και υποσχόμενα σώματα που δεν κρύβουν αλλά και δεν φανερώνουν, έχουν ένα βάρος μετρήσιμο και ένα βάρος κυριολεκτικά ανυπολόγιστο που και οι ακριβέστερες ζυγαριές των επιστημών μας δεν θα μπορούσαν ποτέ να προσδιορίσουν, κουβαλάμε το βάρος της ύπαρξής μας, κουβαλάμε μια τεράστια κόκκινη καρδιά σαν εκείνη που τοποθέτησε η Έφη Μπίρμπα στο κέντρο της σκηνης της Επιδαύρου για τα *Βατράχια* της, και εμείς, ως θεοί και ως άνθρωποι, ως δούλοι και ως αφέντες, ως Διόνυσοι και ως Ξανθίες, κατεβαίνουμε στον Άδη, κατεβαίνουμε στα έγκατα της ύπαρξης, σφιχταγκαλιάζονται ο έρωτας και

ο θάνατος, κουβαλάμε την τεράστια καρδιά μας στο σκοτάδι (έχω ανάγκη μια καρδιά, μια ανακαινισμένη καρδιά!), ζητάμε να φέρουμε πίσω όχι απλά έναν ποιητή αλλά την ίδια την ποίηση, ενώ το κόσμα των βατράχων γίνεται εκκωφαντικό, δεν ακούμε τον εαυτό μας, και αν δεν ακούμε τον εαυτό μας, αν δεν σηκώσουμε το βάρος της απροσμέτρητης καρδιάς μας, δεν θα ακούσουμε και κανέναν άλλον (ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι οὐδ' εἰπεῖν) (B 19), διότι εκκινώντας από το μυστήριο της υπόστασης, όπως θα πει κάποια στιγμή ο Διόνυσος στα *Βατράχια*, μπορούμε να φτάσουμε στην επίλυση του μυστηρίου της κοινωνίας, και αν όχι στην επίλυση των προβλημάτων της, στην επιστροφή σε αυτήν, γεγονός εντέλει πολύ πιο σημαντικό, δηλωτικό της ειλικρινούς έγνοιας της ανακαινισμένης και ελεύθερης καρδιάς (κενή εισέρχεται καινή εξέρχεται) που τρέφει την ποίηση και που τρέφεται από αυτήν, όπου στην ουσία η έγνοια είναι ποίηση και η ποίηση έγνοια, όπως το αισθάνεται ο κάθε πραγματικός και υπεύθυνος δημιουργός που περιφρουρεί την καρδιά, σαν τον *πρώην* δούλο Ξανθία που ανέβηκε στο ψηλότερο σημείο (επάνω στην καρδιά, από όπου βλέπει τώρα τα πάντα ως κύριος), όπως ακριβώς το αισθανόταν και ο ίδιος ο Foscolo, του οποίου το έργο δεν είναι παρά μια διαρκής κάθοδος στα έγκατα της ύπαρξης, μια αδιάλειπτη αναζήτηση, μια αδιάκοπη μάχη απέναντι στις δυνάμεις της τυραννίας, της λήθης και της αναξιοπρέπειας, και μια ατέρμονη επιστροφή στα θεμέλια της ύπαρξης, δηλαδή στην κοινωνία και την συνύπαρξη.³⁴⁵

Αν λοιπόν δυσκολευόμαστε πολλές φορές να μειώσουμε το απτό μας βάρος και κατανοούμε ότι για την επίτευξη του στόχου μας απαιτείται πρωταρχικά μία συγκέντρωση των αδιόρατων δυνάμεών μας (για παράδειγμα το κοινότοπο είναι *ζήτημα θέλησης*), σε συνδυασμό πάντοτε με την απτή σωματική προσπάθεια, η μάχη με το ανυπολόγιστο βάρος μιας αδιόρατης αλυσίδας φαντάζει πολύ πιο δύσκολη, καθώς σε αυτή την περίπτωση η συνεργασία του απτού και του μη απτού δεν θέτουν ως στόχο τους πια το μετρήσιμο και το ορατό αλλά το ανυπολόγιστο και το αδιόρατο.

Αν θέλω να μειώσω το ποσοστό λίπους του σώματός μου, θα συγκεντρώσω τις πνευματικές και σωματικές μου δυνάμεις και κατά πάσα πιθανότητα, με την απαιτούμενη πειθαρχία, θα πετύχω το στόχο μου.

³⁴⁵ Η κάθοδος στα έγκατα της ύπαρξης (δεν ξέρω ούτε γιατί ήρθα στον κόσμο ούτε πώς, ούτε τί είναι ο κόσμος, ούτε τί είμαι εγώ. Κι αν προσπαθώ να το ανακαλύψω, επιστρέφω με το νου θολωμένο από μια άγνοια όλο και πιο τρομαχτική), η μάχη κατά της τυραννίας (δεν αγάλλομαι, όπως τόσοι άλλοι, για τη σκλαβιά μου, κι ούτε οι τύραννοί μου θα τραφούν από τον εξευτελισμό μου) και η επιστροφή στα θεμέλια της ύπαρξης, η έγνοια, (μέσα σ' αυτήν την πληθώρα συγκινήσεων, οι ψυχές ανοίγονται για να ξεχυθούν προς τον άλλον), διαπερνούν κάθε σελίδα του φωσκολικού έργου και δείχνουν προς το δρόμο του αληθινού δημιουργού (*il poeta è investito di un compito dalla profonda valenza civica: trasmettere la memoria e il pensiero attraverso il linguaggio. [...] In questa nuova concezione, il poeta si ritaglia una nuova collocazione e si rivolge a un pubblico più vasto: si fa oratore, ampliando la platea ed ergendosi a voce del popolo, ne diviene la coscienza civile e incarna l' espressione più alta dei suoi aneliti, in aperta contrapposizione alle inclinazioni più vili e volgari dell' umanità*), δρόμος διόλου δεδομένος βέβαια, μιας και η λογοτεχνία, όπως θα πει ο Foscolo, φαντάζει εκπορνευμένη και τα πάθη κοιμισμένα και εκφυλισμένα μέσα στη νωθρή και χυδαία διαφθορά, μια θέση και μια στάση που αντιστοιχεί εν ολίγοις στη θέση και τη στάση της κριτικής που ασκείται σήμερα στην πολιτιστική βιομηχανία που απλώς καταφάσκει το υπάρχον.

Για όλα τα παραπάνω βλ. Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Ορτις*, ό. π. σ. σ. 134, 137, 179.

Giorgio Leonardi, *Ugo Foscolo, imprese, amori e opere di un ribelle*, prefazione di Tomaso Kemeny, edizioni della Sera, Roma, 2018, p. 103.

Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, ό.π.

Όσο για Τα *Βατράχια*, μια κωμωδία με *dna τραγωδίας*, πρόκειται για ένα έργο της Έφης Μπίρμπα, μια διασκευή των αριστοφανικών *Βατράχων*, που παρουσιάστηκε στην αρχαίο θέατρο της Επιδαύρου στις 28 και 29/07/23, στο πλαίσιο του φεστιβάλ Αθηνών – Επιδαύρου, σε μετάφραση του Κωνσταντίνου Μπλάθρα.

Είναι όμως το ίδιο το να θέλω να απαλλαγώ από το απτό λίπος της κοιλιάς μου που το ζουλάω εδώ τώρα με τα χέρια μου, με το να επιθυμώ να ξεφορτωθώ την αδιόρατη αλυσίδα μου που δεν είναι φυσικά αλυσίδα αφού πρόκειται για μια απλή μεταφορά και που την φαντάστηκα με διακριτούς κρίκους στους οποίους μάλιστα έδωσα και όνομα (συνείδηση, ελευθερία, δυσφορία, υπόσχεση);

Ούτε αλυσίδα υπάρχει ούτε οι κρίκοι είναι διακριτές οντότητες με σάρκα και οστά που θα μπορούσαμε να τις απομονώσουμε και να τις μετρήσουμε.

Πρόκειται απλώς για *έννοιες, δημιουργίες* του ανθρώπινου νου, πραγματικά *έργα τέχνης* και *λειτουργικές κατασκευές* που επιχειρούν να καταστήσουν ορατό το αόρατο μέσω της αναγωγής του σε γνωστά σχήματα και μορφές, ούτως ώστε να ικανοποιήσουν την επιθυμία μας για γνώση και να μας βοηθήσουν στη μεταξύ μας επικοινωνία, δίχως βέβαια να λησμονούμε ότι πολλές φορές τούτο το εννοιολογικό οπλοστάσιο στρέφεται ποικιλοτρόπως εναντίον μας, οδηγώντας μας στα αντίθετα αποτελέσματα, στην άγνοια, την απομόνωση και την καταστροφή.

Το βάρος λοιπόν τούτης της αλυσίδας δεν είναι μετρήσιμο, και η ίδια η αλυσίδα με τους διακριτούς κρίκους για τους οποίους κάνουμε λόγο δεν είναι ορατή, εντούτοις, όλοι μιλάμε για τη συνείδηση, την ελευθερία, τη δυσφορία και την υπόσχεση.

Το απτό λίπος της κοιλιάς μας δεν έχει μεγαλύτερο βαθμό ύπαρξης από το βάρος της συνείδησης και της ελευθερίας επειδή το ένα το πιάνουμε με τα χέρια μας και το άλλο είναι διαρκώς διαφεύγων.

Τουναντίον, το ασύλληπτο και ασύλητο είναι σε μεγάλο βαθμό εκείνο που θα αποφασίσει για το απτό, γεννώντας το, μορφοποιώντας το και αποδίδοντάς του κάθε φορά μια αξία, σε συνεργασία φυσικά πάντα με το υλικό, και μη δυνάμενο να δράσει ανεξάρτητα από αυτό, δίχως στην ουσία να είναι ποτέ ξεκάθαρο ως ποιο βαθμό επηρεάζει το ένα το άλλο, καθώς η ψυχοσωματική ενότητα του ενσυνείδητου όντος δεν δύναται να τεμαχιστεί παρά για λόγους επιστημονικής παρατήρησης, φιλοσοφικής διερώτησης και διευκόλυνσης της επικοινωνίας, αφού στην πραγματικότητα η δράση μας προϋποθέτει την ολότητά μας και σε αυτήν κανείς δεν μπορεί να δει μια ψυχή ή απλώς μια ύλη, κανείς δεν μπορεί να πει με βεβαιότητα ότι στο τάδε σημείο τελειώνει το σώμα και αρχίζει η ψυχή, ακόμα και αν κάνει λόγο για διαφορετικές και αυτόνομες υποστάσεις οι οποίες θα αλληλεπιδρούσαν έμμεσα χάρη στην παρουσία ενός άλλου συντελεστή που θα ήταν ο Θεός.

Το άυλο, ως μέρος της υλικής μας πραγματικότητας, ως αδιάσπαστο και αζεδιάλυτο μέρος της ολότητάς μας, είναι εκείνο που κάνει το σώμα ένα υποσχόμενο σώμα.

Από τη στιγμή που ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται την ύπαρξη του άυλου και τη σημασία του για την *υλοποίηση* κάθε δράσης του, την *υλοποίηση* του ίδιου, βρίσκεται ένα βήμα από το να θεωρήσει πως το υποσχόμενο σώμα είναι υποσχόμενο εξαιτίας του αδιόρατου, το οποίο εφόσον είναι αδιόρατο όσο το σώμα είναι παρών, γιατί να μην εξακολουθεί να υπάρχει και όταν το φθαρτό υλικό σαρκίο μας αφανιστεί;

Αν είμαι βέβαιος για την ύπαρξη κάποιου πράγματος, αλλά αυτό το πράγμα δεν είναι πράγμα, κι όμως ξέρω ότι με διέπει και ότι το είμαι, τότε μπορώ να το ζωγραφίσω όπως επιθυμώ, κάνοντας λόγο για δύναμη, για ορμή, για ψυχή, για άλλους κόσμους και για τον Θεό.

Το μη απτό είναι καθοριστικό για την απτή μας πραγματικότητα και ο καθένας μας μπορεί να το επιβεβαιώσει, αλλά η αυτονόμηση του αδιόρατου δεν προκύπτει από καμία μας εμπειρία παρά μόνο από την πίστη, την παρηγοριά και την ελπίδα που προσφέρει μια πιθανή συνέχεια του αδιόρατου της ψυχοσωματικής μας ενότητας πέραν του σώματός μας.

Το αδιόρατο αυτονομείται και τρέφει την φαντασία μας με αυθυπόστατες ψυχές, καθιστώντας το ορατό, υλικό και φθαρτό σώμα ένα υποσχόμενο σώμα μιας άφθαρτης ψυχής που θα σηματοδοτήσει το τέλος ή που θα σημάνει μια νέα αρχή.

Εδώ μας ενδιαφέρει το σώμα που υπόσχεται κάτι πέρα από το σώμα, κάτι παραπάνω από το σώμα, αλλά δεν μας ενδιαφέρει το σώμα που υπόσχεται κάτι πέρα από την ψυχοσωματική του ενότητα, διότι απλούστατα δεν έχουμε την εμπειρία μιας άυλης ψυχής ή ενός ζωντανού σώματος άνευ ψυχής.

Ζούμε μόνον εντός αυτής της ενότητας ορατού και αοράτου, όπου εκτυλίσσεται ένα παιχνίδι εμφάνισης και απόκρυψης κατά το οποίο η εμφάνιση υπολείπεται πάντοτε του αόρατου στοιχείου, παρά τις προσπάθειές μας, και τούτο δύναται να το αισθανθεί ο καθένας αφού το εκάστοτε σημείο (σώμα, γλώσσα, έκφραση, κίνηση) δεν αντιστοιχεί ποτέ επακριβώς στο διαφεύγων μη απτό στοιχείο της ψυχοσωματικής μας ενότητας.

Υπό αυτή την έννοια, το ορατό σώμα είναι ταυτόχρονα ένα αδιόρατο και απροσπέλαστο σώμα, και το μετρήσιμο συνυπάρχει με το μη μετρήσιμο, η κοιλιά μας και η συνείδησή μας έχουν τον ίδιο βαθμό ύπαρξης, και όπως αγωνιζόμαστε να αποβάλλουμε το λίπος από αυτήν έτσι και επιθυμούμε να απαλλαγούμε από όσα βαραίνουν το νου μας.

Ο αγώνας λοιπόν με το αδιόρατο, εν προκειμένω με την αδιόρατη αλυσίδα της συνείδησης, της ελευθερίας, της δυσφορίας και της υπόσχεσης, καθίσταται εξ ορισμού πιο δύσκολος από εκείνον με το απτό λίπος μας, διότι όσο και αν προσπαθήσουμε να εμφανίσουμε το αόρατο, να του δώσουμε μία μορφή και να το θέσουμε κατά κάποιο τρόπο υπό τον έλεγχό μας, αυτό θα διαφεύγει και θα εμφανίζεται μερικώς και ατελώς.

Ο αναπόφευκτος αγώνας των σημείων είναι εξαρχής χαμένος, αλλά ακριβώς πάνω σε αυτό το ατελές και μερικό της εμφάνισης εγγράφεται και επικυρώνεται η ελευθερία της συνείδησης, δύο έννοιες που προϋποθέτουν η μία την άλλη.

Και αν δεν νοείται ελευθερία δίχως συνείδηση και συνείδηση δίχως ελευθερία, τότε θα πρέπει να θεωρήσουμε πως είναι αδύνατον να απαλλαγούμε από αυτούς τους δύο κρίκους της αδιόρατης αλυσίδας μας, διότι είμαστε ενσυνείδητα όντα και όχι μηχανές.

Από τη συνείδηση και την ελευθερία, η ύπαρξη θα ανακουφιστεί όταν δεν θα μπορεί πλέον να ανακουφιστεί, όταν δηλαδή θα περάσει στην ανυπαρξία, συνεπώς ποτέ.

Ο νεκρός δεν βρίσκει την γαλήνη και δεν γλιτώνει από το βάρος του. *Υπέφερε πολύ και ήρθε η ώρα να ξεκουραστεί, λέμε αφελώς. Υπέφερε πολύ, τελεία. Μπορεί και να ξεκουράζεται, αλλά δεν το γνωρίζουμε:*

Υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε αυτές τις ερημιές και τον τάφο; Ο θάνατός μου θα ήταν για μένα το τέλος των δυστυχιών μου, και για όλους εσάς, το τέλος των ανησυχιών σας για την κατάστασή μου. Αντί για τις αδιάκοπες αγωνίες, θα σας προσέφερα έναν και μοναδικό πόνο – τρομερό, αλλά έσχατο. Και θα ήσασταν βέβαιοι για την αιώνια γαλήνη μου.³⁴⁶

Ένας αέρας ματαιότητας αγγίζει την ύπαρξη με τις ανεπτυγμένες εγκεφαλικές και νοητικές λειτουργίες: *Ο αγώνας των σημείων είναι εξαρχής χαμένος.*

³⁴⁶ Όπου *αιώνια γαλήνη* ως εννοήσουμε το αδιανόητο τίποτα.

Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, σελ. 156.

Και σαν να μην έφτανε η ματαιότητα, προστίθεται και το αναπόφευκτο του αγώνα, μια κυριολεκτική κόλαση που εντός της κανείς μας δεν επέλεξε να ζήσει.

Δεν επέλεξα τη συνείδηση και την ελευθερία, ούτε τη δική μου ούτε των άλλων, κι όμως σε κάθε μου ανάσα αποφασίζω αν θα συνεχίσω να κουβαλώ το βάρος τους σε έναν αγώνα χαμένο και αναπόφευκτο. Όταν αισθάνομαι βαθιά μέσα μου τον αέρα της ματαιότητας, τείνω προς την παρήγορη σκέψη της ανυπαρξίας, αλλά δεν την επιλέγω, διότι παραδόξως νιώθω πιο ελαφρύς χάρη στην ανακάλυψη της ματαιότητας και κρατιέμαι στη ζωή, όχι εξαιτίας κάποιας σαδομαζοχιστικής διαστροφής, παρά γιατί το αβάσταχτο βάρος της ύπαρξής μου αποκτά μια σκανδαλώδη ελαφρότητα που με καλεί να παίξω ευτυχισμένος ένα παιχνίδι χαμένο, τους δομικούς κανόνες του οποίου δεν έφτιαξα εγώ.

Εντελώς απροσδόκητα τα νοήματα καταρρέουν, οι υψηλές αξίες εξαφανίζονται, το δράμα προκαλεί γέλιο, η σοβαρότητα φαντάζει γελοία, το κέντρο βρίσκεται στην περιφέρεια, ο Θεός αφοδεύει, ο άνθρωπος απογυμνώθηκε, η ουσία αφαιρέθηκε, η ύπαρξη στέκει γυμνή στο κρύο και την ερημιά, κι όμως, δεν επιλέγουμε τον αφανισμό μας, τον δικό μας και της ανθρωπότητας, όπως θα μας κατηγορούσαν κάποιοι, κουνώντας μας το δάχτυλο και κάνοντας λόγο για επικίνδυνο μηδενισμό.

Ο ίλιγγος της εγγύτητας των άκρων δεν σημαίνει ούτε μηδενισμό ούτε ανευθυνότητα ούτε μισανθρωπισμό.

Προς τον μηδενισμό και τον μισανθρωπισμό τείνει μάλλον όποιος υποτιμάει την ψυχοσωματική μας ενότητα, όποιος κάνει λόγο για υπεροχή του νου ή του σώματος ή της ψυχής ή ενός άλλου κόσμου, καθώς επίσης και όποιος θεωρεί πως στο εκάστοτε σημείο (σώμα, γλώσσα, έκφραση, κίνηση) μπορεί να εξαντληθεί και συνεπώς να παγιδευτεί το μη απτό.

Κοντολογίς, η δαιμονοποίηση του μη απτού ή του σώματος είναι οι δύο όψεις του ίδιου μηδενισμού, της ίδιας εξουσίας και βίας που παίρνει τις πιο διαφορετικές μορφές. Αυτές είναι οι αυθεντίες του μηδενισμού της ύπαρξης κι εμείς οι μηδενιστές των αυθεντιών του μηδενισμού της ύπαρξης.

Πρακτικά αυτό σημαίνει αποδοχή του ορατού και του αοράτου μόνον εντός της βιωμένης ψυχοσωματικής μας ενότητας, ανάληψη του βάρους της μη απτής αλυσίδας μας, κατανόηση της αναπόφευκτης ήττας των σημείων, διαρκή δημιουργία των στιγμών, δημιουργία που έχει απαγκιστρωθεί από τις μεγάλες αφηγήσεις, τα έτοιμα νοήματα και την υποτιθέμενη προπόρευση της ουσίας έναντι της ύπαρξης.

Εδώ το βάρος της συνείδησης και της ελευθερίας γίνεται μια *υπεύθυνη ελαφρότητα* που έχει απολέσει την κατηγορική προσταγή, η οποία φαντάζει ένα ιδανικό εξουσίας απόλυτα ξένο στη δημιουργία που εκ φύσεως δημιουργεί αλλά δεν υπόσχεται τίποτε άλλο πέρα από την ίδια τη δημιουργία.

Δεν υπάρχει καθολικός νόμος που μπορεί να μας επιβληθεί ή που θα θέλαμε να επιβάλουμε.

Τα υποσχόμενα σώματα υπόσχονται δημιουργία, και δημιουργία σημαίνει ελευθερία, και ελευθερία σημαίνει συνείδηση, και συνείδηση σημαίνει το μη απτό, και το μη απτό θα διαφεύγει πάντα του σημείου, και το σημείο θα είναι πάντα ένα όπλο (έκφραση της βίας) και ταυτόχρονα ένα παιχνίδι.

Ιδού λοιπόν ένα παιχνίδι με βία. Αλλά υπάρχει άραγε παιχνίδι δίχως βία;

Αν ως παιχνίδι εκλαμβάνουμε οτιδήποτε περιλαμβάνει μια συνείδηση και σημεία, τότε η βία μοιάζει αναπόφευκτη, και αυτό δεν αφορά μονάχα τα παιχνίδια των ενήλικων ενσυνείδητων όντων αλλά και τα παιδιά, που όσο και αν προφυλάσσονται από τους γονείς, θα ανακαλύψουν, θα ασκήσουν και θα υποστούν τη βία του παιχνιδιού, αφού θα υποχρεωθούν να κάνουν χρήση των σημείων και να

γίνουν τα ίδια σημεία, θα σκοπεύσουν και θα γίνουν στόχος, θα εκθέσουν και θα εκτεθούν στα βλέμματα των άλλων συνειδήσεων.

Δεν νοείται παιχνίδι των συνειδήσεων δίχως σημεία, το άυλο δίχως το υλικό και η ελευθερία δίχως την αντίσταση, και κατά πάσα πιθανότητα ισχύει και το αντίστροφο, δηλαδή τα σημεία εκλαμβάνονται ως τέτοια χάρη στη συνείδηση, η αντίσταση απαιτεί την ελευθερία, και το υλικό διέπεται από μια άυλη δύναμη.

Συνεπώς η συνείδηση, η ελευθερία και τα σημεία είναι οι απαραίτητοι όροι του αναπόφευκτου παιχνιδιού της ζωής μας, κατά το οποίο, όπως είδαμε προηγουμένως, η αίσθηση της ματαιότητας δύναται να μας προσφέρει μια ελαφρότητα που ουδεμία σχέση έχει με μηδενισμό, μισανθρωπισμό και απαξίωση της ζωής, αλλά θα πρέπει να εκληφθεί ως η στιγμή εκείνη της αποκάλυψης, της βίωσης και της συνειδητοποίησης του παραλόγου, όπου είτε θα επιλέξουμε να αποχωρήσουμε από το παιχνίδι διά της αυτοκτονίας, καταργώντας το παράλογο μέσω της κατάργησης της σχέσης μας με τον κόσμο, είτε θα προτάξουμε τη ζωή και θα θεωρήσουμε την ύπαρξη ως την απόλυτη προτεραιότητα έναντι οποιασδήποτε ουσίας, πράγμα που συνεπάγεται σε τελική ανάλυση απαλλαγή από την δυσφορία της δέσμευσης στις υποσχέσεις του άλλου και τις δικές μου έναντι του άλλου και του εαυτού μου, και καθολική αφιέρωση στην απλή και άνευ περιεχομένου υπόσχεση της ύπαρξης για δημιουργία.

Τούτη η άνευ περιεχομένου υπόσχεση της ύπαρξης για δημιουργία μοιάζει με μια άνευ περιεχομένου επιθυμία που υπερβαίνει προς στιγμής τις φευγαλέες μορφές που δίνει το πεπερασμένο στον εαυτό του και στον κόσμο (υποσχέσεις και επιθυμίες με περιεχόμενο), διαισθανόμενο ότι ακόμα και αν η μορφοποιητική του δύναμη θεμελιώνεται στο άπειρο, ή τέλος πάντων το θεμέλιό της υπερβαίνει την διακριτή μας ολότητα, εκείνο είναι καταδικασμένο στις μορφές αυτές, και όπως τις βλέπει να χάνονται από μπροστά του έτσι θα χαθεί και ο ίδιος ως φορέας αυτής της δύναμης, αδιάφορο για εκείνον αν αυτή θα συνεχίσει την πορεία της (τυφλή, συνειδητή, σκόπιμη ή άσκοπη, υπαγορευμένη από έναν Θεό ή όχι), αφού αντιλαμβάνεται την ματαιότητα των μορφών και της δύναμής του, στεκόμενο στο γκρεμό του παραλόγου, έτοιμο να αποφασίσει με υψηλό αίσθημα ευθύνης χάρη στη βαθιά συνειδητοποίηση της ματαιότητας, αν θα υποσχεθεί την δημιουργία και αν θα επιθυμήσει πρώτα την γυμνή ύπαρξη, ή αν θα την απαρνηθεί οριστικά.

Η συνειδητοποίηση της ματαιότητας δεν συνεπάγεται μόνον παράλυση της δημιουργικότητας ούτε αποτελεί αποκλειστικά το στάδιο πριν από την απάρνηση της ύπαρξης.

Η απώλεια νοήματος και η απελευθέρωση από την τυραννία των υποσχέσεων δεν οδηγεί αναπόφευκτα στην αυτοκτονία.

Συνηθίζουμε βέβαια να λέμε για τον αυτόχειρα (και πολλές φορές το αναφέρει και ο ίδιος στα σημειώματά του) ότι η ζωή του δεν είχε πλέον κανένα νόημα, η ζωή έχασε το νόημά της και για τον λόγο αυτό επιλέγει το ανόητο της ανυπαρξίας.

Όπως επίσης ακούμε από μικροί και το επαναλαμβάνουμε κι εμείς στον εαυτό μας και στους άλλους ότι πρέπει να βρούμε το νόημα, το νόημα της ύπαρξής μας, το νόημα των κόπων μας και της κατεύθυνσης της ζωής μας, διότι μόνον τότε θα είμαστε ευτυχισμένοι και πλήρη.

Ακούσαμε μήπως ποτέ κάποιον άνθρωπο να δηλώνει ευτυχισμένος επειδή απώλεσε τα νοήματα της ζωής του και επειδή απαλλάχτηκε από το βάρος των υποσχέσεων;

Μάλλον όχι, αλλά, από την άλλη πλευρά, θα ήταν καλό να αναρωτηθούμε, κατά πόσον είναι ευτυχισμένοι και θαρραλέοι όσοι πορεύονται πάνω σε παγιωμένα και αδιαμφισβήτητα νοήματα, και πότε η υπόσχεση μετατρέπεται από θεμέλιο του

πολιτισμού, της δημιουργίας, των κοινωνιών, των συλλογικοτήτων και του καθένα μας ξεχωριστά, σε μια τυραννία, μια δυσφορία, μια δειλία και ένα βάρος κάτω από το οποίο συνθλιβόμαστε υποταγμένοι:

*Δειλία; Μήπως εσύ που κραυγάζεις δειλία δεν είσαι ένας από εκείνους τους αμέτρητους θνητούς που θωρούν φυγόπονα τις αλυσίδες τους και, μην τολμώντας να κλάψουν, φιλούν το χέρι που τους μαστιγώνει; Τί είναι ο άνθρωπος; Το θάρρος υπήρξε πάντα ο κυρίαρχος της πλάσης, γιατί τα πάντα είναι αδυναμία και φόβος. [...] Ομολόγησε. Τώρα που κρατάς τούτο το όπλο στραμμένο σκόπιμα στην καρδιά σου, δεν νιώθεις ικανός για κάθε μεγάλο εγχείρημα, και δεν πιστεύεις ότι είσαι ελεύθερος αφέντης των τυράννων σου;*³⁴⁷

Είναι σαφές, και το έχουμε ήδη εξηγήσει, ότι άνευ νοήματος και υπόσχεσης δεν υφίσταται ο άνθρωπος και τα έργα του.

Αν όμως το νόημα λειτουργεί ως τροχοπέδη της δημιουργικότητας, ως συμβιβασμός απέναντι στο ακατανόητο, ως ένα ηρεμιστικό που θα μας συνοδεύσει ως την ανυπαρξία, ως μια ψευδεπίγραφη βεβαιότητα όπου όλα μοιάζουν τακτοποιημένα, αν λοιπόν το νόημα μετατρέπει την δημιουργία σε λειτουργία, τον άνθρωπο σε μια *σχεδόν μηχανή*, και αν από την άλλη πλευρά η υπόσχεση δεν είναι εκείνη η απλή υπόσχεση της δημιουργίας, δημιουργία που συντελείται σε κάθε σκηνή της ζωής μας, αλλά μια υπόσχεση που εκπίπτει και αυτή με τη σειρά της από δημιουργία σε λειτουργία, καθιστώντας μας και σε αυτή την περίπτωση μια *σχεδόν μηχανή*. τότε βρισκόμαστε στο πεδίο της δυσφορίας και όχι της ευτυχίας.

Και ας διευκρινίσουμε εδώ ότι με τον όρο της ευτυχίας δεν εννοούμε προφανώς κάποια μακάρια κατάσταση, απαλλαγμένη ενδεχομένως από πόνο ή οτιδήποτε άλλο μπορεί να φαντάζεται κανείς, αλλά μια συνθήκη κατά την οποία έχουμε απαλλαγεί από την δυσφορία.³⁴⁸

Και πώς θα μπορούσε άραγε να απαλλαγεί ο άνθρωπος από τούτη την δυσφορία; Την δυσφορία των υποσχέσεων και των παγιωμένων νοημάτων; Την δυσφορία που αισθάνομαι από την ελευθερία του άλλου που του ζητάω να μου υποσχεθεί ότι δεν θα με προδώσει, ότι θα με αγαπάει ανεξαρτήτως συνθηκών και ότι δεν θα λείψει από το πλευρό μου, είτε πρόκειται για τον σύντροφό μου, για την αδερφή μου, τον φίλο μου, είτε αναφερόμαστε σε μια πιο αφηρημένη δύναμη όπως είναι λόγου χάρη το κόμμα, το κράτος ή η ανθρωπότητα; Όλοι και όλα μου διαφεύγουν και ακόμα και αν τους θανάτωνά πάλι δεν θα πετύχαινα τίποτα ως προς την ελευθερία τους, θα αφανίζονταν κι εγώ θα έμενα με την κατάρα της υπόσχεσης. Στην επόμενη στροφή μπορεί να προδοθώ από την ελευθερία τους ή την ελευθερία μου, και σε τούτη την απόλυτη ερημιά βιώνω την πιο βαθιά αδυναμία, τον πιο βαθύ πόνο μιας ύπαρξης ολομόναχης που αρχίζουν να την γλείφουν νοήματα για να την

³⁴⁷ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π., σ. σ. 171 – 172.

³⁴⁸ Η ειρήνη λόγου χάρη, όπως γράφει ο Proust, *δεν είναι η κατάλληλη ατμόσφαιρα του έρωτα. Όταν η Οντέτ θα έπαυε να είναι γι' αυτόν ένα πλάσμα πάντα απόν, που το αναζητεί, φανταστικό, όταν το αίσθημα που θα ένιωθε γι' αυτήν δεν θα ήταν τούτη η ίδια ταραχή η γεμάτη μυστήριο που του προκαλούσε η φράση της σονάτας, αλλά η στοργή, η ευγνωμοσύνη, όταν θα είχαν δημιουργηθεί μεταξύ τους ομαλές σχέσεις, που θα έθεταν τέλος στην τρέλα του και στη μελαγχολία του, τότε αναμφίβολα, θα βρισके στις ίδιες τις πράξεις της ζωής της Οντέτ λιγοστό ενδιαφέρον [...] Όμως, απ' το βάθος της αρρωστημένης του κατάστασης, φοβόταν σι' αλήθεια, όσο και το θάνατο, μια τέτοια γιατρεία, αφού θα σήμαινε το θάνατο αυτού που ήταν τώρα.*

Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, από τη μεριά του Σουάν*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας, Αθήνα, 2022, σ. σ. 262 – 263.

καταλαγιάσουν, να την ερεθίσουν με την εξέχουσα αρχιτεκτονική τους και την ιστορία τους και να αποσπάσουν την πολυπόθητη κατάφαση της αδυναμίας. Θεέ μου ή σύμπαν που δεν σε αγκαλιάζω, είμαι αδύναμος. Ακριβώς σε εκείνο το σημείο εμείς ζητάμε από τον άνθρωπο κάτι που εκ πρώτης όψεως φαντάζει παράλογο, δηλαδή του ζητάμε να κρατηθεί στο παράλογο, να κάνει τα πάντα για να μην τυλιχθεί στην ψευδαίσθηση που θα μας έβγαζε τάχα από την ερημιά, να πάψει να βασανίζεται και να δυσφορεί με την ελευθερία των άλλων, να αποδεχτεί την ελευθερία τους και την ελευθερία του δίχως να σέρνεται πίσω από τις υποσχέσεις, είτε πρόκειται για εκείνες της αιώνιας ζωής που αρθρώνει μια θρησκεία, είτε της παντοτινής αγάπης μιας γυναίκας που κοιμάται τώρα στο κρεβάτι μας:

*Βασ. Δεν εννοώ πως δεν τον αγαπούσες
όμως η αγάπη είναι παιδί του χρόνου
και ξέρω πως συχνά στο πέρασμά του
η πείρα της ζωής θα μετριάσει
το αρχικό λαμπάδιασμά της, κάτι
που ζει μέσα στη φλόγα της αγάπης
καίγεται σαν φιτίλι και τη σβήνει
στον κόσμο τίποτε καλό δεν μένει
καλό για πάντα, και η καλοσύνη
πεθαίνει από το ίδιο το πολύ της.³⁴⁹*

Με αυτό δεν εννοούμε φυσικά ότι πρέπει να υποσχόμαστε και ύστερα να αθετούμε τις υποσχέσεις μας.

Η ελευθερία δεν είναι εξαπάτηση.

Η εξαπάτηση βρίσκεται στην υπόσχεση που επιθυμεί να καταλαγιάσει την δυσφορία μας από την ελευθερία του άλλου, καταφέρνοντας σε ορισμένες περιπτώσεις να μας αποκοιμίσει αφού έχουμε την ψευδαίσθηση πως πετύχαμε το ακατόρθωτο (κατακτήσαμε την ελευθερία του), έως ότου ο άλλος γκρεμίσει τον κόσμο μας, έναν κόσμο που είχε φτιαχτεί με αόρατα υλικά από εκείνον ο οποίος μας φιλοξενούσε και μας συντηρούσε και που ξαφνικά (εκεί που δεν το περιμέναμε, καθώς πέφτουμε από τα σύννεφα, ενώ όλα έμοιαζαν ιδανικά ή τίποτα δεν προμήνυε μια τέτοια πράξη) μας αποκαλύπτει ότι η δύναμή μας έγκειτο στην αδυναμία μας να αποδεχτούμε την ελευθερία του.

Η μία στάση λοιπόν έναντι της ελευθερίας του άλλου είναι η απόλυτη εγκατάλειψη στην υπόσχεσή του, το να κάνουμε σαν να μην υπάρχει τούτη η ελευθερία ή να νομίζουμε ότι έχουμε ανακαλύψει όλες τις πτυχές, ότι την έχουμε χαρτογραφήσει και ότι υποτίθεται πως ξέρουμε εκ των προτέρων την διαδρομή που πρόκειται να ακολουθήσει.

Μάλιστα, το ίδιο ακριβώς σκεπτικό φαίνεται πως επιβάλλουμε και στη δική μας ελευθερία, εγκαταλειμμένοι σε μια υπόσχεση ως προς τον εαυτό μας ή ως προς τους άλλους (υπόσχομαι να ακολουθήσω απαρέγκλιτα αυτό τον δρόμο και σε κάθε του κομμάτι να επιβεβαιώνω το νόημα που έχω ασπαστεί, να αντικρίζω κάθε στιγμή του δρόμου υπό το πρίσμα αυτού του νοήματος), δίχως να θέτουμε ποτέ σε αμφισβήτηση τούτη την υπόσχεση και να διερωτόμαστε το γιατί, από πού, με ποιο σκοπό και αν πρόκειται όντως για μονόδρομο, έως ότου το ηφαίστειο των ασυνείδητων διεργασιών φέρνει την καυτή του λάβα στην επιφάνεια της συνείδησης,

³⁴⁹ William Shakespeare, *Άμλετ, η τραγωδία του Άμλετ, πρίγκιπα της Δανίας*, μτφ. Διονύσης Καψάλης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2015, σελ. 202.

η οποία δεν περιμένει απαραίτητως ένα τραυματικό γεγονός για να αφυπνιστεί και να κάψει το σενάριο, αλλά μπορεί και διά ασήμαντης φαινομενικά αφορμής (τίποτα απολύτως δεν είναι ασήμαντο στην ιστορία των συνειδήσεων) να εγκαταλείψει την χαραγμένη πορεία μπροστά στα έκπληκτα μάτια όχι μόνο του άλλου αλλά και τα δικά μας.

Ποιος είμαι λοιπόν από τη στιγμή που αμφισβητώ τις υποσχέσεις μου και φτάνω στο σημείο να τις αθετήσω;

Ο άλλος δηλώνει πως δεν με αναγνωρίζει (δεν είσαι εσύ, δεν είσαι ο εαυτός σου), διότι εντελώς αναπάντεχα η συνέχεια και η συνέπειά μου διακόπτονται.

Αθετώ όμως την υπόσχεση δεν σημαίνει ότι εγώ παύω να είμαι εγώ.

Αυτός που πέφτει από τα σύννεφα (ενδεχομένως κι εγώ μαζί του) θεώρησε εσφαλμένα ότι εγώ ταυτίζομαι με την υπόσχεσή μου, και αν παρεκκλίνω από αυτήν βρίσκομαι απλώς εκτός εαυτού. Όσο όμως και αν αρνείται να το δεχτεί, και όσο και αν αρνούμαι κι εγώ να αποδεχτώ την ελευθερία μου, εγώ εξακολουθώ να είμαι εγώ δίχως να εξαντλούμαι ποτέ στις περιγραφές και τα σημεία και προφανώς υπερβαίνοντας τις εκάστοτε υποσχέσεις που ναι μεν αποτελούν μια έκφρασή μου και τις είμαι μέσα από τα έργα μου σε μια δεδομένη χρονική στιγμή αλλά πάντοτε θα είμαι κάτι παραπάνω από αυτές.

Ο καλός σύντροφος που υποσχέθηκε να είναι στο πλάι της συντρόφου του υπό οποιαδήποτε συνθήκη, δίνει μια υπόσχεση που όσο ειλικρινής και αυθόρμητη και αν είναι, δίχως καμιά υστεροβουλία ή πρόθεση εξαπάτησης, δεν παύει να είναι αφελής. Υπόσχεση γλυκιά, παθιασμένη και καυτή σαν τα σώματα, τα υποσχόμενα σώματα, αλλά αφελής γιατί εκείνη τη στιγμή που εκφράζεται ο ερωτευμένος, ναι μεν υπερισχύει μέσα του ο έρωτας και όλα τα υπόλοιπα φαίνεται να μην υπάρχουν, και πράγματι, όποιος έχει ερωτευτεί, ξέρει πως ο κόσμος εκτός των εραστών είναι σαν κάτι που διακοσμεί αδιάφορα το ιερό τους, όμως τούτος ο διάκοσμος δείχνει ότι παράλληλα με τον ερωτευμένο, εντός του ερωτευμένου, συνεχίζουν να δρουν και να αναπτύσσονται, έστω και υπό τη σκιά του έρωτα ή εξ αφορμής του, παράλληλες δυνάμεις, ιδιότητες και συναισθήματα, δυνάμενα όχι μόνο να επικυρώσουν ή και να ενδυναμώσουν τον έρωτα αλλά και να τον αφανίσουν.³⁵⁰

Με δυο λόγια, η υπόσχεση του συναισθήματος μπορεί να αποτελεί μια ειλικρινή έκφραση του ερωτευμένου που θέλει να κοινοποιήσει το πάθος του³⁵¹, εντούτοις μοιάζει αδύνατον να υπόσχεται κάποιος ένα συναίσθημα, διότι οι σκηνές της ζωής μας είναι πολυπαραγοντικές, και γι' αυτό απρόβλεπτες, εντός του ρευστού συναισθηματικού κόσμου, όπου το σενάριο και το κείμενο δεν αντιστοιχούν ποτέ στις

³⁵⁰ Το για πάντα είναι η έκφραση που κατοικεί σε κάθε λόγο έρωτα που είναι άξιος αυτού του ονόματος. Το για πάντα είναι η απόπειρα που κάθε έρωτας κάνει για να σημάνει τον καθαρό και άζαφνο, συγκυριακό του χαρακτήρα σε μια εκδήλωση του αιώνιου. Είναι η απόπειρα να μεταφράζουν ατελείωτα τον συγκυριακό χαρακτήρα της συνάντησης στην αναγκαιότητα της υπόσχεσης. Ο έρωτας έρχεται τυχαία, αλλά η τάση των εραστών είναι να τον καταστήσουν αιώνιο. Ο έρωτας ο άξιος αυτού του ονόματος απαιτεί να διαρκέσει, απαιτεί την πιστή αφοσίωση στην υπόσχεση. [...] Η συνάντηση διεγείρει την υπόσχεση: Οι εραστές που συναντήθηκαν τυχαία θέλουν το τυχαίο να τους φανερωθεί ως πεπρωμένο. Θα είναι μια φλόγα που θα φλογίζει ακόμα; Θα διαρκέσει; Θα διαρκέσει χωρίς πια να είναι φλογερός;
Βλ. Massimo Recalcati, *Κράτα το φιλί, σύντομα μαθήματα για τον έρωτα*, μτφ. Χρήστος Πονηρός, εκδ. Κέλευθος, Αθήνα, 2020, σ. σ. 55 – 56.

³⁵¹ Κάθε φιλί ζητά ένα φιλί ακόμα. [...] Και [...] καθώς ένιωθε πως ο έρωτάς του υπάκουε και αυτός σε νόμους αμετάθετους και φυσικούς, αναρωτιόταν αν η καινούρια αυτή περίοδος που άρχιζε στη ζωή του θα βαστούσε καιρό, μήπως σε λίγο η σκέψη του δεν θα' βλεπε το αγαπημένο πρόσωπο να κρατά παρά μόνο μια θέση μακρινή και σβησμένη, έτοιμο να πάψει να σκορπά τη μαγεία του.
Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, από τη μεριά του Σουάν*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 2022, σελ. 211.

σκηνές οι οποίες μένουν πάντα ανοιχτές. Τίποτα δεν επαναλαμβάνεται, το εξηγήσαμε ήδη, και το ίδιο κείμενο μιας παράστασης θα εμφανίζεται πάντοτε διαφορετικό, η παράσταση δεν θα ταυτιστεί ποτέ με το κείμενο.

Η επανάληψη του σημείου δεν σημαίνει επανάληψη της παράστασης ή της ιστορίας. Η επανάληψη δεν έχει να κάνει με το βιωθέν, παρά μόνο με τα σημεία που τότε εξυπηρετούν την επικοινωνία μας και τότε λειτουργούν ως εμπόδιο, ειδικά όταν προβαίνουμε στην απλουστευτική ταύτιση αυτών με την εμπειρία. Το να ζει κανείς ή να μην ζει είναι ένα ερώτημα που ναι μεν θα θέσουμε όλοι στον εαυτό μας, αλλά του οποίου η βίωση θα είναι πάντοτε διαφορετική, όχι μόνο σε σχέση με τους άλλους αλλά και εντός του ίδιου του υποκειμένου καθώς αυτό περνάει από τη μια σκηνή στην άλλη.

Αν λοιπόν η μία στάση της δυστυχισμένης συνείδησης έναντι των ανοιχτών σκηνών είναι η προκύπτουσα επανάπαυση από την υποτιθέμενη κατάκτηση της ελευθερίας του άλλου, ένας αναγκαίος εφησυχασμός, μια αγαλλίαση και η αίσθηση της θαλπωρής χάρη στην απόλυτη εμπιστοσύνη στην υπόσχεση του άλλου, εμπιστοσύνη του κατακτητή στον κατακτημένο, η άλλη στάση τούτης της συνείδησης έγκειται στον διαρκή πανικό που γεννά η γνώση της αδυναμίας μας να συλλάβουμε τον άλλον και να μετατρέψουμε τις ανοιχτές σκηνές σε σκηνές μηχανικές και υπολογισμένες σε όλες τους τις λεπτομέρειες.

Από την μία πλευρά η υπόσχεση δημιουργεί την ψευδαίσθηση της κατάκτησης και από την άλλη σπέρνει τον τρόπο της ελευθερίας του άλλου.

Στην πρώτη περίπτωση η επιζητούμενη υπόσχεση αναγνωρίζει προφανώς την ελευθερία του άλλου αλλά θεωρεί πως με κάποιο τρόπο την καθυπόταξε (βίαια, μέσω σαγήνης, άλλων τεχνασμάτων ή χάρη στην οικειοθελή εκχώρησή της, πράγμα εξ' ορισμού αδύνατον βέβαια αφού η ελευθερία είναι η συνείδηση και η συνείδηση δεν είναι αντικείμενο που θα μπορούσαμε να εκχωρήσουμε), απολαμβάνοντας τώρα την μοναδική αίσθηση ικανοποίησης που χαρίζει η ανελευθερία ενός όντος που παραμένει παραδόξως ελεύθερο και για τούτο ακριβώς τον λόγο αυξάνεται η ευφορία του δήθεν κατακτητή.

Όση ικανοποίηση και αν αντλούμε από τις ευεργετικές λειτουργίες μιας μηχανής, πατώντας απλώς ένα κουμπί, η κατακτημένη συνείδηση που μας υπηρετεί προσφέρει απείρως εντονότερη ηδονή, διότι πρωτίστως αντιστάθηκε και απαιτήθηκε προσπάθεια για να την καταβάλουμε, γνωρίζοντας πως μας είναι υποταγμένη ούσα ακόμα ελεύθερη, διεγείροντάς μας στην πραγματικότητα όχι απλά μέσω της υποταγής της αλλά μέσω της υποταγής ενός έμψυχου, ενσυνείδητου και συνεπώς ελεύθερου όντος.

Η ελευθερία του είναι αυτή που μας διεγείρει και όχι καθεαυτή η υποταγή του.

Αν το θύμα του βιαστή παύει να αντιστέκεται, η ηδονή φαίνεται να μειώνεται για εκείνον διότι αυτό που πραγματικά ερεθίζει δεν είναι απλώς το σώμα, το οποιοδήποτε σώμα, αλλά το *αντιστεκόμενο σώμα* και η *αντιστεκόμενη συνείδηση*, δηλαδή η ελευθερία του άλλου.

Το αδιέξοδο της δυστυχισμένης συνείδησης δεν θα αρθεί ούτε μέσω της απλής συνειδητοποίησης της αδυναμίας κατάκτησης της ελευθερίας του άλλου, αν εμμένουμε σε αυτόν τον στόχο, ζώντας κατ' ουσίαν υπό καθεστώς τρόμου, αφού μοιάζουμε ανήμποροι να ζήσουμε δίχως να βασιζόμαστε στην αδιόρατη και ευμετάβλητη υπόσχεση των άλλων ανθρώπων: Είναι ελεύθερος και από στιγμή σε στιγμή μπορούν όλα να γκρεμιστούν.

Και σε αυτό το *όλα* περιλαμβάνονται τα όνειρά μας, η θαλπωρή και η ασφάλεια, η στιγμή που βιώνουμε με εκείνον και που θα θέλαμε να την διαιωνίσουμε

και πιθανότατα να την εμπλουτίσουμε. Σε αυτό το *όλα* που βασίστηκε στον άλλον περιλαμβάνομαι και εγώ, και τρέμω, όχι την αθέτησή του, όχι, αυτή όταν θα έρθει η ώρα θα την αντιμετωπίσω, ξέρω ότι θα έρθει, τρέμω την ελευθερία του, τρέμω την ίδια την υπόσχεση περισσότερο και από την αθέτησή της.³⁵²

Αν λοιπόν κάθε ανοιχτή σκηνή βιώνεται υπό αυτόν τον φόβο, το παιχνίδι των συνειδήσεων γίνεται πραγματικά ανυπόφορο. Συνεπώς θα πρέπει να υιοθετηθεί ένας διαφορετικός δρόμος, μια διαφορετική προσέγγιση και σίγουρα ένας άλλος στόχος.

Το παιχνίδι των συνειδήσεων που λαμβάνει χώρα εντός των ανοιχτών σκηνών, μπορεί να επανακτήσει την ελαφρότητά του και την δημιουργικότητά του αν απαλλαγούμε από τον ανέφικτο στόχο της κατάκτησης της ελευθερίας του άλλου και αν παύσουμε να ζούμε υπό αυτό τον φόβο. Είδαμε ότι από την αδιόρατη αλυσίδα της συνείδησης, της ελευθερίας, της υπόσχεσης και της δυσφορίας δεν μπορούμε να αφαιρέσουμε την συνείδηση και την ελευθερία, ενώ εξηγήσαμε πως η υπόσχεση αποτελεί θεμέλιο του πολιτισμού και στοιχείο όλων μας των σχέσεων.

*Η δυσφορία όμως εντός του πολιτισμού δεν αποτελεί μονόδρομο.*³⁵³

Η δυσφορία που προέρχεται από την ελευθερία, την δική μας και των άλλων, δεν αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα αυτής της αλυσίδας, διότι ο άνθρωπος δύναται να μην επιθυμεί την κατάκτηση της ελευθερίας του άλλου, μέσω της απαγκίστρωσής του από την παραδοσιακή καταδυναστευτική θεώρηση της έννοιας της υπόσχεσης.

Το να μην κρέμομαι από την υπόσχεση του άλλου και την κατεύθυνση της ελευθερίας του σημαίνει πως εισέρχομαι στη συνάντηση δίχως κατακτητικές βλέψεις και δίχως την χαρακτηριστική εκείνη αδυναμία που ονομάζουμε ελπίδα και που ενίοτε χρησιμοποιείται ως μέσο πίεσης μιας συγκαλυμμένης μορφής εξουσίας των άλλων και του εαυτού μας.

Συνεπώς, η απαλλαγή από την δυσφορία προϋποθέτει ότι *στις ανοιχτές σκηνές προσερχόμαστε ανέλπιδοι.*

³⁵² *Και ο φόβος ενός μέλλοντος όπου θα 'χουμε στερηθεί τη θέα και την επαφή μ' όσους αγαπούμε κι απ' όπου αντλούμε σήμερα την πιο πολύτιμη χαρά μας, αυτός ο φόβος, αντί να διαλύεται, αυξάνει, αν στον πόνο μιας τέτοιας στέρησης πιστεύουμε πως θα προστεθεί αυτό που σήμερα μας φαίνεται ακόμα πιο σκληρό: το να μην τη νιώσουμε σαν πόνο, να παραμείνουμε αδιάφοροι, γιατί τότε το εγώ μας θα έχει αλλάξει: δεν θα λείπει τότε μόνο γύρω μας η μαγεία των γονιών μας, της ερωμένης μας, των φίλων μας. Η αγάπη μας γι' αυτούς θα έχει ξεριζωθεί τόσο απόλυτα απ' την καρδιά μας της οποίας σήμερα είναι ένα αζιόλογο μέρος, ώστε θα μπορούσε να μας αρέσει αυτή η ζωή μακριά τους που η σκέψη της ακόμα μας προκαλεί σήμερα φρίκη. Θα ήταν λοιπόν ένας πραγματικός θάνατος του εαυτού μας, ένας θάνατος που τον ακολουθεί, είναι αλήθεια, η ανάσταση, αλλά σ' ένα εγώ διαφορετικό, και που δεν θα μπορέσουν να φτάσουν στο σημείο να το αγαπήσουν τα μέρη του παλιού εγώ, τα καταδικασμένα να πεθάνουν.*

Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, Στον ίσκιο των ανθισμένων κοριτσιών*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 2021, σ. σ. 211 – 212.

³⁵³ *Ό,τι ο άνθρωπος αποκαλεί ευτυχία υπό τη στενή έννοια είναι μάλλον μια ξαφνική ικανοποίηση έντονα συσσωρευμένων αναγκών, και είναι εκ φύσεως εφικτή μόνο υπό μορφή παροδικού επεισοδίου. [...] Ο εξοπλισμός μας είναι τέτοιος που μπορούμε να απολαύσουμε έντονα μόνο την αντίθεση, και πολύ λίγο τη σταθερότητα. Έχουμε ήδη εκ κατασκευής περιορισμένες πιθανότητες για ευτυχία. Πολύ λιγότερες δυσκολίες παρουσιάζονται κατά την εμπειρία της δυστυχίας. Τα βάσανα караδοκούν από τρεις μεριές, από τη μεριά του ίδιου του σώματος που είναι προορισμένο να παρακμάσει και να αποσυντεθεί, ενώ δεν μπορεί να αποφύγει ούτε τον πόνο και το άγχος ως προειδοποιητικά σημάδια, από το περιβάλλον, που σοβεί εναντίον μας με ακατανίκητες, ανελέητες, ολέθριες δυνάμεις, και, τέλος, από τη μεριά των άλλων ανθρώπων. Τα βάσανα από την τελευταία αυτή πηγή μάς πονούν ίσως περισσότερο από άλλα. Έχουμε την τάση να τα βλέπουμε σαν ένα είδος περιττού συμπληρώματος, έστω κι αν η μοίρα μας θέλει να είναι εξίσου αναπότρεπτα σε σχέση με όσα έχουν διαφορετική προέλευση.*

Βλ. Sigmund Freud, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σελ. 30.

Μοναδική μας έγνοια σε κάθε σκηνή είναι η συμμετοχή στο παιχνίδι, η αναμονή της δημιουργίας δίχως προκατασκευασμένες μορφές και νοήματα που θα καταδίκάζαν σε μονόπλευρες προσεγγίσεις, διαμορφωμένες τάχα πριν καν εισέλθουμε στη σκηνή.

Λίγες στιγμές πριν αφεθεί ο ηθοποιός στη σκηνή, τον διαπερνά η ένταση του άγνωστου, όσο καλά και αν ξέρει τα λόγια που θα πει, όσο καλά και αν γνωρίζει το κοινό ή τους συμπρωταγωνιστές του, όσες φορές και αν έχει επαναλάβει την παράσταση, την ίδια ή κάποια άλλη, όσο σκληρά και αν έχει μελετήσει τα σημεία και τις πιθανές παραμέτρους ή εκβάσεις της σκηνής. Ανέλπιδι και διαθέτοντας το χάρισμα του αφουγκράσματος που δεν είναι άλλο από την ικανότητα βαθιάς και θεωρησιακής προσοχής, στην οποία το υπερδραστήριο Εγώ δεν έχει πρόσβαση.³⁵⁴

Τούτη η σκηνή θα είναι πάντοτε ανοιχτή, και ο ηθοποιός θα πρέπει εδώ να εκληφθεί τόσο κυριολεκτικά, ως ο πραγματικός ηθοποιός μιας παράστασης, όσο και μεταφορικά, ως ο καθένας από εμάς σε κάθε σχέση/σκηνή της ζωής του.

Και ναι μεν κάθε σχέση/σκηνή της ζωής μας συνδέεται με την προηγούμενη και την επόμενη, αφού είμαστε η διάρκειά μας και η διάρκεια δεν γνωρίζει παύσεις, άσχετα από το αν εμείς ξεκινάμε ή ολοκληρώνουμε κάτι, εντούτοις κάθε σκηνή έχει την αυτονομία της, και γι' αυτό τον λόγο, η ένταση του άγνωστου μάς διαπερνά δίχως να μας κουράζει και στις σχέσεις εκείνες που φαινομενικά επαναλαμβάνουν ένα πρόσωπο, ένα σκηνικό ή μια κατάσταση, και που πάλι φαινομενικά δεν θα μπορούσαν να μας προσφέρουν καμία έκπληξη και καμία συγκίνηση, αφού ταυτίζουμε εσφαλμένα την επανάληψη του σημείου με το σημαινόμενο.

Οι άνθρωποι είναι κουρασμένοι, όχι φυσικά λόγω της διαρκούς έντασης του άγνωστου, μιας και τη λύση της ελευθερίας, της δημιουργίας και της υπεύθυνης ελαφρότητας που βρίσκεται εντός τους την έχουν λησμονήσει, αλλά είναι κουρασμένοι από την ψευδαισθησιακή επανάληψη και την εγκατάλειψη σε μια υποτιθέμενη ρουτίνα όπου θα ήταν τάχα δυνατό να εμφανίζεται και να επανεμφανίζεται διαρκώς το ίδιο, καθιστώντας τις σκηνές αδιάφορες και τις ζωές μας ασήμαντες. Ιδού τί μας λέει ο Thomas Mann σε ένα αριστουργηματικό χωρίο στο *Μαγικό βουνό*:

Για τη φύση της ανίας έχουν διαδοθεί πολλές φορές σφαλερές αντιλήψεις. Γενικά πιστεύον ότι το ενδιαφέρον και η νεωτερικότητα του περιεχομένου κάνουν τον χρόνο να περνά, δηλαδή τον συντομεύουν, ενώ μονοτονία και κενότητα δυσκολεύουν και εμποδίζουν τη διέλευσή του. Αυτό δεν είναι οπωσδήποτε ακριβές. Μπορεί η κενότητα και η μονοτονία να επιμηκύνουν τη στιγμή και την ώρα και να τις κάνουν ατελείωτες, αλλά τις μεγάλες και τις μέγιστες μάζες του χρόνου τις συντομεύουν και τις εξανεμίζουν ακόμη έως τη μηδαμινότητα. Αντιθέτως, μπορεί βέβαια ένα πλούσιο και ενδιαφέρον περιεχόμενο να συντομεύσει και να δώσει φτερά στην ώρα, ακόμα και στην ημέρα, αν υπολογιστεί όμως σε μεγάλη κλίμακα, προσδίδει στην πορεία του χρόνου εύρος, βάρος και σταθερότητα, έτσι που χρονιές πλούσιες σε γεγονότα περνούν πολύ βραδύτερα από εκείνες τις φτωχές, κενές, ελαφριές, που τις παρασύρει ο άνεμος και χάνονται. Αυτό που ονομάζουμε ανία είναι, λοιπόν, πολύ περισσότερο μια αρρωστημένη συντόμευση της διάρκειας του χρόνου ως αποτέλεσμα μονοτονίας: μεγάλα χρονικά διαστήματα συρρικνώνονται όταν επικρατεί αδιάκοπη ομοιομορφία, κατά τρόπο που τρομάζει την καρδιά ως θανάτου. Όταν η μία μέρα είναι σαν όλες, τότε είναι όλες σαν μία. Και στην πλήρη ομοιομορφία θα βιώνονταν και η πιο μακρόχρονη

³⁵⁴ Byung – Chul Han, *Η κοινωνία της κόπωσης*, μτφ. Ανδρέας Κράουζε, εκδ. Opera, Αθήνα, 2015, σελ. 64.

ζωή ως τελείως σύντομη και θα εξανεμιζόταν χωρίς να το αντιληφθούμε. Η συνήθεια είναι απονάρκωση ή, έστω, ξεθώριασμα της αίσθησης του χρόνου.³⁵⁵

Και όλα αυτά, εντός φυσικά μιας κοινωνίας όπου το ζητούμενο καθίσταται πλέον η ανεύρεση της καταλληλότερης τεχνικής διαχείρισης του χρόνου και της multitasking προσοχής, η οποία, όπως παρατηρεί ο Chul Han, δεν αντιπροσωπεύει καμία πολιτισμική πρόοδο:

*Το multitasking δεν αποτελεί ικανότητα που περιορίζεται στον άνθρωπο της μετανεωτερικής κοινωνίας της εργασίας και της πληροφορίας. Μάλλον πρόκειται για οπισθοδρόμηση. Και όντως, το multitasking είναι ευρέως διαδεδομένο στα άγρια ζώα. Είναι μια τεχνική προσοχής απολύτως απαραίτητη για την επιβίωσή τους στη φύση. [...] Το άγριο ζώο είναι αναγκασμένο να κατανέμει την προσοχή του σε ποικίλες δραστηριότητες. Έτσι δεν είναι ικανό να βυθιστεί σε θεωρησιακή κατάσταση – ούτε όταν τρώει ούτε όταν συνουσιάζεται. Δεν μπορεί να βυθιστεί στον απέναντί του, γιατί πρέπει να εποπτεύει τον περίγυρο.*³⁵⁶

Ας σκεφτούμε μόνο πόσες φορές έχουμε ακούσει, έχουμε πει και έχουμε εντέλει βιώσει αυτό που εννοούν οι φράσεις *τα ίδια, τίποτα σημαντικό ή βαριέμαι*, σε τέτοιο βαθμό που να καταλήγουμε στην υιοθέτηση μιας κοσμοθεωρίας της *ασημαντότητας*, εφόσον η ανοιχτή σκηνή της κάθε στιγμής, η ένταση του άγνωστου και ο πόθος της δημιουργίας και της ζωής μετατρέπονται και εκπίπτουν σε ένα κλειστό δήθεν επαναλαμβανόμενο και προβλέψιμο κύκλωμα όπου κυριαρχεί εντέλει η αδιαφορία, αδιαφορία για τις σκηνές και τους πρωταγωνιστές τους, αδιαφορία και ανευθυνότητα για τους άλλους και για εμάς.³⁵⁷

Η κοσμοθεωρία της ασημαντότητας, το έχουμε ήδη τονίσει, ευνοεί την εκάστοτε μορφή εξουσίας που επιθυμεί να καταστείλει τη δημιουργία και να την μετατρέψει σε προβλεπόμενη και συνεπώς ελεγχόμενη λειτουργία, στόχος βέβαια ανέφικτος που όμως παγιδεύει θύτη και θύμα σε μια δυσφορία δίχως νικητές, σε μια αδιαφορία θλιβερή:

³⁵⁵ Thomas Mann, *Το μαγικό βουνό*, μτφ. Θόδωρος Παρασκευόπουλος, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2017, σελ. 139.

³⁵⁶ Byung – Chul Han ό. π., σ. σ. 61 – 62.

³⁵⁷ *Η αδιαφορία δεν έχει ούτε αρχή ούτε τέλος: είναι μια αμετάβλητη κατάσταση, ένα βάρος, μια αδράνεια που κανείς δεν μπορεί να την άρει. Βέβαια, μηνύματα από τον έξω κόσμο εξακολουθούν να φτάνουν στο νευρικό σου σύστημα, αλλά δεν φαίνεται να μπορεί να αναπτυχθεί κάποια αντίδραση που θα ενεργοποιούσε το σύνολο του οργανισμού. Το μόνο που μένει είναι τα στοιχειώδη αντανακλαστικά [...] Η αδιαφορία διαλύει τη γλώσσα, μπερδεύει τα σημάδια. Είσαι υπομονετικός αλλά δεν περιμένεις, είσαι ελεύθερος αλλά δεν επιλέγεις, είσαι διαθέσιμος αλλά δεν σε κινητοποιεί τίποτα. Δεν ζητάς τίποτα, δεν απαιτείς τίποτα, δεν επιβάλλεις τίποτα. Ακούς δίχως να προσέχεις, βλέπεις δίχως να κοιτάξεις [...] Ζωή χωρίς εκπλήξεις. Είσαι ασφαλής. Κοιμάσαι, τρως, περπατάς, συνεχίζεις να ζεις, σαν ποντικός εργαστηρίου που ένας άστοργος επιστήμονας έχει ξεχάσει στο λαβύρινθό του και που, νύχτα – μέρα, χωρίς ποτέ να κάνει λάθος, χωρίς ποτέ να διστάσει, τραβάει για την ταινίστρα του, στρίβει αριστερά, μετά δεξιά, και πιέζει δύο φορές ένα στρογγυλό κόκκινο πεντάλ για να πάρει τη μερίδα του της πολτοποιημένης τροφής. Καμία ιεράρχηση, καμία προτίμηση. Η αδιαφορία σου είναι σταθερή: ένας γκριζος άνθρωπος που το γκριζό δεν παραπέμπει σε καμία γκριζάδα. Όχι αναισθητός, αλλά ουδέτερος. [...] Τώρα είσαι ο ανώνυμος κοσμοκράτορας, αυτός που ξέφυγε από την Ιστορία, αυτός που δεν αισθάνεται πια τη βροχή να πέφτει, που δε βλέπει πια τη νύχτα να 'ρχεται.*

Georges Perec, *Ένας άνθρωπος που κοιμάται*, μτφ. Αχιλλέας Κυριακίδης, εκδ. ύψιλον/βιβλία, Αθήνα, 2020, σ. σ. 66 – 70.

*Λυπάμαι τον δύστυχο που μπορεί να παραμένει βουβός και παγερός απέναντι σε τόσες ευλογίες, χωρίς να νιώθει τα μάτια του να βουρκώνουν από δάκρυα ευγνωμοσύνης.*³⁵⁸

Η *εργήγορση* του δημιουργού, ο πόθος του για το πλούσιο, πολύχρωμο και πολυπαραγοντικό *εδώ και τώρα* έχει κρυφτεί πίσω από την ασημαντότητα, την ψευδαισθησιακή επανάληψη του σημαινόμενου, την ελπίδα και την υπόσχεση, την υπόσχεση έναντι του άλλου και του εαυτού μας που δεν περιορίζεται στην καθαυτή υπόσχεση της δημιουργίας, δηλαδή στην απόλαυση της ζωής και της ανοιχτής σκηνης *ανεξάρτητα από το περιεχόμενο*, αλλά στην υπόσχεση που θα ταπεινώσει τον δημιουργό αφού δεν του αναθέτουμε απλώς ένα έργο μα του το σχεδιάζουμε μέχρι την παραμικρή λεπτομέρεια και του ζητάμε με αυθάδεια απλώς να το τηρήσει, λέγοντάς του αλαζονικά *ότι αυτό είναι το μέλλον*.

Το μέλλον όμως δεν είναι ποτέ αυτό που φανταζόμαστε ή σχεδιάζουμε όσο και αν επαληθεύεται κάτι από εκείνα που προβλέψαμε ή όσο και αν έχουμε την ψευδαίσθηση ότι μια σκηνή επαληθεύεται στο σύνολό της. Η πρόβλεψη ή η προφητεία, όσο πετυχημένες και αν θεωρηθούν εκ των υστέρων στο γενικό τους πλαίσιο ή τις λεπτομέρειές τους, δεν δύνανται να ταυτιστούν με το μελλοντικό *εδώ και τώρα*. Ευτυχώς ή δυστυχώς αυτό μένει απροσπέλαστο για όλους, είτε πρόκειται για την Κασσάνδρα και τον Χριστό είτε για τον Πλάτωνα, τους στωικούς, τον Marx, τους κάθε λογής θεολογούντες, τους προφήτες, τους φιλοσόφους και τους επιστήμονες γενικότερα, καθώς και τον καθένα από εμάς στις εκτιμήσεις του για τις διαπροσωπικές του σχέσεις ή σχετικά με μια ευρύτερη κατάσταση.

Ο έλεγχος των ανοιχτών σκηνών, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο, εκλαμβάνεται από τους ανθρώπους ως η υπέρτατη εξουσία και δύναμη, μια δύναμη προερχόμενη είτε από μια θεϊκή παρέμβαση, είτε χάρη στις εξαιρετικές ικανότητες κάποιου να αναλύει και να σταθμίζει τα δεδομένα, τις συνθήκες και τις σχέσεις μέσα από ενδελεχή μελέτη συνδυασμένη με την λεγόμενη διορατικότητα.

Προφήτες, επιστήμονες, πολιτικοί, πετυχημένοι επιχειρηματίες, εραστές, γονείς, φίλοι και φυσικά αστρολόγοι και πάσης φύσεως μελλοντολόγοι, προβλέπουν, μαγεύουν και εξουσιάζουν ανάλογα με τον εκάστοτε βαθμό επιρροής τους όλους τους ανθρώπους που αισθάνονται αδύναμοι και περίεργοι ενόψει του αβέβαιου και ανοιχτού μέλλοντος, αναζητώντας ένα *εδώ και τώρα* το οποίο θα τους οδηγήσει με βεβαιότητα και ασφάλεια σε ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα στην επόμενη σκηνή.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, ο πιστός θα επιβεβαιώσει την προφητεία ή την πρόβλεψη, και συνεπώς θα επιβεβαιώσει την δύναμη και την εξουσία εκείνου που προφητεύει ή προβλέπει, όχι επειδή ο εξουσιαστής γνώριζε το μέλλον, αλλά επειδή ο εξουσιαζόμενος έπραξε κατά τέτοιο τρόπο ώστε να το εκπληρώσει.

Και αν μάλιστα η προφητεία ή η πρόβλεψη δεν επιβεβαιωθούν, δεν πλήττεται τόσο το κύρος του εξουσιαστή, διότι ίσως ο πιστός να αμέλησε κάτι κατά την διαδικασία, ίσως να μην είχε φτάσει ακόμα η ώρα και να μετατέθηκε η επαλήθευση, ίσως να παρερμηνεύθηκε ο χρησμός, ίσως να εμφιλοχώρησε την τελευταία στιγμή ένα στοιχείο που είτε δεν πρόλαβε να το κοινοποιήσει ο προφήτης, ο επιστήμονας ή οποιαδήποτε άλλη αυθεντία (άρα το γνώριζε), είτε η θεϊκή δύναμη αποφάσισε κάτι διαφορετικό, ή αν πρόκειται για μια ξεκάθαρα ανθρώπινη αυθεντία έχουμε να κάνουμε με μια αστοχία που δεν βαραίνει την δύναμη καθεαυτή (την επιστήμη για παράδειγμα) αλλά τον εκάστοτε εκφραστή της (εδώ η άγνοια προφανώς συγχωρείται).

³⁵⁸ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π., σελ. 28.

Μπορεί να πορευόμαστε βάσει σχεδίου, μίμησης, συνήθειας, απορίας, γνώσης, προγενέστερης εμπειρίας, αιτιότητας, ενστίκτου, επιθυμίας, φόβου, αγωνίας, ελπίδας και υπόσχεσης, ωστόσο αυτό που ονομάζουμε *μέλλον*, η επόμενη οποιαδήποτε σκηνή, (παρά την βεβαιότητά μας για την επικείμενη ύπαρξή της και παρά την διαβεβαίωσή μας ότι *τα πράγματα πήγαν όπως τα είχαμε υπολογίσει*), είναι το *αδιόρατο* της ζωτικής ορμής και της διάρκειας που είμαστε και που δεν γίνεται ποτέ να ταυτιστεί με οποιοδήποτε σχέδιο, σκοπό ή συναίσθημά μας, διότι σε αυτή την περίπτωση θα καταλυόταν η ίδια η διάρκεια, θα ήμασταν σημεία, δίχως ιστορία και δίχως δυνατότητα αφήγησης, έξω από τον χρόνο, πράγμα προφανώς αδύνατον.

Ο άνθρωπος σαστίζει και υποτάσσεται μπροστά στη δύναμη εκείνη που του φανερώνει το αδιόρατο, διότι ο καθένας μας βιώνει βαθιά μέσα του αυτό το αδιόρατο της επόμενης σκηνής, ανεξάρτητα από το πού επιλέγει να πιαστεί ούτως ώστε να προετοιμαστεί σχηματίζοντας μια ιδέα περί του μελλοντικού εδώ και τώρα, ψηλαφώντας με τα μέσα που διαθέτει κάτι που δεν φαίνεται ή μάλλον κάτι που δεν υπάρχει.³⁵⁹

Στο σκοτάδι του αδιόρατου πότε απλώνουμε τα χέρια μας δειλά όπως όταν κινούμαστε σε έναν άγνωστο σκοτεινό χώρο και πότε κάνουμε ένα πιο αποφασιστικό βήμα, όχι γιατί γνωρίσαμε το τίποτα αλλά επειδή μοιάζουμε καλύτερα προετοιμασμένοι.

Εντέλει η υπόθεση του αδιόρατου περιορίζεται στην *προετοιμασία* ενόψει της ανοιχτής σκηνής, και οι γνώσεις μας, τα συναισθήματά μας, οι ιδέες, οι σκοποί και τα σχέδια, ανεξάρτητα από το αν θα μας οδηγήσουν σε ένα επιθυμητό αποτέλεσμα, λόγου χάρη την αποφυγή του πόνου ή μιας δυσάρεστης κατάστασης, το μόνο που μπορούν να μας προσφέρουν είναι ο δρόμος προς την ανοιχτή σκηνή και ποτέ η ίδια η ανοιχτή σκηνή, την οποία μπορούμε να την βιώσουμε και να την γνωρίσουμε αποκλειστικά στο εκάστοτε διαδραματιζόμενο εδώ και τώρα.

Αν για παράδειγμα έχω εμπειρία του πόνου και αν υποθέσουμε ότι θέλω να τον αποφύγω, τότε προφανώς θα αναζητήσω έναν τρόπο που θα με οδηγήσει σε μια ανοιχτή σκηνή άνευ πόνου. Ως εκεί όμως μπορώ να φτάσω.

Η σκηνή παραμένει ανοιχτή ως προς τα συναισθήματα, τις ιδέες και την εν γένει κατάστασή μου.

Η υπόσχεση μιας σκηνής δίχως πόνο είναι βέβαια σημαντική και σημαίνει κάτι, αλλά το ότι δεν θα αισθάνομαι τον πόνο δεν σημαίνει και πως μπορώ να ξέρω τί θα αισθάνομαι.

Με πιο απλά λόγια *δεν μπορώ να αισθανθώ αυτό που θα αισθανθώ*, και κάθε επόμενη στιγμή είναι ένα βήμα στο κενό, κενό τρομαχτικό αν δεν καλυφθεί από μια κάποια βεβαιότητα χάρη στην επιστήμη, την θρησκεία, τη συνήθεια, την ρουτίνα, την επανάληψη, την μίμηση και φυσικά την υπόσχεση.

Ο κίνδυνος εδώ έγκειται στην απώλεια της δημιουργικής ικανότητάς μας είτε μέσω της επανάπαυσης στις παρεχόμενες βεβαιότητες, είτε μέσω του διαρκή τρόμου του κενού που μας κάνει να χάνουμε από μπροστά μας το *εδώ και τώρα*,

³⁵⁹ Ίσως αυτός ο φόβος μου – που τον έχουν και τόσοι άλλοι – να κοιμηθώ σ' ένα άγνωστο δωμάτιο, ίσως αυτός ο φόβος να είναι η μορφή η πιο ταπεινή, σκοτεινή οργανική, σχεδόν ασυνείδητη, αυτής της μεγάλης απελπισμένης άρνησης που αντιτάσσουν τα πράγματα τα οποία αποτελούν το καλύτερο τμήμα της τωρινής ζωής μας στο να καλόψουμε νοητά, με τη συγκατάνευσή μας, το σχήμα μιας μελλοντικής ζωής όπου αυτά δεν θα 'χουν θέση, άρνηση που βρισκόταν στο βάθος της φρίκης που με είχε κάνει τόσο συχνά να νιώσω η σκέψη πως οι γονείς μου θα πέθαιναν μια μέρα [...]

Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο*, Στον ίσκιο των ανθισμένων κοριτσιών, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 2021, σ. σ. 210 -211.

υποβαθμίζοντάς το και αδιαφορώντας γι' αυτό, αφού έχουμε καταληφθεί από το φόβο των επερχόμενων σκηνών.

Ο κίνδυνος της παράλυσης από βεβαιότητα ή από φόβο πρέπει να αντιμετωπιστεί μέσα από την εγρήγορση του δημιουργού που αποτινάσσει τις υποσχέσεις και αποκτά χάρη στην επίπονη διαδικασία απεμπλοκής του από αυτές την *αβάσταχτη ελαφρότητα της υπόσχεσης δίχως περιεχόμενο* που είναι η επιθυμία για ζωή, η υπεύθυνη βύθιση στο εδώ και τώρα, η γνώση του επερχόμενου κενού και το ολόψυχο και άνευ όρων αγκάλιασμά του, έστω και αν διαισθανόμαστε ότι η επόμενη ανοιχτή σκηνή θα είναι ιδιαίτερα δύσκολη, ειδικά μάλιστα σε αυτή την περίπτωση ο άνθρωπος αποδεικνύει την δύναμή του μέσα από την δημιουργική του ικανότητα. Μια διαδικασία βέβαια διόλου εύκολη, αφού θα πρέπει να αναθεωρήσουμε ολόκληρη την προηγούμενη κληρονομημένη κοσμοθεωρία, εντός μάλιστα ενός πλαισίου ιδιαίτερος εχθρικού που μας υποχρεώνει να κινούμαστε μεταξύ της ψευδαισθησιακής βεβαιότητας και του παραλυτικού φόβου.

Και ναι μεν υπάρχουν άνθρωποι που σπάνε την αλυσίδα και αποβάλλουν τις υπνωτικές βεβαιότητες και τον φόβο του αδιόρατου μέσα σε μια στιγμή, εντούτοις πρόκειται για περιπτώσεις κατά τις οποίες στην πλειοψηφία τους προηγείται ένας ισχυρός κλονισμός λόγω ενός τραυματικού επεισοδίου ή μιας αναπάντεχης είδησης.

Δεν χρειάζεται όμως να φτάσουμε σε κάποιο τραυματικό γεγονός (ένα ατύχημα ή μια απώλεια) ή σε μια επώδυνη είδηση (μιας σοβαρής ασθένειας για παράδειγμα) για να ξυπνήσουμε από τον λήθαργό μας, μετανιωμένοι ως επί το πλείστον, για την προηγούμενη αδράνειά μας.³⁶⁰

Δεν χρειάζεται να περιμένουμε να προσκρούσουμε απότομα και χωρίς την θέλησή μας πάνω στον τοίχο της ματαιότητας, εκεί όπου όλες οι υποσχέσεις διαγράφονται και τα νοήματα καταρρέουν, διότι ναι μεν θα απαλλαγούμε πραγματικά από την δυσφορία, αλλά θα διαπιστώσουμε και με πικρία την ανάλωσή μας στις προηγούμενες σκηνές.

Από την άλλη πλευρά, εντός ενός εχθρικού κόσμου απέναντι στον ανέλπιδο δημιουργό, ενός κόσμου, όπου, όπως θα πει και ο Foscolo, *ο πόλεμος υπήρξε ανέκαθεν ο κριτής των διακλωμάτων και η δύναμη επικράτησε ανά τους αιώνες, όπου ο άνθρωπος, κρυφά ή φανερά, είναι πάντα αμείλικτος εχθρός της ανθρωπότητας και, φυλάγοντας τον εαυτό του με κάθε τρόπο, συνομωτεί εναντίον της φύσης*³⁶¹, εντός ενός κόσμου που αφήνει ελάχιστα περιθώρια αυτοαμφισβήτησής του, οι δυνατότητες διαφυγής από την δυσφορία φαντάζουν ελάχιστες, καθώς οτιδήποτε θα συντελούσε στη διερώτηση και την πιθανή αποδόμηση του σχεδόν αυτοματοποιημένου υπάρχοντος, κρίνεται ως άχρηστο μιας και διακόπτει υποχρεωτικά την ροή παραγωγής.

Η ανάδυση της διερώτησης, της αμφισβήτησης και της συνεπαγόμενης διακοπής της ροής παραγωγής απαιτεί ένα πλήθος ερεθισμάτων στο οποίο οι περισσότεροι άνθρωποι είτε έχουν μηδαμινή πρόσβαση, είτε η επαφή τους με αυτά είναι εντελώς επιδερμική και ως εκ τούτου αναποτελεσματική.

Η λογοτεχνία, η φιλοσοφία, το θέατρο, ο κινηματογράφος και η τέχνη στο σύνολό της υπήρξαν ανέκαθεν τα μέσα με τα οποία το ανθρώπινο πνεύμα έθετε υπό αμφισβήτηση το υπάρχον και για τούτο ακριβώς τον λόγο η εκάστοτε εξουσία φρόντιζε να τα εξοβελίζει ή όπως συμβαίνει στην εποχή μας, την εποχή της

³⁶⁰ Ας θυμηθούμε το παράδειγμα της μεταστροφής του ήρωα που συναντά το κοριτσάκι στο *όνειρο ενός γελοίου*.

Βλ. Fedor Dostoevskij, *Το όνειρο ενός γελοίου*, μτφ. Γιώργος Σημηριώτης, εκδ. Ερατώ, Αθήνα, 2015.

³⁶¹ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998, σελ. 78.

πολιτιστικής βιομηχανίας δηλαδή (αλλά και σε άλλες εποχές με διαφορετικό τρόπο) η εξουσία οικειοποιείται τα μέσα με σκοπό όχι φυσικά τον *συγκλονισμό* αλλά την *διασκέδαση*.

Το ανθρώπινο πνεύμα εκπαιδύεται στον λήθαργο και την δυσφορία, μαθαίνει να αγαπάει και να υπερασπίζεται την κατάσταση του, ο δυτικός άνθρωπος δεν διαβάζει, είτε επειδή δεν έχει πρόσβαση λόγω του βιοτικού του επιπέδου είτε διότι πρόκειται για χάσιμο χρόνου, και όταν θα διαβάσει ή θα παρακολουθήσει μια ταινία στον λεγόμενο ελεύθερο χρόνο του, τα προσφερόμενα προϊόντα δεν θα πρέπει να είναι *βαριά, δυσκολονόητα και θλιβερά*, αφού του φτάνουν οι σκοτούρες και η μιζέρια της υπόλοιπης ζωής του, και το μόνο που επιθυμεί τώρα είναι να *ξεκουραστεί*, να *διασκεδάσει*, να *χαλαρώσει* και να *ξεφύγει το μυαλό του*.

Τί σημαίνουν όμως όλες αυτές οι κοινοτοπίες;

Τί μας λέει και τί επιθυμεί αυτός ο άνθρωπος;

Μέσα από τον ελεύθερο χρόνο του μας διαβεβαιώνει πως η ροή της παραγωγής δεν διακόπτεται, αντιθέτως ενισχύεται.

Η αυτοματοποίηση, η ψευδαισθησιακή επαναληπτικότητα, οι βεβαιότητες, οι φόβοι, οι υποσχέσεις και ό,τι δημιουργεί την φαινομενικά έμφυτη δυσφορία δεν τίθεται υπό αμφισβήτηση, διότι στις οθόνες μας δεν προβάλλεται η ανθρώπινη τραγωδία με τα διλήμματά της υπό τη μορφή ενός εκρηκτικού σημείου όπως είναι για παράδειγμα ο *Χωρισμός* του Farhadi, όπου η ένταση θα διαπεράσει τον θεατή μετατρέποντάς τον σε δρων υποκείμενο που θα διακόψει την ομαλή ροή της παραγωγής (και πώς να μην διακοπεί η ροή τη στιγμή που τα δυο κορίτσια των οικογενειών κοιτάζονται με τέτοιο τρόπο που φαίνεται ότι το δηλητήριο των ενηλίκων διοχετεύεται σε αυτά ή στην απόφαση που καλείται να πάρει ένα παιδί για το αν θα εμμένει στην ασφάλεια του κατεστημένου του πατέρα της ή αν θα πορευτεί με την αβεβαιότητα της ελευθερίας και της αλλαγής που την καλεί να ακολουθήσει η μητέρα της, ή ακόμα πώς να μην διερωτηθούμε για όλες τις πιθανές μας σχέσεις, ερωτικές, φιλικές, οικογενειακές, κοινωνικές, καθώς και για τον ρόλο της θρησκείας, μέσω τούτου του καυτού σημείου που χύνει τη λάβα του σε όποιον βρεθεί μπροστά του;), μα κατακλυζόμαστε από σκηνές ανεύθυνης ελαφρότητας, ψευτοδιλημάτων και κατάφασης του υπάρχοντος κατά τις οποίες τα προκαλούμενα συναισθήματα (χαρά, λύπη, θυμός, λύτρωση), εξαυλώνονται στην ίδια διάρκεια που ξεθυμαίνει το αναψυκτικό που ανοίξαμε για να συνοδεύσουμε το θέαμα και σπανίως μεταβολίζονται σε υπαρξιακή ανησυχία.³⁶²

Σκεφτείτε μόνο τις κάθε είδους σκηνές βίας των οθονών μας και της ζωής μας. Τις καταφάσκουμε, τις προωθούμε και τις απολαμβάνουμε. Η ενδεχόμενη απέχθεια για την σκληρότητα της σκηνής (του βιντεοπαιχνιδιού, της ταινίας, του δελτίου ειδήσεων, του γείτονά μας και του ίδιου μας του εαυτού) δεν αναιρούν την αναγκαιότητα τούτης της σκληρότητας, η οποία είναι ενταγμένη σε ένα οργανικό σύνολο που η απρόσκοπτη ροή του προϋποθέτει και την σκληρότητα και την απέχθεια.

Παρατηρήστε ένα παιδί που σας περιγράφει με αηδία τον αναγκαίο κατά τα άλλα αποκεφαλισμό του αντιπάλου του στο βιντεοπαιχνίδι ή μια κοπέλα που κλείνει τα μάτια και γυρίζει το κεφάλι της στον ώμο σας τη στιγμή μιας βίαιης σκηνής στην σκοτεινή κινηματογραφική αίθουσα, ή ακόμα τον αποτροπιασμό μας για τα στυγερά εγκλήματα που ακούμε στα μεσημεριανά δελτία ειδήσεων καθώς τρώμε το φαγητό μας ή τον γείτονα που χτυπάει την γυναίκα του ή ασελγεί σε παιδιά αλλά και την

³⁶² Λέμε σπανίως και όχι ποτέ διότι όλες οι σκηνές, ακόμα και εκείνες που φαίνονται πως δεν αφήνουν περιθώρια διαφυγής από τον έλεγχο της εκάστοτε εξουσίας, παραμένουν βασανιστικά (για τους εξουσιαστές) ανοιχτές.

απέχθεια για την βία που ενδεχομένως ασκούμε εμείς οι ίδιοι στους γονείς μας, στα παιδιά μας, στους εραστές μας, στους συνεργάτες μας και στους αγνώστους.

Η βία και η απέχθεια λοιπόν εντός της δυσφορίας ως όροι αναγκαίοι στην ομαλή και απρόσκοπτη ροή της παραγωγής.

Και ενώ η κατάφασή μας και η επιβράβευσή μας ενισχύουν και τροφοδοτούν το υπάρχον που με τη σειρά του μας ανατροφοδοτεί και μας ανταποδίδει την κατάφαση εντός μιας δημιουργούμενης θετικότητας της δυσφορίας, η τέχνη, η φιλοσοφία και ό,τι προκαλεί την διερώτηση φράζουν την ροή της θετικότητας προκαλώντας ένα *έμφραγμα* και έναν αποτροπιασμό που δεν έχει καμία απολύτως σχέση με την καταφατική μας απέχθεια.

Η βίαση σκηνή που θέτει υπό αμφισβήτηση την βία είναι παραδόξως *δυσάρεστη, βαριά, καταθλιπτική ακατανόητη* και φυσικά *δύσκολη*, διότι το λεξιλόγιο της αποτελείται από αυθάδικα σημεία που προκαλούν σάστισμα και εκρήγνυνται μέσα μας, προκαλώντας ένα παρατεταμένο σφίξιμο στο στομάχι, ασκώντας βία στην βία της δυσφορίας, όχι με σκοπό να δημιουργήσουν μια νέα συγκεκριμένη ροή ούτε να απαντήσουν σε κάτι, αλλά να σπείρουν ένα ανησυχητικό και εκνευριστικό ερωτηματικό.

Εκνευριστικό, διότι διακόπτοντας την ροή της παραγωγής και αρνούμενοι την θετικότητα του υπάρχοντος, τα αυθάδικα σημεία αφήνουν τον εργάτη της δυσφορίας μετέωρο, δίχως απαντήσεις αλλά με προβλήματα, προβλήματα εκεί όπου όλα έμοιαζαν ήσυχα και τακτοποιημένα.

Τούτος ο μετεωρισμός είναι προφανώς ανησυχητικός αφού εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με την δολοφονία σε ένα βιντεοπαιχνίδι, ούτε με την δημιουργία του πολυπόθητου *suspense* μιας αστυνομικής σειράς εξιχνίασης εγκλημάτων, ούτε με μια πρωταγωνίστρια που καλείται να επιλέξει σύντροφο μεταξύ ενός πλούσιου και ενός φτωχότερου, ικανοποιώντας όλοι στο τέλος με τον τρόπο τους το καταφατικό κοινό, μαζεύοντας πόντους για την επόμενη πίστα, βρίσκοντας τον εγκληματία ή εκπληρώνοντας το όνειρο του όμορφου κοριτσιού.

Το πρόβλημα εδώ δεν βρίσκεται στο *happy end* που έχει κατακριθεί τόσο συχνά επειδή όπως συνηθίζουμε να λέμε *η ζωή δεν είναι έτσι και οι ιστορίες μας δεν έχουν ευτυχές τέλος*.

Το πρόβλημα έγκειται στο ότι το *suspense* λειτουργεί ως εκτόνωση που δεν αφήνει κανένα περιθώριο μετεωρισμού εφόσον το ζητούμενο δεν είναι να φυτέψουμε στις συνειδήσεις ένα ερωτηματικό, αλλά μέσω μιας ψευδούς έντασης να κάνουμε τον θεατή να ξεχαστεί, να λησμονήσει για λίγο τις σκοτούρες του δίχως να τις αγγίζουμε και να του προσφέρουμε μια χαλάρωση που τόσο έχει ανάγκη.

Στην ανάγκη μάλιστα για τούτη την χαλάρωση, ανάγκη που όλοι έχουμε ανάγκη, βασίζεται και η άποψη πως *όλα χρειάζονται*, και πως προφανώς οι καταφατικές στιγμές μας στη ροή της παραγωγής που συνεχίζεται, ενώνεται, συνεργάζεται και διαπλέκεται με την πολιτιστική βιομηχανία, είναι απαραίτητες, αν δεν θέλουμε να εξοστρακιστούμε από την πόλη της ροής, της κατανάλωσης και της παραγωγής.

Βέβαια, κατά παράδοξο τρόπο, οι υποστηρικτές του *όλα χρειάζονται* είναι εκείνοι που δεν τα χρειάζονται όλα, και που κυρίως δεν χρειάζονται οτιδήποτε θα μπορούσε να διαταράξει το περιορισμένο και σχεδόν αυτόματο όλον τους.

Η εκτόνωση μέσω της ψευδούς έντασης του *suspense* θα διατηρήσει την ροή των σχέσεών μας σε όλα τα επίπεδα και θα διευκολύνει την ψευδοεπιστροφή μας στην παραγωγή, ψευδής επιστροφή αφού στην πραγματικότητα δεν *φύγαμε* ποτέ.

Όταν όμως παράλληλα με το *suspense* υφαίνεται ένα πλαίσιο αμφισβήτησης του κόσμου μας και του λεξιλογίου μας, τότε ενεργοποιούμε αυτόματα έναν

μηχανισμό απώθησης, ο οποίος μας παραπέμπει στους ισχυρούς διαμορφωτικούς πολιτισμικούς παράγοντες που ανάλογα με το βαθμό απώθησης ή δεκτικότητας του υποκειμένου φανερώνουν ενδεχομένως και μια συγκεκριμένη στάθμη της κουλτούρας.

Αν και είναι παντελώς αβάσιμη και άκρως επικίνδυνη οποιαδήποτε συζήτηση περί ανώτερης και κατώτερης κουλτούρας που επιδιώκει να βρει στήριγμα στην επιχειρηματολογία που αναφέρεται λόγου χάρη στη γλώσσα, στην ιστορία, στα πνευματικά επιτεύγματα, στην τεχνολογία και ούτω καθεξής, εντούτοις θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για τη στάθμη ενός πολιτισμού στη βάση της ανοιχτότητας ή της κλειστότητάς του, στο πώς καλλιεργείται η μία ή η άλλη, με ποιο τρόπο εκφράζονται στις διάφορες πολιτιστικές εκφάνσεις και ποιος είναι ο στόχος ή τουλάχιστον προς τα πού κινείται ο αέρας της εν λόγω κουλτούρας σε σχέση με το ανοιχτό και το κλειστό.

Ανοιχτό και κλειστό που ανιχνεύονται στον παλμό και την κατεύθυνση όλων των δομών του εκάστοτε πολιτισμού, δομών οικογενειακών, θρησκευτικών, εργασιακών, πολιτιστικών, αξιακών και γενικότερα κάθε είδους σχέσης μεταξύ των μελών, μεταξύ των μελών και των συλλογικοτήτων ή μεταξύ των διαφορετικών συλλογικοτήτων.

Ανοιχτό και κλειστό που επιβεβαιώνονται από την δεκτικότητα έναντι του άλλου, του άλλου ανθρώπου, του άλλου πολιτισμού, της άλλης θρησκείας, της άλλης συλλογικότητας, του άλλου ζώου, του άλλου λεξιλογίου, του άλλου χρώματος, της άλλης σεξουαλικότητας και ούτω καθεξής.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ναζιστική κουλτούρα για παράδειγμα, είναι μια κουλτούρα χαμηλότερης στάθμης σε σχέση με την κουλτούρα ενός ανθρώπου ή μιας δομής που αγωνίζεται ενάντια στις φάυλες κατασκευασμένες οντολογικές ιεραρχίες της απόρριψης και του αποκλεισμού, οι οποίες κάνουν λόγο περί ανώτερου και κατώτερου σε μια προσπάθεια καθυπόταξης της ετερότητας.³⁶³

³⁶³ Αν η ύπαρξη της τάσης για επιθετικότητα, είναι, όπως γράφει ο Freud, ο παράγοντας που διαταράσσει τη σχέση με τον πλησίον μας και αναγκάζει τον πολιτισμό να πληρώνει ένα μεγάλο κόστος, και αν εξαιτίας αυτής της πρωτογενούς εχθρότητας των ανθρώπων μεταξύ τους, η κοινωνία του πολιτισμού απειλείται συνεχώς με κατάρρευση, τότε ο πολιτισμός πρέπει να πασχίσει για να θέσει όρια στις επιθετικές ενορμήσεις των ανθρώπων, για να αναχαιτίσει μέσω αντιδραστικών μηχανισμών τις εξωτερικεύσεις τους, παρεκτός και αν θεωρούμε ότι θα πρέπει να απαρνηθούμε παντελώς τον ίδιο τον πολιτισμό. Έτσι εξηγείται η χρήση μεθόδων που ωθούν τους ανθρώπους σε ταυτίσεις και στοχοανεσταλμένες σχέσεις αγάπης, έτσι ο περιορισμός της σεξουαλικής ζωής, και έτσι η ιδανική εντολή να αγαπάς τον πλησίον ως σεαυτόν, που όντως εξηγείται από το γεγονός ότι τίποτα άλλο δεν αντιβαίνει τόσο πολύ στην αρχέγονη ανθρώπινη φύση. Βέβαια, συνεχίζει ο Freud, αυτή η επιδίωξη του πολιτισμού, δεν κατάφερε, παρά την προσπάθειά της, και πολλά.. Εντούτοις, οι μετουσιώσεις, ακόμα και αν πρόκειται για ένα ενορμητικό πεπραγμένο που αποσπά εκβιαστικά ο πολιτισμός, αποτελούν ένα ιδιαίτερα σημαντικό χαρακτηριστικό της πολιτισμικής ανάπτυξης που επιτρέπει στις ανώτερες ψυχικές δραστηριότητες, στις επιστημονικές, στις καλλιτεχνικές, στις ιδεολογικές, να παίζουν έναν ιδιαίτερα σπουδαίο ρόλο στην πολιτισμική ζωή, προκρίνοντας υπό μία έννοια το ανοιχτό μέσω της καταστολής της εχθρότητας, που κατά τη γνώμη μας, δεν είναι απαραίτητα πρωτογενής, όπως ισχυρίζεται ο Freud (Homo homini lupus), αλλά που μολαταύτα συνιστά κοινό τόπο και πρέπει να καταπολεμηθεί σε κάθε τόπο. Λόγου χάρη, για να μείνουμε στον Freud, το ότι η επιλογή αντικειμένου του σεξουαλικά ώριμου ατόμου περιστέλλεται στο αντίθετο φύλο και ότι οι περισσότερες εξωγεννητικές ικανοποιήσεις απαγορεύονται ως διαστροφές, το ότι η δεδομένη σε αυτές τις απαγορεύσεις απαίτηση για μια ομοιόμορφη σεξουαλική παραβλέπει τις ανομοιότητες στην έμφυτη και την επίκτητη σεξουαλική ιδιοσυστάσια των ανθρώπων, αποκόποντας πολλούς από αυτούς από τη σεξουαλική απόλαυση και συνιστάοντας ως εκ τούτου πηγή μιας σοβαρής αδικίας, όλα αυτά αποτελούν χαρακτηριστικά μιας κλειστής κουλτούρας που επιτείνει τη δυσφορία και υποθάλλει την επιθετικότητα.

Την πρωτογενή εχθρότητα των ανθρώπων μεταξύ τους, φαίνεται πως αναγνωρίζει και ο Foscolo, όπου για παράδειγμα, σύμφωνα και με τον Enzo Neppi, στους τελευταίους στίχους των Sepolcri (*E tu onore di pianti, Ettore, avrai/ove fia santo e lagrimato il sangue/per la patria versato, e finché il*

Και αν αναρωτιέται κανείς για ποιο λόγο το ανοιχτό και το κλειστό μπορούν να αποτελέσουν το μοναδικό κριτήριο αξιολόγησης των πολιτισμών σε αντίθεση με όλες τις υπόλοιπες απόπειρες που αναζητούν στη διαφορά ένα σημείο κατωτερότητας, η απάντηση είναι ότι στη βάση του ανοιχτού και του κλειστού δυνάμεθα να εντοπίσουμε τον βαθμό κατανόησης, ευαισθησίας, διαισθητικότητας και διεισδυτικότητας της ύπαρξης για την ύπαρξη, διότι όσο βαθύτερα είναι τούτα τα στοιχεία τόσο πληρέστερο καθίσταται το συγκινητικό και λυτρωτικό βίωμα της ελευθερίας που αποτινάσσει την δυσφορία των υψωμένων τειχών τα οποία περιβάλλουν τις δυστυχημένες συνειδήσεις.

Όσο πιο κλειστή είναι η κουλτούρα τόσο εντονότερη είναι η δυσφορία μας για την ελευθερία του άλλου και τη δική μας, τόσο πιο μεγάλος είναι ο φόβος μας ή η ψευδαισθησιακή μας βεβαιότητα για τις επερχόμενες σκηνές, τόσο περισσότερο αγκιστρωνόμαστε στην υπόσχεση του άλλου τρεμάμενοι την ελευθερία του, τόσο πιο σκληρά εργαζόμαστε ούτως ώστε να μην διαταραχθεί η ομαλή ροή της παραγωγής και τόσο πιο αποτυχημένη φαίνεται στα μάτια μας η ανθρώπινη προσπάθεια, διότι μια ζωή που δεν μπορεί να απεμπλακεί από την δυσφορία είναι εντέλει μια αποτυχημένη ζωή.

Όσον αφορά λοιπόν στην πολιτιστική δραστηριότητα της κλειστής κουλτούρας, τα προϊόντα και οι καταναλωτές της, στην περίπτωση πάντοτε του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού, διατείνονται ότι εκτονώνουν την δυσφορία τους ενώ στην πραγματικότητα την ισχυροποιούν μέσω της συναίνεσης και της κατάφασης μιας ψευδούς έντασης του suspense που θα είναι τόσο λαμπερή όσο και ένα πυροτέχνημα αλλά που θα σβήσει εξίσου γρήγορα όσο και αυτό.

Αντίθετα, ένα προϊόν της ανοιχτής κουλτούρας θα αποτελεί πάντα μια πρόσκληση/πρόκληση που ως σημείο που εκρήγνυται μέσα μας θα μεταφέρει την ένταση, το suspense και το ερώτημά του έξω από τα όρια στα οποία εκτυλίσσεται παραδοσιακά, υποχρεώνοντάς μας να διακόψουμε τη ροή της παραγωγής και να αισθανθούμε ως τα κατάβαθμά μας, όπως γράφει ο Proust, *πόσο πλούτο, πόση ποικιλία κρύβει, χωρίς να το γνωρίζουμε, αυτή η μεγάλη ανεξιχνίαστη και αποθαρρυντική νύχτα της ψυχής μας, που νομίζουμε πως είναι ένα κενό, ένα τίποτα.*³⁶⁴

Αυτή τη διακοπή της ροής επιτυγχάνουν προφανώς η λογοτεχνία, η ποίηση, το θέατρο, ο κινηματογράφος, η μουσική, η τέχνη στο σύνολό της και φυσικά η φιλοσοφία, διότι στην περίπτωση της, στη χειρονομία της, στην κίνησή της και στο σημείο της, εκφράζεται με τον πιο άμεσο, σαφή και πειστικό τρόπο η ύψιστη επαναστατική στιγμή της διακοπής της ροής μέσω του ερωτήματος, του ερωτήματος καθεαυτού ανεξάρτητα από το περιεχόμενό του.

sole/risplenderá su le sciagure umane), Foscolo dichiara apertamente che se la poesia di Omero è immortale, e se essa continuerá dunque a essere amata fino alla fine dei tempi, non è solo a causa della sua straordinaria bellezza, ma anche perché, finché ci saranno uomini, ci saranno anche guerre, e quindi la guerra di Troia – figura di tutte le guerre – non perderá la sua attualità.

Βλ. Sigmund Freud, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σ. σ. 59, 69 – 70, 78 – 79.

Ugo Foscolo, *Dei Sepolcri*, ό. π. 292 – 295.

Enzo Neppi, "Dai Sepolcri all' Orazione pavese: storia e guerra in Foscolo στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008, p. p. 200 – 201.

Η φύση των ανθρωπείων θεσμών μάς έχει κληροδοτήσει μιαν αιώνια παράδοξη αλήθεια: το ότι οι πόλεμοι γίνονται για να μπορούν να ζουν οι λαοί ασφαλείς εν ειρήνη.

Βλ. Giambattista Vico, *Η Νέα Επιστημονική Γνώση*, ό.π., σελ. 64.

³⁶⁴ Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, από τη μεριά του Σουάν*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 2022, σελ. 304.

Θα πρέπει βέβαια να τονίσουμε σε αυτό το σημείο κάτι που μάλλον θα έπρεπε να είναι προφανές αλλά πολλές φορές δείχνουμε να το λησμονούμε, ότι δηλαδή η προώθηση και η ισχυροποίηση της ανοιχτής και της κλειστής κουλτούρας οφείλει πολλά στα πολιτιστικά προϊόντα, εντούτοις οι δρόμοι μέσω των οποίων οδηγείται κανείς σε αυτές είναι πολλοί, τόσοι όσες και οι ποικίλες εμπειρίες μας, κάθε χειρονομία και παράδειγμα του άλλου, κάθε σκηνή της ζωής μας.

Με αυτό θέλουμε να πούμε ότι τα πολιτιστικά προϊόντα συμβάλλουν αποφασιστικά στην καλλιέργεια του ανοιχτού και του κλειστού αλλά δεν συνιστούν αναγκαίο και επαρκή όρο για την επίτευξή τους, διότι, όπως όλοι γνωρίζουμε, η επαφή με τα προϊόντα της ανοιχτής κουλτούρας δεν δημιουργεί αυτόματα ανοιχτούς ανθρώπους αφού στους κόλπους του ανοιχτού συναντάμε παραδόξως όντα γεμάτα δυσφορία, ενώ διαπιστώνουμε παράλληλα ότι άλλοι άνθρωποι που δεν είχαν πρόσβαση στις δημιουργίες του ανοιχτού, αποδεικνύονται εντυπωσιακά ανοιχτοί.

Η αλληλεγγύη και η ανοιχτότητα που επιδεικνύουν οι άνθρωποι μιας μικρής κοινότητας στην προσπάθειά τους να διασώσουν ένα προσφυγόπουλο στην εξαιρετική ταινία του Aki Kaurismaki *Το λιμάνι της Χάβρης*, συνιστούν ένα παράδειγμα πολιτιστικού προϊόντος ανοιχτής κουλτούρας, η οποία μπορεί να ανευρεθεί και σε μια κοινότητα που δεν είναι δημιούργημα ενός σκηνοθέτη του κινηματογράφου αλλά των δημιουργών της ζωής πέρα από τα όρια ενός συγκεκριμένου έργου τέχνης, δίχως να είναι απαραίτητο για εκείνους να έχουν υπόψη τους το έργο του Kaurismaki ή ό,τι έχει γράψει ο Καστοριάδης για την ανοιχτότητα, ο Léninas για τον Άλλον και ο Derrida για την φιλοξενία.³⁶⁵

Κάποιες φορές μάλιστα, εντός ενός περιβάλλοντος απολύτως κλειστής κουλτούρας, όπου όλοι οι θεσμοί, οικογενειακοί, θρησκευτικοί, πολιτιστικοί και κοινωνικοί, διαμορφώνουν ένα πλαίσιο από το οποίο φαντάζει αδύνατον να ξεφύγει κανείς, μάς αποκαλύπτεται μέσω ορισμένων ανθρώπων ένα σθένος και μια ανοιχτότητα που αποδεικνύουν την αποτυχία μιας κλειστής κοινωνίας, όπως αντίστοιχα θα αποδεικνυόταν η αποτυχία μιας υποθετικής ανοιχτής κοινωνίας αφού θα εμφανίζονταν μετά βεβαιότητας συμπεριφορές και καταστάσεις που θα ευνοούσαν την κλειστότητα.

Τί συμβαίνει λοιπόν; Γιατί το ανοιχτό δεν φέρνει πάντα το ανοιχτό και γιατί το κλειστό δεν οδηγεί αναπόφευκτα στο κλειστό;

Αν περιβαλλόμαστε από το ένα ή από το άλλο, λέμε ότι υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες να τεινουμε προς αυτό που μας περιβάλλει, αλλά μιλάμε για πιθανότητες και για δυνατότητες που μπορούν να διαψευστούν, όπως συμβαίνει για παράδειγμα όταν από μια βίαιη ατμόσφαιρα στο σπίτι, στο σχολείο και στις κάθε είδους δραστηριότητες βλέπουμε ένα παιδί να αναπτύσσει μια παράδοξη απέχθεια προς την βία, καλλιεργώντας σιγά σιγά την αίσθηση ότι τούτος ο αέρας είναι μολυσμένος, παρά τις διαβεβαιώσεις των γονιών, των εκπαιδευτικών, των συμμαθητών και των υπόλοιπων ερεθισμάτων περί του αντιθέτου.

Το κλίμα των σημείων παρασύρει αναμφισβήτητα προς μια κατεύθυνση, όμως υπάρχει κάτι που καθιστά αυτά τα σημεία αιωρούμενα και μη μεταφράσιμα σε οποιαδήποτε μαθηματική πράξη.

Ως διάρκειες, μπορούμε βέβαια να βιώσουμε μόνο την καθαρή πρόσθεση καθώς εκτεινόμαστε μέσα από τις στιγμές, τις εικόνες και τις σκηνές της ζωής μας, αφού ακόμα και όταν λέμε ότι *αφαιρούμε* κάτι από την ζωή μας, ότι *το βγάζουμε* από πάνω μας και προχωράμε δίχως αυτό, στην πραγματικότητα συνεχίζουμε να

³⁶⁵ Βλ. Jacques Derrida – Anne Dufourmantelle, *Περί φιλοξενίας*, μτφ. Βαγγέλης Μπιτσώρης, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα, 2006.

προσθέτουμε σκηνές στη διάρκειά μας, μόνο που η πρόσθεση για την οποία κάνουμε λόγο δεν γίνεται να χρησιμοποιηθεί για να εξηγήσει την διάρκεια που είμαστε (πρόσθεση εκ των υστέρων) ούτε πολύ περισσότερο για να προβλέψει μια επόμενη σκηνή μας (πρόσθεση εκ των προτέρων).

Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι από τη μία πλευρά η προσπάθεια ανασύνθεσης μίας διάρκειας (κάποιου άλλου ή της δικής μας) συνιστά ένα ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα που μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μερικώς μέσα από την δημιουργικότητά μας, προσφέροντας μεν χρήσιμα σημεία στη μεταξύ μας επικοινωνία και στην ανάγκη της διερεύνησης των διαρκειών, παραπλανητικά δε αν θεωρήσουμε ότι προσθέτοντάς τα θα λύσουμε το μυστήριο της εκάστοτε διάρκειας.

Η *πρόσθεση εκ των υστέρων*, ως διερευνητικό, καθοδηγητικό, επικοινωνιακό και ερμηνευτικό εργαλείο είναι σίγουρα σημαντική και αναγκαία, αλλά θα πρέπει να έχουμε πάντα κατά νου την περιορισμένη της εμβέλεια, καθώς όσο λεπτομερώς και αν επιχειρήσουμε να ανασυνθέσουμε μέσω της πρόσθεσης των σημείων μιας διάρκειας την ίδια την διάρκεια, αυτή θα έχει πάντα το κάτι παραπάνω του βιώματος που θα παραμένει κρυφό και ανεξιχνίαστο.

Αλλά ακόμα και αν ο στόχος μας είναι περισσότερο ταπεινός και λιγότερο μεγαλεπήβολος, αν δηλαδή δεν επιθυμούμε να ανασυστήσουμε μια διάρκεια μα θέλουμε απλώς να βρούμε το α και το β που οδήγησαν στο γ σε μια συγκεκριμένη διάρκεια, η απλή πρόσθεσή τους είναι βοηθητική και λέει κάτι αλλά ταυτόχρονα δεν λέει και τίποτα. Αν για παράδειγμα η διδακτορική μας διατριβή εκληφθεί ως το γ, τότε ποιο είναι το α και το β που οδήγησαν ως εδώ; Μπορεί κανείς να πει για τις σπουδές, τα ενδιαφέροντα, τις επιθυμίες, τις ανάγκες, τις προσδοκίες, τους φόβους, τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και το ιστορικό πλαίσιο καθώς και για την ατομική ιδιοσυγκρασία.

Αν μάλιστα τύχει να ενδιαφερθεί κάποιος λίγο περισσότερο για την διάρκειά μας, τότε το α και το β θα γίνουν λιγότερο αφηρημένα, θα λάβουν μια υπόσταση και θα καταστούν κάπως πιο συγκεκριμένα. Σπουδάσαμε στο τμήμα ιταλικής φιλολογίας, συνεχίσαμε τις σπουδές μας στη φιλοσοφία και εκπονήσαμε τούτη την διατριβή. Φαίνεται να αφιερώνουμε ένα μεγάλο μέρος της ζωής μας στη μελέτη και τη συγγραφή, αντιλαμβανόμενοι κατά πάσα πιθανότητα τη σημασία και την αξία της τέχνης, των επιστημών και της φιλοσοφίας. Μεγαλώσαμε σε μια μεσοαστική οικογένεια, όπου παρά το γεγονός της έλλειψης ερεθισμάτων ως προς τις τέχνες και τα γράμματα, υπήρχε ανέκαθεν ένα κλίμα σεβασμού για τις σπουδές, το οποίο καλλιεργούταν τόσο από το προσφερόμενο οικονομικό και κοινωνικό status του σπουδαγμένου όσο και από τη σημασία του έργου της μόρφωσης στη ζωή των ανθρώπων. Και όσο αντιλαμβανόμασταν τούτη τη σημασία και την τονίζαμε μέσα από τη ζωή μας, τόσο η οικογένεια προέβαινε σε θυσίες ούτως ώστε να μπορέσουμε εμείς να δουλέψουμε απρόσκοπτα.

Τί σημαίνει όμως *αντιλαμβανόμασταν τη σημασία των τεχνών και της φιλοσοφίας;*

Υπήρξαν άραγε γεγονότα, εικόνες, λέξεις, φωνές και σκηνές που ήταν καθοριστικότερες από άλλες στη δημιουργία του γ;

Σε ποιο α και β να σταθούμε;

Στη χαραγμένη στο μυαλό μας εικόνα ενός θείου που μας τόνιζε με κάθε σοβαρότητα την σπουδαιότητα της μελέτης, στις χιλιάδες σελίδες που αγγίξαμε και βιώσαμε όλα αυτά τα χρόνια, στο χαμόγελο μιας ερωτευμένης κοπέλας, στην ευαισθησία μας, στα βλέμματα των ζώων που μας συγκλονίζουν, στους φόβους που μας συνοδεύουν από παιδί, σε όλα αυτά και σε πολλά ακόμα που κρύβουμε από τους

άλλους και από τον εαυτό μας ή που ακόμα η συνείδησή μας αγνοεί και που ενδέχεται να μην τα γνωρίσει ποτέ;

Νιώθουμε την ένταση της καθαρής πρόσθεσης που είμαστε και της έκτασης που δεν φαίνεται, αντιλαμβανόμενοι ότι το γ δεν είναι απλώς το $\alpha + \beta$, αφού ακόμα και τούτο το γ για το οποίο γίνεται λόγος είναι ένα απαραίτητο σημείο που θα διευκολύνει την επικοινωνία ή θα καταλήξει να την διακόψει.

Και αν η αναγκαία πρόσθεση *εκ των υστέρων* φαντάζει δύσκολη, δαιδαλώδης και πάντοτε ατελής, εκείνη *εκ των προτέρων* προκαλεί ακόμα μεγαλύτερη σύγχυση, διότι ο καθένας μπορεί να διαπιστώσει μέσα από τη ζωή του πως το α και το β δεν οδηγούν μαθηματικά στο γ , μιας και η εξίσωση της διάρκειας είναι ευτυχώς ανεπίλυτη, ανεπίλυτη χάρη στην ελευθερία τούτης της διάρκειας που διαμορφώνεται από την αλληλεπίδραση ψυχικών και σωματικών παραγόντων οι οποίοι αλληλεπιδρούν διαρκώς με το φυσικό και πνευματικό περιβάλλον.

Ιδού λοιπόν που επιστρέφω τώρα στη σκηνή του κρεβατιού μου με την γυμνή σύντροφό μου να κοιμάται στο πλευρό μου.

Και οι δύο επιθυμήσαμε να κατακτήσουμε τη συνείδηση του άλλου, και οι δύο επαναπαυθήκαμε ενίοτε στις υποσχέσεις του, νομίζοντας πως κατακτήσαμε την ελευθερία του, και οι δύο βιώσαμε τον τρόπο της αδυναμίας μας να τον συλλάβουμε, όσα τεχνάσματα και αν χρησιμοποιήσαμε, και οι δύο προσερχόμασταν στις ανοιχτές σκηνές έχοντας ελπίδες, κρυφές ή φανερές, συνειδητές ή μη, και οι δύο ανατρέξαμε στην πρόσθεση *εκ των προτέρων* και σε εκείνη *εκ των υστέρων*, και οι δύο επιχειρήσαμε να ταπεινώσουμε τον δημιουργό, έστω και άθελά μας, μέσα από την ψευδαισθησιακή επαναληπτικότητα και την αυτοματοποίηση, και οι δύο απωλέσαμε τον κυριολεκτικό ενθουσιασμό και την ένταση της κάθε σκηνής, μοναδικής και πολυπαραγοντικής, και οι δύο βυθιστήκαμε στον λήθαργο των δήθεν ακίνητων σημείων, και οι δύο σταθήκαμε ανίκανοι να διακόψουμε τη ροή της παραγωγής μέσω της διερώτησης, και οι δύο δεν καταφέραμε να αποκτήσουμε την αβάσταχτη ελαφρότητα της υπεύθυνης υπόσχεσης δίχως περιεχόμενο, και οι δύο λησμονήσαμε τη συμμετοχή μας στο παιχνίδι για το ίδιο το παιχνίδι, και οι δύο, προπαντός, ζήσαμε εντός της δυσφορίας, δυσφορία για την ελευθερία του άλλου και τη δική μας.

Όμως στην αδιόρατη αλυσίδα της συνείδησης, της ελευθερίας, της δυσφορίας και της υπόσχεσης, αναγκαίοι και επαρκείς είναι μονάχα οι τρεις από τους τέσσερεις όρους, με εκείνον της υπόσχεσης να δύναται να εκκενωθεί από το περιεχόμενό του, προσφέροντας μian επιθυμία άνευ περιεχομένου που αναπόφευκτα θα συγκεκριμενοποιηθεί αλλά που στη συγκεκριμενοποίησή της θα απολαμβάνει πλέον την ελευθερία του άλλου και τη δική της, προσερχόμενη στις ανοιχτές σκηνές διακατεχόμενη από την ένταση του άγνωστου, της δημιουργίας και της υπεύθυνης ελαφρότητας, ανέλπιδη, ούσα επιτέλους απαλλαγμένη από τη δυσφορία, η οποία εκλαμβάνεται εσφαλμένα ως αναγκαίος όρος των ζωών μας.

Βέβαια, καθίσταται σαφές ότι για μια ζωή απαλλαγμένη από τη δυσφορία, απαιτείται μια διαρκής επαγρύπνηση και ένταση εκ μέρους του δημιουργού που, εκ των πραγμάτων, δεν είναι δυνατόν να διατηρείται πάντα στο ίδιο επίπεδο, δεδομένης της ακατάπαυστης κίνησής μας.

Αυτό σημαίνει πως εδώ δεν θεμελιώνουμε κάποιου είδους θρησκεία με το παραδοσιακό σχήμα μαρτύριο – θυσία – λύτρωση, χάρη σε κάποια θεία παρέμβαση και μια υποσχόμενη αμετάβλητη κατάσταση μακαριότητας στη συνέχεια.

Αναγνωρίζουμε όλες τις πιθανές δυσκολίες όχι μόνο της απαλλαγής από τη δυσφορία αλλά και της προφανούς αδυναμίας καθολικής διατήρησης μιας τέτοιας κατάστασης εντός της κοινωνίας μας και των σχέσεών της.

Από την άλλη πλευρά όμως θα αρνηθούμε με όλες μας τις δυνάμεις όσους σπεύσουν να κάνουν λόγο περί ανέφικτου, ουτοπικού ή στην καλύτερη των περιπτώσεων εκλεκτικού σχεδίου που μόνον λίγοι θα είχαν τη δυνατότητα να ακολουθήσουν.

Εξηγήσαμε ότι το ανοιχτό, όπως και το κλειστό, ανευρίσκονται παντού και μάλιστα συνυπάρχουν, ανεξάρτητα από το πλαίσιο εντός του οποίου τοποθετούνται κάθε φορά, ανεξάρτητα από το αν βρισκόμαστε εντός μιας κλειστής κοινωνίας με χαμηλή κουλτούρα ή μιας κοινωνίας που οι περισσότεροι φορείς της τείνουν προς την ανοιχτότητα. Η τάση προς το ανοιχτό, ως προκρινόμενη από εμάς επιλογή, συνιστά μια τάση για διεύρυνση/διερεύνηση της ψυχής μας που ικανοποιεί τη φυσική επιθυμία του ανθρώπου για γνώση, γνώση που επιτυγχάνεται με τη σειρά της χάρη στην επαφή και την επικοινωνία.

Το ότι *όλοι οι άνθρωποι έχουν εκ φύσεως πόθον προς την μάθησιν*³⁶⁶, όπως θα μας πει ο Αριστοτέλης, μπορεί να το διαπιστώσει ο καθένας κοιτώντας γύρω του τα έργα και την κίνηση της ανθρωπότητας, τις επιστήμες, τις τέχνες, τη φιλοσοφία ή απλώς το διερευνητικό βλέμμα ενός παιδιού που φλέγεται από την επιθυμία για να γνωρίσει.

Στην ίδια βέβαια ανθρωπότητα θα παραπέμψουμε και για την αντίστροφη κίνηση, τη στροφή προς τα μέσα, την καταστολή της επιθυμίας για γνώση, του φόβου για την άγνωστη επερχόμενη σκηνή, του φόβου της καθαρής πρόσθεσης που είμαστε, του φόβου δηλαδή για την ίδια την κίνηση της ζωής που τότε εκπίπτει στη μάταιη επιθυμία να μείνουν τα πράγματα ως έχουν και τότε μετατρέπεται σε αδιαφορία, μίσος και δυσφορία.

Όσο φυσική είναι η επιθυμία μας για γνώση, όσο φυσικά αδημονούμε για τη συνάντηση με το άγνωστο, τόσο φυσικός αναδύεται από μέσα μας και ο φόβος, φόβος ο οποίος δύναται να μας παραλύσει, και που θα μας υποχρεώσει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να αναζητήσουμε καταφύγιο σε κάποιον ή σε κάτι που δείχνει ότι ξέρει πώς να μας οδηγήσει ασφαλώς μακριά από εκείνον, φτάνει να αφευθούμε στη δύναμή του και τη γνώση του, φτάνει να αφήσουμε να μας αγκαλιάσει και να μας ζεστάνει το γλυκό τραγούδι της υπόσχεσής του.

Οι πιο αφελείς εκφραστές αυτών των δυνάμεων εκφράζονται κατ' αυτόν τον τρόπο: Υπόσχομαι να σ' αγαπάω για πάντα, λέει ο ερωτευμένος, υπόσχομαι να σου δείξω το δρόμο για την αλήθεια, λέει ο επιστήμονας, υπόσχομαι να σου δείξω το δρόμο για την αλήθεια και για μια άλλη ζωή, λέει ο πιστός.

Και οι πιο αφελείς καρδιές με τη σειρά τους ζεσταίνονται γύρω από τη φωτιά της υπόσχεσης.

Εντούτοις αυτή η δικαιολογημένη και φυσική μας ανάγκη για ζεστασιά, αυτή η έλξη προς τη ζεστασιά της φλόγας της υπόσχεσης, καίει τόσο εκείνον που υπόσχεται με φόβο και με πάθος όσο και εκείνον που με τα ίδια ακριβώς συναισθήματα επαφίεται στον πρώτο, και δυστυχώς εδώ δεν πρόκειται απλώς για μια μεταφορική εικόνα αλλά για την φρίκη της ανθρώπινης ιστορίας που μετατρέπει το φόβο και το πάθος σε τυφλό και βίαιο φανατισμό που στρέφεται κατά των άλλων και ταυτόχρονα κατά του εαυτού μας.

Εντός λοιπόν της δηλητηριώδους ατμόσφαιρας της υπόσχεσης, ο ανέλπιδος και εκείνος που δεν υπόσχεται τίποτε άλλο πέρα από δημιουργία (προσοχή, όχι εκείνος που διαψεύδει ακούσια ή εκούσια, εκείνος που δεν υπόσχεται) θα

³⁶⁶ *Όλοι οι άνθρωποι έχουν εκ φύσεως πόθον προς την μάθησιν. Τεκμήριον τούτου είναι ότι αγαπούν τας αισθήσεις και μάλιστα την αίσθησιν διά των οφθαλμών. Διότι, όχι μόνον διά να ενεργούμεν, αλλά και όταν δεν σκοπεύωμεν να κάμωμεν τίποτε, προτιμώμεν την όρασιν από όλας τας λοιπάς αισθήσεις μας.* Αριστοτέλους, *Μετὰ τὰ Φυσικά*, 980a, 1.

αντιμετωπίσει την περιέργεια, τη χλεύη και το μίσος όσων δεν καταλαβαίνουν και όσων καταλαβαίνουν ότι δεν μπορούν να τον ξεγελάσουν με αντάλλαγμα τη ζεστασιά της υπόσχεσης.

Η διάψευση της προσδοκίας, διάψευση που γεννήθηκε από το φόβο και το πάθος, φαίνεται να ελαχιστοποιείται, και μαζί με αυτήν υποχωρούν και όλα όσα συνεπάγεται τούτο το συναίσθημα της διάψευσης, δηλαδή το σάστισμα, το οδυνηρό κενό και η αίσθηση της απώλειας του νοήματος που κάνει τη ζωή μας να μοιάζει σαν μια ζωή δίχως νόημα και ανάξια να τη ζήσει κανείς.

Εδώ δεν πρόκειται για το κενό και τη δίχως νόημα ζωή του ελεύθερου και δημιουργικού ανθρώπου που έχει απαλλαγεί από το βάρος των υποσχέσεων και των θελκτικών βεβαιοτήτων που θα καταλάγιαζαν μέσα του το παράλογο της σχέσης μεταξύ εκείνου και του κόσμου.

Εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με το περήφανο κενό της ανυπότακτης ψυχής που τρέμει σύγκορμη από συγκίνηση σε κάθε σκηνή, αλλά με το σκληρό κενό που καλείται να αντιμετωπίσει μια ελπίζουσα διάρκεια, μετέωρη και διαψευσμένη στην ξαφνική παγωνιά της μοναξιάς, της μοναξιάς που ήταν πάντοτε εκεί, καλυμμένη από φωνές, σημεία, υποσχέσεις και ελπίδες.

Καθώς λοιπόν σηκώνομαι από το κρεβάτι και στέκομαι όρθιος πατώντας πάνω στα ρούχα μου και κοιτώντας τη γυναίκα που εξακολουθεί να κοιμάται, νιώθω πως βρίσκομαι πάνω σε έναν βράχο ή έναν λόφο όπου σαν ένας ρομαντικός ήρωας ακροβατώ μεταξύ του οδυνηρού και του περήφανου κενού.

Όχι ότι το οδυνηρό δεν έχει μέσα του ενδεχομένως και μια περηφάνια, ή αντίθετα πως εντός του περήφανου δεν θα βρούμε έστω και λίγη από την οδύνη της διάψευσης, αλλά υπάρχουν στιγμές κατά τις οποίες νιώθουμε τη διάρκειά μας στραμμένη αποκλειστικά στο ένα από τα δύο κενά, σαν να υπήρχε μονάχα μια θάλασσα οδύνης ή ένας αέρας περηφάνιας.

Και να τώρα η σκηνή ενός οποιουδήποτε ανθρώπου που πατάει πάνω στα στοιβαγμένα ρούχα μέσα στην κρεβατοκάμαρα, σαν τον *οδοιπόρο επάνω από τη θάλασσα της ομίχλης* του Friedrich, σαν τον Σίσυφο στους πρόποδες του βουνού ή σαν τον Ortis του Foscolo που στέκεται στους Ευγάνειους λόφους δίχως πλέον καμιά ελπίδα, μιας και όλες του οι προσδοκίες έχουν διαψευστεί.

[...] *Όλα χάθηκαν.*³⁶⁷

Όλα έχουν απογυμνωθεί, περήφανο και οδυνηρό κενό:

*Φοβάμαι, εξάλλου, ότι αν τους απογυμνώσω από το ιστορικό τους μεγαλείο και το σεβασμό μου για την αρχαιότητα, δεν θα μπορώ να βρω τί να επαινέσω, ούτε στους αρχαίους, ούτε στους συγχρόνους μας, ούτε στον ίδιο μου τον εαυτό – αχ, άνθρωποι, άνθρωποι.*³⁶⁸

Αρχικά, θα πρέπει να πούμε ότι ο Ortis, όπως εξάλλου και ο συγγραφέας του, στέκονται στο περήφανο κενό και συντηρούν το παράλογο δίχως να υποκύπτουν στη θελκτική, ζεστή και καθησυχαστική υπόσχεση κάποιας θρησκείας για μιαν άλλη ζωή, μια λύτρωση και ένα νόημα τούτης εδώ της ζωής, της μοναδικής στην οποία έχει πρόσβαση η εμπειρία μας, που θα απορρέει και θα επικυρώνεται από κάποιο υπερφυσικό ον.

³⁶⁷ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Γζιάκοπο Όρτις*, ό. π., σελ. 17.

³⁶⁸ Ο. π., σελ. 20.

Όσον αφορά λοιπόν στο περήφανο κενό έναντι των υποσχέσεων των ανθρώπινων θρησκειών, εκεί όπου ο Camus θα τοποθετήσει ορθά ως κορυφαίο εκφραστή της *αισθητικής του παραλόγου* τον Nietzsche ο οποίος αρνήθηκε εμφατικά κάθε υπερφυσική παρηγοριά³⁶⁹, εκεί όπου ομολογουμένως η ανθρώπινη ιστορία, από τον Επίκουρο ως τις μέρες μας, έχει να επιδείξει ελάχιστα παραδείγματα ψυχών ανυπότακτων και απαλλαγμένων από το βάρος της ελπίδας μέχρι την ύστατη στιγμή, εκεί θα πρέπει να τοποθετήσουμε τον ποιητή του *nulla eterno* και τον ήρωά του που πιστεύει ότι *η ύλη επιστρέφει στην ύλη*³⁷⁰, που αφαιρεί τις ψευδαισθήσεις (ή που του τις αφαίρεσαν βίαια), *που οι πόθοι του είναι πλέον νεκροί και ο νους του ελευθερωμένος από ελπίδες και φόβους*³⁷¹, που έχει κατανοήσει απόλυτα τη δυσφορία για την οποία κάναμε λόγο στις προηγούμενες σελίδες και που προκύπτει από την προσπάθεια κατάκτησης της ελευθερίας του άλλου, προσπάθεια μάταιη και καταδικασμένη στην αποτυχία, του ήρωα που βλέπει τους ανθρώπους να ζουν μετανιωμένοι για το παρελθόν, δυσφορώντας για το παρόν και φοβούμενοι το μέλλον³⁷², και τέλος, του ανθρώπου εκείνου που στη φλόγα του για ζωή παραδέχεται πως όπως λάτρεψε μια γυναίκα δεν λάτρεψε ποτέ τον Θεό, στον οποίο η καρδιά του δεν στηρίζει καμιά πραγματική ελπίδα.

*Ο θεός μου είναι ακατανόητος, και η Τερέζα βρίσκεται πάντα μπροστά μου.*³⁷³

Με τα λόγια του Camus:

*[...] μου είναι αδύνατο να παρασυρθώ από τον ενθουσιασμό ή τον απλό ορισμό μιας έννοιας που μου διαφεύγει και χάνει το νόημά της από τη στιγμή που ξεπερνά τα πλαίσια της ατομικής μου εμπειρίας. Αδυνατώ να καταλάβω τι μπορεί να είναι μια ελευθερία που θα μου την προσέφερε ένα υπέρτατο ον. Έχω χάσει την αίσθηση της ιεραρχίας. [...] Γνωρίζω μόνο την ελευθερία του πνεύματος και της δράσης. Επομένως, αν το παράλογο εκμηδενίζει όλες τις ευκαιρίες μου για αιώνια ελευθερία, μου αποδίδει, αντίθετα, την ελευθερία δράσης μου και την εξαιρεί. Τούτη η στέρηση ελπίδας και μέλλοντος μεταφράζεται σε μια μεγαλύτερη διαθεσιμότητα του ανθρώπου. [...] Μετά τη γνωριμία με το παράλογο, τα πάντα κλονίζονται.*³⁷⁴

Ο ήρωας του Foscolo γνωρίζει την καθολική διάψευση, ερωτική, κοινωνική, πολιτική και θρησκευτική, αναγνωρίζει την ματαιότητα της προσκόλλησης στις υποσχέσεις και βιώνει τη δυσφορία της ελευθερίας της συνείδησης του άλλου και του εαυτού του, αλλά ταυτόχρονα αναρωτιέται πώς θα ήταν δυνατόν για έναν άνθρωπο να ζήσει δίχως αυτές τις πλάνες και τί νόημα έχει άραγε αν η φιλοσοφία μάς αποκαλύπτει τις αναπηρίες μας, ούσα εντούτοις αδύναμη να τις γιατρέψει.³⁷⁵

Ας διευκρινίσουμε βέβαια το εξής: εδώ δεν πρόκειται για το ψευδοερώτημα της σύγχρονης και σχεδόν αυτόματης ανθρώπινης μηχανής που αγανακτεί με οτιδήποτε αρθρώνει έναν λόγο ικανό να διακόψει τη ροή της παραγωγής.

Εδώ έχουμε να κάνουμε με το δραματικό ερώτημα ενός ανθρώπου και ενός πολιτιστικού προϊόντος που φράζουν τη ροή καθώς μετεωρίζονται μεταξύ του

³⁶⁹ Albert Camus, ό. π. σελ. 186.

³⁷⁰ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π. σελ. 84.

³⁷¹ Ό. π. σελ. 164.

³⁷² Ό. π.

³⁷³ Ό. π. σελ. 106.

³⁷⁴ Albert Camus, ό. π. σελ. 82.

³⁷⁵ Ugo Foscolo, ό. π. σ. σ. 89, 98.

περήφανου και του οδυνηρού κενού, στοχαζόμενοι πάνω σε αυτό που ο Camus θα θέσει ως το σοβαρότερο φιλοσοφικό πρόβλημα: την αυτοκτονία.

Αυτό που πραγματικά επείγει περισσότερο από καθετί άλλο, θα μας πει ο Γάλλος φιλόσοφος, δεν είναι τα ερωτήματα σχετικά με το αν για παράδειγμα το σύμπαν είναι άπειρο ή όχι, αν η κοινωνία διαφθείρει ή εκπολιτίζει τον άνθρωπο και ούτω καθεξής, αλλά αν κρίνουμε ότι αξίζει να ζούμε ή όχι. Τα υπόλοιπα, πράγματι, έπονται.

Ο Ortis που δεν έχει να περιμένει τίποτα από κάποιον Θεό και μιαν άλλη ζωή, δεν περιμένει τίποτα ούτε και από αυτήν εδώ τη ζωή, ανέλπιδος, εντός μιας ζωής δίχως νόημα.

Η δόξα, η γνώση, τα νιάτα, τα πλούτη, η πατρίδα, όλα τούτα τα φαντάσματα που μέχρι τώρα έπαιζαν στη σκηνή μου, δεν κάνουν πια για μένα. Θα κατεβάσω την αυλαία, και θα αφήσω τους άλλους θνητούς να πασχίζουν να αυξήσουν τις απολαύσεις και να απαλύνουν τους πόνους μιας ζωής, που στιγμή τη στιγμή, συντομεύει, κι όμως, αυτοί οι δύστυχοι θα ήθελαν να είναι αιώνια.³⁷⁶

Μπορεί άραγε αυτός ο ήρωας να ισχυριστεί κατά τρόπο προκλητικό για τον κοινό νου, όπως θα κάνει ο Camus αργότερα, ότι όσο λιγότερο νόημα έχει η ζωή, τόσο καλύτερα τη ζει κανείς;³⁷⁷

Τόσο ο Camus όσο και ο Ortis βιώνουν και αναγνωρίζουν τη διαρκή αντιπαράθεση του ανθρώπου με τη θολότητα του παράλογου, γνωρίζοντας ότι η πολυπόθητη διαφάνεια είναι ανέφικτη³⁷⁸ και ότι η επανάπαυση στις υποσχέσεις καταλαγιάζει ή και αποκοιμίζει την ψυχή μας, αίροντας στην ουσία το παράλογο εντός του οποίου μοιάζουμε αδύναμοι και ανίσχυροι να ζήσουμε.

Ο Ortis θα μας το υπενθυμίσει στο γνωστό του χωρίο:

Δεν ξέρω ούτε γιατί ήρθα στον κόσμο ούτε πώς, ούτε τί είναι ο κόσμος, ούτε τί είμαι εγώ. Κι αν προσπαθήσω να το ανακαλύψω, επιστρέφω με το νου θολωμένο από μια άγνοια όλο και πιο τρομαχτική. Δεν ξέρω τί είναι το σώμα μου, οι αισθήσεις μου, η ψυχή μου. Κι αυτό το τμήμα του εαυτού μου που σκέφτεται αυτά που γράφω και που στοχάζεται πέρα από τα πάντα και πέρα από τον εαυτό του, δεν θα μπορέσω να το γνωρίσω ποτέ. Μάταια προσπαθώ να αναμετρήσω με το νου αυτές τις απέραντες εκτάσεις του σύμπαντος που με περιβάλλουν. [...] Παντού ολόγυρά μου, δεν βλέπω παρά την απεραντοσύνη που με απορροφά σαν ένα άτομο.³⁷⁹

Εντός λοιπόν της θολότητας του παραλόγου, εκεί όπου πλέον δεν μπορεί να μας καθησυχάσει καμιά υπόσχεση κανενός Θεού και κανενός ανθρώπου, ο Camus μας ζητάει να κατανοήσουμε ότι ανέλπιδος δεν σημαίνει απελπισμένος αλλά ελεύθερος, απαλλαγμένος από τη δυσφορία των υποσχέσεων, ανυπόμονος για την ανοιχτή σκηνή καθεαυτή ανεξάρτητη από το περιεχόμενό της, υπεύθυνος δημιουργός και επαναστάτης που διατηρεί το παράλογο δίχως να του δίνει λύση. Ιδού λοιπόν το περήφανο κενό για το οποίο κάναμε λόγονωρίτερα.

Το θέαμα της ανθρώπινης περηφάνιας, θα γράψει ο Camus, είναι ασύγκριτο. Δεν υπάρχει ωραιότερο θέαμα από εκείνο της νόησής του που αντιμετωπίζει μια πραγματικότητα που τον ξεπερνά. [...] Αν αποδυναμώσεις τούτη την πραγματικότητα,

³⁷⁶ Ο. π. σελ. 61.

³⁷⁷ Albert Camus, ό. π., σελ. 78.

³⁷⁸ Ο. π. σελ. 79.

³⁷⁹ Ugo Foscolo, ό. π., σελ. 179.

αποδυναμώνεις συγχρόνως και τον ίδιο τον άνθρωπο. Καταλαβαίνω τότε γιατί οι θεωρίες που μου εξηγούν τα πάντα με εξασθενούν ταυτόχρονα. Με απαλλάσσουν από το βάρος της ζωής μου, αλλά θα πρέπει ωστόσο να το κουβαλώ μόνος μου.³⁸⁰

Η αυτοκτονία δεν είναι το λογικό επακόλουθο του περήφανου κενού και της επανάστασης.

Η αυτοκτονία δίνει λύση στο παράλογο³⁸¹, διότι απλούστατα με τον τρόπο της το καταργεί, δεν το ναρκώνει απλώς όπως θα έκανε η θρησκεία, η επιστήμη και ο έρωτας, αλλά το εξαλείφει οριστικά.

Πρόκειται για την άρνηση του παραλόγου που το κοιτάξαμε κατάματα δίχως να αντέξουμε το βάρος του, απόλυτα απαλλαγμένοι από όλες τις ψευδαισθήσεις και τις υποσχέσεις και πιθανότατα καθολικά διαψευσμένοι.

Για τον Camus, το να αυτοκτονήσεις σημαίνει ότι νικήθηκες από τη ζωή ή ότι δεν την καταλαβαίνεις³⁸², διότι ο πόθος σου εξαρτιόταν από τα στολίδια της και τώρα που την αντικρίζεις γυμνή, το θέαμα σου είναι τόσο αποκρουστικό που όχι απλά δεν θα την αγκαλιάσεις αλλά θα την αποδιώξεις και θα την εγκαταλείψεις τρομαγμένος, δυστυχής, παραιτημένος και ανελεύθερος.

Και είναι φρικτό να πεθαίνεις ανελεύθερος και με τη θέλησή σου, υιοθετώντας την ηθική της παραίτησης, όταν θα μπορούσες να πεθάνεις ασυμβίβαστος, ασπαζόμενος την αισθητική του παραλόγου, εξαντλώντας αυτό και εσένα, φτάνοντάς το ως το τέλος της ψυχοσωματικής σου εμπειρίας όπου το παράλογο σου γελάει ακόμα ειρωνικά και εσύ εξακολουθείς να του ζητάς να παίξετε σαν μικρά παιδιά.

Στην ηθική της παραίτησης και την αισθητική του παραλόγου, ο Ortis φαίνεται να βλέπει τα παραδείγματα του Κόττιου και του Κάτωνα αντίστοιχα:

*Όταν αυτοκτόνησε ο Κάτων, ένας δύστυχος πατρίκιος ονόματι Κόττιος τον μιμήθηκε. Ο πρώτος συγκέντρωσε τον γενικό θαυμασμό, διότι πρώτα είχε δοκιμάσει κάθε ανώφελο δρόμο. Ο δεύτερος τη γενική χλεύη, διότι από αγάπη για την ελευθερία δεν μπόρεσε να κάνει τίποτε άλλο πέρα απ' το να σκοτωθεί.*³⁸³

Για τον Camus λοιπόν, ο Ortis θα συνιστούσε πιθανότατα το παράδειγμα ενός ήρωα που δεν κατάλαβε τη ζωή και νικήθηκε από αυτήν, διότι όσο περήφανα και αν στάθηκε μπροστά στο κενό που διανοίγει η απουσία του Θεού, τόσο οδυνηρά βίωσε το γεγονός ότι δεν θα βρει ανθρώπους διαφορετικούς από τους ανθρώπους³⁸⁴, πράγμα που μεταφράζεται σε μια αδυναμία απαγκίστρωσης από τις υποσχέσεις, τις καταστροφικές συνέπειες των οποίων εξηγήσαμε αναλυτικά στις προηγούμενες σελίδες, τόσο στην περίπτωση βύθισής μας στον εφησυχασμό, μέσω των ψευδαισθησιακών βεβαιοτήτων, όσο και σε εκείνη της προξενούμενης παράλυσής μας εξαιτίας του φόβου μπροστά στην ελευθερία της συνείδησης του άλλου και της δικής μας.

Ως εκ τούτου, αν στάθηκες πάνω στα στοιβαγμένα σου ρούχα ή στους Ευγάνειους λόφους, αδυνατώντας να βουτήξεις στο θείο ή στο αιώνιο, αδυνατώντας να εγκαταλειφθείς στις ψευδαισθήσεις της καθημερινότητας ή των ιδεών, δηλαδή σε

³⁸⁰ Albert Camus, ό. π., σελ. 80.

³⁸¹ Ο. π., σελ. 79.

³⁸² Ο. π., σελ. 20.

³⁸³ Ugo Foscolo, ό. π., σελ. 60.

³⁸⁴ Ο. π., σελ. 162

όλα αυτά τα παραβάν που κρύβουν το παράλογο³⁸⁵, τούτο δεν σημαίνει πως θα προκρίνεις ως μοναδική λύση την ανυπαρξία, όπως θα κάνει ο Ortis που δηλώνει ότι σκοπεύει να απελευθερωθεί από τον κόσμο διότι του λείπει η ευτυχία που του τάξανε.³⁸⁶

Δεν είναι ο Ortis εκείνος ο παράλογος, επαναστατημένος και ελεύθερος άνθρωπος που φαντάζεται ο Camus, αλλά ο δημιουργός του, ένας δημιουργός του οποίου κατά παράδοξο και σπάνιο τρόπο η μυθιστορηματική προβολή δεν υπερβαίνει τον ίδιο τον συγγραφέα σε ηρωισμό, διότι στην απόσυρση, την παραίτηση και την αυτοκτονία του Ortis μπροστά στην κατάρρευση των ψευδαισθήσεων και την απώλεια κάθε νοήματος, ο Foscolo θα τοποθετηθεί ως παράλογος δημιουργός που ανταποκρίνεται στην εικόνα του Camus περί παράλογης χαράς και παράλογης δημιουργίας.³⁸⁷

Ο παράλογος δημιουργός είναι μυθιστοριογράφος – φιλόσοφος που δεν είναι δεμένος με το έργο του και θα μπορούσε να το αρνηθεί, είναι το αντίθετο των συγγραφέων που υποστηρίζουν μια θέση, και μάλιστα, θα προσθέσει ο Camus, τούτοι οι δημιουργοί χρησιμοποιούν περισσότερες εικόνες παρά συλλογισμούς, επιθυμώντας όχι να δώσουν απαντήσεις αλλά να δημιουργήσουν ερωτήματα μέσω του αινιγματικού χαρακτήρα των αιωρούμενων σημείων και εικόνων των έργων τους, δημιουργοί οι οποίοι προκαλούν την οργή τόσο εκείνων που απλώς δεν καταλαβαίνουν το περιεχόμενο, όσο και αυτών που στην όψη του αινίγματος προσπερνάνε, διερωτώμενοι *προς τί όλα αυτά*, προς τί οτιδήποτε άλλο πέραν της κατάφασης, της διασκέδασης και της ομαλούς ροής της παραγωγής.

Η επιθετικότητα της αμουσίας, ως απόρροια της σχεδόν μηχανικής ζωής, απαιτεί σαφήνεια, ξεκάθαρες και παγιωμένες θέσεις, μια σκληρότητα στην οποία ήρθε η ώρα να αντισταξουμε τον *ερωτικό ρομαντισμό*, τον ρομαντισμό εκείνον που... *δεν μισεί κανέναν στον κόσμο*, και που *όσο και αν θα επιθυμούσε ορισμένες φορές να βλέπει κάποιους ανθρώπους από... μακριά*³⁸⁸, δεν λησμονεί ότι η πραγματική υπέρβαση έγκειται στη *συγχώρεση του ασυγχώρητου*, διότι *τί άλλο θα μπορούσε να συγχωρεθεί*;³⁸⁹

³⁸⁵ Albert Camus, ό. π., σελ. 125.

³⁸⁶ Ugo Foscolo, ό. π., σελ. 155.

³⁸⁷ Όπως ορθά επισημαίνει και ο Leonardi, *ci troviamo, quindi, di fronte a un raro caso in cui la proiezione romanzesca non supera il suo modello reale, che si afferma, quindi, come più eroico del suo personaggio*.

Giorgio Leonardi, *Ugo Foscolo, imprese, amori e opere di un ribelle*, prefazione di Tomaso Kemeny, edizioni della Sera, Roma, 2018, σελ. 45.

³⁸⁸ Ugo Foscolo, ό. π., σελ. 24.

³⁸⁹ Jacques Derrida – Anne Dufourmantelle, *Περί φιλοξενίας*, ό. π., σελ. 51.

3. Σύγχρονες φιλοσοφικές και λογοτεχνικές σκηνές

3.1. Ερωτικός Ρομαντισμός ή Κουλτούρα της Απομάγευσης;

Αν ο έρωτας υπονομεύεται από την κακή χρήση της δυϊστικής οντολογίας του πολιτισμού μας, τότε η ανάδειξη της σημασίας της παραμελημένης και ξορκισμένης τέχνης της απόχρωσης καθίσταται αναγκαία και επείγουσα για όλους μας, διότι δίχως έρωτα, η ψυχοσωματική μας ολότητα είναι καταδικασμένη στο μαρασμό, την ανελευθερία και την δυστυχία.

Γι' αυτό λοιπόν, αν σεβόμαστε και περιφρονούμε δίχως εκείνη *την τέχνη της απόχρωσης* για την οποία κάνει λόγο ο Nietzsche³⁹⁰, αν επιτιθέμεθα με Ναι και με Όχι σε ανθρώπους, πράγματα και καταστάσεις, τότε όχι μόνον παραποιούμε και εξαπατούμε, αλλά κυρίως αυτοτιμωρούμαστε μέσω μιας μονόχρωμης, μονοδιάστατης και ως εκ τούτου δυστυχούς συνείδησης που διέπεται από μια διαρκή αρνητική ένταση, η οποία φανερώνεται στην αγωνία, τον φόβο και την αυταρχικότητα της επιβεβαίωσης/επιβολής της μιας οπτικής και της μιας αλήθειας, αδυνατώντας εντέλει τούτη η συνείδηση να αφηθεί στο ανέμελο, δημιουργικό, υπεύθυνο και ελεύθερο παιχνίδισμα των αποχρώσεων και των διαβαθμίσεων της φαινομενικότητας.³⁹¹

Ως εκ τούτου οφείλουμε να κατανοήσουμε ότι το ναι και το όχι, όπως θα μας πει ο Lyotard με τον Lacan, *τούτο το αντιθετικό ζεύγος, διέπει τη ζωή μας, ότι ακόμη και όταν βλέπουμε τα πράγματα, τον εαυτό μας, τους άλλους, τον χρόνο ή τον λόγο, από την καλή όψη, η ανάποδη όψη τους δεν παύει να είναι παρούσα*³⁹², με την αλληλοδιείσδυσή τους να χαρίζει κάθε φορά αποχρώσεις μοναδικές, τις οποίες το ερωτικό βλέμμα παραμονεύει για να τις αγκαλιάσει, σε κάθε γωνιά καρτερεί την λεοπάρδαλη, ένα ερωτικό καρτέρι, μια επιθυμία που είναι *πάντοτε μια παρουσία σε φόντο απουσίας*³⁹³, ένα μη – ον μέσα στο ον, ένα ναι και ένα όχι που έχουν συμπλεχθεί σε τέτοιο βαθμό που δεν ξέρεις πια πού αρχίζει και πού τελειώνει το καθένα, ακριβώς σαν τον έρωτα, διότι όποιος έχει πραγματικά ερωτευτεί, κατανοεί αυτό που λέμε τώρα, αισθάνεται πώς είναι να βιώνεις ταυτόχρονα και το ναι και το όχι, να κρατιέσαι εντός του σε έναν κατεδαφισμένο κόσμο, να μην κινείσαι πια για χάρη τού ναι ή του όχι, αλλά να κινείσαι για χάρη της ίδιας της κίνησης, κυριολεκτικά αδιανόητο, αντιστεκόμενο σε κάθε μορφή κοινωνισμότητας.

³⁹⁰ Friedrich Nietzsche, *Πέρα από το Καλό και το Κακό*, μτφ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 40.

³⁹¹ Ο.π., σελ. 43.

Για τις αποχρώσεις θα κάνει λόγο και ο E. T. A. Hoffmann στα *Ελιξίρια του διαβόλου*: [...]*μέσα από τον διαφορετικό τρόπο ζωής των ανθρώπων, εφόσον είναι ειλικρινής και γνήσιος, φανερώνεται η ανάγκη να διαθλάται η μία και αδιαίρετη πνευματική αρχή σε πάμπολλες αποχρώσεις, χωρίς τις οποίες όλα θα ήταν άχρωμα και θαμπά.*

E. T. A. Hoffmann, *Τα ελιξίρια του διαβόλου*, μτφ. Σοφία Αυγερινού, εκδ. Μάγμα, Αθήνα, 2021, σ. σ. 27 -28.

³⁹² Jean – Francois Lyotard, *Γιατί φιλοσοφούμε;*, ό. π., σελ. 30.

³⁹³ Ο. π., σελ. 26.

Και αν ο κοινός νους σχηματίζει τη σφαλερή εντύπωση πως ο μονοδιάστατος άνθρωπος αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του αμόρφωτου εκείνου που από το σπίτι του απουσιάζει πιθανόν μια βιβλιοθήκη, τότε ίσως αγνοεί την αντίστροφη της αναμενόμενης, και γι' αυτό παράδοξη εκ πρώτης όψεως, πορεία πολλών επιστημόνων, λογίων, καλλιτεχνών και φιλοσόφων, οι οποίοι δεν οδηγούνται από το κλειστό στο ανοιχτό, όπως θα φανταζόταν κανείς χάρη στην πρόσβαση σε όλο και περισσότερες αποχρώσεις που θα επέτειναν τον θαυμασμό και την αίσθηση της άγνοιας, αλλά κατευθύνονται στο όλο και πιο κλειστό, στο όλο και πιο δογματικό, άτεγκτο και τυφλωμένο, καθιστώντας τη γνώση τους (περιορισμένη και εξειδικευμένη ως επί το πλείστον) όχημα μιας οποιασδήποτε μορφής εξ – ουσίας.

*Και εμείς τί κάνουμε σήμερα, αναρωτιέται ο Ραζουμίχιν στο Έγκλημα και τιμωρία. Όλοι μας, όλοι χωρίς εξαίρεση, βρισκόμαστε αναφορικά με τις επιστήμες, τον πολιτισμό, το στοχασμό, τις εφευρέσεις, τα ιδανικά, τις επιθυμίες, το φιλελευθερισμό, τη λογική, την πείρα και με όλα, με όλα – βρισκόμαστε, λέω, ακόμα στην πρώτη μεγάλη! (σ. σ. την αλήθεια) Μας ικανοποιεί να ζούμε με το πνεύμα των άλλων – συνηθίσαμε! Έτσι δεν είναι;*³⁹⁴

Βέβαια, τούτος ο απροσδόκητος εκφυλισμός ή αντίθετα μια αναπάντεχη όξυνση των αισθητηριακών μας οργάνων και του κριτικού μας πνεύματος δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει ιδιαίτερα μα ούτε και να μας θλίβει, διότι απλούστατα μας αποδεικνύει περίτρανα ότι στον εκάστοτε ντετερμινισμό που επιβάλλουν τα διάφορα υλικά, απαιτείται μια δημιουργική επιλογή που συνήθως αποκαλούμε *ελευθερία*, και η οποία καθιστά τους όλο και πιο πολύπλοκους οργανισμούς σαν τον άνθρωπο, λιγότερο προβλέψιμους, γεγονός που μας επιβεβαιώνουν σήμερα οι νευροεπιστήμες³⁹⁵, προς απογοήτευση οποιουδήποτε ανθρώπου ή συστήματος επιχειρεί συνειδητά ή ασύνειδα να κατακτήσει και να ελέγξει απόλυτα τις συνειδήσεις.

Ούτε οι εφιάλτες της κατάργησης των τοίχων που έβλεπε στον ύπνο του ένας γερμανός γιατρός κατά τη διάρκεια του Τρίτου Ράιχ³⁹⁶, ούτε από την άλλη πλευρά οι κακουχίες του Λούντβιχ, του ήρωα του Kundera, που εξαιτίας ενός αστείου εις βάρος του σοβιετικού σοσιαλιστικού μοντέλου θα καταλήξει στα ορυχεία³⁹⁷, τίποτα δεν μπορεί να υποδουλώσει την συνείδηση, όσο λυσσαλέα και αν είναι τούτη η επίθεση.

Ακόμα και αν κατηγορηθούμε για την καταγραφή των ονείρων μας, ακόμα και αν πάψουμε να τα καταγράφουμε, ή αν δεν ξαναγράψουμε ότι *ο οπτιμισμός είναι το όπιο του λαού και το υγιές πνεύμα βρωμάει βλακεία*³⁹⁸, μπορούμε να συνεχίσουμε να χαμογελάμε ειρωνικά απέναντι στον αποτυχημένο κατακτητή.

Εντούτοις, ας μην ξεγελιόμαστε.

Η επιχειρούμενη κατάκτηση της συνείδησης δεν ανευρίσκεται μόνο στην προφανή μορφή που λαμβάνει εντός των ολοκληρωτικών καθεστώτων, αλλά αποτελεί γενικότερα ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της κουλτούρας της απομάγευσης, η οποία προσαρμόζει την μεθοδολογία της και το λεξιλόγιό της στην εκάστοτε σχέση,

³⁹⁴ Fyodor M. Dostoyevsky, *Έγκλημα και τιμωρία*, μτφ. Αντρέας Σαραντόπουλος, εκδ. εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος Α. Ε., Αθήνα, 1988, σελ. 240.

³⁹⁵ Βλ. John Z. Young, *Ο εγκέφαλος και οι φιλόσοφοι, από τους νευρώνες στη συνείδηση: ένα γοητευτικό ταξίδι στο σύμπαν των νευροεπιστημών*, μτφ. Μυρτώ Αντωνοπούλου, επιστ. επιμέλεια Σπύρος Μανουσέλης, εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα, 1991.

³⁹⁶ Βλ. Mark Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος, ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2011.

³⁹⁷ Milan Kundera, *Το αστείο*, μτφ. Γιάννης Η. Χάρης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2016.

³⁹⁸ Ο. π., σελ. 48.

δίχως να παραλλάσει την ουσία της, δηλαδή την επιθυμία της κατάκτησης και τη συνακόλουθη δυστυχία.

Αν τα τανκς έχουν αντικατασταθεί από την τηλεόραση και τις οθόνες μας, όπως επισημαίνει και ο Eco, ή αν η προηγούμενη *αρνητική ευγονική* των στερήσεων (ή ακόμα παλαιότερα η αρχαιοελληνική πρακτική της απόθεσης) έχει μετατραπεί σε μια *θετική ευγονική* που δήθεν βελτιώνει την ποιότητα της ζωής των καταναλωτών³⁹⁹, αυτό δεν αναιρεί την ασκούμενη βία στις ψυχοσωματικές οντότητες, οι οποίες βέβαια, όσο και αν συγκατατίθενται στην απομάγευση του κόσμου και του εαυτού τους μέσω μιας καταφατικής κουλτούρας που τις οδηγεί σε μια αναπόφευκτη δυστυχία, θα εξακολουθούν να ζουν εντός της μαγείας, έως ότου χαθεί με κάποιο τρόπο διά παντός η ψυχική δημιουργία και η συνεπαγόμενη απροσδιοριστία της.

Και πώς άραγε θα μπορούσε να χαθεί τούτη η απροσδιοριστία, αν όχι διά του αφανισμού των ίδιων των ψυχών, ή διά της απόλυτης μετατροπής των συνειδήσεων σε μηχανές, ή διά της αποδείξεως επί παραδείγματι ότι η επικούρεια δοξασία περί παρέκκλισης συνιστά απλώς την ανικανότητά μας να κατανοήσουμε το απόλυτα ντετερμινιστικό και τακτοποιημένο σύμπαν, ή τέλος διά της εμφάνισης μιας ανώτερης δύναμης που θα μας επιβεβαιώσει ότι είμαστε απλώς πιόνια στο παιχνίδι της;

Ευσεβείς πόθοι μιας τυφλωμένης και αντιερωτικής κουλτούρας, της οποίας οι εκπρόσωποι (επιστήμονες, φιλόσοφοι, καλλιτέχνες, πολιτικοί, θεολόγοι, η οικογένειά μας, οι φίλοι μας) θέλησαν να καταλαγιάσουν μέσα τους και μέσα μας το παράλογο με οποιοδήποτε κόστος, χαρίζοντας αυτό που δεν χαρίζεται και κατακτώντας αυτό που δεν κατακτάται.

Να κατακτήσουμε λοιπόν τη συνείδηση του άλλου. Ιδού ο μάταιος σκοπός του ανελεύθερου και μονοδιάστατου ανθρώπου που τρέμει μπροστά στην ελευθερία του άλλου. Μάταιος, διότι, όπως είδαμε στις προηγούμενες σελίδες, ο άλλος πάντα θα μου διαφεύγει⁴⁰⁰, όποια μέσα και αν μετέρχομαι, όποιος και αν είμαι, σε οποιαδήποτε συναισθηματική κατάσταση και αν βρισκόμαστε, γεμάτοι από έρωτα ή μίσος, δεν έχει σημασία: Η υποδούλωση της ελευθερίας της συνείδησης του άλλου είναι ανέφικτη, και ακόμα και η κατάργηση του άλλου είναι καταδικασμένη στην αποτυχία, διότι ο εξαιριφθείς άλλος πήρε μαζί του την ελευθερία του, διείσδυσε στο είναι μου με την ύπαρξή του και συνεχίζει να μου δημιουργεί αγωνία⁴⁰¹, συνεχίζω να χορεύω γύρω από το μυστικό. Και καθώς αναδύεται η ανησυχία έναντι του άλλου, εμείς θα ταλαντευόμαστε ανάμεσα στο ανοιχτό και το κλειστό, το οικείο και το ανοίκειο, το

³⁹⁹ Γιώργος Καραμπελιάς, ό. π., σ. σ. 85 – 123.

⁴⁰⁰ [...] Γι' αυτό και όταν έπρεπε να συμμετάσχει στον πόλεμο (ο Σωκράτης) έβγαине πρώτος μπροστά και δεν δίσταζε ν' αναλάβει τους μεγαλύτερους κινδύνους. Και όταν οι Τριάκοντα Τύραννοι τον έστειλαν στον Λέοντα, δεν έκατσε να το σκεφτεί, αν και ήξερε ότι μπορεί να πέθαινε, γιατί θεώρησε κάτι τέτοιο αισχρό. Τί σημασία είχε όμως γι' αυτόν; Άλλο ήθελε να διαφυλάξει. Όχι το κορμί του, αλλά την εντιμότητα, την ακεραιότητά του. Και αυτά είναι πράγματα που σε κανέναν δεν μπορείς να τα παραχωρήσεις, ούτε και κανείς μπορεί να σου τα πάρει. [...] Όχι, τον Σωκράτη δεν μπορείς να τον σώσεις με αισχρότητα. Ο ίδιος θα σώσει τον εαυτό του πεθαίνοντας, και όχι δραπετεύοντας.

Επίκτητος, *Η ελευθερία και άλλα κείμενα*, μτφ. Θάνος Σαμαρτζής, εκδ. Δώμα, Αθήνα, 2017, σ. σ. 54 – 55.

Βλ. επίσης Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π., σελ. 114:

Μα δεν θα τελειώσω σαν δειλός. Θ' αντέξω όλη τη δυστυχία μου, θα πω ως το τελευταίο δάκρυ το κλάμα που μου όρισε ο ουρανός. Και όταν οι άμυνες θα είναι μάταιες, τα πάθη χωρίς ελπίδα, οι δυνάμεις μου εξαντλημένες, όταν θα έχω το κουράγιο να κοιτάζω το Θάνατο κατα πρόσωπο και να μιλήσω ήρεμα μαζί του και να γευτώ το πικρό ποτήρι του, όταν θα 'χω εξιλεωθεί για τα δάκρυα των άλλων και θα 'χω χάσει κάθε ελπίδα να τα στεγνώσω – τότε.

⁴⁰¹ Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν, δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2007, σελ. 645.

πολύχρωμο και το μονόχρωμο, την απόλαυση των γνωστών και άγνωστων αποχρώσεων και την ανάγκη της ασφάλειας ενός Ναι ή ενός Όχι.

Ο πολιτισμός μας υποφέρει από την έλλειψη της τέχνης των αποχρώσεων, και ο χλευαστής του διάφανου και τακτοποιημένου κόσμου όπου δήθεν όλα μπορούν να προβλεφθούν και συνεπώς να ελεγχθούν, τούτη η αινιγματική ζωή και η φευγαλέα χειρονομία, καταδικάζεται ως δειλή και σχετικιστική, εξοργίζοντας τους πάσης φύσεως ελεγκτές, ακριβώς έτσι όπως η τέχνη εξόργιζε ανέκαθεν τη θεωρία της τέχνης⁴⁰², διότι κάθε έργο, ζωή και σημείο συνιστούν εντέλει ένα άπειρο πεδίο το οποίο σχηματίζεται από ασυνεχή στοιχεία που μπορούν να συνδυάζονται ατελεύτητα.⁴⁰³

Τουναντίον, η τέχνη των αποχρώσεων βρίσκεται στους αντίποδες της δειλίας, διότι κρατιέται θαρραλέα στο παράλογο, παραμένει όσο περισσότερο μπορεί σε εγρήγορση, δεν ναρκώνει τις ψυχές και τα σώματα με ένα Ναι ή ένα Όχι, δεν στέκεται με τους καλούς ή τους κακούς και ελαχιστοποιεί την κατά τα άλλα απαραίτητη για την επιβίωσή μας κατηγοριοποίηση ανθρώπων και πραγμάτων.

Η δειλία αποτυπώνεται στη νωθρότητα και την δολιότητα της συνειδητής ή ασύνειδης χυδαίας κατηγοριοποίησης εκ μέρους εκείνων των ψυχών που εξομοιώνουν βάνουσα και άδικα (για εκείνες και για τους άλλους) με σκοπό τον έλεγχο, την τακτοποίηση και την κυριαρχία.

Αυτές είναι οι ψυχές... *che fecero per viltade il gran rifiuto*.⁴⁰⁴

Εκείνες έκαναν την μεγάλη άρνηση στη ζωή, διότι παρέμειναν αδιάφορες, χλιαρές και αμέτοχες μπροστά στις αποχρώσεις, τασσόμενες υπέρ ενός άκαμπτου Ναι ή ενός Όχι και εισερχόμενες σε έναν πόλεμο που δεν επέλεξαν, που δεν γνωρίζουν τις αιτίες του μα ούτε και τις αναζητούν, ως απλοί στρατιώτες που ακολουθούν εντολές και τοποθετούν τον εαυτό τους και τους άλλους στην κόλαση ή τον παράδεισο.

Και πού να βάλουν αυτοί οι στρατιώτες τις ερωτικές ψυχές; Δεν τους πρέπει ο παράδεισος, αυτό είναι βέβαιο. Αλλά από την άλλη, ούτε και η κόλαση. Δεν τις βρίσκεις στο στρατόπεδο του εχθρού. Ίλιγγος για τους στρατιώτες που τις βλέπουν να κινούνται από το ένα μέρος στο άλλο δίχως να ξέρεις πού ακριβώς βρίσκονται, σαν να είναι παντού και πουθενά, καταργώντας τις διαχωριστικές γραμμές του εύτακτου κόσμου μας. Αν θέλουμε, ας τις βάλουμε σε ένα σημείο ξέχωρα, θα ξεφεύγουν. Αμηχανία και βουβαμάρα καθώς τις βλέπουν να περνάνε πάνω από το καλό και το κακό. Όχι από αδιαφορία για το θέαμα, αλλά από την βαθύτατη *έγνοια* ορισμένων ανθρώπων που δεν θα χαραμίσουν τις δυνάμεις τους *υποδουλωμένοι* στην φθοροποιό δύναμη μιας κοντόφθαλμης έχθρας, μα *αφιερωμένοι* στη ζωή, θα μάχονται και θα δουλεύουν ακατάπαυστα τα φαινόμενα, με λέξεις, αλληγορίες, στοχασμούς και ξόρκια, γνωρίζοντας εντούτοις, όπως μας υπενθυμίζει και ο Καζαντζάκης, ότι όλα αυτά είναι μια νέα μάσκα που κρύβει την άβυσσο.⁴⁰⁵

Ίσως όλα αυτά να μοιάζουν κάπως αφηρημένα και αόριστα, ή *ίσως* να κατανοούμε τί θα σήμαινε στην πράξη ο υποδουλωμένος στρατιώτης και η αφιερωμένη ερωτική ψυχή, αλλά να θεωρούμε αδύνατη την ύπαρξη μιας τέτοιας ψυχής που να κινείται πέρα από το καλό και το κακό.⁴⁰⁶

⁴⁰² Βλ. Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, ό. π..

⁴⁰³ Roland Barthes, *Απόλαυση – Γραφή – Ανάγνωση*, μτφ. Αρχοντή Κόρκα, επ. Τάσος Μπέτζελος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2005, σελ. 35.

⁴⁰⁴ Dante Alighieri, *Inferno* III, 59 – 60.

⁴⁰⁵ Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό. π., σελ. 65.

⁴⁰⁶ *Μικροκαμωμένη είσαι
μια σταλιά λέξη Ίσως
κατάτι πιο ανεπτυγμένη
από την πλήρη άγνοια και μοιάζεις
με υπόσχεση μισοφαγωμένη*

Ας μην φανταστεί κανείς ανθρώπους με υπερφυσικές δυνάμεις που θα ανταποκρίνονταν ενδεχομένως στην απάνθρωπη ρήση του Spinoza *non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere*⁴⁰⁷, ανθρώπους δίχως πάθη και επιθυμίες που δεν θα προέβαιναν σε καμιά στερεοτυπική κατηγοριοποίηση και θα στέκονταν πέρα και μακριά από τον πολιτισμό μας, άγνωστοι, απρόσιτοι και ίσως ανύπαρκτοι.

Όχι. Εμείς κάνουμε λόγο για ανθρώπους που βρίσκονται δίπλα μας και που το βλέμμα τους, μέσω της επιστήμης τους, της δημιουργίας τους και της καθημερινής τους ζωής, φλέγεται από έναν ερωτισμό που δεν καλύπτεται από την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Το βλέμμα τέτοιων ψυχών θα συναντήσουμε στη συνέχεια, βλέμμα που θέλει να επαναλαμβάνει διαρκώς ή τουλάχιστον να κινείται γύρω από την βιωθείσα ερωτική έκσταση όπου η αποσβολωμένη ευταξία αισθάνεται σε τέτοιο βαθμό εντός της οικείας της την ανοίκεια μυρωδιά των εραστών που μόνο και μόνο από φρίκη θα το έκαιγε το σπίτι, ενώ οι άλλοι, οι εραστές, το καίνε από απόλαυση. Ερωτική απόλαυση της απόχρωσης που μια βάρβαρη ευταξία θα ήθελε να μας στερήσει.

Ευταξία που στις ακραίες εκδοχές της σημερινής κουλτούρας της απομάγευσης εκφράζεται μέσω των συνειδητοποιημένων οραματιστών και των ενδεχομένως ανυποψίαστων αλλά ενθουσιωδών εργατών που συντελούν από κοινού στο πέρασμα από τον άνθρωπο στον λεγόμενο ... *μετάνθρωπο*, προσεχώς κάτοικο του ... *μετασύμπαντος*, ο οποίος, κατ' εκείνους, σηματοδοτεί την εξέλιξη του είδους και την βελτίωση της ζωής μας, ενώ κάποιοι άλλοι, λιγότερο ευπειθείς και αισιόδοξοι, δεν βλέπουν παρά μια πρόφαση για τον ολοκληρωτικό έλεγχο των ψυχών και των σωμάτων, μέσω μιας όλο και μεγαλύτερης μηχανοποίησης και αυτοματοποίησης των ανθρώπινων δράσεων.

Και πώς να μην σκεφτούμε κατ' αυτόν τον τρόπο, όταν βλέπουμε λόγου χάρη ότι ο σύγχρονος άνθρωπος που χρησιμοποιεί ένα σωρό εφαρμογές για την επικοινωνία του, την ενημέρωσή του και την διασκέδασή του, φτάνει στο σημείο να έχει ανάγκη από εφαρμογές που θα του υπενθυμίσουν να πιει νερό και να κινηθεί, μοιάζοντας να μην έχει πια τον έλεγχο του σώματός του, σαν να μην μπορεί να το ακούσει, σαν να θέλει να παραδώσει την αισθητικότητα, την αισθαντικότητα και προφανώς την αισθητική του δύναμη, σαν να μην θέλει να ζήσει, ή σαν να θέλει να διεκδικήσει την αθανασία μέσω του θανάτου του, μέσω του θανάτου του συγκεκριμένου γνωστού μας είδους ανθρώπου, για χάρη ενδεχομένως μιας νόησης δίχως σώμα σε μια ... *μετά – βιολογική ζωή*.⁴⁰⁸

Εξ όσων όμως γνωρίζω, δεν βρίσκεται κανείς σε τούτη τη μετά – βιολογική ζωή, και συνεπώς έχει νόημα να αναρωτηθούμε αν η παράδοση των σωμάτων μας συνιστά ένα βήμα προς την αθανασία ή την ανελευθερία, ή αν συμβαίνουν και τα

*κι όμως εκπροσωπείς
τον κάθε ανεξακρίβωτου
τη μυστηριώδη ύπαρξη
της κάθε αγωνίας
τ' αναπάντητα
της κάθε μιας ζωής
τις διαφορετικές και όμοιες
εκκρεμότητες που φεύγοντας αφήνει
δυο συλλαβές λέξη είσαι και τρέμει
η μάνα σου η γλώσσα
μη σε τσαλαπατήσουν οι πολυσύλλαβες
δυνάμεις...*

Κική Δημουλά, "Ύμνος στη λέξη Ίσως", *Άνω τελεία*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 2021, σελ. 37.

⁴⁰⁷ Baruch de Spinoza, *Πολιτική πραγματεία*, μτφ. Ι.Α. Στυλιανού, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2013, I, 4.

⁴⁰⁸ Γιώργος Καραμπελιάς, *ό. π.*, 90.

δύο, με την ανελευθερία να αποτελεί πιθανόν προϋπόθεση της αθανασίας, και σε ένα πιο ταπεινό επίπεδο, της επιβίωσης.

*Dando forma al sogno dell' immortalità, essi utilizzano il timore della mortalità al servizio della coesione della comunità.*⁴⁰⁹

Μήπως η ολοένα και μεγαλύτερη σύζευξη ανθρώπου και μηχανής (ανθρώπου που μηχανοποιείται και μηχανής που ανθρωποποιείται) δεν είναι παρά η αναπόφευκτη πορεία της ιστορικής συνείδησης, η οποία αναζητά την επιβίωση και την αθανασία, και σε τούτο τον ντετερμινισμό θα έπρεπε εμείς να υποταχθούμε σιωπηλά και να εργαστούμε προς αυτή την κατεύθυνση, δίχως να θέτουμε ερωτήματα που δυσχεραίνουν και καθυστερούν το έργο που έτσι κι αλλιώς θα ολοκληρωθεί; Μήπως να τελειώνουμε οριστικά με την μαγεία του ανθρώπινου, την οποία ούτως ή άλλως όχι μόνον δεν απολαμβάνουμε ερωτικά όπως θα της άξιζε, αλλά την τρέμουμε και μοιάζουμε όλο και πιο ανίκανοι να την αντιμετωπίσουμε δίχως να καταφεύγουμε στα φάρμακα και στις εξαρτήσεις;

Η ίδια η κουλτούρα που μας κατέστησε αναιμικούς, μάς δίνει τώρα ως μοναδική προοπτική την αναξιοπρεπή από - ανθρωποίηση, η οποία μέχρι να επιτευχθεί κατά τρόπο καθολικό, μέχρι δηλαδή να μετοικήσουμε στο μετασύμπαν ως μετάνθρωποι μιας μετά - βιολογικής ζωής, μπορούμε μονάχα να αυτοματοποιούμαστε, να κατηγοριοποιούμαστε, να γινόμαστε περισσότερο προβλέψιμοι και ελεγχόμενοι, και να απεμπολούμε όσο είναι δυνατόν την ικανότητά μας για δημιουργία, απόλαυση και παρέκκλιση. Τα υγιή και ανθρώπινα ερωτήματα που δίνουν ώθηση στη δημιουργία μας και καλλιεργούν τις πάσης φύσεως σχέσεις μας γίνονται βαριά, στενάχωρα, αποπνικτικά και ανούσια και οσονούπω ξεπερασμένα.⁴¹⁰ Ο αναιμικός είναι ιδιαίτερα επιθετικός στο ερώτημα, θέλει απάντηση, ειδάλλως δεν μπορεί να επιβιώσει, ή τουλάχιστον έτσι νομίζει.

Είμαστε εντός της θλιβερής κουλτούρας των απαντήσεων.

Η τέχνη, η φιλοσοφία, η ψυχανάλυση, επιτέλεσαν τον σκοπό τους, όμως τώρα μοιάζουν να ανήκουν στα προηγούμενα στάδια εξέλιξης της ανθρωπότητας και φτάνει σιγά σιγά η ώρα που δεν θα τις χρειαζόμαστε, αφού ούτως ή άλλως η ίδια η αυτοσυνείδησή τους θα τις καταστρέψει, με τον *τρανσουμανισμό* να αποτελεί πιθανότατα το τελευταίο στάδιο μιας μακράς πορείας προς την τελειότητα.

Τελειότητα που έχει σβήσει από μέσα της κάθε μορφή αγωνίας, δεδομένου ότι το προγενέστερο παιχνίδισμα της φαινομενικότητας μετατρέπεται τώρα σε ακριβή υπολογισμό, όπως το επιθυμούσε για παράδειγμα ο Pierre – Louis Moreau de Maupertuis όταν ισχυριζόταν ότι *η ποσοτική τιμή των ευτυχισμένων ή δυστυχισμένων*

⁴⁰⁹ Zygmunt Bauman, *Mortalità, immortalità e altre strategie di vita*, ό. π., σελ. 75.

⁴¹⁰ Το κίνημα του *New Age* που σκιαγραφεί ο Houellebecq δεν είναι επιστημονική φαντασία, και η υπόθεσή του ότι τα φιλοσοφικά ερωτήματα θα απολέσουν για το ευρύτερο κοινό κάθε σαφή αναφορά δεν συνιστά τρομολαγνεία, αλλά μια διαπίστωση της υπάρχουσας κατάστασης η οποία θα μπορούσε να αποτελεί και το κύκνειο άσμα του γνωστού μας ανθρώπου, διότι τούτο το υποτιθέμενο κίνημα αποδεικνύεται κάτι παραπάνω από κίνημα, αποκαλύπτεται, θα λέγαμε, ως κίνηση της Ιστορίας: *Η παγκόσμια χλεύη στην οποία ξαφνικά είχαν βυθιστεί, ύστερα από δεκαετίες παράλογης υπερεκτίμησης, οι εργασίες του Φουκώ, του Λακάν, του Ντερριντά, του Ντελέζ, δεν έμελλε για την ώρα να αφήσει ελεύθερο το πεδίο σε καμία καινούρια φιλοσοφική σκέψη, αλλά αντιθέτως επέπρωτο να ρίξει στην ανυποληψία όλους τους διανοούμενους του κλάδου των ανθρωπιστικών επιστημών. Η άνοδος στην εξουσία όλων των επιστημόνων όλων των τομέων του επιστητού κατέστη από τότε αναπόφευκτη.[...] Όπως κι όλα τα άλλα μέλη της κοινωνίας, εμπιστεύονταν μονάχα την επιστήμη, την επιστήμη που για εκείνους αποτελούσε το κριτήριο της μοναδικής και αναντίρρητης αλήθειας.*

Michel Houellebecq, *Τα στοιχειώδη σωματίδια*, ό. π., σελ. 416.

καταστάσεων της ζωής μπορεί γενικά να οριστεί ως το γινόμενο της έντασης της ηδονής ή του πόνου επί τον χρόνο της διάρκειάς τους⁴¹¹, ή όπως όταν καθορίζουμε την διάρκεια του έρωτα βάσει της ντοπαμίνης (από 6 έως 18 μήνες σύμφωνα με τους ειδικούς), ή ακόμα όταν στην έννοια του έρωτα χωρέσαμε μια εμπειρία, η οποία μάλιστα θεωρείται ίδια για όλους (καμία εμπειρία δεν χωράει σε έννοιες), ή όταν πλέον είμαστε βέβαιοι ότι $1+1=2$ ⁴¹², ή όταν θεωρούμε πως δεν υπάρχει βεβαιότητα στην επιστήμη αν δεν μπορούν να εφαρμοστούν σε αυτή τα μαθηματικά, ή όταν πιστεύουμε ότι θα ήμασταν σε θέση να υπολογίσουμε την αισθητική επίδραση και το αισθητικό βίωμα μετρώντας τους σφυγμούς.⁴¹³ Όλα υπολογίζονται και εξηγούνται, δεν υπάρχει τίποτε το ασύλληπτο και το μαγικό ούτε στα αντικείμενα, ούτε στις σχέσεις μας μα ούτε και στη γλώσσα:

*Η φυσικοεπιστημονική αντικειμενοποίηση, σύμφωνη με την τάση ποσοτικοποίησης που χαρακτηρίζει όλη την επιστήμη από τον Καρτέσιο και εξής, τείνει προς τον αποκλεισμό των ποιοτήτων και τη μετατροπή τους σε μετρήσιμους προσδιορισμούς. Η ίδια η ορθολογικότητα ταυτίζεται σήμερα όλο και περισσότερο *more mathematico* με την ικανότητα ποσοτικοποίησης. Με όση ακρίβεια αν ανταποκρίνεται αυτό στην πρωτοκαθεδρία της θριαμβεύουσας φυσικής επιστήμης, τόσο λίγο εγγενές είναι στην έννοια του ίδιου του ορθού λόγου. [...] Ο ορθός λόγος [...] απαιτεί επίσης την ικανότητα διάκρισης, χωρίς την οποία η συνθετική λειτουργία της σκέψης, η αφαιρετική ενοποίηση, δεν θα ήταν δυνατή: Συνενώνω όμοια σημαίνει κατ' ανάγκη ότι τα ξεχωρίζω από τα ανόμοια. Αυτή η διάκριση είναι όμως ποιοτική. Η σκέψη που δεν σκέφτεται το ποιοτικό είναι ήδη νοθευμένη και ασύμφωνη με τον εαυτό της, ενώ [...] ακόμη και ο γνωστικός στόχος της στατιστικής είναι ποιοτικός, η ποσοτικοποίηση είναι μόνο μέσον. Η απολυτοποίηση της ποσοτικοποιητικής τάσης του ορθού λόγου συμφωνεί με την έλλειψη αυτοστοχασμού από την πλευρά του.*⁴¹⁴

Η κίνηση της ανθρωπότητας που συλλαμβάνεται και καταγράφεται στους ιλιγγιωδώς μεταβαλλόμενους αριθμούς του worldometers⁴¹⁵ δεν έχει τίποτε το μαγικό.

Γεννήσεις, θάνατοι, αυτοκτονίες, βιβλία που εκδόθηκαν, μηνύματα που στάλθηκαν, τσιγάρα που καπνίστηκαν, όλη η κίνηση ταυτίζεται με τον αριθμό, και στο τσιγάρο που μόλις άναψα δεν κρύβεται μια μαγική και αναποκρυπτογράφητη ζωή αλλά απλώς ένα τσιγάρο ανάμεσα στα περίπου 7 δισεκατομμύρια τσιγάρα που έχουν καπνιστεί σήμερα.

Καπνοβιομηχανίες, φαρμακοβιομηχανίες, διαφημιστικές, στατιστικές και ασφαλιστικές εταιρείες, δομές υγείας, κρατικός μηχανισμός και ιδιωτικός τομέας, ο περιπτεράς μου και ο CEO της εταιρείας καπνού, όλοι ξέρουν, όλος ο πλανήτης μπορεί να δει πως άναψα ένα τσιγάρο. Μια μικρή φλόγα που έφτασε ως τα πέρατα της γης.⁴¹⁶

⁴¹¹ Σχετικά Ernst Cassirer, *Η Φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, μτφ. Αννέτε Φώσβινκελ, επιστ.εποπτεία Γιώργος Ξηροπαϊδης, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2013, σελ. 253.

⁴¹² *Τί ωραία που μετράς!* Θα πει η Πλανθάνη στον Ξανθία που ξεκινά ένα ερωτικό κάλεσμα με... μαθηματικές πράξεις όπου όλα τα αποτελέσματα είναι εξωφρενικά λάθος, στη συγκλονιστική παράσταση της Έφης Μπίρμπα *Τα βατράχια*, έτσι όπως παρουσιάστηκε στην Επίδαυρο.

⁴¹³ Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, ό.π., σελ. 414.

⁴¹⁴ Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. σ. 62 – 63.

⁴¹⁵ Παραπέμπουμε στο σχετικό site <https://www.worldometers.info/>.

⁴¹⁶ *Τέρμα οι θεωρίες για την ανθρώπινη συμπεριφορά, από τη γλωσσολογία μέχρι την κοινωνιολογία. Ας ξεχάσουμε την ταξινομία, την οντολογία και την ψυχολογία. Ποιος ξέρει γιατί οι άνθρωποι κάνουν ό,τι*

Ταυτόχρονα όμως, ενώ κάπνιζα και κοίταζα την οθόνη με τους ακατάπαυστα μεταβαλλόμενους αριθμούς, δεν κατάφερα να καταλάβω ακριβώς ποιος αριθμός ήμουν.

Έτσι, την ίδια στιγμή που όλοι ήξεραν, παραδόξως δεν ήξερε και κανείς.

Μπορούσα να πάρω τη θέση οποιουδήποτε αριθμού, αποδεικνύοντας την ασημαντότητα του συγκεκριμένου και τη σημασία, από την άλλη πλευρά, της σύλληψης και της καταγραφής της κίνησης.

Τούτη η καταγραφή της κίνησης είναι σημαντική, όχι μονάχα για όλες τις προαναφερθείσες δομές που θα αξιολογήσουν τους αριθμούς, θα κινηθούν βάσει αυτών αλλά και θα δημιουργήσουν την επιθυμητή κίνηση (σκεφτείτε λόγου χάρη μια δημοσκοπική έρευνα), μα και για μένα που ως πελάτης, καταναλωτής, υπάλληλος και ασθενής θα διαφύγω φαινομενικά της ασημαντότητας που επιφέρει η αριθμοποίησή μου, μέσω της ασφαλούς καθοδήγησης εκείνων που ξέρουν και της στοχευμένης στο πρόσωπό μου, υποτίθεται, υπηρεσίας.

Φαινομενικά, διότι η προσωποποιημένη υπηρεσία που ανταποκρίνεται στις δικές μου ανάγκες δεν είναι παρά η μεταμφιεσμένη αριθμοποίηση που μου λέει και το λέω κι εγώ στον εαυτό μου πως ως αριθμός του worldometers δεν έχω την παραμικρή σημασία, και είναι αδιάφορο αν υπάρχω ή όχι, διότι θα αντικατασταθώ, ούτως ή άλλως, είτε βρίσκομαι ακόμα εν ζωή είτε όχι.

Αν δεν επιθυμείτε τα προσαρμοσμένα σε εσάς προγράμματα, αυτά θα δοθούν ακριβώς όπως είναι σε κάποιον άλλον, και εσείς θα απολέσετε την μοναδική ευκαιρία να υπάρξετε, να αισθανθείτε έστω και στιγμιαία ένας σημαντικός αριθμός, αριθμός αλλά σημαντικός.

Η ίδια σας η ύπαρξη, η όποια σημασία σας και η ασφάλειά σας εξαρτώνται απόλυτα από το ότι αυτοί ξέρουν. Εμείς δίχως αυτούς είμαστε χαμένοι, διότι δίχως τις εφαρμογές δεν θα θυμόμασταν ούτε να αναπνεύσουμε.

Ακριβώς σαν τα ανδρείκελα που ζωγράφησε ο Καρυωτάκης:

*Σα να μην ήρθαμε ποτέ σ' αυτήν εδώ τη γη
Σα να μένουμε ακόμη στην ανυπαρξία
Σκοτάδι γύρω δίχως μια μαρμαρυγή
Άνθρωποι στον άλλων μόνο τη φαντασία.⁴¹⁷*

Στων άλλων τη φαντασία. Αδιαμφισβήτητητα και αναπόφευκτα.

Τί σημαίνει όμως μόνο των άλλων τη φαντασία; Έχουμε τάχα πεθάνει; Τότε και μόνον τότε θα μπορούσαμε κυριολεκτικά να βρισκόμαστε αποκλειστικά στη φαντασία των άλλων και πουθενά αλλού.

κάνουν; Το ζήτημα είναι ότι το κάνουν, και μπορούμε να το παρακολουθήσουμε και να το μετρήσουμε με πρωτοφανή πιστότητα. Όταν έχουμε αρκετά δεδομένα, οι αριθμοί μιλούν από μόνοι τους. Και αν αυτή η άποψη του Chris Anderson εκφράζει την σημερινή κυρίαρχη κοσμοθεωρία, θα πρέπει να έχουμε κατά νου, ότι δεν υπάρχει σκέψη που να καθοδηγείται από δεδομένα. Μόνο ο υπολογισμός καθοδηγείται από δεδομένα. Η αρνητικότητα του μη υπολογίσιμου είναι συμφυής με τη σκέψη. Επομένως η σκέψη προτάσσεται, προηγείται των δεδομένων, δηλαδή των γνωστών και αποδεκτών στοιχείων. [...] Η θετική επιστήμη που βασίζεται σε δεδομένα (η επιστήμη Google), που εξαντλείται στην απλή αντιπαραβολή και σύγκριση δεδομένων, βάζει τέλος στη θεωρία. Είναι αθροιστική ή διερευνητική και όχι αφηγηματική ή ερμηνευτική. Δεν διαθέτει διαρκή αφηγηματική ένταση. Και κατά συνέπεια διασπάται σε απλές πληροφορίες. Είναι ίσως περιττό να πούμε ότι τούτη η κρίση της θεωρίας συνιστά μια κρίση του πνεύματος..

Βλ. Byung – Chul Han, *Η αγωνία του έρωτα*, μτφ. Αλεξάνδρα Γκολφινπούλου, εκδ. Opera, Αθήνα, 2019, σ. σ. 89 – 92.

⁴¹⁷ Κώστας Καρυωτάκης, "Ανδρείκελα", *Τα ποιήματα (1913 – 1918)*, επιμέλεια. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1992, σελ. 142.

Πριν το τέλος της ατομικής μας ιδιοσυγκρασίας αυτό είναι αδύνατον. Νιώθουμε τη φλόγα να καίει μέσα μας, αλλά πατάνε πάνω μας καθώς διαβαίνουν, συνεχίζει ο ποιητής, και αρχίζουμε να την αισθανόμαστε τούτη τη φλόγα όλο και λιγότερο, όλο και πιο ισχνή, έως ότου μοιάζει να χάνεται ολότελα, και τότε βυθιζόμαστε στο σκοτάδι.

Σκοτάδι γύρω δίχως μια μαρμαρυγή. Αυτό θα ήταν θάνατος. Αλλά θα πρέπει να αφαιρέσουμε και το σκοτάδι. Να μην νιώθουμε, να μην φλεγόμαστε. Ποιος κοιτάζει άτονα τ' αστέρια, ποιος δεν τους δίνει τον τόνο, ποιος δεν δημιουργεί; Μάτια παθητικά. Αλλά αυτό είναι αδύνατον. Ακόμα και αν είναι αλήθεια ότι...

*Είναι τα βλέφαρά μου διάφανες αυλαίες
Όταν τ' ανοίγω βλέπω εμπρός μου ό,τι κι αν τύχει
Όταν τα κλείνω βλέπω εμπρός μου ό,τι ποθώ⁴¹⁸*

Ακόμα δηλαδή και αν ανοίγοντας τα μάτια μας βλέπουμε ό,τι τύχει, τα μάτια δεν γίνεται ποτέ να είναι παθητικά, διότι όπως μας διδάσκουν οι νευροεπιστήμες, και όπως το είχε διατυπώσει σαφώς ο Kant αρκετά νωρίτερα όταν έκανε λόγο για το πράγμα καθεαυτό και το πράγμα για εμάς, επεξεργαζόμαστε και ερμηνεύουμε τα πρωτογενή δεδομένα των αισθήσεών μας, δημιουργούμε ένα μοντέλο του κόσμου και ενισχύουμε αυτά τα δεδομένα (συνειδητά, μέσω του ασυνείδητου νου όπως τον εννοεί ο Mlodinow⁴¹⁹, ή μέσω του φροϋδικού ασυνειδήτου), δεδομένα τα οποία φτάνουν σε εμάς κατά το μάλλον ή ήττον ατελή, σε σχέση με το πράγμα καθαυτό.

Όσον αφορά για παράδειγμα στην όραση, το τυφλό σημείο, οι σακκαδικές κινήσεις και η φτωχή περιφερειακή όραση θα έπρεπε κανονικά να δημιουργούν τεράστια προβλήματα σε αυτό που αντιλαμβανόμαστε, αλλά φαίνεται πως ο εγκέφαλός μας επεξεργάζεται αυτόματα τα δεδομένα, συνδυάζοντας τα στοιχεία που λαμβάνει και από τα δύο μάτια, αφαιρώντας τις συνέπειες των σπασμωδικών κινήσεων και συμπληρώνοντας τα κενά με την παραδοχή ότι οι οπτικές ιδιότητες των γειτονικών σημείων είναι παρόμοιες.⁴²⁰

Αυτό συμβαίνει στο επίπεδο του ασυνείδητου νου.

Ο εγκέφαλός μας δεν καταγράφει απλά αλλά δημιουργεί. Δημιουργικότητα που δεν περιορίζεται στον ασυνείδητο νου μα που εκφράζεται και σε κάθε συνειδητή κατάσταση, σε κάθε βλέμμα του έμψυχου όντος, διότι όπως έχουμε ήδη εξηγήσει, δεν νοείται αισθητικότητα δίχως μια κάποια αισθητικοποίηση.

Συνεπώς δεν είμαστε μόνο στον άλλων την φαντασία, διότι δεν έχουμε πεθάνει ακόμα, και δεν κοιτάμε άτονα, παθητικά τ' αστέρια, αφού κάθε βλέμμα δημιουργεί. Το σκοτάδι, το φριχτό σκοτάδι δίχως την μαρμαρυγή, είναι του ζωντανού, εκείνου του ζωντανού που ξέρει πως είναι ακόμα ζωντανός, που νιώθει τη βαθιά λύπη στο σώμα και έχει στην ψυχή τον πραγματικό πόνο, έστω και αν συναίνεσε στην αριθμοποίησή του για χάρη μιας υποτιθέμενης ασφάλειας.

Η αναπότρεπτη εξέλιξη της ιστορικής συλλογικής συνείδησης μοιάζει να οδηγεί την ανθρωπότητα από την φαινομενικότητα, τα ερωτήματα και τον πόνο στο επόμενο στάδιο, του υπολογισμού και της ασφάλειας, έως ότου εισέλθουμε οριστικά σε εκείνο της αθανασίας όπου θα έχουμε προφανώς απαλλαγεί από όλα εκείνα τα γνωστά προβλήματα που μας ταλανίζουν, όπως οι ασθένειες, ο πόνος, η γήρανση, ο θάνατος, τα υπαρξιακά ερωτήματα, οι σχέσεις μας και ούτω καθεξής.

⁴¹⁸ Ανδρέας Εμπειρίκος, *Ενδοχώρα (1934 – 1937)*, επιμέλεια Σταύρος Πετσόπουλος, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 2008.

⁴¹⁹ Leonard Mlodinow, *Κάτω από το κατώφλι, το νέο ασυνείδητο και τί μας διδάσκει*, ό. π., σ. σ. 18, 39.

⁴²⁰ Ό. π., σ. σ. 39 – 42.

Η προοπτική της κουλτούρας της απομάγευσης είναι δελεαστική για τα αναιμικά, υπάκουα και τυφλωμένα υποχείριά της που χωλαίνουν υπό το βάρος της ζωής, αλλά το πραγματικά σοβαρό πρόβλημα δεν είναι το τελευταίο στάδιο μιας πιθανής αθανασίας ενός νέου είδους, διαφορετικού από τον άνθρωπο.

Το θεμελιώδες πρόβλημα δεν εντοπίζεται στο πώς θα είναι ο κόσμος μας όταν θα εκπληρωθεί ένας ακόμα μεσσιανισμός, διότι περί μεσσιανισμού πρόκειται, ούτε στο ότι αυτοί οι αιώνιοι πόθοι βρίσκονται τάχα πιο κοντά από ποτέ στην υλοποίησή τους χάρη στην τεχνολογική μας εξέλιξη.

Εξάλλου τούτη η πεποίθηση που όλως τυχαίως συνοδεύει κάθε μεσσιανισμό, ότι δηλαδή είμαστε πιο κοντά από ποτέ και η μέρα της λύτρωσης/τιμωρίας δεν αργεί (ή μάλιστα είναι ήδη εδώ), αποδεικνύει από την μία πλευρά πόσο κοντόφθαλμη εξακολουθεί να είναι η οπτική των οραματιστών και των στρατιωτών, αλλά από την άλλη μαρτυρεί και την λανθασμένη κατεύθυνση εκείνης της κριτικής που αρέσκεται στην τρομολαγνεία, υιοθετώντας την άποψη των μεσσιανιστών πως το τέλος είναι κοντά και πως αυτό που θα πρέπει να μας απασχολεί έχει να κάνει με το αν αυτό το τέλος θα είναι καλό ή κακό.

Βέβαια, το διακύβευμα δεν είναι αυτό.

Το ζητούμενο είναι ότι για ακόμη μια φορά, ένας μεσσιανισμός χρησιμοποιεί ως πρόφαση την υποτιθέμενη διορατικότητά του και τα απτά του θαύματα αυτή τη φορά (κοιτάζτε τα θαύματα της τεχνολογίας, μπορείτε να τα αγγίξετε, να τα γευτείτε κι εσείς, σε αντίθεση με εκείνα που είναι δυσκολότερα προσβάσιμα στην εμπειρία, όπως των θρησκειών, ή εκείνα που αποδείχθηκαν ψεύτικα, όπως στον υπαρκτό σοσιαλισμό), απαιτώντας από εμάς να του εκχωρήσουμε την ελευθερία μας στο εδώ και τώρα.

Αυτό είναι το διακύβευμα, το *εδώ και τώρα*.

Να ζήσουμε στο *εδώ και τώρα* σαν να κάνουμε πρόβα την επερχόμενη αθανασία, σαν υπολογιστικές μηχανές που δεν αναρωτιούνται πια αλλά καταβροχθίζουν υπολογίζοντας, υπολογίζοντας τις σχέσεις, τους ανθρώπους και τα συναισθήματα, βιώνοντας εντέλει ως μοναδικό συναίσθημα μια δυσφορία, δυσφορία για τη ζωή που την απωθούμε όσο αυτό είναι δυνατόν μέσω των αυτόματων λειτουργιών που επιτελούμε, έως ότου έρθει η στιγμή που η μηχανή δεν θα παράγει όπως πριν και θα πρέπει να κάνει στην άκρη. Τότε η δυσφορία γίνεται ακόμα εντονότερη, τότε η μηχανή έχει εξαρτηθεί σε τέτοιο βαθμό από τους αυτοματισμούς της που αργά ή γρήγορα (συνήθως γρήγορα) φτάνει στο σημείο να καταρρεύσει.

Αυτό είναι εμφανές για παράδειγμα στην περίπτωση πολλών ανθρώπων που συνταξιοδοτούνται.

Δεν είναι η βιολογική φθορά που οδηγεί στο μαρασμό.

Είναι που η *λειτουργικότητα* υποσκέλισε σε τέτοιο βαθμό την *δημιουργικότητα*, και τώρα δεν ξέρεις τί να την κάνεις τη ζωή:

*Η σκέψη υποβαθμίζεται σε εγκεφαλική λειτουργία υπολογισμών. Όλες οι μορφές της vita activa, τόσο η δημιουργία όσο και η πράξη, εκπίπτουν στο επίπεδο της εργασίας.*⁴²¹

Ενώ στην λειτουργικότητα δεν δημιουργούσες το νόημα, δεν το αναζητούσες, δεν είχες τον χρόνο και ακολουθούσες την εντολή *κάνε κάτι να μην το σκέφτεσαι*,

⁴²¹ Byung – Chul Han, *Η κοινωνία της κόπωσης*, μτφ. Ανδρέας Κράουζε, εκδ. Opera, Αθήνα, 2015, σελ. 71.

τόρα μετεωρίζεσαι στο κενό διότι πρέπει ξαφνικά να το φτιάξεις, αλλά είσαι παντελώς απροετοίμαστος.

Όσο φυσιολογική μοιάζει η δυσφορία εντός της λειτουργικότητας, άλλο τόσο μπορεί κανείς να κατανοήσει και εκείνη εντός της επείγουσας δημιουργικότητας που προκύπτει σε ανάλογες περιπτώσεις.

Φυσιολογική δυσφορία εντός της λειτουργικότητας, διότι η πιεστική εξωτερική και κατόπιν εσωτερική απαίτηση για ικανοποιητική *απτή* λειτουργικότητα, αδιαφορεί πλήρως για τις *μη απτές* μοναδικές εσωτερικές διεργασίες και το πώς αυτές διαπλέκονται κατά τρόπο εξίσου μοναδικό.

Εδώ έχει αποκλειστική σημασία να είσαι λειτουργικός και προφανώς αποδοτικός στη δουλειά σου, στο κρεβάτι σου, στις σχέσεις σου και σε οτιδήποτε απαιτείται από εσένα, χωρίς να διακόπτεις την ροή της παραγωγής, στην οποία αναφερθήκαμε εκτενώς και στο προηγούμενο κεφάλαιο. Σε περίπτωση μάλιστα μη εύρυθμης λειτουργίας, αυτόματοι μηχανισμοί, κοινωνικοί, οικογενειακοί, εξωτερικοί και εσωτερικοί, θα επέμβουν απρόσκλητοι προς διόρθωση της αρρυθμίας, όχι προφανώς από κάποιο ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο αλλά για χάρη της ροής της παραγωγής και μόνο.

Η κατανυκτική κατάδυση στον μαγικό κόσμο του πένθους, του πόνου, της υπαρξιακής αγωνίας του άλλου, αυτό το κατά περίπτωση αθόρυβο και αδιόρατο ή καθόλα ορατό σε όλους τσίμπημα/κέντημα της ψυχοσωματικής μας ολότητας, ουδεμία σχέση δύναται να έχει με την ασεβή παραβίαση του ιερού μας εκ μέρους των απομαγευτικών και αποπροσωποποιητικών μηχανισμών.

Ας εξηγήσουμε όμως λίγο καλύτερα τούτη τη δύσκολη πρόταση.

Κατάνυξη σημαίνει αναγνώριση του προσώπου.

Όχι αποτύπωση. Αναγνώριση.

Αναγνωρίζω το πρόσωπο δίχως να μπορώ ποτέ να το συλλάβω. Συμμετέχω στον μαγικό του κόσμο αποδεχόμενος το ασύλληπτο.

Απολαμβάνω την μαγεία, το πρόσωπο και το ασύλληπτο αυτού, βιώνοντας ταυτόχρονα την ελευθερία μου και την δημιουργία μου.

Η απομάγευση από την άλλη πλευρά στοχεύει στην αποπροσωποποίηση.

Η επιχειρούμενη κατάλυση του προσώπου, ένα από τα χαρακτηριστικά της κουλτούρας της απομάγευσης, η αποτύπωσή του, η μετρησιμότητά του, βελτιστοποιούν την λειτουργικότητα και συνεπώς διευκολύνουν τη ροή της παραγωγής.

Ο ψυχολόγος που έχει προσλάβει η εταιρεία σας, ο παιδότοπος που έφτιαξε για να φέρνετε τα παιδιά σας, το γυμναστήριο, η διοργάνωση διάφορων εξωεργασιακών δραστηριοτήτων, η *μέριμνα* κοντολογίς για το σώμα και την ψυχή σας, δεν είναι παρά μια εκλεπτυσμένη μορφή αποπροσωποποίησης που αντιμετωπίζει ή/και προλαμβάνει τις φραγμένες αρτηρίες του οργανισμού στον οποίο ανήκετε. Καυχιόμαστε για την οργάνωση των οργανισμών στους οποίους ανήκει ο οργανισμός μας, καταλήγοντας να μεριμνούμε για εμάς μόνο και μόνο για να ανταπεξέλθουμε στις ανάγκες της παραγωγής, συναινώντας προφανώς, με κάθε μας κίνηση, στην αποπροσωποποίησή μας.

Σε αυτό το πλαίσιο, η μέριμνα του εαυτού μας είναι ακριβώς το αντίθετο της μέριμνας του εαυτού μας.⁴²²

⁴²² Εξετάστε για παράδειγμα τη νομοθετική απαγόρευση του καπνίσματος δημοσίως, η οποία ξεκίνησε από τις αγγλοσαξωνικές χώρες, εκεί ακριβώς όπου οι ασφαλιστικές πολιτικές ενεπλάκησαν νωρίς με ευγονικές αντιλήψεις και δράσεις, ή το σύστημα περίθαλψης – ασφάλισης εκχωρήθηκε ολοκληρωτικά στην κερδοσκοπία του ιδιωτικού τομέα. Όπως και να έχει, η σαδιστική καταδίωξη των καπνιστών δεν συνιστά μέριμνα του εαυτού μας, δεν πρόκειται για το καλό μας, μα ενδεχομένως, όπως θεωρεί ο

Η φετιχοποίηση της αποπροσωποποίησης είναι η φυσική κατάληξη των σωμάτων που παράγουν δίχως να απολαμβάνουν τον εαυτό τους, τουναντίον τον λυπούνται, τον οικτίζουν και ντρέπονται γι' αυτόν, ακόμα και όταν κατορθώνουν να εκπληρώσουν ή και να υπερβούν τις προσδοκίες των οργανισμών στους οποίους ανήκουν και των άορατων μηχανισμών που τους υπαγορεύουν τη δράση τους.

Τα ντροπιαστικά σώματα σέρνονται πίσω από τα κάθε λογής *deadlines*. Τρεμάμενες και ασθμαίνουσες ανθρώπινες σκιές που ζουν *χάρη σε και για τα deadlines*.

Ως την εκπνοή της προθεσμίας οι συσπάσεις των σωμάτων και των προσώπων που παραμορφώνονται από την αρνητική ένταση δεν συνοδεύονται από καμία απόλαυση, καμία έγνοια για το σώμα καθεαυτό και για όσα βρίσκονται γύρω μας και μέσα μας, ένα χαμένο *εδώ και τώρα* στο όνομα μιας προθεσμίας, ενός *deadline* που ακόμα και αν το διαβούμε με επιτυχία, παραμένουμε το ίδιο κενό με πριν.

Η επιτυχία των πειθαρχημένων σωμάτων δεν εξαλείφει τη ντροπή μας.

Η ολοκλήρωση ενός project πάνω στο οποίο εργαστήκαμε σκληρά για τον οργανισμό που ανήκουμε, ή η έκθεση του σώματός μας σε βλέμματα γνωστά και άγνωστα ύστερα από επίπονη περίοδο εκγύμνασης, εξακολουθεί να αναβλύζει ντροπή, εξάντληση και αδιαφορία.

Η πειθαρχία του σώματος θα συνιστούσε μέριμνα του εαυτού και κατ' επέκταση μέριμνα του κόσμου μόνο εάν είχε ως στόχο την καλλιέργεια των ψυχοσωματικών μας ικανοτήτων που θα δημιουργούσαν μια στενότερη επαφή με το σώμα ούτως ώστε να το ακούμε βαθύτερα, ακούγοντας μέσα σε αυτό και όσες περισσότερες ψυχές μπορούμε, πλαταίνοντας την αισθαντικότητά μας και οξύνοντας την αισθητικοποίησή μας.

Τουναντίον, η έξωθεν επιβαλλόμενη πειθαρχία που από κάποιο σημείο και μετά δεν χρειάζεται να ελεγχθεί η τήρησή της από κανέναν, διότι εσωτερικεύεται και θεωρείται σε τέτοιο βαθμό φύση μας που την εφαρμόζουμε ανενδοίαστα και απαρέγκλιτα, τούτη λοιπόν η πειθαρχία συντηρεί και εντείνει το αίσθημα ντροπής και αδιαφορίας, φετιχοποιώντας την αποπροσωποποίηση.⁴²³

Σε κάθε μου βήμα, όπου κι αν είμαι, ό,τι κι αν κάνω, διαπερνούν το σώμα μου ορατά και άορατα βλέμματα που το λεηλατημένο μου πνεύμα και σώμα δεν μπορεί να αντιμετωπίσει, δεν δύναται να επαναξιολογήσει, να τα τοποθετήσει σε μίαν άλλη διάσταση και να τα υπερβεί προς όφελος της ζωής του και της αξιοπρέπειάς του. Η κουλτούρα της απομάγευσης με έχει αφήσει γυμνό και ντροπιασμένο, κι εγώ αποζητώ τα βλέμματα της ενοχής μου, *είμαι μια ένοχη ύπαρξη, ένα ένοχο σώμα δίχως πρόσωπο*.

Τερζάκης, αποτελεί μια άσκηση καθυπόταξης και ελέγχου του πληθυσμού, η οποία σε τελική ανάλυση προκύπτει από τον ριζικό μετασχηματισμό του νοήματος και των καθηκόντων της ιατρικής που ενσωματώνεται στις λειτουργίες και στα όργανα ενός κράτους που ευνοεί την παρέμβαση της πολιτικής εξουσίας ως το σώμα και τις βιολογικές του λειτουργίες (βιοεξουσία και βιοπολιτική).

Φώτης Τερζάκης, *Ιατρική/Πολιτική, μια ανθρωπολογική – φιλοσοφική ματιά στις αντιμαχόμενες θεραπευτικές προσεγγίσεις στον σύγχρονο κόσμο*, εκδ. Αλήστου μνήμης, Αθήνα, 2021, σ. σ. 221 – 230.

⁴²³ Δεν αρνούμαστε ότι η κοινωνία της πειθαρχίας, όπως γράφει ο Byung – Chul Han, παράγει *τρελούς και εγκληματίες*, ενώ η κοινωνία της επίδοσης γεννά *καταθλιπτικούς και αποτυχημένους*, ωστόσο μάλλον θα πρέπει να κάνουμε λόγο για έναν συνδυασμό αυτών των δύο μοντέλων και όχι για μια καθαρή μετάβαση, εντός ενός πλαισίου, όπου όπως υπογραμμίζουμε και εμείς, *το επιδοσιακό υποκείμενο παραδίδεται στον εξαναγκασμό για να μεγιστοποιήσει την απόδοσή του. Η αυτοεκμετάλλευση είναι πιο αποτελεσματική από την εκμετάλλευση από τρίτους, εφόσον συνοδεύεται από ένα απαιτηλό αίσθημα ελευθερίας. Αυτός που εκμεταλλεύεται είναι ίδιος με αυτόν που τον εκμεταλλεύονται. [...] Εδώ, συμπίπτουν η ελευθερία και η βία*.

Βλ. Byung – Chul Han, *Η κοινωνία της κόπωσης*, μτφ. Ανδρέας Κράουζε, εκδ. Opera, Αθήνα, 2015, σ. σ. 35, σ.σ. 54 – 56.

Στις φωτογραφίες των καλογυμνασμένων σωμάτων που μας κοιτάζουν, των ακριβών ταξιδιών, της πολυτέλειας, του χαμόγελου της κοινωνικής καταξίωσης και των βρεφών που ανυψώνονται ως τρόπαια, το σώμα μας συστέλλεται και πρυτανεύει η ντροπή και η ενοχή γι' αυτό που δεν είμαστε.

Μάλιστα στην κατακλείδα της απόγνωσης που προκύπτει από την διαρκή σαδιστική επιστροφή στην απόλαυση της ντροπής και της ενοχής, θα διαπιστώσουμε ότι βρίσκεται μια βαρύγδουπη δήλωση μέσω της οποίας ξεμπερδεύουμε δήθεν οριστικά και διαφεύγουμε μια και καλή από τούτη τη φαυλότητα: *Το τέλειο δεν υπάρχει*, δηλώνει το αποκαμωμένο σώμα και πνεύμα, σε μια απέλπιδα προσπάθεια να αποτινάξει τον ζυγό των βλεμμάτων που πέφτουν πάνω στο λίπος του, στα αραιά μαλλιά του, στο πενιχρό εισόδημά του και στην κακόμοιρη ζωή του.

Το τέλειο δεν υπάρχει. Ακριβώς εκείνη τη στιγμή συντελούμε στην υπονόμηση της απόλαυσης του ατελούς, αυτού που δεν έχει τέλος και δεν οριοθετείται, δεν συλλαμβάνεται και δεν μετράται, κοντολογίς του προσώπου που απολαμβάνει το σώμα και το πνεύμα του.

Εξαντλημένες ψυχές σε μόνιμη δίαιτα που πίσω από το διαρκώς επαναλαμβανόμενο και φαινομενικά αθώο *θέλω να χάσω δύο κιλά και μην με κοιτάς τώρα, τότε έπρεπε να με δεις ή τότε θα με δεις, το καλοκαίρι*, κρύβεται μια απύθμενη ενοχή και μια υστερική ντροπή (να μην με δεις και να μην με δω ποτέ) των οποίων την επιφάνεια την διακρίνουμε στις ποικίλες ψυχοσωματικές διαταραχές, φυσιολογικές απότοκες των αναιμικών παιδιών της κουλτούρας μας που για να αποτινάξουν τα βλέμματα θα ανατινάξουν τον εαυτό τους και τους άλλους:

*Η νευρογενής ανορεξία είναι μια από τις πιο συνηθισμένες αιτίες θανάτου σε νεαρά κορίτσια και γυναίκες, συνιστώντας σχεδόν παγκόσμιο φαινόμενο. [...] Όλοι οι πάσχοντες μπορούν να αιτιολογήσουν με λογικά επιχειρήματα τη συμπεριφορά τους, ερμηνεύοντάς την ως αναγκαίο επακόλουθο μιας υπερβολικής τους φοβίας ότι θα παχύνουν. [...] Ο φόβος της ανεξέλεγκτης αύξησης βάρους ενισχύεται από τη διαταραχή της μορφής του σώματος, που οφείλεται σε κάποια σοβαρή διαταραχή της σωματικής αυτεπίγνωσης. Σε αντίθεση με όλες τις αντικειμενικές ενδείξεις, οι ασθενείς θεωρούν το αποστεωμένο σώμα τους πρησμένο και γεμάτο λίπος. [...] Ζουν σε μια αυτορρυθμιζόμενη γνωστική – συναισθηματική φυλακή, χωρίς καμιά επίγνωση της ασθένειάς τους και [...] υπό την επίδραση της ισχυρής έλλειψης αυτοσεβασμού, καθώς και της απέχθειας για το κορμί τους, οποιαδήποτε προσφερόμενη θεραπευτική δράση αντιμετωπίζεται ως άμεση επίθεση εναντίον τους.*⁴²⁴

Οι παράγοντες που αναφέρει στη συνέχεια ο Martin Grunwald ως πιθανούς στην εμφάνιση της νόσου, δεν περιορίζονται σε προφανή κοινωνικά περιστατικά απαξίωσης από το οικογενειακό ή σχολικό περιβάλλον, σε σοβαρές περιπτώσεις ψυχικής ή σωματικής κακοποίησης, ή μονάχα στα μιντιακά πρότυπα με τα οποία όλοι είμαστε πλέον εξοικειωμένοι, αλλά σε έναν συνδυασμό ατομικής προδιάθεσης και εξωτερικών παραγόντων όπου το βασικό ερώτημα πάνω στο οποίο οφείλουμε να εργαστούμε είναι εκείνο περί της αναζήτησης των αιτίων της ανεπανόρθωτα στρεβλωμένης σωματικής αυτεπίγνωσης των ασθενών (όπου στους ασθενείς θα πρέπει υπό μία έννοια να συμπεριλάβουμε σχεδόν όλους εμάς, τουλάχιστον στο σύγχρονο δυτικό κόσμο).⁴²⁵ Ποιες είναι λοιπόν οι διεργασίες του εγκεφάλου που ευθύνονται για την εσφαλμένη επεξεργασία των ερεθισμάτων του σώματος και,

⁴²⁴ Martin Grunwald, *Homo Hapticus, γιατί δεν μπορούμε να ζήσουμε δίχως αφή*, μτφ. Παναγιώτης Δρεπανιώτης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2022, σ. σ. 239 – 241.

⁴²⁵ Ο. π. σ. σ. 244 – 247.

επιπλέον, τούτη η στρεβλή σωματική αυτεπίγνωση προκύπτει από το πουθενά ή μήπως πρόκειται για σταθερά εξελισσόμενη παραμόρφωση στην πορεία των ετών⁴²⁶, μια παραμόρφωση κατά την οποία θα εκλαμβάνουμε εντέλει εαυτούς ως τέρατα (σωματοδυσμορφική διαταραχή ή δυσμορφοφοβία);⁴²⁷

Εδώ δεν υπάρχουν πια πρόσωπα.⁴²⁸

Υπάρχουν μύτες, χείλη, δόντια, μαλλιά, στήθη, γλουτοί, πόδια και κοιλιά.⁴²⁹

Υπάρχουν τα φετίχ για όλα τα παραπάνω.

Το φετίχ, ως αντικείμενο λατρείας, ως εμμονή με κάποιο μέρος του σώματος, ως συνθήκη ή ακόμα και ως συναισθηματική κατάσταση, τείνει το δίχως άλλο να αποπροσωποποιεί. Η εμμονή για τα γυναικεία πόδια και δάχτυλα, για να αναφερθούμε σε ένα από τα πιο κοινά φετίχ, διόλου ενδιαφέρεται για το πρόσωπο.⁴³⁰ Η διαρκής αδημονία (ανησυχία, λαχτάρα και ενίοτε δυσφορία) για τα γυμνά περιποιημένα άκρα ή η ηδονή μιας τυχαίας αποκάλυψης ενός ζωγραφισμένου αστραγάλου ή εντέλει η ικανοποίηση των ορμών μέσω της εστίασής μας σε αυτό το σημείο, έχει σβήσει το πρόσωπο, και μάλλον όσο πιο εμμονικοί γινόμαστε, τόσο περισσότερο τείνουμε να αποπροσωποποιούμε.

Τούτο μοιάζει να είναι ένα κοινό χαρακτηριστικό κάθε είδους φετίχ που προφανώς διαφέρει ανάλογα με την περίπτωση ως προς την ένταση και την διάρκεια, αλλά που ως επί το πλείστον θα θολώσει ολόκληρη την εικόνα εκτός από το σημείο, το αντικείμενο ή την κατάσταση με την οποία γινόμαστε εμμονικοί.

Τη στιγμή που σκύβω και αγγίζω, χαϊδεύω, μυρίζω και φιλάω το αντικείμενο του πόθου μου, σε εκείνη ακριβώς τη σκηνή, ή και σε κάθε άλλη παράσταση της φαντασίωσής μου, τα πρόσωπα και ο υπόλοιπος κόσμος βυθίζονται στο σκοτάδι, είμαι εγώ και ο πόθος μου γι' αυτό, ή καλύτερα εγώ είμαι ο πόθος μου γι' αυτό.

Τί σημαίνει όμως ότι εγώ είμαι ο πόθος μου γι' αυτό; Τί σημαίνει ότι χάνονται από εμπρός μου τα πρόσωπα;

Και αν πράγματι χάνονται, υπάρχει μονάχα ένας λόγος για τον οποίο συμβαίνει αυτό;

⁴²⁶ Ο. π.

⁴²⁷ Ο. π. σελ. 235.

⁴²⁸ *Το κορμί, με την αξία του ως έκθεμα, ισοδυναμεί με εμπόρευμα. Ο Άλλος μετατρέπεται σε σεξουαλικό αντικείμενο που προκαλεί ερωτική διέγερση. Έτσι, από τη στιγμή που ο Άλλος απογυμνώνεται από την ετερότητά του, δεν μπορεί κάποιος να τον αγαπήσει, μόνο να τον καταναλώσει. Υπό αυτή την έννοια, δεν αποτελεί πλέον πρόσωπο, εφόσον έχει κατακερματιστεί σε επιμέρους σεξουαλικά αντικείμενα. Δεν υπάρχει πλέον καμία σεξουαλική προσωπικότητα.*

Βλ. Byung – Chul Han, *Η αγωνία του έρωτα*, μτφ. Αλεξάνδρα Γκολφινόπουλου, εκδ. Opera, Αθήνα, 2019, σελ. 32.

⁴²⁹ Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι πάσχοντες περνούν μέχρι και πάνω από έξι ώρες την ημέρα μπροστά στον καθρέφτη – διακόπτοντας ακόμα και τον βραδινό τους ύπνο - , προσπαθώντας να διορθώσουν με μακιγιάζ ή άλλους τρόπους το υποτιθέμενο ψεγάδι. Είναι βαθιά πεπεισμένοι πως όλοι οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τούτη την παραμόρφωση, αλλά δεν αναφέρονται σε αυτήν από ευγένεια. [...] Ένα ποσοστό ασθενών υποβάλλονται σε πολλαπλές επεμβάσεις πλαστικής χειρουργικής, όμως η αντίληψή τους για το επίμαχο σημείο του σώματός τους παραμένει η ίδια – ενίοτε, απλώς μετατοπίζεται η προσοχή τους σε άλλο σημείο του σώματος. [...] Ένα 80% αναφέρει σκέψεις αυτοκτονίας, ενώ ένα 25% χρειάζεται να νοσηλευτεί λόγω απόπειρας.

Βλ. Martin Grunwald, *Homotopie*, γιατί δεν μπορούμε να ζήσουμε δίχως αφή, μτφ. Παναγιώτης Δρεπανιώτης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2022, σ. σ. 236 – 238.

⁴³⁰ Δεν πρόκειται για τον έρωτα που ανυψώνει αυτό το πόδι, αυτό το χέρι, αυτό το πρόσωπο, αυτή τη μυρωδιά, αυτή τη φωνή στην περίοπτη θέση ενός αντικειμένου απαράμιλλου, αναντικατάστατου, μοναδικού, διακόπτοντας με αυτόν τον τρόπο το γλίστρημα της επιθυμίας από το ένα αντικείμενο στο άλλο.

Βλ. Massimo Recalcati, *Κράτα το φιλί, σύντομα μαθήματα για τον έρωτα*, μτφ. Χρήστος Πονηρός, εκδ. Κέλευθος, Αθήνα, 2020, σελ. 201.

Με άλλα λόγια, είναι άραγε όλες οι αποπροσωποποιήσεις του φετιχισμού ίδιες;

Πρώτα απ' όλα ο πόθος. Ο πόθος δεν είναι μονάχα η σφοδρότητα με την οποία στρέφομαι στο αντικείμενο ή στην κατάσταση που επιθυμώ, αλλά και η ταυτόχρονη σφοδρότητα με την οποία εκμηδενίζω τον περίγυρο του αντικειμένου ή βομβαρδίζω τον διάκοσμο αυτής της κατάστασης. Ο πόθος φυσικά εκμηδενίζει ή ανακατεύει όπως μας λέει η Anne Carson και τον ίδιο μας τον εαυτό:

Ο ερωτευμένος παραδέχεται με απόγνωση ότι αισθάνεται και καλά και άσχημα που ανακατεύεται, αλλά κατόπιν επιστρέφει στο ερώτημα αφού έχω ανακατευτεί με αυτό τον τρόπο ποιος είμαι τελικά; Η επιθυμία αλλάζει τον ερωτευμένο. Πόσο παράξενα: αισθάνεται να συντελείται η αλλαγή αλλά δεν έχει εύκαιρες τις απαιτούμενες κατηγορίες σκέψης για να την αξιολογήσει. Η αλλαγή του δίνει τη δυνατότητα να κοιτάζει έναν εαυτό που δεν τον είχε γνωρίσει ποτέ προηγουμένως.⁴³¹

Ο ερωτευμένος δεν επιβεβαιώνει μόνο τη σημασία και την αξία εκείνου του προσώπου που ποθεί αλλά και την ασημαντότητα του υπόλοιπου κόσμου:

Όταν ερωτεύεσαι, εγκαταλείπεις τα σχήματα της κανονικής ζωής. Το μόνο που απασχολεί τον ερωτευμένο είναι να είναι μαζί με τον αγαπημένο του. Ο έρωτας μοιάζει να μεταβάλλει την άποψή σου για το τί είναι σημαντικό και τί ασήμαντο. Η συμπεριφορά σου παρεκκλίνει από το φυσιολογικό.⁴³²

Δεν χάνω από τα μάτια μου το πρόσωπο, αδιαφορώ για τις συνέπειες του πόθου μου, δεν υπολογίζω τις υφιστάμενες ή τις πιθανές καταστάσεις εντός των οποίων θα βρεθώ, ανοίγομαι στο κενό του προσώπου, θολώνει ο κόσμος γύρω μου, ποθώ μόνο την ομίχλη σου, αυτήν διακρίνω καθαρά, εκεί εστιάζω, στο βασανιστικό είναι και δεν είναι, μακριά από τα καθησυχαστικά φετίχ μου, τις εμμονές εντός των οποίων βρίσκω καταφύγιο.

Ο πόθος λοιπόν είναι η σφοδρότητα στην εστίαση και στο θόλωμα, στο ενδιαφέρον και την αδιαφορία, στις συνειδητές μας ενέργειες και στον ασυνείδητο νου:

Στο απόγειο μιας ερωτικής σχέσης δεν απομένει κανένα ενδιαφέρον για το περιβάλλον. Το ερωτικό ζευγάρι είναι άυταρκες, δεν χρειάζεται ούτε το κοινό παιδί για να νιώσει ευτυχισμένο. Σε καμιά άλλη περίπτωση δεν εκδηλώνει τόσο ξεκάθαρα ο Έρωτας τον πυρήνα της ύπαρξής του, την πρόθεση να κάνει τα πολλά ένα..⁴³³

Συνεπώς αυτό που φαίνεται να διαφοροποιεί τις στιγμές πόθου από τις υπόλοιπες βρίσκεται στην ένταση, διότι κατά τ' άλλα η λειτουργία μας και η δράση μας εξακολουθεί να παραμένει ίδια με εκείνη που δεν χαρακτηρίζεται από κάποιου

⁴³¹ Anne Carson, *Έρωτας ο γλυκόπικρος, δοκίμιο για το παράδοξο του έρωτα στην κλασική παράδοση*, μτφ. Ανδρονίκη Μελετιλίδου, εκδ. Δώμα, Αθήνα, 2019, σελ. 57.

⁴³² Ο. π., σελ. 200.

Η Carson παραθέτει στο σημείο αυτό ένα απόσπασμα από τον Φαίδρο, όπου ο Σωκράτης λέει ότι (ο ερωτευμένος) *ξεχνάει τη μάνα του, τα αδέρφια του και όλους του τους συντρόφους, δεν του καίγεται καρφί αν η περιουσία του χαθεί από την εγκατάλειψη και, καταφρονώντας όλα τα ήθη και τους κόσμιους τρόπους, που τόσο τον νοιάζανε πριν, είναι πρόθυμος να γίνει δούλος, να κοιμάται όπου τύχει, αρκεί να βρίσκεται όσο το δυνατόν κοντύτερα στο αντικείμενο του πόθου του (252a).*

⁴³³ Sigmund Freud, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σελ. 72.

είδους πόθο, όπως για παράδειγμα το να οδηγήσεις από το σπίτι σου μέχρι την δουλειά.

Και στις δύο περιπτώσεις, τόσο δηλαδή σε εκείνη ενός πόθου όσο και μιας ανιαρής στιγμής σαν την οδήγηση στην κίνηση, εστιάζουμε και θολώνουμε ούτως ώστε να μπορέσουμε να επιβιώσουμε, διότι θα ήταν αδύνατον για τον συνειδητό μας νου να επεξεργαστεί όλο αυτό τον όγκο των προσλαμβανόμενων πληροφοριών.⁴³⁴

Καταλαβαίνει όμως κανείς ότι εστιάζοντας κάπου και θολώνοντας κάτι άλλο, αυτό το κάτι άλλο δεν εξαφανίζεται, δεν περνάει στην ανυπαρξία, αλλά συμμετέχει μέσω των ασυνείδητων διεργασιών στην διαρκή κίνησή μας, κατευθύνοντας πολλές φορές την ανυποψίαστη και αφελή συνείδησή μας.

Είμαστε αφελείς όταν πιστεύουμε ότι κατανοούμε και κατέχουμε τον εαυτό μας και τον κόσμο. Το ασυνείδητο, τόσο το φρουδικό όσο και εκείνο που μας περιγράφει ο Mlodinow, εργάζεται ακατάπαυστα και περισσότερο από τη συνείδησή μας, η οποία επιβιώνει χάρη σε αυτό, τροποποιείται και σμιλεύεται από αυτό, αποτελεί έκφρασή του δίχως να δηλώνει ρητά στην επιφάνεια όσα συμβαίνουν στο βάθος, τουναντίον τα μεταμορφώνει και τα αποκρύπτει εντέχνως, καθιστώντας την πραγματικότητα της συνείδησης έναν μεταιχμιακό τόπο όπου αυτό που είναι ταυτόχρονα δεν είναι, διότι είναι πάντα κάτι περισσότερο από αυτό που είναι, διαφεύγων της αφελούς συνείδησης.

Δεν πρόκειται όμως μόνο για αφέλεια μιας ενδεχομένως ακαλλιέργητης συνείδησης. Ακόμα και οι πιο ευαίσθητες συνειδήσεις, εκείνες με τα πλέον οξυμένα, εκπαιδευμένα και υποψιασμένα αισθητήρια όργανα, ακόμα και εκείνες θα πρέπει σε τελική ανάλυση να συμμετάσχουν στο είναι ή δεν είναι, θα πρέπει να πουν ένα ναι ή ένα όχι, έστω και αν γνωρίζουν ότι το σκηνικό, τα κοστουμια, το σενάριο, η μουσική επένδυση, οι ηθοποιοί και ο ίδιος ο σκηνοθέτης, κοντολογίς η κοσμοθεωρία τους, είναι το ίσως.

Ως εκ τούτου, στην ακαλλιέργητη αφέλεια θα πρέπει να προσθέσουμε και την αναγκαία προστασία από έναν καθηλωτικό διχασμό για λόγους επιβίωσης.

Βέβαια, το επιχείρημα της επιβίωσης αποτελεί ένα συνηθισμένο επιχείρημα των διχαστικών συνειδήσεων που μας οδηγούν πέρα από την αφέλεια και την επιβίωση. Μας φέρνουν στην κακόβουλη συνείδηση που η συμμετοχή της στο παιχνίδι διαφέρει ποιοτικά από εκείνη των ευαίσθητων συνειδήσεων.

Κακόβουλη είναι η συνείδηση που έχει συνείδηση των αθέατων ασυνείδητων διεργασιών, αλλά που για διάφορους λόγους (εξουσίας, φόβου, ραθυμίας) προσποιείται ότι αυτές δεν υπάρχουν, ή ότι είναι ήσσονος σημασίας, ή ότι τις γνωρίζει, δίχως εντούτοις να έχει δει ποτέ τα υγρά της να αναμιγνύονται από την ηδονική προσπάθεια του σκαψίματος, δίχως να έχει νιώσει το θαύμα στην αίσθηση της έκκρισης των δακρύων, του αίματος, του ιδρώτα, του σπέρματος.

*Είμαστε μια κουλτούρα της πρόωρης εκσπερμάτισης*⁴³⁵ ή όπως θα μας πει και ο Sartre *ο μέσος άνθρωπος – από πνευματική νωθρότητα και κονφορμισμό – μόνο την εκσπερμάτιση μπορεί να δεχθεί ως σκοπό της επιθυμίας του.*⁴³⁶

Νωθρά, αφελή, κακόβουλα, ή υποχρεωμένα ως ένα βαθμό για λόγους επιβίωσης, τα βλέμματά μας μοιάζουν συχνά απλοϊκά, αλαζονικά και βέβαια, δήθεν ανάλαφρα αλλά στην πραγματικότητα ανελεύθερα, διότι σε κάθε περίπτωση, τα λησμονημένα και τα θολωμένα θα ανέρχονται, θα ανέρχονται συγκεχυμένα και θα συνυπάρχουν με τα εστιασμένα.

⁴³⁴ Leonard Mlodinow, ό. π., σ. σ. 10.

⁴³⁵ Jean Baudrillard, *Περί σαγήνης*, μτφ. Ευγενία Γραμματικοπούλου, Αθήνα 2009, σελ. 56.

⁴³⁶ Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν, δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας*, ό. π. σελ. 606.

Ως εκ τούτου, και για να ξεκινήσουμε να απαντάμε στις ερωτήσεις που θέσαμε παραπάνω, όταν λέω ότι είμαι ο πόθος μου, εννοώ ότι το κορμί μου έχει στραφεί σε ένα αντικείμενο, ένα πρόσωπο, μία κατάσταση, με μιαν ένταση στην εστίαση και στο θόλωμα που ναι μεν υπερβαίνει εκείνη των πιο καθημερινών και αυτόματων λειτουργιών μας, αλλά που επ' ουδενί λόγω εξαλείφει ό,τι θολώνει ή εξαντλείται σε ό,τι εστιάζει.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να κατανοήσουμε τούτη τη φράση. *Θολώνουμε αλλά δεν εξαλείφουμε, εστιάζουμε αλλά δεν εξαντλούμαστε.*

Ας υποθέσουμε για παράδειγμα ότι κάποιος διακατέχεται σε τέτοιο βαθμό από το φετίχ των γυναικείων ποδιών που η ένταση με την οποία τα αναζητά, σε συνδυασμό με την διάρκεια (σε ορισμένες περιπτώσεις εκτείνεται σε όλη του τη ζωή), καθιστούν κατά κάποιο τρόπο την εστίασή του εμμονική.⁴³⁷ Τις όμορφες μέρες του προσφέρονται σε αφθονία, γυμνά, περιποιημένα, ζωγραφισμένα. Ο κρύος καιρός τον υποχρεώνει να τα φανταστεί. Τα παρατηρεί πάντα και παντού, τα βλέπει στις ταινίες, στις πορνογραφικές σελίδες, στις υπαλλήλους των καταστημάτων, στις γυναίκες της ζωής του, είναι παντού. Θαρρείς και υπάρχουν μόνο τους, αυτούσια, ανεξάρτητα από το υπόλοιπο σώμα, δεν έχει σημασία το αν ανήκουν κάπου και σε ποια. Πέλματα, δάχτυλα και αστράγαλοι. Στο έδαφος, στο χώμα, στα βότσαλα, στο πάτωμα, στα χαλιά, καθισμένα στους θρόνους της μόδας, αιωρούμενα, ακουμπισμένα στα μαξιλάρια, ξεκούραστα και λεία, κουρασμένα και σκληρά, βρεγμένα, ιδρωμένα, καθαρά και βρώμικα, γεμάτα μυρωδιές της μέρας ή των σαπουνιών, όπως και όπου κι αν είναι, ο προσκυνητής γονατίζει μπροστά στο φετίχ του, μπροστά στην απρόσωπη ομορφιά τους, πολύ μακριά από εκείνον τον ήρωα του Foscolo που *θα φιλούσε ακόμα και τα χνάρια των ποδιών της*.⁴³⁸ Όμως να που συμβαίνει κάτι παράξενο και απρόσμενο. Τα αδηφάγα χείλη του προσκυνητή συνδέονται με τα δάχτυλα του πόθου του, ο τρομαγμένος και διψασμένος ναυαγός έχει αγγίξει την άκρη της στεριάς, μιας κάποιας στεριάς.⁴³⁹ Να τα πρώτα φώτα στο μικρό λιμανάκι του πέλματος και του

⁴³⁷ Η εποχή μας προσεγγίζει τον έρωτα ξεκινώντας από την κατηγορία του εμπορεύματος. Ο φετιχισμός του – ο φετιχισμός του εμπορεύματος – όπως μας έχει εξηγήσει ο Marx, παραγνωρίζει τη σημασία της διάρκειας. Καίει τον ίδιο τον εαυτό του, καθιστά τον εαυτό του αναλώσιμο ξεκινώντας από την προσφορά άλλων αντικειμένων, που ο νόμος της αγοράς διαθέτει απεριόριστα.

Massimo Recalcati, *Κράτα το φιλί, σύντομα μαθήματα για τον έρωτα*, μτφ. Χρήστος Πονηρός, εκδ. Κέλευθος, Αθήνα, 2020, σελ. 199.

⁴³⁸ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998, σελ. 87

⁴³⁹ Όπως θα διαπιστώσει ο Martin Grunwald, ήδη για ένα βρέφος, το στόμα αποτελεί το κορυφαίο πολυεργαλείο. Χάρη στην τεράστια πυκνότητα των απτικά ευαίσθητων υποδοχέων και των κινητικών τους ικανοτήτων, το στόμα ενδείκνυται για την ενεργή εξερεύνηση του περιβάλλοντος και του σώματος του βρέφους: με τη βοήθεια των χειλιών της γλώσσας και των βλεννογόνων μπορεί και αντιλαμβάνεται την παραμικρή διαφορά στις δομές. Για την επιτυχή διενέργεια των στοματικών εξερενήσεων ενός βρέφους είναι απαραίτητη μια συντονισμένη αλληλεπίδραση χεριού – στόματος, με βασική προϋπόθεση την αντανάκλαστική, τρόπον τινά, μετακίνηση του χεριού – με ό,τι κρατάει – προς το στόμα. [...] Τούτη η αναμενόμενη σύνδεση της κίνησης του χεριού και του στόματος μπόρεσε να διαπιστωθεί από την εικοστή τέταρτη εβδομάδα της κύησης και μετά και [...] παρατηρώντας τούτα τα εκπληκτικά επιτεύγματα, παίζουμε στον πειρασμό να ερμηνεύσουμε την συγκεκριμένη μορφή προγεννητικής συμπεριφορικής προσαρμογής ως ένα πρώτο στάδιο στην ανάπτυξη μιας σωματικής αυτεπίγνωσης. Στη συνέχεια, ο Martin Grunwald, θα ορίσει τη σωματική αυτεπίγνωση ως τη συνείδηση που έχουμε της σωματικής μας υπόστασης ή τη νευρωνική αποτύπωση της τρισδιάστατης ύπαρξής μας. Με άλλα λόγια, ο ανθρώπινος οργανισμός καταφέρνει μέσω της σωματικής αυτεπίγνωσης να δημιουργεί μια χωρική και χρονική σχέση μεταξύ του τρισδιάστατου σώματός του και του τρισδιάστατου εξωτερικού κόσμου. Και προφανώς χωρίς αυτή την ενδογενή χαρτογράφηση, ο άνθρωπος μοιάζει να αποσυνδέεται με καταστροφικές για τη ζωή του συνέπειες. Για τις συνέπειες μιας προβληματικής σωματικής αυτεπίγνωσης θα γίνει λόγος παρακάτω.

κουντεπιέ, και το μικρό λοφάκι του αστραγάλου. Τί ανακούφιση για τον ταλαιπωρημένο αυτόν άνθρωπο. Μα υπάρχει μια ενδοχώρα. Είτε έχεις το κουράγιο να προχωρήσεις είτε δεν το κάνεις, η στεριά αυτού του νησιού, ίσως είναι νησί ίσως και όχι, δεν τελειώνει εκεί που φτάνει το βλέμμα σου. Πιάνεις το δρόμο μιας λείας γάμπας και συνεχίζεις. Είσαι ακόμα διψασμένος, αγκαλιάζεις το δρόμο με τα χέρια σου, τα χείλη και το βλέμμα, φτάνεις στο γόνατο.⁴⁴⁰ Χωριό σεισμογενές. Ματωμένα χρώματα. Μπουσουλές στις πέτρες, πέφτεις από το ποδήλατο, τόπος βασανισμένος και ιερός, τον φιλάς και συνεχίζεις. Και πώς να μην συνεχίσεις, τώρα που μπροστά σου απλώνονται αυτές οι ηδονικές φαρδιές κοιλάδες πάνω στις οποίες έχουν δοθεί τόσες και τόσες μάχες. Οι ηττημένοι πέφτουν απέξω και σκοτώνονται, ακαριαία ή από θλίψη. Οι νικητές προχωράνε λίγο ακόμα και βουτάνε στη λίμνη, πίνουν αχόρταγα το νέκταρ, πίνουν αδιάκοπα ώσπου πεθαίνουν και αυτοί. Οι λίγοι που δεν πνίγονται, από τύχη ή ατυχία, σηκώνουν το μουσκεμένο τους πρόσωπο και προς στιγμινή μοιάζουν να σαστίζουν. Είναι η κεντρική πλατεία, εδώ στα ορεινά του νησιού όπου κρύβεται συνήθως ο φιλοξενούμενος και φυσικά ο ίδιος ο κάτοικος που υποδέχεται αυτούς τους άγνωστους επισκέπτες με κάποια συστολή, διότι όχι μόνον δεν τους γνωρίζει (έστω και αν ο τόπος του διαστέλλεται από την παρουσία τους) αλλά και επειδή διακατέχεται από ένα ευρύ φάσμα ντροπής που εκτείνεται από τη θέση του νησιού ως την αρχιτεκτονική της κεντρικής πλατείας και των άλλων χωριών. Όμως ο επισκέπτης που έκανε όλο αυτό το δρόμο και έφτασε ως εδώ πάνω, αδιαφορώντας ή ηδονιζόμενος πολλές φορές με τη συστολή του μόνιμου κάτοικου, σαστίζει μπροστά στους δυο πύργους της πλατείας και πριν προλάβει να στεγνώσει το κορμί του από τα υγρά της λίμνης και να ξαποστάσει, αυτός που φαινόταν κατάκοπος και ασθμαίνων, ξεχύνεται για να φτάσει ως τις κόκκινες σημαίες που μοιάζουν τώρα να είναι λίγο πιο ψηλά. Καθώς πλησιάζει, το σώμα του ζεσταίνεται ξανά, ένας παράξενος λείος άνεμος θαλπωρής και οικειότητας τον διαπερνά, δίχως να καταλαβαίνει την προέλευσή του και δίχως μάλλον να ενδιαφέρεται γι' αυτήν από τη στιγμή που κουρνιάζει ήρεμος και προστατευμένος πλέον σε αυτούς τους πύργους.⁴⁴¹

Βλ. Martin Grunwald, *Homo Hapticus, γιατί δεν μπορούμε να ζήσουμε δίχως αφή*, μτφ. Παναγιώτης Δρεπανιώτης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2022, σ. σ. 48 – 51.

⁴⁴⁰ Και δεν είναι μόνον *Το γόνατο της Κλαίρης* του Eric Rohmer (εκτός από την ταινία βλ. Eric Rommer, *Το γόνατο της Κλαίρης*, μτφ. Α. Καράμπελα, εκδ. Αιγόκερως, Αθήνα, 1990), αλλά και τα γόνατα όλων των παιδιών που δίνονται στο παιχνίδι.

⁴⁴¹ Σε τούτη την περιγραφή, μπορεί κανείς να κατανοήσει τί ακριβώς εννοούμε, αν λάβει υπόψη του ότι στο έμβρυο αναπτύσσεται μια εσωτερική αντίληψη που θα συνδεθεί διά παντός με τη μήμη. Καθώς το εμβρυϊκό σώμα μαθαίνει σταδιακά να αντιλαμβάνεται την ύπαρξή του ως κάτι το αυτόνομο και διαφορετικό από τον έξω κόσμο, είναι πλέον σε θέση να αισθάνεται όχι μόνο τον εαυτό του, αλλά και τις αντιστάσεις από το περιβάλλον της μήτρας. Η μήτρα αποτελεί μεν χώρο προστασίας και ανάπτυξης, όμως επηρεάζει εξίσου αμετάκλητα τη φυσική κατάσταση του σώματος του εμβρύου. Η άμεση φυσική εγγύτητα μεταξύ του σώματός του και της κατάστασης στο εσωτερικό της μήτρας θα προικίσει το έμβρυο με μια καταβολική αισθητήρια εμπειρία, την οποία χαρακτηρίζω ως την πρώτη εσωτερική αντίληψη της εγγύτητας. [...] Σωματικά, αλλά και μεταφορικά, κανένα ον δεν μπορεί να βρεθεί πλησιέστερα σε ένα άλλο από ό,τι σε τούτη την ιδιαίτερη βιολογική σχέση της μητέρας και του παιδιού κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης. Η φωνή της μητέρας, οι κινήσεις της και πολλές άλλες αισθητήριες πληροφορίες μεταφέρουν στο έμβρυο, κατά τις ύστερες εβδομάδες της εγκυμοσύνης, το μήνυμα ότι δεν είναι μόνο του στον κόσμο. [...] Η σύνδεση της ευρύτερης σωματικής επαφής στην κοιλιά της μητέρας με θετικά συναισθήματα είναι λογικό να εξελιχθεί σε μια γενικότερη αίσθηση εγγύτητας. [...] Ενδεχομένως αυτές οι πρώτες εμπειρίες του σώματος να αποτιμώνονται σε εκφράσεις που χρησιμοποιούμε στη μετέπειτα ζωή μας. Όταν κάτι μας αγγίζει μέσα μας, ή όταν νιώθουμε κοντά σε κάποιον, εννοούμε μια συναισθηματική και όχι χωρική εγγύτητα. Η χωρική εγγύτητα προς το σώμα μας είναι προνόμιο που παραχωρούμε σε ελάχιστους μόνο ανθρώπους, αφού τίποτα άλλο δεν προστατεύουμε τόσο πολύ όσο αυτήν. Αλλωστε, είτε μιλάμε για βρέφη είτε για ενήλικες, η απουσία της ανθρώπινης εγγύτητας αφήνει βαθιές συναισθηματικές

Απολαμβάνω τούτο τον ελαφρύ καλοκαιρινό άνεμο δίχως να με νοιάζει η ακριβής έντασή του, η διεύθυνσή του, το όνομά του και ο τρόπος δημιουργίας του, έτσι όπως θα απολάμβανα ένα γλυκό του οποίου μου διαφεύγει το όνομα, δεν γνωρίζω επακριβώς τα συστατικά του και προφανώς αγνοώ την διαδικασία παρασκευής του όπως ενδεχομένως και τον ίδιο τον δημιουργό. Τη στιγμή της απόλαυσης της οικειότητας και της γεύσης, αν όντως πρόκειται για απόλαυση, η περιέργεια και η διερώτηση καταστέλλονται.

Τί έπεται όμως τούτης της στιγμής;

Μία περίπτωση θα ήταν η εκφυλιστική οδός της απόλαυσης που για χάρη της οικειότητας, όπως και της γεύσης, θα καταστέλλει διαρκώς τις υπόλοιπες δυνάμεις έως ότου και η ίδια η απόλαυση μετατραπεί στο ακριβώς αντίθετό της, την δυσφορία. Η μετατροπή της απόλαυσης σε νοσηρότητα είναι αναπόφευκτη αν ο άνθρωπος περιοριστεί απλώς στη στιγμή εκείνη και αδιαφορεί συστηματικά για τις διεργασίες, τις πτυχές, τους μηχανισμούς, τις συνθήκες και τις αποχρώσεις όλου εκείνου του κόσμου που τον περιβάλλει και που συντελεί σε αυτή την απόλαυση για την οποία γίνεται λόγος. Πρακτικά, αυτή η νοσηρότητα ή η αδιαφορία, εδώ μάλιστα θα πρέπει οι δύο έννοιες να εκληφθούν ως συνώνυμες, αποτυπώνεται στις πρακτικές και τα συναισθήματα των ανθρώπων που εκφράζουν την κυρίαρχη κοσμοθεωρία μέσω της μερικής ή και καθολικής τους ετερονομίας, της άγνοιάς τους ως προς την ευρύτερη εικόνα παραγωγής του κόσμου, των προϊόντων και των εαυτών τους, και την εμμονική - φετιχιστική εστίαση στην φευγαλέα απόλαυση που μας καθιστά εντέλει, όπως προαναφέρθηκε μέσω του Baudrillard, εκφραστές μιας κουλτούρας της πρόωρης εκσπερμάτισης.

Πρόωρη εκσπερμάτιση που προφανώς απέχει παρασάγγας από εκείνο τον άγουρο, ενθουσιώδη, πρωτόγνωρο, ανεπεξέργαστο και ανεξέλεγκτο εφηβικό ερωτισμό ο οποίος μάλλον θα αφήσει μετέωρο το εσύ εξαιτίας όμως της ίδιας του της μετεώρισης στους πρωτοφανέρωτους δρόμους με τις πλατείες, τις λίμνες, τους πύργους τις σημαίες και αυτό τον τόσο παράξενο ζεστό αέρα των παλλόμενων σωμάτων.

Όχι ότι ένας εφηβικός ερωτισμός δεν μπορεί και εκείνος να διακατέχεται και να καθοδηγείται ήδη στα πρώτα του βήματα από μια φετιχιστική αποπροσωποποίηση, της οποίας εντούτοις την βασική προέλευση την αναγνωρίζει, την αισθάνεται και την παραδέχεται πιθανότατα το παιδί, τουλάχιστον στον ίδιο τον εαυτό του, αλλά κατά το μάλλον ή ήττον η μετεώριση συμβαίνει γύρω από το πρόσωπο, το πάθος έχει εστιάσει στο πρόσωπο και έχει θολώσει τον υπόλοιπο κόσμο.

Ο εφηβικός έρωτας (σίγουρα όχι κάθε εφηβικός έρωτας και όχι αποκλειστικά αυτός) μπορεί, μετά λόγου γνώσεως, να λειτουργήσει αντιστρόφως, δηλαδή φετιχοποιώντας το πρόσωπο, ενδεχομένως χάρη και στον μικρότερο βαθμό διάβρωσης της αυθεντικότητας.

Όπως και να χει, ο ναυαγός που έχει κουρνιαώσει στους πύργους, έφηβος ή όχι, μπορεί και να μην ακολουθήσει την εκφυλιστική οδό. Σκαρφαλωμένος στο ψηλότερο σημείο, με το κεφάλι ριγμένο πάνω από τις σημαίες, στρέφει προς στιγμινή το βλέμμα όχι προς την πλατεία αλλά προς την αντίθετη πλευρά. Σαστίζει. Ένα κεφάλι με πρόσωπα (κυρίως γυναικεία αλλά και λίγα αντρικά) που διαρκώς εναλλάσσονται. Αυτή την εναλλαγή την ακολουθεί το ξεθώριασμα, και μετά το ξεθώριασμα όλα τα πρόσωπα σχηματίζουν μεμιάς *εκείνο* το πρόσωπο, τα βράχια απ' όπου πιάστηκε

πληγές, οι οποίες, στη βρεφική ηλικία (και όχι μόνον, συμπληρώνουμε εμείς), μπορούν να οδηγήσουν ακόμα και στον θάνατο.

Βλ. Martin Grunwald, *Homo Hapticus, γιατί δεν μπορούμε να ζήσουμε δίχως αφή*, μτφ. Παναγιώτης Δρεπανιώτης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2022, σ. σ. 54 – 57.

αρχικά παίρνουν το σχήμα εκείνου του βράχου, ο ήχος του νησιού είναι εκείνος ο μοναδικός ήχος, με δυο λόγια ο ναυαγός επιστρέφει διαρκώς στο τραύμα, επιστρέφει για να το ζήσει μέσω της αποπροσωποποίησης, ξανά και ξανά, καθοδηγείται από εκείνο που έχει θολώσει, εκείνο που δεν μπορεί να εξαλείψει, εκείνο που δεν θέλει να αντιμετωπίσει, εις βάρος του προσώπου, του προσώπου εν γένει, του δικού του και του άλλου, που δεν εξαντλούνται ποτέ σε όσα απλά εστιάζουν. Ιδού λοιπόν γιατί είπαμε πως θολώνουμε αλλά δεν εξαλείφουμε, εστιάζουμε αλλά δεν εξαντλούμαστε.

*Η επιστροφή στο τραύμα πρέπει να συνοδεύεται από την επιστροφή στο πρόσωπο.*⁴⁴²

Διαδικασία ιδιαίτερος δύσκολη (η ακαριαία μεταστροφή μέσω του σοκ είναι ίσως εφικτή αλλά μάλλον πιο σπάνια, και συν τοις άλλοις, για διάφορους λόγους, δεν μπορούμε να επαφιάμαστε σε τέτοιου είδους τυχαία γεγονότα ή προκαλούμενα βιαίως, σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο) διότι, όπως έχουμε ήδη εξηγήσει, η μέριμνα της υφιστάμενης κουλτούρας, δεν είναι μέριμνα του προσώπου αλλά της ροής της παραγωγής. Και μέριμνα του προσώπου σημαίνει ενδιαφέρον για το εκάστοτε τραύμα, την εκάστοτε δημιουργία του εαυτού μέσω μιας κοσμοθεωρίας της έγνοιας.

Μάλιστα, η διαρκής ματαίωση της έγνοιας, σε όλα τα μήκη και πλάτη όπου εμφανίζεται η ύπαρξη, δηλαδή σε κάθε της συνάντηση, ματ(αι)ωμένη έγνοια που θα προσέφερε η ίδια ή θα της προσφερόταν, έχει ως αποτέλεσμα, τούτη η ματαίωση, ιδίως για όσους δεν έχουν μνηθεί στην *καχυποψία* (και συνεπώς σκληραγωγηθεί) έναντι της ψευδούς καλοσύνης της μολυσμένης ατμόσφαιρας, έχει λέμε ως αποτέλεσμα ένα είδος *ανυθεντικότητας* του βιώματος.

Εξάλλου η ίδια η καχυποψία, αποτέλεσμα επίπονων μελετών των σχέσεών μας, οφείλει να λειτουργήσει ως ένα σκαλοπάτι και να ξεπεραστεί εντέλει από την έγνοια, οδηγώντας την ύπαρξη στην απολεσθείσα *αυθεντικότητα* του βιώματός της.

Τούτος ο κατά κάποιο τρόπο επικίνδυνος διαχωρισμός αυθεντικότητας/αναυθεντικότητας δεν απορρέει από κάποια ελιτίστικη άποψη περί γνώσης μιας δήθεν ανώτερης αλήθειας που αυτοπεριγράφεται ως η μόνη αυθεντική εμπειρία, αλλά εδράζεται στην αναγνώριση του ψεύδους των αυθεντικών αναυθεντικών βιωμάτων τα οποία εκλαμβάνουν την αδιαφορία ως φύση, μια φύση που αν την ενσαρκώνεις ορθά και σύμφωνα πάντοτε με τις επικρατούσες επιταγές, επικροτείσαι και επικροτείς τον εαυτό σου ως πετυχημένο και δυνατό, ενώ οποιαδήποτε αδυναμία προσαρμογής στις απαιτήσεις της φύσης αυτής, εκεί δηλαδή όπου κρίνεσαι ως ευάλωτος έναντι της αδιάφορης φύσης των άλλων, εξάγεται το συμπέρασμα της ασθένειας και του παρά φύσιν. Η φύση της αδιαφορίας, ως έκφραση της ανθρώπινης δραστηριότητας, δεν αντιβαίνει γενικά την ανθρώπινη φύση, μιας και *ό,τι υπάρχει είναι φύση*, αλλά ο καχύποπτος φιλόσοφος της ύπαρξης δεν μπορεί να μην αναγνωρίσει πίσω από αυτήν ακριβώς τη φύση την βαθύτερη αιτία της αποτυχίας του ανθρώπινου πολιτισμού, έτσι όπως αποτυπώνεται αδιαμφισβήτητα στην δυσφορία του καθενός μας εντός της ύπαρξης εξαιτίας της ματαίωσης της έγνοιας.

Το κοινωνικό και πολιτικό ον, του οποίου η ύπαρξη, η επιβίωση και η αυτοπραγμάτωση εξαρτώνται κατά το μάλλον ή ήττον από την κοινότητα,

⁴⁴² Οφείλουμε να εξυψώσουμε την πληγή στην περίοπτη υπόσταση της ποίησης. Και όπως συμβαίνει στην αρχαία γιαπωνέζικη τέχνη που ονομάζεται κιντσούγκι, όπου ο τεχνίτης αναδεικνύει σκόπιμα τις ρωγμές ενός σπασμένου βάζου με χρυσό και δεν προσπαθεί να τις κρύψει ή να τις εξαλείψει, εκλαμβάνοντας το τραύμα του σπασίματος ως ευκαιρία μιας νέας δημιουργίας, έτσι και εμείς προτρέπουμε τον καθένα μας, τον κάθε τεχνίτη τούτης της ζωής, να επιστρέφει στο τραύμα, φωτίζοντάς το, όσο το δυνατόν περισσότερο, ούτως ώστε να νιώσουμε πως η *καταστροφή και ο θάνατος δεν είναι ο τελευταίος λόγος της ζωής*.

Βλ. Massimo Recalcati, *Κράτα το φιλί, σύντομα μαθήματα για τον έρωτα*, μτφ. Χρήστος Πονηρός, εκδ. Κέλευθος, Αθήνα, 2020, σ. σ. 128 – 130.

μεταβάλλεται εξ ανάγκης (το ανυπέρβλητο των συνθηκών) σε ον αντικοινωνικό και αντιπολιτικό, βυθιζόμενο όλο και περισσότερο σε μια θανατερή μοναξιά που αποτελεί και το μεγαλύτερο βραβείο της άνευ όρων παράδοσής μας στον αυτόματο πιλότο μιας αντικοινοτήτας.

*La vita è oggi un' occupazione solitaria. Si può ottenere compagnia solo se la si guadagna. Ma anche in questo caso non si tratta di una compagnia permanente: può andarsene come è venuta – domani se non stanotte.*⁴⁴³

Και από οποιαδήποτε θέση και αν κοιτάζει κανείς το βραβείο στον τοίχο, είτε ως το τέλειο αφεντικό είτε ως ο υποδειγματικός υπάλληλος⁴⁴⁴, το βραβείο είναι εντέλει ο ίδιος ο τοίχος, η αναδυόμενη αυθεντική δυσφορία εντός του συνειδητού ψεύδους προς κάθε κριτική επιτροπή του έξω και του μέσα, κριτική επιτροπή που ξέρει το παιχνίδι, ο καθένας μας ξέρει τους κανόνες, και όλοι κοιτάζουμε το βραβείο, τον τοίχο που μας χωρίζει από τον άλλον, αποκλεισμένοι, εγκλεισμένοι, αναζητώντας βέβαια βοήθεια, συνειδητά ή ασύνειδα, κατά οξύμωρο τρόπο, σε αυτό που μας προκαλεί την ασθένεια, αυτό που όχι μόνο δεν θα μας θεραπεύσει αλλά θα επιχειρήσει τον αφανισμό μας.

Έτσι και ο υποδειγματικός υπάλληλος και υποδειγματικός γονιός που έχει την έγνοια τού κάπως μπλεγμένου παιδιού του θα απευθυνθεί στο τέλειο αφεντικό για την σωτηρία εκείνου, μέσω μιας διαδικασίας η οποία πραγματοποιεί το παιδί όπως για παράδειγμα πραγματοποιούνται και πραγματοποιούνται ακόμα οι γυναίκες μέσα από τα έδνα, την εγγύη και φυσικά την έκδοσιν, δηλαδή την παράδοση της νύφης από την πατρική εξουσία στην εξουσία του συζύγου, του καινούριου της κυρίου.⁴⁴⁵

Και αν αναρωτιέται κανείς γιατί επιλέγουμε αυτό το παράδειγμα, αυτή την αναλογία, η απάντηση βρίσκεται στο ότι πρώτον οι αντιστοιχίες είναι εμφανείς και λυπηρές, και δεύτερον διότι στην κουλτούρα της αποπροσωποποίησης, το γυναικείο πρόσωπο κατέχει ιστορικά μία από τις υψηλότερες θέσεις, μαζί προφανώς με τα μη ανθρώπινα έμψυχα όντα και όλα τα ανθρώπινα που ανά περίοδο ή ανέκαθεν κατατάσσονταν στο απρόσωπο.

Από την πατρική έγνοια λοιπόν στην έγνοια του αφεντικού, μόνο που όπου υπάρχει η λέξη της έγνοιας θα πρέπει να αντικατασταθεί από εκείνη της εξουσίας. Το αντίτιμο και σε αυτή την περίπτωση, όπως σε κάθε συνθήκη πραγματοποίησης, είναι προφανώς η σωματική και πνευματική υποδούλωση όλων των εμπλεκομένων, πατέρα, γιου αλλά έστω και με τρόπο λιγότερο εμφανή του ίδιου του αφεντικού, εντός των μηχανισμών του επικρατούντος οικονομικού μοντέλου, του οποίου οι συνέπειες έχουν βεβαίως περιγραφεί και αναλυθεί διεξοδικά κατά τους τελευταίους αιώνες από κάθε λογής πλευρά.

Ειρήσθω εν παρόδω, ας διευκρινίσουμε εντούτοις ότι η αποπροσωποποίηση και η αδιαφορία δεν είναι ιδίον του καπιταλιστικού συστήματος, και συνεπώς αν υποθέσουμε ότι αύριο κιόλας καταρρεύσουν οι μηχανισμοί του ή αν μεταφερθούμε έστω σε μια κοινότητα όπου δεν έχει εισχωρήσει ο καπιταλισμός, αυτό δεν θα σήμαινε κατά κανένα τρόπο απαλλαγή από την πραγματοποίηση, διότι αυτή ναι μεν διευκολύνεται, επικροτείται και αποτελεί την πεμπτουσία του υπάρχοντος οικονομικού μοντέλου, αλλά κατ' ουσίαν οι ρίζες της ανευρίσκονται σε βαθύτερες αιτίες των κοσμοθεωριών του πολιτισμού μας, και απόδειξη αυτού αποτελεί η

⁴⁴³ Zygmunt Bauman, *Mortalità, immortalità e altre strategie di vita*, ό. π., σελ. 63.

⁴⁴⁴ Αναφορά στην τελευταία σκηνή της ταινίας *El buen patron* του Fernando Leon de Aranoa.

⁴⁴⁵ Carola Reinsberg, *Γάμος, εταίρες και παιδεραστία στην αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Δ.Γ.Γεωργοβασίλης – Μ.Ρfreimter, εκδ. Δ.Ν.Παπαδήμα, Αθήνα, 2008, σ.σ. 25, 47 – 48, 55 – 56.

διαχρονικότητα της αποπροσωποποίησης, γεγονός που δείχνει ότι το εκάστοτε μοντέλο διαμορφώνει αδιαμφισβήτητα αλλά ως επί το πλείστον διαμορφώνεται.

Αν λοιπόν δεν επιθυμούμε ο λόγος μας να μένει άνευ λόγου και κοινότοπος, και αν η πράξη μας διαμέσου του λόγου και της κίνησής μας δεν θέλει να θεωρηθεί ως μια μάταιη επαναλαμβανόμενη πορεία, τότε ίσως θα όφειλε κανείς να στραφεί από την ατέρμονη, αόριστη και ατελέσφορη για διάφορους λόγους κριτική στον καπιταλισμό, στην φιλοσοφία της έγνοιας, δηλαδή στην έγνοια για τη δημιουργία του συγκεκριμένου που υπερβαίνει το ψεύδος και την αναυθεντικότητα μιας ψευδοέγνοιας η οποία κατευθύνεται αποκλειστικά με γνώμονα την απρόσκοπτη ροή της παραγωγής.

Μάλιστα, θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι τούτη η αδιαφορία για την δημιουργία του συγκεκριμένου δεν εξαλείφει την ίδια την δημιουργία αλλά την επαναφέρει στην επιφάνεια μέσω μιας δυσφορίας αγνώστου προελεύσεως τις περισσότερες φορές, την οποία είτε θα την εκμεταλλευτούμε προς όφελος της δημιουργικότητάς μας είτε θα την αγνοήσουμε και θα θεωρήσουμε τα ψυχοσωματικά της σημάδια ως κάτι φυσιολογικό.

Η δυσφορία είναι μια ευκαιρία και όχι το αναπόφευκτο πλαίσιο των βιωμάτων μας. Είναι η απόδειξη της ελευθερίας μας, το ότι δεν είμαστε απλώς μηχανές και ότι λειτουργικότητα και δημιουργικότητα συνυπάρχουν, δίχως να είναι δυνατή στην περίπτωση του ανθρώπου και του εμψύχου γενικότερα η ύπαρξη μονάχα της μιας από τις δύο.

Έτσι λοιπόν, και στη δεύτερη περίπτωση όπου προκύπτει η επείγουσα ανάγκη για δημιουργικότητα, ή γενικά οποιαδήποτε συνθήκη ευνοεί τη δημιουργικότητα εις βάρος της λειτουργικότητας, δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για εξάλειψη της λειτουργικότητας. Λειτουργικότητα χωρίς δημιουργικότητα θα σήμαινε μια μηχανή, ενώ δημιουργικότητα χωρίς λειτουργικότητα θα σήμαινε και πάλι κάτι πέρα από τον άνθρωπο.

Αβάσταχτο φορτίο αυτό το πέρα από τον άνθρωπο, αβάσταχτη και η κανονικοποίηση της δυσφορίας.

Είμαστε εντός της θλιβερής κουλτούρας των απαντήσεων και της δυσφορίας:

Κάθε ερώτηση μια ηδονή (Lust)

Κάθε απάντηση μια απώλεια (Verlust).⁴⁴⁶

Και αν κάποια στιγμή αυτές οι μηχανές δακρύνουν, δεν θα δακρύνουν παξιμάδια, αλλά ούτε και θα πρόκειται για μια απλή έκκριση φωσφορικού ασβεστίου, χλωριούχου νατρίου, βλέννας και νερού, όπως και η συνείδηση δεν είναι απλώς μια έκκριση του εγκεφάλου...

Ο άνθρωπος δεν είναι αυτόματο, η Φιλοσοφία, η Τέχνη και η Ψυχολογία δεν μπορούν να αναχθούν απλοϊκά στις Νευροεπιστήμες, την στατιστική ή τα μαθηματικά, δεν έχουμε απαντήσεις για όλα, η ατομική ιδιοσυγκρασία δεν εισήλθε στο στάδιο της αθανασίας, και πάνω απ' όλα δυσφορούμε.

Ρωτάμε, δυσφορούμε και δεν δίνουμε αυτό που μας ζητάνε διότι απλούστατα δεν γίνεται, όσο και αν το επιθυμούμε ή το επιθυμούν, κι ας επιμένουν ότι έχουν φτάσει πιο κοντά από ποτέ στο να το πάρουν.

Μεγάλα και κούφια λόγια πάνω στα οποία όμως εργάζεται η κυρίαρχη κοσμοθεωρία, διαθέτοντας τους πόρους της και τις δυνάμεις της προς αυτή την

⁴⁴⁶ Βλ. Νικήτας Σινιόσογλου, *Μαύρες διαθήκες, δοκίμιο για τα όρια της ημερολογιακής γραφής*, εκδ. Κίχλη, Αθήνα, 2019, σελ. 126.

κατεύθυνση, είτε πρόκειται για τα ρομπότ με ... ανθρώπινη προσωπικότητα (ανθρωποποίηση της μηχανής) του Elon Musk, είτε για όσους διακατέχονται από το όραμα να γίνουμε κάτι περισσότερο από άνθρωποι με οποιοδήποτε κόστος (μηχανοποίηση του ανθρώπου), είτε για όλο τον υπόλοιπο κόσμο, της επιστημονικής και μη κοινότητας, που έχει επαναπαυθεί στον τακτοποιημένο και δεδομένο κόσμο της μίας και μοναδικής αλήθειας των επιστημών και της τεχνολογίας.

Αν λοιπόν, στα πλαίσια της... τακτοποίησης του κόσμου, ο Adorno θεωρεί πως το φυσικοεπιστημονικό φρόνημα αντιπαθεί την τέχνη η οποία δεν υποκύπτει στην οργανωτική – ταξινομική σκέψη και δεν ικανοποιεί τις επιθυμίες για μια καθαρή διαίρεση του κόσμου σε τομείς⁴⁴⁷, ή αν ο Horkheimer κρίνει ότι η καταγγελία αυτού που σήμερα ονομάζεται Λόγος είναι η μεγαλύτερη υπηρεσία που ο Λόγος μπορεί να παράσχει⁴⁴⁸, αυτό συμβαίνει διότι αμφότεροι αντιλαμβάνονται την τάση της επικρατούσας κοσμοθεωρίας σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι σήμερα πιστεύουν πως οι επιστήμονες υπάρχουν για να τους διαφωτίσουν, ενώ οι ποιητές, οι μουσικοί και οι λογοτέχνες για να τους διασκεδάσουν, το ότι αυτοί έχουν κάτι να τους διδάξουν ούτε που περνάει από το μυαλό τους.⁴⁴⁹

Η παρατήρηση του Wittgenstein δεν διέπεται προφανώς από κάποιο αντιεπιστημονικό πνεύμα, αλλά συνιστά μια κριτική της διαφωτιστικής τύφλωσης της εξελικτικής αντίληψης⁴⁵⁰, η οποία στο όνομα της προόδου αντιμετωπίζει υπεροπτικά την μαγικό – θρησκευτική σκέψη του παρελθόντος, ως μια πρωτόλεια και κατά το μάλλον ή ήττον ατελή και αφελή προσπάθεια ερμηνείας του κόσμου που με το πέρασμα του χρόνου και χάρη στην επιστημονική σκοπιά απεκδύεται τον μαγικό της χαρακτήρα και τις κάθε λογής πλάνες της φαινομενικότητας, προσεγγίζοντας όλο και περισσότερο την αλήθεια.

Βέβαια, τούτη η αλαζονική οπτική δεν είναι απλώς άγνοια, δεδομένου ότι έχει απολέσει την ικανότητά της για εποπτική παράσταση⁴⁵¹, ικανότητα εποπτείας των διασυνδέσεων και αποχρώσεων ενός φαινομένου στο οποίο εισερχόμαστε κενοί και εξερχόμαστε καινοί, αλλά παραβλέπει επιπρόσθετα και το γεγονός (ή το αποκρύπτει τεχνηέντως) ότι η λυσσαλέα επίθεση κατά του μύθου και της μαγικής σκέψης διεξάγεται μέσω ενός άλλου μύθου και μιας άλλης μαγικής σκέψης, τάχα διαφωτιστικής.

Η επιχειρούμενη απάνθρωπη και γενικώς αντιψυχική⁴⁵² θα λέγαμε απομάγευση εκ μέρους των πιο ακραίων μορφών του ορθολογισμού, θα αναλυθεί εις βάθος και θα καταγγελθεί άμεσα ή έμμεσα, συνειδητά ή μη και σε όλους τους τόνους από τα πλέον διαφορετικά λεξιλόγια του πολιτισμού μας, από άκρη σ' άκρη, από την φιλοσοφία, την ψυχανάλυση, την φυσική, την ιατρική, τους ιστορικούς και τους επιστήμονες του εγκεφάλου ως τους θεολόγους, την λογοτεχνία και την τέχνη στο σύνολό της, συγκροτώντας κατ' αυτόν τον τρόπο την νεωτερικότητα επί τη βάση του γνωστού μας αντιθετικού διπόλου Ορθολογισμός – Ρομαντισμός.⁴⁵³

⁴⁴⁷ Ο.π., σελ. 278.

⁴⁴⁸ Μαξ Χορκχάιμερ, *Η Έκλειψη του Λόγου*, μτφ. Θέμις Μίνογλου, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1987, σελ. 229.

⁴⁴⁹ Ludwig Wittgenstein, *Αφορισμοί και Εξομολογήσεις*, επιλογή, εισαγωγή, μετάφραση, επιμέλεια. Κωστής Μ. Κωβαίος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993, σελ. 207.

⁴⁵⁰ Γιώργος Καραμπελιάς, ό. π., σελ. 258.

⁴⁵¹ Ludwig Wittgenstein, *Γλώσσα, Μαγεία, Τελετουργία*, πρόλογος, μετάφραση, σχόλια Κωστής Κωβαίος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1990, σελ. 35.

⁴⁵² *Η ψυχή δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας κενός όρος δίχως νόημα. Ας βγάλουμε λοιπόν θαρραλέα το συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος είναι μια μηχανή*, υποστήριξε ο J. O. de la Mettrie...

Βλ. John Z. Young, ό. π. σελ. 13.

⁴⁵³ Γιώργος Καραμπελιάς, ό. π. σελ. 189.

Και όσο κι αν η αφετηρία τους, οι μέθοδοί τους, οι στόχοι τους και οι γλώσσες τους διαφέρουν, τούτα τα λεξιλόγια, εκτός όλων των άλλων, θα χαρακτηριστούν ρομαντικά, δημιουργώντας μια προφανή σύγχυση όσον αφορά στην έννοια του Ρομαντισμού, δεδομένου ότι αυτή συνδέθηκε και συνδέεται με τόσα πολλά και διαφορετικά πράγματα, που φτάνει κανείς στο σημείο, όπως λόγου χάρη ο Arthur O. Lovejoy, να ισχυριστεί ότι θα ήταν προτιμότερο ακόμα και να την εξαλείψαμε.⁴⁵⁴

Εμείς δεν εξαλείφουμε τον όρο, αλλά εισάγουμε μια διάκριση μεταξύ εκείνου που αποκαλούμε ερωτικό Ρομαντισμό, Ρομαντισμό δηλαδή που καλλιεργεί την τέχνη των αποχρώσεων σε κάθε πτυχή του πολιτισμού μας, και αντιερωτικό Ρομαντισμό, ο οποίος, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, καταλήγει να εκφράζει την κουλτούρα των αντιπάλων του.

Είναι ερωτικός Ρομαντισμός για παράδειγμα η εφαρμογή της εποπτικής παράστασης του Wittgenstein εκ μέρους του John Z. Young στις σύγχρονες επιστήμες, ο οποίος αφού θα διαπιστώσει το αδιαχώριστο της προσωπικότητας και του εγκεφάλου, θα μας προτρέψει να αναζητήσουμε τους καλύτερους τρόπους περιγραφής του εαυτού μας, βυθιζόμενοι στην ποικιλοχρωμία του κόσμου, δίχως να αναλώνουμε τις δυνάμεις μας στην υποστήριξη ανεπιβεβαίωτων θέσεων και ριζωμένων προκαταλήψεων που προκύπτουν από την διαιώνιση των αρχικών λανθασμένων ερωτημάτων μας⁴⁵⁵, διότι κατ' αυτόν τον τρόπο οδηγούμαστε από ένα μικρό λάθος στην αρχή σε ένα μεγαλύτερο στο τέλος: *τὸ ἐν ἀρχῇ μικρὸν ἐν τῇ τελευτῇ γίνεται παμμέγεθες*.⁴⁵⁶

Εντούτοις, η συνήθης απάντηση/αντίδραση/καταγγελία των ακραίων συνεπειών του ορθολογισμού σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής μας, δεν χαρακτηρίζεται από την καλλιέργεια της τέχνης των αποχρώσεων και δεν συνιστά κατά κανένα τρόπο ερωτική εποπτική παράσταση, διότι όπως αναφέραμε καταλαμβάνεται από την ίδια αρνητική ένταση που διαπερνά και τους εχθρούς της.

Σε αυτό το πλαίσιο, η απάντηση, επί παραδείγματι, στον χυδαίο υλισμό που υποστηρίζει ότι η σκέψη και το συναίσθημα δεν είναι παρά εκκρίσεις του εγκεφάλου⁴⁵⁷ ή η αντίδραση στη λεγόμενη εμβιομηχανική⁴⁵⁸ ή γενικώς η καταγγελία της μηχανοποίησης μιας ζωής δίχως χώρο για δημιουργία, φτάνει στο ακραίο σημείο να απορρίπτει συλλήβδην την επιστήμη και την τεχνολογία, καταλήγοντας είτε στον σκοταδισμό και την δεισιδαιμονία, είτε στην προσπάθεια θεμελίωσης επιχειρημάτων που να αποδεικνύουν την υπεροχή της συνείδησης, του πνεύματος, της ψυχής ή του προσώπου (ανάλογα με το λεξιλόγιο του καθενός) επί της ύλης, του οργανισμού ή του σώματος.

Εδώ είναι το αόρατο που ελέγχει το ορατό. Η εγκατάλειψη του παράλογου για χάρη τώρα του αοράτου εντάσσεται στην ίδια κουλτούρα της απομάγευσης των πιο ακραίων ορθολογιστών.

Και γιατί μάλιστα να μην κάνουμε και ένα βήμα παραπέρα, όπως κάνει ο Max Scheler, υποστηρίζοντας ότι το πρόσωπο που είναι αόρατο και κυριαρχεί επί του

⁴⁵⁴ Michael Lowy – Robert Sayre, *Εξέγερση και Μελαγχολία, ο ρομαντισμός στους αντίποδες της νεοτερικότητας*, μτφ. Δέσποινα Καββαδία, εισαγωγή. Γιώργος Καραμπελιάς, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1999, σελ. 56.

⁴⁵⁵ John Z. Young, ό. π. σελ. 364.

⁴⁵⁶ Αριστοτέλους, *Περί ουρανού*, 271b 8 – 13.

⁴⁵⁷ John Z. Young, ό. π. σελ. 13.

⁴⁵⁸ [...] η ενίσχυση μυών, η ενίσχυση μνήμης, η ενίσχυση ύψους και η επιλογή φύλου ξεκίνησαν ως προσπάθειες για να αντιμετωπιστεί μια ασθένεια όπως η μυϊκή δυστροφία, η άνοια, ορμονικές ανεπάρκειες, σύνδρομο down κοκ, αλλά κατέληξαν να θεωρούνται όργανο βελτίωσης και καταναλωτική επιλογή.

Βλ. Michael J. Sandel, ό. π. σ. σ. 40 – 52.

υλικού κόσμου, χρησιμοποιώντας το ορατό σώμα σαν ένα πρόσκαιρο θέατρο, να μην εξακολουθεί να υπάρχει και μετά τον θάνατο του σώματος; Εφόσον είναι αόρατο όσο ζω, τί μου λέει πως παύει η ύπαρξή του όταν θα πεθάνω; Τότε το αποδεικτικό βάρος, σύμφωνα πάντα με τον Scheler, το επωμίζονται όσοι υποστηρίζουν την ανυπαρξία του προσώπου ή αρνούνται τη μεταθανάτια ζωή.⁴⁵⁹

Ιδού λοιπόν ένα παράδειγμα κακής χρήσης της δυϊστικής μας οντολογίας εκ μέρους μιας ρομαντικής φωνής, η οποία αποδεικνύεται εξίσου αντιερωτική, μονοδιάστατη και δυστυχημένη όσο και οι αντίπαλοί της, οι ορθολογικοί αντιψυχιστές που ποσοτικοποίησαν όλες τις ποιότητες, οι κήρυκες της προόδου και της εξέλιξης, οι θιασώτες του μετανθρώπου.

Ο τυφλωμένος και μονόχρωμος Ρομαντισμός που επιθυμεί να τακτοποιήσει τον κόσμο κατά τρόπο ανάλογο με εκείνον του φυσικοεπιστημονικού φρονήματος, δεν θα διστάσει μάλιστα να κατηγορήσει για όλες τις ανθρώπινες αρρώστιες τους philosophes του Διαφωτισμού, τους θεμελιωτές υποτίθεται της άμετρης πίστης σε μια άκαμπτη μηχανική λογική που τάχα δεν ενδιαφέρεται για τα συναισθήματα και τα πάθη των ανθρώπων.⁴⁶⁰

Βέβαια, μια εποπτική παράσταση στο χώρο της ιστορίας του πνεύματος αυτή τη φορά, εποπτική παράσταση για παράδειγμα παρόμοια με εκείνη του Peter Gay που ζωγραφίζει έναν πολύχρωμο πίνακα των philosophes του Διαφωτισμού, θα μας αποδείκνυε για ακόμα μια φορά ότι η έλλειψη της τέχνης των αποχρώσεων καλλιεργεί την άγνοια, το μίσος και τη δυστυχία, πράγμα που όπως τονίσαμε και στην αρχή του παρόντος άρθρου, δεν αφορά τάχα μόνον τους αμόρφωτους, αλλά εμφανίζεται σαν επικίνδυνη ασθένεια και μεταξύ φιλοσόφων, επιστημόνων και καλλιτεχνών που στρέφουν τις ψυχοσωματικές τους δυνάμεις και την τύχη τους στη λάθος κατεύθυνση.

Στην ιστορία του πνεύματος, ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τούτης της επικίνδυνης ασθένειας θα μπορούσε να ανιχνευθεί μεταξύ άλλων στον πίνακα του Bertrand Russell, ο οποίος βάλλει λόγου χάρη κατά του Ρομαντισμού και του Rousseau, φτάνοντας στο σημείο να θεωρήσει υπεύθυνο τον πατέρα του ρομαντικού κινήματος κατ' εκείνον για τις δικτατορίες της Ρωσίας και της Γερμανίας, χαρακτηρίζοντας τον Hitler έκγονο του Rousseau!⁴⁶¹

Είναι λοιπόν ο Rousseau ένας προφήτης του ολοκληρωτισμού όπου το άτομο είναι ένα τίποτα και το κράτος τα πάντα; Τί σημαίνει άραγε ότι στον Rousseau μπορείς να βρεις τα δικά σου δόγματα είτε είσαι στην αριστερά (και ιδίως στην αριστερά της αριστεράς) είτε στη δεξιά (και ιδίως δεξιά της δεξιάς);⁴⁶²

Σημαίνει, όπως θα επισημάνει ορθώς και ο Gay, ότι θυσιάζεις την περιπλοκότητα της σκέψης του στοχαστή στο βωμό των δικών σου συμφερόντων⁴⁶³, ή στη δική μας γλώσσα, ότι υποκύπτεις ανενδοίαστα στον κληρονομημένο τακτοποιημένο κόσμο, εφαρμόζοντας μάλιστα αδόκιμα το τρέχον λεξιλόγιο σε ανθρώπους, ιδέες και καταστάσεις που τις έβγαλες βίαια από το πλαίσιό τους για να τις χρησιμοποιήσεις κατά το δοκούν.

Οι αντιερωτικές φωνές έχουν απολέσει πρωτίστως την ακοή τους: *ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι οὐδ' εἰπεῖν* (B 19).

⁴⁵⁹ Max Scheler, *Θάνατος και μετά θάνατον ζωή*, ό. π., σ. σ. 134 – 140.

⁴⁶⁰ Peter Gay, ό. π. σελ. 267.

⁴⁶¹ Bertrand Russell, *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, μτφ. Αιμ. Χουρμουζίου, εκδ. Ι. Δ. Αρσενίδης και Σια, Αθήνα, σελ. 19.

⁴⁶² Peter Gay, ό. π., σελ. 222.

⁴⁶³ Ο. π.

Αν δεν ξέρεις να ακούς, δεν ξέρεις και να μιλάς, καταλήγοντας για παράδειγμα να ισχυρίζεσαι ότι ο Ηράκλειτος ... *περιφρονεί την ανθρωπότητα*⁴⁶⁴ και ότι ... *δεν υπήρξε σοσιαλιστής, αλλά μάλλον αριστοκράτης, πιθανώς δε φασίστας*⁴⁶⁵ (!), ή με την ίδια απλοϊκότητα αποφαίνεσαι ότι ο Διαφωτισμός ταυτίζεται με τον πιο ακραίο εργαλειακό ορθολογισμό όπως και ότι ο Ρομαντισμός από την άλλη πλευρά συμπίπτει με την ναζιστική ιδεολογία, παραβλέποντας προφανώς το γεγονός ότι η ρομαντική λατρεία του έρωτα μετατράπηκε εν προκειμένω στο αντίθετό της, στη δύναμη και την σκληρότητα.⁴⁶⁶

Ως εκ τούτου, αν η σημερινή σκληρότητα έχει κατά κύριο λόγο θετικιστικό πρόσημο και πίσω από τη διακήρυξή της περί απομάγευσης του κόσμου χάρη στην επιστήμη και την τεχνολογία κρύβεται ένας όλο και μεγαλύτερος έλεγχος των συνειδήσεων που υποκύπτουν αδιαμαρτύρητα στο χυδαίο *ουδείς αναντικατάστατος*, μετατρεπόμενες σε μηχανές που σχετίζονται *λειτουργικά με κάτι άλλο ενώ αυτές καθ' εαυτές είναι ασήμαντες*⁴⁶⁷, μηχανές με ιδέες μηχανικές των οποίων η γλώσσα συρρικνώνεται σε ένα ακόμα εργαλείο μέσα στη γιγαντιαία μηχανή παραγωγής⁴⁶⁸, αυτό δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να καταφύγει κανείς σε έναν Ρομαντισμό εξίσου σκληρό και αντιερωτικό.

Η δαιμονοποίηση της τεχνολογίας, η διαρκής καχυποψία έναντι της επιστήμης, η προσφυγή σε υπερφυσικές δυνάμεις, η επιστροφή στις ιδεολογίες της φυλής και του αίματος απέναντι στην παγκοσμιοποίηση και τα αόρατα κέντρα εξουσίας, όλες αυτές οι απαντήσεις ενέχουν την ίδια σκληρότητα και μονοχρωμία με εκείνη της επικρατούσας κοσμοθεωρίας, όπως το *τσακίστε τους φασίστες* στους τοίχους της πόλης μας γνέφει καταφατικά στη βία και την φαυλότητα.

Στην αναπόφευκτη και δικαιολογημένη βία, στη *βία που έχει κάτι το μολυσματικό*, όπως θα πει ο Girard, *στην παραμικρή έκφραση βίας που επιφέρει μια κατακλυσμική κλιμάκωση, στην βία που φαίνεται να κερδίζει πάντα*⁴⁶⁹, μπορούμε να αντιπαρατάξουμε την *τέχνη ως μη βία*⁴⁷⁰, και μάλιστα την τέχνη των αποχρώσεων που μέσω της εποπτικής παράστασης μπορεί να εφαρμοστεί σε όλες τις εκφάνσεις του πολιτισμού μας, *αγκαλιάζοντας το ατομικό και συλλογικό φαντασιακό με περιγραφές που δεν πασχίζουν να επιβληθούν ασθμαίνοντας, αλλά που επανεγγράφουν δημιουργικά και υπεύθυνα το υπάρχον, λουσμένες από το φως του παιχνιδίσματος της φαινομενικότητας.*

Τούτος ο ερωτικός Ρομαντισμός εκτείνεται ποικιλοτρόπως από την λογοτεχνία ως την βιολογία:

Είναι το παράδειγμα του Joyce, που μέσα από την κβαντική κατάσταση του *Finnegans Wake*, του συγκλονιστικότερου ντοκουμέντου μορφολογικής και νοηματικής αστάθειας που αντιστέκεται στην ανάγνωση και μπορεί μόνο να ξαναγραφτεί⁴⁷¹, απορρίπτονται ο εύτακτος νευτώνειος κόσμος, η στατικότητα, η πρόοδος ως νόμος της ιστορίας, η παντοδυναμία της επιστήμης, η αυθάδεια μιας οποιασδήποτε προνομιούχου οπτικής, όχι προς όφελος ενός ανεύθυν(μ)ου

⁴⁶⁴ Bertrand Russell, *ό. π.*, σελ. 96.

⁴⁶⁵ Erwin Schrödinger, *Η Φύση και οι Έλληνες, Ο Κόσμος και η Φυσική*, μτφ. Θεοφάνης Γραμμένος, εκδ. Π. Τραυλός – Ε. Κωσταράκη, Αθήνα 2003, σελ. 81.

⁴⁶⁶ Michael Lowy – Robert Sayre, *ό. π.*, σελ. 168.

⁴⁶⁷ Theodor W. Adorno, *ό.π.*, σελ. 88.

⁴⁶⁸ Μαξ Χορκχάιμμερ, *ό. π.*, σελ. 34.

⁴⁶⁹ René Girard, *Η βία και το ιερό, το εξιλαστήριο θύμα*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2017, σ. σ. 56 – 57.

⁴⁷⁰ Theodor W. Adorno, *ό.π.*, σελ. 410.

⁴⁷¹ Βλ. James Joyce, *Finnegans Wake*.

σχετικισμού, αλλά επειδή μετέχουμε υπεύθυνα και εύθυμα στη δημιουργία της παρατηρούμενης πραγματικότητας, αναγνωρίζοντας ότι οποιαδήποτε από δύο αμοιβαίως αποκλειόμενες προτάσεις μπορεί να είναι αληθής ή ψευδής ανάλογα με τη μέθοδο που επιλέγεται, και κάνοντας ταυτόχρονα λόγο για συμπληρωματικότητα τούτων των αμοιβαίως αποκλειόμενων απόψεων⁴⁷². Έτσι, κατανοούμε τώρα καλύτερα και την ηρακλείτεια θεώρηση για την σκέψη που με τα λόγια του Αξελού θα ήταν η εξής:

*Κάθε αληθινή σκέψη περιέχει μια αντίφαση ή μια αντινομία, δηλαδή ένα στοιχείο τραγικό. Οι αντιθέσεις παραμένουν σπαραχτικές για τους θνητούς που το είναι τους είναι ένα συνεχές γίνεσθαι. [...] Η έκφραση που πραγματοποιείται με τη γλώσσα, είναι τραγική επειδή είναι διχασμένη, κι αναγκαστικά αποσπασματική επειδή ο κόσμος αποκαλύπτεται σαν οντότητα μόνον όταν φωτίζεται από το φως των αποσπασμάτων του.*⁴⁷³

Είναι το παράδειγμα του τυφλωμένου ήρωα του Balzac στην *Αναζήτηση του Απόλυτου*, ενός ήρωα που υπέκυψε στον πιο χυδαίο υλισμό, θεωρώντας πως ο άνθρωπος είναι ένας δοκιμαστικός σωλήνας και πως το σημαντικότερο στα δάκρυα του συνανθρώπου μας είναι το ότι γνωρίζουμε πως περιέχουν φωσφορικό ασβέστιο, χλωριούχο νάτριο, βλέννα και νερό.⁴⁷⁴ Έχεις πεθάνει ολότελα, θα του πει η γυναίκα του, χύνοντας δάκρυα που περιέχουν πολλά περισσότερα από εκείνα που νομίζει ο επιστήμονας. Έχεις πεθάνει, του λέει, γιατί η επιστήμη είναι μέσα σου πιο δυνατή κι από σένα τον ίδιο και το πέταγμά της σ' έχει πάρει πολύ ψηλά για να ξανακατέβεις κάποτε και να γίνεις απλώς ο σύντροφος μιας δύστυχης γυναίκας.⁴⁷⁵

Αλήθεια, πόση δυστυχία σε μια ζωή δίχως έρωτα; Και όλα αυτά γιατί; Για μια ιδέα; Κατηγόρησαμε προηγουμένως τον Russell διότι η ιστορία του πάσχει από έλλειψη της τέχνης της απόχρωσης, αλλά οφείλουμε εδώ να θυμηθούμε την σημαντική δήλωσή του, ότι δηλαδή δεν θα πέθαινε για τις ιδέες του, γιατί θα μπορούσε να έκανε και λάθος.⁴⁷⁶

Είναι το παράδειγμα του μυθιστορηματικού αριστουργήματος του E. T. A. Hoffmann *Τα ελιξίρια του Διαβόλου*, που μέσω του Μεδάρδου θα αμφισβητηθεί η ενότητα της ταυτότητας του ορθολογικού υποκειμένου και θα αναδειχθεί η σημασία του ασυνείδητου και αυτού που διαφεύγει εντός μας όχι μόνον για τους άλλους αλλά και για εμάς τους ίδιους⁴⁷⁷, προαναγγέλλοντας τον ερωτικό Ρομαντισμό της

⁴⁷² Ελευθέριος Ανευλαβής, *Η Αγρόπνια των Φίννεγκαν του Τζέιμς Τζόνς, περί τίνος πρόκειται*, πρόλογος Πάρις Τακόπουλος, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2014, σ. σ. 55- 56.

⁴⁷³ Κώστας Αξελός, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, μτφ. Δημήτρης Δημητριάδης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1976, σ.σ. 85, 171.

⁴⁷⁴ Honore de Balzac, *Η αναζήτηση του απόλυτου*, μτφ. Βασίλης Πουλάκος, εκδ. Printa, Αθήνα, 2008, σ. σ. 102, 104.

⁴⁷⁵ Ο.π., σελ. 105.

⁴⁷⁶ Καμμία θεωρία για την ζωή και την ευτυχία δεν είναι σημαντικότερη από την ζωή και την ευτυχία.

Fyodor Dostoyevsky, “Το όνειρο ενός αστέιου ανθρώπου”, στο *Λευκές Νύχτες και άλλες νουβέλες*, μτφ. Κίρα Σίνου, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1991, σελ. 183.

⁴⁷⁷ Και τί σας μένει λοιπόν από δαύτο – εννοώ αυτή την ιδιαίτερη πνευματική λειτουργία που ονομάζουμε συνείδηση και που δεν είναι τίποτε άλλο παρά η καταραμένη δραστηριότητα ενός κολασμένου θυροφύλακα, ενός φοροεισπράκτορα, ενός ανθυποχωροφύλακα, που έχει ανοίξει το τρισκατάρατο τελωνείο του επάνω στο πατάρι και για κάθε εμπόρευμα που θέλει να βγει από την πόλη λέει: έι, έι, απαγορεύονται οι εξαγωγές, μέσα θα μείνετε όλοι. Τα ωραιότερα διαμαντικά τα κρύβουν μέσα στο χώμα σαν σπόρους και αν φντρώσουν, βγαίνουν το πολύ πολύ κάτι παντζάρια και στο πιεστήριό τους βάζουν από πάνω χίλια καντάρια βάρος και βγάζουν μισή ουγγιά άθλια ζάχαρη...

E. T. A. Hoffmann, *Τα ελιξίρια του διαβόλου*, ό. π., σ. σ. 295 – 296.

Ψυχανάλυσης αλλά και της Φιλοσοφίας, μιας και η μία αρδεύει την άλλη, όπως ακριβώς προτάσσει και η σύγχρονη δημιουργική διεπιστημονικότητα.

Είναι η μνήμη, η μνήμη εκείνη, η *ερωτική μνήμη*, που αντιστέκεται στην διαρκή λείανση της λεγόμενης *εργασιακής μνήμης*, η οποία συνιστά ένα σύνολο συναρμολογημένων μηχανισμών που διασφαλίζουν την κατάλληλη απόκριση στις διάφορες δυνατές επερωτήσεις, και που όπως επισημαίνει ο Bergson, πρόκειται μάλλον περί έξης παρά περί μνήμης.⁴⁷⁸

Και τούτη την ερωτική μνήμη θα μας την δείξει ο Proust:

*Όταν όμως από ένα μακρινό παρελθόν τίποτα δεν επιζεί, αφού πεθάνουν οι άνθρωποι, αφού καταστραφούν τα άψυχα, μόνες, πιο φθαρτές, αλλά πιο μακρόβιες, πιο άυλες, πιο επίμονες, πιο πιστές, η όσφρηση και η γεύση ζουν για καιρό ακόμα, σαν τις ψυχές, για να θυμούνται, να περιμένουν, να ελπίζουν, πάνω σ' όλα αυτά τα ερείπια, να βαστούν χωρίς να λυγίζουν, πάνω στη μικρή σχεδόν άυλη σταγόνα τους, το τεράστιο οικοδόμημα της ανάμνησης.*⁴⁷⁹

Και πολύ πριν από τον Proust, σαν φλεγόμενο βέλος από την αρχαιότητα, πάνω στο τόξο που έχει τεντωθεί όσο το δυνατόν περισσότερο προς τα πίσω, φτάνει ως εδώ, είναι ήδη εδώ, ο λόγος του Πλάτωνα, τούτο το βέλος με την *άφθονη* φλόγα, την πλούσια και την δίχως φθόνο, που καρφώνεται στην καρδιά του τώρα και μας θυμίζει εκείνον τον αρχαίο μύθο:

*Λένε πως τα τζιτζίκια ήταν άνθρωποι κάποτε, προτού ακόμα να γεννηθούν οι Μούσες. Όταν όμως γεννηθήκανε οι Μούσες και πρωτοφάνηκε το τραγούδι, τόσο πια μερικοί απ' αυτούς τότε τους ανθρώπους τα χάσανε από την τέρψη, που τραγουδώντας αμέλησαν να φάνε και να πιουν και, χωρίς να το νιώσουν, πεθάνανε. Απ' αυτούς γεννήθηκε το γένος των τζιτζικιών παίρνοντας τούτο το βραβείο από τις Μούσες, δηλαδή να μην έχει αφότου γεννηθεί καμιάν ανάγκη για τροφή, αλλά, χωρίς να τρώει και να πίνει, ν' αρχίζει ευθύς να τραγουδάει ως που θα πεθάνει, κι έπειτα πηγαίνοντας στις Μούσες να τους φέρνει είδηση ποιος από τους ανθρώπους εδώ κάτω ποιαν απ' αυτές τιμάει. Και να, στην Τερψιχόρη φέρνοντας την είδηση ποιοι την ετίμησαν, κάνουν προς αυτούς την αγάπη της μεγαλύτερη, και στην Ερατώ εκείνους που την ετίμησαν μ' ερωτικά τραγούδια, όμοια και στις άλλες κατά το είδος της τιμής που ταιριάζει στην κάθε μια. Μα στην πρεσβύτατη, την Καλλιόπη, και στην Ουρανία, που έρχεται έπειτα απ' αυτήν, αγγέλλουν εκείνους που περνούνε τη ζωή τους με φιλοσοφία και που τιμούν εκείνων την τέχνη. Αυτές δα είναι που πιο πολύ απ' όλες τις Μούσες, έχοντας να κάμουν με τον ουρανό και με τους λόγους, και των θεών και των ανθρώπων, αρθρώνουνε την ομορφότερη φωνή. Για πολλές δα λοιπόν αιτίες πρέπει να μιλούμε για κάτι και δεν πρέπει να κοιμόμαστε το μεσημέρι.*⁴⁸⁰

Πρέπει λοιπόν να μιλήσουμε.

⁴⁷⁸ Henri Bergson, *Ύλη και μνήμη, δοκίμιο για τη σχέση σώματος και πνεύματος*, μτφ. Πολυξένη Ζινδριλή – Δημήτρης Υφαντής, εκδ. Ροές, Αθήνα, 2013, σ. σ. 179 – 181.

⁴⁷⁹ Marcel Proust, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, από τη μεριά του Σουάν*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 2022, σελ. 50.

⁴⁸⁰ Πλάτωνος, *Φαίδρος*, 259b.

Χρέος μας και ευθύνη μας να μιλήσουμε, διότι, όπως μας λέει ο Dodds, η *άρνηση της ευθύνης σε κάθε σφαίρα συνεπάγεται πάντοτε μιαν οφειλή που πρέπει να πληρωθεί συνήθως με τη μορφή της νευρώσεως*.⁴⁸¹

Πρέπει να μιλήσουμε, έστω και αν γνωρίζουμε πως κάνουμε τόσο δρόμο για να πούμε πως δεν έχουμε τίποτα να πούμε, έστω και αν νιώθουμε πως τόσο σκάψιμο, μάς έδωσε τόσο λίγο χρυσό: *χρυσὸν οἱ διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὐρίσκουσιν ὀλίγον* Β 22.

Πρέπει να μιλήσουμε, διότι στα ζεστά μεσημέρια της ζωής, όταν ολόγυρα τα τζιτζίκια τραγουδούν, αν εμείς διαλέγουμε τον ύπνο, τότε την Λήθη, απάνθρωπα, υπηρετούμε, μα αν άνθρωποι θέλουμε να λεγόμαστε, τότε θα μείνουμε εδώ να μιλήσουμε, τις Μούσες να ευχαριστήσουμε, τούτες τις άγρυπνες κόρες της πιο μυστήριας μάνας, της *ανεξιχνίαστης* Μνημοσύνης⁴⁸² που με την μικρή σχεδόν άυλη σταγόνα της, όπως γράφει και ο Προυστ, ξεχωρίζει το κάτι από το τίποτα.

Η μνήμη λοιπόν. Τούτο το μέγα μυστήριο που σημασία δεν έχει τόσο το *πώς αυτό είναι*, αλλά το *ότι είναι*⁴⁸³, για να παραφράσω τον Wittgenstein, διότι μπορεί σήμερα οι επιστήμονες να μιλάνε για το *έγγραμα* (το υλικό ίχνος που αφήνει στον εγκέφαλο μια εμπειρία), ή την *εκφορά* (την ανάκληση του εγγράματος στη συνείδηση), ή για το ότι οι νευρώνες του εγγράματος στον υπόκαμπο ενεργοποιούν άλλους νευρώνες σε διάφορες περιοχές του εγκεφάλου και όλοι μαζί λειτουργούν σαν μια *μεγάλη ορχήστρα*⁴⁸⁴, εντούτοις είναι η μαγεία της ίδιας της μουσικής που μας συγκλονίζει και που μέσα από κυριολεκτικά αδιανόητες και πολύπλοκες διεργασίες χαρίζει σε εμάς την απλή και συγκινητική αίσθηση του ότι υπήρξαμε.

Και με αυτές τις σύγχρονες εικόνες για την μεγάλη ορχήστρα, εικόνα του λογοτέχνη Πεσσόα μα και του βιολόγου Levi, δεν καταλήγουμε πουθενά αλλού παρά στο να επαναδιατυπώνουμε τα ίδια εκείνα πανάρχαια ερωτήματα, διότι όπως λέει ο Camus και ο Foscolo *δεν μου εξηγείτε τίποτα*, μένουμε κατ' ουσίαν μετέωροι, επαναλαμβάνουμε το μυστικό και απολαμβάνουμε την αιώνια επιστροφή του.

Έτσι λοιπόν, όταν ο Francis Crick, πατέρας της δομής του dna, αναρωτιέται για το *πώς* μπορεί να επιβιώνει η μνήμη σε μια ύλη που διαρκώς αλλάζει, δεδομένου ότι δεν χρησιμοποιούμε ποτέ τον ίδιο εγκέφαλο δύο φορές⁴⁸⁵, και τα μόρια του σώματός μας έχουν ένα συγκεκριμένο *turnover* ημερών ή εβδομάδων, δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να επιβεβαιώνει το μυστικό, όπως ακριβώς πράττουν ο Πλάτων και ο Foscolo, όταν διαπιστώνουν πως ενώ στο σώμα μας και στην ψυχή μας δεν μένει τίποτε αναλλοίωτο⁴⁸⁶, εμείς ξυπνάμε εμείς, και οι αναμνήσεις εξακολουθούν να βρίσκονται εκεί, μα τούτο το *εκεί*, σύμφωνα και με τον Bergson, παραμένει θολό και

⁴⁸¹ E. R. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο*, μτφ. Γιώργης Γιατρομανωλάκης, εκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου – Καρδαμίτσα, Αθήνα 1997.

⁴⁸² *Δῶρον τοῖνον αὐτὸ φῶμεν εἶναι τῆς τῶν Μουσῶν μητρὸς Μνημοσύνης*.

Βλ. Πλάτωνος, *Θεαίτητος*, 191d.

⁴⁸³ *Μυστικό δεν είναι το πώς είναι ο κόσμος, αλλά το ότι είναι*.

Ludwig Wittgenstein, “Λογικοφιλοσοφική πραγματεία”, στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, μτφ – επιμέλεια Κωστής Κωβαίος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2000, σελ. 64.

⁴⁸⁴ Fernando Pessoa, *Βιβλίο της ανησυχίας, σύνθεση του Μπερνάρντο Σοάρες, βοηθού λογιστή στην πόλη της Λισαβόνας*, μτφ. Μαρία Παπαδήμα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα. 2018.

Antonio Damasio, *Η παράξενη κατάσταση των πραγμάτων, η ζωή, τα συναισθήματα και η δημιουργία των πολιτισμών*, μτφ. Μενέλαος Παπαϊωάννου, εκδ. Ενάλιος, Αθήνα, 2018, σελ. 117.

⁴⁸⁵ Andrea Levi, *Genetica dei ricordi, come la vita diventa memoria*, il Saggiatore, Milano, 2023, σελ. 11.

Francois Ansermet, Pierre Magistretti, *Τα ίχνη της εμπειρίας, νευρωνική πλαστικότητα και η συνάντηση της βιολογίας με την ψυχανάλυση*, μτφ. Βασιλική Βακάκη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2017, σελ 175.

⁴⁸⁶ Πλάτωνος, *Συμπόσιο*, 207d – 207e.

ίσως παραπλανητικό⁴⁸⁷, διότι πώς να δείξεις στο χώρο το πού είναι η μουσική; Είναι στην καρδιά, στον εγκέφαλο ή μήπως στη Σελήνη;⁴⁸⁸

Και όμως, κανείς δεν αμφισβητεί την ύπαρξη της μουσικής, κανείς δεν αμφισβητεί την ίδια του την ύπαρξη, έστω και αν την εκλαμβάνει ως όνειρο, καθώς ανεξάρτητα από το περιεχόμενό της, αυτή καθαυτή η μουσική, η μνήμη, είναι η απόδειξη της ύπαρξής μας, είναι η παρελθοντικότητα του παρελθόντος για την οποία κάνει λόγο ο Jankélévitch:

Αυτή ακριβώς η παρελθοντικότητα, ανεξάρτητα από το ίδιο το παρελθόν, από τα περιεχόμενά του και τα λίγο πολύ καλότυχα βιώματά του, μας συγκινεί μέχρι δακρύων. Μια μελαγχολία που έχει ως αιτία την παρελθοντικότητα του παρελθόντος είναι αναμφίβολα μια ανατιολόγητη μελαγχολία. Και τόσο πιο διαβρωτική η μελαγχολία όσο απουσιάζουν προσδιορίσιμα αίτια και αποδόσιμα κίνητρα. Ας ονομάσουμε μυστήριο αυτό το πανθομολογούμενο μυστικό που αντιπαρατίθεται σε κάθε επιμελώς φυλασσόμενη αρκάνα, σε κάθε αίνιγμα, σε κάθε γρίφο. Είναι το πρόδηλο και συνάμα λανθάνον μυστήριο του ότι υπήρξες. Το να έχεις ζήσει, να έχεις αγαπήσει: αυτό είναι το μέγα μυστικό όλου του κόσμου.⁴⁸⁹

Εντούτοις, εκείνη η κίνηση και ο θόρυβος της κυρίαρχης κοσμοθεωρίας της αδιαφορίας που να μεν θέλει να υπάρχουμε για να την υπηρετούμε αλλά να είμαστε ταυτόχρονα σαν να μην υπάρχουμε, επεξεργάζεται και επιστρατεύει κάθε πιθανό μέσο ούτως ώστε να επικαλύψει την μουσική και να αποβάλλει αυτήν ακριβώς την μνήμη, διατηρώντας και ενισχύοντας μιαν άλλου είδους μνήμη, η οποία συνιστά ένα σύνολο συναρμολογημένων μηχανισμών που διασφαλίζουν την κατάλληλη απόκριση στις διάφορες δυνατές επερωτήσεις. Όντας έξη μάλλον παρά μνήμη, όπως επισημαίνει ο Bergson, υποδύεται την παρελθούσα εμπειρία μας, αλλά δεν ανακαλεί την εικόνα της⁴⁹⁰, ανεξάρτητα από τη δυναμική της και τη δημιουργικότητά της, προσομοιάζοντας σε αυτό που αποκαλούμαι σήμερα *εργασιακή μνήμη*⁴⁹¹, μνήμη προσανατολισμένη στην πρακτική δραστηριότητα ή αλλιώς στη δράση.

Τί είναι όμως ένας άνθρωπος που έχει λειάνει τόσο πολύ αυτή την μνήμη, αδιαφορώντας για την αληθινή μνήμη και ζώντας στο εντελώς καθαρό παρόν, αν όχι παρορμητικός⁴⁹² ή και σχεδόν μια μηχανή;

Και από την άλλη πλευρά, στο ακριβώς αντίθετο άκρο, τί είναι ένας άνθρωπος που ζει στο παρελθόν αδιαφορώντας πλήρως για την δράση, αν όχι ονειροπόλος ή και σχεδόν νεκρός, μιας και λίγο πριν από τον θάνατο ζούμε ολόκληρο το παρελθόν μας;

Ανάμεσα στον παρορμητικό και στον ονειροπόλο, ανάμεσα στη μηχανή και στο θάνατο, ανάμεσα στη νεκρή μηχανή και στη μηχανή θανάτου, βρίσκεται ο ζωντανός άνθρωπος της *ορθοφροσύνης*, που δεν παραμελεί ούτε τη δράση και το περιβάλλον του μα ούτε την μνήμη του και το ότι υπήρξε, δηλαδή μεταξύ του νεκρού και της μηχανής βρίσκεται ένας αληθινός καλλιτέχνης της ζωής που φροντίζει εαυτόν και αλλήλους, αφηφώντας τα κελεύσματα των παραπλανημένων υπερασπιστών της λήθης και του τίποτα, αφιερωμένος στο μυστικό, στην αλήθεια και στο κάτι, άγνωστο

⁴⁸⁷ Henri Bergson, *Υλη και μνήμη, δοκίμιο για τη σχέση σώματος και πνεύματος*, μτφ. Πολυξένη Ζινδριλή – Δημήτρης Υφαντής, εκδ. Ροές, Αθήνα, 2013, σ. σ. 179 – 180.

⁴⁸⁸ Βλ. Judith Schalansky, *Κατάλογος απολεσθέντων*, μτφ. Γιάννης Καλιφατίδης, εκδ. Αντίποδες, Αθήνα, 2023.

⁴⁸⁹ Vladimir Jankélévitch – Béatrice Berlowitz, *Κάπου στο ανολοκλήρωτο*, μτφ. Λίζυ Τσιριμώκου, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2021, σελ. 67.

⁴⁹⁰ Henri Bergson, ό. π. σελ. 181.

⁴⁹¹ Andrea Levi, ό. π. σελ. 25.

⁴⁹² Henri Bergson, ό. π. σ. σ. 183 – 184.

το τί ακριβώς και το πώς μα είναι πάντοτε κάτι. Και γι' αυτό το κάτι, φλεγόμενο βέλος θα έρχεται πάντα από τα βάθη της ιστορίας:

*Γιατί τα γράμματα στις ψυχές εκείνων που θα τα μάθουν, θα φέρουν λησμονιά, μια και αυτοί θα παραμελήσουν τη μνήμη τους, γιατί από εμπιστοσύνη στη γραφή θα φέρνουν τα πράγματα στη μνήμη τους απέξω με ξένα σημάδια, όχι από μέσα από τον εαυτό τους τον ίδιο. Ωστε δεν βρήκες το φάρμακο για τη μνήμη την ίδια, αλλά για το να ξαναφέρνεις κάτι στη θύμηση. Κι από τη σοφία δίνεις στους μαθητές σου μια δόκηση, κι όχι την αλήθεια, γιατί έχοντας πολλά ακούσει χωρίς να τα διδαχθούμε θα' χουν τη γνώμη πως ξέρουνε πολλά, ενώ είναι ανίδεοι στα πιο πολλά και φορτικοί στη συντροφιά τους, και θα έχουν γίνει αντίς σοφοί δοκησίσοφοι.*⁴⁹³

Και κάπως έτσι, το φλεγόμενο βέλος του Πλάτωνα, τούτο το βέλος με την άφθονη φλόγα, την πλούσια και την δίχως φθόνο, καρφώνεται στην καρδιά του τώρα, καίγοντας όλους τους κοινούς τόπους, όλα όσα ισχυρίζονται ότι είναι το αντίθετο από αυτό που πραγματικά είναι, προσφέροντας ένα όμορφο θέαμα και μια παρήγορη ζεστασιά, όπου αν προστεθούν και άλλα βέλη, εξίσου φλογισμένα, θα φτιάξουν ένα ζεστό μεσημέρι, και τότε θα ακουστούν ξανά τα τζιτζίκια, τούτοι οι άνθρωποι που πεθάνανε τραγουδώντας, και θα ακουστεί ξανά η μουσική, και πάνω σε όλα αυτά τα ερείπια, η μικρή σχεδόν άυλη σταγόνα στο μάγουλό μας θα βαστά το οικοδόμημα της ανάμνησης, όχι για κανέναν άλλο λόγο, παρά επειδή εμείς μείναμε εδώ για να μιλήσουμε, γύρω από τις φωτιές, όπως τότε, στους αρχέγονους καιρούς. *Κάντε μου τη χάρη λοιπόν, μείνετε λίγο εδώ, άνθρωποι μου! Κανένα πρόβλημα να τα φιλοκουβεντιάσουμε μεταξύ μας, όσο παίρνει...*⁴⁹⁴, λίγο πριν το τέλος, πάντοτε λίγο πριν το τέλος, διότι το τέλος δεν θα το γνωρίσουμε ποτέ.

Έκκληση και πρόταγμα που ζωγραφίζουν οι μεγάλοι μας ποιητές και φιλόσοφοι και επιστήμονες και άνθρωποι με αξιώματα μα κυρίως χωρίς αξιώματα⁴⁹⁵, πίνακες - ύμνος στις αποχρώσεις, και ο Πλάτων, και ο Foscolo, και ο Ρίτσος, και ο Καβάφης, όλοι θα ψηφίσουμε το κόκκινο, τρέχει το αίμα μας.⁴⁹⁶

Αυτό το κόκκινο τρέχει και στην Φιλοσοφία, όπου ο ερωτικός Ρομαντισμός θα αποτυπωθεί στα πλέον διαφορετικά λεξιλόγια, από την εκτενή και πολύπλευρη εργασία της Σχολής της Φρανκφούρτης, στην σαρτρική ελευθερία που ορίζεται ως *το ον που δεν είναι αυτό που είναι και είναι αυτό που δεν είναι*⁴⁹⁷, τον παράλογο συλλογισμό του Camus, την μπερξονική συνείδηση που εμφανίζεται ως απαίτηση δημιουργίας⁴⁹⁸, την αναπεριγραφή του Rorty που συχνά εξευτελίζει⁴⁹⁹, την ανοιχτότητα του Καστοριάδη, ως την κριτική του *σαρκοφαλλοκεντρισμού* από τον Derrida και την *Ψυχή των ζώων* του Martinetti, ο κατάλογος των στοχαστών που θα αντιταχθούν στην επικρατούσα αντιερωτική κοσμοθεωρία δεν έχει τέλος.

⁴⁹³ Πλάτωνος, *Φαίδρος*, 275

⁴⁹⁴ Πλάτωνος, *Απολογία Σωκράτους*, 39e.

⁴⁹⁵ Βλ. για τα αξιώματα Φιόντορ Ντοστογιέβσκη, *Οι Δαιμονισμένοι*, μτφ. Άρης Αλεξάνδρου, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα, 2014, σελ. 391

⁴⁹⁶ Την ίδια γνώμη με εμάς, και μάλιστα με αφορμή το έργο του Foscolo, θα διατυπώσει και ο Michele Mari στη συζήτηση υπό τον τίτλο *Poeti e scrittori d' oggi di fronte ai Sepolcri*.

Βλ. σχετικά Michele Mari, *Poeti e scrittori d' oggi di fronte ai Sepolcri* στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008.

⁴⁹⁷ Jean – Paul Sartre, ό. π., σελ. 958.

⁴⁹⁸ Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, ό. π., σελ. 249.

⁴⁹⁹ Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, επιμ. Κώστας Λιβιεράτος, επιστημονική θεώρηση Νικόλαος Μπινιάρης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2002, σελ. 150.

Ερωτικός Ρομαντισμός που όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει, δεν απουσιάζει ούτε από τις επιστήμες, είτε αναφερόμαστε στην Ιστορία και εκείνες τις εποπτικές παραστάσεις που αναγνωρίζουν ότι *όλες τις εποχές της ανθρωπότητας τις χωρίζει ίση απόσταση από τον Θεό*⁵⁰⁰, είτε στη Νευρολογία όπου πλέον καθίσταται σαφές ότι οι διαφορετικές λειτουργίες του ανθρώπινου εγκεφάλου διασυνδέονται σε τέτοιο βαθμό που θα ήταν αδύνατον να κάνουμε λόγο για διαχωρισμό του συναισθήματος από τη λογική και το σώμα, είτε τέλος στη Βιολογία όπου υποστηρίζεται ότι φαίνεται να είμαστε γενετικά προκαθορισμένοι ώστε να μην είμαστε γενετικά προκαθορισμένοι.⁵⁰¹

Όχι πως αγνοούμε τη σημασία της ταξινόμησης ανθρώπων και πραγμάτων για τον θεωρητικό και πρακτικό μας βίο, το γεγονός πως η κατηγοριοποίηση είναι μια στρατηγική, ένα δομικό στοιχείο, που χρησιμοποιεί ο εγκέφαλός μας για να επεξεργάζεται αποτελεσματικότερα τις πληροφορίες⁵⁰², αλλά θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι η κατηγοριοποίηση δημιουργεί πόλωση, και όπως θα το θέσει ο Mlodinow, *ο ασυνείδητος νους μας μεταμορφώνει ασαφείς διαφορές και λεπτές αποχρώσεις σε ξεκάθαρους διαφοροποιήσεις*.⁵⁰³

Τούτη η πόλωση που βασίζεται στην διαιώνιση πανίσχυρων πλανών με θλιβερές συνέπειες για την ανθρωπότητα αλλά και κάθε έμψυχο ον αυτού του πλανήτη, δεν μπορεί να εξαλειφθεί ή έστω να μετριασθεί παρά μέσα από την τέχνη της απόχρωσης και ό,τι αποκαλέσαμε εδώ ερωτικό Ρομαντισμό.

Συνεπώς, από τον εύτακτο και ευανάγνωστο κόσμο των δυστυχισμένων συνειδήσεων, η διαφυγή μέσω της ερωτικής οδού φαντάζει ως η πλέον ενδεδειγμένη για την ανάκτηση της αξιοπρέπειας του ανθρώπου.

Εδώ, ο ερωτικός και ρομαντικός αέρας των ειρωνικών πνευμάτων μας προσκαλεί/προκαλεί σε μια ποίηση δίχως τέλος, διότι αναγνώρισε την αναξιοπρέπεια ενός τέλους – σκοπού δίχως ποίηση, συνθήκη βέβαια μη εφαρμόσιμη στο έμψυχο, του οποίου κάθε δράση θα αποτελεί πάντα μια μοναδική ατομική δημιουργία που θα ενέχει μια κάποια απροσδιοριστία και διαρκώς θα διαφεύγει, και καθώς θα διαφεύγει, δεν θα μας μένει τίποτε άλλο παρά να παίζουμε με τις αποχρώσεις, να χορεύουμε γύρω από το μυστικό και να αναγγέλλουμε το χαρμόσυνο νέο για την ανθρωπότητα: Η απομάγευση του κόσμου είναι ανέφικτη.

⁵⁰⁰ Peter Gay, ό. π. σελ. 271.

⁵⁰¹ Francois Ansermet, Pierre Magistretti, *Τα ίχνη της εμπειρίας, νευρωνική πλαστικότητα και η συνάντηση της βιολογίας με την ψυχανάλυση*, μτφ. Βασιλική Βακάκη, επιστ. επιμ. Ηλίας Κούβελας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2017, σελ 175.

⁵⁰² Leonard Mlodinow, ό. π., σελ. 145.

⁵⁰³ Ό.π., σελ. 148.

3.2. Ο Foscolo στην άκρη της νύχτας

Η απομάγευση λοιπόν είναι ανέφικτη. Και ακριβώς εδώ, στο σημείο αυτό, θεμελιώσαμε την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Όχι στο ότι εντέλει είναι *ούτως ή άλλως* ανέφικτη, αλλά στο ότι στην διαχρονικά επιχειρούμενη απομάγευση και αποπροσωποποίηση που γνωρίζει η ανθρωπότητα και καθετί έμψυχο μέσα από τις ποικίλες πρακτικές που είδαμε ως τώρα, εμείς αντιτάξαμε τον ερωτικό ρομαντισμό, πρόταγμα μιας διαρκούς καλλιέργειας της τέχνης των αποχρώσεων σε κάθε έκφανση των ανθρώπινων πολιτισμών μας, τέχνη που αντί να απομονώνει και να ακρωτηριάζει τον άνθρωπο, και κατά συνέπεια και το περιβάλλον του, αμβλύνοντας τις αισθήσεις του, οξύνει αυτό που εκ φύσεως κατέχει, πλαταίνοντας τον εαυτό του και τον κόσμο, μέσα από μια όσο το δυνατόν πιο γεμάτη, έντονη, ποιοτικά αλλά και ποσοτικά πλούσια εμπειρία του *εδώ και τώρα*, που όσο απλό ή σύνθετο κι αν είναι αυτό το εδώ και τώρα, στην παραγωγή εικόνων ή στην ύπαρξη συνείδησης και υποκειμενικότητας επί παραδείγματι, συνοδεύεται *αδιαλείπτως* από τα συναισθήματα, την ευχάριστη ή την δυσάρεστη κατάσταση, τον πόνο και την ηδονή σε όλους τους πιθανούς αναβαθμούς και συνδυασμούς τους.

Πόνος και ηδονή. Πόνος και ηδονή για κάθε ψυχοσωματική οντότητα, αναπόφευκτα, ατέρμονα και καθοριστικά. Μάλιστα από την κατανόηση και την βίωση της σημασίας αυτής της πρότασης εξαρτάται εντέλει ό,τι αποκαλούμε ανθρώπινη αξιοπρέπεια: *Η πλημμυρίδα και η άμπωτη των διαθέσεών μου κυβερνούν όλη μου τη ζωή.*⁵⁰⁴

Πόνος και ηδονή, αναπόφευκτα και αδιάλειπτα, διότι δεν γίνεται να ζεις και να μην νιώθεις, καθώς και με τις ναρκωτικές ουσίες για παράδειγμα εξακολουθείς και αισθάνεσαι, δεδομένου ότι προκαλούνται απλώς παραλλαγές της συνείδησης και του χρόνου⁵⁰⁵, αλλά και στον βαθύ ύπνο υπάρχει εποπτεία του εσωτερικού του οργανισμού από τις αισθήσεις, ενώ ακόμα και η αναισθησία, ως προσωρινή αναστολή των αισθήσεων και των αντιδράσεων, είναι ακριβώς προσωρινή, δεν γνωρίζουμε μετά βεβαιότητας ότι υφίσταται απουσία της συνείδησης, και εν πάση περιπτώσει τούτη η αναστολή δεν είναι ούτε εδώ καθολική.⁵⁰⁶

Επίσης, ο αναπόφευκτος και αδιάλειπτος χαρακτήρας των συναισθημάτων δεν θα πρέπει να επισημαίνεται μονάχα στις ακραίες εκείνες περιπτώσεις όπου επιχειρείται μια βίαιη επέμβαση στον οργανισμό με σκοπό να αισθάνεται κανείς όσο το δυνατόν λιγότερο μέσω οποιασδήποτε ουσίας, καταλήγοντας βεβαίως στο συμπέρασμα ότι δεν μπορούμε να ξεφύγουμε. Τουναντίον, τούτη η αναπόφευκτη και αδιάλειπτη φύση των συναισθημάτων θα πρέπει πρωτίστως να γίνεται αντιληπτή σε κάθε δράση των έμψυχων όντων, και μάλιστα στην περίπτωση των έλλογων όντων θα πρέπει επιπλέον να ξεπεραστεί και εκείνος ο περιχαρακωμένος και απαρχαιωμένος

⁵⁰⁴ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998, σελ. 79.

⁵⁰⁵ *Ξεχνάς, φεύγεις, θολώνεις ή βλέπεις πιο καθαρά*, ανάλογα με το αν οι ουσίες επιτείνουν την αυτεπίγνωση και διευρύνουν τη συνείδηση (ψυχεδελικές), αν προκαλούν συμπτώματα παρόμοια με εκείνα των ψυχώσεων (ψυχοτομμητικές), ή αν πρόκειται για άλλες παραληρηματικές ψυχοτρόπες ουσίες που επιφέρουν μια διαφορετική εμπειρία του χρόνου, του εαυτού και του περιβάλλοντος, διαφορετική αλλά πάντοτε εμπειρία μεστή συναισθημάτων.

Για τον χρόνο και τις εθιστικές ουσίες βλ. Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Χρόνος και αχρονικότητα, παραλλαγές της χρονικής εμπειρίας (μια ψυχαναλυτική προσέγγιση)*, μτφ. Μίνα Χαραλάμπους, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, σ. σ. 177 – 193.

⁵⁰⁶ Ο. π.

πλέον δυαδισμός μεταξύ λογικής και συναισθήματος, σώματος και πνεύματος ή εγκεφάλου και σώματος, καθώς οφείλουμε να αισθανθούμε, και λιγότερο να συνειδητοποιήσουμε αφού η συνείδησή μας είναι ούτως ή άλλως περιορισμένη και ως προς αυτό το σημείο, οφείλουμε να αισθανθούμε λοιπόν την αλληλοπεριχώρηση όλων αυτών των μερών, το ότι το ένα είναι μέσα στο άλλο, ότι το ένα είναι και ταυτόχρονα δεν είναι, υπερβαίνοντας έναν δυαδισμό που όπως αναφέρει σωστά και ο Damasio και όπως έχει υποστηρίξει βεβαίως ο Spinoza, διατρέχει όλες τις δυτικές κοσμοθεωρίες και που μπορεί ως ένα βαθμό να υπερκεραστεί, με αναρίθμητες και ανυπολόγιστες συνέπειες για όλες τις ανθρώπινες πρακτικές.

Διότι, πρώτον, αν κατανοήσουμε ότι δεν υπάρχει από την μία πλευρά η λογική και από την άλλη το συναίσθημα αλλά ένας αδιάσπαστος και αμοιβαίος εναγκαλισμός τους⁵⁰⁷, και δεύτερον, αν συλλάβουμε τη σημασία των συναισθημάτων για κάθε έμψυχο ον, τη σημασία για την ίδια του την ύπαρξη μέσω των αυθόρμητων ομοιοστατικών συναισθημάτων όπως η πείνα, η δίψα και ούτω καθεξής, ως την καθοριστική τους συμβολή στα πολυπλοκότερα επιτεύγματα του ανθρώπινου πολιτισμού, στη φιλοσοφία, την τέχνη, τις επιστήμες και τις θρησκείες, τότε θα μπορέσουμε να επανασυνδεθούμε με την ψυχοσωματική μας οντότητα και όλες τις υπόλοιπες υπάρξεις, σε μια κοινότητα τόσο διευρυμένη, *την κοινότητα των συναισθημάτων*, όπου το συγκεκριμένο γίνεται κατά κάποιο τρόπο βίωση του απείρου, εναγκαλισμός με το όλον, ως η ανώτερη εμπειρία που μπορεί να έχει ένα ον σαν τον άνθρωπο. Και για μια τέτοια εμπειρία, για μια τέτοια κοινότητα που παραδόξως μπορεί να συνιστά μια μοναχική κοινότητα, διότι δεν απαιτεί ένα κατά τα άλλα καλοδεχούμενο συλλογικό εγχείρημα το οποίο θα διευκόλυνε την εμπειρία και θα αύξανε την απόλαυση μέσω της αλληλοκατανόησης ή καλύτερα της ενσυναίσθησης, για ένα τέτοιο βίωμα λοιπόν, οφείλει κανείς να εκκινήσει από το συναίσθημα, αισθανόμενος την ιδιαιτερότητά του όχι χάρη στην αβάσιμη ανωτερότητά του που εξηγείται και βάσει της λογικής εξελικτικής γραμμής, αλλά νιώθοντας επιτέλους την αόρατη αλυσίδα (ιδού το αναπόφευκτο, το αδιάλειπτο και το καθοριστικό, ιδού το δράμα και η ευτυχία) που ενώνει τους καιρούς, οι οποίοι εκβάλλουν ορμητικά στον και από τον καθένα μας.

Όπως θα γράψει ο Bergson, δεν είναι μόνον *σύμπασα η ανθρωπότητα, εν χώρω και εν χρόνω που σαν μια τεράστια στρατιά καλπάζει πλάι στον καθένα μας, μπροστά μας, πίσω μας και μέσα μας θα προσθέσουμε εμείς, αλλά και ο παραμικρός κόκκος σκόνης είναι αλληλέγγυος σύνολου του ηλιακού μας συστήματος, και όλα τα οργανωμένα όντα, από τις πρωταρχές της ζωής μέχρι την εποχή μας, σε όλους τους τόπους και τους χρόνους προβάλλουν στα μάτια μας μια μοναδική ώθηση, αντίδρομη προς την κίνηση της ύλης και καθ' εαυτή μη διαιρετή*.⁵⁰⁸

Με άλλα λόγια, αλλά στο ίδιο διεπιστημονικό, διαισθητικό και αισθαντικό πλαίσιο, διακατεχόμενο από τον ίδιο ερωτικό ρομαντισμό, ο Damasio θα διηγηθεί την ιστορία των πολιτιστικών μας δραστηριοτήτων, εκκινώντας όμως από τα αρχικά στάδια της ζωής, και χάρη στα προσωρινά του πορίσματα θα επανεκτιμήσει τη σημασία των συναισθημάτων, *ανακαλύπτοντας τη ρίζα των ανθρώπινων πολιτισμών σε μια μη ανθρώπινη βιολογία*, ενισχύοντας κατ' αυτό τον τρόπο τους δεσμούς μας με

⁵⁰⁷ Antonio Damasio, *Η παράξενη κατάσταση των πραγμάτων, η ζωή, τα συναισθήματα και η δημιουργία των πολιτισμών*, ό. π., σελ. 222.

Όπως γράφει και ο Rousseau, *ό, τι και να λένε οι ηθικολόγοι, ο ανθρώπινος νους οφείλει πολλά στα πάθη*.

Jean Jacques Rousseau, *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, μτφ. Μέλπω Αλεξίου – Καναγκίνη, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2010, σελ. 88.

⁵⁰⁸ Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, ό. π., σελ. 257.

τη φύση και ανακτώντας την ανθρώπινη αξιοπρέπεια μέσα από την συγκέντρωση στο κοινό, στο παραμελημένο, στο παρόν, και όχι στη διαφορά, της οποίας η διαπίστωση δεν προσφέρει τίποτε άλλο παρά έναν στάσιμο, καταστροφικό, αυτοκαταστροφικό, δηλητηριώδη, οδυνηρό και βέβαια αδιέξοδο βαυκαλισμό.

Η *διαφορά* λοιπόν, *αυτό – που – δεν – είναι*, η *απουσία*, διαπιστώνεται εύκολα από όλους μας, ενώ το *κοινό*, *αυτό – που – είναι*, η *παρουσία*, παραδόξως παραμελείται, και αν θέλουμε να στηρίξουμε ειλικρινώς την διαφορά, δεν θα πρέπει απλώς να επικαλούμαστε γενικά και αόριστα και εντέλει αδιάφορα και αναποτελεσματικά τη σημασία της διαφορετικότητας, όπως συμβαίνει στις μέρες μας, αλλά θα πρέπει να ξεκινήσουμε από εκείνο που θεμελιώνει την απουσία και την διαφορά, και αυτό δεν είναι άλλο από το κοινό και παρόν συναίσθημα.

Ως εκ τούτου, αν αναρωτιέται κανείς για το πώς μπορεί να ενταχθεί ένας ποιητής του τέλους του 18^{ου} και των αρχών του 19^{ου} αιώνα σαν τον Foscolo στις σύγχρονες φιλοσοφικές σκηές, και αν επίσης διερωτάται για το ποια μπορεί να είναι η σχέση του έργου ενός λογοτέχνη εκείνης της περιόδου, ενός σύγχρονου νευροεπιστήμονα σαν τον Damasio και ενός φιλοσόφου για παράδειγμα σαν τον Επίκουρο που έζησε πάνω από δύο χιλιάδες χρόνια πριν, η απάντηση βρίσκεται καταρχήν στο ότι τόσο η ιδιαίτερη ανθρώπινη κατάσταση, όσο, κατά πως φαίνεται, και εκείνη όλων των ζώντων οργανισμών εντός της μακράς ιστορίας αυτού του πλανήτη, οφείλει να αναμετράται *διαρκώς*, συνειδητά ή και όχι, με την ηδονή και τον πόνο, σε όλες τις εκφάνσεις τους και όλους τους αναβαθμούς, δεδομένου ότι τούτα τα συναίσθημα αποτελούν πρωτίστως πνευματικές εκδηλώσεις εκείνου που με σύγχρονους όρους αποκαλούμε *ομοιόσταση* και είναι υπεύθυνα για την οικοδόμηση και την διακυβέρνηση της ζωής σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, μιας και βρίσκονται στο βάθος οποιασδήποτε δράσης μας. Αυτοί λοιπόν οι άνθρωποι κατανοούν τη σημασία των συναισθημάτων, και επιπρόσθετα, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο Foscolo, ο ποιητής του *nulla eterno*⁵⁰⁹, ανταποκρίνεται μέσω του έργου του στο πρόταγμα του ερωτικού Ρομαντισμού, συμμετέχοντας στις ζυμώσεις όλων εκείνων των φιλοσοφικών ζητημάτων που απασχολούν την Ευρώπη τους τελευταίους δύο αιώνες.

Εκκινώντας ήδη από το *nulla eterno*, ερχόμαστε αντιμέτωποι με μια γνωστή απόχρωση του φωσκολικού έργου η οποία θα συμπυκνωνόταν περίφημα σε μια παράγραφο του Jankelevitch που αναφέρεται στην υποτιθέμενη/ προσδοκώμενη/ εκφοβιστική ή λυτρωτική ενδεχομένως *αποδημία* και που αξίζει να την παραθέσουμε αυτούσια:

Una migrazione, dice il Fedone, αποδημία ή πορεία, un viaggio che ci conduce da qui a laggiù, ενθένδε έκεισε, un semplice cambiamento di residenza, μετοίκησης. La morte sarebbe forse una apodemia? No, la morte non è una apodemia. La morte è un esilio che non cesserà mai. È dunque un esilio solo per modo di dire. Colui che muore

⁵⁰⁹ Ως *corteggiatore del nulla* θα μπορούσαμε φυσικά να θεωρήσουμε και τον Foscolo, μιας και ταιριάζει απόλυτα στην εικόνα του ρομαντικού διανοούμενου που σκιαγραφεί ο Sergio Givone: *Passione dell' assenza, è la nostalgia. Assenza non di questa o quella cosa, ma assenza in quanto tale. Certo essa prende molti nomi e figure, secondo i gradi di una progressiva indeterminazione: l' amata, la patria, il divino. L' ideale, l' assoluto...[...]* *La realta non riposa in sé, ma rinvia sempre e comunque all' altro da sé, e per l' appunto l' assolutamente altro, il nulla, è l' orizzonte di tutti i significati possibili, è la casa dell' essere.* Μολοντούτο, ο Foscolo, ακόμα και ως *corteggiatore del nulla*, καταφάσκει, όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει, την ζωή στον απόλυτο βαθμό. Sergio Givone, "L' intellettuale" στο *L' uomo romantico*, a cura di Francois Furet, editori Laterza, Roma – Bari, 1995, σελ. 240.

*da qualche parte, emigra in seguito da nessuna parte. La morte è un movimento che non va da nessuna parte, così come è un divenire che non diventa niente.*⁵¹⁰

Πρώτα απ' όλα οφείλουμε να επισημάνουμε ότι τούτο το τίποτα και το πουθενά του Foscolo και του Jankèlèvitch που διατυπώνεται και επαναδιατυπώνεται ποικιλοτρόπως τους τελευταίους αιώνες από ποιητές, φιλοσόφους, επιστήμονες και ανθρώπους όλων των κοινωνικών και οικονομικών στρωμάτων, αποτελεί μια εδραιωμένη πεποίθηση του επαναστατικού διαφωτιστικού πνεύματος πως η *εμπειρία* δεν μας επιτρέπει επ' ουδενί λόγω να μιλήσουμε για εκείνο το *da qualche parte* και για *αποδημία*, ενώ για να είμαστε συνεπής, θα πρέπει στην πραγματικότητα να μην αναφερθούμε ούτε στο *da nessuna parte* ή το *nulla eterno*, όσο κι αν η εμπειρία του θανάτου του *άλλου* μοιάζει να τείνει προς αυτό ακριβώς το συμπέρασμα:

*Όλοι οι ωραίοι λόγοι πάνω στο θέμα της ψυχής θα λάβουν εδώ, για ένα διάστημα τουλάχιστον, μια τρανταχτή απόδειξη του αντιθέτου τους. Απ' αυτό το ασάλευτο σώμα όπου το χαστούκι δεν αφήνει πλέον κανένα σημάδι, η ψυχή έχει εξαφανιστεί.*⁵¹¹

Είναι ίσως αυτή η περίπτωση κατά την οποία θα εφαρμοζόταν καλύτερα η ρήση του Wittgenstein πως *για όσα δεν μπορούμε να μιλάμε θα πρέπει να σιωπάινουμε*⁵¹², υπερβαίνοντας τον φόβο εκείνο που γεννά αναπάντητα στην πραγματικότητα μεταφυσικά ερωτήματα τα οποία μας παρασέρνουν σε αντι – φυσική δράση (σκέψη και πράξη), έστω κι αν ορισμένες από αυτές τις ανθρώπινες δραστηριότητες, όπως λόγου χάρη η θρησκεία, ενέχουν μια αδιαμφισβήτητη ομοιοστατική αξία, παρά τη συχνή εκβολή τους στη βία και συνεπώς στα αντίθετα αποτελέσματα.⁵¹³

Η *συνέπεια* λοιπόν του διαφωτιστικού πνεύματος, επιβάλλει την μετατόπιση του περιεχομένου της φιλοσοφικής σκέψης από τον παραδοσιακό μεταφυσικό – θεολογικό προσανατολισμό στην μελέτη των διεργασιών της φύσης και της ιστορίας, όπου η μεν ανθρωπολογία αντικαθιστά την θεολογία και ο γνωσιοθεωρητικός προβληματισμός παραμερίζει τον μεταφυσικό.⁵¹⁴

Η εμπειρική – πειραματική μέθοδος, θα παρατηρήσει ορθά ο Κονδύλης, εκτοπίζει σε ευρωπαϊκό επίπεδο τον καρτεσιανό νοησιαρχικό μαθηματικισμό, με τον Newton και τον Locke να εκλαμβάνονται πλέον ως οι υποδειγματικοί εκφραστές ενός και του αυτού κοσμοθεωρητικού πνεύματος που διέπεται από τις ίδιες μεθοδολογικές αρχές στη μάχη του ανθρώπου να εξέλθει από την ανωριμότητά του, στην προσπάθειά του δηλαδή να μάθει να μεταχειρίζεται το νου του χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου, τολμώντας να γνωρίσει (*aude sapere*), διαδικασία συλλογική αλλά και πράξη θάρρους, που όπως θα τονίσει ο Foucault, οφείλει κανείς να επιτελέσει προσωπικά⁵¹⁵, αποτινάσσοντας τις βεβαιότητες εκείνες που όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο ναρκώνουν μέσα μας το παράλογο.

⁵¹⁰ Vladimir Jankèlèvitch, *La morte*, ό. π., σελ. 246.

⁵¹¹ Albert Camus, *Ο μύθος του Σίσυφου*, δοκίμιο για το παράλογο, ό. π., σελ. 32.

⁵¹² Ludwig Wittgenstein, “Λογικοφιλοσοφική πραγματεία”, στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, επιλογές από το corpus και τις σημειώσεις των George Edward Moore, Alice Ambrose, Oets Kolk Bowsma, Friedrich Waismann, ερμηνευτικό δοκίμιο Rush Rhees, ό. π., σελ. 64.

⁵¹³ Antonio Damasio, ό. π., σελ. 230.

⁵¹⁴ Παναγιώτης Κονδύλης, *Ο νεοελληνικός διαφωτισμός, οι φιλοσοφικές ιδέες*, Αθήνα, 2008, σελ. 16.

⁵¹⁵ Michel Foucault, *Τί είναι διαφωτισμός*, εισαγωγή – μετάφραση Στέφανος Ροζάνης, εκδ. Έρασμος, Αθήνα, 1988, σ. σ. 6, 18.

Διαφωτιστικό πνεύμα ενός ερωτικού ρομαντισμού που στις απαρχές του θα αναφωνήσει σύσσωμο μαζί με τον Pope, άλλοτε με περίσσεια και καταστροφική έπαρση και άλλοτε πιο ταπεινά και ερωτικά, πως η φύση και οι νόμοι της ήταν κρυμμένοι στο σκότος της νυχτός, και είπε ο Θεός "Γεννηθήτω Νεύτων" και εγένετο φως.⁵¹⁶ Και στην ορμή του ίδιου διαφωτιστικού και ερωτικού πνεύματος θα βρεθεί και ο Foscolo, συλλαμβάνοντας με την καλλιεργημένη του ευαισθησία όσες περισσότερες αποχρώσεις της ζωής μπορεί και συμμετέχοντας ενεργά στις κοινωνικοϊστορικές εξελίξεις μέσω της πιο βαθιάς και αυθεντικής διερώτησης που ανυψώνεται σε τέχνη, έχοντας λάβει πρώτα υπόψη του τα τελευταία πορίσματα των επιστημών μας και έχοντας μελετήσει την ιστορία των ιδεών του πολιτισμού μας. Γι' αυτό και δεν θα πρέπει να μας προξενεί εντύπωση το ότι ο Foscolo θα ασπαστεί τόσο την επιστημονική φυσική του Newton όσο και την αυθεντία του John Locke, του δημιουργού της λεγόμενης επιστημονικής φιλοσοφίας, του οποίου οι γνωσιολογικές και ψυχολογικές θεωρίες παρέμειναν αδιαφιλονίκητες καθ' όλο το πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα.⁵¹⁷

Απόδειξη τούτης της επιρροής αποτελούν τόσο οι άμεσες αναφορές του Foscolo στον Locke, όσο και η πληθώρα έμμεσων στοιχείων που αναδύεται από το ποιητικό του έργο, θέτοντας εν πολλοίς τα ίδια ερωτήματα υπό διαφορετική μορφή. Ερωτήματα δίχως τελική απάντηση, καθώς και ο Foscolo εκκινεί από το *απορείν* και δεν εγκαταλείπει ποτέ την εξακολουθητική τάση προς πορισμό σαν το ηρακλείτειο πρόταγμα που απαιτεί να ανοίξουμε ένα πέρασμα εκεί όπου δεν υπάρχει πόρος (B18), συνειδητοποιώντας ταυτοχρόνως την ολοένα βαθύτερη χαίνουσα ένδεια που όπως αναφέρει και ο Τζαβάρας, είναι πιθανότατα το σημαντικότερο επίτευγμα κάθε στοχαστικής προσπάθειας.⁵¹⁸

Ας δούμε λοιπόν και ας αναλύσουμε πρώτα απ' όλα τις άμεσες αναφορές του Foscolo στον Locke μέσα από το εγκώμιο που του φιλοτεχνεί, σκιαγραφώντας παράλληλα και μια ιστορία των ιδεών που δεν είναι μια ξερή παράθεση αναπαραγόμενων πληροφοριών αλλά το απόσταγμα μιας έντονης αισθαντικότητας που θα πρέπει να διαβαστεί σε πολλαπλά επίπεδα εντός ενός πλαισίου μάλιστα όπου ο ποιητής, πέρα όλων των άλλων, νιώθει και μια συγγένεια με τον φιλόσοφο, εξαιτίας της κοινής μοίρας όσων επαναδιαπραγματεύονται ριζικά το υπάρχον.⁵¹⁹

*Είναι κοινώς αποδεκτό ότι ο John Locke εμπλούτισε τον αιώνα του με το πιο εύλωτο και το πιο χρήσιμο βιβλίο από όσα φώτισαν ποτέ τον κόσμο: το πιο εύλωτο, καθώς δεν γράφτηκε μονάχα με ειλικρινή γλώσσα και ρωμαλέα σκέψη που θεωρήθηκε υποδειγματική από όλους τους Άγγλους, αλλά κυρίως διότι σχεδιάστηκε με αξιοθαύμαστη αρχιτεκτονική των μερών, αναπτύσσοντας μια ισχυρή επιχειρηματολογία και διαθέτοντας εκείνη την μαγική φωτιά της πειθούς για την οποία δεν αρκούν μόνον το ύφος και τα επιχειρήματα. Η πειθώ γεννιέται από την σφριγηλότητα με την οποία συλλαμβάνει κανείς τις ιδέες και από την αγάπη που συνοδεύει την έκθεσή τους. Τέτοιου είδους στοιχεία θεωρούνταν θεία δώρα από τους αρχαίους Έλληνες και τους Ρωμαίους, σε βαθμό που να δικαιολογεί την ανέγερση και την αφιέρωση ναών και βωμών στη θεά της Πειθούς.*⁵²⁰

⁵¹⁶ Βλ. Ernst Cassirer, *Η Φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, μτφ. Αννέτε Φώσβινκελ, επιστ. εποπτεία Γιώργος Ξηροπαΐδης, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2013, σελ. 106.

⁵¹⁷ Ο. π., σελ. 182.

⁵¹⁸ Γιάννης Τζαβάρας, *Η καθολική διάδοση της απελπισίας (Σπουδή στον Kierkegaard)*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα, 1997, σελ. 22.

⁵¹⁹ Βλ. Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π., σελ. 7.

⁵²⁰ Βλ. Giulio Dolci, *Ugo Foscolo*, Casa Editrice Giuseppe Principato, Messina – Milano 1934, σελ. 8.

Ο Foscolo επισημαίνει αρχικά το αναντίρρητο γεγονός της βαθύτατης επιρροής που άσκησε και εξακολουθεί να ασκεί, θα προσθέσουμε εμείς, το έργο του John Locke σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης δράσης, καθώς οι ιδέες του Άγγλου φιλοσόφου, ο οποίος θα θεωρηθεί ως ο ιδρυτής του φιλοσοφικού φιλελευθερισμού και της εμπειριοκρατίας στη γνωσιολογία⁵²¹, θα διοχετευτούν όχι μόνον στην Αγγλία (βλέπε προφανώς Berkeley, Hume, Shelley, Bentham και ούτω καθεξής), αλλά και στην Γαλλία και σε ολόκληρο το διαφωτιστικό εγχείρημα μέσω κυρίως του Voltaire, δίχως να παραβλέπουμε τις πολιτικές του ιδέες που έχουν εγχαραχθεί, όπως μας υπενθυμίζει ο Russell, στο Αμερικανικό Σύνταγμα.⁵²² Μάλιστα ο Foscolo, στην αρχή αυτού του εγκωμίου, θα σταθεί ιδιαίτερος και διόλου τυχαία σε δύο θεμελιώδη χαρακτηριστικά στοιχεία που διέπουν όχι μονάχα το συγκεκριμένο δοκίμιο του Locke στο οποίο αναφέρεται ο ποιητής (το *An essay concerning human understanding*) αλλά σύσσωμο το έργο του καθώς και εκείνο της βρετανικής φιλοσοφίας εν γένει. *Εύλωττο και χρήσιμο* θα γράψει ο Foscolo. Και πράγματι, όσον αφορά στο δοκίμιο του Locke, φαίνεται πως *όχι μόνο οι έγκυρες γνώμες του αλλά και οι πλάνες του ακόμη, ήταν πρακτικά χρήσιμες.*⁵²³

Σε επιστημολογικό επίπεδο ο Russell θα αναφέρει το παράδειγμα της θεωρίας του Locke περί πρωτευουσών και δευτερευουσών ιδιοτήτων που ναι μεν ως διάκριση αποδεικνύεται εσφαλμένη αλλά που μέχρι και την εμφάνιση της θεωρίας των κβάντων είχε υιοθετηθεί από τους φυσικούς αποτελώντας πηγή σημαντικών ανακαλύψεων.⁵²⁴ Βέβαια, η χρησιμότητα του έργου του Locke δεν περιορίζεται όπως είπαμε στην κατεύθυνση που έδωσε στις επιστήμες, στη φυσική, στη φιλοσοφία ή την ψυχολογία, αλλά επεκτείνεται στην πολιτική, με την διάκριση των εξουσιών επί παραδείγματι, και φυσικά στην ηθική και στον καθημερινό βίο εντός μιας κοσμοθεωρίας η οποία διέπεται από τις αρχές της *έλλειψης του δογματισμού, της δοκιμής και του πειραματισμού*⁵²⁵, αρχές που καθώς φαίνεται θα πρέπει διαρκώς όχι απλώς να τις διακηρύσσουμε αλλά να τις εφαρμόζουμε σε κάθε έκφανση της ζωής μας, λειτουργώντας ως παραδείγματα μιας τάσης που επιχειρεί να διασώσει κάθε φορά την ανθρώπινη αξιοπρέπεια σε συνθήκες που ευνοούν ό,τι αποκαλέσαμε πρωτύτερα *απουσία* εις βάρος της *παρουσίας*, εύνοια της παθητικότητας του πνεύματος και των αισθήσεων εις βάρος της εμπειρίας και εκείνου που ο Locke θα ονομάσει *αγάπη για την αλήθεια.*⁵²⁶

Και η αγάπη για την αλήθεια δεν είναι η άτεγκτη υπεράσπιση ενός δόγματος αλλά το να μην περιβάλλουμε μια πρόταση με περισσότερη εμπιστοσύνη από αυτήν που εγγυώνται οι αποδείξεις επί των οποίων ερείδεται.⁵²⁷ Διότι η προθυμία μας να υπαγορεύουμε τις θελήσεις μας, λέει ο Άγγλος φιλόσοφος, δείχνει έλλειψη αγάπης προς την αλήθεια.

Σε τούτη ακριβώς την αγάπη φαίνεται πως αναφέρεται λοιπόν και ο Foscolo όταν μιλάει για τον Locke, κάνοντας λόγο παράλληλα για μια *ευλωττία* και για μια *πειθώ* που γεννιούνται χάρη σε ένα καθαρό πνεύμα, θα λέγαμε εμείς, το οποίο δεν έχει την πρόθεση να εξαπατήσει.

⁵²¹ Bertrand Russell, *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, ό. π., σελ. 182.

⁵²² Ο. π., σελ. 176.

⁵²³ Ο. π.

⁵²⁴ Ο. π., σελ. 177

⁵²⁵ Ο. π., σ. σ. 178, 232.

⁵²⁶ Ο. π., σελ. 179

⁵²⁷ Ο. π.

Και το αναφέρουμε αυτό εδώ, διότι, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος της έρευνάς μας, ο Foscolo θα ασκήσει μια σκληρή και εν μέρει άδικη κριτική στους Σοφιστές και στον Γοργία, οδηγώντας στα άκρα ορισμένες αριστοφανικές και πλατωνικές απόψεις, των οποίων βέβαια δείξαμε τα όρια και τα σφάλματα χάρη στην επανεκτίμηση του έργου και του βίου εκείνων των ανθρώπων, από τους οποίους εντέλει ο ίδιος ο ποιητής, ο ποιητής του *sempre con l' armonia e l' incantesimo della parola*, δεν απέχει τόσο όσο νόμιζε, καθώς όπως το πρότυπό του ο Locke μάς καλεί να οικτίρουμε την αμοιβαία μας άγνοια και να διαφυλάττουμε την ειρήνη και τις κοινές υποχρεώσεις της ανθρωπιάς και της φιλίας παρά την δεδομένη ποικιλία των απόψεών μας, γνωρίζοντας ότι κανείς δεν κατέχει την απόλυτη αλήθεια ή ότι κανείς από τους άλλους δεν βρίσκεται στο απόλυτο ψεύδος⁵²⁸, έτσι και ο Γοργίας θα εκφράσει ένα ανάλογο πρόταγμα: *όμοιοίας ζύμβουλος αυτοῖς ἐγένετο*.

Γοργίας, Foscolo και Locke λοιπόν ως μάγοι του λόγου, ως υπερασπιστές του αιωρούμενου νοήματος, ως φρουροί του ερωτήματος, σε μια δίκαιη απάτη όπου δεν νομοθετεί πλέον ο Δίας, και όπου δίκαια θα ξεσηκωθούν και θα ξεσηκώνονται πάντα οι ταυτοτικοί μηχανισμοί ενάντια σε τούτους τους ειρωνικούς αστερισμούς που δεν είναι πια εκεί όπου τους βλέπεις, με την λάμψη τους όμως να βρίσκεται ήδη εντός ακόμα και των εχθρών: των εχθρών σαν τον οργισμένο Citanna που βλέπει έναν Foscolo *κβαντικό* που δεν πιστεύει αλλά και πιστεύει, που είναι pessimista αλλά όχι όσο θα έπρεπε, που γράφει ένα έργο σαν τα *Sepolcri* που επιδέχεται τόσες απαντήσεις ως προς το νόημά του όσοι και οι αναγνωστοδημιουργοί του. Εχθρών σαν όλους εκείνους που θα κατηγορήσουν τους Σοφιστές για *εξοργιστική περιφρόνηση της αλήθειας*⁵²⁹ ή εχθρών σαν αυτούς που θα βρει απέναντί του ο Locke, πλατωνιστές, καρτεσιανούς και κληρικούς που καταδυναστεύουν εαυτούς και αλλήλους μέσω των αιώνιων υποτίθεται αληθειών των έμφυτων ιδεών.⁵³⁰

Στην τυραννία της αλήθειας και στις συνεπαγόμενες δυστυχίες που αυτή φέρει, οι πιο ευαίσθητες ψυχές καταφεύγουν στην *αγάπη για την αλήθεια*, δηλαδή στην *ειρωνεία γύρω από την αλήθεια*, στην *τέχνη της αιώρησης* που μέσω της άρνησής της να υποκύψει στην αλήθεια, καταφάσκει την ίδια τη ζωή, διότι αρνούμαι την αλήθεια σημαίνει απελευθερώνομαι από τα δεσμά μου και τον περιορισμένο μου ανθρώπινο ορίζοντα, απολαμβάνοντας τη ζωή.

Διότι, υπό μία έννοια, η αλήθεια δεν βρίσκεται στη γη μα ούτε και στον ουρανό, και όπως θα γράψει και ο Cheston, *η πρόοδος, ο πολιτισμός και όλες οι ανακαλύψεις δεν έφεραν τίποτε το καινούριο στον τομέα αυτόν* (σ. σ. στα έσχατα ερωτήματα). *Σαν τους προγόνους μας, παραμένουμε αμήχανοι και φοβισμένοι στη θέα της ασχήμιας, της αρρώστιας, της τρέλας, της δυστυχίας, των γηρατειών, του θανάτου. Εμείς οι υπόλοιποι, παιδιά ενός πολιτισμού που σβήνει, εμείς οι υπόλοιποι, γέροι από την γέννησή μας, είμαστε, ως προς αυτό το αίνιγμα, τόσο νέοι όσο και ο πρώτος άνθρωπος.*⁵³¹ Εντούτοις, αν θεωρήσουμε ότι λύσαμε το αίνιγμα, περίπτωση που είναι και η συνηθέστερη στην ανθρώπινη ιστορία μας, χάνουμε από μπροστά μας το εδώ και τώρα, το μόνο που έχουμε, παραβλέπουμε το κοινό, και ορίζουμε την παρουσία μέσω της απουσίας, και είναι περιττό νομίζω να το πούμε, αλλά μια ζωή που έχει θεμελιωθεί σε μια ακατανόητη απουσία, η οποία δεν δύναται να γίνει γνωστή από την

⁵²⁸ Ο. π., σελ. 181.

⁵²⁹ Jacqueline de Romilly, ό. π., σελ. 130.

⁵³⁰ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, Wordsworth Editions Limited, Great Britain, 2014, I, 3.

⁵³¹ Leon Cheston, *Στους αντίποδες του ορθολογισμού, απόπειρα για μια αδογματίστη σκέψη*, μτφ. Μαρία Ζ. Παπαδοπούλου, εκδ. Printa, Αθήνα, 2005, σ. σ. 118 – 120.

παρουσία, συνεπάγεται μια ζωή υποταγμένη, μια ζωή στη σκιά της ζωής, μια ζωή ανελεύθερη και δυστυχισμένη.

Μα ο άνθρωπος, θα μας πει ο Kant, είναι ένα ον μεταφυσικό, καθώς υποβάλλει στον εαυτό του ερωτήματα που δεν μπορεί να απαντήσει, ερωτήματα που επειδή δεν είναι δυνατόν να απαντηθούν καταληκτικά, διανοίγουν μια προοπτική τελείωσης, λειτουργώντας υπό αυτή την έννοια ρυθμιστικά στην εμπειρία μας, τη γνώση μας και την ηθική μας.⁵³²

Συνεπώς η απουσία μοιάζει να είναι μέσα μας και να προκύπτει κατά τρόπο φυσικό από την παρουσία, ή μάλλον από την κατανόηση του γεγονότος ότι τούτη η ποικιλόχρωμη και πολυπαραγοντική παρουσία δεν εξαντλείται στον εαυτό της αλλά συνδέεται και καθορίζεται και από κάτι που υπερβαίνει την αντίληψη και την κατανόηση ενός πεπερασμένου όντος που δεν είναι πανταχού παρών και τα πάντα πληρών.

Πανταχού παρών και τα πάντα πληρών: Ιδού το αίτημα της φυσικής απόληξης της άσβεστης δίψας του ανθρώπου που νιώθει εγκλωβισμένος στον καιρό του, στο πεπερασμένο, στο στενό χωροχρονικό εδώ και τώρα που μας καθλώνει σε μια αναπόφευκτη μοίρα, σε ένα καταραμένο σώμα που δεν μπορεί να είναι αλλού, δεν μπορεί να είναι αλλιώς, δεν μπορεί να είναι πριν, μετά και πέρα από το σώμα, δεν μπορεί να είναι πάντα και παντού, να ζήσει όλες τις ζωές, να δει όλους τους τόπους και τις εποχές, να βιώσει κάθε ηδονή, να είναι το Εν της απόλυτης παρουσίας και πληρότητας που θα έχει ξεριζώσει οριστικά από μέσα του τη δυστυχία που φέρει η απουσία, η απουσία που τρυπάει κάθε στιγμή το αδύναμο σώμα μας και το λιγώψυχο πνεύμα μας που θα υποκύψει στο ακατανόητο, θα ζητήσει το έλεός του, θα πει φτάνει, λίγο να ξαποστάσω, να κοιμηθώ και το σώμα μου να αιωρηθεί στο κενό, να επιστρέψει ίσως στο νερό έτσι αδύναμος που νιώθω και να κολυμπήσω πίσω στο τίποτα, στη στεριά του πουθενά, εγώ που πρώτα ήθελα τον ωκεανό του παντού.

Μα πώς; Πώς είναι δυνατόν αυτό το ον με την άσβεστη δίψα, αυτό το ηρωικό ον που έχει συνείδηση της θνητότητάς του και σκάβει διαρκώς για να βρει τον χρυσό της αθανασίας (λογική κατάληξη των ομοιοστατικών μηχανισμών;), το παντού και το πάντα (πόσο κοντά είμαστε με τα τεχνολογικά μας επιτεύγματα), πώς γίνεται λοιπόν αυτό το θαρραλέο ον να επιθυμεί κατά βάθος την ανυπαρξία; *Πέρα από το νερό* κλαίνει τα σώματα εκείνων των γιγάντων της ανθρωπότητας που η δίψα τους συνοδεύεται από το αίσθημα του εγκλωβισμού, από το υπερχείλισμα του ποταμού της απουσίας που ξεπέρασε τα ασθενικά φράγματα της παρουσίας και του καιρού για να παρασυρθεί ως τις όχθες του ακατανόητου, βρεγμένοι από φόβο και ελπίδα, γίγαντες που είχαν στο βλέμμα τους τη σιγουριά και την κακία της αλήθειας.

Αν αφήσουμε κατά μέρος τις μεταφορές, αυτή την ηρωική και συγκινητική προσπάθεια του ανθρώπου να μεταφέρει *κάτι* από το μέσα προς τα έξω, θα δούμε πως αυτό που ισχυριζόμαστε είναι ότι η άσβεστη δίψα του ανθρώπου για γνώση και για διαρκή εμπλουτισμό της εμπειρίας του (διότι γνώση θα έπρεπε να σημαίνει περισσότερες αποχρώσεις και όχι μονόχρωμη λειτουργικότητα) δεν συνοδεύεται απαραίτητα από το αίσθημα εγκλωβισμού και την κυριαρχία της απουσίας που οδηγούν τον άνθρωπο στο φόβο και στην αγκίστρωσή του στην ακατανόητη απουσία της φαντασίας του η οποία εξακολουθεί να είναι μια παρουσία, αλλά μια παρουσία ακρωτηριασμένη και αναξιοπρεπής.

Εξάλλου, δεν είμαστε καν τόσο σίγουροι ως προς το ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ένα μεταφυσικό ον που υπό οποιεσδήποτε συνθήκες θα θέσει εντέλει

⁵³² Wolfram Eilenberger, *Η εποχή των μάγων, η μεγάλη δεκαετία της φιλοσοφίας 1919 – 1929*, μτφ. Γιάννης Κοιλής, Αθήνα, 2021, σελ. 33.

ερωτήματα που δεν θα μπορεί να απαντήσει. Και ακόμα και αν δεχόμασταν μια τέτοιου είδους οικουμενικότητα ως προς τη δημιουργία ενός ανώτερου όντος, δεν είμαστε και τόσο βέβαιοι ως προς την ρυθμιστική αξία που υποτίθεται ότι έχουν αυτά τα ερωτήματα στο δρόμο προς την ελευθερία, τη γνώση και την ευτυχία του ανθρώπου.

Για την ευτυχία, την ελευθερία και την πλουσιότερη εμπειρία του ανθρώπου χάρη στη γνώση, δεν είναι ούτε απαραίτητη ούτε αναγκαία η διερώτηση περί κάποιου ανώτερου όντος. Και όπως στεκόμαστε απέναντι στην αλήθεια με σύμμαχο την αγάπη και την ειρωνεία για την αλήθεια, κατά τον ίδιο τρόπο μπορούμε να αντιστρέψουμε την φράση του Επίκουρου που λέει ότι οι Θεοί αδιαφορούν για τις ανθρώπινες υποθέσεις⁵³³, υιοθετώντας εμείς οι ίδιοι μια στάση αδιαφορίας έναντι των Θεών, όχι βέβαια λόγω κάποιας αυθάδειας ή αλαζονείας, αλλά χάρη σε μια σύνεση που διασώζει την αξιοπρέπειά μας, βγάζοντάς μας από την ανωριμότητα του κόσμου της αλήθειας και του Θεού, δίχως να χρειάζεται τούτη την φορά να φονεύσουμε κανέναν Θεό και δίχως να παίρνουμε τη θέση του, σε μια έξοδο που ανταποκρίνεται κατά το μάλλον ή ήττον στο καντιανό και διαφωτιστικό πρόταγμα περί απελευθέρωσης, η οποία, εντός της απόλαυσης, θα μετατρέπεται σε ελευθερία, κατά τον ίδιο τρόπο που οφείλουμε να είμαστε όχι μόνον ελεύθεροι από μια συνθήκη αλλά ελεύθεροι για την δημιουργία μιας κατάστασης. Ιδού τί μας λέει ο Πρωταγόρας:

*Για τους Θεούς δεν μπορώ να ξέρω ούτε αν υπάρχουν ούτε αν δεν υπάρχουν, ούτε ποια μορφή έχουν· πολλά είναι που με εμποδίζουν να ξέρω: η έλλειψη δεδομένων από τις αισθήσεις, και η συντομία της ζωής.*⁵³⁴

Μένω λοιπόν στην εμπειρία και την πλαταινω, δαμάζω την απουσία, κατανοώ τους περιορισμούς του πεπερασμένου και συνεπώς αισθάνομαι ότι μου διαφεύγουν πολλά που με διαπερνούν ή και που δεν έχουν άμεση σχέση με μένα, απολαμβάνω την ύπαρξή μου και καλλιεργώ την αγάπη για την αλήθεια όχι τόσο με το να λέω τί είναι πράγματι το καθετί αλλά με το να διαπιστώνω τί δεν είναι, δείχνοντας εν μέρει κατανόηση και κυρίως συμπόνια στην ανάγκη των ανθρώπων που λοξοδρομεί σε φόβο, αλλά μένοντας άτεγκτος ως προς την αξιοπρέπεια τη δική τους και τη δική μου. Αυτό συνεπάγεται ότι το μεν *pars destruens* συνιστά εν προκειμένω μια ερωτική άρνηση δίχως αρνητικότητα, έτσι όπως την εφάρμοσε τόσο ο Francis Bacon όσο και αργότερα ο John Locke, ενώ και το δε *pars construens* παραμένει εντός του ερωτισμού αφού διέπεται από την προσωρινότητα, την αμφιβολία και τον μετεωρισμό, απεκδυόμενο κάθε είδους εξουσιαστικής τάσης που θα αναιρούσε βεβαίως αυτόματα τον όρο *pars construens*.⁵³⁵

Άρνηση δίχως αρνητικότητα, ως λογική συνέπεια της έγνοιας, στους αντίποδες της αλαζονείας και της αδιαφορίας, των λογικών απολήξεων του φόβου

⁵³³A. G. Festugiere, *Ο Επίκουρος και οι Θεοί του*, μτφ. Ροζίνα Μπέρκνερ, εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 1999, σελ. 100.

⁵³⁴ Jacquelline de Romilly, ό. π., σελ. 161.

⁵³⁵ Στον Bacon το *pars destruens* επιτυγχάνεται μέσω της απαλοιφής των προκαταλήψεών μας (είδωλα) που μάς παρασύρουν σε πλάνες: *Είδωλα της φύλης* (του είδους): Ως προς τις αισθήσεις μας υπερεκτιμούμε οτιδήποτε μας παρουσιάζεται πιο έντονα ή υποτιμούμε αυτό που φτάνει ως εμάς κατά τρόπο ασθενέστερο, ενώ ως προς τη νόησή μας προσδοκούμε περισσότερη τάξη στα φυσικά φαινόμενα από όση πράγματι υπάρχει. *Είδωλα του σπηλαίου*: οι προσωπικές μας προκαταλήψεις. *Είδωλα της αγοράς*: η τυραννία των λέξεων. *Είδωλα του θεάτρου*: τα κληροδοτημένα δογματικά συστήματα σκέψης.

Bertrand Russell, ό. π., σελ. 87.

Βλ. επίσης την ανάλυση του Fabrizio Puca στο <https://www.youtube.com/watch?v=Ny33DPMiqMs>.

που δεν περικλείεται από αγάπη, του τραύματος που δεν αναγνωρίζεται ως τέτοιο, δεν αντιμετωπίζεται και δεν αγκαλιάζεται, του διψασμένου για παρουσία πνεύματος που κατέληξε στην προσμονή της ακατανόητης απουσίας, διότι η *δευτέρα παρουσία*, ακριβώς όπως και η πρώτη, κατά έναν ειρωνικό τρόπο δεν είναι παρά *αδάμαστη απουσία* εντός μας, περίτεχνη απόκρυψη του φόβου και του τραύματος, διαρκής μετάθεση και αναβολή, παθητικότητα μπροστά στο ανεπίλυτο.

Και μεταξύ της θαρραλέας παρουσίας και του δειλού εφησυχασμού του πνεύματος, ο John Locke, για να επιστρέψουμε στο συγκεκριμένο θέμα μας, θα επιλέξει με σύνεση και με πάθος το δρόμο της άρνησης δίχως αρνητικότητα, εισπράττοντας προφανώς την αρνητικότητα των κάθε λογής εξουσιαστών, διότι τόσο η άρνησή του για παράδειγμα των *έμφυτων ιδεών* στο γνωσιολογικό επίπεδο, όσο και εκείνη της *κληρονομικής εξουσίας* σε πολιτικό επίπεδο, σε συνδυασμό με μια μορφή *ανεξίθρησκείας* και γενικότερης *πνευματικής ανεκτικότητας*, συνεπάγεται ρωγμές στην καθεστηκυία τάξη, και οι ρωγμές, οι ρυτίδες που βαθαίνουν στα πρόσωπα όλων εκείνων που καθυποτάσσουν στο όνομα μιας αδιαμφισβήτητης αλήθειας (θρησκευτικής, πολιτικής, επιστημονικής και ηθικής) αποδεικνύουν τη σημασία που είχε και έχει το *pars destruens* του Άγγλου φιλοσόφου.

Pars destruens ενάντια σε όλους εκείνους τους φιλοσόφους που οδήγησαν τις έμφυτες ιδέες του Καρτέσιου στις έσχατες συνέπειές τους, θεωρώντας πως όχι μόνον η ιδέα του Θεού είναι έμφυτη, αλλά και οι ηθικές ιδέες, το πώς πρέπει κανείς να συμπεριφέρεται, και γενικά το πώς πρέπει να ζει και να σκέφτεται, επικαλούμενοι τούτοι οι φιλόσοφοι ένα υποτιθέμενο *consensus omnium*, το ότι δηλαδή όλοι οι άνθρωποι έχουν τάχα κοινές ιδέες και αξίες, ανεξάρτητα από το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου βρίσκονται, και ως εκ τούτου οποιαδήποτε παρέκκλιση μπορεί και πρέπει να εκληφθεί ως ασθένεια που χρήζει θεραπείας.

Pars destruens σε γνωσιολογικό επίπεδο που μέσω του τί και του πώς και του για ποιο λόγο μπορώ να γνωρίσω κάτι, οδηγεί σε ένα καθολικό *pars destruens* οποιασδήποτε κοσμοθεωρίας στηρίζεται σε ένα περιχαρακωμένο, μονοδιάστατο, εξουσιαστικό, δογματικό, μη επαληθεύσιμο από την εμπειρία και κλειστό σύστημα εννοιών και αξιών που υποτίθεται ότι γνωρίζει την *ουσία* των πραγμάτων και ως εκ τούτου καταρρίπτει τη μαγεία ανθρώπων, πραγμάτων, σχέσεων και καταστάσεων. *Τα πράγματα*, μας λέει ο Locke, *ενδέχεται να έχουν πραγματική ουσία, που θα αποτελείται από τη φυσική τους σύσταση, αλλά αυτή μας είναι ως επί το πλείστον άγνωστη και δεν είναι η ουσία περί της οποίας μας μιλούν οι Σχολαστικοί.*⁵³⁶

Η περιφρόνηση της μεταφυσικής και ο ολοκληρωτικός εμπειρισμός εκ μέρους του Locke, το γεγονός ότι μπορώ να γνωρίσω μερικώς, αποκλειστικά μέσω της εμπειρίας και χάρη στις αισθήσεις μου, αισθήσεις οι οποίες έχουν αναντίρρητα όρια, σημαίνει πως η γνώση μου είναι περιορισμένη και συνεπώς δεν μπορώ να έχω απόλυτη γνώση των πραγμάτων που θα με καθιστούσε κυρίαρχο επί αυτών.

Και δυστυχώς το πρόβλημα της γνώσης και της κυριαρχίας, ή τέλος πάντων της απόπειρας κυριαρχίας και της υποτιθέμενης γνώσης, η μεταξύ τους διαπλοκή, το ότι το *γνωρίζω* πρέπει να συνδέεται *απαρεγκλίτως* με το *εξουσιάζω* (θυμηθείτε για παράδειγμα τον Καρτέσιο που λέει ότι γνωρίζω τη φύση για να γίνω κύριος και κάτοχός της), συνιστά μια εκ των ισχυρότερων ανθρώπινων πλανών και αποπροσανατολιστικών σχεδίων (διότι υπό μία έννοια ούτε γνωρίζω ούτε εξουσιάζω αλλά ζω εντός της δυσφορίας) τα οποία οι πιο ευαίσθητες, ανοιχτές και δημιουργικές ψυχές υπερβαίνουν μέσω μιας λυτρωτικής ομολογίας της άγνοιάς τους, *άγνοια που*

⁵³⁶ Ο. π. σελ. 184.

John Locke, ό. π., III, 6.

επανατοποθετεί εντούτοις τις γνωστικές μας ικανότητες στο σωστό δρόμο που έχει αποσυνδέσει τη γνώση από την αδυνατότητα της καθυπόταξης με τις καταστροφικές και φυσικά αυτοκαταστροφικές της συνέπειες. Διότι είτε θεωρεί κανείς πως ο άνθρωπος βρίσκεται στο κέντρο του κόσμου μέσα από τη θρησκεία, είτε νομίζει ότι είναι ένας δεύτερος Θεός, *dues in terris*, η αποτυχία του και η δυστυχία του επαληθεύονται ήδη στην αρχή της διαδρομής, στο πρώτο βλέμμα, στο εδώ και τώρα, καθώς η μοναδική υποταγή που επιτυγχάνεται είναι εκείνου του ίδιου που εμφορείται από μια αρνητική ένταση που τον φέρει εκτός εαυτού, εκτός φύσης και εκτός της ίδιας της ζωής, επαληθεύοντας την ρήση του Rimbaud πως *ο άνθρωπος βγήκε από τη φύση για να μπει στην ιστορία και κατέληξε έξω και από τα δύο*.⁵³⁷

Η γνώση, η πραγματική γνώση, δηλαδή το καθαρό συναίσθημα που προέρχεται από την επαφή μας με τον κόσμο, από τη συνάντησή μας με αυτόν και από τη σπίθα, είναι η ανάδυση ενός καθαρού, απορημένου και ερωτικού βλέμματος που όπου και αν κατευθύνεται δεν εκφράζει τίποτε άλλο παρά την άσβεστη δίψα της συμπάθειας, μιας συμπάθειας η οποία δεν γνωρίζει διαχωριστικές γραμμές αλλά μόνον αποχρώσεις ή όπως το έθεσε και ο ίδιος ο Locke διαβαθμίσεις:

*Η διάκριση των ειδών δεν αποτελεί γεγονός της φύσεως, αλλά της γλώσσας, είναι ξεχωριστές σύνθετες ιδέες με ξεχωριστά ονόματα προσαρτημένα σε αυτές. Είναι αλήθεια πως υπάρχουν στη φύση πράγματα που διαφέρουν μεταξύ τους, αλλά οι διαφορές προχωρούν με συνεχείς διαβαθμίσεις: τα όρια των ειδών, διά των οποίων οι άνθρωποι τα ταξινομούν, φτιάχνονται από τους ανθρώπους...*⁵³⁸

Και μήπως αυτές οι διαβαθμίσεις για τις οποίες κάνει λόγο ο Locke, δεν συγγενεύουν με τις αποχρώσεις του Nietzsche ή του E. T. A. Hoffmann που είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ή τις *ασαφείς διαφορές* που μας λέει σήμερα ο Mlodinow, βασισμένος στα τελευταία πορίσματα των νευροεπιστημών, τις οποίες ο ασυνείδητος νους μετατρέπει σε ξεκάθαρες διαφοροποιήσεις;

Εξάλλου, όπως μας λέει και ο Russell, τούτη η ιδέα δεν είχε γίνει αποδεκτή (και για να λέμε την αλήθεια σε ορισμένες περιπτώσεις δεν γίνεται ακόμα αποδεκτή για διάφορους λόγους, θρησκευτικούς, κοινωνικούς και πρακτικούς), έως ότου ο Δαρβίνος έπεισε τους ανθρώπους να δεχθούν τη θεωρία της εξελίξεως δια σταδιακών μεταβολών, ιδέα που μας επισημαίνει πως πέταξε από πάνω μας πολλά μεταφυσικά...σκουπίδια.⁵³⁹ Αυτά ακριβώς τα ... *μεταφυσικά σκουπίδια* φαίνεται πως έχει κατά νου και ο Foscolo όταν γράφει τα εξής:

Στο κάλλος του βιβλίου του Locke, ας προστεθεί η αρετή της χρησιμότητάς του, όχι τόσο για την αλήθεια που θέλησε να εκθέσει, όσο για τα λάθη που επιχείρησε να διαλύσει. Πράγματι, τόσο η πλατωνική και η καρτεσιανή μεταφυσική που έφραζαν για αιώνες τον δρόμο των επιστημών με διάφορες παραδοξολογίες, όσο και η συμβατική γλώσσα των σχολαστικών επιστημών και των καθηγητικών εδρών που είχαν καταληφθεί από τις δεισιδαιμονίες των παπικών θρόνων, διαλύθηκαν αμέσως μόλις ήρθε στο φως εκείνο το βιβλίο. Και όποιος επιθυμεί να εξετάσει τα συστήματα του Helvétius, του Rousseau, του Bonnet και οποιουδήποτε άλλου έως τον Kant που επέστρεψε στον ιδεαλισμό, θα αντιληφθεί πως αν τα λάθη είναι εκείνων των

⁵³⁷ Βλ. Γιώργος Καραμπελιάς, ό. π., σελ. 37.

⁵³⁸ Bertrand Russell, ό. π., σελ. 184.

⁵³⁹ Ο. π.

στοχαστών, η αλήθεια που βρίσκεται στο βάθος των βιβλίων τους έχει αντληθεί από τις θεωρίες του Locke.⁵⁴⁰

Ωστε ο Πλάτων, ο Καρτέσιος και οι σχολαστικοί φράζουν, σύμφωνα με τον Foscolo και προφανώς τον Locke, τον δρόμο των επιστημών και της φιλοσοφίας, διότι στην πραγματικότητα αντί για την δοκιμή, τον πειραματισμό, την προσφυγή στην εμπειρία, την επανεξέταση, την αναθεώρηση και την επανεκτίμηση των αισθήσεών μας, των συναισθημάτων και των γνωστικών μας λειτουργιών, αντί για την αβεβαιότητα, το μετρημένο συμπέρασμα και αυτό που σήμερα αποκαλούμε κριτήριο της διαψευσιμότητας, προβαίνουν στη λήψη του ζητουμένου, υποκινούμενες, επιστήμη και φιλοσοφία, από αναπόδεικτες προτάσεις ή/και από την υπηρετήση/υπόθαλη (συνειδητή ή ασυνειδη) δογματικών εγκληματιών κατά του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του. Βέβαια, αν θέλουμε να είμαστε συνεπείς ως προς τη φιλοσοφία των αποχρώσεων, οφείλουμε να σπεύσουμε να διευκρινίσουμε πως η σφοδρότητα με την οποία επιτιθέμεθα στις ιδέες ενός έργου κάποιου φιλοσόφου (τυφλή επίθεση που δυστυχώς επεκτείνεται συχνά και κατά του ίδιου του προσώπου) χρησιμεύει μεν στην ανάδειξη ορισμένων δικών μας ιδεών μέσω της δημιουργίας ενός σαφούς εχθρού, δεν παύει όμως να αποτελεί μια μονόχρωμη, απλοϊκή, ισοπεδωτική και παραπλανητική προσέγγιση, η οποία διαποτισμένη από την αρνητικότητα και την εχθρότητα κρύβει από τα μάτια μας τόσο τη γενική συνεισφορά του καθενός στον πολύχρωμο πίνακα του ανθρώπινου και του μη ανθρώπινου όσο και τη συγκεκριμένη πνοή που δίνει στο δικό μας έργο μέσω της αναπόφευκτης σπίθας μας, της συνάντησής μας με αυτό. Ως εκ τούτου, το χρέος μας σε κάθε *pars destruens* είναι η ταυτόχρονη διάσωση και ο σεβασμός της ομορφιάς εκείνου του χωριού που αποφασίσαμε να κάψουμε, δίχως να στέλνουμε κανέναν στην κόλαση, αλλά το πολύ πολύ μέχρι το καθαρτήριο της φιλοσοφίας και της επιστήμης, όπως θα κάνει ο Russell με τον Σωκράτη, τον οποίο βέβαια ως άνθρωπο θα τον κατατάξει στη χορεία των αγίων.⁵⁴¹ Το ίδιο θα όφειλε να κάνει ενδεχομένως και με άλλα πνεύματα της ιστορίας μας που εντούτοις ανενδόιαστα και αυθαίρετα οδηγεί κατευθείαν στην κόλαση, χάνοντας από τα μάτια του, ακόμα και αυτός ο άνθρωπος με τις τόσο οξυμένες αισθήσεις, την ομορφιά ενός Πλάτωνα, ενός Nietzsche ή ενός Rousseau, χαράσσοντας ανεξίτηλες γραμμές που συντηρούν δίπολα και διλλήματα μιας τέλει παρεξήγησης, παρεξήγηση γέννημα θρέμμα της πανούργας ιστορίας και της καταραμένης απουσίας. Όπως και να έχει όμως, οι ανοιχτές ψυχές υπερβαίνουν εντέλει τις παρεξηγήσεις, δεν πεθαίνουν για τις ιδέες τους αλλά απλώς πεθαίνουν, διασώζουν τη μαγεία και εμμένουν στην παρουσία, διωκόμενοι οι ίδιοι από μια εξουσία που είναι ήδη νεκρή και που δεν θα τους συλλάβει ποτέ. Και σε τούτη ακριβώς την παρουσία εμμένει και η ανοιχτή ψυχή του Foscolo, υπερβαίνοντας τις παρεξηγήσεις και διασώζοντας το μυστικό:

Δυστυχώς, όλη η δύναμη της φιλοσοφίας μας και της ψυχής μας, συνίσταται στις δυνάμεις των μυών μας, της καρδιάς μας, της σάρκας μας και του μυαλού μας. Ο

⁵⁴⁰ Βλ. Giulio Dolci, ό. π., σελ. 8.

⁵⁴¹ Bertrand Russell, ό. π.

άνθρωπος δεν μιλάει και δεν γράφει παρά μόνο επειδή αισθάνεται, φαντάζεται και στοχάζεται. Η ζωή του ανθρώπου βρίσκεται συνεχώς σε ένα αέναο γίγνεσθαι, σε μια διαρκή κίνηση από την αίσθηση και το συναίσθημα στη σκέψη, διότι οι αισθήσεις παράγουν ιδέες στη μνήμη, οι ιδέες διατηρούν τις επιθυμίες στην καρδιά, οι επιθυμίες δημιουργούν εικόνες στη φαντασία, οι εικόνες τροφοδοτούν τα πάθη και τα πάθη καθορίζουν τις γνώμες.[...] Όλες οι πνευματικές μας δυνάμεις υπόκεινται στην μυστηριώδη κατασκευή των εσωτερικών και των εξωτερικών οργάνων των οποίων γνωρίζουμε μόνο τη χρήση.⁵⁴²

Δυστυχώς; Γιατί ο Foscolo γράφει... δυστυχώς; Διότι απλούστατα ο άνθρωπος που συγκροτείται θεμελιωδώς σαν επιθυμία να είναι θεός⁵⁴³, που επιθυμεί να είναι πανταχού παρών και να γνωρίσει και να γευτεί τα πάντα, βλέπει να ορθώνεται εμπρός του το ασυμβίβαστο της μακαριότητας και της δίψας, το ασυμβίβαστο του μακάριου Θεού και του διψασμένου ανθρώπου, η αναπότερη μοίρα του πεπερασμένου και το κυριολεκτικώς αδιανόητο άπειρο. Κι όμως, η ανέφικτη μακαριότητα δεν οδηγεί μονάχα στο σβήσιμο της δίψας μέσω της παραίτησης από τον μάταιο αγώνα ή μέσα από το ανεπίτρεπτο για την εμπειρία άλμα προς μια αθάνατη ψυχή, μα μπορεί να μας οδηγήσει και σε μια ακόμα εντονότερη δίψα του θέλω να είμαι θεός αλλά δεν θέλω να είμαι θεός, σε μια παράλογη και δίχως όρια δίψα όπου ο θάνατος έχει πραγματικά ηττηθεί όχι χάρη στην υποτιθέμενη αθανασία αλλά χάρη στον έρωτα και την επαναστατική ανάμνηση της ενόρασης αυτού του σώματος, σε αυτή τη ζωή. Αυτή είναι η πραγματική επανάσταση, η μοναδική εφικτή επανάσταση, η ανάμνηση της ενόρασης τούτου του σώματος και όχι η κατά τ' άλλα συγκινητική προσπάθεια της ανάμνησης κάποιων προηγούμενων ζώων που θα συνιστούσε μια πρωτόγνωρη εμπειρία ταυτόχρονης ανάμνησης του παρελθόντος και του... μέλλοντος, όπου χάρη σε μια έκλαμψη θα καταρρεύσει ο χρόνος μέσα σε μια αιωνιότητα δίχως τώρα, πριν και μετά. Βέβαια η έκλαμψη δεν είναι απαγορευμένη για τον άνθρωπο, αλλά η φευγαλέα αστραπή αντανακλάται στα μάτια που δεν χάνουν από μπροστά τους τη σπίθα, σε μια επιθυμία όπου η ανάμνηση του παρελθόντος και του μέλλοντος είναι η φωτιά που δεν ξέρουμε πώς και από ποιον άναψε, είναι η συνάντηση μιας άγνωστης έκβασης, είναι ο έρωτας που διψάει να διψάει αφήνοντας τα πάντα ανοιχτά, τα πάντα εκτός από την δίψα.

Μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο *m' illumino d' immenso*, μονάχα αυτό το *immenso* γνωρίζουμε, το *immenso* του σώματος της πληγιασμένης ανθρωπότητας, το *immenso* του γυμνού σώματος του έρωτα, *το σώμα σου ωραίο, το σώμα σου απέραντο, χάθηκα στο απέραντο, ηδονή, πέρα από τη γέννηση, πέρα από το θάνατο, τελικό κι αιώνιο, παρόν...*⁵⁴⁴

Και τούτη η ταυτόχρονη επιθυμία και αποστροφή της θεοποίησης αντανακλά αυτή την παράξενη κατάσταση του ερωτευμένου που μοιάζει με *ζηλότυπο Θεό ο οποίος εκδιώκει από τον Όλυμπο την πληθυντική πολυθεΐα των παγανιστικών Θεών ώστε να αγαπάται μόνο εκείνος, να αγαπά δίχως μέτρο, δίχως να διακρίνει μέσα του το καλό και το κακό, το καλό που αγαπά, το κακό που απορρίπτει*⁵⁴⁵, θεός που δεν είναι θεός, που θέλει και δεν θέλει να είναι θεός, που έχει υπερβεί το πληγιασμένο σώμα της απανθρωπιάς για χάρη του γυμνού σώματος του έρωτα, ενός σώματος μοναδικού όπου ο καθένας μας κάθε φορά έχει την ευκαιρία να γίνει ένας φευγαλέος δημιουργός

⁵⁴² Ugo Foscolo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, ό. π., σελ. 67.

⁵⁴³ Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν, δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας*, ό. π., σελ. 871.

⁵⁴⁴ Γιάννης Ρίτσος, "Γυμνό σώμα" στο *Τα ερωτικά*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 2010.

⁵⁴⁵ Vladimir Jankélévitch – Béatrice Berlowitz, ό. π., σελ. 161.

ενός εξίσου φευγαλέου δημιουργήματος, σε μια αιώνια επιστροφή του πάντοτε ίδιου που ταυτόχρονα δεν είναι ποτέ το ίδιο, σε μια αιώνια όχι επιστροφή μάλλον αλλά παρουσία, αιώνια παρουσία της σπίθας μεταξύ των σωμάτων που βαίνουν από την παρουσία στην απουσία, που μάλλον δεν *βαίνουν* αλλά που *είναι* ταυτόχρονα παρόντα και απόντα, σε τούτο το παιχνίδισμα της σπίθας όπου οι ερωτευμένοι βιώνουν την παρουσία και την απουσία μέσα από την υψηλότερη ένταση, έτσι όπως συμβαίνει με κάθε έργο τέχνης, έτσι όπως συμβαίνει ή οφείλει να συμβαίνει πάνω σε κάθε γυμνό σώμα που πιάνουμε τα πινέλα να ζωγραφίσουμε, που η δίψα για την δίψα δεν νοιάζεται πια για καμία μέθοδο και σίγουρα για καμία μεθόδευση παρά μόνο για τα χρώματα, ρίξε τα χρώματα και τα αρώματα και τα χώματα όπως θες, και το πώς θα βαφτεί το σπίτι μας είναι άγνωστο, είναι μοναδικό και ανεπανάληπτο, εντός της άσβεστης φλόγας που οι πιο τυχεροί και οξυδερκείς και σε εγρήγορση άνθρωποι όχι μόνο αδιαφορούν παντελώς για το αποτέλεσμα αλλά βλέπουν και ένα άστρο να καταφθάνει, ένα άστρο που θα τους κάψει το σπίτι.

*Désir [επιθυμία], desiderare, οι άνθρωποι διαπιστώνουν και θλίβονται διότι οι αστερισμοί, τα sidera, δεν δίνουν σημάδι, διότι οι θεοί δεν υποδεικνύουν τίποτα μέσα από τα αστέρια. Η επιθυμία είναι η διάψευση του οiwονού...*⁵⁴⁶

Απέραντο πεδίο δημιουργίας και απροσδιοριστίας το κάθε σώμα, απέραντα τα βουνά και οι πλαγιές και οι πεδιάδες και οι σπηλιές, για κάποια αγρίμια σαν εμάς που θα πιαστούν σα ναυαγοί από ένα άγνωστο κομμάτι στεριάς, από ένα ακρωτήριο δαχτύλων, και θα κραυγάζουν άναρχα την απεραντοσύνη, *αγγίζω τα δάχτυλα των ποδιών σου, τί αναρίθμητος ο κόσμος*, τί ιερό μυστικό το κάθε σώμα, το μυστικό είναι ιερό, το ιερό είναι μυστικό⁵⁴⁷, και ο Foscolo το έχει αισθανθεί στα βάθη του κορμιού του, στα βάθη και την επιφάνεια, στην απλότητα και την πολυπλοκότητα, στο φως και τα σκοτάδια:

*L' uomo non parla e non scrive se non perché sente, immagina e riflette; ma non tutti sentono, nè riflettono ad uno stesso modo, perché queste facoltà derivano dalla costruzione fisica, modificata diversamente dalle varie educazioni in ogni individuo [...] così tutti non possono avere lo stesso ordine e la stessa vita nel loro pensiero.*⁵⁴⁸

Και αν συνηθίζουμε να λέμε πως ο ερωτευμένος δεν βλέπει μπροστά του και δεν ακούει τίποτε, αυτό αληθεύει μόνον εν μέρει και είναι ως ένα βαθμό παραπλανητικό, διότι ναι μεν τα σκηνικά τριγύρω του καταρρέουν δίχως εκείνος να το αντιλαμβάνεται, σε μια εμπειρία πέρα από την απανθρωπιά, αλλά ταυτόχρονα οι αισθήσεις του οξύνονται σε τέτοιο σημείο που μοιάζει να έχει δεχτεί το χάρισμα από κάθε ζώο του οποίου την αίσθηση θαυμάζουμε καθώς η δική μας είναι σαφώς ασθενέστερη, ενώ κατά έναν παράξενο τρόπο, το διακριτικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου που μας καθιστά τόσο περήφανους, το *ανθρώπινο πνεύμα*, αποκτά μια

⁵⁴⁶ Jean – Francois Lyotard, *Γιατί φιλοσοφούμε;*, ό. π., σελ. 65.

⁵⁴⁷ Το μυστικό είναι το *άκτιστο τμήμα των έμψυχων που διαφεύγει από την κατανόηση του δημιουργημένου πνεύματος, είναι το αβυσσαλέο βάθος που μπορεί μόνο να γίνει γνωστό αποφαιτικά* (δηλαδή να μην γίνει γνωστό), *είναι ο τόπος οδύνης που δεν γνωρίζει κανέναν καθορισμό, είναι το βάθος της ψυχής που δεν σηματοδοτεί τίποτα.*

Βλ. Pierre Klossowski, *Το ζωντανό νόμισμα*, εισαγωγή Daniel W. Smith, μτφ. Θανάσης Λάγιος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2020, σελ. 15.

⁵⁴⁸ Ugo Foscolo, ό. π.

διαύγεια δίχως προηγούμενο, γεγονός που έρχεται σε κατάφορη αντίθεση με την παραδοσιακά κακή φήμη του *θυμικού* το οποίο υποτίθεται πως υπονομεύει την άσκηση της λογικής.

Και πράγματι, ορισμένες αρνητικές συγκινήσεις ενδέχεται να έχουν δυσάρεστα αποτελέσματα και επικίνδυνες επιπτώσεις, μα σήμερα γνωρίζουμε πως *οι συγκινήσεις και τα συναισθήματα διαθέτουν πολλαπλές μορφές και στην πλειονότητά τους είναι απαραίτητα στοιχεία για την ενεργοποίηση της πνευματικής και δημιουργικής διαδικασίας*⁵⁴⁹, γνωρίζουμε αυτό που γνώριζαν και αισθάνονταν ακόμα και εκείνοι που απέφευγαν επιμελώς τις διαβαθμίσεις και τις αποχρώσεις, ότι δηλαδή *τα συναισθήματα και η λογική εμπλέκονται σε έναν αδιάσπαστο και αμοιβαίο εναγκαλισμό*.⁵⁵⁰

Και ιδού πώς ένας ποιητής, ένας πραγματικός ποιητής σαν τον Foscolo, κρατάει εμπρός του και μέσα του τη σπίθα της συνάντησης και τον έρωτα, τη σπίθα της συνάντησης εντός του ίδιου του σώματός του, χάρη σε μια ενόραση που ανεξάρτητα από τα εργαλεία και τα λεξιλόγια που έχει στη διάθεσή της κάθε εποχή (από τον Επίκουρο ως τον Damasio), αυτή παραμένει στην ουσία της η ίδια, ανέρχεται ως ανάμνηση αυτού του επαναστατημένου σώματος που βιώνει την ενότητα της πολλαπλότητας δίχως να μπορεί να πει πού αρχίζει και πού τελειώνει το καθετί⁵⁵¹, ανούσιες φλυαρίες κατά το μάλλον ή ήττον, δίχως να τραβάει διαχωριστικές γραμμές που θα διέκριναν τελειωτικά το καλό από το κακό, παρά αγκαλιάζει το φλεγόμενο όλον, σκάβοντας διαρκώς, οξύνοντας αισθήσεις και πνεύμα σαν ένα τέλειο ζώο που νιώθει στον υπέρτατο βαθμό την ηδονή και τον πόνο, ένα τέλειο ζώο που δεν επιθυμεί καμία μακαριότητα μα μόνο τη δίψα για τη δίψα, σε μια αδιανόητη ηδονή της ηδονής και του πόνου, σε έναν παράλογο πόνο της ηδονής και του πόνου:

Πρώτα αισθανόμαστε και μέσω της μνήμης, της επιθυμίας και της φαντασίας, αντιλαμβανόμαστε το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Όσο πιο πολύ εκτείνεται αυτή η κατανόηση του χρόνου τόσο πιο δυνατή είναι η αίσθηση που διαχέεται από εκείνη, τόσο εντονότερος είναι ο πόνος ή η ηδονή επάνω μας, στη μνήμη μας, στην επιθυμία μας και στη φαντασία μας. Και όσο περισσότερο αντιλαμβανόμαστε τις διαβαθμίσεις της πολυπαραγοντικής μας ζωής τόσο καλύτερα μπορούμε να εφαρμόσουμε την λογική μας. Διότι χωρίς αισθήσεις δεν θα είχα ιδέες, και δίχως ιδέες, μνήμη, επιθυμία και φαντασία δεν θα είχα πρόσβαση στην εμπειρία, ούτε δυνατότητα σύγκρισης, ούτε αντίληψη του χρόνου, ούτε σημάδια μέτρησης αλλά ούτε και θέληση. Αντιθέτως, όσο

⁵⁴⁹ Antonio Damasio, ό. π., σελ. 138

⁵⁵⁰ Όταν οι οργανισμοί υποχρεώνονται να λειτουργήσουν έξω από τα όρια της ευεξίας και παρασύρονται σε ασθένεια και προς το θάνατο, τα συναισθήματα αποτελούν ισχυρά ενοχλήματα, τα οποία εισάγουν στη διαδικασία της σκέψης την έντονη επιθυμία για μια ευνοϊκή ομοιοστατική κατάσταση. Δεύτερον, πέραν της πρόκλησης ανησυχίας και της επιβολής σκέψης και δράσης, τα συναισθήματα χρησιμεύουν και σαν κριτές της ποιότητας της αντίδρασης. Σε τελική ανάλυση, τα συναισθήματα είναι οι κριτές της πολιτιστικής δημιουργικής διαδικασίας.

Ο. π., σελ. 222.

⁵⁵¹ Δεν ξέρω ούτε γιατί ήρθα στον κόσμο ούτε πώς · ούτε τί είναι ο κόσμος, ούτε τί είμαι εγώ. Κι αν προσπαθήσω να το ανακαλύψω, επιστρέφω με το νου θολωμένο από μια άγνοια όλο και πιο τρομαχτική. Δεν ξέρω τί είναι το σώμα μου, οι αισθήσεις μου, η ψυχή μου . Κι αυτό το τμήμα του εαυτού μου που κέφεται αυτά που γράφω και που στοχάζεται πέρα από τα πάντα και πέρα από τον εαυτό του, δεν θα μπορούσα να το γνωρίσω ποτέ. Μάταια προσπαθώ ν' αναμετρήσω με το νου αυτές τις απέραντες εκτάσεις του σύμπαντος που με περιβάλλουν. Βρίσκομαι στριμωγμένος σε μια μικρή γωνιά ενός ακατανόητου χώρου, χωρίς να ξέρω γιατί βρέθηκα εδώ και όχι αλλού [...] Παντού ολόγυρά μου, δεν βλέπω παρά την απεραντοσύνη που με απορροφά σαν ένα άτομο.

Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π., σελ. 179.

πιο καλλιεργημένες είναι οι ικανότητες του ακούειν, του όρᾶν και του σκέπτεσθαι, τόσο μεγαλύτερο είναι το εύρος της λογικής μου.⁵⁵²

Ὡστε ηδονή και πόνος. *Η επί γης ευδοκία θα ήταν να πεθάνεις από ηδονή, μες στην ηδονή... Τα υπόλοιπα δεν είναι τίποτε απολύτως, είναι φόβος που δεν τολμάμε να τον ομολογήσουμε, είναι τέχνη.*⁵⁵³

Ηδονή και πόνος για όλα τα ζώα εδώ κάτω, ηδονή και πόνος απ' άκρου εις άκρον, και όποιο ανθρώπινο ζώο δεν ακούει την κραυγή της γης είναι το δίχως άλλο ανάπηρο, αποτυχημένο ως προς την αισθαντικότητα του, την αισθητικοποίησή του και την αισθητικότητα του, αποτυχημένο διότι κοίταζε το δέντρο της διαφοράς και έχανε το δάσος του κοινού, και χάνοντας το δάσος περιόριζε την εμπειρία του σε ένα κατά τ' άλλα όμορφο δέντρο που κάτω από τη γη οι ρίζες του αγκαλιάζονταν με τις ρίζες των άλλων δέντρων, και φαντάζει τόσο λυπηρό να μην βλέπει κανείς τις κοινές μας ρίζες, τις ρίζες του πόνου και της ηδονής, του πόνου και της ηδονής των ζώων που δεν έχουν ιστορία και δεν την χρειάζονται, και του ζώου του ανθρώπινου που ζει εντός της ιστορίας.

Και το θεμέλιο τόσο της μη ιστορίας όσο και της ιστορίας είναι κοινό, και αυτό φαντάζει πραγματικά παράξενο, πολύ παράξενο για τα όντα που έχουν χαθεί στην ψευδοανωτερότητά τους και στους κακογραμμένους μύθους της εξέλιξής τους, ωσάν τα προτερήματα των πολιτιστικών μας ανακαλύψεων να μην αξιολογούνται εντέλει ως αποτελεσματικά ή όχι μέσα από μια συναισθηματική πλατφόρμα, ωσάν τα πολιτιστικά μας μέσα που υπερβαίνουν τις βασικές βιολογικές μας λειτουργίες να μην έχουν ακόμα στο πυρήνα τους την επαύξηση ή τη μείωση του πόνου ή της ηδονής, τη θεραπεία των συναισθημάτων και το παιχνίδι πάνω ακριβώς σε αυτή την πλατφόρμα.

Πώς φτάσαμε να ντρεπόμαστε για τις κοινές μας ρίζες;

Πώς φτάσαμε να αποκρύπτουμε από τους εαυτούς μας και από τους άλλους ότι στη βάση των τόσο όμορφων και συγκινητικών επιτευγμάτων μας βρίσκονται φωλιασμένα τα συναισθήματα και γιατί να θεωρείται ευτελής, ανάξιο, ένδειξη αδυναμίας, κατωτερότητα και εντέλει μη ανθρώπινο το να πονάς και να ευχαριστιέσαι;

Να λησμονήσουμε τις συγγένειες, να λησμονήσουμε και το μιαρό μας σώμα, το αμαρτωλό σώμα, το σώμα – σήμα, να ανυψωθούμε σε υπεραισθητό ή αναίσθητο πνεύμα, να ξεφύγουμε από τα βάσανα της κόλασης των αισθήσεων στην οποία ήρθαμε παρά τη θέλησή μας, ή ακόμα καλύτερα, σύμφωνα και με το όραμα των αποστόλων του μετανθρωπισμού, *να μεταβιβάσουμε τον ανθρώπινο εγκέφαλο σε έναν υπολογιστή που θα μας προσφέρει ένα είδος αθανασίας μέσω της δημιουργίας ενός τελειότερου είδους δίχως σώμα και προφανώς δίχως ασθένειες και επιθυμίες*⁵⁵⁴, να πάψουμε τέλος πάντων να πονάμε και να επιθυμούμε, και αν αυτό μοιάζει αδύνατο και το επιφυλάσσουμε στις επόμενες γενεές που θα μας βγάλουν από την κατάψυξη, ο κοινός νους συμβουλεύει για τώρα πόνος, επιθυμία και ηδονή με μέτρο, να επιθυμείς μετρημένα διότι η απροσμέτρητη ηδονή και ο ανείπωτος πόνος που έπονται της επιθυμίας, ενδέχεται να ταραξουν σε τέτοιο βαθμό το σώμα σου και το πνεύμα σου, οδηγώντας το αναπότρεπτα στον εκφυλισμό και το θάνατο.

Μην ερωτεύεσαι, μην δίνεσαι, μην αφήνεσαι, λέει ο κοινός νους που θεωρεί τον απόλυτο έρωτα ένα σύμπτωμα της εφηβείας, μια ασθένεια όπως λένε που

⁵⁵² Giulio Dolci, ό. π., σελ. 10.

⁵⁵³ Céline, *Ταξίδι στην άκρη της νύχτας*, μτφ. Σεσίλ Ιγγλέση Μαργέλλου, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2021, σελ. 444.

⁵⁵⁴ Antonio Damasio, ό. π., σ. σ. 254 – 269.

Michel Houellebecq, *Τα στοιχειώδη σωματίδια*, ό. π., σ. σ. 408 – 418.

σύντομα θα θεραπευτεί χάρη στους διορθωτικούς μηχανισμούς που θα μας δείξουν τη σκληρότητα της ζωής, που θα μας πουν πώς είναι η ζωή και θα μας απαντήσουν κατ' επέκταση στο *πώς βιωτέον*, και έτσι δεν ανησυχεί κανείς για τον νεαρό που κλαίει πίσω από την εκκλησία, αλλά σπεύδει να λυπηθεί, ιδρυματίσει, νουθετήσει, λαιμοκόπησει και καταδικάσει όποιον *αποφασίζει* να ζήσει εντός του έρωτα, διότι ας μην το ξεχνάμε, ο έρωτας δεν είναι μια *επιλογή* κατά τη συμβατική έννοια αλλά μια *απόφαση* κατά την υπαρξιακή έννοια, μια απόφαση που όπως γράφει εξαιρετικά και ο Benjamin *κάνει φύλλο και φτερό ένα πεπρωμένο που πήγαινε να σωρευτεί πάνω στους ερωτευμένους που διαβλέπουν το ύποπτο παιχνίδι μιας ελευθερίας που ήθελε να τους παρασύρει στο Μηδέν της επιλογής...*⁵⁵⁵

Ύποπτο παιχνίδι της ελευθερίας που θέλει να μας παρασύρει στο μηδέν της επιλογής, ιδού πώς ο Benjamin μας περιγράφει μέσα σε μια πρόταση τη μίζερη και θλιβερή μας πραγματικότητα, την πραγματικότητα μιας κουλτούρας όπου δεν συμβαίνει τίποτε το σημαντικό, τίποτε το σπουδαίο, ανιαροί και ανίεροι, εκφραστές μιας χυδαιότητας που εκσπερματώνει μηχανικά έχοντας επιλέξει ένα οποιοδήποτε αντικαταστάσιμο αντικείμενο, ένα βήμα πριν το τέλος της ίδιας της εκσπερμάτισης η οποία αφού πρώτα εκχυδαΐστηκε, στη συνέχεια έπεσε στην αδιαφορία και την ασημαντότητα για να καταστεί στο τέλος περιττή και ανούσια, να οδηγήσει το σώμα στην ασεξουαλικότητα, μιας και κυρίως και πρωτίστως θα το έχει καταστήσει αντιερωτικό. Και ένα αντιερωτικό σώμα, ένα ζωντανό σχεδόν νεκρό και σχεδόν μηχανικό σώμα που πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την εκσπερμάτισή του δεν έχει επιθυμήσει σαν πεινασμένο αγρίμι να αγκαλιάσει το σύμπαν, αποτελεί εντέλει την ύψιστη χυδαιότητα της επιχειρούμενης πραγματοποίησης που ναι μεν ενισχύεται και επικυρώνεται από τους υπάρχοντες οικονομικούς και πολιτικούς μηχανισμούς (η ελευθερία ως επιλογή του σύγχρονου καταναλωτή), δίχως εντούτοις να περιορίζεται σε αυτούς καθώς οι ρίζες της μπορούν να ανιχνευθούν σε οποιαδήποτε προγενέστερη μορφή υποτίμησης του σώματος, υποτίμησης των συναισθημάτων είτε λόγω των υποτιθέμενων ανώτερων λειτουργιών μας, είτε διότι το σώμα είναι ένα ανάξιο ή τιμωρητικό πέρασμα προς κάτι ανώτερο, είτε γιατί απλούστατα θεωρούμε πως η παράσταση, η μοναδική παράσταση στην οποία έχουμε την ευκαιρία να παρευρεθούμε, είναι αδιάφορη.

Και στην παράσταση τούτου του πληγιασμένου σώματος, του σώματος που βιάζεται από θρησκείες, επιστήμες, πολιτικές και οικονομίες, του σώματος πάνω στο οποίο πρωταγωνιστούν οι άθλιοι ηθοποιοί της ακατανόητης αθάνατης ψυχής, της υποτιθέμενης ανώτερης λογικής και της ψευδούς ελευθερίας της επιλογής, ακούγεται ακόμα, ακούγεται πάραυτα, ακούγεται ένας υπόκωφος ήχος μέσα σε αυτό το κυρτωμένο από τον φόβο σώμα, ήχος μιας κρυμμένης ορχήστρας, ναι, μια κρυμμένη ορχήστρα κάπου μακριά (ή μήπως είναι πιο κοντά απ' όσο νομίζουμε;), ορχήστρα σαν εκείνη που έλεγε πως άκουγε ο Pessoa, *δεν ξέρω ποια όργανα γρατζουνίζουν και παίζουν μέσα μου, έγχορδα και άρπες, κύμβαλα και τύμπανα*⁵⁵⁶, ορχήστρα που μέσα από τους ήχους της μπορεί ξαφνικά, τώρα, εδώ και τώρα, σε μια στιγμή, σαν φευγαλέα αστραπή, να μας μετατρέψει ολόκληρους σε μια κραυγή απόγνωσης που γίνεται ευθύς ιαχή πολεμική, που ένας στρατός ολόκληρος, μέσα σε μια νύχτα οργανώνει μια επίθεση δίχως προηγούμενο, ανάβει φωτιές και επιτίθεται στους βιαστές, ανεβαίνει πάνω στη σκηνή δίχως να λογαριάζει πλέον κανέναν επίσημο

⁵⁵⁵ Wolfram Eilenberger, *Η εποχή των μάγων, η μεγάλη δεκαετία της φιλοσοφίας 1919 – 1929*, ό. π. σελ. 214.

⁵⁵⁶ Fernando Pessoa, *Βιβλίο της ανησυχίας, σύνθεση του Μπερνάρντο Σοάρες, βοηθού λογιστή στην πόλη της Λισαβόνας*, μτφ. Μαρία Παπαδήμα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα. 2018. Antonio Damasio, ό. π. σελ. 117.

καλεσμένο της ευπρέπειας, είμαι ο χωριάτης και πηδώ απάνω στη σκηνή κι επεμβαίνω στην πορεία του κόσμου!⁵⁵⁷, πληθαίνουμε τον πόνο και την ηδονή, δεν είμαστε ήσυχοι, *αβάσταχτη είναι η ευτυχία και η δυστυχία μας, είμαστε γιομάτοι άναρθρες φωνές και σκοτάδι, κυλιόμαστε όλο δάκρυα και αίματα μέσα στη ζεστή τούτη φάτνη της σάρκας μας*⁵⁵⁸, ερωτευόμαστε σαν έφηβοι, ερωτευόμαστε καλύτερα από έφηβοι γιατί πλαταίνουμε ακόμα περισσότερο την εμπειρία, καταφρονούμε τους ανέραστους αλλά και τους συμπονάμε, δακρύζουμε με την *παρελθοντικότητα του παρελθόντος*⁵⁵⁹ αυτού εδώ του σώματος, του γυμνού σώματος, έχουμε υπάρξει, έχουμε όντως υπάρξει και διαφεύγουμε της χυδαίας επιλογής μέσω της υπαρξιακής απόφασης για τον δρόμο του έρωτα που επιστρέφει στις κοινές ρίζες, στο κοινό, στο παρόν, εντός και ταυτόχρονα εκτός της ιστορίας, διαχέομενοι εκ νέου στο όλον, μέσα και χάρη σε αυτό το σώμα, μέσα και χάρη στον πόνο και την ηδονή.

Συνεπώς, δεν είναι χυδαία η ανοιχτή, διψασμένη, ερωτική και φλογερή ψυχή που τρέμει *σύγκορμη* μπροστά στη σπίθα, οξύνοντας αισθήσεις, βαθαίνοντας τα συναισθήματά της, πλαταίνοντας την εμπειρία της και διευρύνοντας τη λογική της, μα συνιστά σίγουρα χυδαιότητα η ντροπή και η αδιαφορία για το σώμα, ντροπή και αδιαφορία για τούτη τη *φάτνη* που ναι μεν είναι λιτή και στενή μα τί μαγεία κρύβει μέσα της, μαγεία δίχως αναφορές σε κάτι πέρα και πάνω από αυτήν, εδώ μας έφερε *το άστρο που έκαψε το σπίτι μας*, εδώ είναι το σπίτι μας, πουθενά αλλού, εδώ είναι, καμιά αθανασία, καμιά ανωτερότητα, καμιά τιμωρία και καμιά ντροπή, μονάχα το γυμνό σώμα και το άστρο που έκαψε το σπίτι μας, και *μέσα από την ανθρώπινη τούτη λάσπη, θεία τραγούδια ανάβρυσαν, ιδέες μεγάλες, έρωτες σφοδροί, μια έφοδο ακοίμητη, μυστηριώδικη, χωρίς αρχή και τέλος, χωρίς σκοπό, πέρα από κάθε σκοπό*.⁵⁶⁰

Και δίχως σκοπό, δίχως φανταστικά στηρίγματα, δίχως μετρημένες αγάπες (τί αντίφαση και αποκοτιά η μετρημένη αγάπη!), δίχως διαχωριστικές γραμμές, φτωχοί, ερωτευμένοι, διψασμένοι, ανήσυχοι, ανυπότακτοι, επικίνδυνοι, αλλόκοτοι, μαγεμένοι και μαγευτικοί, ειρωνικοί και αποφασισμένοι, φρουροί της μνήμης και συγκινημένοι ως τα κατάβαθά μας από την αναπόληση, από το ότι υπήρξαμε, ζωντανοί, ακοίμητοι, αγκαλιασμένοι κάτω από το χώμα με τις ρίζες όλων των δέντρων, ριζωμένοι, σώματα επαναστατημένα, βλέμματα φλογισμένα, είμαστε έτοιμοι, ήμασταν έτοιμοι από την αρχή, έτοιμοι για το ταξίδι στην άκρη της νύχτας, έτοιμοι για την εξορία που μας επιφυλάσσουν, για το ξερίζωμα, μα ποια εξορία και ποιο ξερίζωμα, ποια εξορία για τον ερωτευμένο που δεν έχει σπίτι, που το σπίτι του είναι παντού, που ψηλάφησε το πληγιασμένο σώμα της ανθρωπότητας και χάθηκε στο γυμνό σώμα του έρωτα, ποια εξορία θα λύγιζε την αλύγιστη ομορφιά και τί θα χώριζε τον αποφασισμένο άνθρωπο από το αδιανόητο και σπαρακτικό σμίξιμο με το όλον, τί θα ξερίζωνε από μέσα του τη σπίθα, ποια κακουχία θα έσβηνε τη φλόγα μέσα του, και ακόμα και ο θάνατος, ακόμα και αυτός που θα αποτελούσε την ύστατη και απεγνωσμένη απόπειρα της

⁵⁵⁷ Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό. π., σελ. 18.

⁵⁵⁸ Ο. π., σελ. 30.

⁵⁵⁹ Ως προς την παρελθοντικότητα του παρελθόντος αξίζει να παραθέσουμε ολόκληρη την παράγραφο του Jankélévitch, λόγος ποιητικός, λόγος συγκινητικός:

Αυτή ακριβώς η παρελθοντικότητα, ανεξάρτητα από το ίδιο το παρελθόν, από τα περιεχόμενά του και τα λίγο πολύ καλότυχα βιώματά του, μας συγκινεί μέχρι δακρύων. Μια μελαγχολία που έχει ως αιτία την παρελθοντικότητα του παρελθόντος είναι αναμφίβολα μια ανατιολόγητη μελαγχολία. Και τόσο πιο διαβρωτική η μελαγχολία όσο απουσιάζουν προσδιορίσιμα αίτια και αποδόσιμα κίνητρα. Ας ονομάσουμε μυστήριο αυτό το πανθομολογούμενο μυστικό που αντιπρατίθεται σε κάθε επιμελώς φυλασσομένη αρκάνα, σε κάθε αίνιγμα, σε κάθε γρίφο. Είναι το πρόδηλο και συνάμα λανθάνον μυστήριο του ότι υπήρξες. Το να έχεις ζήσει, να έχεις αγαπήσει: αυτό είναι το μέγα μυστικό όλου του κόσμου.

Vladimir Jankélévitch – Béatrice Berlowitz, ό. π., σελ. 67.

⁵⁶⁰ Νίκος Καζαντζάκης, ό. π., σελ. 75.

εξουσίας, ακόμα και αυτός είναι ανούσιος, ανούσιος διότι ο ερωτευμένος θα έχει πάρει το μυστικό μαζί του, θα παραμείνει ελεύθερος μέχρι το τέλος, μέχρι και λίγο πριν το τέλος, που δεν είναι ποτέ το τέλος, μα μια αρχή ακόμα, για λίγο ακόμα, στην άκρη ενός βλέμματος, στην άκρη ενός χαμόγελου, μιας ανάσας, ενός φιλιού, μιας ανολοκλήρωτης κραυγής, στην άκρη της νύχτας και στην άκρη ενός ξημερώματος που ξημερώσαμε μαζί του δίχως να εξημερωθούμε ποτέ, εκεί όπου εντέλει η καρδιά σμίγει ό,τι ο νους χωρίζει⁵⁶¹, είμαστε ήδη εκεί.

*Ο διαχωρισμός είναι το άλλο όνομα του κακού. Είναι επίσης, το άλλο όνομα του ψέματος. Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει παρά μονάχα μια υπέροχη, απέραντη και αμοιβαία διαπλοκή.*⁵⁶²

Και επειδή τούτα τα λόγια είναι κάτι λιγότερο από την ίδια την κίνηση, επειδή τούτα τα λόγια είναι τα παράξενα ίχνη ενός ανεξιχνίαστου αγριμιού που έχει όντως υπάρξει, ακόμα και αν δεν το έχει δει κανείς, τούτο το αγρίμι πρέπει να μείνει μακριά από το χωριό, πρέπει να περάσει σιγά σιγά στη σφαίρα του φανταστικού, να λένε ότι το βλέπουν και να εμφανίζεται πράγματι μόνο στα παιδιά και τους τρελούς, ξορκισμένο στο σχεδόν τίποτα, μα αυτό το σχεδόν στοιχειώνει και θα στοιχειώνει πάντα την εξουσία, και έτσι το αγρίμι με σάρκα και οστά θα καταδιώκεται μέχρι και λίγο πριν το τέλος, διότι όλοι αισθάνονται και κατανοούν, ακόμα και οι πιο αδαείς, ότι στην αλήθεια του ίχνους του ερωτευμένου κρύβεται μια ακατανίκητη ορμή που προβάλλει σε κάθε χειρονομία και σε κάθε βλέμμα, με το ίδιο το ίχνος να έρχεται απλώς να επικυρώσει, να υπαινιχθεί και να δείξει μιαν άλλη ζωή, μια ζωή που όντως υπάρχει, αφού το ίχνος έπεται της κίνησης, αφού η πράξη και η ζωή και τα συναισθήματα προηγούνται της οποιασδήποτε θεωρίας και ζωγραφιάς, αφού στον έρωτα η θεωρία είναι ήδη μια φλογερή πράξη, απόσταγμα του σώματός μας, λέξεις – κεριά αναμμένα, και όχι το ίχνος ενός όντος που ξεπήδησε από το πουθενά, αποτέλεσμα μιας φαντασιοπληξίας που έχει γεννηθεί από τον καθόλα υπαρκτό φόβο, δημιουργήμα το δίχως άλλο συγκινητικό, μα ψευδές μιας και δεν ερείδεται στο σώμα, ή μάλλον εκκινεί από αυτό, όπως όλα εξάλλου, αλλά το λησμονεί, ένα δημιουργήμα αντίθετο προς την αγάπη για την αλήθεια, αιτία μιας εξορίας των ελεύθερων ψυχών, εξορίας που τους επιβάλλεται ή που επιβάλλουν οι ίδιοι στον εαυτό τους.

Στην αλήθεια του ίχνους του ερωτευμένου, στην αλήθεια αυτού του ανεξιχνίαστου ίχνους του αγριμιού, βρίσκεται μια *αμφισβήτηση* που, όπως ορθά θα διαισθανθεί ο Bataille, *δεν περιορίζεται στην όψη ενός διανοητικού εγχειρήματος*. Συχνά μάλιστα, θα πει ο γάλλος διανοητής, η όψη αυτή λείπει. *Η αμφισβήτηση εδώ είναι μια ουσιώδης κίνηση της αγάπης, την οποία τίποτα δεν μπορεί να χορτάσει. Η καρδιά μας είναι ανήσυχη, έως ότου αναπαυθεί σε Σένα. Γιατί υπάρχει στην καρδιά μας τόση ανησυχία που δεν είναι στο χέρι κανενός Θεού να την κατευνάσει.* Και ιδού η τελική δήλωση: *Ο κατευνασμός θα πεθάνει νωρίτερα από την ανησυχία...*⁵⁶³

Γι' αυτό και ο Foscolo, ο εξόριστος Foscolo, τούτο το εξόριστο αγρίμι, θα επισημάνει το αναπόφευκτο ακόμα και για έναν άνθρωπο σαν τον Locke, έναν άνθρωπο που σύμφωνα με τον Russell θα πρέπει να θεωρηθεί ως ένας από τους πιο τυχερούς φιλοσόφους μιας και η συμπλήρωση του θεωρητικού του έργου συμπίπτει με τη στιγμή που η κυβέρνηση της χώρας περνάει στα χέρια όσων συμμερίζονταν τις

⁵⁶¹ Ο. π., σελ. 45.

⁵⁶² Michel Houellebecq, ό. π., σελ. 401.

⁵⁶³ Georges Bataille, *Η εσωτερική εμπειρία*, μτφ. Ξενοφών Κομνηνός, εκδ. Ινδικτος, Αθήνα, 2013, σελ. 158.

πολιτικές του αντιλήψεις⁵⁶⁴. Εντούτοις η εύνοια που μπορεί να απολαύσει μια ελεύθερη και ερωτική ψυχή, ένας άνθρωπος προφανώς γεμάτος ευγενικά συναισθήματα⁵⁶⁵, καθώς και ο θαυμασμός για τα παράξενα ίχνη αυτού του σώματος, δεν μπορούν παρά να είναι εκδηλώσεις συμπτωματικές, σίγουρα πρόσκαιρες και κατά το μάλλον ή ήττον βασισμένες σε μια παρεξήγηση όπου το χωριό δεν έχει ακόμη αντιληφθεί πως αυτός ο άνθρωπος, μαζί με τα παιδιά και τους τρελούς, βγαίνει τη νύχτα για να ψάξει και να ταΐσει το αγρίμι, χαϊδεύει τα ίχνη του στο χώμα και δείχνει ήδη μιαν άλλη ζωή:

Οι αποδείξεις αυτού του βιβλίου είναι πραγματικά ισχυρές και τέτοια η δύναμη της ευλωτίας με την οποία εκτέθησαν ώστε κανείς δεν τόλμησε να διαταράξει την ησυχία και την φήμη εκείνου του στοχαστή για τα πρώτα δέκα χρόνια. Όταν όμως αντιλήφθηκαν ότι εκείνες οι αλήθειες δεν σταματούσαν μονάχα στη θεωρία αλλά επεκτείνονταν στο πεδίο της πράξης, πρώτοι ανάμεσα σε όλους έσπευσαν να λοιδορήσουν το βιβλίο οι Άγγλοι κληρικοί και στη συνέχεια οι δάσκαλοι και οι οπαδοί των ιδεατών συστημάτων. Και από το βιβλίο, που τους ήταν αυτό καθεαυτό ακατανόητο, οι πιο κακόβουλοι και οι πιο λυσσασμένοι στράφηκαν εναντίον του ίδιου του στοχαστή, ο οποίος ήταν ένας άνθρωπος με σάρκα και οστά όπως όλοι μας, και θέλησαν να του κάνουν τη ζωή όσο το δυνατόν πιο οδυνηρή μέσα από την συκοφαντία, την φτώχεια και την εξορία.⁵⁶⁶

Εξορία. Εξορία του έρωτα ή έρωτας για την εξορία; Μήπως ο έρωτας είναι μια εξορία εν τῇ γενέσει του και εμείς στέλνουμε κάρτ ποστάλ πίσω στην πατρίδα;⁵⁶⁷ Ένα ίχνος από τόπους μακρινούς. Ή μήπως όχι και τόσο μακρινούς; Και ποια είναι η πατρίδα; Ποιος εξορίζει ποιον, από πού και γιατί; Με εξορίζουν από τον τόπο μου, τα υπόλοιπα ζώα επιλέγουν να με απομακρύνουν. Εγώ, το ερωτευμένο ζώο, αποφασίζω να απομακρυνθώ. Παράξενη η συνθήκη του ανεπιθύμητου. Δεν επιθυμούν αυτόν που επιθυμεί να επιθυμεί, ενώ και εκείνος με τη σειρά του έχει αρχίσει ήδη να μην αισθάνεται οικεία, να μην μπορεί να εξοικειωθεί, να έρχονται αντιμέτωποι κατάματα οι μεν και ο δε με αυτή την αίσθηση του ανοίκειου. Οι μεν εξοστρακίζουν το ανοίκειο, όμως ο δε το κουβαλάει μαζί του, εξοικειώνεται με το ανοίκειο, δηλαδή βρίσκεται στην εξαιρετικά παράξενη θέση να οικειώνεται το καθετί εξαιτίας (ή χάρη) της συνθήκης της ανοικειότητας που βιώνει, διότι ο ερωτευμένος που αναριγά διαρκώς από την αίσθηση του ανοίκειου δεν παύει να αισθάνεται ταυτόχρονα σε ανεξερεύνητα και απροσδιόριστα βάθη μια οικειότητα με έναν τόπο που κατά τ' άλλα είναι ανοίκειος!

Ο έρωτας είναι αυτή η παράξενη αίσθηση μιας εξορίας και μιας ταυτόχρονης επιστροφής στην πατρίδα, όπου ούτε ο τόπος της εξορίας είναι ξεκάθαρος ούτε η πατρίδα, ενώ κατά ένα μαγικό τρόπο την ίδια στιγμή μοιάζουν όλα οικεία.

⁵⁶⁴ Bertrand Russell, ό. π., σελ. 175.

⁵⁶⁵ Ό. π., σελ. 187.

⁵⁶⁶ Giulio Dolci, ό. π., σελ. 10.

⁵⁶⁷ Γιατί όταν είσαι ο εαυτός σου, ζέρεις αυτό που έχεις να κάνεις για να είσαι λιγότερο, ενώ όταν δεν είσαι πλέον ο εαυτός σου, γίνεσαι ο οποιοσδήποτε, δεν υπάρχει τρόπος να καλυφθείς. Αυτό που ονομάζουμε έρωτα είναι η εξορία, με μια κάρτ ποστάλ απ' την πατρίδα τότε τότε, να πώς αισθάνομαι τούτο το βράδυ.

Samuel Beckett, *Πρώτος έρωτας*, μτφ. Αχιλλέας Αλεξάνδρου, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 2014, σελ. 21.

Οικειώνομαι τον κατεξοχήν τόπο του ανοίκειου, τον τόπο της εξορίας, και βιώνω το ανοίκειο στον κατεξοχήν τόπο του οικείου που είναι η πατρίδα.

Και πού είναι αυτοί οι τόποι τέλος πάντων; Πού είναι ο τόπος της εξορίας και της πατρίδας του έρωτα; Πού παίζεται το παιχνίδι του ανοίκειου και της οικειότητας; Πού είναι η οικία που είναι και δεν είναι οικεία;⁵⁶⁸

Εδώ! αναφωνεί το αγρίμι, *εδώ στο σώμα μου*, μα δεν ξέρει πού να δείξει ακριβώς, να δείξει τα χέρια του που αγγίζουν εδώ και τώρα ένα άλλο κορμί, να δείξει την ανάμνηση ενός αγγίγματος, την αναπόληση μιας εικόνας, να δείξει τις συνάψεις του, τον γαστρεντερικό του σωλήνα, τις σκέψεις του, τα συναισθήματά του, το δέρμα του, τα μαλλιά του, το βλέμμα του, πού να δείξει αυτό το αγρίμι και να πει *να εδώ είναι ο τόπος μου*, εδώ είναι η οικία μου όπου αισθάνομαι οικεία δίχως ταυτόχρονα να παραδεχτεί το ανοίκειο αυτής της οικίας;⁵⁶⁹

Ε λοιπόν, ο ερωτευμένος βιώνει διαρκώς και στον μέγιστο βαθμό την ιλιγγιώδη εγγύτητα της εξορίας και της πατρίδας δίχως να μπορεί να καταλάβει πού αρχίζει η μία και πού η άλλη, είμαι σπίτι ή στην εξορία, και αν ο τόπος μου μοιάζει με εξορία τότε πού είναι το σπίτι μου, και εγώ που δεν ξέρω πού μένω πώς μπορώ να ξέρω ποιος είμαι, αφού αυτό που μένω το είμαι; Πού αρχίζει και πού τελειώνει το σπίτι και η εξορία; Πού αρχίζω και πού τελειώνω εγώ που γράφω τώρα; Ποιο είναι το μέσα και ποιο το έξω; Το αντικείμενο του πόθου μου είναι ήδη μέσα μου και έξω μου, το βλέμμα της είναι ο καιρός μου και ο χρόνος ταυτόχρονα, αυτό που τρώω το είμαι και δεν το είμαι, *το γεγονός αφήνει ίχνος και ο χρόνος ενσαρκώνεται*⁵⁷⁰, το ίχνος ενσαρκώνεται, πατρίδα και εξορία, ένας ίλιγγος της ατομικής ιδιοσυγκρασίας που εντούτοις εξακολουθεί να αντιλαμβάνεται εαυτήν ως έναν συγκεκριμένο και μοναδικό τόπο, *αχ ένα κορμί δεν είναι μόνο αγκαλιά, είναι μια πατρίδα που θα γίνει ξενιτιά...* Παράξενη κατάσταση.⁵⁷¹ Όχι μόνον μας είναι άγνωστο το εγώ που συνέχει τα πάντα (πού κατοικεί;) αλλά και αυτά τα ίδια τα πάντα είναι θολά ως προς τα σύνορά τους και τις σχέσεις τους, πολύπλοκα και προφανώς διαρκώς μεταβαλλόμενα.

⁵⁶⁸ Σύμφωνα με τους στωικούς *όλα τα πλάσματα έχουν έτσι συγκροτηθεί από τη Φύση ώστε να είναι ευνοϊκά διατεθειμένα απέναντι στους εαυτούς τους*. Η οικείωσις καθορίζει τη σχέση ενός ζώου με το περιβάλλον του, αλλά εκείνο προς το οποίο είναι πρωταρχικά οικείο είναι ο εαυτός του. Τους στωικούς έχει κατά νου και ο Coccia όταν γράφει πως *le case sono solo una forma estesa e aumentata di quello che iniziamo a fare respirando e aprendo gli occhi appena nati: costruire intimità, assimilarci a quello che ci è prossimo*.

A. A. Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία, Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, μτφ. Στυλιανός Δημόπουλος, Μυρτώ Δραγώνα – Μονάχου, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2012, σ. σ. 274 – 275.

Emanuele Coccia, *Filosofia della casa, lo spazio domestico e la felicità*, ό. π., σελ. 18.

⁵⁶⁹ *Όταν εισερχόμαστε σε έναν άγνωστο τόπο, η συγκίνηση που νιώθουμε είναι σχεδόν πάντοτε η συγκίνηση μιας απροσδιόριστης ανησυχίας. Εν συνεχεία αρχίζει η βραδεία διεργασία της εξημέρωσης του άγνωστου, και σταδιακά η δυσφορία αμβλύνεται. Μετά τον τρόμο που προκάλεσε μέσα μας η αιφνίδια εισβολή του παντελώς άλλου ακολουθεί η νέα εξοικείωση. Συγκίνηση, ανησυχία, καμία εξημέρωση και δυσφορία που οξύνεται.*

Jacques Derrida – Anne Dufourmantelle, *Περί φιλοξενίας*, ό. π., σελ. 36.

⁵⁷⁰ Francois Ansermet, Pierre Magistretti, ό. π., σελ. 16.

⁵⁷¹ *Και τί είναι ο εαυτός*, γράφει ο Bergson, *κάτι που, καλώς ή κακώς, μοιάζει να υπερχειλίζει το σώμα στο οποίο ανήκει και να το ξεπερνά όχι μόνο στον χώρο αλλά και στον χρόνο. Κατ' αρχάς, στο χώρο, διότι το σώμα του καθενός μας σταματά στο ακριβές περίγραμμα που το οριοθετεί, ενώ η ικανότητά μας να αντιλαμβανόμαστε, και ιδίως η ικανότητά μας να βλέπουμε, μας κάνει να ακτινοβολούμε πέρα από το σώμα μας: φτάνουμε μέχρι τα αστέρια. Εν συνεχεία στο χρόνο, διότι το σώμα είναι ύλη, η ύλη βρίσκεται μέσα στο παρόν και, εάν ισχύει ότι το παρελθόν αφήνει τα ίχνη του στο παρόν, πρόκειται για ίχνη του παρελθόντος προορισμένα για μια συνείδηση που τα αντιλαμβάνεται και που ερμηνεύει ότι αντιλαμβάνεται υπό το φως όσων ανακαλεί.*

Βλ. Henri Bergson, " Η ψυχή και το σώμα " στο *Η Ενέργεια του Νου*, μτφ. Σοφία Χατζηπέτρου, επιμέλεια. Γιώργος Καραμπέλας, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα, 2016, σελ. 46.

Ίσως ο καθένας από εμάς να είναι ένα κύμα στον ωκεανό. Ίως να μην υπάρχει διακριτός εαυτός, παρά μόνο μια προσωρινή πτύχωση του κόσμου που θα αποκαλούσε κανείς εαυτό...⁵⁷² Ας θυμηθούμε τί έλεγε ήδη ο Πλάτων για τούτο το θέμα:

*Άλλωστε και εις ό,τι ονομάζομεν ενότητα ατομικής ζωής και υπάρξεως εκάστου εμπύχου όντος – π.χ ένας άνθρωπος από της παιδικής του ηλικίας μέχρις ότου γίνη γέρον, θεωρείται πως είναι ο ίδιος, ουχ ήττον αυτός, μολονότι δεν έχει ποτέ τα ίδια συστατικά εις τον οργανισμό του, εν τούτοις λέγομεν πως είναι ο ίδιος, ενώ διαρκώς ανανεώνεται και αποβάλλει μερικά, εις τας τρίχας, την σάρκα, τα οστά, το αίμα εις ολόκληρον γενικώς το σώμα. Και όχι μόνον εις το σώμα, αλλά και εις την ψυχήν, οι τρόποι, τα ήθη, αι αντιλήψεις, αι επιθυμίες, αι ηδοναί, αι λύπαι, οι φόβοι, τίποτε απ' αυτά δεν παραμένει αναλλοίωτον εις κάθε άτομον.*⁵⁷³

Εξορία και πατρίδα, οικείο και ανοίκειο, μια ιλιγγιώδης εγγύτητα για τον ερωτευμένο, μια ψευδαίσθηση ξεκάθαρων γραμμών για όλους τους υπόλοιπους, καμιά ανοίκεια πατρίδα, καμιά οικεία εξορία, το σώμα είναι είτε μια ξεκάθαρη, περιχαρακωμένη πατρίδα, εξοπλισμένη με κάθε είδους όπλα προς υπεράσπιση του... τίποτα, είτε μια εξορία, δίκαιη ή άδικη, που αργά ή γρήγορα θα λάβει τέλος, και τότε ίσως να επιστρέψουμε στην πατρίδα, σε μια πατρίδα όμως που για πολλούς έχει τοποθετηθεί πέρα από το σώμα, έχει μετατεθεί σε μιαν άλλη ζωή, επιστροφή μεταϊστορική όπως του Αβραάμ που εγκαταλείπει για πάντα τη δική του πατρίδα, για χάρη μιας άγνωστης γης, απαγορεύοντας ακόμα και στον γιο του μια επιστροφή παρόμοια με εκείνη του Οδυσσέα, αφού ούτως ή άλλως ο τόπος της πατρίδας δεν είναι τόπος, παρακάμπτοντας έτσι την αμφισημία κάθε τόπου, δηλαδή την αμφισημία κάθε σώματος.

Και ανάμεσα στον Αβραάμ και τον Οδυσσέα, αυτούς τους δύο αρχετυπικούς τρόπους ύπαρξης σύμφωνα με τον Levinas⁵⁷⁴, ο ερωτευμένος άνθρωπος δεν μπορεί να μην νιώσει μέσα στο ανοίκειο μια σπίθα οικειότητας, μια πατρίδα στην εξορία, δεν μπορεί να μην αισθανθεί ότι το ταξίδι του στην άκρη της νύχτας, αυτό καθεαυτό το ταξίδι, συνοδεύεται από την αστραπή μιας ενόρασης που μας φέρνει πίσω/μπροστά στη θαλπωρή, ενόραση που δεν την χάνουμε από τα μάτια μας καθώς επανερχόμαστε στον ανοίκειο τόπο μας, τον μοναδικό αυτόν τόπο, τον γνωστό μας άγνωστο τόπο, το πληγιασμένο μας σώμα, το γυμνό μας σώμα.

Και έτσι ο ερωτευμένος που δεν μπορεί να υπάρξει σαν τον Αβραάμ σε μια εξορία δίχως σπίθα, δεν δύναται να ζήσει ούτε και σαν τον Οδυσσέα που έχει μια ξεκάθαρη πατρίδα στην οποία εντέλει θα επιστρέψει, αφού ακριβώς η επιστροφή στην αστραπή είναι φευγαλέα και ταυτόχρονη με τη βροχή του ανοίκειου, γι' αυτό και ο Foscolo, πιο κοντά βεβαίως στον Οδυσσέα και όχι στον Αβραάμ⁵⁷⁵,

⁵⁷² Για τον βουδισμό λόγου χάρη δεν υπάρχει διακριτός εαυτός παρά μόνο το αέναα μεταβαλλόμενο γίνεσθαι.

Βλ. Todd May, *Θάνατος, αντιμετώποι με τη θνητότητά μας*, μτφ. Σπύρος Κουρούκλης, εκδ. Στάσει Εκπίπτοντες, Αθήνα, 2016, σελ.33.

⁵⁷³ Πλάτωνος, *Συμπόσιο*, 207d – 207e.

⁵⁷⁴ Βλ. Νικήτας Σινιόσογλου, *Αλλόκοτος ελληνισμός, δοκίμιο για την οριακή εμπειρία των ιδεών*, εκδ. Κίχλη, Αθήνα, 2019, σ. σ. 86 – 87.

⁵⁷⁵ *Due esiliati a confront... ma con un esito sostanzialmente diverso. L'eroe acheo, al termine della sua odissea, potè infine ritornare in patria, Foscolo dovrà invece rassegnarsi alla prospettiva di un esilio permanente.*

Βλ. Giorgio Leonardi, *Ugo Foscolo, imprese, amori e opere di un ribelle*, prefazione di Tomaso Kemeny, edizioni della Sera, Roma, 2018, σελ. 73.

ανταποκρίνεται πληρέστερα στο δράμα του ερωτευμένου που βιώνει την ιλιγγιώδη εγγύτητα του οικείου και του ανοίκειου και που την ίδια στιγμή αισθάνεται το χρέος της διατήρησης της εξορίας⁵⁷⁶, ανεξάρτητα από το κόστος της απώλειας της θαλπωρής και τον ξεριζωμό που δεν είναι ξεριζωμός, που θα γίνει τραγούδι (*colui che l'acque cantò fatali*), το τραγούδι ενός ποιητή που πηγαίνει από τον έναν τόπο στον άλλο (*di gente in gente*), που μοιάζει πιο πολύ του Ομήρου παρά του Οδυσσέα, που έχει ζυγώσει την ψυχή του ο έρωτας και θέλει να σοφιλιάσει, να μην υπάρχουν εγώ και συ, του έρωτα που φουσάει απάνω στη μάζα τους ανθρώπους και θέλει, συντρίβοντας τις αντιστάσεις του νου και του κορμιού, να σμίξουν όλες οι πνοές, να γίνουν άνεμος σφοδρός⁵⁷⁷, να γίνουν η δική μας σπίθα που θα βάλει φωτιά στον τόπο μας, στο σώμα μας. Ο τόπος μου, το σπίτι μου, οι αισθήσεις μου, οι σχέσεις μου, οι παραστάσεις μου, τα συναισθήματά μου, η κίνησή μου, το σώμα μου, ο τόπος μου, το σώμα μου, είμαι εντός του σώματός μου, το σώμα μου είναι ο τόπος μου, δεν μπορώ να βγω από το σώμα μου, δεν μπορώ να φύγω από τον τόπο μου (δοκιμάστε να βγείτε από το σώμα σας), και ως ερωτευμένος μάλιστα, έχω επιστρέψει για τα καλά στον τόπο μου, στις ρίζες μου, στην οικειότητα του ανοίκειου και το ανοίκειο της οικειότητας, μα με ξεριζώνουν, μιλάνε για ξεριζωμό, να πάμε λένε στην άκρη της νύχτας, αυτή είναι η τιμωρία μας και συνάμα η απόφασή μας, να φτάσουμε στην άκρη της νύχτας μέσα σε ένα κελί και να ξημερώσουμε εξημερωμένοι, μα την αυγή, εμείς, τα αγρίμια του έρωτα, θα έχουμε μεταφράσει τον Proust σαν τον Ζάννα⁵⁷⁸, θα παίρνουμε μορφίνη σαν τον Benjamin σε ένα ξενοδοχείο, θα ανάβουμε λέξεις – κεριά σαν τον Locke, τον Foscolo και τον Kundera, ένα κομβίο πρόσφυγες ο καθένας μας σαν εκείνους του Daumier, μια ακαθόριστη μάζα δίχως πρόσωπο που διασώζει το πρόσωπο, δεν είμαι ένας! Δεν είμαι ένας! Το όραμα τούτο κάθε στιγμή να σε καίει. Δεν είσαι ένα άθλιο λιγόστιγμο κορμί, πίσω από την πήλινη ρεούμενη μάσκα σου ένα πρόσωπο χιλιοχρονίτικο ενεδρεύει.⁵⁷⁹

Εξόριστα αγρίμια τα σώματά μας, μια ορμή που έρχεται από πίσω, από ένα απροσδιόριστο πίσω, σε ένα απροσδιόριστο τώρα και σε ένα ακόμα πιο άγνωστο μέλλον όπου κατά ένα παράξενο τρόπο είμαστε ήδη εκεί⁵⁸⁰, τεντωνόμαστε προς τα πίσω σαν τα βέλη, φρουροί της μνήμης και ποιητές της αναπόλησης, τεντωνόμαστε όσο περισσότερο μπορούμε, ούτως ώστε να εκτοξευτούμε προς τα εμπρός όσο πιο μακριά γίνεται⁵⁸¹, επαναστατημένα εξόριστα σώματα στην πατρίδα της αστραπής που δεν κοιμούνται ποτέ, γιατί το ξέρουμε, είναι θλιβεροί οι άνθρωποι που πλαγιάζουν,

⁵⁷⁶ *Se dunque, mia cara madre, io m' esilio e mi avventuro come profugo alla Fortuna ed al Cielo, tu non puoi nè devi nè vorrai querelartene; perché tu stessa mi hai ispirati e radicati col latte questi generosi sentimenti, e mi hai più volte raccomandato di sostenerli, e li sosterrai, con la morte. Non sono figlio disleale e snaturato se t' abbandono; perché vivendoti più lontano, ti sarò sempre più vicino col cuore e con tutti i pensieri, e come in tutte le circostanze della mia diversa fortuna, io fui sempre eguale nell' ajutarti così continuerò, Madre mia, finché avrò vita e memoria...*
Lettera del 31 marzo 1815.

Ο. π. σελ. 155.

⁵⁷⁷ Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, ό. π., σελ. 77.

⁵⁷⁸ Ο Ζάννας μεταφράζει τον Proust υπό αντίθετες συνθήκες σε ένα κελί ως πολιτικός κρατούμενος στην Αίγινα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας.

⁵⁷⁹ Ο. π., σελ. 38.

⁵⁸⁰ *Μακρύ κουραστικό ταξίδι
το πεπρωμένο
μα το χειρότερο*

πας ή έρχεσαι δεν ξέρεις

Κική Δημουλά, "Ούτως ή άλλως", *Άνω Τελεία*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 2021, σελ. 33.

⁵⁸¹ Henri Bergson, "Η συνείδηση και η ζωή", στο *Η Ενέργεια του Νου*, ό. π., σελ. 29.

βλέπεις ότι δεν τους κόφτει που τα πράγματα πάνε όπως όπως, βλέπεις ότι δεν γυρεύουν να καταλάβουν το γιατί βρισκόμαστε εδώ. Σκασίλα τους. Κοιμούνται όπως λάχει, είναι ξετσιπωτοί [...] έχουν πάντα τη συνείδησή τους ήσυχη.⁵⁸² Εμείς είμαστε σε έρωτα, πείτε το πόλεμο, πείτε το επαγρύπνηση, πείτε το ανησυχία, εμείς είμαστε σε έρωτα:

*Quello spirito guerrier ch' entro mi rugge*⁵⁸³

Και όσο και αν ο Foscolo γράφει ότι αυτό το *spirito guerrier* κοιμάται αποκαμωμένο, όσο και αν ο ήρωας του ο Jacopo Ortis δίνει ένα τέλος στο παράλογο, εκείνος δεν θα πάψει ποτέ, μέχρι και λίγο πριν το τέλος, τέλος που είναι πάντοτε μια αρχή, δεν θα πάψει να ενσαρκώνει μια ανυπότακτη *vis combattiva*⁵⁸⁴ ενός ανθρώπου διαρκώς σε φυγή (*un uomo in fuga*), πάντοτε κοντά στο τίποτα, αγκαλιά με το σχεδόν τίποτα, στην άκρη της νύχτας, λίγο πριν το *nulla eterno*, δίχως πατρίδα, δίχως φίλους⁵⁸⁵, πρέπει να συνεχίσεις το δρόμο σου ολομόναχος μέσα στη νύχτα⁵⁸⁶, έχοντας ψηλαφήσει και φιλήσει το πληγιασμένο σώμα της ανθρωπότητας, αυτό το *spirito guerriero* θα διασώσει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και θα διανύσει μια απέραντη απόσταση πάνω στο γυμνό σώμα, *τί απέραντη απόσταση διανύω απ' το σώμα σου έως το σώμα σου*, εμείς, όπως και να' χει, είμαστε σε έρωτα:

*Mi mancherà il pane forse, non mai l' onore: ed io reputo venerabile e magnifica la povertà di colui che non ha mai prostituito il suo ingegno al potere, né la sua anima alla sventura.*⁵⁸⁷

Εξουσία νεκρή εν τῇ γενέσει της, έρωτας εν τῇ γενέσει του στην εξορία, *ταξίδι – αναζήτηση αυτού του μικρού τίποτε, αυτού του μικρού ιλίγγου για κορόιδα*⁵⁸⁸, ιλιγγιώδης εγγύτητα του οικείου και του ανοίκειου, της πατρίδας και της εξορίας, και εμείς είμαστε τα περήφανα κορόιδα μιας αδιανόητης γλυκιάς ανάγκης να αγαπήσουμε και να αγαπηθούμε (*dolce necessità di amare e di essere amati*⁵⁸⁹) μιας δίψας για τη δίψα, είμαστε σε έρωτα από την αρχή μέχρι και λίγο πριν το τέλος:

*Qui dunque vivrò i pochi o molti anni che la natura mi destina, e spenderò il tempo e l' ingegno scrivendo libri; alcuni per vivere, ed altri – non oso più dir per la patria nè per la gloria, – ma per la secreta gioja che emerge dall' esercizio delle nostre facoltà, le quali hanno bisogno di muoversi, come le gambe di passeggiare; altrimenti ci fan risentire tutte le pene della debolezza e del torpore.*⁵⁹⁰

⁵⁸² Céline, *Ταξίδι στην άκρη της νύχτας*, ό. π., σελ. 241.

⁵⁸³ Ugo Foscolo, *Sepolcri – Odi – Sonetti*, a cura di Donatella Martinelli, Mondadori Libri S. P. A, Milano, 1987, σελ. 83.

⁵⁸⁴ Giorgio Leonardi, *Ugo Foscolo, imprese, amori e opere di un ribelle*, ό. π., σελ. 67.

⁵⁸⁵ *Forse gl' iniqui tempi e la mia fiera fortuna dovrebbero sconfortarmi dalle lettere; ma quale consolazione mi rimarrebbe più dopo tante sventure? Senza patria, senza amico del cuore, con tutte le alte passioni soffocate, noiato del mondo, adirato dalla paurosa e fatale perfidia degli uomini, io non vedrei più lo scosceso sentiero della vita, se non mi fosse illuminato dal fantasma di gloria ch' io siegno, e che forse non potrò raggiungere mai.*

Lettera del 21 agosto 1802.

Ό. π., σελ. 32.

⁵⁸⁶ Céline, *Ταξίδι στην άκρη της νύχτας*, ό. π., σελ. 442.

⁵⁸⁷ Giorgio Leonardi, ό. π., σελ. 31.

⁵⁸⁸ Céline, ό. π., σελ. 258.

⁵⁸⁹ Giorgio Leonardi, ό. π., σελ. 33.

⁵⁹⁰ Ό. π., σελ. 179.

Ούτε λόγος πια για patria και για gloria, τα σκηνικά έχουν καταρρεύσει και εμείς δεν είμαστε παρά τα γέρικα φανάρια αναμνήσεων στη γωνιά κάποιου δρόμου, όπου δεν περνάει πια σχεδόν κανείς⁵⁹¹...

...μα δεν έχει σημασία, αυτό το σχεδόν μας κρατά ξύπνιους, η φρίκη του λήθαργου δεν εγκαταλείπει τον ερωτευμένο ούτε εδώ στην άκρη της νύχτας, εδώ,

*αυτή τη στιγμή που είσαι ολομόναχος,
όταν φτάνεις στην άκρη όλων όσων μπορούν να σου συμβούν.*

Είναι η άκρη του κόσμου.

*Η ίδια η λύπη, η δική σου,
δεν σου αποκρίνεται πια τίποτα,
και πρέπει τότε να γυρίσεις πίσω, ανάμεσα στους ανθρώπους,
όποιοι κι αν είναι. Δεν κάνεις τον δύσκολο κάτι τέτοιες στιγμές, αφού και για να κλάψεις ακόμα πρέπει να επιστρέψεις εκεί όπου όλα ξαναρχίζουν, πρέπει να γυρίσεις κοντά τους⁵⁹²...*

...πρέπει να γυρίσεις κοντά τους, γιατί ναι, η ζωή είναι ένα κομμάτι φως που καταλήγει στη νύχτα, και το ανθρώπινο γένος, όπως θα γράψει ο Foscolo, μοιάζει σαν μια αγέλη τυφλών που στριμώχνεται, σπρώχνεται, χτυπιέται και μετά σέρνεται πίσω από την αμείλικτη μοίρα της⁵⁹³, μα πριν από το απόλυτο σκοτάδι, πριν από το κυριολεκτικά αδιανόητο τίποτα, μεταξύ του *όχι* – *ακόμα* και του *όχι* – *πια* που κατ' ουσίαν είναι πάντοτε ένα *όχι* – *ακόμα*, που είναι πάντοτε ένα *λίγο* – *ακόμα*, μια παράλογη κατάφαση ενός παράλογου ξοδέματος, η παράλογη επανάσταση και ο παράλογος έρωτας, η γοητεία και η μαγεία του αιώνιου τώρα της δημιουργικής χαράς, πρέπει να γυρίσεις κοντά τους, μέσα σε μια καθαγιασμένη συνάντηση, αντιλαμβανόμενος ότι τούτη εδώ είναι η μοναδική μας ευκαιρία να δακρύσουμε από έρωτα πάνω στο γυμνό σώμα, περνώντας μέσα από τις πληγές. Και ακριβώς λίγο πριν από το τέλος, και αφού ταξιδέψαμε ως εδώ, ως την άκρη της νύχτας, αφού έχουμε υπερβεί την κοινοτοπία του κακού, την απανθρωπιά μας, γυρίζουμε κοντά τους, όχι για να τραυλίσουμε μιαν ακόμα κοινοτοπία του καλού και της αγάπης που θα αραδιάζει λέξεις τρεμουλιαστές που προηγήθηκαν της πράξης, μιας και κανένας λόγος δεν παρακινεί στον έρωτα αν δεν έρχεται από τα υγρά του έρωτα (η πράξη στον έρωτα δεν είναι η στερνή μορφή της θεωρίας), μα για να δείξουμε μιαν άλλη ζωή, να κοινωνήσουμε το *μη κοινωνήσιμο*, μια θεωρία που έσταξε από τον έρωτα και αφήνει στα χρώματα, στα αρώματα και στα χρώματα ένα φευγαλέο *ίχνος* που γίνεται ευθύς αμέσως φωτιά, αυτό είναι το χρέος μας πριν από το απόλυτο σκοτάδι, το ανεξιχνίαστο *ίχνος* ενός αγριμιού που *δείχνει* προς το δάσος δίχως να μπορεί να πει τίποτε παραπάνω, δεν ξέρει κάτι παραπάνω, δεν ζητά κάτι άλλο τώρα που πάνω στο γυμνό κορμί νιώθει ως τα κατάβαθα της ψυχής του ότι μυστικό και έρωτας είναι ένα και το αυτό.

⁵⁹¹ Céline, ό. π., σελ. 533.

⁵⁹² Ό. π., σελ. 385.

⁵⁹³ Σε όλους τους τόπους, είδα πάντα τριών λογίων ανθρώπους: τους λίγους που κυβερνούν, το σύνολο που υπηρετεί και τους πολλούς που μηχανορραφούν.

Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, ό. π., σελ. 133.

Επίλογος

Γράφει ο Proust πως όσοι υποφέρουν από έρωτα είναι, όπως λένε για ορισμένους αρρώστους, γιατροί του εαυτού τους. Καθώς δεν μπορούν να βρουν παρηγοριά παρά μόνο από την ύπαρξη που προκαλεί τον πόνο τους και καθώς ο πόνος τους προέρχεται από εκείνη, σε αυτόν τελικά βρίσκουν γιατρεία. Τους την αποκαλύπτει ο ίδιος ο πόνος κάποια στιγμή, γιατί όσο τον κλωθογυρίζουν μέσα τους, ο πόνος αυτός τους αποκαλύπτει μια άλλη όψη της χαμένης ύπαρξης, άλλοτε τόσο μισητή ώστε δεν έχουν καν τη διάθεση να την ξανασυναντήσουν γιατί, πριν χαρούν μαζί της, θα πρέπει να την κάνουν να υποφέρει, άλλοτε τόσο γλυκιά ώστε τη γλύκα που της αποδίδουν να τη θεωρούν αρετή της από την οποία αντλούν αφορμή να ελπίζουν.

Ετούτος ο πόνος, που ο καθένας μας τον κλωθογυρίζει μέσα του, κάπου στην άκρη της νύχτας, πότε εκβάλλει στην παραίτηση και στην αδιαφορία (δεν έχουν καν τη διάθεση να την ξανασυναντήσουν), πότε στο μίσος και στην καταστροφή (να την κάνουν να υποφέρει), και πότε στην ελπίδα, στο σθένος και στον ηρωισμό, χάρη σε μια επιστροφή στο τραύμα που δεν επαναλαμβάνεται απλώς παθητικά, ασύνειδα, μηχανικά και αυτοκαταστροφικά, αλλά έρχεται υπέρλαμπρο στην επιφάνεια, επιστρέφουμε για να το αντιμετωπίσουμε πραγματικά, επιστρέφουμε στην πληγή μέσα από μια *vis combattiva*, σαν εκείνη του Foscolo, διότι πρέπει να γυρίσουμε κοντά τους, όπως μας προτρέπει ο Céline, εξυψώνοντας την πληγή σε ποίηση.

Και όπως ακριβώς συμβαίνει στην αρχαία γιαπωνέζικη τέχνη που ονομάζεται κιντσούγκι, όπου ο τεχνίτης αναδεικνύει σκόπιμα τις ρωγμές ενός σπασμένου βάζου με χρυσό και δεν προσπαθεί να τις κρύψει ή να τις εξαλείψει, εκλαμβάνοντας το τραύμα του σπασίματος ως ευκαιρία μιας νέας δημιουργίας, έτσι και εμείς προτρέπουμε τον καθένα μας, τον κάθε τεχνίτη τούτης της ζωής, να επιστρέψει στο τραύμα, φωτίζοντάς το, όσο το δυνατόν περισσότερο, ούτως ώστε να νιώσουμε πως η καταστροφή και ο θάνατος δεν είναι ο τελευταίος λόγος της ζωής.

Εξάλλου, η ζωή, όπως ελπίζουμε να έγινε σαφές μέσα από το κείμενό μας, δεν γνωρίζει το θάνατο, επειδή όμως η ζωή γνωρίζει τη δυστυχία, τη βία, την καταπίεση και την ανελευθερία, γι' αυτό και οφείλουμε να επιστρέψουμε από τον Άδη, από την άκρη της νύχτας, φέρνοντας πίσω όχι μόνον έναν ποιητή αλλά την ίδια την ποίηση.

Αν -και μόνο αν- αυτός ο μόχθος φανερώνεται σε κάθε σελίδα τούτης της διδακτορικής διατριβής, τότε μονάχα θα μπορούσαμε να πούμε πως ο σημαντικότερος στόχος που θέσαμε εξαρχής, έχει επιτευχθεί.

Και ως προς τον ποιητή που φέρνουμε μαζί μας, ως προς την επανεγγραφή του Foscolo στη νεωτερικότητα και την τοποθέτησή του πλάι στον Freud, τον Camus και τον Damasio, ή τον Γοργία, τον Πλάτωνα και τον Επίκουρο, την ανάδειξη της σημασίας του στο *εδώ και τώρα* και σε όσα μας απασχολούν σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο (από το μυστήριο της ύπαρξης ως το μυστήριο της κοινωνίας), πολύ μακριά, θέλουμε να πιστεύουμε, από μια στείρα και άχρωμη καταγραφή των δεδομένων (συνώνυμη της αδιαφορίας, μιας παραγωγής για την παραγωγή, και στόχων που εκπορεύονται από ματαιοδοξία), το εγχείρημα θα κριθεί ως πετυχημένο, πέραν όλων των άλλων, από το αν η γραφίδα μας, αν το χέρι μας, θα μεταμορφωθεί σιγά σιγά, μπροστά στα μάτια του αναγνώστη, στο χέρι του Foscolo που μας προσκαλεί να δώσουμε τα χέρια με όλες εκείνες τις μορφές που διασχίζουν τους αιώνες πάνω από τα κεφάλια μας, όπως λέει ο Bergson, και μέσα στην καρδιά μας,

προσθέτουμε εμείς, και που εξυψώνουν το τραύμα σε ποίηση (σκεφτείτε για παράδειγμα τη θέση του Ομήρου στα *Sepolcri*), εκεί όπου πλέον δεν έχει σημασία ποιος μιλάει (*τί σημασία έχει ποιος μιλάει*, λέει ο Beckett και ο Foucault, *κάποιος είπε, τί σημασία έχει ποιος μιλάει*), καθώς τα χέρια που ενώνονται και υψώνονται γίνονται μια κραυγή και ένας ψίθυρος που περιφρουρούν τον έρωτα και το μυστικό, έρωτας και μυστικό που είναι ένα και το αυτό, όπου ο καθένας μας στέκει άγρυπνος φρουρός του έρωτα και του μυστικού, σαν τον ήρωα του Wong Kar – wai στο κινηματογραφικό έργο *Ερωτική επιθυμία* (*In the Mood for Love*, 2000), αλλά και στη συνέχεια αυτού, το *2046* (2004), που γνωρίζει ότι *κάθε ανάμνηση, είναι το ίχνος από ένα δάκρυ*.

Έρωτας και μυστικό, είναι ένα και το αυτό,
κάλεσμα, έκκληση, προσευχή, κατάνυξη, λέξεις αναμμένα κεριά,
γύρω από το πρόσωπο, γύρω από τον κόσμο.

Ταξίδι μακρινό, ταξίδι σύντομο, ταξίδι *στην άκρη της νύχτας,*
χρόνος πολύς, χρόνος πολύς για να πεις πως δεν έχεις τίποτα να πεις.

Και αν όντως κάποιος επιθυμήσει πραγματικά να αισθανθεί τί εννοούμε, ή τί εννοεί ενδεχομένως ο Wittgenstein όταν λέει πως *μυστικό δεν είναι το πώς είναι ο κόσμος, αλλά το ότι είναι*, τότε θα πρέπει να καταφύγει στα βάθη και συνάμα στην επιφάνεια, στην ελαφρότητα του παιχνιδιού και στο βάρος της υπευθυνότητας, στην απλότητα και ταυτόχρονα στην πολυπλοκότητα, στο σκάψιμο και στον χορό, στην ανάσα και τη σπίθα, στην ποίηση και στη σιωπή, στον έρωτα και την φευγαλέα αστραπή, στην ανάμνηση της ενόρασης που η πιο αυθεντική έκφρασή της μπορεί να είναι ένα δάκρυ, το πιο κοντινό και ταυτόχρονα το πιο μακρινό σε τούτη την ενόραση και το μυστικό, ενόραση και μυστικό που αν έχουν όντως έναν βαθμό κοινωνισμότητας, αυτός είναι προφανώς ελάχιστος, μα με τούτο το ελάχιστο, με τούτο το *σχεδόν τίποτα* οφείλουμε να ζήσουμε και να αναμετρηθούμε.

Και αν η ενόραση τείνει με τον έναν ή τον άλλο τρόπο προς την εδραία ύπαρξη, αυτό δεν σημαίνει κατ' ανάγκην πως επιχειρούμε να καθλώσουμε το αδιόρατο, ούτε ότι το καθιστούμε ανταλλακτήριο είδος, ούτε ότι *αστικοποιούμε την εξαφανιζόμενη οπτασία*, όπως θα κατηγορήσει άδικα τον ίδιο του τον εαυτό ο Jankélévitch, διότι, τόσο εκείνος όσο και εμείς, ομολογούμε ανενδοίαστα την ένδειά μας και την αδαή ειδημοσύνη μας που συνιστά εντούτοις έναν απέραντο ορίζοντα δημιουργίας, εντός του οποίου η υλική σύσταση δεν θα πρέπει να είναι τίποτε παραπάνω από την μανιασμένη, απελπισμένη, ηρωική και συγκινητική προσπάθειά μας να μην χάσουμε από τα μάτια μας, υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, τη μαγεία της σπίθας που βρίσκεται εμπρός μας και μέσα μας, προσπάθεια να αντισταθούμε με άλλα λόγια σε κάθε μορφή εξουσίας που όση αναξιοπρέπεια και ταπείνωση κι αν επιφέρει σε ένα ασθμαίνον υποκείμενο, αυτό δεν θα πάψει ποτέ, ας μην το λησμονούμε, να διαφεύγει, και να είναι έτοιμο, ανά πάσα στιγμή, να μετατρέψει την εσωστρέφεια και τη δυστυχία ενός μονόχρωμου εδώ και τώρα σε μια γιορτινή εξωστρέφεια και σε έναν χορό γύρω από τη φωτιά, χάρη στην επανεμφάνιση εκείνης της φευγαλέας αστραπής.

Το ζητούμενο λοιπόν δεν είναι τόσο να διασώσουμε τη σπίθα που προηγείται και έπεται της ανάσας, διότι στην πραγματικότητα αυτή είναι μια αρχή, μια ορμή που δεν γνωρίζει τέλος και δεν έχει ανάγκη τη συνειδητή μας εργασία. Ως εκ τούτου ας μην είμαστε τόσο αλαζόνες και αφελείς, μιας και όπως δεν μπορεί κανείς να απομαγεύσει τον κόσμο, έτσι και κανένας δεν θα έπρεπε να ισχυρίζεται ότι η σωτηρία της μαγείας εξαρτάται από εκείνον.

Δεν κινδυνεύει το σύμπαν, εμείς κινδυνεύουμε, κινδυνεύουμε να χάσουμε την ευκαιρία του εδώ και τώρα, διότι το εδώ και τώρα είναι η μοναδική μας ευκαιρία, και

το εξηγήσαμε ήδη, το πριν παραείναι νωρίς, το μετά παραείναι αργά. Το ζητούμενο είναι να συμπορευτούμε μαζί της, να ακολουθήσουμε το ρυθμό της και να προσπαθήσουμε να διαχυθούμε εκ νέου μέσα στο όλον, αυτό οφείλει να είναι, σύμφωνα και με τον Bergson, το εγχείρημα της φιλοσοφίας. *Να χυθώ να σμίξω με τον Αόρατο. Να σωπάσει ο νους, ν' ακούσω τον Αόρατο να φωνάζει*, έλεγε και ο Καζαντζάκης, ο μαθητής του Bergson.

Εντούτοις, τούτη η διάχυση που θα σημάνει και την ανάκτηση της αξιοπρέπειας, τούτη η υπόθεση της ελευθερίας και το ίδιο το φλογερό βλέμμα, δεν συνιστά εγχείρημα μονάχα της φιλοσοφίας, δεν διακυβεύεται και δεν αναδύεται μόνον μέσω μιας γλώσσας, δεν φτάνει κανείς σε αυτή τη φλόγα αποκλειστικά μέσω μιας συγκεκριμένης γλώσσας, αφού καμία δεν είναι ανώτερη και καμία δεν έχει αυτό το προνόμιο, καμία δεν βρίσκεται εγγύτερα στη φλόγα, διότι η ίδια η φλόγα δεν εκκινεί καν από κάποια γλώσσα, προηγείται αυτών, και οι γλώσσες μας αγωνίζονται ακατάπαυστα, όταν συνιστούν το φάρμακό μας, μας στενεύουν αδυσώπητα όταν γίνονται το φαρμάκι μας.

Συνεπώς, οι επιστήμες μας, οι τέχνες μας, οι θρησκείες, κάθε πιθανή έκφραση του πολιτισμού μας και καθένας από εμάς, μπορούν και οφείλουν να ξεχωρίζουν μεταξύ τους όχι λόγω της γλώσσας τους, αλλά από το αν αγωνίζονται ακαταπόνητα με αυτήν, αν δεν χωράνε πότε μέσα της, αν την καταστρέφουν και την ξαναφτιάχνουν, αν έχουν μάθει να ακούνε τις άλλες γλώσσες και ας μην τις καταλαβαίνουν, παρασυρμένοι από το ρυθμό τους, κοντολογίς αυτό που οδηγεί πίσω και μέσα στη φλόγα, στις απαρχές και στα βάθη, δεν είναι η ίδια η γλώσσα, αλλά το σκάψιμο, το σκάψιμο με τα χέρια, με τα εργαλεία, με ό,τι έχει κανείς, με την ψυχή του, με το σκαμμένο του μέτωπο και τα σκαμμένα του μάγουλα, σκάψιμο παράλογο, αδιανόητο, χρονοβόρο,

χρόνος πολύς για να πεις πως δεν έχεις τίποτα να πεις,

για να νιώσεις πως τόσο σκάψιμο σου έδωσε τόσο λίγο χρυσό (*χρυσὸν οἱ διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὐρίσκουσιν ὀλίγον* Β 22),

κι όμως, αυτό το σχεδόν τίποτα, αυτό το απόφιο συναίσθημα που κινεί όλες μας τις γλώσσες, αρκεί για να έρθουν τα δάκρυα που θα ξεδιψάσουν τα αυλάκια στο πρόσωπό σου, δούλεψες για να κυλήσουν μέσα τους, πόνεσες για να τα νιώσεις να γεμίζουν, μα μην σταματάς, *σκάψε ακόμα! Μια προσαγή μέσα μου*, μια ορμή για την ίδια τη ζωή, την α – νόητη πλέον ζωή, τον έρωτα που είναι πέρα από τα νοήματα, πέρα από το καλό και το κακό, τις ψυχές που δεν είναι παρά τα ρυάκια στα οποία διακλαδώνεται ο μέγας ποταμός της ζωής, είμαστε ήδη πίσω μπροστά στην αρχή, στην απροσδιόριστη αρχή (πότε, πού, πώς, γιατί; Κι όμως..) και πάντοτε ελάχιστα πριν το τέλος το αβίωτο, *είμαστε ήδη εκεί*, λίγο πριν το τέλος, αλλά τούτος ο επίλογος είναι ξεκάθαρα μια νέα αρχή και όχι το τέλος, μια νέα αρχή της καθαρής ψυχής της λερωμένης με τα χρώματα (*σκάψε ακόμα!*), της καθαρής ψυχής με τη διαύγεια του καθαρού συναισθήματος ενός επαναστατημένου σώματος που δεν κουράζεται και δεν γερνά σαν τους κουρασμένους, γερασμένους και κατατρεγμένους από τον Χρόνο ανθρώπους, διότι τούτο το σώμα, στον Καιρό του έρωτα, δεν χάνει από τα μάτια του τη φλόγα, καίγεται διαρκώς και διαρκώς αναγεννιέται, μα το εγχείρημα που φαντάζει ως εδώ πετυχημένο, λησμονεί κατευθείαν την επιτυχία του, καθώς στην επόμενη στροφή μπορούν όλα να χαθούν, στα σκοτάδια της πιο οδυνηρής και απάνθρωπης λησμονιάς, της λήθης της φωτιάς και της αλήθειας. Και είμαστε εδώ για να θυμίζουμε σε όλους τί δεν έζησαν, και ίσως να φαίνεται πως ζητάμε το αδύνατο, γιατί πώς να θυμηθείς αυτό που δεν έζησες, μα είναι μια πίστη, μια βεβαιότητα στην αστραπή, μια βεβαιότητα στην αστραπή που έχει ο καθένας μέσα του, μια πίστη στην

επανεμφάνισή της και στην ακαριαία μεταστροφή, στην θεμελιώδη *παρέκκλιση*, στην ελευθερία και στο ότι

ἀνθρώποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἑωυτοὺς καὶ σωφρονεῖν (B 116).

Γι' αυτό λοιπόν και δεν υπάρχει ἑβδομη ημέρα για εμάς, δεν υπάρχει χρόνος για ανάπαυση, δεν είμαστε Θεοί, και κοιτώντας φευγαλέα προς το δημιούργημα, αποστρέφουμε σχεδόν τρομαγμένοι το βλέμμα, διότι αντιλαμβανόμαστε πως κινδυνεύουμε να πετρώσουμε και να φονεύσουμε τον ίδιο τον δημιουργό και να χάσουμε έτσι την ευκαιρία να προσπαθήσουμε να είμαστε αυτό που ούτως ή άλλως δεν θα είμαστε ποτέ, ένας Θεός πανταχού παρών και τα πάντα πληρών, και αν χάσουμε την ευκαιρία, αν απολέσουμε δηλαδή το συναίσθημα της δίψας και δεν συνεχίσουμε να σκάβουμε, τότε είναι βέβαιο πως θα πεθάνουμε, είναι βέβαιο πως δεν θα είμαστε πια άνθρωποι αλλά κάτι λιγότερο, καθώς, όπως παρατηρεί και ο Valery, *τί θέλετε να είναι ένας άνθρωπος που δεν δοκίμασε ποτέ να γίνει όμοιος με τους θεούς; Είναι λιγότερο από άνθρωπος. Μα εμείς λέμε ότι θα πρέπει να θέλουμε να είμαστε θεοί που ταυτόχρονα θα θέλουν να μην είναι θεοί, που θα κρατάνε μόνο τη δίψα, γιατί μονάχα ως διψασμένοι μπορούμε να έχουμε μια πετυχημένη αποτυχία. Η μακαριότητα του Θεού από τη μία πλευρά, και η δίψα του ανθρώπου από την άλλη, είναι ασυμβίβαστες, και όπως δεν μπορεί να υπάρχει διψασμένος Θεός (γιατί τότε τί Θεός θα ήταν; Ή μήπως η ίδια η δίψα είναι η πνοή του Θεού εντός μας;), έτσι είναι αδύνατον και για εμάς να ζήσουμε εντός της μακαριότητας, παρά τις φαντασιώσεις των μύθων, των θρησκειών και εσχάτως των επιστημών που διακηρύσσουν πως ο στόχος τους είναι μια νέα εποχή μετά – βιολογικής ζωής, νόησης δίχως σώματα, αθανασίας δίχως ασθένεια, γήρανση και ανεκπλήρωτη επιθυμία... Διαχρονικός παροξυσμός μιας ασθμαίνουσας ψυχής που για διάφορους λόγους, με δική της υπαιτιότητα ή και δίχως να φταίει απόλυτα εκείνη, παραλύει από φόβο μπροστά στις δεισιδαιμονίες και χάνει από τα μάτια της και τον Θεό, και τη δίψα και τη φλόγα.*

Και αν εμείς αισθανόμαστε πως το εγχείρημα της ίδιας μας της ζωής κρίνεται μέχρι αυτή τη στιγμή ως επιτυχημένο, τί συμβαίνει με τούτο το κειμενικό εγχείρημα που συνιστά ένα θραύσμα και ένα σπάραγμα αυτής, τραύμα και ράμμα που δύναται να αναχθεί σε μια κατά τ' άλλα διαφεύγουσα ολότητα;

Στέκεται άραγε το παρόν πόνημα στο ύψος της φωτιάς ή μήπως πρόκειται για ακόμα μία κατάφαση της επιστήμης του ψεύδους που υπηρετούν ανενδοίαστα οι αντιψυχιστές της κουλτούρας της αποπροσωποποίησης; Διότι πρωτίστως, αυτό που πρέπει να εξετάσει και να νιώσει κανείς, ακόμα και ως προς την επιστημονικότητα, δεν είναι άλλο από το φλογερό βλέμμα, το βλέμμα το καρφωμένο στη φωτιά, αυτό οφείλει να είναι το θεμέλιο κάθε επιστήμης, η αδιαπραγμάτευτη προϋπόθεσή της, ειδάλλως το εγχείρημα είναι καταδικασμένο σε αποτυχία.

Η τέχνη της επιχειρηματολογίας, η τεκμηρίωση, η χρήση των εργαλείων που έχουμε στη διάθεσή μας, η λεγόμενη επιστημονική παρατήρηση, η γλώσσα και ούτω καθεξής, όλα αυτά έπονται της φλόγας, διότι αν εκκινεί κανείς από τη σπίθα και καταλήγει σε αυτήν, αν το έργο διαπνέεται από εκείνο που ο Locke και ο Foscolo αποκάλεσαν *αγάπη για την αλήθεια*, τότε και η χειρονομία που εντάσσεται σε ένα συγκεκριμένο επιστημονικό πλαίσιο θα έχει ανταποκριθεί στο σκοπό της επιστήμης που είναι πάντοτε και απαρεικλίτως ο σκοπός της ίδιας της ζωής, καθώς δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πως η ζωή προηγείται και βρίσκεται πάνω και πέρα από κάθε επιστήμη, η οποία εντούτοις οφείλει, στο μέτρο του δυνατού, να εκφράσει τη ζωή και να αποτελέσει έναν ιερό χώρο συνάντησης, όπου πάνω απ' όλα θα διασώζεται η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και το περιβάλλον αυτής, γεγονός διόλου δεδομένο ακόμα και για την φιλοσοφία που καταλήγει πολλές φορές να μην είναι φιλοσοφία αλλά ένας χειροκροτητής του απάνθρωπου.

Και το απάνθρωπο το είδαμε, το γνωρίσαμε, το κοιτάξαμε κατάματα, ταξιδέψαμε μαζί του ως την άκρη της νύχτας, βιώσαμε τη βία της αδιαφορίας και την αδιαφορία της βίας, αναρωτηθήκαμε, όταν η ναυτία μας έγινε ανυπόφορη, αν θα ήταν προτιμότερο να πέσουμε και να χαθούμε στον ωκεανό, μιας και όλα αυτά φάνταζαν ως μια αγελαία κίνηση του πιο ηλίθιου και άσκοπου είδους που γνώρισε ο πλανήτης (α ναι, λησμόνησα ότι η σκληρότητά μας ομοιάζει λένε με εκείνη των πιθήκων που σκίζουν το σώμα των αντιπάλων τους, αλλά όπως λέει και ο Damasio, *οι χιμπατζήδες δεν έχουν σταυρώσει ποτέ άλλους χιμπατζήδες*, ενώ το περήφανο είδος μας σταύρωνε ακόμα και σκύλους την ώρα που περιέφερε τις χήνες πάνω σε μαξιλάρια από πορφύρα και χρυσό!), μα συνεχίσαμε το ταξίδι μας εν πλω έστω και αν το κεφάλι μας, το στήθος μας και η κοιλιακή μας χώρα (τα συνηθέστερα θέατρα του συναισθήματος) δυσφορούσαν σε ακραίο βαθμό και αντί για την ομοιόσταση *το κορμί μας επαναστατούσε διαρκώς σε τούτη τη φάρσα του διαρκείν και τα μόριά μας ήθελαν να πάνε το ταχύτερο να χαθούν στο σύμπαν*, μα συνεχίσαμε λέμε και μάλιστα δίχως κανένα τέχνασμα, δεν δεθήκαμε σε κανένα κατάρτι, παρά μόνο συνεχίσαμε χάρη σε μια πίστη, σε μια δύναμη, σε μια ελπίδα χρέος προς τους απελπισμένους, όπως θα έλεγε και ο Benjamin, συνεχίσαμε παρά το γεγονός ότι νιώσαμε σαν τον Celine ότι *ενδεχομένως δεν υπάρχει άλλη αληθινή πραγμάτωση της βαθύτερης ιδιοσυγκρασίας μας πέρα από την αρρώστια και τον πόλεμο, τη διπλή αυτή απεραντοσύνη του εφιάλτη*, και μέσα σε αυτό τον εφιάλτη δεν έχεις παρά να διαλέξεις *ή το τέρμα ή το ψέμα*, ή το τέρμα ή το ψέμα, σκεφτείτε την φρίκη, και πού να πας αν δεν έχεις μια... *αναγκαία δόση παραφροσύνης*, και την βρήκαμε και αυτήν, και συνεχίσαμε να διασχίζουμε το πληγιασμένο και φριχτό σώμα της ανθρωπότητας, ίδιο και απαράλλαχτο σε όλες τις εποχές, εξέλιξη και πρόοδο λένε οι ανάπηροι, και συνεχίσαμε, και νιώσαμε βαθιά μέσα μας σε τούτη την ανημποριά, ότι... *είναι αδύνατον να κοιμηθείς μόνος*, είναι αδύνατον να κοιμηθείς μόνος και ξεκινάς να ψηλαφείς στα σκοτάδια μήπως και βρεις κάποιο χέρι, μια αγκαλιά, λίγο πριν το τέλος, δηλαδή πάντα, μια αγκαλιά σε αυτόν τον κόσμο, μια αληθινή αγκαλιά που είναι παραφροσύνη να την αναζητάς, μα εμείς ζητήσαμε το αδύνατο, ζητήσαμε να θυμηθούν οι άνθρωποι αυτό που δεν έζησαν, και να ξάφνου που σχηματίζεται δίπλα σου ένα σώμα και αρχίζεις να το φιλάς, φιλάς το αδύνατο, ώστε υπάρχει, ώστε υπάρχουν και άλλοι που έχουν τη σπίθα μπροστά τους, και να η Τερέζα με τον Τόμας και τον Καρένιν που τρέχει στα λιβάδια, και να ο Rousseau και ο Πρύτανης που κοιμούνται ακόμα πάνω μου, και κοιτάζτε και εκείνα τα ανθρώπινα πλάσματα που προσφέρουν τη ζωή τους δίχως να έχουν την αίσθηση ότι θυσιάζονται, κοιτάζτε τα γιατί εκείνα τα πλάσματα, μας λέει και ο Houellebecq, *δεν σκέφτονταν στην πραγματικότητα πως υπήρχε άλλος τρόπος ύπαρξης από το να δίνεις τη ζωή σου για τους άλλους μέσα σε ένα πνεύμα αφοσίωσης και αγάπης, και συνήθως, αυτά τα ανθρώπινα πλάσματα ήταν... γυναίκες, γυναίκες και δάκρυ*, το δάκρυ της ηρωίδας του Balzac, το μυστικό και η ενόραση, και να και το δάκρυ του ποιητή, και το δάκρυ του πραγματικού φιλοσόφου, και το δάκρυ του επιστήμονα που κρατάει μπροστά του τη σπίθα, ναι το είδαμε και αυτό, βιολόγοι, νευρολόγοι, ιστορικοί, αρχαιολόγοι, φιλόλογοι, γιατροί, ψυχαναλυτές, ο καθένας σκάβει τα χώματα και όταν αποκοιμιέται εξαντλημένος συναντά ένα ακόμα ελαφάκι όπως στην *ψυχή και το σώμα* της Enyedi, ψηφίζει το γαλάζιο σαν το Ρίτσο αλλά μόλις ο άλλος ψηφίσει το κόκκινο σπεύδει κι εκείνος να πει... *το κόκκινο*, και ανεβαίνουν μαζί στη γέφυρα, *στη γέφυρα των εραστών*, και να τα πυροτεχνήματα και να η *παράξενη γιορτή* και να ξανά εκείνο το δάκρυ που εδώ πάνω περιβάλλεται πλέον με την ιερότητα που του πρέπει, εδώ πάνω στη γέφυρα *υπάρχει κάτι που δεν εκφράζεται με λόγια αλλά μονάχα φαίνεται, είναι το μυστικό στοιχείο*, θα μας πει ο Wittgenstein, και αν ανέβεις πώς να κατέβεις πια, πού

να επιστρέψεις, πώς να χάσεις από τα μάτια σου πια την φευγαλέα αστραπή που φέρνουν τα δάκρυα ακόμα και τώρα, θολώνοντας την οθόνη μπροστά σου, πώς να μην πιστέψεις, πώς να μην επαναστατείς διαρκώς, έστω και αν γνωρίζεις, όπως γράφει ο Celine, ότι *ελάχιστα πλάσματα έχουν, άμα καβατζάρουν τα είκοσι, λίγη ακόμα απ' αυτή την πηγαία στοργή, τη στοργή των ζώων, ο κόσμος δεν είναι εκείνο που νομίζαμε! Αυτό είναι όλο!* αλλά εμείς δεν μπορούμε να αλλάξουμε μούτρα, δεν πρέπει στη φάτσα μας να απομείνει ένα λάθος, οφείλουμε να περιφρουρήσουμε το πρόσωπο, την αστραπή του, γι' αυτό και καλούμε πάνω στη γέφυρα όλους τους ερωτευμένους ανεξαρτήτως λεξιλογίου, μπορούμε και χωράμε όλες τις γλώσσες του έρωτα διότι όλες διαπνέονται από την ίδια φλόγα, το κοινό, την παρουσία, το συναίσθημα, και κοιτάζετε τους εραστές του Emile Friant, τον έρωτα και την ψυχή του Canova, τον σάρκινο λόγο του Ρίτσου (και σε πεινάω. Και σε διψάω. Και σου δέομαι: κρύψου.), και δίπλα σε αυτά τα προφανή, κοιτάζετε και εκείνα που μπορούν να μπου ακριβώς στην ίδια σειρά με λόγια διαφορετικά μα με γράμματα που έχουν ανάψει σαν κεριά από το ίδιο ιερό φως, σαν τα κεριά των διαφορετικών ήχων όλων των πλασμάτων που έχουν ανάψει από την ηδονή και τον πόνο, την κοινή γλώσσα του αισθήματος, ενός άμεσου φυσικού νόμου που, όπως λέει και ο Herder, μας προστάζει να μην αισθανόμαστε μόνο για τον εαυτό μας αλλά να κάνουμε να ηχήσουν τα συναισθήματά μας, και όσο διαφορετικοί και αν είναι οι ήχοι, ποιος άραγε δεν καταλαβαίνει τον έρωτα του αηδονιού χάρη στο γλυκό του τραγούδι μέσα στη φωλιά ή χάρη στο μούγκρισμα των λιονταριών μέσα στη σπηλιά ή ποιος δεν θα νιώσει το γουργουρητό του γάτου του επάνω στην κοιλιά του και δεν θα ενωθεί με το συναίσθημά του ακόμα και σε αυτή την εσωτερικότητα, *έτσι όπως ο Πετράρχης τραγουδά στην Λάουρά του...* ακριβώς το ίδιο συμβαίνει και με τις διαφορετικές μας γλώσσες, εκτός και αν, για να μιλήσουμε ηρακλείτεια, αναφερόμαστε στα μονοδιάστατα ανθρώπινα όντα που δεν ξέρουν να ακούν το βάθος στην επιφάνεια, που δεν πηγαίνουν ούτε στο βάθος ούτε στην επιφάνεια, *άζύνετοι που δεν ακούνε τον Λόγο και τη Φύση (B1), που δεν ακολουθούνε το κοινό κριτήριο (B2), που σχηματίζουν τις δικές τους γνώμες (B17) και στρέφονται στους δικούς τους κόσμους (B 89).* Μα ακούστε πώς ηχεί ο έρωτας σε γλώσσες τόσο διαφορετικές, τί υπέροχη επιφάνεια και τί μεγαλειώδες βάθος, ακούστε τη μουσική του έρωτα δίχως να κατανοείτε ακριβώς τί λέει, νιώστε πως και πώς η *ζωή υπερβαίνει τη διάνοια*, όπως μας έλεγε ο Bergson, και ας φτάσουμε σε αυτόν τον έρωτα μέσα από τον ηρωισμό. Ακούστε:

Wittgenstein: *Μυστικό δεν είναι το πώς είναι ο κόσμος, αλλά το ότι είναι.*

Ansermet και Magistretti: *τελικά, το άτομο φαίνεται να είναι έτσι γενετικά προκαθορισμένο ώστε να μην είναι γενετικά προκαθορισμένο!*

Damasio: *Η ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού είναι σε αρκετά μεγάλο βαθμό μια αφήγηση της αντίστασής μας σε φυσικούς αλγόριθμους, μέσω εφευρέσεων που δεν είχαν προβλεφθεί από αυτούς τους αλγόριθμους. Με άλλα λόγια, ακόμη κι αν εγκαταλείπαμε κάθε επιφύλαξη και ανακηρύσσαμε τους ανθρώπινους εγκεφάλους αλγόριθμους, όσα πράττουν οι άνθρωποι δεν είναι αλγόριθμοι, και οι πράξεις μας δεν έχουν κατ' ανάγκην προκαθορισθεί.*

Mlodinow: *συνειδητοποιούμε μόλις ένα 5% της γνωστικής λειτουργίας μας. Το υπόλοιπο 95% διαφεύγει της αντίληψής μας, αλλά ασκεί τεράστια επίδραση στη ζωή μας, αρχίζοντας από το γεγονός ότι κάνει αυτή την ίδια τη ζωή εφικτή.*

Freud: *η πραγματικότητα μένει πάντοτε άγνωστη.*

Turner: *we never use the same brain twice.*

McGinn: *Δεν έχουμε ακόμα την παραμικρή ιδέα για το πώς το νερό του εγκεφάλου μετατρέπεται στο κρασί της συνείδησης.*

Ηράκλειτος: φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ.

Και αν από τη μία πλευρά η προσήλωση στον έρωτα, από όπου και αν αυτή προέρχεται, φαντάζει ηρωική και συγκινητική εξαιτίας της κοινοτοπίας του κακού και της απανθρωπιάς, από την άλλη οφείλουμε να μην λησμονούμε πως ο ερωτευμένος έχει παρακάμψει κάθε πιθανό εμπόδιο, στην ουσία δεν βλέπει εμπόδια, και με μια απλή και αδιαίρετη κίνηση που μπορεί βεβαίως να αναλύεται επ' άπειρον έχει ήδη φτάσει εκεί που θέλει να φτάσει, διότι ο ερωτευμένος βρίσκεται ήδη σε έναν μονόδρομο δίχως δυνατότητα διαφυγής, δίχως επιφυλάξεις και προσχήματα, δίχως μέτρο και άνευ όρων αφιερωμένος στο μυστικό.

Και ιδού που ο έρωτας και το μυστικό συγγενεύουν τόσο βαθιά που δεν νοείται το ένα δίχως το άλλο, δεν διακρίνεται το ένα από το άλλο, το ένα γεννά το άλλο, το ένα είναι το άλλο, ο έρωτας περιφρουρεί το μυστικό, γεννά το μυστικό, είναι το μυστικό, και από την άλλη το μυστικό προστατεύει τον έρωτα, τον γεννά και είναι ο έρωτας. Και δεν έχει νόημα να χανόμαστε σε άσκοπες συζητήσεις ως προς το ποιος έκανε ποιον, αν το μυστικό γέννησε τον έρωτα ή ο έρωτας το μυστικό, συζητήσεις σε λάθος δρόμο, την ώρα που έχουμε αυτή τη μοναδική ευκαιρία να βιώσουμε το μυστικό και τον έρωτα, τον μυστικό έρωτα και τον έρωτα του μυστικού. Η αποκάλυψη του μυστικού θα σήμαινε το τέλος του έρωτα, όπως και ο θάνατος του έρωτα θα εξαφάνιζε από μπροστά μας το μυστικό, όμως αυτή η κοινή τους εξαφάνιση δεν θα σηματοδοτούσε τον θάνατό τους, όχι, ο θάνατος θα ήταν αποκλειστικά και μόνο του ανθρώπου, το μυστικό και ο έρωτας θα συνέχιζαν δίχως τον άνθρωπο, πιθανότατα μέσα από άλλες μορφές ζωής, και ο άνθρωπος είτε θα είχε αφανιστεί είτε δεν θα ήταν όπως τον έχουμε γνωρίσει, και ίσως αυτό το νέο είδος ανθρώπου, ένα είδος δίχως μυστικό, δίχως έρωτα και δίχως βάσανα, να ανταποκρίνεται στο όραμα μιας ανθρωπότητας που θα παραχωρήσει τη θέση της σε κάτι που μάς είναι εντελώς άγνωστο, αδιανόητο και αδύνατον να το κρίνουμε με τα υπάρχοντα δεδομένα, μα μέχρι να ανατείλει αυτή η νέα εποχή και όσο υπάρχει άνθρωπος και όχι μετάνθρωπος, θα μας επιτρέψετε, για λίγο ακόμα, εδώ δηλαδή λίγο πριν το τέλος, πάνω από το πληγιασμένο σώμα της ανθρωπότητας, να θρηνήσουμε για την χαμένη ευκαιρία...

Πόσο λίγο αγαπήσαμε

Με την ανθρώπινη μορφή μας

Ίσως ο ήλιος, κι η βροχή πάνω στους τάφους μας

Ο άνεμος και η παγωνιά

Να βάλουν τέλος στα βάσανά μας

αλλά κυρίως θα μας επιτρέψετε να γιορτάσουμε, ακριβώς εδώ, πάνω στο γυμνό σώμα των εραστών που ξάπλωσαν, τυλίχτηκαν και κήκκαν στη φευγαλέα αστραπή, στο σχεδόν τίποτα που όμως είναι κάτι, που είναι τα πάντα, λίγο πριν το τέλος, πάντοτε λίγο πριν το τέλος, να γιορτάσουμε λέμε τη νέα αρχή, τώρα, εδώ και τώρα που...

Ένα άστρο

Έκαψε το σπίτι μου.

Συνοψίζουμε λοιπόν και εδώ, δίχως κανένα φόβο τώρα πια, όπως τονίσαμε και στον πρόλογο, λέγοντας πως έχουμε αποφύγει τις εύκολες απαντήσεις και τα αβίαστα συμπεράσματα, έχοντας μοχθήσει, όμως, ούτως ώστε να θέσουμε

ερωτήματα, εντός μιας κουλτούρας που ζητάει απλώς απαντήσεις, μιας κουλτούρας που έχει εξοβελίσει και ξορκίσει τα ερωτήματα και την κριτική.

Επαναπροσδιορίσαμε την έννοια και τη σημασία της συνάντησης, είδαμε τί μπορεί να μας προσφέρει η λογοτεχνία και τί μπορούμε να προσφέρουμε εμείς σε εκείνη, εξετάσαμε το πώς η γλώσσα γίνεται φάρμακο και φαρμάκι, αναδείξαμε τη σημασία της φαντασίας και επαναχαράξαμε τα όρια μεταξύ ιστορίας και μύθου, διαπιστώσαμε ότι η συνύπαρξη είναι θεμέλιο της ύπαρξης, συνύπαρξη όχι μόνο με τα ανθρώπινα, αλλά με όλα τα όντα (σημείο ιδιαίτερα κρίσιμο σήμερα), προχωρήσαμε σε δύσβατους και από κάποιο σημείο και έπειτα αδιάβατους δρόμους σε σχέση με το θάνατο και τον χρόνο, διαχωρίσαμε τον χρόνο από τον καιρό, μέσω μιας δύσκολης εξέτασης που ξεκίνησε από τον Γοργία και κατέληξε στον Jankélevitch, μιλήσαμε για το ζήτημα της αυτοχειρίας, περιπλανηθήκαμε στους τελευταίους δύο αιώνες της ιστορίας μας και προτείναμε μια εναλλακτική οπτική έναντι του κλασικού διπόλου διαφωτισμός – ρομαντισμός, την οποία και αποκαλέσαμε ερωτικό ρομαντισμό, και όλα αυτά, όπως θα διαπίστωσε ο αναγνώστης, λαμβάνοντας υπόψη, αναλύοντας, φωτίζοντας και ασκώντας ενίοτε και κριτική, στο έργο και τις ιδέες του Foscolo. Το αν καταφέραμε να περιφρουρήσουμε τον έρωτα, το μυστικό, τις ζωές μας, τις επιστήμες μας και τον πολιτισμό μας, μπορεί τώρα να επιχειρήσει να το απαντήσει ο καθένας από τη θέση του, καλοπροαίρετα ή και όχι, επιχειρώντας να κατανοήσει πρωτίστως τί εννοούμε όταν λέμε πως έρωτας και μυστικό είναι ένα και το αυτό, τώρα που ο επίλογος συναντά τον πρόλογο, λίγο πριν το τέλος, πάντοτε λίγο πριν το τέλος.

Βιβλιογραφία

Adorno Theodor W:

– *Αισθητική Θεωρία*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000.

– *Αρνητική Διαλεκτική*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006.

– *La crisi dell' individuo*, a cura di Italo Testa, Edizioni Diabasis, Reggio Emilia 2010.

Adorno Theodor W – Horkheimer Max, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού, φιλοσοφικά αποσπάσματα*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, επίμετρο. Κοσμάς Ψυχοπαίδης, επιμέλεια. Γεράσιμος Κουζέλης, εκδ. Νήσος, Αθήνα, 1996.

Adorno Theodor W – Thomas Mann, *Αλληλογραφία 1943 – 1955*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.

Agostino, *Confessioni*, μτφ. Roberta de Monticelli, Garzanti editore, Milano, 2011.

Anderson Chester, *James Joyce*, Thames and Hudson, London, 1998.

Ανευλαβής Ελευθέριος, *Η Αγρύπνια των Φίννεγκαν του Τζέιμς Τζόυς, περί τίνος πρόκειται; Αποσκότησόν μου*, πρόλογος Πάρις Τακόπουλος, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2014.

Ansermet Francois, Magistretti Pierre, *Τα ίχνη της εμπειρίας, νευρωνική πλαστικότητα και η συνάντηση της βιολογίας με την ψυχανάλυση*, μτφ. Βασιλική Βακάκη, επιστ. επιμ. Ηλίας Κούβελας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2017.

Αξελός Κώστας, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, μτφ. Δημήτρης Δημητριάδης, Εξάντας, Αθήνα, 1976.

Aries Philippe, *Ο άνθρωπος ενόπιον του θανάτου*, μτφ. Θεοδόσης Νικολαΐδης, εκδ. Εστία, Αθήνα, 2009.

Αριστοτέλους, *Μετά τὰ Φυσικά*, εισαγωγή – μετάφραση Ανδρέας Δαλέζιος, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα, 1975.

Αριστοφάνους, *Βάτραχοι*, μτφ. Τάσος Ρούσσο, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 1993.

Αριστοφάνους, *Νεφέλαι*, μτφ. Θεόδωρος Γ. Μαυρόπουλος, εκδ. Ζήτρος, Αθήνα, 2008.

Badaloni Nicola, *Introduzione a Vico*, editori Laterza, Roma – Bari, 1984.

Balzac Honore de, *Η αναζήτηση του απόλυτου*, μτφ. Βασίλης Πουλάκος, εκδ. Printa, Αθήνα, 2008.

Barbusse Henri, *Η κόλαση*, μτφ. Στέλλα Βουρδουμπά, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος Α. Ε., Αθήνα, 2015.

Barthes Roland:

– *Απόλαυση – Γραφή – Ανάγνωση*, πρόλογος. Μυρτώ Ρήγου, μτφ. Αρχοντή Κόρκα, επίμετρο. Umberto Eco, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2005.

– *Εικόνα – Μουσική – Κείμενο*, μτφ. Γιώργος Σπανός, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 1988.

– *Δοκίμια για τη λογοτεχνία και την κριτική*, μτφ. Σπύρος Τσακνιάς, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1984.

Bataille Georges, *Ο ερωτισμός*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα, 2021.

Bataille Georges, *Η εσωτερική εμπειρία*, μτφ. Ξενοφών Κομνηνός, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα, 2013.

Bataille Georges, *Η λογοτεχνία και το κακό*, μτφ. Ελένη Βαρίκα, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2003.

Battistini Andrea, "Temi vichiani nei Sepolcri" στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008.

Bauman Zygmunt, *Mortalità, immortalità e altre strategie di vita*, tr. Giovanni Arganese, Società editrice il Mulino, Bologna, 2012.

Baudrillard Jean:

– *Ο καθρέφτης της παραγωγής ή η κριτική αυταπάτη του ιστορικού υλισμού*, μτφ. Σπύρος Μπενετάτος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1990.

– *Περί σαγήνης*, μτφ. Ευγενία Γραμματικοπούλου, Αθήνα, 2009.

Beckett Samuel, *Πρώτος έρωτας*, μτφ. Αχιλλέας Αλεξάνδρου, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 2014.

Benjamin Walter, *Δοκίμια φιλοσοφίας της γλώσσας*, μτφ. Φώτης Τερζάκης, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα, 2016.

Benjamin Walter, *Ο συγγραφέας ως παραγωγός*, μτφ. Αλφρέδος Σταϊνχάουερ, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2017.

Berardi Gianluigi, " Le sepolture tra Foscolo e Pindemonte" στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008.

Bergson Henri:

–*Η δημιουργική εξέλιξη*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης – Γιάννης Πρελορέντζος, επιμέλεια – επίμετρο Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2016.

–*Η Ενέργεια του Νου*, μτφ. Σοφία Χατζηπέτρου, επιμέλεια. Γιώργος Καράμπελας, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα, 2016.

–*Οι δύο πηγές της ηθικής και της θρησκείας*, μτφ – επίμετρο. Βασίλης Τομανάς, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2006.

–*Υλη και μνήμη, δοκίμιο για τη σχέση σώματος και πνεύματος*, μτφ. Πολυξένη Ζινδριλή – Δημήτρης Υφαντής, εκδ. Ροές, Αθήνα, 2013.

Berlin Isaiah, *Τρεις κριτικοί του Διαφωτισμού, Vico, Hamann, Herder*, μτφ. Γιώργος Μερτίκας, επιμέλεια. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2002.

Bertazzoli Raffaella, "La mort de toi. Il tema del ricordo nella poesia sepolcrale e nei versi di Foscolo" στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008.

Blanchot Maurice, *Η Λογοτεχνία και το δικαίωμα στο θάνατο*, μτφ. Νίκος Ηλιάδης, εκδ. Futura, Αθήνα, 2003.

Bloch Ernst, *Il Principio Speranza*, a cura di Remo Bodei, Garzanti Editore, Milano, 2009.

Broch Hermann, *Οι υπνοβάτες, I. 1888, Πάσενοβ ή ο Ρομαντισμός*, μτφ. Κώστας Κουντούρης, εκδ. Μέδουσα, Αθήνα, 2001.

Burns E. M., *Ευρωπαϊκή ιστορία, ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, μτφ. Τάσος Δαρβέρης, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2006.

Camus Albert, *Ο μύθος του Σισύφου, δοκίμιο για το παράλογο*, μτφ. Νίκη Καρακίτσου – Ντουζε, Μαρία Κασαμπαλόγλου – Ρομπλέν, εκδ. Καστανιώτης Α.Ε, Αθήνα, 2007.

Carroll Lewis, *Η Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων και Μέσα απ' τον καθρέφτη*, μτφ. Παυλίνα Παμπούδη, εκδ. Printa, Αθήνα, 2009.

Carson Anne, *Έρωτς ο γλυκόπικρος, δοκίμιο για το παράδοξο του έρωτα στην κλασική παράδοση*, μτφ. Ανδρονίκη Μελετιλίδου, εκδ. Δώμα, Αθήνα, 2019.

Cassirer Ernst, *Γλώσσα και μύθος*, μτφ. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, εκδ. Έρασμος, Αθήνα, 2008.

Cassirer Ernst, *Η Φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, μτφ. Αννέτε Φώσβινκελ, επιστ.εποπτεία Γιώργος Ξηροπαϊδης, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2013.

Cassirer Ernst, *Καντ και Ρουσσώ*, μτφ. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, εκδ. Έρασμος, Αθήνα, 2001.

Céline, *Ταξίδι στην άκρη της νύχτας*, μτφ. Σεσίλ Ιγγλέση Μαργέλλου, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2021.

Charlesworth Max J., *Φιλοσοφία και Θρησκεία, τυπολογία των σχέσεών τους από την αρχαιότητα έως σήμερα*, μτφ. Χρήστος Τριανταφυλλόπουλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2014.

Chestov Leon, *Στους αντίποδες του ορθολογισμού, απόπειρα για μια αδογματίστη σκέψη*, μτφ. Μαρία Ζ. Παπαδοπούλου, εκδ. Printa, Αθήνα, 2005.

Chul - Han Byung, *Η αγωνία του έρωτα*, μτφ. Αλεξάνδρα Γκολφίνοπούλου, εκδ. Opera, Αθήνα, 2019.

Chul - Han Byung, *Η κοινωνία της κόπωσης*, μτφ. Ανδρέας Κράουζε, εκδ. Opera, Αθήνα, 2015.

Coccia Emanuele, *Filosofia della casa, lo spazio domestico e la felicità*, Giulio Einaudi Editore, Torino, 2021.

Γοργία, *Ελένης εγκώμιον, Γοργίας ο Λεοντίνοσ, λόγοι, μαρτυρίες, αποσπάσματα, απόδοση – εισαγωγή και σχόλια Εύα Λιαρού – Αργύρη*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2009.

Γουργουρής Στάθης, *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, μτφ. Θανάσης Κατσίκερος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2006.

Croce Benedetto, *La filosofia di Giambattista Vico*, ed. Gius. Laterza e Figli, Bari, 1922.

Croce Benedetto, *La storia come pensiero e come azione*, editori Laterza, Bari, 1966.

Culler Jonathan, *Αποδόμηση, θεωρία και κριτική μετά το δομισμό*, μτφ. Απόστολος Λαμπρόπουλος, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2006.

Culler Jonathan, *Λογοτεχνική Θεωρία, μια συνοπτική εισαγωγή*, μτφ. Καίτη Διαμαντάκου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2000.

Damasio Antonio, *Η παράξενη κατάσταση των πραγμάτων, η ζωή, τα συναισθήματα και η δημιουργία των πολιτισμών*, μτφ. Μενέλαος Παπαϊωάννου, εκδ. Ενάλιος, Αθήνα, 2019.

Re Antonio da, *Filosofia morale, storia, teorie, argomenti*, ed. Bruno Mondadori, Milano, 2008.

Deleuze Gilles, *Η πτύχωση, ο Λαϊμπνιτς και το μπαρόκ*, μτφ. Νίκος Ηλιάδης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2006.

Deleuze Gilles – Guattari Felix, *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια, 1. Ο αντι – Οιδίπους*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2018.

Derrida Jacques, *Θέσεις*, μτφ. Τάσος Μπέτζελος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2006.

Derrida Jacques – Dufourmantelle Anne, *Περί φιλοξενίας*, μτφ. Βαγγέλης Μπιτσώρης, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα, 2006.

Detienne Marcel, *Η ανακάλυψη της μυθολογίας*, μτφ. Μ. Ι. Γίωση, εκδ. Σμίλη, Αθήνα, 2006.

Δημουλά Κυκή, *Άνω τελεία*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 2021.

Dilthey Wilhelm, *Ποιητική*, μτφ. Γιάννης Πεδιώτης, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα, 2017.

Dodds E. R., *Οι Έλληνες και το παράλογο*, μτφ. Γιώργης Γιατρομανωλάκης, εκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου – Καρδαμίτσα, Αθήνα 1997.

Dolci Giulio, *Ugo Foscolo*, Casa Editrice Giuseppe Principato, Messina – Milano, 1934.

Dostoyevsky Fyodor M., *Εγκλημα και τιμωρία*, μτφ. Αντρέας Σαραντόπουλος, εκδ. εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος Α. Ε., Αθήνα, 1988.

Dostoevskij Fedor, *Το όνειρο ενός γελοίου*, μτφ. Γιώργος Σημηριώτης, εκδ. Ερατώ, Αθήνα, 2015.

Dostoyevsky Fyodor, *Λευκές Νύχτες και άλλες νουβέλες*, μτφ. Κίρα Σίνου, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1991.

Eagleton Terry, *Η ιδεολογία του αισθητικού*, μτφ. Εσπερίδες – Σ. Ρηγοπούλου, εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα, 2006.

Eco Umberto, *Opera aperta, forma e indeterminazione nelle poetiche contemporanee*, ed. Tascabili Bompiani, Milano, 1997.

Eco Umberto, *I limiti dell' interpretazione*, ed. Bompiani, Milano, 2011.

Edelman Gerald M. – Tononi Giulio, *Το σύμπαν της συνείδησης, πώς η ύλη γίνεται φαντασία*, μτφ. Βασιλική Βακάκη, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2008.

Eilenberger Wolfram, *Η εποχή των μάγων, η μεγάλη δεκαετία της φιλοσοφίας 1919 – 1929*, μτφ. Γιάννης Κοιλής, Αθήνα, 2021.

Eliade Mircea, *Το ιερό και το βέβηλο*, μτφ. Νίκος Δεληβοριάς, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2002.

Ελύτης Οδυσσέας, *Τα δημόσια και τα ιδιωτικά*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 2011.

Επίκτητος, *Η ελευθερία και άλλα κείμενα*, μτφ. Θάνος Σαμαρτζής, εκδ. Δώμα, Αθήνα, 2017.

Ferrone Vincenzo, *Il mondo dell' illuminismo, storia di una rivoluzione culturale*, Giulio Einaudi editore, Torino, 2019.

Festugiere A. G., *Ο Επίκουρος και οι Θεοί του*, μτφ. Ροζίνα Μπέρκνερ, εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 1999.

Flacelière Robert, *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*, μτφ. Γερας. Δ. Βανδώρου, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα, 2014.

Flacelière Robert, *Μάντεις και μαντεία στην αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Κατερίνα Δημητρίου, εκδ. Δαίδαλος, Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1964.

Flaubert Gustave, *Σαλαμπώ*, μτφ. Μανώλη Γιαλουράκη, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος Α. Ε., Αθήνα, 2014.

Foscolo Ugo, *Dell' origine e dell' ufficio della letteratura, orazione*, introduzione, edizione e note di Enzo Neppi, Leo S. Olschki Editore, 2005.

Foscolo Ugo, *Διδύμον κληρικού ελαχίστου προφήτου της Υπερκαλύψεως βιβλίον μοναδικόν*, μτφ. Ανδρέας Μπελεζίνης – Δημήτρης Αρβανιτάκης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2012.

Foscolo Ugo, *Epistolario (1809 – 1811)*, a cura di Plinio Carli, Felice Le Monnier, 1953.

Foscolo Ugo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998.

Foscolo Ugo, *Opere II, Prose e saggi*, edizione diretta da Franco Gavazzeni, Einaudi – Gallimard, Parigi, 1995.

Foucault Michel, *Τί είναι ένας συγγραφέας;*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εισαγωγή Θανάσης Λάγιος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2021.

Foucault Michel, *Τί είναι διαφωτισμός*, μτφ. Στέφανος Ροζάνης, εκδ. Έρασμος, Αθήνα, 2018.

Foucault Michel, *Η γέννηση της κλινικής*, μτφ. Κική Καψαμπέλη, εκδ. Νήσος, Αθήνα, 2012.

Foucault Michel, *Η παρρησία, έξι διαλέξεις για τη γενεαλογία του κριτικού ήθους στην αρχαιότητα*, μτφ. Γιάννης Α. Δημητρακόπουλος, εκδ. Δώμα, Αθήνα, 2023.

Freud Sigmund:

–*Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013.

–*Ψυχανάλυση και Λογοτεχνία, μελέτες*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1994.

Furst Lilian, *Η προοπτική του ρομαντισμού, μια συγκριτική μελέτη των ρομαντικών κινημάτων στην Αγγλία, τη Γαλλία και τη Γερμανία*, μτφ. Στέφανος Ροζάνης, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2001.

Genovesi Giovanni, *Foscolo, storia di un intellettuale*, Aracne Editrice, Ariccia, 2015.

Gibellini Cecilia, *Ugo Foscolo*, Le Monnier Università, Milano, 2019.

Gilmore Robert, *Η Αλίκη στη χώρα των κβάντων, μια αλληγορία της κβαντικής φυσικής*, μτφ. Γιώργος Κατσιλιέρης, εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα, 1999.

Gilson Étienne, *Το Ον και η Ουσία, το πρόβλημα της ύπαρξης στη δυτική φιλοσοφία από την αρχαιότητα ως τον εικοστό αιώνα*, μτφ – εισαγωγή Θάνος Σαμαρτζής, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2013.

Girard René, *Η βία και το ιερό, το εξιλαστήριο θύμα*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2017.

Givone Sergio, *L' uomo romantico* (συλλογικό), a cura di Francois Furet, editori Laterza, Roma – Bari, 1995.

Gombrich E. H., *Το Χρονικό της Τέχνης*, μτφ. Λίνα Κάσδαγλη, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2004.

Grunwald Martin, *Homo Hapticus, γιατί δεν μπορούμε να ζήσουμε δίχως αφή*, μτφ. Παναγιώτης Δρεπανιώτης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2022.

Guthrie W. K. C, *Οι σοφιστές*, μτφ. Δαμιανός Τσεκουράκης, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2003.

Habermas Jürgen, *Ο Φιλοσοφικός Λόγος της Νεωτερικότητας*, μτφ. Λ. Αναγνώστου – Α. Καραστάθη, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1993.

Hampson Norman, *Ο διαφωτισμός. Μια αποτίμηση για τις παραδοχές, τις θέσεις και τις αξίες του*, μτφ. Δήμητρα Γ. Μπεχλικούδη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, χ. χ.

Hegel G. W. F., *Ο Λόγος στην Ιστορία, Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, μετάφραση – προλεγόμενα – ερμηνευτικά σχόλια Παναγιώτης Θανασάς, εκδ. Μεταίχιμο, Αθήνα, 2006.

Heidegger Martin, *Essere e Tempo, traduzione di Alfredo Marini*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 2011.

Heidegger Martin, *Ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος*, μτφ. Ιωάννα Αβραμίδου, επ. Γιώργος Ξηροπαΐδης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2008.

Heisenberg Werner, *Φυσική και Φιλοσοφία*, μτφ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, εκδ. Κάλβος, Αθήνα, 1978.

Herder Johann Gottfried, *Πραγματεία περί της καταγωγής της γλώσσας*, μτφ. Γιάννης Καραπαπάς, εκδ. Τροπή, Αθήνα, 2007.

Hoffmann E. T. A., *Τα ελιξίρια του διαβόλου*, μτφ. Σοφία Αυγερινού, εκδ. Μάγμα, Αθήνα, 2021.

Houellebecq Michel, *Τα στοιχειώδη σωματίδια*, μτφ. Αλέξης Εμμανουήλ, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2020.

Husserl Edmund, *Για την φαινομενολογία της συνείδησης του εσωτερικού χρόνου*, μτφ. Νίκος Σουελτζής, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2020.

Iser Wolfgang, *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα*, ανθολόγιο κειμένων, επ. Κ. Μ. Newton, μτφ. Αθανάσιος Κατσικερός – Κώστας Σπαθαράκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2014.

Jablonka Ivan, *Η ιστορία είναι μια σύγχρονη λογοτεχνία, μανιφέστο για τις κοινωνικές επιστήμες*, μτφ. Ρίκα Μπενβενίστε, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2017.

Jankélévitch Vladimir – Berlowitz Béatrice, *Κάπου στο ανολοκλήρωτο*, μτφ. Λίζυ Τσιριμώκου, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2021.

Jankélévitch Vladimir, *La morte*, μτφ. Valeria Zini, Giulio Einaudi Editore, Torino 2009.

Jay Martin, *Η Διαλεκτική Φαντασία*, μτφ. Φώτης Τερζάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.

Jonas Hans, *Il principio responsabilità, un'etica per la civiltà tecnologica*, a cura di Pier Paolo Portinaro, Giulio Einaudi Editore, Torino, 2009.

Joyce James :

–*Finnegans Wake*, intr. Len Platt, Wordsworth Classics, London, 2012.

–*Η Αγρόπνια των Φίννεγκαν*, μτφ. Ελευθέριος Ανευλαβής, επιμέλεια. Γιώργος Προεστός, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2013.

–*Οδυσσέας*, μτφ. Ελευθέριος Ανευλαβής, πρόλογος Πάρις Τακόπουλος, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2014.

Καζαντζάκης Νίκος, *Ασκητική (Salvatores Dei)*, εκδ. Καζαντζάκη, Αθήνα, 2007.

Καραγιάννη Δέσποινα, "Η αλήθεια είναι προσβάσιμη μόνο με μισόλογα", *Kaboom*, 9, 2023.

Καραμπελιάς Γιώργος, *Η Θεμελιώδης παρέκκλιση, ρομαντισμός και διαφωτισμός στον εικοστό πρώτο αιώνα*, εναλλακτικές εκδόσεις, Θεσσαλονίκη, 2019.

Καρυωτάκης Κώστας, *Τα ποιήματα (1913 – 1918)*, επιμέλεια. Γ. Π. Σαββίδης, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1992.

Καστοριάδης Κορνήλιος, *Η Άνοδος της Ασημαντότητας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. ύψιλον / βιβλία, Αθήνα, 2000.

Klossowski Pierre, *Το ζωντανό νόμισμα*, εισαγωγή Daniel W. Smith, μτφ. Θανάσης Λάγιος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2020.

Κονδύλης Παναγιώτης, *Ο ευρωπαϊκός διαφωτισμός*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2004.

Κονδύλης Παναγιώτης, *Η Κριτική της Μεταφυσικής στη Νεότερη Σκέψη, από τον όψιμο Μεσαίωνα ως το τέλος του Διαφωτισμού*, επιμέλεια Μιχάλης Παπανικολάου, Θάνος Σαμαρτζής, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2012.

Κονδύλης Παναγιώτης, *Ο νεοελληνικός διαφωτισμός, οι φιλοσοφικές ιδέες*, Αθήνα, 2008.

Κοϋρέ Αλέξανδρος, *Από τον κλειστό κόσμο στο άπειρο σύμπαν*, μτφ. Παυλίνα Λάμψα, εκδ. Ευρυαλος, Αθήνα, 1989.

Κτενάς Γιάννης, "Μέσα στο γεγονός υπάρχει θεωρία", *Kaboom*, 9, 2023.

Kundera Milan, *Η αβάσταχτη ελαφρότητα της ύπαρξης*, μτφ. Γ. Η. Χάρης, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2020.

Kundera Milan, *Η αθανασία*, μτφ. Γιάννης Η. Χάρης, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2019.

Kundera Milan, *Το αστείο*, μτφ. Γιάννης Η. Χάρης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2016.

Kurtz Donna – Boardman John, *Έθιμα ταφής στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, μτφ. Ουρανία Βιζυηνού – Θεόδωρος Ξένος, εκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου – Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2018.

Leonardi Giorgio, *Ugo Foscolo, imprese, amori e opere di un ribelle*, prefazione di Tomaso Kemeny, edizioni della Sera, Roma, 2018.

Levi Andrea, *Genetica dei ricordi, come la vita diventa memoria*, il Saggiatore, Milano, 2023.

Levinas Emmanuel, *Ολότητα και Άπειρο, δοκίμιο για την εξωτερικότητα*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1989.

Λιαντίνης Δημήτρης, *Γκέμμα*, εκδ. Δ. Λιαντίνη, Αθήνα, 2006.

Λιαντίνης Δημήτρης, *Πολυχρόνιο, Στοά και Ρώμη, η επίδραση της στωικής φιλοσοφίας στην πολιτική παιδαγωγική της Ρώμης*, Αθήνα, 2005.

Locke John, *An Essay Concerning Human Understanding*, Wordsworth Editions Limited, Great Britain, 2014.

Long A. A., *Η ελληνιστική φιλοσοφία, Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, μτφ. Στυλιανός Δημόπουλος, Μυρτώ Δραγώνα – Μονάχου, εκδ. MIET, Αθήνα, 2012.

Lowy Michael – Sayre Robert, *Εξέγερση και Μελαγχολία, ο ρομαντισμός στους αντίποδες της νεοτερικότητας*, μτφ. Δέσποινα Καββαδία, εισαγωγή Γιώργος Καραμπελιάς, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 1999.

Maeterlinck Maurice, *Ο θησαυρός των ταπεινών*, μτφ. Χαρά Μπακονικόλα, εκδ. Printa, Αθήνα, 2008.

Mari Michele, *Poeti e scrittori d' oggi di fronte ai Sepolcri* στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008.

McCarthy Cormac, *Ματοβαμμένος μεσημβρινός*, μτφ. Σπήλιος Μενούνος, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος και Σια Ο. Ε., Αθήνα, 1992.

Mann Thomas, *Το μαγικό βουνό*, μτφ. Θόδωρος Παρασκευόπουλος, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2017.

Marcuse Herbert, *L' uomo a una dimensione, l'ideologia della società industriale avanzata*, Giulio Einaudi editore, Torino, 1967.

Marcuse Herbert, *Η αισθητική διάσταση, για μια κριτική της μαρξιστικής αισθητικής*, μτφ. Βασίλης Τομανάς, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 1998.

Martinetti Piero, *Η ψυχή των ζώων*, μτφ. Παναγιώτης Τσιαμούρας, εκδ. Κυαναυγή, Αθήνα, 2019.

Mazower Mark, *Σκοτεινή ήπειρος, ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2011.

May Todd, *Θάνατος, αντιμέτωποι με τη θνητότητά μας*, μτφ. Σπύρος Κουρούκλης, εκδ. Στάσει Εκπίπτοντες, Αθήνα, 2016.

Mettrie Julien – Offray de la, *Ο άνθρωπος μηχανή*, μτφ. Βάιος Ντάφος, εκδ. Αμολγός, Αθήνα, 2020.

Miller Henry, *Κλιματισμένος εφιάλτης*, μτφ. Βαγγέλης Κατσάνης, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος Α. Ε., Αθήνα, 1993.

Mlodinow Leonard, *Κάτω από το κατώφλι, το νέο ασυνείδητο και τί μας διδάσκει*, μτφ. Έλσα Βιδάλη, επ. Γιάννης Παπαδόγγονας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2020.

Μούρτου – Παραδεισοπούλου Μαρία, "Μέσα στο γεγονός υπάρχει ερμηνεία", *Kaboom*, 9, 2023.

Μπιτσάκης Ευτύχης, *Χώρος και χρόνος, η συνεχιζόμενη αναζήτηση*, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 2014.

Murdoch Iris, *Υπαρξιστές και Μυστικιστές, κείμενα για τη Φιλοσοφία και τη Λογοτεχνία*, μτφ. Χριστίνα Ξανθοπούλου, Έλση Τσούτη, Βαγγέλης Γαζής, επιμέλεια. Peter Conradi, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα, 1998.

Neppi Enzo, "Dai Sepolcri all' Orazione pavese: storia e guerra in Foscolo στο *A egregie cose, studi sui Sepolcri di Ugo Foscolo*, a cura di Fabio Danelon, Marsilio Editori s. p. a., Venezia, 2008.

Nietzsche Friedrich, *Η θέληση για δύναμη*, μτφ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Πανοπτικόν, Αθήνα, 2014.

Nietzsche Friedrich, *Πέρα από το Καλό και το Κακό*, μτφ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2004.

Νίτσε Φρίντριχ, *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*, μτφ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Βάνιας, Αθήνα, 2008.

Nomine Bernard, *Το παρόν του παρόντος, ένα ψυχαναλυτικό δοκίμιο για τον χρόνο*, μτφ. Ιωάννα Βισβίκη, Όρσα Καμπέρου, Μαρία Κουκουμάκη, Πάνος Σερέτης, Αμαντέλα Σωτηροπούλου, Μάρα Τσιώλη, Γεωργία Χριστέλη, εκδ. Απαρσις, Αθήνα, 2023.

Ντοστογιέβσκη Φιόντορ, *Οι Δαιμονισμένοι*, μτφ. Άρης Αλεξάνδρου, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα, 2014.

Ong Walter J., *Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη*, μτφ. Κώστας Χατζηκυριάκου, επιμέλεια Θόδωρος Παραδέλλης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2019.

Ortega y Gasset José, *Η αποστολή του βιβλιοθηκάρου*, μτφ. Δήμητρα Παπαβασιλείου, εκδ. Μάγμα, Αθήνα, 2022.

Παλιγγίνης Β. Χ., *Φρήντριχ Σίλλερ, η εποχή – η ζωή – το έργο του και «Φιλοσοφικές επιστολές», «η αισθητική αγωγή του ανθρώπου»*, εκδ. Οδός Πανός, Αθήνα, 2020.

Πελεργίνης Θεοδόσιος, *Οι Πέντε Εποχές της Φιλοσοφίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2010.

Perec Georges, *Ένας άνθρωπος που κοιμάται*, μτφ. Αχιλλέας Κυριακίδης, εκδ. ύψιλον/βιβλία, Αθήνα, 2020.

Pessoa Fernando, *Βιβλίο της ανησυχίας, σύνθεση του Μπερνάρντο Σοάρες, βοηθού λογιστή στην πόλη της Λισαβόνας*, μτφ. Μαρία Παπαδήμα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2018.

Πεφάνης Γιώργος Π., *Θεατρικά Bestiaria, θεατρικές και φιλοσοφικές σκηνές της ζωικότητας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2018.

Πεφάνης Γιώργος, *Περιπέτειες της Αναπαράστασης, Σκηνές της Θεωρίας II*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2013.

Pirandello Luigi:

–*L'umorismo e altri saggi*, Giunti Gruppo Editoriale, Firenze, 1994.

–*Novelle per un anno*, a cura di Italo Borzi e Maria Argenziano, Newton Compton editori, Roma, 2006.

Πλάγγεσης Γιάννης, *Πολιτική και Θρησκεία στη Φιλοσοφία του John Locke*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1998.

Πλάτωνος, *Απολογία Σωκράτους*, απόδοση. Στάντης Αποστολίδης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2022.

Πλάτωνος, *Συμπόσιον*, απόδοση. Ιωάννης Συκουτρής, εκδ. Ιωάννης Κολλάρος και Σια, Ακαδημία Αθηνών, Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009.

Πλάτωνος, *Φαίδρος*, απόδοση. Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2021.

Πλάτωνος, *Φαίδων*, απόδοση. Ιωάννης Πετράκης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2014.

Porter Roy, *Ο Διαφωτισμός*, μτφ. Ξενοφών Μπαμιατζόγλου, εκδ. Οκτώ, Αθήνα, 2001.

Proust Marcel, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, από τη μεριά του Σουάν*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 2022.

Proust Marcel, *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο, Στον ίσκιο των ανθισμένων κοριτσιών*, μτφ. Παύλος Ζάννας, επιμέλεια Παναγιώτης Πούλος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α.Ε., Αθήνα, 2021.

Pucelle Jean, "Η αγάπη και ο θάνατος" στο *Μελέτη θανάτου*, 2^ο Διεθνές συμπόσιο Φιλοσοφίας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2002.

Putnam Hilary, *Τα πολλά πρόσωπα του ρεαλισμού*, μτφ. Μαρία Βενιέρη, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1998.

Ramachandran S. V., *Φαντάσματα στον εγκέφαλο, ερευνώντας τα μυστήρια του νου*, μτφ. Θανάσης Ντινόπουλος, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2012.

Ράντης Κωνσταντίνος, *Φύσις και Πνεύμα, από τους Προσωκρατικούς στην Κριτική Θεωρία*, εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα, 2008.

Recalcati Massimo, *Κράτα το φιλί, σύντομα μαθήματα για τον έρωτα*, μτφ. Χρήστος Πονηρός, εκδ. Κέλευθος, Αθήνα, 2020.

Reinsberg Carola, *Γάμος, εταίρες και παιδευαστία στην αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Δ.Γ.Γεωργοβασίλης – Μ.Ρfreimter, εκδ. Δ.Ν.Παπαδήμα, Αθήνα, 2008.

Ricoeur Paul, *Η αφηγηματική λειτουργία*, μτφ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1990.

Ρίτσος Γιάννης, *Τα ερωτικά*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 2010.

Rorty Richard, *Τυχειότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, επιμέλεια. Κώστας Λιβιεράτος, επιστημονική θεώρηση. Νικόλαος Μπινιάρης, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2002.

Rousseau Jean Jacques, *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, μτφ. Μέλπω Αλεξίου – Καναγκίνη, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2010.

Russell Bertrand, *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, μτφ. Αιμ. Χουρμουζίου, εκδ. Ι. Δ. Αρσενίδης και Σια, Αθήνα, χ.χ.

Ρωμανός Κωνσταντίνος, *Οικείωσις, Η ιδέα ενός αισθητικού ανθρωπισμού με αφετηρία τη φιλοσοφία της ζωής του Ανρί Μπερζόν*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 2001.

Σακελλαριάδης Θανάσης, «Ψυχής πείρατα», στα *μονοπάτια της συνείδησης*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2020.

Sartre Jean Paul, *Η ναυτία*, μτφ. Ειρήνη Τσολακέλη, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2012.

Sartre Jean Paul, *Το Είναι και το Μηδέν, δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2007.

Sartre Jean Paul, *Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός*, μτφ. Κώστας Σταματίου, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2012.

Sartre Jean Paul, *Οι μύγες*, μτφ. Γιώργος Πρωτόπαπας, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1987.

Schalansky Judith, *Κατάλογος απολεσθέντων*, μτφ. Γιάννης Καλιφατίδης, εκδ. Αντίποδες, Αθήνα, 2023.

Scheffler Samuel, *Θάνατος και η ζωή μετά*, μτφ. Κώστας Κουκουζέλης, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2019.

Schnitzler Arthur, *Morire*, a cura di Claudia Sonino, Marsilio Editori, Venezia, 2002.

Schrift Alan D, *Η γαλλική φιλοσοφία στον 20^ο αιώνα, βασικά θέματα και διανοητές*, μτφ. Βασίλης Ντζούνης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2016.

Schopenhauer Arthur, *Τα πάθη του κόσμου*, μτφ. Ηλίας Νικολούδης, εκδ. Printa, Αθήνα, 2007.

Schrödinger Erwin, *Η Φύση και οι Έλληνες, Ο Κόσμος και η Φυσική*, μτφ. Θεοφάνης Γραμμένος, εκδ. Π. Τραυλός – Ε. Κωσταράκη, Αθήνα, 2003.

Shakespeare William, *Άμλετ, η τραγωδία του Άμλετ, πρίγκιπα της Δανίας*, μτφ. Διονύσης Καψάλης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2015.

Σινιόσογλου Νικήτας, *Αλλόκοτος ελληνισμός, δοκίμιο για την οριακή εμπειρία των ιδεών*, εκδ. Κίχλη, Αθήνα, 2019.

Σινιόσογλου Νικήτας, *Μαύρες διαθήκες, δοκίμιο για τα όρια της ημερολογιακής γραφής*, εκδ. Κίχλη, Αθήνα, 2019.

Sorensen Villy, *Ράουναροκ, το λυκόφως των θεών*, μτφ – επίμετρο. Λύο Καλοβυρνάς, εκδ. Άγρωστις, Αθήνα, 1992.

Spinoza Baruch de, *Πολιτική πραγματεία*, μτφ. Ι.Α. Στυλιανού, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2013.

Steiner George, *Νοσταλγία του απόλυτου*, μτφ. Παλμύρα Ισχυρίδου, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 2007.

Tanase Alexandru, "Το νόημα του ηρωικού θανάτου" στο *Μελέτη θανάτου*, 2^ο Διεθνές συμπόσιο Φιλοσοφίας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2002.

Taylor Charles, *Πηγές του εαυτού, η γένεση της νεωτερικής ταυτότητας*, μτφ. Ξενοφών Κομνηνός, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα, 2007.

Τερζάκης Φώτης, *Ιατρική/Πολιτική, μια ανθρωπολογική – φιλοσοφική ματιά στις αντιμαχόμενες θεραπευτικές προσεγγίσεις στον σύγχρονο κόσμο*, εκδ. Αλήστου μνήμης, Αθήνα, 2021.

Τζαβάρας Γιάννης, *Η καθολική διάδοση της απελπισίας (Σπουδή στον Kierkegaard)*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα, 1997.

Tolstoy Leo, *Η σονάτα του κρόιτσερ*, μτφ. Αντρέας Σαραντόπουλος, εκδ. Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1991.

Tolstoy Leo, *Ο θάνατος του Ιβάν Ιλίτς*, εισαγωγή Στέφανος Ροζάνης, μτφ. Νίκος Αλεξίου, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα, 2019.

Τσάτσος Κωνσταντίνος, "Μια ψυχολογική προεισαγωγή στο πρόβλημα του θανάτου" στο *Μελέτη θανάτου*, 2^ο Διεθνές συμπόσιο Φιλοσοφίας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου και Σιας Α. Ε., Αθήνα, 2002.

Valéry Paul, *Επιλογή από το έργο του*, εισαγωγή - μετάφραση Χαρά Μπανάκου – Καραγκούνη, εκδ. Στιγμή, Αθήνα, 2007.

Vernant Jean Pierre, *Το βλέμμα του θανάτου, μορφές της ετερότητας στην αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Γιάννης Η. Παππάς, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992.

Vico Giambattista:

–*Opere Filosofiche*, a cura di Paolo Cristofolini, introduzione di Nicola Badaloni, Sansoni Editore, Firenze, 1971.

–*Η Νέα Επιστημονική Γνώση*, μτφ – πρόλογος. Γιώργος Κεντρωτής, επιμέλεια. Γιάννης Μαμάης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2015.

Vovelle Michel, *Ο θάνατος και η Δύση*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, επ. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2000.

Wilamowitz Ulrich Von, *Πλάτων, η ζωή και το έργο του, τα χρόνια της ωριμότητας*, μτφ. Ξενοφών Αρμυρός, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2006.

Wittgenstein Ludwig, *Αφορισμοί και Εξομολογήσεις*, επιλογή, εισαγωγή, μετάφραση, επιμέλεια. Κωστής Μ. Κωβαίος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993.

Wittgenstein Ludwig, *Γλώσσα – Μαγεία – Τελετουργία*, μτφ. Κωστής Μ. Κωβαίος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1990.

Wittgenstein Ludwig, *Περί Ηθικής*, επιλογές από το corpus και τις σημειώσεις των George Edward Moore, Alice Ambrose, Oets Kolk Bouwsma, Friedrich Waismann, ερμηνευτικό δοκίμιο Rush Rhees, μτφ – επιμέλεια. Κωστής Κωβαίος, επίμετρο Στέλιος Βιρβιδάκης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2000.

Χαρτοκόλλης Πέτρος, *Χρόνος και αχρονικότητα, παραλλαγές της χρονικής εμπειρίας (για ψυχαναλυτική προσέγγιση)*, μτφ. Μίνα Χαραλάμπους, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2006.

Χέγκελ Γκέοργκ:

– *Αισθητική*, μτφ. Σταμάτης Γιακουμής, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009.

– *Φιλοσοφία του Δικαίου*, μτφ. Σταμάτης Γιακουμής, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012.

Χορκχάμερ Μαξ, *Η Έκλειψη του Λόγου*, μτφ. Θέμις Μίνογλου, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 1987.

Young John Z., *Ο εγκέφαλος και οι φιλόσοφοι, από τους νευρώνες στη συνείδηση: ένα γοητευτικό ταξίδι στο σύμπαν των νευροεπιστημών*, μτφ. Μυρτώ Αντωνοπούλου, εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα, 1991.

Zweig Stefan, *Το μυστήριο της καλλιτεχνικής δημιουργίας*, μτφ. Αλέξανδρος Καρατζάς, εκδ. Ροές, Αθήνα, 2013.